

DİL

araştırmaları

uluslararası hakemli dergi

ISSN 1307-7821

9 771307 782005

e-ISSN 2757-8003

SAYI: 35 GÜZ 2024

Dil Araştırmaları Sayı: 35 Güz 2024

CANER KERİMOĞLU
SADETTİN ÖZÇELİK
M. FATİH ADIGÜZEL
SONER AKŞEHİRLİ
SİNAN ÇAKIR
SEÇİL HİRİK
İSA SARI
MARTA ANDRIĆ
AZRA ABADŽIĆ NAVAËY
MERVE GEÇİKLİ
CANSU GÜR
FULYA AKMAN
ÇAĞLA BARİKAN TOPÇU
İLKER AVCIOĞLU
OSMAN ALBAYRAK
ADİLCAN ERUYGUR
TURANƏ ZEYNALOVA
HASAN ALİ GÜNEŞ
MUHAMMED SAMİ ÜNAL
YAROSLAV DAŞKEVIÇ
MUSA SALAN
HÜSEYİN YILDIZ
RİZA TUNCEL
MERVE ŞİMŞEK
ERTUĞRUL ÇEÇEN
EKREM ARIKOĞLU

2024 GÜZ

Fiyatı: 220 TL

Sayı: 35 Güz 2024

Ankara

SAHİBİ/Owner

Dr. Yakup ÖMEROĞLU
AVRASYA YAZARLAR BİRLİĞİ ADINA SAHİBİ
Avrasya Yazarlar Birliği Genel Başkan & Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi
e-posta: yadeliomeroglu@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1575-0619
Ankara / TÜRKİYE

BAŞ EDİTÖR/General Publication Director

Prof. Dr. Ahmet Bican ERÇİLASUN
Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: bercilasun@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3268-3251
Ankara / TÜRKİYE

SORUMLU YAZI İşLERİ MÜDÜRÜ/Responsible Chief Clerk

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Mitterer-Tercümanlık Bölümü
e-posta: ekrem.arikoglu@manas.edu.kg, ORCID ID: 0000-0001-9262-570X
Bişkek / KIRGIZİSTAN

EDİTÖR/Editor

Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ
Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: huseyinyildiz@odu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8055-7946
Ordu / TÜRKİYE

YAYIN KURULU/Members of Editorial Boards

Prof. Dr. Kamal MEHİDİ OĞLU ABDULLAEV
Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
e-posta: kabdulla1950@gmail.com, Bakı / AZERBAIJAN

Doç. Dr. Éva CSÁKI
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Orientalisztika
e-posta: csaki.eva@btk.ppke.hu, ORCID ID: 0000-0002-1082-3372
Budapest / HUNGARY

Prof. Dr. Marcel ERDAL
Goethe-Universität Frankfurt am Main, Turkologie
e-posta: merdal4@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1604-4193, Frankfurt / GERMANY

Prof. Dr. Fezvi ERSOY
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
e-posta: fezvi.ersoy@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7145-0939, Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
e-posta: figen.guner@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8524-9635
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Peter B. GOLDEN
Rutgers University, Center for Middle Eastern Studies
e-posta: pgolden@scarletmail.rutgers.edu, ORCID ID: 0000-0003-4765-9390
Piscataway, NJ / USA

Prof. Dr. Henryk JANKOWSKI
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Orientalistyczny
e-posta: henryk.jankowski@amu.edu.pl, ORCID ID: 0000-0003-2576-1204
Poznań / POLAND

Prof. Dr. Leyâ KARAHAN
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: karahan@etu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9806-7235
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Erden KAZHYBEK
Qazaqstan Respublikası Bilim Jäne Gılm Ministrligi
e-posta: kazhybek@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7775-9408
Astana / KAZAKHSTAN

Prof. Dr. Marek STACHOWSKI
Jagiellonian University, Instytut Filologii Słowiańskiej
e-posta: marek.stachowski@uj.edu.pl, ORCID ID: 0000-0002-0667-8862
Kraków / POLAND

Prof. Dr. Peter ZIEME
BBaw / Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften
e-posta: ziempet@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8090-7707
Berlin / GERMANY

DANIşMA KURULU/Publication Board of Overseers

Prof. Dr. Feruh AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir / TÜRKİYE, fagca@ogu.edu.tr] • Prof. Dr. Sükrü Haluk AKALIN [Hacettepe Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, sukrulahukakalin@hacettepe.edu.tr] • Prof. Dr. Ercan ALKAYA [Fırat Üniversitesi, Elazığ / TÜRKİYE, ealkaya16@gmail.com] • Prof. Dr. Ali AKAR [Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla / TÜRKİYE, akar@mu.edu.tr] • Prof. Dr. Mustafa ARGUNSAH [Erçyes Üniversitesi, Kayseri / TÜRKİYE, mustafargunsh@gmail.com] • Prof. Dr. Ekrem AYAN [Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla / TÜRKİYE, eayan@mu.edu.tr] • Prof. Dr. Erhan AYDIN [Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, ayerhan@gmail.com] • Prof. Dr. Tesdiin BATTULGA [Moğolistan Ulusal Üniversitesi, Ulanbator / MOğOLİSTAN, battulgatsend976@gmail.com] • Prof. Dr. Nergis BİRAY [Pamukkale Üniversitesi, Denizli / TÜRKİYE, nibray@pau.edu.tr] • Prof. Dr. Uvâ BLAESING [Leiden Üniversitesi Dilbilim Merkezi, Leiden / HOLLANDA, u.blaesing@hum.leidenuniv.nl] • Prof. Dr. Hendrik BOESCHOTEN [Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi, Mainz / ALMANYA] • Prof. Dr. Bernd BRENDENHOEN [Oslo Üniversitesi, Oslo / NORVEÇ] • Prof. Dr. Ahmet BURAN [Fırat Üniversitesi, Elazığ / TÜRKİYE, buran.ahmet@gmail.com] • Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU CENGEL [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, hulya.kasapoğlu@hbv.edu.tr] • Prof. Dr. Şaban DOĞAN [İzmir Çelebi Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, saban.dogan@iku.edu.tr] • Prof. Dr. Dilek ERGÖNEÇ [Gazi Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, dileker@gazi.edu.tr] • Prof. Dr. Bilgehan ATŞZ GÖKDAĞ [Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale / TÜRKİYE, batisz@gmail.com] • Prof. Dr. Viktor GUZEY [Saint Petersburg Üniversitesi, Saint Petersburg / RUSYA] • Prof. Dr. Bülent GÜL [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir / TÜRKİYE, bulent.gul@ogu.edu.tr] • Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY [Erçyes Üniversitesi, Kayseri / TÜRKİYE] • Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN [Ege Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, gulergulsev@gmail.com] • Prof. Dr. Ayşe İLKER [Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa / TÜRKİYE, ayseinciler@gmail.com] • Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ [Ardahan Üniversitesi, Ardahan / TÜRKİYE] • Prof. Dr. Yakup KARASOY [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, yakup.karaso@hbv.edu.tr] • Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, yavuz.kartallioğlu@hbv.edu.tr] • Prof. Dr. Ceval KAYA [Ardahan Üniversitesi, Ardahan / TÜRKİYE, cevalkaya@ardahan.edu.tr] • Prof. Dr. Zeki KAYMAZ [Ege Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, zekikaymaz@ege.edu.tr] • Prof. Dr. Cener KERİMOĞLU [Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, cener.kerimoğlu@deu.edu.tr] • Prof. Dr. M. Fatih KIRIŞCIOĞLU [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, fatih.kiriscioglu@hbv.edu.tr] • Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ [Türk Dili Kurumu, Ankara / TÜRKİYE, zkorkmaz@gmail.com] • Prof. Dr. Paki KÜÇÜKER [Sakarya Üniversitesi, Adapazarı / TÜRKİYE, pkucuker@sakarya.edu.tr] • Prof. Dr. M. Vefa LİBALANT [Pamukkale Üniversitesi, Denizli / TÜRKİYE, mlibalant@gmail.com] • Prof. Dr. Mustafa ÖNER [Ege Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, mustafa.oner@ege.edu.tr] • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN [Erçyes Üniversitesi, Kayseri / TÜRKİYE, nozkan@erçyes.edu.tr] • Prof. Dr. F. Sema BARUTÇU ÖZDENER [Ankara Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, barutcu@humanity.ankara.edu.tr] • Prof. Dr. Çetin PEKACAR [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, cetin.pekacar@hbv.edu.tr] • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA [İstanbul Üniversitesi, İstanbul / TÜRKİYE, serkayyosmanfiki@metu.edu.tr] • Prof. Dr. Hatice ŞAHİN [Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa / TÜRKİYE, hatice@uludag.edu.tr] • Prof. Dr. Serkan SEN [Onoduz Mayıs Üniversitesi, Samsun / TÜRKİYE, serkansen@omu.edu.tr] • Prof. Dr. Hatice ŞİRİN [Ege Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, hatice01@yahoo.com] • Prof. Dr. Vahit TÜRK [İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul / TÜRKİYE, vahitturki@hotmail.com] • Prof. Dr. Kerime ÜSTUNOVA [Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa / TÜRKİYE, ustunova@uludag.edu.tr] • Prof. Dr. Dimitri VAŞİLEV [Rusya Bilimler Akademisi, Moskova / RUSYA] • Prof. Dr. Nikolay İvanoviç YEGEROV [Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan / RUSYA, emilyuga@yandex.ru] • Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, habibe.ersoy@hbv.edu.tr] • Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKAYA [Marmara Üniversitesi, İstanbul / TÜRKİYE, guldensagol@marmara.edu.tr] • Prof. Dr. Zahat YÜKSEL [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, zahat.yuksel@hbv.edu.tr] • Doç. Dr. Hakan AKÇA [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, hakan.akca@hbv.edu.tr] • Doç. Dr. Zeynep GENCER BALOĞLU [Pamukkale Üniversitesi, Denizli / TÜRKİYE, zgenecer@pau.edu.tr] • Doç. Dr. Abdulkadir ÖZTÜRK [Ordu Üniversitesi, Ordu / TÜRKİYE, akadirozturk@odu.edu.tr] • Doç. Dr. İsa Sarı [Hitit Üniversitesi, Çorum / TÜRKİYE, isasar@hitit.edu.tr] • Doç. Dr. İşlay İşIKTAS DOVA [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, islay.sava@hbv.edu.tr] • Doç. Dr. İllan UÇAR [Sakarya Üniversitesi, Adapazarı / TÜRKİYE, incar@sakarya.edu.tr] • Doç. Dr. Veli Savaş YELOK [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, savas.yelok@hbv.edu.tr] • Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, huseyin.yildirim@hbv.edu.tr] • Dr. Ögr. Üyesi Nurdan USEEV [Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek / KIRGIZİSTAN, nurdan.useev@manas.edu.kg]

İNGİLİZCE DANISMANLAR/

Editors for English Abstracts
Doç. Dr. Musa SALAN
Arş. Gör. Sıla Nur AKTAŞ

WEB SAYFASI SORUMLUSU/

Web page designer
Arş. Gör. Bekir Yavuz PEKACAR

YÖNETİM MERKEZİ/Management Center

Sakarya Mahallesi Göztepe Sokak No: 5/A
Altındağ/ANKARA

İLETİşİM BİLGİLERİ/Correspondence Address

e-posta: dilarastirmalari@gmail.com
web sayfası: www.dilarastirmalari.com

YAYIN/TÜR/

Type of publication
Uluslararası Hakemli Süreli (Altı Aylık)
Yayındır.

ABONELİK/Subscription

Fiyatı: 220 TL
Yurt İçi Yıllık Abone Bedeli: 400 TL
Kurumsal Abone Bedeli: 800 TL
T.C. Ziraat Bankası Başkent Şubesi,
Şube Kodu: 1683,
Hesap No: 47095325-5001
Posta Çeki Hesabı:
Avrasya Yazarlar Birliği No: 53 23 008,
e-posta: kardeskalemler@gmail.com

DÜZELTİMEN/Proofreader

Arş. Gör. Sıla Nur AKTAŞ

MİZANPAJ/

Design by

Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ

KAPAK TASARIM/

Cover Design
İbrahim SAGLAM

BASKU/Printed by

Sonuç Matbaacılık Ltd. Şti.
Tel: (0312) 341 36 67
Matbaa Sertifika No: 47865

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Güz/Autumn, Sayı/Number: 35

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

İçindekiler

Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 1 Dilbilimsel Sıfırlar: Mit mi, Gerçek mi?** 1-23
Linguistic Zeros: Myth or Reality?
CANER KERİMOĞLU
- 2 Dede Korkut Metni Üzerine Yeni Bir Okuma Teklifi: ören evünj t̄ayifi** 25-35
On A new Reading offer on the Text of Dede Korkut: ören evünj t̄ayifi
SADETTİN ÖZÇELİK
- 3 Conceptual Blending Theory: The Case of 'Flying Bus' from Turkish** 37-53
Kavramsal Harmanlama Kuramı: Türkçeden 'Uçan Otobüs' Örneği
M. FATİH ADIGÜZEL
- 4 Özel Ad – Genel Ad Ayrımı Üzerine** 55-70
On the Distinction Between Proper Noun – Common Noun
SONER AKŞEHİRLİ
- 5 The Diversity Among the Reason and Purpose Denoting Wh-Adverbs in Turkish** 71-86
Türkçede Sebep ve Amaç Bildiren Ne-belirteçlerinin Kullanım Farklılıkları
SİNAN ÇAKIR
- 6 Önvarsayım, Belirsizlik Barındırır mı?** 87-107
Does Presupposition Involve Amiguity
SEÇİL HIRİK
- 7 On the Process of Prefixization and Prefixoids in Turkish** 109-130
Türkçede Önekleşme Süreci ve Önekimsiler Üzerine
İSA SARI
- 8 The Turkish Language In the Poetry Collection Compiled by Miho Martelini from Dubrovnik** 131-150
Dubrovnikli Miho Martelini'nin Şiir Mecmuasının Türkçesi
MARTA ANDRIĆ - AZRA ABADŽIĆ NAVEY
- 9 A Comparative Analysis of Rhetorical Organization of Master's Thesis Introductions Written in English and Turkish on Turkish Sign Language** 151-162
Türk İşaret Dili Konulu İngilizce ve Türkçe Yüksek Lisans Tezi Girişlerinin Retorik Organizasyonunun Karşılaştırmalı Bir Analiz
MERVE GEÇİKLİ - CANSU GÜR

- 10 **Kazakçada Dinî Söz Varlığı Üzerine** 163-179
Ways of Formation of Religious Vocabulary in Kazakh
FULYA AKMAN
- 11 **Fuzulî'nin Duygu Ülkesi: *Leylâ ve Mecnûn*'da DUYGU MEKÂNDIR Metaforu** 181-202
Fuzulî's Country of Emotion: The Metaphor of EMOTION IS SPACE in *Leyla ve Mecnun*
ÇAĞLA BARIKAN TOPÇU
- 12 **İğdir İli Melekli Beldesinde Yaşayan Azerbaycan Türklerinin Lakap Verme Geleneği** 203-220
Nickname Tradition of Azerbaijani Turks Living in Melekli Town of İğdir Provinc
İLKER AVCIOĞLU - OSMAN ALBAYRAK
- 13 **Doğu Türkistan'daki Köy Adlarının Değiştirilmesinin Toplumdilbilim Açısından İncelenmesi** 221-241
A Sociolinguistic Analysis of the Change of Village Names in East Turkestan
ADILCAN ERUYGUR
- 14 **Azerbaycan Türkçesinde Hayvan ve Kuş Adlarının Vokatif Özellikleri** 243-258
Vocative Features of Animal and Bird Names in Azerbaijani
TURANƏ ZEYNALOVA
- 15 **Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lugâtî't-Türk'te Geçen Astronomik Unsurlardaki İsim Karışıklığı ve Çözüm Teklifi** 259-276
Name Confusion in Astronomical Elements in Kutadgu Bilig and Divanu Lugati't-Türk and a Solution Proposal
HASAN ALİ GÜNEŞ
- 16 **Türkiye Türkçesi Ağızlarında Vasıta ve Çıkma Hâli Eklerinin Nöbetleşmesi Üzerine** 277-292
On The Substitutions of Instrumental and Ablative Case Suffixes in Türkiye Turkish Dialects
MUHAMMED SAMİ ÜNAL
- Çeviriler / Translations**
- 17 **Çağdaşlarının Tanıklığında XV.-XVII. Yüzyıllar Arasındaki Ermeni-Kıpçakça** 295-312
Armyano-Kıpcakskiy Yazık XV-XVII vv. v Osveşçenii Sovremennikov
YAROSLAV DAŞKEVİÇ (Çev. MUSA SALAN)
- Yayın Değerlendirmeleri / Reviews**
- 18 **Köklere Doğru** 315-319
Ercilasun, Ahmet Bican (2024). *Köklere Doğru. Türk Dilinin Dokuz Bin Yıllık Macerası*. İstanbul: Ötüken, 278 s. ISBN: 9786254087165
HÜSEYİN YILDIZ
- 19 **Anadolu Ağızlarında Eş Anlamlılık** 320-323
Yaman, Hanife (2024). *Anadolu Ağızlarında Eş Anlamlılık*. Ankara: Grafiker. 459 s., ISBN: 978-625-6444-29-4
RİZA TUNCEL
- 20 **Karahanlı Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin Kiplik İşlevleri** 324-327
Zengin, Aslı (2024). *Karahanlı Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin Kiplik İşlevleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 128 s. ISBN:978-625-8274-65-3
MERVE ŞİMŞEK

21	Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüzler Karaca, Veysel İbrahim (2023). <i>Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüzler</i> . Ankara: Kesit Yayınları, 384 s. ISBN: 978-625-6869-11-0. ERTUĞRUL ÇEÇEN	328-334
Haberler / News		
22	İşi Kolay Kılan Adam: Dr. Yakup Ömeroğlu EKREM ARIKOĞLU	337-339
23	Düzeltilme	340
Etik İlkeler ve Yayın Politikası / Ethical Principles and Publication Policy		341-348

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Güz/Autumn, Sayı/Number: 35

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

Araştırma Makaleleri

Research Articles

Dilbilimsel Sıfırlar: Mit mi, Gerçek mi?

Linguistic Zeros: Myth or Reality?

Caner Kerimoğlu

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi

Buca Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir / Türkiye

e-posta canerkerimoğlu@yahoo.com

orcid 0000-0002-8514-8578

doi 10.54316/dilarastirmalari.1519089

Atıf

Citation

Kerimoğlu, Caner (2024).

Dilbilimsel Sıfırlar: Mit mi,

Gerçek mi?. *Dil*

Araştırmaları, 35: 1-23.

Başvuru

Submitted

19.07.2024

Revizyon

Revised

19.08.2024

Kabul

Accepted

21.08.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Bu çalışma dilbilimsel sıfır kavramını eleştirel bir bakış açısı ile incelemektedir. Makalede ilk olarak dilbilim literatüründeki sıfır uygulamalarının tarihsel arka planı sunulmaktadır. Bu değerlendirmenin ardından çalışma Türkçe dilbilgisi için literatürde önerilen sıfır uygulamalarını sorgulamaktadır. Makale dilbilimsel analizde sıfırın uygulanması için sağlam bir bilimsel temel oluşturmayı amaçlayan çeşitli önerilerle de sonuçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dilbilimsel sıfır, boşluk, Türkçedeki sıfırlar, bilim ve dil.

ABSTRACT

This study critically examines the concept of linguistic zero. After a comprehensive review of the historical background of zero applications in the linguistic literature, the study examines the proposed implementations of zero in Turkish grammar. The paper concludes with several recommendations aimed at establishing a sound scientific basis for the application of zero in linguistic analysis.

Keywords: Linguistic zero, emptiness, zeros in Turkish, science and linguistics.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: In recent years, debates have emerged questioning the scientific legitimacy of linguistics, with some arguing that linguistics does not meet established scientific standards

(Sampson 2017). I evaluated these criticisms in a previous article, in which I analysed linguistic research according to the scientific criteria proposed by theorists such as Popper, Kuhn, Lakatos and Feyerabend (Kerimoğlu 2022). I have applied Popper's "falsifiability" test to various linguistic concepts, including the morpheme zero. In this article, I analyse the "hypothetical" concept of zero in linguistics and provide a detailed examination of its validity and application.

Literature review: According to Robert Robbins, modern linguistics owes its conceptualisation of zero to Panini (Robbins 2013). This view is supported by other researchers (Allen 1956; Candotti ve Pontillo 2014; Diller 1996). Panini's terms *lopa*, *luk*, *lup* and *slu*, meaning "empty", support this claim. F. Staal suggests that the concept of zero in arithmetic may have roots in Panini's grammatical terms related to emptiness and nothingness, possibly indicating that linguists rather than mathematicians discovered zero (Staal 2010). Arabic grammarians, particularly those influenced by Sibawayhi in the 8th century AD, also developed theoretical constructs similar to modern zero morpheme practices. They postulated a zero element to explain the presence of the accusative suffix without a transitive verb, interpreting it as the residual trace of an elided verb (Versteegh 1997).

Modern interpretations by structuralists such as Saussure, Bally and Bloomfield have developed the concept. Saussure's idea that language is made up of contrasts rather than similarities laid the foundations for the zero hypothesis. For example, he proposed a zero morpheme in the word *phlox* ("flame") to account for irregularities in the inflection and derivational systems of inflected languages. Robert Gauthiot, a student of Antoine Meillet, was the first to use the term *zero* in modern linguistics in 1902 (Gauthiot 1902). Saussure and Bally adopted the concept and integrated it into structuralism (Diehl 2009). Structuralists such as E. Nida popularised zeros in morphology, explaining phenomena such as the absence of a plural suffix in words such as *sheep*, *trout* and *elk* by assigning a zero morpheme to the plural form (Nida 1946). This method was extended to verbs forming past tenses by ablaut and plurals by ablaut without suffix, such as *go* - *went* and *woman* - *women*. In generative and transformational grammar, theorists such as Z. S. Harris and N. Chomsky incorporated zeros extensively in phonology and syntax (Chomsky 1957; Harris 1957; Pesetsky 1995). Today, the zero morpheme is well established in the linguistic literature.

Methodology: This article tests the proposed zeros for Turkish on the basis of selected usages that are widely cited in the zero literature. Examples include accusative case, genitive case, imperative (second person), third person conjugation, lexical gaps and syntactic gaps.

Conclusions: Some linguistic zeros proposed for Turkish are not compatible with the criteria of the theorists such as Haas (1957) and Mel'čuk (2006). For example, in some cases, zero can be associated not only with singularity but also with plurality. Therefore, zeros must be able to pass the test of falsifiability. On the other hand, some of the proposed zeros are impossible to test scientifically. We need to be able to test the meaning of the zeros we propose. The sloppy use of linguistic zeros is a danger to the scientific nature of linguistics. Other results obtained in the study are as follows:

- a. The roots of the zero hypothesis in linguistics go back to the ancient Indian scholar Panini. Gauthiot was the first to use the term zero in modern linguistics. It was later popularised by Saussure and the structuralists. However, there are debates about the use of the term zero, which comes from mathematics, in linguistics. Zero in mathematics and zero in linguistics have different contents.
- b. Despite its prevalence, there is no consensus on the definition and use of zero in linguistics. Although different theorists try to bring in different criteria, there is no generally accepted criteria yet.
- c. Brain studies have yet to provide incontrovertible evidence that zero is a biological reality.

d. Zeros can have different meanings, and it seems that some uses now considered zeros actually have diachronic phonological markers. Therefore, for the places where we assign zero, we must ask, “Why?” We need to ask this question to understand the reasons for some gaps in the evolutionary development of language.

e. The concept of nothingness is also relevant to language as a natural phenomenon. However, the indiscriminate assignment of a zero value to every linguistic gap and the subsequent attribution of a specific meaning to it is a flawed methodology.

f. Perhaps Parmenides is right when he says, *Ex nihilo nihil fit*— “From nothing comes nothing.” You should not force yourself to make something out of nothing.

0. Giriş

“Dilin Bilimi Mümkün müdür?” adlı yazımda dil incelemelerinin bilimin içinde yer alıp almadığı tartışmalarını ele almıştım (Kerimoğlu 2022). Orada Popper, Kuhn, Lakatos gibi teorisyenlerin bilim ölçütlerine göre dil araştırmalarını değerlendirmiş; seçtiğim bazı örnekler üzerinden Popper’ın “yanlışlanabilirlik” testini tartışmıştım. İncelediğim örneklerden biri *sıfır biçimbirim* (zero morpheme) kavramıydı.

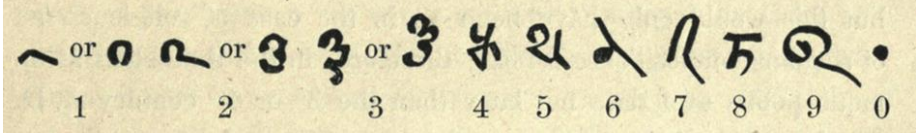
Burada dilbilim geleneğindeki “varsayımsal” sıfırları ayrıca değerlendireceğim. Sıfırın literatürdeki gelişimini sunduktan sonra Türkçedeki “sıfır”ları örneklendirip bu kabulün hangi sorunu çözdüğünü, bilimin sıfır varsayılan durumlarda hangi soruları sorması gerektiğini tartışacağım.

1. Sıfırın Kısa Tarihi

Yokluk ve hiçlik felsefe ve doğa bilimlerini uzun süre meşgul etmiştir. Sıfır, matematiksel bir kavram olarak daha yenidir ve iki temel işlevi vardır: Yer göstergesi olarak basamak değeri ve diğer sayılar gibi bir sayı olması. Sıfırın bir sayı olup olmadığı uzun süre tartışılmıştır ve bu iki işlevi üzerinde genel bir uzlaşmaya varılmıştır. Sıfırın tarihi hakkında sınırlı bilgiye sahibiz. Robert Kaplan *The Nothing that Is: A Natural History of Zero* “Var Olan Hiçlik: Sıfırın Doğal Tarihi” kitabında, matematiksel sıfır ve felsefi hiçlik kavramlarının ilişkisinden bahseder ancak aynı şey olmadıklarını vurgular. Hint düşüncesinde boşluk (*sunyata*) kavramı erken dönemlerde merkezi bir rol oynamıştır. Kaplan’a göre sıfırın kökleri Sümerlere kadar uzanır (s. 6). Daha sonra MS. 4. yüzyıl civarında Güney Amerika’da Mayalar, Sümerlerden bağımsız olarak sıfırı bulmuşlardır. Hindistan’da ise 5. yüzyılda sıfır kullanılmıştır.

270 27°
50 4°

Kaplan 9. yüzyıla ait içi boş küçük bir noktadan oluşan bu gösterimi ilk sıfırlardan biri sayar (s. 41). *Bakhshali El Yazması* da sıfırın en eski biçimlerinden birine sahiptir. El yazmasının en eski bölümü MS. 3 ve 4. yüzyıllara tarihlenirken en yeni bölümü 9 ve 10. yüzyıllara aittir (Wujastyk vd. 2017):

Bakhshali El Yazmasında sıfır gösterimi (Wikipedia)

Georges Ifrah, sıfırı “tam bir Hint icadı” olarak tanımlar ve bunu dönemin Arap yazarlarının kabul ettiğini tanıklarla gösterir (1997: 13-24). Sıfır, Hindistan’dan Kamboçya, Çin ve İslam coğrafyalarına yayılmıştır. Harezmi’nin sıfırlı Arap sayı sistemi önemli bir aşamadır. Sıfırın Batı dillerindeki karşılığı olan *zero*, Arapça *sifr* kelimesinden gelir. Avrupa’ya sıfır 11-12.yy. sonrasında Endülüs kanalıyla gelmiş ve Fibonacci tarafından tanıtılmıştır.

2. Dilbilimde Sıfırın Ortaya Çıkışı

İlk gramercilerden biri sayılan Hindistanlı Panini’ye (M.Ö. 4. yy.) sıfır biçimbirim köklerinden söz edilirken mutlaka değinilir. Örneğin Robert H. Robbins *A Short History of Linguistics* “Dilbilimin Kısa Tarihi” adlı eserinde dilbilimcilerin sıfırı Panini’ye borçlu olduğunu yazar (2013: 181). Bu, başka araştırmacılarca da tekrarlanır (Allen 1956; Candotti ve Pontillo 2014; Diller 1996). Panini’deki *lopa*, *luk*, *lup*, *slu* “boş” terimleri bu iddianın temelini oluşturur. Panini matematikteki sıfırın ortaya çıkışında payı olan bir deha olabilir. F. Staal, matematikteki sıfırın köklerini Hindistan’da ararken bir noktayı tartışır: Sanskritçe bilmeyen ama matematik dili Sanskritçe olduğu için bu dilde yazan çoğu ismin Sanskritçeyi öğrenirken kullandıkları Panini’nin gramerindeki boşluk, yokluk ve kaybolmuş öğelerle ilgili terimleri öğrenip bunlar üzerinde düşünmemiş olması mümkün değildir. Staal’a göre aritmetikteki sıfırın kökleri Paninici gramer yazımındaki sıfırlar olabilir (Staal, 2010). Staal o dönemde matematikçilerin “bilimlerin bilimi” olarak gördükleri dil araştırmalarına bakışının nasıl olduğunu şöyle dile getirir: “Matematikçiler böylesine prestijli bir gelenekle ilişkilendirilmekten gurur duyuyorlardı. Modern dünyada ise bunun tam tersi geçerlidir. Gramer popüler bir konu değildir ve pek çok bilim insanı ‘dilbilim’in ne anlama geldiğini bile bilmez” (s. 46). Eğer Staal’in kökenle ilgili hipotezi kanıtlanabilirse sıfırı matematikçiler değil; dilciler bulmuş diyebiliriz. Sibeveyhi (MS 8. yy.) öncülüğünde gelişen Arap dilbilgisi yazıcılığında da bugünkü sıfır uygulamalarına benzer açıklamalar vardır (Versteegh 1997: 36). Örneğin belirtme ekini alan ancak geçişli bir fiilin yüzey yapıda bulunmadığı kullanımlar için bir sıfır varsaymışlar, bunun silinmiş bir fiilin izi olduğu düşünülmüştür.

Dilbilimde Saussure, Bally, Bloomfield gibi yapısalcı isimlerde kavramın modern yorumlarıyla karşılaşırız. Özellikle Saussure’ün dilde benzerliklerden çok karşıtlıklar vardır açıklaması sıfıra giden yolu açmıştır. Saussure, Eski Yunancada bazı sözcüklerin sıfır son ekli gövdeler olduğunu varsaymıştır. *Phloks* “alev” sözcüğünde bir sıfır biçimbirim (*/phlog-Ø-s/*) varsayar ki burada Saussure’ün özellikle bükümlü dillerdeki yapım ve çekim dizgesinde karşılaşılan düzensizliklere bir çare olarak sıfırı ortaya attığı açıktır:

Peki, çok sık karşılaştığımız ve kökle bükün gövdesinin birbiriyle kaynaşır görüldüğü -aynı aileden bütün sözcüklerde [bak. phleg-o, vb.] bulunan phleg-: phlog- köküyle karşılaştırılan ve tamlayan durumu phlogós olan -phlóks “alev” sözcüğünde olduğu gibi- duruma ne demeli? Ortaya koyduğumuz ayrımla çelişmez mi bu? Hayır, çelişmez. Çünkü genel anlamdaki phleg-: phlog- ile özel anlamdaki phlog-u birbirinden ayırıt etmek gerekir. Yoksa, anlam bir yana itilerek yalnızca özdeksel biçim ele alınmış olur. Aynı ses ögesi burada değişik iki değer taşır, onun için de iki ayrı dilsel öge oluşturur (bak. s. 159). Yukarda nasıl zeügnu! “hayvanı arabaya koş!” sözünü sıfır çekim ekli bir bükümlü sözcük olarak yorumladysak, burada da phlóg- “alev” ögesinin sıfır sonekli bir gövde olduğunu söyleyeceğiz. Bu durumda her türlü karışıklık olanak dışıdır: Köken ses bakımından kökle özdeş olmakla birlikte gene de ondan ayrı kalır (de Saussure 1998: 271).

Varlık ile yokluk arasındaki karşıtlık veya farklılık ilişkisi -doğa bilimlerindeki deney ve kontrol gruplarına benzer- dilbilimcilere bir tür laboratuvar uygulaması imkânı tanımıştır. Dilbilimciler bir ekin varlığı ile yokluğu arasındaki fark üzerine düşünmeye başlamış ve sıfır buna bir çözüm önerisi olarak ortaya çıkmıştır.

Sıfır terimini¹ dil incelemelerinde ilk kullanan kişi Robert Gauthiot’dur. Antione Meillet’nin öğrencisi olan Gauthiot 1902 tarihli makalesiyle sıfırı modern dilbilime sokmuş (Gauthiot 1902), Saussure ve Bally bu kavramı ondan alarak yapısalcılığın öğelerinden birine dönüştürmüştür (Diehl 2009: 93). Saussure’ün ders notlarını yayımlayarak dilbilim tarihine büyük bir katkıda bulunan Charles Bally’nin de kavramın yaygınlaşmasında rolü vardır (1922: 2). Roman Jakobson 1939 yılında C. Bally için yazılan bir kitapta (*Mélanges de linguistique offerts à Charles Bally*) yer alan *Signe Zéro* “Sıfır Gösterge” başlıklı bölümde bugünkü sıfır yorumlarına yeni bir boyut kazandırmıştır (1972) [Jakobson’un bu makalesinin güncel bir değerlendirmesi için bk. (Nielsen 2015)].

Amerikan yapısalcılığının kurucularından Leonard Bloomfield biçimbilgisi ve sözdiziminde sıfır (*zero element, zero anaphora*) kavramını kullanır (1933: 209, 252). Bloomfield sonrasında E. Nida gibi yapısalcılar özellikle biçimbilgisinde sıfırları yaygınlaştırmıştır. Eugene Nida *zero types* “sıfır tipleri” başlığı altında *sheep* “koyun”, *trout* “alabalık”, *elk* “Kanada geyiği” gibi çoğul biçimleri de aynı olan sözcüklerde “anamlı bir çokluk ekinin yokluğu” durumundan bahseder (1946: 46). Bu sözcüklerin tekilken ve çoğulken aynı biçime sahip olması sorunu

¹ *Zero, null, empty, gap* gibi farklı terimlerin benzer bağlamlar için kullanıldığını hatırlatmam gerekiyor ancak *zero* “sıfır” terimi dilbilimdeki ilk terim olarak öne çıkar. Gauthiot, Saussure, Bally, Jakobson yazdıkları eserlerde Fransızca terimi (*zéro*) kullanmışlarsa da daha sonra dilbilim literatüründe İngilizcenin öne çıkmasıyla kavramın yeni boyutlarına vurgu yapmak isteyen araştırmacılar genellikle İngilizce terimler önermişlerdir.

Nida tarafından yokluğa bir sıfır atayarak “çözülür”: *sheep* “koyun” – *sheep*+Ø “koyunlar”. Sıfır atama çözümünü daha sonra yaygınlık kazanır. Örneğin /-ed/ ekiyle geçmiş zaman çekimine girmeyip büküm yoluyla geçmiş zamanı bildiren fiillerde de sıfır varsayılmıştır: *finish* “bitmek” – *finish-ed* “bitti” fakat *go* “gitmek” – *went*+Ø “gitti”. Aynı varsayım bükümle yapılan ve /+s/ eki almayan sözcüklerde de vardır: *car* “araba” – *car*+s “arabalar” fakat *woman* “kadın” – *women*+Ø “kadınlar”. Bazı yazarlar teklik için de bir sıfır varsayar: *car*+Ø “araba”, *car*+s “arabalar”. Bir sözcükte bir ekle karşılanan çokluk anlamı, başka bir sözcükte bükümle bildirilse de orada bir sıfır ek varsayılmıştır. Bir kullanımda ekin varlığı, başka bir kullanımdaki yokluğunun nedeni kabul edilmiştir. Daha sonra Z. S. Harris’te ve özellikle de öğrencisi N. Chomsky’nin üretici dilbilim teorisinde sıfırlar, boşluklar sesbilimden sözdizimine farklı şekillerde ve vazgeçilmez öğeler olarak sık sık kullanılmıştır (Chomsky 1957; Harris 1957; Pesetsky 1995).

Temel dilbilim kitaplarında sıfırın kendisine geniş bir yer edindiğini basit bir taramayla tespit edebiliriz. Örneğin David Crystal’ın şu tanımı yaygındır: “Sıfır: Dilbilimin bazı alanlarında, bir analiz tarafından öne sürülen, ancak konuşma akışında hiçbir fiziksel gerçekleşmeye sahip olmayan soyut bir birime atıfta bulunmak için kullanılan bir terim. Sembolü Ø ‘dir’ (Crystal 2008: 528). Crystal bu açıklamasında yukarıda bahsettiğim türden çokluk çekimi örneklerini verir. Sıfırın ses ve cümle bilgisindeki kabulleriyle üretici dilbilim geleneğindeki uygulamalarına değinir. Sıfır maddesinin son cümleleri oldukça ilgi çekicidir:

Görülüyor ki sıfırın [bazen bu terimin matematikteki kullanımından kaynaklanan boş eleman (null element) olarak da adlandırılır] uygulanması, bir analizde orantılılığı veya düzenli bir deseni koruma ihtiyacı ya da bir ekonomik ifade oluşturma çabasıyla motive edilir. Aynı zamanda, bu kavram dikkatli bir şekilde haklı bir gerekçeyle sunulması gereken bir kavramdır; bir analizde çok fazla sıfırın olması, onun inandırıcılığını zayıflatır (Crystal 2008: 528).

Crystal sıfırın dil analizlerinde belirli bir düzeni korumaya yardımcı olarak kullanıldığını vurguluyor. Yani dili anlamak üzere ortaya attığımız teori, bazı noktalarda sıfıra ihtiyaç duyuyor ve bu sıfırlar teoriyi “ayakta tutma” işlevi görüyor. Crystal’ın açıklamasından çıkaracağımız ikinci sonuçsa sıfırların fazla olmasının teoriyi zayıflatmasıdır. Bunlarla ilgili tartışmaya geçmeden önce Türkçede sıfır olarak üzerinde durulan kullanımları örneklendirmek istiyorum.

3. Türkçedeki Sıfırlar

Türkçede *sıfır*, *boşluk*, *eksilti*, *işaretsiz öge* gibi terimlerle dildeki boşlukları inceleyen yayınlar yapılmıştır (Aydın 2012; Gemalmaz 1996; İlbaş 2019; Üstünova 2002) ancak geleneksel dilbilgisi kitaplarında sıfır kabulü yaygınlaşmamıştır (Ergin 1993; Korkmaz 2003). Yeni yeni bazı dilbilgisi kitaplarında konuya değinilmektedir (Sebzecioğlu 2016). Batılı uzmanların yazdığı Türkçe dilbilgisi kitaplarında da sıfırlara yeteri kadar yer verildiğini söylemek mümkün değildir (Göksel ve Kerslake 2005; Johanson 2021; Schaai

2020; Underhill 1985). J. Kornfilt kitabında bazı bölümlerde sıfır kabulüne yer verir (Kornfilt 1997) ancak onda da Türkçedeki sıfırlar için ayrıntılı bilgi yoktur. Türkiye’de sıfır ile ilgili açıklamaların daha çok dilbilim monografı ve ders kitaplarında yer aldığını görüyoruz (Erkman-Akerson 2007; Özsoy ve Turan 2018; Uzun 2000, 2006).

Türkçede sıfırla ilgili olarak yayınlarda sık atıf yapılan kullanımlar şunlardır:

İlgi: Türkçe dilbilgisi kitaplarında isim çekimi ve isim tamlaması başlıklarında ilgi ekinin işlevlerine değinilir.

masa+nın örtü+sü

masa örtü+sü.

İlk örnekte *masa* sözcüğünün aldığı ek masayı daha bilinen, belirli bir masa yapmışken ikinci örnekte *masa* sözcüğü herhangi bir ek almamıştır. Ek almayan ikinci örnekteki *masa* daha “genel”, belirli olmayan bir masadır; bunu sağlayan şey, ilgi ekinin yokluğudur. Burada belirsizlik, genellik işlevini eksizlik sağladığı için bir sıfır varsayılır:

masa+∅ örtü+sü

Belirtme: Türkçede sıfır denince akla gelen bir başka örnek belirtme durumudur:

Ayşe kitab+ı aldı.

Ayşe kitap aldı.

İlk cümlede *Ayşe*’nin aldığı *kitap* daha belirli, özel bir kitaptır. Bu “belirliliği” sağlayan ise *kitap* sözcüğünün aldığı belirme durumu ekidir ancak ikinci cümlede *kitap* sözcüğü herhangi bir ek almamıştır. Buradaki *kitap* daha belirsiz ve daha geneldir. Nesne olan sözcüğün cümlede belirtme durumu ekini almaması onu belirli olmaktan çıkarmıştır. Bu tür nesnelere de sıfır atanır:

Ayşe kitap+∅ aldı.

Emir: Türkçe ikinci tekil kişi emir çekiminde herhangi bir ek yoktur. Örneğin çoğul kişide bir emir eki vardır:

Siz buraya gel-in.

Sen buraya gel.

İlk örnekte *gel-* fiili ikinci çoğul kişi emir ekini almıştır, ancak ikinci örnekte fiil eksizdir. Eksiz olduğu için ikinci kişi emir çekimiyle çekimlendiğini anlarız. Buraya bir sıfır atanır:

Sen buraya gel-∅.

Kişi: Türkçede üçüncü kişi çekimine sıfır kavramıyla ilgili teorik çalışmalarda da değinilir (Gerner & Ling 2020). Birinci ve ikinci kişilerin kişi eki varken üçüncü kişinin eki yoktur:

Ben geliyor-um.

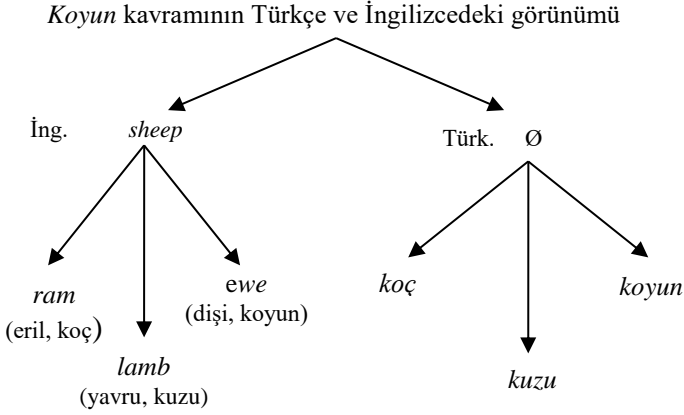
Sen geliyor-sun.

O geliyor.

Sesbilgisel olarak herhangi bir gerçekleşmesi olmayan üçüncü kişi için bu kullanımlarda bir sıfır varsayılır:

O geliyor-Ø.

Sözlüksel boşluk: Diller arası ve dil içi olarak farklı türleri olan “boşluklar” için şu örnek verilebilir. İngilizcede *sheep* “koyun” sözcüğü *ram* “koç”, *ewe* “koyun”, *lamb* “kuzu” anlamları için üst anlamdır. *Sheep* cinsiyet bildirmez; *ram* erillik, *ewe* dişilik, *lamb* ise yavru olma bilgilerini içerir. Fakat Türkçede *koyun* dişilik, *koç* erillik bildirir. Yani *koyun*² ve *koç*’un üst anlam ilişkisine gireceği bir sözcük yoktur. Burada bir boşluk olduğu varsayılır:

(Kerimoğlu 2014a)

Sözdizimsel boşluk: Sözdizimsel incelemelerde boşluklar özellikle üretici dilbilim teorisinin merkezinde yer alır. Buna Türkçeden şöyle bir örnek vermek mümkün:

Ali camı kırdı

Camı e kırdı

(Kerimoğlu 2014a)

² Türkçede tarihi metinlerde *koyun*, cinsiyetleri genel olarak kapsayan bir üst tür adı olarak da kullanılır. Ancak eş zamanlı ve cinsiyet vurgusu belirtilerek sorulduğunda *koyun* sözcüğü dişi cinsiyeti ile ilişkilendirilir.

İlk cümlemizde etken ve geçişli *kır-* fiili, nesne olarak *cam* sözcüğünü almıştır. Ancak aynı fiil ikinci cümlede edilgen yapılmış, ilk cümlede nesne rolünde olan *cam* sözcüğü özne konumuna taşınmıştır. *Cam* sözcüğü özne olurken nesne rolünü “boş” bırakmıştır. Bu boşluk için *e* (*empty* “boşluk”) sembolü kullanılır.

Bazı Türkçe dilbilgisi kitaplarında yer verilen bir başka sözdizimsel boşluk örneği “eksilteli cümle”dir:

A: *Bugün okula kiminle gideceksin?*

B: *Kardeşimle (gideceğim).*

A'nın sorusunu *kardeşimle* şeklinde cevaplayan B'nin aslında yüklemi düşürdüğü, orada eksiltme yoluyla bir boşluk oluşturduğu varsayılır. Bu boşluk *gideceğim* yüklemiyle varsayımsal olarak doldurulur.

Farklı yayınlarda sıfırların sayısının artırıldığı görülür ancak bu örneklerle yetiniyorum.

4. Dilbilimsel Sıfırın Bilimdeki Yeri

Bu bölümde dil incelemelerindeki sıfır uygulamasının görünümünü bazı sorular üzerinden ortaya koymaya çalışacağım. Sorulara örnekler üzerinden kısa ve açık cevaplar verip değerlendirmemi sonraki başlıkta yapacağım.

Sıfır dilbilimde tartışmasız bir tanıma sahip midir?

D. Crystal'a ait tanımı vermiştim ancak ona katılmayan önemli isimler vardır. Örneğin P. Matthews temel başvuru eserlerinden birine dönüşen eseri *Morphology*'de “Biçimbilgisi”, sıfır açıklamalarında öğretici bir yan olduğunu kabul etmekle birlikte yeni bir modele ihtiyaç duyduğumuzu vurgular. İngilizcedeki *come* gibi geçmiş ve şimdiki zaman biçimleri aynı olan fiillerle çokluk biçimleri bükümle yapılan örneklerde sıfır varsayma uygulamalarını değerlendirdikten sonra şu yorumu yapar:

Bu açıklamalar hiçbir zaman evrensel olarak kabul edilmedi, hatta bu modelin ait olduğu Kuzey Amerika okulunda bile. Kırk yıl sonra, bunları tamamen tarihin çöplüğüne atmaya meyilliyiz (Matthews 1991: 123).

Biçimbilgisinin bir başka uzmanı I. Mel'çuk da sıfır konusunda şu yorumu yapar:

Sıfır göstergelerinin dilbilimde yaygın ve verimli kullanımına rağmen, gariptir ki kavramın kendisinin evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Olası tüm sıfır gösterge türlerini kapsayacak ve aynı zamanda titiz ve mantıksal olarak tatmin edici olacak azami derecede genel bir tanım, bildiğim kadarıyla henüz formüle edilmemiştir (Mel'çuk 2006: 469).

Bu iki araştırmacı dışında da sıfır tanımlarında sorunlar olduğunu düşünen isimler vardır (Anderson 1992: 86; Trommer 2012). Bu, basit bir literatür taramasıyla tespit edilebilir. O hâlde soruyla ilgili olarak şu sonuca varabiliriz: Sıfır, dilbilimde tartışmasız bir tanıma sahip değildir.

Dilbilimdeki sıfırın matematikteki sıfırla ilişkilendirilmesi doğru mudur ve bu konuda bir uzlaşma var mıdır?

Matematikteki sıfır teriminin dilbilimdeki kullanımına karşı çıkan isimler vardır. Burada itirazları kabaca iki türe ayırmak mümkün. İlki sosyal bilimlerde özellikle dilbilimde çok yaygın olan ve doğru terim üzerinde uzlaşmamaktan kaynaklanan “etiket eleştirisi” olarak adlandırdığım yorumlardır. Sıfır yerine *boşluk*, *yokluk* gibi başka terimleri önerenler vardır ancak bu önerilerde matematiksel sıfırın kullanımıyla dilbilimdeki içerik arasında bağ kurma gereği duyulmaz. İkinci tür itirazda doğrudan matematikteki sıfır üzerinden eleştiriler getirilir. Bu ikinci grup bence daha önemli. Çünkü herhangi bir terime herhangi bir gerekçeyle itiraz edebiliriz ancak bir terimi başka bir bilim alanından alıyorsak burada dikkatli olmak ve iki farklı alan arasındaki içerik uyumsuzluklarına dikkat etmek gerekir. Bu türden değerli bir eleştiri William McGregor tarafından getirilmiştir.

W. McGregor’a göre dilbilimdeki sıfır, aritmetiksel sıfırın benzeri değil tersi olarak görülebilir. Çünkü dilsel sıfırın cismi yoktur ama içeriği vardır; matematiksel sıfırın ise cismi vardır ama içeriği yoktur, bu yüzden matematikçiler için uzun süre sorunlu olmuştur (2003: 112). McGregor’a göre dilbilimciler burada bir hata yapmaktadır. Boşlukları biçimbirim olarak görmekte sorun yaşamayan dilbilimcilerin ciddi şekilde yanıldıkları bir nokta vardır. Özü olmayan, yalnızca paradigmatik testlerin uygulanmasıyla çıkarılabilen bir şeyin diğer biçimbirimler gibi özü, anlamı ve değeri olan bir biçimbirimmiş gibi ele alınabileceği varsayımı matematikteki uygulamayla uyumlu değildir. Çünkü “temsil edilmeyen ‘niceliklerin’ sayı olduğunu varsayma adımı aritmetikte asla atılmamıştır.” (s. 113). Ona göre sıfır analojisi yerine dilbilimde boşluk (*gap*) analojisinin kullanılması daha doğru olacaktır; dilbilimdeki sıfır, bir biçimbirim olarak yorumlanan yanıltıcı bir matematiksel analogiye dayanmaktadır (s. 114-115). McGregor’a göre yapısalcılık burada yanlış bir yola girmiştir:

Bu, bana göre yapısalcılığın en büyük hatalarından biridir. Saussure’ün ünlü satranç benzetmesini devam ettirecek olursak, satranç taşlarını istediğimiz gibi değiştirip oyunu oynamaya devam edemeyiz. Önemli açılardan gerçek maddeye bağlıyız: Satrançta ayırt ediciliği korumak için, bir taşı, maddesi tahtadaki parçanın maddesiyle aynı olan başka bir şeyle, bir sıvıyla ya da görünmez bir şeyle (örneğin tek hücreli bir amip) değiştiremeyiz. Onun yerine tözü olmayan bir şey, hiçbir şey koymak yine zordur, çünkü satranç oyununda bu hiçbir şeyin gerçek yokluğundan ayırt edilemez! ...Biçimsel bir açıklama olarak, bazı (tüm?) boşlukların/sıfırların insanoğlunun genetik mirasının bir parçası olduğu öne sürülebilir: Belki de beynimizde (bazı) sıfırlar vardır, aksi halde neden bu kadar yaygın olsunlar? Shakespeare’in Kral Lear’ı, kız kardeşinin entrikacı dalkavukluğunu benimsemeyi reddettiğinde kızı Cordelia’ya “Hiçbir şeyden hiçbir şey çıkmaz” demiştir (Kral Lear). Ama o hiçten çok şey çıktı. Dildeki hiçlikten de çok şey çıkabileceğini göstermeye çalıştım. Lear, “Hiçten sıfır çıkar” deseydi hem dilbilim hem de matematik tarihi açısından daha isabetli olurdu. Matematik bu gelişimde doğru bir yol izledi; dilbilim ise yanlış bir yol izledi (McGregor 2003: 116-117).

Görüldüğü üzere matematikteki sıfır ile dilbilimdeki sıfır aynı şey değildir. Bu konuda farklı görüşler vardır. Bu nedenle başlıktaki soruya yine hayır cevabını vermek yanlış olmaz.

Sıfır biçimbirim zihinde temsil edilen bir gerçeklik midir?

Dilin biyolojik bir olgu olup olmadığı Darwin ve Schleicher'dan bu yana bilim dünyasında tartışılmaktadır (Darwin 1871; Schleicher 1863). Beynimizde sözcüklerin, sözcük türlerinin, cümlelerin, dilbilgisel işlemlerin gerçekleşmesini sağlayan bir doku veya yapı olduğu görüşünün bugün en büyük savunucusu dili bir "organ" olarak niteleyen N. Chomsky'dir (Berwick ve Chomsky, 2016). Ancak karşı grupta da epey kalabalık bir araştırmacı ordusu dile özgü biyolojik bir organ iddiasını destekleyecek kanıtların elde edilemediğini, dilin insanın genel öğrenme mekanizmalarına bağlı kültürel bir olgu olduğunu savunmaktadır [(Christiansen ve Chater 2015; Everett 2012; Postal 2009). Tartışmalar için bk. (Kerimoğlu 2021)].

Sıfırların beyinde yeri olabileceğine dair hipotezler öne sürülmüştür. Bunlardan en öne çıkanlardan biri N. T. Sahin, S. Pinker ve E. Halgren tarafından yapılan ve manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) aracılığıyla İngilizcedeki düzenli, düzensiz ve sıfırlı çekimleri inceleyen beyin araştırmasıdır. Bu çalışmada sıfırların beyinde bir temsili olduğu iddia edilmiştir (Sahin vd. 2006). Ancak kullanılan görüntüleme aracının bu sonuç için yeterli olmadığı, dolayısıyla iddianın kanıt olarak sunulamayacağı daha sonra dile getirilmiştir (Alekseeva vd. 2022; Kim vd. 1997). Sıfırların dil ediniminde de önemli rolü olduğu yorumları yapılmaktadır (Bank ve Trommer 2015; Clark 2007; Gerner ve Ling, 2020) ancak bu iddiaların beyin araştırmalarıyla kanıtlandığını söylemek mümkün değildir.

Sıfırlarla ilgili güncel durumu bilişsel bilim uzmanlarından oluşan bir ekip şu şekilde resmeder:

Aslına bakılırsa, diller arasında açık bir eki olmayan ögelerin çokluğuna ve dilbilimde sıfır eklerin genişletilmiş teorik kullanımına rağmen, sıfır morfemlerin nörobilişsel gerçekliğini belgeleyen çok az deneysel psikodilbilimsel veya nörodilbilimsel kanıt vardır. ... Yani, sıfırları içeren bir morfosentaktik deney tasarlayabilsek bile, bu, sıfır bileşenin varlığına ilişkin kesin bir kanıt sağlayamaz... Sonuç olarak deneysel araştırmalar, nörobiyolojik ve bilişsel gerçekliğini kesin bir şekilde açıklamaya yardımcı olabilecek sıfır morfem erişiminin izlerini tespit etmede henüz başarılı olamadı (Alekseeva vd. 2022).

O hâlde sorumuzu şu şekilde cevaplayabiliriz: Sıfırın beynimizdeki varlığını gösteren bir kanıt henüz ulaşılmış değildir.

Sıfırların belirlenmesinde genel kabul gören ölçüler var mıdır?

Burada iki ana grup olduğunu söylemek mümkündür. İlk gruba göre sıfır ancak sıfır olmayan bir ögenin altbiçimbirimi olarak var olabilir. Sesbilimsel olarak ifade edilen bir öge olmadan, ona atıf yapmadan bir sıfır varsayılmaz. Örneğin Türkçede *kitap* sözcüğünde teklik bildiren bir sıfır varsaymak (*kitap*+Ø) için *kitap*+lar sözcüğündeki {+lAr} ile paradigmatic bir bağlam kurabilmemiz gerekir. Buradaki teklik bildiren sıfır, çokluk bildiren ve sesbilgisel olarak ifadesi olan bir

ekin varlığıyla mümkündür. Bu görüş özellikle yapısalcı analizlerde öne çıkar (Haas 1957; McGregor 2003; Segel 2008). İkinci grup bu türden bir parazitik ilişkiyi kabul etmez ve sıfırların sesbilimsel olarak ifadesi olmayan içeriklerin bildirilmesinde de varsayılabilceğini öne sürer. Özellikle üretici dilbilim bu görüşü savunur.

Sıfırın tarihinden bahsederken başlangıçta düzensiz çekimlere yoğunlaşıldığından bahsetmiştim. Bu ilk yorumlardan sonra sıfırı değerlendirme, sıfıra bir ölçü getirme amacı güden yayınlar yapılmıştır (Haas 1957; Mel'çuk 2006; Mithun 1986; Saporta 1964; Segel 2008). Burada iki önemli girişimin öne çıktığı görülüyor. İlki W. Haas (1957) tarafından yapılan sıfır belirleme ölçüsüdür. W. Haas sıfırı morfolojik bir unsur olarak tanımlamak için iki koşul öne sürer: (1) sıfır bir açık biçimle dönüşümlü olmalıdır ve (2) sıfır bir açık biçimle zıtlık oluşturmaktadır.

İkinci girişim ise I. Mel'çuk'a (2006) aittir. Ona göre sıfır ögesinin varlığını iddia etmek için üç özelliğe bakmak gerekir:

1. Anlamlılık: Sıfır ögesi, açıkça tanımlanmış bir X içeriği taşımaktadır. Yani bir bilgiyi karşılamaktadır.
2. Dışlayıcılık: X içeriği, kendisine özgü bir bilgiyi aktarmalı, bunu da sıfır olmayan ögenin yokluğunda yapmalıdır. Kendi bildirdiği bilgi yükü, başka bir sıfır olmayan ögeye hiçbir şekilde atfedilemez.
3. Karşıtlık: Sıfır ögesi, Y içeriğine sahip sıfır olmayan bir ögeyle karşı olmalıdır. Onun yapmadığı bir şeyi yapmalıdır. Bu yönden anlamsal bir karşıtlık sergilemelidir (Mel'çuk 2006).

Bu iki açıklamaya bakarak tüm dilbilimcilerin aynı kanıda olduğunu düşünmek doğru olmaz çünkü bu ölçüler genel kabul görmüş değildir. Bunları eleştirel gözle değerlendirdikten sonra bazı kusurları olduğunu savunan uzmanlar vardır (McGregor 2003; Segel 2008). Dilbilimde sıfır için tartışmasız bir ölçü geliştirildiğini söylemek mümkün değildir.

Dünya dillerinden yola çıkılarak sıfırlı paradigmlar belirlenmiş midir?

Dünya dillerindeki sıfırlar incelenmiş, tipolojik sınıflandırma denemeleri yapılmıştır. Gerek İngilizce, Fransızca gibi konuşur sayısı çok olan diller gerekse de birkaç yüz konuşuru olan yerel diller üzerinde farklı sıfır araştırmaları yapılmıştır (Cavirani ve van Oostendorp 2017; Gerner ve Ling 2020; Mel'çuk 2002; Mithun 1986; Siewierska 2013; Sleeman 2023). Ancak bu soruya "Hayır, belirlenmemiştir" cevabını rahatlıkla verebiliriz. Çünkü sıfırla ilgili bu paradigmatik çalışmalar başlangıç düzeyindedir. Daha çok veri ve kanıtı ihtiyaç vardır.

Sıfır kullanımının derecesi ne olmalı, sıfırsız dil teorisi mümkün müdür?

Bazı teorilerde sıfıra yer verilirken bazılarında yer verilmez. Örneğin Wunderlich ve Fabri çekimsel biçimbilgisinin "soyut biçimbirim"lerle değil, somut eklerle ilgilenmesi gerektiğini savunur (Wunderlich ve Fabri 1995: 240-241). Anderson

da sıfır öğelerinin reddinden yanadır (Anderson 1992). Öte yandan Halle ve Marantz sıfırların kabul edilmesi gerektiğini savunur (Halle ve Marantz 1993). Dahl ve Fabregas bir teoride sıfırları kullanılamaz hale getirmenin zor olduğunu iddia eder: "...sıfır morfemlerin sınırlı kullanımının, sözcüğü daha küçük morfolojik birimlere ayıran teorilerde neredeyse kaçınılmaz olduğu görülmektedir" (Dahl ve Fábregas 2018).

Sıfırsız bir dil teorisinin mümkün olduğunu düşünen isimlerin olduğunu görüyoruz. İ. Mel'çuk, teorisyen V. Plungjan'ın "Sıfır olmadan yapabiliyorsanız sıfır olmadan yapmalısınız" sözünü aktarır (Plungjan 1994) ve sıfır kullanımı için iki prensip belirler: a. Sıfırlardan mümkün olduğunca kaçınmalısınız; b. Sıfırlar "anlamalı bir yokluk" durumunda söz konusu edilmelidir (Mel'çuk 2006: 470).

Son yıllarda sıfır konusunda eleştirel bir yaklaşım sergileyen isimlerden biri Martin Haspelmath'tır (2019, 2020a, 2020b). Haspelmath önce terminolojik bir sorun olduğunu dile getirir. Bir ögenin yokluğuyla bir anlam karşılanıyorsa buna *sıfır işaretleyici* (zero marker) demektense *sıfır ifade* (zero expression) demek gerekir. Çünkü ona göre anlamlar bir biçim olmadan aktarılabilse de her biçimin somut bir işareti olmalıdır. İşaretleyici terimi biçimsel varlık için kullanılabilir. Oysa bu kullanımlarda somut bir biçim söz konusu değildir. Bir biçimbirimden söz ediyorsak buna sıfır biçimbirim (zero morpheme) demek aykırılıktır, çünkü biçimler soyut olamaz, somut ve ayrılabilir (segmental) olur (2019, 2020b). Haspelmath sıfırların özellikle üretici dilbilim geleneğinde aşırı kullanımına da mesafeli yaklaşır. Ona göre insan dilini anlamak için yapılan karşılaştırmalı dilbilgisi çalışmaları için "sıfırlar ve dönüşümler çoğunlukla bir kenara bırakılabilir" (2020a).

Bu tartışmalar gösteriyor ki sıfırlardan kaçınmak mümkün ve sıfırların aşırı kullanımı soru işaretlerinin artmasına neden oluyor. Bilimde kaçınılması gereken şeylerin mutlak bir gerçek olduğunu iddia etmek de hayli tartışmalıdır.

5. Sıfır Üzerine Sorgulamalar

Bu bölümde boşluk veya yokluk durumunu tartışacağım. Bir şeyin yokluğunun³ nasıl yorumlanması gerektiğini, bunun kendi içinde bir hiyerarşisi olup

³ Yokluğun yorumlanması insanın bilişsel kapasitelerinin sınırlarıyla ilgili değerli veriler sunabilir. Başka alanlarda da bununla ilgili örnekler sıralanabilir. Örneğin Recep Tayyip Erdoğan ve Özgür Özel'in 2 Mayıs 2024 tarihindeki görüşmesinden yansıyan bir fotoğraf oturma düzenini yansıtıyordu. Orada "boş bir koltuk" vardı ve bunun ne anlama geldiği konusunda farklı yorumlar yapıldı. Bir koltuğun olup boş bırakılması ne anlama gelir? Boş bir koltuğa belirli bir anlam için bir sıfır atadığımızı varsayalım. Ya koltuk da olmazsa ne yaparız? Orada bir değil, iki koltuk da olabilirdi, olmayan her koltuk için bir sıfır atayıp her biri için bir anlam mı atfedeceğiz? Oturma düzeninde, siyasette, otobüste belki de her yerde her potansiyel için bir sıfır varsaymak ne oranda doğrudur ve bunun için ölçü geliştirmek mümkün müdür? Hangi boşluğa hangi anlamı yükleyeceğimize nasıl karar veriyoruz? Aslında bu sorular da dilbilimsel sıfır tartışmalarıyla ilgilidir. İnsan zihninin anlam atfetme mekanizmasının belirli bir sistemi takip edip etmediğini incelemek için bu tartışmalar önemlidir.

olmadığını, dilde sıfır atanan bazı “yokluk”ların farklı şekilde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini yorumlayacağım.

Farklı sıfırlar mı var yoksa yok olan gerçekten yok mu?

Çokluk ve teklik arasında şöyle bir karşıtlık ilişkisi üzerinden ekin yokluğuna sıfır atanıyor ve bunun teklik bildirdiği varsayılıyordu:

Kalem+ler   Kalem+Ø.

Bağlamdan bağımsız olarak böyle bir kabulü doğru sayabilir miyiz? Aşağıdaki cümleye bakalım:

Kalem yazma aracıdır.

Burada *kalem* sözcüğü hiçbir ek almamış ancak teklik bildirdiğini söyleyebilir miyiz? Çokluk bildiren ekin olmadığı her durumda buna teklik anlamını yapıştırmamız ne kadar doğru? Çünkü burada tek bir kalem yok. “Babam bana bir kalem almış” cümlesindeki gibi açık bir tekillik söz konusu değil. Burada şöyle bir itiraz gelecektir: Tüm kalemlerin bir özelliğine atıf yapılıyor, o nedenle sözcüğün tür adı olarak kullanımı bunu çoğul yapmaz. Bu itirazı kabul ettiğimizi varsayalım. Peki aynı cümleyi *Kalemler* ile kuralım. Sayı olarak bir fark hissediyor muyuz? Bunu belirlerken net bir ölçümüz var mı?

Bu kullanımda *kalem* sözcüğüne teklik bildiren bir sıfır atadığımızda da sorular tam olarak cevaplanmış olmuyor. Mutlaka sıfır atamak istediğimizi düşünelim. Bu sefer de bu sıfırı hangi anlam için atayacağız? Çokluk için mi teklik için mi? Çokluk için atamamız büyük bir çelişki doğurur. Haas ve Mel’çuk gibi isimlerce yapılan sıfır ölçütlerine uymayan bir uygulama olur. Ekin varlığı ve yokluğu arasındaki karşıtlık ilişkisi kaybolur. Oysa bu cümlede yokluk, ekin varlığından çok da farklı bir işlevi karşılamıyor. Bir başka kullanımda sorun büyüyor:

Bana birkaç kalem aldı.

Örnekte *kalem* sözcüğü *birkaç* sıfatını almış. Ancak yine çokluk eki yok. Bir şeyden eminiz. *Kalem* kesinlikle teklik bildirmiyor. Yukarıdaki örnekte yoruma dayalı olarak teklik bildirdiğini söyleyebilirdik ancak bu örnekte sözcüğün çokluk bildirdiğini söyleyebiliyoruz çünkü *birkaç* sıfatı tek bir kalemden bahsedemeyeceğimizi gösteriyor. Burada *kalem* sözcüğüne bir sıfır atarsak bunun kesinlikle çokluk bildiren bir sıfır olduğunu ifade etmemiz gerekir.

İlgi ve belirtme eklerinin belirlilik ifade ettiği kabul edilirken bu eklerin “yokluk”larına sıfır atanıyor ve belirsizlik, genellik anlamlarının bu şekilde karşılandığı varsayılıyordu. Aşağıdaki iki örnekte bu kabulü sorgulayalım:

Ankara geçisi herkesçe bilinir.

Kitapları sevmiyorum diyen bir çocuğa kitap sevgisi kazandırmak zor elbette.

Altı çizili sözcükler ilgi ve belirtme ekleriyle ilgili genellemeye uymuyorlar. *Ankara* sözcüğü ilgi ekini almadığı hâlde belirsizlik veya genellik anlamını

taşımaz. Çünkü Ankara adlı tek bir şehir vardır, bu yönüyle belirli ve özel bir anlama sahiptir. İkinci örnekte de belirtme ekini alan *kitaplar* ögesi belirsizdir.

Bu örnekler gösteriyor ki kullanımdan bağımsız sıfır varsaymak doğru değil. “Türkçede sıfır biçimbirim sayı kategorisinde teklik bildirir” genellemesinin doğru olmadığı açıktır. Sıfırı öyle üzerinde çok da düşünmeden belirli karşılıklar için kullanma aceleciliğini yapmamamız gerekiyor. Nasıl çokluk eki bazen çokluk dışında “genellik, saygı, alay” gibi farklı anlamlar bildiriyorsa (*Sular kesildi, Ahmet Beyler gelmiş* vb.) sıfır da tek bir anlama hapsedilecek bir şey gibi görünmüyor. Sesbilimsel olarak ifade edilen sözcük ve eklerin anlamları farklılaşıyorsa sesbilimsel olarak ifadesi olmayan “sessizliklerin” de farklı anlamları olabilir. Yokluklara anlam yüklemek fazla sezgisel ve yoruma dayalı bir yolu açıyor. Belki de yokluk bazen sadece yokluktur.

Sıfırın da çözemediği bazı “yokluk”lar

Düzensizlikler dil araştırmacılarını uzun süre meşgul etmiş, hatta kusursuz dil arayışları ilginç sonuçlar doğurmuştur (Eco, 2004). Dildeki “kusurlar”, “düzensizlikler”, “istisnalar”, “kural dışlıklar”, “yokluklar” karşısında insan hep kendini bir çözüm arama yolculuğunda bulmuştur. Dili mükemmel, kusursuz bir olgu kabul etme kavrayışı aslında bu arayışın nedenidir. Paradoksal bir durum olsa da gerçek böyle görünüyor. “Düzensiz”, “eksik”, “kusurlu” gibi sıfatların kullanımı elimizdeki mükemmel bir kalıbın varlığı hâlinde mümkün olabilir. Oysa dil mükemmel bir olgu değildir. Amacımız dilin işleyişini anlamaksa sıfırlar buna hizmet ediyor gibi görünmüyor. Düzensizlikleri anlamak veya çözmek için atadığımız bazı sıfırlar sorunu ertelemekten başka bir şeye yaramıyor. *Kitap* sözcüğünde neden illa bir teklik sıfırı varsayıyoruz ki? Çokluğun işaretli olması, teklığın de işaretli olması sonucunu doğurur mu? Gerçeklik bu ikilik üzerine mi kurulu? İşaretli, işaretli “karşıtlığı” işaretli sıfır atayarak çözülmüş oluyor mu? Sıfır atayarak işaretli hale getirmiş olmuyor muyuz? Bu şekilde dilde işaretliliği imkânsız mı varsayıyoruz? Boşluk yok demek mi istiyoruz? Peki bir zamanlar var olan işaretleyicilerin düşmesi ile oluşan sıfırlar ile hiçbir zaman tespit edemediğimiz ancak bizim varsaydığımız sıfırları aynı mı kabul edeceğiz? Şimdi bu soruları yine Türkçedeki bazı sıfır uygulamaları üzerinden düşünelim:

Asla oraya gitmem.

Bu cümlemin yüklemi, *gitmem*. Bu yüklem Türkçe fiil çekimindeki genel diziliş uymuyor. Genelde fiil çekiminde ek sıralanışı şöyle olur: fiil – olumsuzluk – kip veya zaman – kişi. Bu fiilde olumsuzluk ekinden sonra kip veya zaman eki gelmemiş, doğrudan kişi eki gelmiş. Yani kip ve zaman bildiren sesbilgisel bir öge yok. Bu bir düzensizliktir. Bir düzensizlikle karşılaştığımızda ne yapacağız? Bugün dil incelemelerinde bunun için iki genel uygulama var. İlki bir eki olmayan her kategori için sıfır atamak. Buna göre şöyle bir çözüm bulmuş oluyoruz:

Git-me-Ø-m.

Zaman ve kip işaretçisi olmadığı için sıfır ataması yaptık. Bir fiil çekiminde gelebilecek tüm olası ekler için sıfır atama işlemi şu türden sorunların kapısını açar:

Ahmet gelsene.

şimdi bu cümlenin yüklemine biçimbirimlerine ayırılım:

Gel-se-n-e.

Gel- fiili önce şart eki, sonra da 2. tekil kişi eki almış. Sondaki ek ise seslenme ünleminin ekleşmiş biçimi. Bu, Türkçede özellikle dilek bildiren şart ekli çekimlerde karşımıza çıkma potansiyeli olan bir ek. Bu durumda seslenme gibi bir kategorinin varlığını kabul edip ekin kullanılmadığı her yerde bir sıfır varsaymak gerekmez mi? *Ayşe buraya gelsen* gibi bir cümlede kullanılmayan seslenme ünlemi için de sıfır varsayarsak yanlış mı yapmış oluruz? Genel kullanımlara bakıldığında buna yanlış dememizi haklı çıkaracak bir ölçü yok. Ancak bunun doğru bir çözüm olduğu da şüphelidir.

Gitmem örneğindeki sorunu çözmenin ikinci yolu da oradaki olumsuzluk ekine bir görev daha yüklemektir (Ergin, 1993, s. 279): Geniş zamanın olumsuzu. İkinci kişi çekiminde (*gitmezsin*) {-mAz} eki için Türkçe gramerlerinde bu adlandırma yaygın olarak kullanılır. Bir eke birden fazla görev yüklemek başka bir çözüm yoludur. Bu tür eklere dilbilimde “portmanto” biçimbirim denir.

Portmanto biçimbirimlerle baş etmek de kolay değildir:

Dün yalnızdım.

Bugün yalnızım.

İlk örnekte genel çekim dizilişi açısından sorun yaşamayız:

Yalnız-i-di-m.

İsmi yüklem yapan *i-* fiili görülen geçmiş zaman eki ve 1. tekil kişi eki almış. Ancak ikinci cümlede işler biraz karışıyor:

Yalnız-ım.

Burada yüklemde tek bir ek bulabiliyoruz. Bu ek de genellikle kişi eki kabul edilir. Dil araştırmacıları buradaki “sorunu” o eke birden fazla işlev yükleyerek çözerler. Oradaki ek, hem *i-* fiili yani ek-fiil adı verilen fiildir hem zaman ekidir hem de kişi ekidir. Ancak buradaki sorunu çözmenin bir başka yolu sıfır ataması olabilir:

Yalnız-∅-∅-ım.

Bu çözümde de ek-fiil ve zaman ekleri için sıfır atamış oluruz. Fiil ve isim çekiminde her kategorinin bir işaretçisi olmalıdır eğer yoksa sıfır atayabiliriz gibi bir genellemeyle hareket etmiş oluruz. Bu bir çözüm müdür, emin değilim. Bu örneklerdeki düzensizlikler art zamanlı dönüşümlerin bir sonucudur. Bu cümleyi Eski Türkçede kuruyor olsaydık *yalnız* (<*yalguz*) sözcüğünün çekimi aşağıdaki gibi olurdu:

Yalguz er-ür-men.

Bugünkü *i-* fiilinin eski biçimi *er-* fiili, {-Ur} geniş zaman ekini ve birinci kişi zamirini alarak çekime girerdi. Bu *er-ür-men* “üçlüşü” zamanla yerini {-Im} ekine

bırakmış, art zamanlı değişimler sonucunda birden fazla öge varken bu ögeler erimiş ve geriye tek bir öge kalmıştır. Kaybolan her ögenin işlevi için bir sıfır atayarak mı hareket etmeliyiz yoksa eriyen diğer ögelerin işlevlerini ayakta kalan tek ögeye mi yüklemeliyiz? Bunun tek bir doğrusu var mıdır ve bu doğru hangi “ölçü”ye göre doğrudur? Bu sorulara henüz tatmin edici cevaplar verilemediği kanısındayım. Dilbilim bir bilim dalı olarak Saussure sonrasında eş zamanlılığa vurgu yapar. Ancak bu, dildeki evrimsel gelişmeleri ikinci plana atmamız sonucunu da doğurmalıdır. Dil evrimsel bir olgudur, Darwinci süreklilik anlayışının da işaret ettiği üzere zaman içinde seçim baskılarının etkisiyle evrilmiştir. Teorilerimizin ayakta kalması için önerdiğimiz eş zamanlı bazı varsayımsal çözümleri “mutlak gerçek” kabul ederken dikkat etmeliyiz. Bugün sıfır atadığımız kategorilerin bazılarının geçmişte sesbilgisel olarak ifade edilmiş işaretçileri olabilir. Dilbilimde eş zamanlılık ve art zamanlılık bir karşıtlık kabul edilip eş zamanlılık yönünde bir tercih belirli bağlamlarda doğru olabilir. Ancak dil gerçekliğini bütünüyle anlamak için evrimsel gelişimi göz önünde bulundurmak gerekir.

Evrensel sıfırlarla ne yapacağız?

Sıfırın tüm dünya dillerini kapsayan, insan biyolojisiyle ilgili bir boyutu vardır. İnsan beyni Chomsky ve onun takipçilerinin iddia ettiği gibi doğuştan bir dil organı getiriyorsa bu organda doğuştan bazı yerlerin dolu, bazılarının boş olması mümkün müdür? Ya da biz bir dilde bulunan bir özelliğin başka dilde mutlaka temsilini veya potansiyelinin varlığını boşluk/sıfır atayarak kabul etmeli miyiz? Bunu sözlüksel boşluk kavramıyla tartışmaya başlayalım.

Türkçe ve İngilizce arasında *koyun* ve *sheep* gibi hayvanlarla ilgili bir örnek vermiştim. İki dil belirli kavramlar için kullandığı sözcükler bakımından karşılaştırıldığında bir dilde bir sözcükle “doldurulmuş” bir kavram, başka bir dilde sözcükle karşılanmamışsa o kavram alanının “boş” kaldığı kabulü üzerine kurulu olan sözlüksel boşluk varsayımı bazı açılardan sorgulanabilir. Farklı kültürlerin dünyaya farklı bakışı olur, bu normaldir. Türkçede *dayı* ve *amca* farklı akrabalıkları karşılarken İngilizcede *uncle* sözcüğü Türkçedeki amca ve dayı anlamlarını içerecek şekilde kullanılır. Sözlüksel boşluk varsayımına göre İngilizcede bir boşluk olduğu görülüyor. İngiliz kültürü amca ve dayı için farklı bir sözcük kullanmamıştır ancak burada boşluk belirleme ölçümüzde evrensellik kavrayışımıza aykırı bir uygulama var. Biz bir dildeki boşlukları neye göre belirleyeceğiz? Örneğin Türkçede koyun adlarıyla ilgili bir boşluk olduğunu İngilizceyle karşılaştırdığımızda belirlemiştik, şimdi de iki dili insan akrabalığı bakımından karşılaştırdık ve İngilizcede *uncle* ile aslında iki kavramın birden karşılandığını, bir boşluk oluştuğunu ifade ettik. Bir başka olasılığı düşünelim. Afrika dilleri ile İngilizceyi karşılaştırdığımızda ne yapacağız? Burada sıfırların, boşlukların “görelisi” olduğu ortaya çıkıyor. Dünyada bugün 7 bin civarında dil var. Her biri farklı kültürlerin izlerini taşıyor. Hepsini kullandıkları sözcükler bakımından karşılaştırdığımızda bu boşlukların sayısı ne olur? Sibiryada konuşulan dillerle Ekvator bölgesinde konuşulan diller arasında çevre şartlarının etkisiyle büyük farklılıklar olacaktır. Tüm dünya dillerini kapsayacak böyle bir çalışma henüz yapılmadı, yapılması kolay değil ancak dilde kavramlara ad verme

üzerine kurulan sözlüksel boşluk kabulünün ölçü sorunu yaşadığı açıktır. Hiç bilmediğimiz, dünyamızda olmayan şeylerin de zihnimizde boş bir koltuğu olduğunu, zamanı gelince o koltuğa bir anlamın oturduğunu varsaymak mı daha bilimseldir yoksa “Occam usturası” prensibine uyararak orada henüz hiçbir şey yok demek mi doğrudur?

Özellikle Chomskyci gelenekte dilin zihinsel bir yapı olduğu vurgulanır ve bu yapıda bilginin dönüşüm adı verilen, yer değiştirme, silme gibi operasyonları kapsayan bir üretim süreciyle ifadeler haline getirildiği savunulur. Beyinde genetik olarak kodlanmış dil yetisi bir insan organı olarak evrenselidir. Bu organda cümleler kurulurken bazı öğeler yer değiştirir, başka bir yere giden öge kendi yerini boşaltmış olur, bu boşluk farklı öğelerce yönetilebilir. Kısacası zihnimizde cümlenin belirli öğelerden oluşan bir “yapı”sı vardır. Yine eksilteli cümle örneğinde de benzer bir “sözdizimsel yapı” kabulü vardır. “Bugün okula kiminle gideceksin?” sorusuna sadece “Kardeşimle” cevabını verdiğimizde neden sadece bir fiili düşürmüş olalım ki? Sesbilgisel olarak karşılığı olmayan hangi boşlukları neye göre dolduracağız? Bir cümlede yüklem yanında, nesne, tümleçler gibi başka öğeler de bulunabilir. Bu potansiyel öğeler de sesbilgisel olarak ifade edilmemişse orada da boşluklar varsayılmaz mı? Örneğin bu cümle “Kesinlikle kardeşimle gideceğim” şeklinde cevaplanamaz mıydı? “Gideceğim” yüklemiyle o boşluğu doldurmak zorunda mıyız? Bu tür uygulamaların bilimsel bir ölçüden bağımsız olarak yapıldığı ortadadır. Fazlasıyla yoruma dayalıdır. Potansiyeller içinden seçilmiş biri veya birkaçı üzerinden ilerlenmektedir.

Dil kullanımında boşluk varsaymak, bir şeylerin eksiltildiğini düşünmek ister istemez bizde eksikliği giderme, düzenli hale getirme ihtiyacı uyandırıyor ve o boşlukları kurguladığımız yamalarla dolduruyoruz. Oysa yamalarımızın da yamaya ihtiyacı var gibi görünüyor.

Bilim önce hangi soruyu sormalı ve sıfır “yanıtlanabilir” mi?

Dilbilimin bilimsel ölçülere uymadığı, bu nedenle bir bilim dalı olamayacağı iddiaları son yıllarda dile getirilmektedir (Sampson 2017). Bu eleştirileri yukarıda sözünü ettiğim yazımda ayrıca değerlendirmiştim (Kerimoğlu 2022). Dil incelemeleri bilim içinde önemli bir yere sahiptir görüşünü savunmuştum ama bu eleştirilerin dikkate alınması gerektiğini de düşünüyorum. “Yeterince” destekçi bulan bazı uygulamaların çok sorgulanmadan mutlak bir gerçekmiş gibi kabul edilmesi bizi gerçeğe ulaştırmaktan uzaklaştırıyor. Bilim bir “sorun”la karşılaştığında nasıl hareket etmeli? İlk yapmamız gereken, sorun olarak gördüğümüz şey gerçekten bir sorun mu diye sormak olmalı bence.

Geliyor-um

Geliyor-sun

Geliyor.

Birinci ve ikinci kişi için ek var ama üçüncü kişide yok. Dilde mutlak bir düzen olduğu varsayımı doğru değildir, genel işleyişe uymayan her kullanımı düzen dışı veya “sorun” kabul etmemek gerekir. Üçüncü kişi için bir sıfır atamak yerine “Neden böyle?” sorusuna cevap aramak daha bilimsel bir tutumdur. “Türkçe fiil çekiminde üçüncü kişide neden bir ek yok ve bu başka dillerde nasıl?”. Nitekim başka dünya dillerinde üçüncü kişi çekiminde benzer bir görünüm vardır

(Kummerow 2012). Dilbilim doğası gereği eş zamanlı çözümler öneriyor, ancak düzensizlikler söz konusu olduğunda eş zamanlılığın dili bütünüyle anlamamıza engel olduğunu farklı örnekler üzerinden tartışmıştım (Kerimoğlu 2014b). Dillerin kusursuz olmadığını, kuralların da evrimsel süreçlere tabi olduğunu unutmamak gerekir. Genele uymayan; paradigma içinde aykırı, eksik vb. olan kullanımlar bir mutasyon (bozulma) ise de ayakta kalmayı başarmalarını neye borçludurlar? Bilim bu soruları cevaplamalıdır, yoksa diğer “çözüm”ler eksik kalacaktır. Bilim, insanın doğayı anlama çabasıdır ve doğa yalnızca eş zamanlı bir olgu değildir. Sıfırın evrensel bir modeli takip ettiği kanıtlandığında başka bir aşamaya geçebiliriz. Yani tüm dünya dillerinde birinci ve ikinci kişiler işaretlenirken -Türkçede olduğu gibi- üçüncü kişilerin işaretlenmesi ispatlanırsa bunun insan düşüncesinin bir ürünü olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Bu türden tüm dünya dillerinde ortak olan öğeler üzerinden Evrensel Dilbilgisi teorisi savunulmaktadır (N. Evans ve Levinson 2009; V. Evans 2020; Pinker ve Bloom 1990), ancak böyle evrensel bir sıfır kanıtı henüz bulunamamıştır. Dilde var olduğu düşünülen sıfırların biyolojik bir temeli olduğu ispatlanamamıştır.

Sıfır atarken çok daha dikkatli olmak gerekiyor. Bilim insanı bir sorun ile karşılaştığını düşünüyorsa önce bu sorunun da doğasını doğru bir şekilde ortaya koymalıdır. Bazı canlılarda neden iki ayak vardır da bazılarında dört ayak vardır? Olmayan iki ayak için “eksiklik” var deyip yerine iki sıfır atayıp devam mı edelim, yoksa bunun nedenini ve sonuçlarını mı araştıralım? Sesbilgisel bir gerçekleşmesi olmayan durumlar dil için bir sorun mudur? Bu soruya evet, sorundur cevabını verdiğinizde elbette buna bir çözüm yolu arayışına girebilirsiniz. Bu ilk aşamada, sorun tespiti yapılırken acele edilmemesi gerekiyor. Dilbilimsel sıfır atanan çoğu durumda bir “sorun” bence yok. Hatta hiçbir şey yok. Hiçbir şeyin yokluğunu kabul etmek de doğayı anlamada bazen ilk adımdır. Her şeye bir anlam atfetmek, bana “insansı” bir kusur gibi gelir. İnsan türü evrimsel yolculuğunda “anladığı” için farklı bir yol izlemiştir. Her şeyi anlamaya çalışmak üzere programlanmış, anlayabildikçe hayatta kalma başarısını artırmış biyolojik bir varlık olarak insana, boşluk ve anlamsızlıktan hoşlanmama özelliği biraz da bu evrimsel geçmişinden miras kalmıştır. “Hayat boşluk kaldırmaz”, “Alem boşluk kaldırmaz”, “Siyaset boşluk kaldırmaz” gibi doğadaki gerçekle uyummayan özlü sözlerimiz bu boşluk korkusunun da sonucu gibidir. Görüyoruz ki bilimde de bazı boşlukların varlığını kabul etmekte zorlanıyoruz. Deney istediği sonucu versin diye sağdan soldan çekiştiren sahte bilimciler gibiyiz. Oysa boşluk bir sorun değildir. Bir bilim insanı boşluklara bir şeyler tıkıştırmaya çalışıyorsa doğayı anlamaya çalışmıyor, doğaya müdahale ediyordur. Boşluk veya yokluk “doğal” bir gerçekliktir.

Dilde boşluk olduğunu düşündüğümüz yerlere çözüm yolu olarak sıfır atamak da bilimsel bir kolaycılık gibi görünebilir. “Neden?” sorusu şu üç konuda daha ilerletici bir potansiyele sahiptir: Boşlukların insan beynindeki varlığının araştırılması, tespit edilen boşlukların diller arasında karşılaştırılması, boşlukların evrimsel yolculuğu. Üstelik sıfır uygulamalarının çoğu bilimsel olarak test edilebilecek nitelikte olmadığı gibi bazıları -birkaç kalem örneğinde olduğu gibi- farklı bağlamlarda önerilen içeriğe uymayan kullanımlara sahip. Önermelerimiz yanlışlanabilirlik testine girebilecek nitelikteyse bilimsel olabilir (Popper 1998).

Popper'ın yanlışlanabilirlik testine soktuğumuzda çoğu sıfırın testi geçemediğini de görüyoruz. Eğer Türkçede sıfır hem teklik hem de okluk bildirebiliyorsa ‘‘Sayı kategorisinde sıfır sadece teklik için kullanılır’’ önermesi bu testten kalmış demektir. Bazı sıfır nerileri bu teste girmekten bile uzaktır. Örneğin eksiltili cümle diye kabul edilen ve yukarıda örneğini tartıştığım örneklere sıfırın tam olarak neyi karşıladığını tespit etmek imkansızdır. Yanlışlanabilirlik testine hiçbir şekilde giremeyen bir önerme sonsuza kadar yanlışlanamayacağı için doğru mu kabul edilmelidir? Bu soruya evet cevabını verirsek ortada bilim diye bir alan kalmaz. Bilim deney, gözlem, şüphe, test gibi temel ayaklar üzerine inşa edilmiştir. Bunlardan kaçan bir önermenin bilimselliği hep tartışmalı olacaktır.

6. Sonuç

Yazıyı bitirmeden önce bir konuda yanlış anlaşılmak istemediğimi belirtmek isterim. Sıfırlar dil araştırmalarında üzerinde düşünmeye değer olgulardır, önerilen kullanımlarda titiz bir şekilde tartışılmalıdır. Ben de derslerimde, yayınlarımda sıfırlardan söz ettim. *Genel Dilbilime Giriş* kitabımda sıfır biçimbirim bölümünü yazdığım dönemden beri zihnimde sıfır kabulleriyle ilgili şüpheler vardı. Bu yazıda biraz da bu şüpheleri tartışmak istedim. Birkaç maddede yazıda tartıştığım şeylerden geriye kalanları özetlemek isterim:

- Dilbilimde sıfır varsayımının kökleri eski Hint bilgini Panini'ye kadar gider. Gauthiot modern dilbilimde terimi ilk kullanan kişi'dir. Sonrasında Saussure ve yapısalcılar tarafından yaygınlaştırılmıştır. Ancak matematikten alınan sıfır teriminin dilbilimdeki kullanımı konusunda tartışmalar vardır. Matematikteki sıfır ile dilbilimdeki sıfır farklı içeriklere sahiptir.
- Yaygınlığına rağmen dilbilimde sıfırların tanımı ve kullanımı konusunda görüş birliği yoktur. Farklı teorisyenler farklı ölçüler getirmeye çalışsa da henüz herkesçe kabul edilen bir ls yoktur.
- Beyin alışmaları da sıfırların biyolojik bir gerçeklik olduğuna dair tartışmasız bir kanıt sunamamıştır.
- Türkçede nerilen bazı sıfırlar bilimsel olarak tartışılmalıdır. Örneğin sıfır sadece teklik ile değil, bazı kullanımlarda okluk ile de ilişkilendirilebilmektedir. Bu nedenle sıfırlar yanlışlanabilirlik testine girebilecek nitelikte olmalıdır. Önerdiğimiz sıfırın hangi anlamı karşıladığını testlerle sınavabilmemiz gerekir.
- Sıfırlar farklı anlamları karşılayabilmekte, bugün sıfır kabul edilen bazı kullanımların art zamanlı olarak sesbilgisel işaretilere sahip olduğu görülmektedir. O nedenle sıfır atadığımız yerler için ‘‘Neden?’’ sorusunu mutlaka sormalıyız. Bazı boşlukların nedenini dilin evrimsel gelişiminde bulmak mümkündür.
- Boşluk doğal bir olgudur ve dilde de boşluklar vardır. Her boşluk için sıfır ataması yapmak ve oraya bir anlam atfetmek doğru bir yaklaşım değildir.

Belki *Ex nihilo nihil fit* “Hiçlikten hiçbir şey doğar” diyen Parmenides haklıdır. Yoktan var çıkarmak için zorlamamak gerekir.

7. Kaynakça

- ALEKSEEVA, Maria; MYACHYKOV, Andiy ve SHTYROV, Yury (2022). “Inflectional Zero Morphology – Linguistic Myth Or Neurocognitive Reality?” *Frontiers in Psychology*, 13, 1015435.
- ALLEN, William Sidney (1956). “Zero and Panini”. *Indian Linguistics*, 16, 106–113.
- ANDERSON, Stephen R. (1992). *A-Morphous Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- AYDIN, Hasene (2012). “Dilde Sıfır Birim ve Sıfır Biçimbirimin Kullanımı”. *Turkish Studies (Elektronik)*, 7/2: 169–181.
- BALLY, Charles (1922). “Copule Zéro et Faits Connexes”. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, 23I: 1–6.
- BANK, Sebastian ve TROMMER, Jochen (2015). “Learning and the Complexity of Ø-marking”. İçinde *Understanding and Measuring Morphological Complexity* (Edt. M. Baerman vd.). Oxford: Oxford University Press.
- BERWICK, Robert. C. ve CHOMSKY, Noam (2016). *Why Only Us: Language and Evolution*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- BLOOMFIELD, Leonard (1933). *Language*. Chicago: Holt, Rinehart, and Winston.
- CANDOTTI, Maria Piera ve PONTILLO, Tiziana (2014). “Pāṇini’s Zero Morphs as Allomorphs in the Complexity of Linguistic Context”. *Bulletin d’études indiennes*, 32: 55–86.
- CAVIRANI, Edoardo ve van OOSTENDORP, Marc (2017). “On Silent Markedness”. *Beyond Markedness in Formal Phonology* (Edt. B. D. Samuels). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 101–120.
- CHOMSKY, Noam (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- CHRISTIANSEN, Morten. H. ve CHATER, Nick (2015). “The Language Faculty That Wasn’t: A Usage-Based Account of Natural Language Recursion”. *Frontiers in Psychology*, 6, 1182.
- CLARK, Eve V. (2007). “Morphology in Language Acquisition”. *The Handbook of Morphology* (Edt. Andrew Spencer - Arnold M. Zwicky). John Wiley & Sons, Ltd, 374–389.
- CRYSTAL, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6. baskı). London: Blackwell.
- DAHL, Eystein ve FÁBREGAS, Antonio (2018). “Zero Morphemes”. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. Oxford University Press.
- DARWIN, Charles (1871). *The Decent of Man*. London: Murray.
- de SAUSSURE, Ferdinand (1998). *Genel Dilbilim Dersleri* (çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual.
- DIEHL, Cathrine (2009). “The Empty Space in Structure: Theories of the Zero from Gauthiot to Deleuze”. *Diacritics*, 38/3: 93–119.
- DILLER, Anthony (1996). “Linguistic Zero in Asia: From Pāṇini to Pro-drop”. *The Fourth International Symposium on Language and Linguistics, Thailand*, 242–258.
- ECO, Umberto (2004). *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı* (çev. Kemal Atakay). İstanbul: Literatür.
- ERĞİN, Muharrem (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma (2007). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual.
- EVANS, Nicholas ve LEVINSON, Stephen C. (2009). “The Myth of Language Universals: Language Diversity and Its Importance for Cognitive Science”. *Behavioral and Brain Sciences*, 32/5: 429–492.
- EVANS, Vyvyan (2020). *Dil Miti. Dil Neden Bir İçgüdü Değildir* (Çev. Mehmet Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

- EVERETT, Daniel (2012). *Language: The Cultural Tool*. New York: Pantheon Books.
- GAUTHIOT, Robert (1902). "Note sur le degré zéro". *Mélanges linguistiques offerts à M. Antoine Meillet par ses élèves*. Klincksieck, 49-60.
- GEMALMAZ, Efrasıyab (1996). "STT'nde İşaretsiz (/0/) Görev Ögeleri Üzerine". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6: 1-4.
- GERNER, Mathias ve LING, Zahng. (2020). "Zero Morphemes in Paradigms". *Studies in Language*, 44/1: 1-26.
- GÖKSEL, Aslı ve KERSLAKE, Celia (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- HAAS, William (1957). "Zero in Linguistic Description". *Studies in Linguistic Analysis* (Edt. J. R. Firth) Oxford: Blackwell, 33-53.
- HALLE, Morris ve MARANTZ, Alec (1993). "Distributed Morphology and the Pieces of Inflection". *The View from Building 20* (Edt. K. Hale ve J. Keyser), Cambridge, Mass: The MIT Press, 111-176.
- HARRIS, Zellig S. (1957). "Co-Occurrence and Transformation in Linguistic Structure". *Language*, 33/3: 283.
- HASPELMATH, Martin (2019). "Why There Are No Zero Markers in Grammar". *Diversity Linguistics Comment*.
- HASPELMATH, Martin (2020a). "Zeroes and Transformations: Good for P-Analyses, Useless for G-Linguistics?". *Diversity Linguistics Comment*.
- HASPELMATH, Martin (2020b). "The Morph as a Minimal Linguistic Form". *Morphology*, 30/2: 117-134.
- İFRAH, Georges (1997). *Sıfırın Gücü (Rakamların Evrensel Tarihi 5)* (çev. Kurtuluş Dinçer): Ankara: Tübitak Yay.
- İLBAŞ, Songül (2019). "Dilsel Boşluk Kavramı: Tanım, Sınıflandırma ve Örnekler." *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8/20: 26-46.
- JAKOBSON, Roman (1972). "Signe Zéro". *Selected writings II*. The Hague: Mouton, 211-219.
- JOHANSON, Lars (2021). *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KAPLAN, Robert (1999). *The Nothing That Is: A Natural History of Zero*. Oxford: Oxford University Press.
- KERİMOĞLU, Caner (2014a). *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- KERİMOĞLU, Caner (2014b). "Türkiye Türkçesi Gramerindeki Düzensizlikler ve Eş Zamanlı Gramer Yazımı". *Dil Araştırmaları*, 14: 75-96.
- KERİMOĞLU, Caner (2021). *Chomsky Darwin'e Karşı: Evrensel Dilbilgisi, Dilin Kökeni ve Evrim*. İzmir: Varyant Yayınları.
- KERİMOĞLU, Caner (2022). "Dilin Bilimi Mümkün müdür?" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 74: 69-100.
- KIM, Seong-Gi., RICHTER, Wolfgang ve UĞURBİL, Kamil (1997). "Limitations of Temporal Resolution in Functional MRI". *Magnetic Resonance in Medicine*, 37/4: 631-636.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KORNFLT, Jaklin (1997). *Turkish (Descriptive Grammars)*. London: Routledge.
- KUMMEROW, David (2012). "The Person That Isn't: On Defining the Third-Person, Negatively and Positively So". *Australian Journal of Linguistics*, 32/2: 259-290.
- MATTHEWS, Peter Hugoe (1991). *Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCGREGOR, William (2003). "The Nothing That Is, The Zero That Isn't". *Studia Linguistica*, 57/2: 75-119.
- MEL'ÇUK, Igor (2006). *Aspects of the Theory of Morphology*. Berlin: Walter de Gruyter.
- MEL'ÇUK, Igor (2002). "Towards a Formal Concept 'Zero Linguistic Sign'". *Selected papers from the 9th Morphology Meeting, 24-28 February 2000* (Edt. S. Bendjaballah, W. Dressler, O. Pfeiffer ve M. Voelikova) Amsterdam: John Benjamins Publishing, 241-258.
- MITHUN, Marianne (1986). "When Zero Isn't There". *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 12: 195-211.
- NIDA, Eugene (1946). *Morphology: The Descriptive Analysis of Words*. University of Michigan

Press.

- NIELSEN, Peter Juul (2015). “Jakobson’s Zero and the Pleasure and Pitfalls of Structural Beauty”. *S K A S E Journal of Theoretical Linguistics*, 12/3: 398–421.
- ÖZSOY, Sumru ve TURAN, Ümit Deniz (Edt.). (2018). *Genel Dilbilim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- PESETSKY, David (1995). *Zero Syntax: Experiencers and Cascades*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- PINKER, Steven ve BLOOM, Paul (1990). “Natural Language and Natural Selection”. *Brain and Behavioural Science*, 13: 707–784.
- PLUNGJAN, Vladimir (1994). “K Probleme Morfoloģičeskogo Nulja”. (Ed.), *Znak: Sbornik Statej Po Lingvistike, Semiotike i Poëtike* (Edt. N. Belikov, vd.). Moskva: Russkij ucebnyj centr., 148–155.
- POPPER, Karl R. (1998). *Bilimsel Araştırmanın Mantiğı* (çev. İlknur Aka). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- POSTAL, Paul M. (2009). “The Incoherence of Chomsky’s “Biolinguistic” Ontology”. *Biolinguistics*, 3/1: 104–123.
- ROBBINS, Robert H. (2013). *A Short History of Linguistics* (4. baskı). London: Routledge - Taylor and Francis.
- SAHIN, Ned. T., PINKER, Steven ve HALGREN, Eric (2006). “Abstract Grammatical Processing of Nouns and Verbs in Broca’s Area: Evidence from FMRI”. *Cortex*, 42(4): 540–562.
- SAMPSON, Geoffrey (2017). *The Linguistics Delusion*. Equinox Publishing.
- SAPORTA, Sol (1964). “On the Use of Zero in Morphemics”. *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists, Cambridge, Mass., August 27–31, 1962* (Edt. H. G. Lunt). Berlin: De Gruyter, 228–230.
- SCHAAIK, Gerjan van. (2020). *The Oxford Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- SCHLEICHER, August (1863). *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft*. Weimar: Herman Böhlau.
- SEBZECİOĞLU, Turgay (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Kesit.
- SEGEL, Esben (2008). “Re-evaluating Zero: When Nothing Makes Sense”. *Skase Journal of Theoretical Linguistics*, 5/2: 1–20.
- SIEWIERSKA, Anna (2013). “Third Person Zero of Verbal Person Marking”. *WALS Online (v2020.3) [Data set]* (Edt. M. Dryer ve M. Haspelmath). *Zenodo*.
- SLEEMAN, Petra (2023). “Zero-Suffixes and Their Alternatives: A View from French”. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, 42/1: 63–85.
- STAAL, Frits (2010). “On the Origins of Zero”. *Studies in the History of Indian Mathematics* (Edt. C. S. Seshadri). Hindustan Book Agency, Gurgaon, 39–53.
- TROMMER, Jochen (2012). “ØExponence”. *The Morphology and Phonology of Exponence*. Oxford: Oxford University Press.
- UNDERHILL, Robert (1985). *Turkish Grammar*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2002). “Eksilti ya da sıfır tekrar”. *Dil Yazıları*. Ankara: Akçağ, 111–121.
- UZUN, Nadir Engin (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. Multilingual.
- UZUN, Nadir Engin (2006). *Biçimbilim: Temel Kavramlar*. Papatya.
- VERSTEEGH, Kees (1997). *Landmarks in Linguistic Thought Volume III. The Arabic Linguistic Tradition*. London: Taylor Francis.
- WUJASTYK, Dominik, HAYASHI, Takao, KELLER, Agathe, MONTELLE, Clemency ve PLOFKER, Kim (2017). “The Bakhshālī Manuscript: A Response to the Bodleian Library’s Radiocarbon Dating”. *History of Science in South Asia*, 5/1.
- WUNDERLICH, Dieter ve FABRI, Ray (1995). “Minimalist Morphology: An Approach to Inflection”. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, 14/2: 236–294.

Dede Korkut Metni Üzerine Yeni Bir Okuma Teklifi: *ören evün tayıfi*

A new Reading offer on the Text of Dede Korkut: *ören evün tayıfi*

Sadettin Özçelik

Prof. Dr., Dicle Üniversitesi

Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Diyarbakır / Türkiye

e-posta sozcelik2122@gmail.com

orcid 0000-0002-7383-1804

doi 10.54316/dilarastirmalari.1504723

Atıf

Citation

Özçelik, Sadettin (2024).
Dede Korkut Metni Üzerine
Yeni Bir Okuma Teklifi:
ören evün tayıfi. *Dil*
Araştırmaları, 35: 25-35.

Başvuru

Submitted

25.06.2024

Revizyon

Revised

06.08.2024

Kabul

Accepted

29.08.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

2017 yılına kadar Dede Korkut Hikâyelerinin Dresden ve Vatikan yazmalarının varlığı biliniyordu. Bu nedenle hikâye metinleri üzerindeki araştırmalar söz konusu iki yazma üzerinden sürmekteydi. 2017 yılında Ankara yazması, 2019'da Günbed yazması ve 2022 yılında Bursa yazması bulundu. Böylece varlığı bilinen Dede Korkut yazmalarının sayısı beşe çıkmış oldu. Bir metnin farklı yazmaları metindeki yazım yanlışlarını, metinle ilgili yanlış okumaları veya anlamla ilgili tereddütleri aydınlatılabilir. Bu nedenle son beş yılda bulunmuş olan Dede Korkut yazmaları arasındaki yazım farklılıkları da metnin okunma, anlam vb. sorunlarının çözülmesi bakımından önemlidir. Ancak bazı durumlarda yazmalardaki ortak yanlışların metnin okunmasını güçleştirebildiği de söylenebilir. Bu nedenle metnin bağlamı dikkate alınarak ortak yanlışların dikkatle ve titizlikle yeniden incelenmesi gerekebilir.

Dede Korkut yazmalarında görülen yazım farklılıklarının çoğu müstensihlerden kaynaklanır. Yazmalardaki farklılıkların bir kısmı yazım yanlışlıklarıdır. Ancak ayrıca müstensihlerin bu metinlerin kelimelerini, söz kalıplarını ve cümlelerini değiştirdikleri veya metinden bazı kelimeleri, söz kalıplarını ve cümleleri çıkardıkları görülür. Metinlerde yazım yanlışlıkları ile eksikliklerin bir arada olduğu hatta anlatılan konu ile ilgili yer değiştirmelerin bulunduğu kısımların iç içe girdiği çok şartıcı durumların ortaya çıkması da mümkündür. Sözünü ettiğimiz şartıcı durumların bazı örnekleri, Dede Korkut yazmalarının mukaddime kısmındaki kadın tipleri metninde geçer. Bu makalede söz konusu örneklerden biri dört yazma üzerinden ele alınarak değerlendirilmekte ve yeni bir okuma teklifi sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Hikâyeleri, Ankara yazması, Bursa yazması, Dresden yazması, Vatikan yazması, yanlış yazım, yanlış okuma.

ABSTRACT

Until 2017, the existence of Dede Korkut's Dresden and Vatican manuscripts was known. For this reason, research on the story texts continued through the two manuscripts in question. The Ankara manuscript was found in 2017, the Günbed manuscript was found in 2019, and the Bursa manuscript was found in 2022. Thus, the number of known Dede Korkut manuscripts increased to five. Different writings of a text can illuminate spelling errors, misreadings of the text, or hesitations about the meaning. For this reason, the spelling differences between the Dede Korkut manuscripts found in the last five years also affect the reading, meaning, etc. of the text. is important for solving problems. However, in some cases, it can be said that common mistakes in manuscripts can make the text difficult to read. Therefore, common mistakes may need to be re-examined carefully and meticulously, taking into account the context of the text.

Most of the spelling differences seen in Dede Korkut manuscripts arise from the copyists. Some of the differences in the manuscripts are spelling errors. However, it is also seen that copyists change the words, phrases and sentences of these texts or remove some words, phrases and sentences from the text. It is also possible for very surprising situations to arise in the texts where spelling errors and omissions coexist and even parts with substitutions related to the subject are intertwined. In this article, one of the examples in question is evaluated through four manuscripts and correction suggestions are presented.

Keywords: Dede Korkut Stories, Ankara manuscript, Bursa manuscript, Dresden manuscript, Vatican manuscript, wrong spelling, wrong reading .

EXTENDED ABSTRACT

Different writings of a text can often shed light on spelling errors, the consistency of reading and meaning proposals for the text, or hesitations regarding them. Until 2017, only the Dresden and Vatican manuscripts of the Dede Korkut Stories were known. For this reason, studies on the texts could be done based on these two manuscripts. The discovery of the Ankara, Günbed and Bursa manuscripts in the last five years has provided new opportunities for researching the texts of Dede Korkut.

The Vatican manuscript is included as the second work (58b-107a) in the same magazine with the work called "Hikâyet-i 'Acûbe-i Mahcûbe" (1b-58a). The manuscript consists of 49 leaves and is written in naskh script with vowels on 13 lines. The penultimate leaf (106a-106b) of the Vatican manuscript is missing. The work is in the Vatican library. At the beginning of the Vatican manuscript there is an introduction, three excerpts and a section on women's types. The title of the manuscript and the titles of the stories are written in red ink. There are six epic stories of Oghuz heroes in the Vatican manuscript.

The Dresden Manuscript is in the king's library in Dresden, Germany. The manuscript consists of 152 leaves and was copied on 13 lines in naskh script without vowels. Although it is without a vowel, the sedde sign is shown in the writing. The titles of the stories are written in red ink. In addition, large dots were placed in red ink here and there, without adhering to

any specific rules, and some of the words such as 'soylama' and 'soylamış' were written in red ink. The text is framed in red ink. At the beginning of the Dresden manuscript there is an introduction, four poems and a section on women types. The manuscript also includes twelve epic stories of Oghuz heroes.

The Bursa Manuscript is registered in the Bursa Municipality Manuscripts Museum under number 22. The manuscript was donated to the museum by İbrahim Koca in 2018. The Bursa manuscript contains an introduction and twelve stories in the same order as the Dresden manuscript. The name/title is unknown because the first page of the manuscript is missing. There is no information about the name of the copyist and the date of copying. Yazma, 13 satır üzerine hareketli nesih yazı ile yazılmış ve yazı cetvelli çerçeve içerisine alınmıştır. Eserde başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

The Ankara manuscript is registered in the library of the Turkish Historical Society under the manuscript number I/261. The manuscript found by Mustafa S. Kaçalın was published in 2017 (Kaçalın 2017: 207-243). The manuscript, which is written in Rika script and consists of 11 leaves, is missing from the end.

The Ankara manuscript has common features with the Dresden and Vatican manuscripts in terms of form and language. This manuscript contains the same introduction as in the Dresden and Vatican manuscripts. However, unlike the others, there are six poems in the introduction of the manuscript. In the manuscript, after the introduction, there is only a seven-page section from the beginning of the narrative of Boğaç Khan, Son of Dyse Khan. The remaining part of the work is lost.

Günbed manuscript is in the private library of Veli Muhammed Hoğja, who lives in Günbed city of Iran. The manuscript is written on 14 lines in Nestalic script, without any vowels, and the text is enclosed in an illuminated frame. The Gunbed manuscript, whose head is missing, has 31 leaves. The date of copying of the manuscript is estimated to be the 18th century, based on two annotations quoted from the Senglah dictionary found on the manuscript and some linguistic features.

Among the known Dede Korkut manuscripts, the Dresden manuscript is the largest in terms of volume and the only manuscript that does not lack any pages. Two pages of the Vatican manuscript (106a, 106b), five pages of the Bursa manuscript (1, 228, 229, 230, 231) and the first page of the Günbed manuscript are missing.

In Dede Korkut manuscripts, it is seen that spelling differences and some spelling errors that reflect the copyists' disposition on the text are intertwined. In addition, it is noteworthy that the copyists were distracted by the savings they made and often made spelling mistakes and omissions in the texts.

Some examples of the errors we mentioned are mentioned in the text on female types at the end of the introduction to the Dresden manuscript. A missing spelling in the Dresden manuscript misled researchers, and different reading proposals emerged that contradicted the spelling in the text. In this article, some correction suggestions will be presented by focusing on different reading suggestions regarding the two phrases in the preface text. The correction proposals are mostly related to the Dresden manuscript and partly to the Ankara and Bursa manuscripts.

0. Giriş: Dresden Yazmasında Geçen İki İbare

Bir metnin farklı yazmaları çoğu zaman yazım yanlışlarına, metinle ilgili okuma ve anlam tekliflerinin tutarlılığına veya bunlarla ilgili tereddütlere ışık tutabilir. 2017 yılına kadar Dede Korkut Hikâyelerinin yalnızca Dresden ve Vatikan yazmaları biliniyordu. Bu nedenle metinler üzerindeki çalışmalar bu iki yazmadan hareketle yapılabiliyordu. Son beş yılda Ankara, Günbed ve Bursa yazmalarının

bulunması, Dede Korkut metinlerinin araştırılması konusunda yeni imkânlar sunmuş oldu.

Vatikan yazması, “*Hikâyet-i ‘Acûbe-i Mahcûbe*” (1b-58a) adlı eser ile aynı mecmua içerisinde ikinci eser (58b-107a) olarak yer alır. Yazma, 49 yapraktan ibaret olup 13 satır üzerine harekeli nesih yazı ile yazılmıştır. Vatikan yazmasının sondan bir önceki yaprağı (106a-106b) eksiktir. Eser Vatikan kütüphanesindedir.¹ Vatikan yazmasının başında bir mukaddime, üç soylama ve kadın tipleri ile ilgili bölüm yer alır. Yazmanın başlığı ile boyların başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Vatikan yazmasında Oğuz kahramanlarına ait şu altı destansı hikâye yer alır:

1. Dirse Han oğlu Boğaç Han Boyu,
2. Boz Aygırlı Bamsı Beyrek Boyu,
3. Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy,
4. Uruz’un Tutsak Olduğu Boy,
5. Yeg Yegenek Boyu,
6. Taş Oğuz, İç Oğuz, Asi Olduğu Boy.

Dresden Yazması Almanya’nın Dresden şehrinde kral kütüphanesindedir.² Yazma, 152 yaprak olup harekesiz nesih yazı ile 13 satır üzerine istinsah edilmiştir. Harekesiz olmakla birlikte yazmada şedde işareti gösterilmiştir. Boyların başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca satırlarda belirli bir kurala bağlı olmaksızın yer yer kırmızı mürekkeple büyük noktalar konulmuş ve ‘soylama’, ‘soylamış’ gibi kelimelerin bir kısmı kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazı, kırmızı mürekkeple çerçeve içerisine alınmıştır. Dresden yazmasının başında bir mukaddime, dört soylama ve kadın tipleri ile ilgili bölüm yer alır. Yazmada ayrıca Oğuz kahramanlarının şu on iki destansı hikâyesi yer alır:

1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han,
2. Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı,
3. Bay Böre Bey’in Oğlu Bamsı Beyrek,
4. Kazan Bey Oğlu Uruz’un Tutsak Olduğu,
5. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul,
6. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı,
7. Kazılık Koca Oğlu Yegenek,
8. Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü,
9. Begil Oğlu Emren,
10. Öşün Koca Oğlu Segrek,
11. Salur Kazan’ın Tutsak olup Oğlu Uruz’un Kurtardığı,
12. İç Oğuz, Taş Oğuz, Asi Olup Beyrek’in Öldüğü.

Bursa Yazması, Bursa Belediyesi El Yazmaları Müzesi’nde 22 numara ile kayıtlıdır. Yazma 2018 yılında İbrahim Koca tarafından müzeye bağışlanmıştır.

¹ Biblioteca Apostolica Vaticana, Turc. 102, ff. 58v-106r.

² Catalogus codicum Monuscriptorum orientalium Bibliothecae Dresdensis, Dresden 1831, no. “MscrDresd.Ea.86”

Bursa yazmasında Dresden yazmasındaki aynı sıra ile bir mukaddime ve on iki Oğuzname yer alır. Yazmanın ilk sayfası eksik olduğundan adı / başlığı, bilinmemektedir. Müstensih adı ve istinsah tarihi bilgileri yoktur. Yazma, 13 satır üzerine hareketli nesih yazı ile yazılmış ve yazı cetveli çerçeve içerisine alınmıştır. Eserde başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Bursa ve Dresden yazmalarında ses ve şekil farklılıklarının yanı sıra birbirine göre fazlalık veya eksiklik arz eden kelime ve yapıların varlığı dikkat çeker. Konu ile ilgili olarak Bursa ve Dresden yazmalarının beş sayfası bir makalede okunmuş, iki metindeki farklılıklar belirtilerek işlenmiş ve bazı değerlendirmeler yapılmıştır (Özçelik, 2022c). Ayrıca Bursa yazmasının tanıtımı ile bulunuşu konusunda saha araştırmasına dayanan geniş ve oldukça ayrıntılı bilgiler sunan çok önemli bir makale daha yayımlandı (Alyılmaz C. - Alyılmaz S., 2023).

Ankara yazması, Türk Tarih Kurumu'nun kütüphanesinde Yazma I/261 numara ile kayıtlıdır. Mustafa S. Kaçalın tarafından bulunan yazma 2017 yılında yayımlanmıştır (Kaçalın 2017: 207-243). Rika yazı ile yazılmış ve 11 yapraktan ibaret olan yazma sondan eksiktir.

Ankara yazması şekil ve dil yönünden Dresden ve Vatikan yazmaları ile ortak özellikler taşımaktadır. Bu yazmada da Dresden ve Vatikan yazmalarında geçen aynı mukaddime yer alır. Ancak yazmanın mukaddimesinde diğerlerinden farklı olarak altı soy yer alır. Yazmada mukaddimededen sonra yalnızca Dirse Han Oğlu Boğaç Han anlatısının başından yedi sayfalık kısım bulunuyor. Eserin kalan kısmı kayıptır.

Günbed yazması, İran'ın Günbed şehrinde yaşayan Veli Muhammed Hoca'nın özel kütüphanesindedir. Yazma, nestalik yazı ile harekesiz olarak 14 satır üzerine yazılmış, yazı metni tezhipli çerçeve içerisine alınmıştır. Baş tarafı eksik olan Günbed yazması 31 yapraktır. Yazmanın istinsah tarihi, yazma üzerinde tespit edilmiş olan Senglah sözlüğünden alıntı yapılmış iki haşiye ile bazı dil özelliklerinden hareketle 18. yüzyıl olarak tahmin edilmektedir (*bk.* Shahgoli vd. 2019: 156-157; Ercilasun 2019a: 10-12, Ercilasun 2019b: 12-14, Ercilasun 2019c: 297-298). Günbed yazması diğer dört yazmadan çok farklı özellikler taşır. Yazmada 24 soyun yanı sıra Kazan Bey'in Kars Kalesi ile Aras'ı aldığı ve Kazan Bey'in ejderhayı öldürdüğü boy yer alır (*bk.* Özçelik 2021).

Dresden yazması varlığı bilinen Dede Korkut yazmaları içerisinde hacimce en geniş olanı ve sayfa eksikliği bulunmayan tek yazmadır. Vatikan yazmasının iki sayfası (106a, 106b), Bursa yazmasının beş sayfası (1, 228, 229, 230, 231) ve Günbed yazmasının ilk sayfası eksiktir.

Dede Korkut yazmalarında müstensihlerin metin üzerindeki tasarruflarını yansıtan yazım farklılıkları ile birtakım yazım yanlışlıklarının iç içe girdiği görülür. Ayrıca müstensihlerin yaptıkları tasarruflardan dolayı dikkatlerinin dağılmış olduğu ve metinlerde çoğunlukla yazım yanlışlıkları, atlamalar yapmış oldukları dikkat çekmektedir.

Sözünü ettiğimiz yanlışlıkların bazı örnekleri, Dresden yazması mukaddimesinin sonundaki kadın tipleri metninde geçer. Dresden yazmasındaki bir eksik yazım

araştırmacıları yanıltmış ve ortaya metindeki yazımla çelişen farklı okuma teklifleri ortaya çıkmıştır. İşte bu makalede mukaddime metninde geçen iki ibare ile ilgili farklı okuma teklifleri üzerinde durularak bazı düzeltme teklifleri sunulacaktır. Düzeltme teklifleri daha çok Dresden yazması ile kısmen de Ankara ve Bursa yazmaları ile ilgilidir.

Konunun anlaşılmasına katkısı olacağından Dede Korkut yazmalarının mukaddimesinde geçen kadın tipleri ile ilgili metni özetle hatırlamak yararlı olacaktır. Bu kısımda kadınların dört türlü olduğu ifade edilmiştir. Metinde tanıtılan kadınlardan biri olumlu tip, üçü ise olumsuz tiptir. Olumsuz kadın tipleri önce *solduran sop*, *tolduran top* ve *nece söylersen bayağı* şeklinde tanımlanmıştır. Daha sonra dört kadın tipi hayata karşı tutum ve davranışları üzerinden okuyucuya tanıtılır. Yani iki bölümden oluşan metnin birincisinde kadın tipleri tanımlanır, ikincisinde ise tanıtılır. Metinde üç olumsuz kadın tipi evlerine ve eşlerine karşı olumsuz ve uygunsuz tutumları nedeniyle yerilir. Olumlu kadın tipi ise evine ve eşine karşı son derecede olumlu ve titiz davranışları anılarak övülür.

1. Dresden Yazması Üzerindeki Araştırmalarda İki İbare ile İlgili Okuma Teklifleri

Dede Korkut yazmalarının mukaddimesindeki kadın tipleri metninde olumlu kadın tipi ile ilgili iki ibare geçer. Söz konusu iki ibare Dresden yazması üzerinde yapılmış olan araştırmalarda metindeki yazımla çelişen şekillerde okunmuştur. Konu üzerinde durmak için öncelikle ibarelerin Dresden yazmasındaki yazım şekilleri ile araştırmalardaki okuma tekliflerini görelim:

Dresden Yazması	1. İbare	2. İbare
	 (D5b.6-7)	 (D5b.7-8)
Araştırmacı	Okuma Teklifi	Okuma Teklifi
M. Ergin (1958: 76)	Birisi ivüñ ṭayağı dur	Ozan ivüñ ṭayağı oldur ki...
O. Ş. Gökyay (1973: 3)	Birisi evüñ ṭayakı dur	Ozan , evüñ ṭayağı oldur ki...
S. Tezcan (2001a: 33)	Birisi evüñ ṭayağı dur	Ozan [eydür] evüñ ṭayağı oldur ki...
O. F. Sertkaya (2006: 41)	Birisi evüñ ṭayağı dur	Ozan <eydür> evüñ ṭayağı oldur ki...
M. Tulum - M. M. Tulum (2016: 79)	Birisi evüñ ṭayağı dur	Ozan [eydür] evüñ ṭayağı oldur ki...
M. S. Kaçalın (2017: 33)	Birisi evüñ ṭayağı dur	Ozan [eydür]: Evüñ ṭayağı oldur ki...
S. Özçelik (2016b: 21, 2022b: 21)	Birisi evüñ ṭayağı dur	Ozan [eydür] evüñ ṭayağı oldur ki...

Dresden yazmasında geçen yukarıdaki ibareler için yapılmış olan okuma teklifleri ile yazım şekilleri arasında şu çelişkiler bulunmaktadır:

1. İki ibarede genel anlamda yapılmış olan *tayak* şeklindeki okuma teklifi, kelimenin yazım şekli ile çelişiyor.

2022 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından Bursa yazmasının tıpkıbasımı yayımlandı. Bu kitaba proje danışmanlığı yapıp bir tanıtım yazısı hazırlayan araştırmacı, olumlu kadın tipi için Bursa yazmasında *tâife* ve *tâifi* okunacak şekilde yazılmış olan kelimenin *tâyakı* yerine yanlışlıkla yazılmış olduğunu iddia etmiştir (Sertkaya 2022: 5a-5b).

2. İki ibarede genel anlamda yapılmış olan *ozan* şeklindeki okuma teklifi, kelimenin metindeki yazım şekline uygun görülebilir. Ancak aşağıda gösterileceği gibi bu kelimenin yazımında dip yazmada *cezın* nokta gibi yazılmış, *re* üzerine gelmiş olduğundan yazıcının gözüne *ze* görünmüş ve yanlış yazılmıştır. Ayrıca yine aşağıda gösterileceği gibi Dede Korkut yazmalarında *ozan* kelimesinin yazılışı hep *eliflidir*.

Gözden kaçan bu durum 2022 yılına kadar sorgulanmamıştır. Bursa yazmasının bulunışundan bir ay sonra yazılmış olan ilk tanıtım makalesinde söz konusu ibarenin Bursa ve Dresden yazmasında geçen yazım şekilleri ile okumalar arasındaki çelişkiye dikkat çekilmiştir. Makalede ibaredeki ikinci kelimenin Dresden yazmasında *tâyif*, Bursa yazmasında *tâyif* ve *tâyife* okunacak şekilde yazılmış olmasının ortak dip yazmadan kaynaklı olabileceği ifade edilmiştir. Makalede ayrıca belki de dip yazmalarda bu kelimeye uygun bir başka kafiyeli söyleyiş bulunabileceği ve konunun cevaplanmamış bir soru olarak kaldığı belirtilmiştir (Özçelik 2022c: 26).

2. Okuma Tekliflerinin Eleştirisi, Yeni Okuma Teklifi ve Gerekçeleri

Araştırmacıların yukarıda gösterilmiş olan okuma teklifleri hakkında görüşlerimiz ile yeni okuma tekliflerimiz şöyledir:

1. Dresden yazmasındaki birinci ibarede *ören* kelimesi atlanıp yazılmamış olduğundan metne eklenmelidir.
2. Dresden yazmalarındaki yazım şekli araştırmacıların okumalarını desteklemiyor. İki ibarede *tayak* okunmuş olan kelime *tâyif* şeklinde okunmalıdır.
3. İkinci ibarede *ozan* okunmuş olan kelime *ören* şeklinde okunmalıdır.

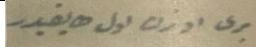

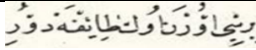
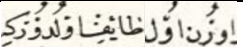
Şimdi de sırasıyla yukarıda yaptığımız okuma tekliflerinin gerekçelerini görelim:

1. Olumlu kadın tipi Vatikan yazmasında diğer yazmalardan farklı olarak **رَعِيَّةُ أَوَّلِيَّةٍ مَوْلِيَّةٍ** (= *birisi ev yapan şulpdur* V59b.7) ve **رَوَّحًا أَوْلَانًا بِأَنْ مَوْلِيَّةً** (= *evvelki olan ev yapan şulpdur* V59b.8-9) ibareleri ile tanıtılmıştır. Yani Vatikan yazıcısı olumlu kadın tipi için farklı bir tamlama kullanmış olduğundan bu yazma ile ilgili bir oku(n)ma ve anlaşılma sorunu yoktur. Yazmada kullanılan *ev yapan*

şulp tamlaması ile olumlu kadın tipi ‘evi yapan, eve sahip çıkan, evi çekip çeviren’ karakteriyle öne çıkarılmıştır. Vatikan yazıcısı, bu yazmaların ortak dip yazmasındaki yazım karışıklığını fark ederek oradaki tamlamayı tercih etmeyip yerine *ev yapan şulp* tamlamasını kullanmış olabilir. Ayrıca Vatikan yazmasındaki bu durumun bize diğer üç yazmadaki tamlamanın nasıl okunması gerektiği konusunda önemli bir ipucu sunduğunu da belirtmek gerekir.

Dresden yazmasındaki birinci ibarede *ören* kelimesinin atlanıp yazılmamış olduğunu Ankara ve Bursa yazmalarındaki yazım şekilleri de doğrulamaktadır:

Yazma	1. İbare	2. İbare
Ankara	 (A12.12)	 (A12.13-13.1)
Bursa	 (B4.10)	 (B5.11-12)

Dresden yazmasındaki ikinci ibarede *ozan* okunması teklif edilmiş olan kelime *ören* okunmalıdır. Çünkü dip yazmada *cezmi* nokta gibi ve *re* üzerine yazılmış olduğundan *ze* olarak görülmüş, bu nedenle Ankara, Bursa ve Dresden yazmalarında yanlış yazılmıştır. Bursa yazmasında söz konusu kelimenin ilk

ibarede (B4.10) şeklinde yazılmış olması da bu düşüncemizi destekliyor. Buna göre iki ibaredeki tamlamanın *ören eviñ tayıfı* olduğu anlaşılıyor. Kanaatimce bu yazmaların müstensihleri hareketli olan ortak dip yazmadaki *cezmi* nokta olarak görüp yanlış olduğundan *re* yerine *ze* yazmış olmalıdır. Nitekim daha önce Dresden yazmasının birçok yerinde *Ṭundar*, *Şalur* ve *koñur* kelimelerinin aynı sebeple *Ṭundaz*, *Şaluz* ve *koñuz* okunacak şekilde yanlış yazılmış olduğu belirlenmiş ve söz konusu yanlış yazım örneklerinden hareketle bu yazmanın hareketli bir yazmadan istinsah edilmiş olduğu gösterilmiştir (Özçelik 2016a: 105-106; 2022a: 99-100).

Burada Dresden yazması üzerine yapılan araştırmalarda dikkatten kaçan bir başka önemli noktayı da belirtmek gerekir. Ankara, Bursa ve Dresden yazmalarında - tablolardaki yazım şekillerinde görüldüğü gibi- söz konusu *ören* kelimesi *elifsiz* yazılmıştır. Buna karşılık *ozan* kelimesi Dresden, Vatikan, Bursa ve Günbed yazmasında hep *elifli* yazılmıştır.³ Buna göre Dresden yazmasındaki birinci ibarenin başına [*ören*] kelimesi eklenmelidir.

³ **D:** 4b.8, 4b.9 (2), 5b.5, 5b.7, 9b.6, 16b.6, 30b.7, 52a.9, 52a.10 (2), 52a.12, 52a.13, 52b.2, 52b.3, 53b.6 (2), 53b.7, 54a.4, 54a.8, 54a.9, 54a.10, 54a.11, 54a.12, 54a.13 (2), 54b.1, 55a.6, 55a.7, 55a.8, 55a.10, 55a.11, 55a.12, 55a.13, 56b.11, 57a.13, 57b.4, 57b.11, 58a.9, 58a.13, 58b.1, 58b.11, 58b.12, 59a.12, 59b.4, 86b.11, 89a.2, 96b.13, 142b.13; **V:** 59b.5 (2), 59b.6, 59b.7, 61b.8, 65b.8, 77a.1, 77a.2 (3), 77a.3 (2), 77a.4, 77a.5, 77b.10 (2), 77b.11, 78a.4, 78a.7 (2), 78a.8, 78a.9 (2), 78a.10 (3), 78a.11 (2), 78b.8 (2), 78b.9, 78b.10, 78b.11 (4), 79b.7, 80a.2, 80a.4, 80a.8, 80b.2, 80b.4, 80b.5 (2), 81a.3, 81a.8, 81b.1, 81b.6, 89b.4, 104a.2; **B:** 3.2, 3.3, 4.9, 11.7, 23.1, 46.1, 77.8, 77.9, 77.10, 77.11, 77.12, 77.13, 78.1, 79.13 (3), 80.9, 80.12, 80.13, 81.1, 81.2, 81.3, 81.4, 81.5 (2), 82.6, 82.7, 82.8, 82.9, 82.10, 82.11 (3), 84.12, 85.11, 86.1, 86.7, 87.2,

2. İbarelerde geçen tamlamanın ikinci ögesinin *taşağı/ tayağı* vb. oku(n)ma teklifleri yazım şekilleri ile çeliştiğinden yanlıştır. Ankara, Bursa ve Dresden yazmalarındaki yazım şekillerinden hiçbiri araştırmacıların okumalarını desteklemiyor. Nitekim *tayak* kelimesinin Dede Korkut yazmalarında geçen bütün yazım şekilleri aşağıda gösterilen, *tâyif* okunmasını teklif ettiğimiz kelimenin yazımından farklıdır:

Ankara: (A19.10), (A19.10),

Bursa: (B12.13), (B12.13),

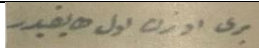
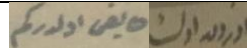
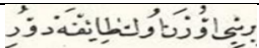
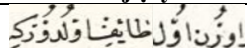
Dresden: (D10b.1), (D10b.2),⁴

Vatikan: (V62a.8), (V62a.8), (V62a.9).

Ayrıca aşağıdaki tabloda da görülebileceği gibi Ankara yazmasında iki ibarede de tamlamanın ikinci kelimesi *tâyifi* okunacak şekilde yazılmıştır. Nitekim tamlamadaki tamlayan eki (+*üñ*) de bu kelimenin *tâyifi* okunacak şekilde yazılmış olmasını gerektirir: *evüñ tâyifi*. Bursa yazmasında ise ilk örnek *tâyife*, ikinci örnek *tâyiffi* okunacak şekilde kısmen yanlış yazılmıştır.

3. Dresden yazması üzerinde yapılmış araştırmalardaki metinle çelişen okuma tekliflerinin temel sebebi -yukarıda belirtildiği gibi- yazmadaki birinci ibarede *ören* kelimesinin atlanıp yazılmamış olmasıdır. Tabloda da görüldüğü gibi sadece Dresden yazmasındaki birinci ibarede atlanmış olan *ören* kelimesi, metne eklenmelidir.

4. Yukarıdaki düzeltme teklifleri, araştırmacıların ikinci ibare için yaptıkları [eydür] şeklindeki tamir teklifini gereksiz kılar. Şimdi de söz konusu ibarelerin Ankara, Bursa ve Dresden yazmasındaki yazılışları ile ibarelerin okunuşu konusundaki tekliflerimizi bir tablo üzerinde gösterelim:

Yazma	1. İbare	2. İbare
Ankara ⁵	 (A12.12) bir[is]i ören⁶ evüñ⁷ t̄ayifidür	 (A12.13-13.1) ören⁸ evüñ t̄ayifi oldur kim...
Bursa	 (B4.10) birisi ören evüñ⁹ t̄ayifidür¹⁰	 (B5.11-12)

87.4, 87.5, 7.13, 88.1, 88.10, 89.3, 135.8, 147.10, 223.13; G: 6.14, 13.14, 31.6, 37.14, 45.4, 45.13.

⁴ Bu örnekte *ye*'nin noktaları yanlışlıkla dişin üzerine yazılmıştır.

⁵ Ankara yazmasını bulup yayımlayan M. S. Kaçalın, söz konusu iki ibareyi şu şekilde okumuştur: *Biri evüñ ol tayağıdur / Ozan [eydür]: Evüñ tayağı oldur kim...* (Kaçalın 2017: 214).

⁶ Metinde *re* yerine *ze*.

⁷ Metinde *kef* yerine *lâm*.

⁸ Metinde *ze* ile *nun* arasında fazladan bir *vav* yazılmıştır.

⁹ İlk hareke yazılmamıştır.

¹⁰ Metinde *t̄ayifedür*.

		ören ¹¹ evün ¹² t̄ayif[i] oldur ki...
Dresden	بربي اركطاندر (D5b.6-7) birisi [ören] ¹³ evün t̄ayif[i]dür ¹⁴	اوزند اوکطا اولدرک (D5b.7-8) ören evün t̄ayif[i] oldur ki...

3. Sonuç

Sonuç olarak teklif ettiğimiz okumaların, anlam açısından bağlama uygun olup olmadığına da bakmak gerekir. Olumlu kadın tipini tanımlayan Vatikan yazmasındaki *ev yapan şulp* tamlaması ile Ankara, Bursa, Dresden yazmalarındaki *ören evün t̄ayifi* tamlaması, anlamca denktir.

Üç yazmada geçen *ören evün t̄ayifi* tamlamasındaki *ören* kelimesi ‘viran, harabe’ (Tarama Sözlüğü: 3115) anlamındadır. Tamlamadaki *t̄ayif* kelimesinin anlamları ise “*t̄âif* (a.s. *tavâf*’dan): 1. *tavâf eden, etrâfını dolaşan, dönen*” (Devellioğlu 1993: 1024) şeklindedir. Bu anlamlardan hareketle söz konusu *ören evün t̄ayifi* tamlamasının ‘evi yapan, eve sahip çıkan, evine göz kulak olan, evi çekip çeviren’ anlamında kullanılmış olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili olarak Türkçede kullanılan “*etrafında dört dönmek korumak ya da bir şey koparmak için birinin yanından ayrılmamak*” (Aksoy, 1988: 774) ve “*dört dönmek bir iş yapmak için durmadan şuraya buraya koşmak*” (Aksoy 1988: 732) şeklindeki deyimleri de hatırlatmak gerekir.

Tamlamadaki *ören* ve *t̄ayif* kelimelerinin anlamları, olumlu kadın tipinin ozan tarafından yüceltilmek istendiğini gösterir. Yani ozan, bu sözle olumlu kadın tipinin viran evi imar ettiğini belirtmiş olmaktadır. Bu anlam da Vatikan yazmasındaki *ev yapan şulp* tamlamasının anlamıyla tam olarak örtüşür. Nitekim mukaddimedede diğer üç olumsuz kadın tipi ise varlık içinde oldukları hâlde nankörce ve sorumsuzca davranışlar sergileyen tipler olarak tanıtılır. Sonuç olarak yukarıdaki açıklamalar ile okuma tekliflerine göre Bursa, Ankara ve Dresden yazmasının mukaddime kısmındaki kadın tipleri metninde başlık diye nitelendirilebilecek söz konusu iki ibare *ören evün t̄ayifi* şeklinde okunmalıdır.

4. Kısaltmalar

- A: Dede Korkut Oğuznameleri Ankara yazması.
 B: Dede Korkut Oğuznameleri Bursa yazması.
 D: Dede Korkut Oğuznameleri Dresden yazması.
 V: Dede Korkut Oğuznameleri Vatikan yazması.

¹¹ İkinci hareke yazılmamıştır.

¹² Metinde ilk hareke yazılmamıştır. Ayrıca *kef* yerine *lâm* veya *kefin* üç noktası yazılmamıştır, denilebilir.

¹³ Tabloda da görüldüğü gibi *ören* kelimesi üç yazmada iki ibarede de yazılmış, yalnızca burada atlanmıştır.

¹⁴ Metinde *fe* yerine *kaf*.

5. Kaynakça

- AKSOY, Ömer Asım (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İnkılâp.
- ALYILMAZ, Cengiz; ALYILMAZ, Semra (2022). “İbrahim Koca ve Dede Korkut Oğuznamelerinin Bursa Nüshası Üzerine”. *Bugu Dil ve Eğitim Dergisi*, 3/4: 275-324.
- BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ (2022). *Dede Korkut Kitabı Bursa Yazması Tıpkıbasım*.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1993). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2019a). “Dede Korkut’un Yeni Nüshası Üzerine / Konu-Bağlantılar – Yer Zaman - Okuyuş”. *Dil Araştırmaları*, 24: 7-13.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2019b). “Dede Korkut Kitabı’nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar”. *Millî Folklor*, 123: 5-22.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2019c). “Yeni Dede Korkut Yazmasında Salur Kazan’ın Ejderhayı Öldürdüğü Boy”. *Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu Hâtıra Kitabı* (Edt. Fikret Turan ve Özcan Tabaklar), 296-305.
- ERGIN, Muharrem (1958). *Dede Korkut Kitabı I (giriş-metin-faksimile)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- KAÇALIN, Mustafa S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2016a). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar (1. Cilt)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2016b). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin (2. Cilt)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2021). *Dede Korkut -Günbed Yazması- Kazan Bey Oğuznamesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2022a). *Dede Korkut -Dresden Yazması- Giriş, Notlar (1. Cilt)* (Gözden Geçirilmiş 2. basım). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2022b). *Dede Korkut -Dresden Yazması- Metin, Dizin (2. Cilt)* (Gözden Geçirilmiş 2. basım). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2022c). “2022 Yılıının Bahar Müjdesi: Dede Korkut’un Bursa Yazması”, *Türk Dili*, 844: 16-29.
- SERTKAYA, Osman F. (2006). *Dede Korkut Kitabı Dresden Nüshasının “Giriş” Bölümü*. Ötüken.
- SERTKAYA, Osman F. (2022). “Dede Korkut Kitabı’nın Bursa Yazmasının ‘Giriş’ Bölümü”. *Dede Korkut Kitabı’nın Bursa Yazması Tıpkıbasım*. Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- SHAHGOLİ, Nasser Khaze vd. (2019). “Dede Korkut Kitabı’nın Günbed Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım.”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16/2: 147-309.
- TEZCAN, Semih (2001a). *Dede Korkut Oğuznameleri*. Yapı Kredi.
- TULUM, Mertol; TULUM Mehmet Mahur (2016). *Dede Korkut, Oğuznameleri, Oğuz Beylerinin Hikâyeleri*. Atatürk Kültür Merkezi.
- TÜRK DİL KURUMU (1977). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Conceptual Blending Theory: The Case of 'Flying Bus' from Turkish

Kavramsal Harmanlama Kuramı: Türkçeden 'Uçan Otobüs' Örneği

M. Fatih Adıgüzel

Doç. Dr., Mersin Üniversitesi

Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, Mersin / Türkiye

e-posta mfatihad@gmail.com

orcid 0000-0002-6962-0078

doi 10.54316/dilarastirmalari.1476915

Atıf

Citation

Adıgüzel, M. Fatih (2024). Conceptual Blending Theory: The Case of 'Flying Bus' from Turkish. *Dil Araştırmaları*, 35: 37-53.

Başvuru

Submitted

01.05.2024

Revizyon

Revised

07.08.2024

Kabul

Accepted

19.08.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Kavramsal Harmanlama Kuramı (KHK) ve Kavramsal Metafor Kuramı (KMK) konusundaki güncel tartışmalara dayanan bu çalışma, Kavramsal Harmanlama Kuramının Türkçe bir senaryoya uygulanışını tartışmaktadır; bu senaryoda bir Türkçe konuşuru tehlikeli bir şekilde hız yapan bir otobüsü *uçuyor* olarak kavramsallaştırmakta ve Türk Hava Yolları ile ilişkilendirmektedir. Çalışma, kavramsal harmanlamanın, farklı kavramsal unsurları bütünleştirerek çevrimiçi yeni anlamlar yaratmadaki rolünü vurgulamanın yanı sıra, anlam oluşturmada KHK ve KMK'nın birbirini tamamlayıcı doğasını vurgulamaktadır. Senaryomuzda, bir otobüsün aşırı hızlı gitmesine tepki olarak, konuşmacının ifade ettiği metaforik sözcük, kültürel bilişimizde yerleşik olan HIZLI HAREKET UÇMAKTIR üst metaforundan beslenen ÇOK HIZLI ARAÇ SÜRMEK UÇMAKTIR alt metaforu ile açıklanmıştır. Hız yapan otobüsün uçuyormuş gibi kavramsallaştırılmasıyla zihinde etkinleştirilen bir kavramsal harmanlama ağı aracılığıyla, kaynak alandan (otobüs ve sürücü) ve hedef alandan (uçak ve pilot) seçilen unsurların harmanlanmış alana birbirleriyle entegre edilerek nasıl yansıtıldığını gösterdik. Ayrıca, harmanlama ağındaki Mekan, Rol ve Benzeşimsizlik gibi Hayati İlişkilerin, kaynak ve hedef alanlardaki birbirlerine karşılık gelen unsurları seçip sıkıştırarak yeni kaynaşmış kavramlar haline getirdiği gösterilmiştir. Bu bilişsel işlemlerle, harmanlanmış alanda yepyeni anlamlar yaratılarak senaryodaki durumun ifade ettiği tehlike vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kavramsal harmanlama, Kavramsal metafor, Bilişsel dilbilim, Hız yapmanın kavramsallaştırması.

ABSTRACT

Based on current discussions on Conceptual Blending/Integration Theory (CIT) and Conceptual metaphor Theory (CMT), this study investigates the application of Conceptual Blending Theory to a Turkish scenario where a Turkish speaker conceptualises a dangerously speeding bus as *flying* and associates it with Turkish Airlines. The study emphasizes the role of conceptual blending in creating novel meanings online by integrating disparate conceptual elements, as well as highlighting the complementary nature of CIT and CMT in meaning construction. In our scenario, the speaker's metaphoric utterance as a reaction to the overspeed of a bus was explained by the metaphor TOO FAST DRIVING IS FLYING, which inherits the superordinate metaphor FAST MOTION IS FLIGHT, which is entrenched in our cultural cognition. Through a conceptual blending network mentally activated by the conceptualisation of the speeding bus as if flying, we illustrated how selected elements from the source (*bus* and *driver*) and target (*plane* and *pilot*) spaces were projected onto the blended space. It was also shown that Vital Relations within the blending network like Space, Role, and Disanalogy compressed the relevant counterparts from the source and target spaces into new integrated concepts. With these cognitive operations, innovatively novel meanings were created in the blended space and the danger expressed by the situation in the scenario was emphasized.

Keywords: Conceptual blending, Conceptual metaphor, Cognitive linguistics, Conceptualisation of speeding.

0. Introduction

Research on conceptual blending has demonstrated that it goes beyond familiar pairwise metaphoric mappings by employing dynamic conceptual integration mechanisms to create 'blended' mental spaces with emergent structures that highlight innovative meanings constructed in real-time. The blending process encompasses a series of cognitive operations aimed at combining dynamic cognitive models within a network of mental spaces (Fauconnier, 1994) or partitions of referential representations by speakers. Its scope spans various cognitive and linguistic areas, including metaphor and metonymy, analogy, and counterfactuals. Despite controversy, Fauconnier and Turner (2002) assert that blending processes operate similarly across various levels of cognitive representation. Whatever the inputs involved in a conceptual blending operation, the integration processes adhere to the same structural principles and constraints (Fauconnier and Turner 2002). Inspired by cognitive semantics, the conceptual blending theory has become a flourishing field of interdisciplinary research (Coulson and Oakley 2005).

Born after the Conceptual Metaphor Theory (CMT), the Conceptual Blending/Integration Theory (CIT) is regarded by some researchers as a theory that has supplanted CMT. Thus, many academics feel compelled to favour one

over the other (Kövecses 2020:146). However, the middle ground between the two theories is that neither CMT nor CIT is superior; they are complementary frameworks, with each addressing different aspects of metaphorical conceptualization (Grady et al. 1999; Kövecses 2020).

The purpose of the study is to explore and elaborate on Conceptual Blending Theory, compare it with Conceptual Metaphor Theory, and demonstrate its application through an in-depth analysis of a Turkish scenario as an example of real-time novel meaning construction. To this end, the study first outlines the theoretical framework of conceptual integration/blending, the formation of its networks as mental simulations, and their representation via figures. It then clarifies the distinctions between CMT and CIT. Next, CIT is elaborated on with an example through a network diagram analysed by Kövecses (2020). Following our discussion of previous Turkish studies on conceptual blending, the sample Turkish scenario is discussed to illustrate real-time novel meaning construction through a conceptual blending network.

1. Literature Review

1.1. Conceptual Blending Theory

Conceptual blending, also known as conceptual integration, the many-space model, and the network theory (Coulson and Oakley 2000), is a fundamental mental operation characterised by structural and dynamic properties applicable across different domains of thought and action, including metaphor and metonymy (Fauconnier and Turner 2002). The conceptual blending theory, which Turner (2007:377) says was founded by Fauconnier and his efforts in 1993, dates back to 1994, when Fauconnier and Turner introduced a novel analytic framework that treats metaphors just as products of a broader cognitive process termed “conceptual integration or blending”. Fauconnier and Turner’s seminal book *The Way We Think* (2002) presents a comprehensive and revised version of this theory of online meaning construction.

The process of blending different concepts in conceptual integration networks in our brains involves the amalgamation of selected conceptual elements from distinct sources or mental spaces. It encompasses a series of operations aimed at merging dynamic cognitive models within a network of “mental spaces” (Fauconnier 1994), which are essentially partitions of speakers’ referential representations (Coulson and Oakley 2000:176). Just like metaphor within the framework of Conceptual Metaphor Theory (CMT), conceptual blending is also thought to be a very pervasive phenomenon in human thought, influencing everyday language (Grady 2007:188-189). A key distinction between CMT and CIT lies in the construction of an innovative meaning within a separate blended space, where the integration of incompatible elements from the source and target input spaces occurs.

Conceptual blending involves forming blending networks in mind that contain mental spaces referred to as inputs, which can interact with each other. Motivated by a linguistic expression or an extra-linguistic trigger like a photo, the input

spaces are constructed by speakers in real time during a discourse event. Conceptual blending/integration typically involves four mental spaces: two input spaces just like source and target domain representations in CMT, a generic space and a blended space. What is common to the elements in the two inputs is represented in the generic space, which has the schematic information that helps with the cross-mapping between the two (input) mental spaces (Fauconnier and Turner 2002:47). Within the blending model, elements are selectively projected from each input space onto the blended space (Turner 2007:378), thereby creating an emergent structure with a level of meaning that we cannot capture through mere pairwise metaphoric mappings between two domains (Olivas 2019)

1.2. The Formation of Conceptual Integration Networks

Conceptual Blending Theory suggests the existence of a backstage cognitive system that involves partitioning of speakers' mental representations, mappings and structure projection across mental spaces, and a dynamic mental simulation to capture novel meanings through compression of selected relevant concepts in the blended space. Conceptual blending networks are mentally formed by two or more *input spaces* organised by data from distinct cognitive domains, a *generic space* with structure common to all spaces in the network, and a *blended space* functioning as an integration platform. This space selectively incorporates elements from each input space, and often gives rise to emergent structures which allow novel meanings to be created that we cannot capture or represent in conceptual metaphor theory (Coulson and Oakley 2000:178; Coulson and Oakley 2003:55; Turner 2007:378). "Blending involves the establishment of partial mappings between cognitive models in different spaces in the network, and the projection of conceptual structure from space to space" (Coulson and Oakley 2003:54). Conceptual connections between each mental input's elements are based on some Vital Relations: Change, Identity, Time, Space, Cause-Effect, Part-Whole, Representation, Role, Analogy, Disanalogy, Property, Similarity, Category, Intentionality, and Uniqueness (Fauconnier and Turner 2002: 101). Hence, a conceptual integration network is an array of mental spaces that operate in working memory and that "are built up by activating structures available from long-term memory" (Fauconnier 2007:351) with certain Vital Relations involved in the process.

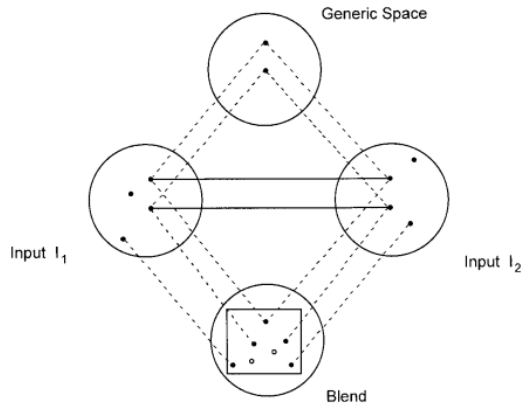
Based on Fauconnier (1997:149-151) and Turner (2007:378), constitutive principles of conceptual blending networks are summarised below:

- (1) CROSS-SPACE MAPPING: There is a partial mapping of selected counterparts between the input spaces I_1 and I_2 .
- (2) GENERIC SPACE: There is a generic space, which maps onto each of the inputs. This space contains what the inputs have in common. The shared abstract information in this space reflects the cross-space mappings between the Inputs I_1 and I_2 .
- (3) BLEND: The Inputs I_1 and I_2 are partially projected onto a fourth space, called blended space or simply the blend. It is here that selected elements,

not all of them, are imported from the input spaces and projected onto the blend, with one or more of them compressed or fused into a novel element.

- (4) EMERGENT STRUCTURE: The blend has emergent structure not provided by the inputs. The square in the blend in Figure 1 represents emergent structure.

Figure 1. The basic diagram of a conceptual integration network (Fauconnier 1997: 151 and Turner 2007: 379)

In the basic diagram above, the circles represent mental spaces Input I₁ and Input I₂, the solid lines indicate cross-space mappings, and the dotted lines represent connections between the inputs and generic space or blended space. The square in the blended space indicates emergent structure, which refers to the novel connections and implications that arise from the blending process. Turner (2007:379) explains how emergent structure is generated as follows:

Emergent structure is generated in three ways: (i) Composition of projections from the inputs: blending can compose elements from the input spaces to provide relations that do not exist in the separate inputs. (ii) Completion based on independently recruited frames and scenarios: we rarely realize the extent of background knowledge and structure that we bring into a blend unconsciously. Blends recruit great ranges of such background meaning. Pattern completion is the most basic kind of recruitment. (iii) Elaboration: we elaborate blends by treating them as simulations and running them imaginatively according to the principles that have been established for the blend. Some of these principles for running the blend will have been brought to the blend by completion.

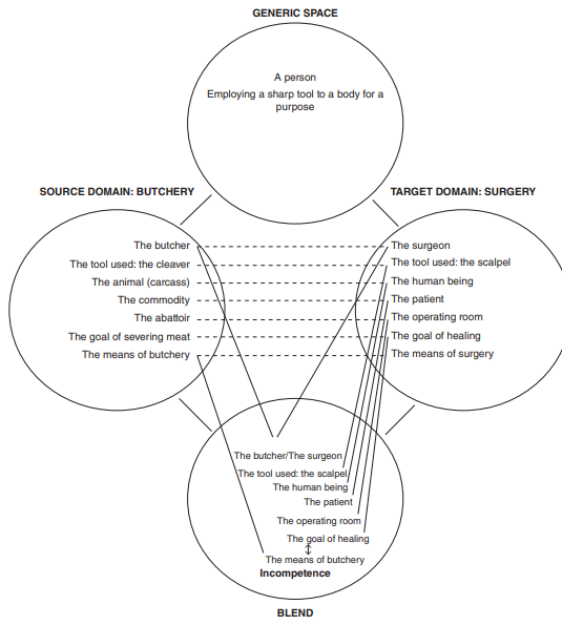
To sum up, the blended mental space created through the conceptual blending process contains an emergent structure with innovative meanings and associations that are absent in the individual input spaces of the conceptual integration network. In other words, the blended space represents a novel conceptual synthesis that arises from the cross-input and inner-input interactions.

1.3. A Case from English: “This surgeon is a butcher.”

Online construction of meaning for this sentence involves the two (input) mental spaces created as partitions of speakers’ referential representations, cross-space

mappings, the projections of selected elements onto the blended space and the compression of two elements into a new fused or integrated concept like “butcher-surgeon.” The conceptual integration network that symbolizes the co-activation of mental frames that help to construct the meaning(s) involved in this sentence is shown in Figure 2 below.

Figure 2. Conceptual Integration/Blending Network for “This surgeon is a butcher” (Kövecses 2020:135)

In the generic space we see what is common to the input spaces labeled above as source domain and target domain by Kövecses instead of Input Space I and II: For both surgery and butchery, we have a person using a sharp tool on a body for a purpose. The dotted lines represent pairwise mappings that we are familiar with in conceptual metaphor theory. It is the similarities that “form the basis for bringing together the two domains in the network” (Kövecses 2020:134). The elements from the source domain (mental space input on the left) are mapped onto their counterparts in the target domain (mental space input on the right). These conceptualisations are nothing but familiar cross-domain mappings in conceptual metaphors. However, the blended space reveals that the sentence “*This surgeon is a butcher*” creates a new frame (blended space) merging two *incompatible* elements into one fused/compressed concept “butcher-surgeon.” It is seen in Figure 2 above that selected elements are exported from the input spaces (SOURCE domain and TARGET domain) into the blended space to highlight a certain novel meaning constructed by conceptual blending. Kövecses (2020:139) accounts for how the blend is created and what meanings are evoked as follows:

There is also a blended space. This space inherits from the source input the butcher and the means of butchery and from the target input the surgeon, the patient, some

tool, the operating room, and the goal of healing. Thus, in the blend there is a surgeon in the role of a butcher who uses a tool and the means of butchery for the purpose of healing a patient. But, of course, the surgeon who uses the means of butchery cannot do a good job in trying to heal a human patient. The blend set up this way leads to the interpretation of the surgeon as being ineffective, nonprofessional, sloppy, careless, etc., and, ultimately, incompetent.

About the association of butchers with the attributes “careless”, “sloppy”, “imprecise” and “incompetent,” Kövecses says that butchers “are not inherently incompetent, but we sometimes take them to be such” (2020:140). Comparing a butcher’s way of work with precise and refined work of a surgeon with the surgery frame in the background makes the surgeon so incompetent, thus dreadful, in the sentence “*This surgeon is a butcher.*” Coulson and Oakley (2005:1515) make the following similar comment about this example: “We get a harmful reading not because butchers are inherently harmful, nor merely because our most psychologically salient conceptualizations of surgery and butchery entail very different competencies (cf. Grady et al., 1999). The derived meaning results because the blend presents a clash of competencies...” Ultimately, with a clash of competencies between the two roles (i.e. butcher and surgeon), we get the fused/compressed concept *butcher-surgeon* to highlight the constructed meaning of *incompetence*.

1.4. Conceptual Metaphor Theory and Conceptual Blending Theory

Because the birth of conceptual metaphor theory (CMT) (Lakoff and Johnson 1980) predates that of conceptual blending/integration theory (CIT) (Fauconnier and Turner 1994), early works on CMT do not have any reference to CIT. However, since the introduction of CIT, both CMT and CIT researchers often refer to each other. As for the distinctions between the two theories, which in fact have both differences and similarities, it can be argued that discussions seem to center around the shared notion that neither one is superior to the other; instead, the two theories are complementary (Grady et al. 1999; Kövecses 2020).

One distinction between the two theories is that blending is described as online processing and it is short-lived. While CMT prominently focuses on established patterns of associations between conceptual domains usually entrenched in our conceptual systems, blending is depicted as a dynamic process which occurs in discourse contexts. As conceptual blending involves the identification of corresponding elements in two input spaces just as we do in conceptual metaphor mappings, conceptual metaphors are often viewed as prerequisites for certain blending operations. According to Grady et al. (1999), entrenched conceptual metaphors offer a form of counterpart relationship upon which blends can be constructed. They contend that conventional metaphor mappings are ready-made connections between counterparts in domains, whereas blending is an opportunistic, real-time process that quickens the process of concept integration in novel meaning constructions. Similarly, Fauconnier and Turner (2002:372) regard conventionalised metaphoric mappings as stored patterns and in short as “an existing template for blending states and locations.” To sum up, proponents of CIT propose analysing metaphor within the framework of conceptual blending,

stating “metaphor itself is one particularly important and salient manifestation of conceptual integration” (Fauconnier and Turner 2008, cited in Gill 2010:31).

Fauconnier and Turner’s blending model CIT diverges from CMT by incorporating four spaces instead of the two conceptual domains (source and target) involved in a CMT mapping. The active involvement of both the source domain and target domain in structuring the blend and the ultimate meaning it harbours is a key aspect of blending theory (Knowless and Moon 2006:57). Contrasting with simpler analytical models where contributions to metaphorical meaning take place in one direction, that is, from source to target, conceptual blending is a dynamic process typically involving four interactive mental spaces. That is, while conceptual metaphor theory involves two domains that maintain a relatively *stable* (i.e. entrenched) relationship, conceptual blending theory employs a multi-space model, a network of spaces, to elucidate the functioning of blends created for novel, *short-lived* realtime conceptualisations (Gill 2010:32; Grady et al. 1999:101). Consequently, the integration networks involved in meaning construction in conceptual blending “are far richer than the bundles of pairwise bindings considered in recent theories of metaphor” (Fauconnier and Turner 2008:53).

Regarding what motivates human mind to create a mental simulation represented by conceptual integration networks including a blended space, Kövecses (2020) emphasizes the role of *incompatibilities* between counterparts in the inputs reflected in blended spaces. Comparing CMT with CIT in this respect, he states: “Metaphorical blending is, in other words, a part of the functioning of a larger system that is characterized by both compatibilities and incompatibilities between domains and frames. Blends occur where there are incompatibilities” (2020:180). For instance, in addition to the two input spaces that link the counterparts for “surgeon” and “butcher” (discussed above before this section), the sentence “*This surgeon is a butcher*” creates a novel frame (blended space) merging two *incompatible* elements into one fused concept “*butcher-surgeon*.” In a sense, it is a new imaginative single entity now, created online during discourse.

Lastly, we can cite Grady et al. (1999:101) for a succinct summary of the distinctions between CMT and CIT:

CMT posits relationships between pairs of mental representations, while blending theory (BT) allows for more than two; CMT has defined metaphor as a strictly directional phenomenon, while BT has not; and, whereas CMT analyses are typically concerned with entrenched conceptual relationships (and the ways in which they may be elaborated), BT research often focuses on novel conceptualizations which may be short-lived.

1.5. Previous Turkish Studies on Conceptual Blending

In cognitive linguistics, conceptual blending is a thriving area of interdisciplinary research. (Coulson and Oakley 2005:1507). We see conceptual blending examples in many contexts from arts to literature, from pictures and sculpture to poetry (Fauconnier and Turner 2002). Whatever object of study we focus on for

conceptual blending examples, cognitive operations are ultimately expressed linguistically – we read about them as typical examples of conceptual blending.

There are a few Turkish researchers who have studied conceptual blending examples in linguistic and extra-linguistic fields. Baş (2021a) applied the theoretical framework of conceptual blending theory to make inferences regarding the pandemic discourse by analyzing the expressions frequently used in the media about the COVID-19 pandemic. She indicated how the blends built up by the combination of ‘vaccine’ and ‘pandemic’ spaces with ‘weapon’ and ‘tunnel’ spaces respectively function in the Covid-19-related contexts. Baş (2021b) also made a cognitive poetic analysis of ‘Sessiz Gemi’ (Silent Ship), one of the most renowned poems in Turkish literature, authored by Yahya Kemal Beyatlı. Specifically drawing from Conceptual Metaphor Theory (Lakoff and Johnson, 1980) and Conceptual Blending Theory (Fauconnier and Turner 1998, 2002), her study uncovered the conceptual mechanisms and techniques employed in ceating and understanding the poem. She found that through the lens of JOURNEY, a conceptual blend can be formed between *the sea voyage* and the abstract notion of *death* in the poem in addition to some metaphorical conceptualisations of DEATH. Azizi et al. (2023) examined *Animal Farm*, drawing on the conceptual integration theory and the different types of blends as they appeared in the novel, and explored the interconnection of the distinct blends and symbolic representations in the work. Yazar and İnanlı (2021) discussed conceptual blending in the graphic design discipline, creating a semantic depth for graphic design work drawing attention to the concept-meaning-form relationship. Lastly, we can cite Demirtaş and Başkaya (2012) for the conceptual blending theory in the field of advertising. They discussed how conceptual blending works effectively in advertising through the analysis of an example - a commercial advertisement for a Turkish bank.

2. A Conceptual Blending Example from Turkish: The Case of a Speeding Bus Conceptualised as Flying

2.1. Methodology

Conceptual Integration Theory suggests that conceptual blending is a *dynamic, fluid* process where speakers generate mental spaces in real-time during specific communicative contexts. During the process, certain elements are mapped from the two input spaces in the conceptual network onto a blended space, often creating an emergent structure including blended concepts. Kövecses (2020:145) attributes these phenomena to the plasticity of the human conceptual system and the dynamic nature of thought. These mental processes of conceptual blending are illustrated in literature through figures featuring a conceptual blending network composed of four mental spaces. Regarding the methodological process of analysing examples of conceptual blending, Coulson and Oakley (2000:179) states:

...blending analyses typically begin with the introduction of an example hypothesized to involve blending, and proceed with a description of conceptual structure in each of the spaces in the integration network. These descriptions usually begin with the structure in the input and generic spaces, and include a list of the mappings between elements and relations in each of the spaces....

Our analysis will follow the same procedure as above by introducing a Turkish scenario that we hypothesise to involve a conceptual blending process to highlight a novel meaning. In our scenario, at the sight of a bus dangerously passing by at breakneck speed, a Turkish speaker says:

- (1) “Uçuyor. Otobüs şirketi değil sanki Türk Hava Yolları.” (It is flying. It is not a bus transport company but looks as if it were Turkish Airlines)

In (1), the speaker mentions the Turkish Airlines Company as a standard of comparison to highlight the extreme speed of the bus, mentally equating the transport company to which the particular bus belongs with the Turkish Airlines company. These comments lend themselves to not only pairwise mappings involved in conceptual metaphor theory but also interspace mappings in conceptual integration networks in the blending theory. As Kövecses suggests, “the typical examples of conceptual metaphors are not simply “pairwise bindings” but are the products of “elaborate integration networks” (2020:134). Thus, he views CMT and CIT as complementary theories. Hence, our analysis of the conceptual blending network constructed in relation to the scenario in (1) above include comments on metaphoric mappings in addition to our main focus on the scenario within the framework of the conceptual blending theory.

2.2. Analysis of the Scenario

Regarding metaphoric conceptualisations involved in the above Turkish scenario in (1), it can be said that in Turkish culture, to talk about a person that one saw was in a hurry, one often says: “I don’t know where he was going, but he was flying.” In fact, fast moving objects or people are conceptualised as if flying in Turkish. The FAST MOTION IS FLIGHT metaphor is a conventionalised one because, when the manner of your motion, whether you walk, run, cycle or drive, is very fast, we often say the person involved is flying. Then, for the utterance in our scenario we have the specific-level metaphor TOO FAST DRIVING IS FLYING which inherits the superordinate FAST MOTION IS FLIGHT metaphor. It is on these grounds that a dangerously speeding bus (metonymically alluding to the bus transportation company according to the comments in the above scenario) is conceptualised as if belonging to the Turkish Airlines Company. This is motivated by the conceptual metaphor TOO FAST DRIVING IS FLYING (regardless of the vehicle driven). Such a conceptualisation of overspeed at which a land vehicle is driven can be represented both in CMT with cross-domain counterpart correspondences and in CIT with a conceptual blending network.

In our scenario, while a Turkish speaker is reacting to a bus going dangerously fast, he says: “It is flying.” “It is not a bus company but looks as if it were Turkish Airlines.” Here the speaker views the extreme speed of the particular bus as a

typical characteristic of the company that it belongs to and compares it to another company that serves *flight* service – Turkish Airlines. Based on the metaphor TOO FAST DRIVING IS FLYING, the analogy drawn here prompts us to make metaphoric mappings between the source domain THE TURKISH AIRLINES and the target domain THE BUS COMPANY. Then in our cultural cognition, we have the conceptual metaphor A BUS COMPANY (with too fast buses) IS THE TURKISH AIRLINES. Table 1 below shows the correspondences between the two conceptual domains.

Table 1. Conceptual Mappings Involved in the Metaphor A BUS COMPANY AS THE TURKISH AIRLINES.

SOURCE		TARGET
TURKISH AIRLINES		BUS COMPANIES (with too fast buses)
Airplanes	=>	Buses
Pilots	=>	Bus Drivers
The Path of a Plane (air tracks)	=>	The Path of a Bus (road, highway)
Plane Passengers	=>	Bus Passengers

Table 1 shows the conceptual pairwise mappings between the structural counterparts in the source domain and target domain. The metaphor A BUS COMPANY (with too fast buses) IS THE TURKISH AIRLINES is hypernymic in a sense for the hyponymic metaphor in our scenario, that is, DRIVING A BUS TOO FAST IS FLYING A PLANE. What motivates all these mappings is the conventionalised, overarching FAST MOTION IS FLIGHT metaphor in Turkish.

To better analyse and properly highlight the online novel meaning construction(s) involved in our Turkish scenario, we need a conceptual blending network. Metaphorical representation of the cross-domain mappings does not suffice to construct the Turkish speaker's online 'annoyed' meaning suggesting the clash of competencies between the controller of a plane and that of a bus. To highlight the danger involved in a bus being driven as if flying with the fused concepts of *bus driver-as-pilot* and *bus-as-plane*, a conceptual blending network is mentally constructed where this meaning arises in the blended space. The mappings in Table 1 just reflect the cross-domain correspondences in the metaphor A BUS COMPANY AS THE TURKISH AIRLINES and as such they constitute the two input spaces to be used in a conceptual integration network in Figure 3, which "shape and constrain the more complex process of conceptual blending" (Grady et al., 1999:101). This is because conceptual metaphor theory and conceptual blending theory depend on and complement each other (Kövecses, 2020:146). Figure 3 shows the conceptual integration network for our scenario in which a driver is driving a bus dangerously fast as if it were flying; it is a *flying bus* according to the speaker.

Figure 3. Conceptual Blending Network for Driver-as-Pilot and Bus-as-Plane in the Scenario.

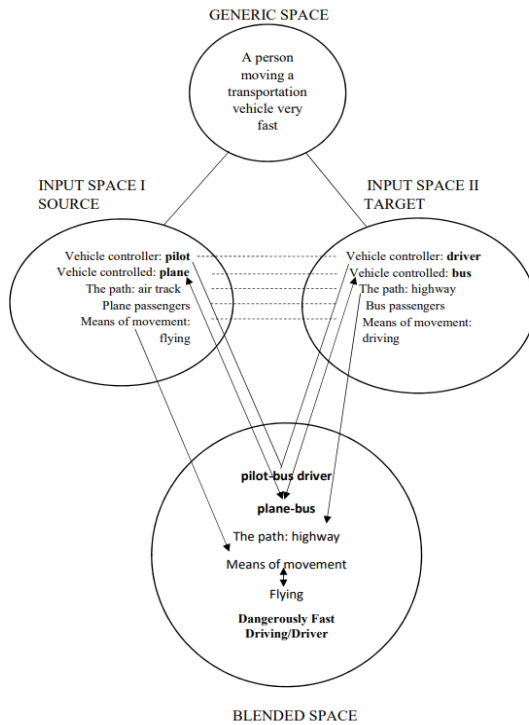

Figure 3 shows the mental simulation for a novel meaning construction in the form of a conceptual integration network prompted by our scenario. The circles in the symbolic mental network above represent mental spaces. *The generic space* contains information shared by both *input spaces*; that is, in either space we have a person who controls a vehicle going at a very high speed. The grounding information in the input spaces is our conventional knowledge frames about buses and planes. The dotted lines represent the partial mapping of the counterparts in the input spaces I and II (i.e. source and target domains). In the conceptual integration network, we also have a *blended space* onto which selected elements are projected from the input spaces to create a novel meaning. There are two solid lines representing the projection of the concepts ‘*pilot*’ and ‘*driver*’ onto the blended space where they are compressed or fused into an integrated new concept: *driver-as-pilot*. Similarly, the two double-headed arrows stands for the projection of the concepts ‘*plane*’ and ‘*bus*’ onto the blended space as another conceptually integrated concept: *bus-as-plane*. The single headed arrows project the path of movement from the target mental space and means of movement (as if) flying from the source mental space. The blended space as a whole which is formed this way leads to an *emergent structure* for novel meanings where the bus driver driving the bus at a high speed is interpreted as *overreckless* and *catastrophic*, thus endangering the road and passenger safety. Likewise, the ‘*plane-bus*’ being driven at a ‘flying’ speed also evokes a highly potential impending traffic disaster.

Conceptual blending networks are motivated by “some incompatibility between the elements of the source and target frames” (Kövecses 2020:139). The incompatibilities involved in the network depicted in Figure 3 can further be explained by looking deeper into our knowledge frames concerning *bus* and *plane* concepts embedded in our long-term memory. Reacting to a bus going dangerously fast and metaphorically saying that the bus company it belongs to is Turkish Airlines Company is highly dreadful. According to our world knowledge about planes, this aircraft, which we naturally associate with flight, has a vast airway track made up entirely of empty space, and it has the possibility and capability of very flexible maneuverability to avoid crash risks. There are no other aircraft nearby or on the same route to pose imminent danger to it. These ensure safe flight. In contrast, a bus's ability to continue its journey safely depends on the shape and condition of the road along which it is traveling. In other words, its maneuverability and maximum speed are restricted by whether or not the road is narrow, curved, icy, occupied by other vehicles, etc. This is why the integrated concept of a “*flying bus*” evokes great danger and tragic consequences for the vehicle and road safety. Likewise, there is an incompatibility between the controller of a bus and that of a plane. A pilot’s work requires special education and he employs absolute precision and utmost care in his actions while he is flying the plane. Of course the bus driver can also be good at his work, but when it comes to driving a bus like a plane, we have totally a novel meaning that results from this incompatibility or clash of roles. The projection of the path schema of a plane flying in a vast air track onto that of a bus on a relatively narrow land route and the projection of the role of a pilot onto that of a driver cause such incompatibilities that highlight the novel meanings constructed: Both *the pilot-driver* and *the plane-bus* emphasize the disastrous risk posed to road and passenger safety.

The novel meanings constructed in the blended space in Figure 3 corroborate Coulson and Oakley, who state that “conceptual blending theory is an extremely powerful framework for describing the operations of meaning construction” (2003:58). Thus, conceptual blending enables us to create novel meanings in the most effective way. Conceptually fused elements in blended spaces allow us to highlight very special meanings. The conceptual blending network motivated by our example very effectively reveals the potential danger caused by the extreme speed of a vehicle by construing a dangerously “flying” bus controlled by a driver who is more incompetent than a pilot at “flying speed”.

2.3. Vital Relations in the Conceptual Blending Network of Our Scenario

The input spaces contain counterparts which are “related to each other via a vital relation” (Coulson and Oakley 2005:1532). The so-called Vital Relations are Change, Identity, Time, Space, Cause-Effect, Part-Whole, Representation, Role, Analogy, Disanalogy, Property, Similarity, Category, Intentionality, and Uniqueness (Fauconnier and Turner 2002: 101). Such relations across input spaces are compressed into simpler configurations in the blend (Grady 2005:1603) to provide a human scale capacity of understanding.

Regarding the Vital Relations that exist in the conceptual blending network in our case, Figure 3 can be interpreted as follows: When one describes an extremely fast bus as ‘flying’ (like a plane), the connection between these two counterparts in the two mental places involves a Space link. By the Space link, this relation between the land path of the bus and the air path of the plane is compressed into Uniqueness¹ (a unique being) in the blend – a land route along which a bus is flying to highlight the jeopardisation of the road safety. Likewise, ‘*bus driver*’ in one mental space and ‘*pilot*’ in the other are the counterparts linked through the Vital Relation of Role – controlling a vehicle. Through this link of Role between the two vehicles’ controllers, “*driver*” and “*pilot*” are compressed into a single unit concept as *driver-as-pilot* in the blended space. We now have the inner-space Vital Relation of Uniqueness – a *pilot-driver* flying a *plane-bus* along a land path which is too narrow and occupied with other vehicles nearby whose safety it endangers. It can also be said that *the driver* and *the pilot* are two different individuals in the input spaces I and II. Therefore, although there is a Role link between them in terms of outer-space Vital Relations and no Identity link, they are linked by an Identity connector within the blended space (i.e. inner-space Vital Relation), which occurs when there is an outer-space Role link (Fauconnier and Turner 2002:96). Therefore, in our elaborations of the emergent structure in the blended space (i.e. if we *run the blend*), one can refer to *this new corporate identity* as “he” (e.g. We can further say after the utterances in our scenario: “*He*” is flying now and hopefully “*he*” can land safely). As should be understood, this ‘he’ is a new ‘he’; it is neither the pilot nor the bus driver, but a fused entity created from them both (i.e. ‘pilot-driver’).

Another Vital Relation between the counterparts in the input spaces is Disanalogy, which is coupled to Analogy (Fauconnier and Turner 2002:99). “*Bus*” and “*Plane*” are disanalogous and this Disanalogy is compressed into a single entity in the blend –*bus-as-plane* or *plane-bus*. This integration of the concepts highlights the overspeed at which the bus is going with an impending traffic catastrophe. Adding to this overly reckless driving is the Disanalogy relation between the counterparts “*bus driver*” and “*pilot*.” Because in our scenerio the bus company that our “*bus*” belongs to is described as Turkish Airlines, and the bus is said to be “*flying*,” the person who is controlling (!) the bus must be a “*pilot*.” Despite the Disanalogy relation in the form of a clash of roles, the roles of these two people are fused into Uniqueness (a single entity) in the blended space to highlight the alarming situation for road and passenger safety. In fact, it is these *incompatibilities* that lead to the construction of blended mental spaces rather than the familiar conceptual metaphor mappings limited to pairwise mappings between two input spaces (Kövecses 2020:139).

---

¹ This inner-space Vital Relation is taken for granted for fused elements in the blend (Fauconnier and Turner 2002:101). Therefore, it is repeated for the outer-space elements fused or compressed into a single concept as an inner-space (blended space) operation.

3. Conclusion

In the present study, we discussed Conceptual Blending/Integration Theory (CIT) as elaborated especially by Fauconnier and Turner (1998; 2002), the differences between CIT and the Conceptual Metaphor Theory, and an illustrative blending example from English and the case of the scenario of *a flying bus* in Turkish to conceptualise a dangerously speeding bus. Through a cognitively created conceptual blending network (Figure 3), we demonstrated how selected elements from the source and target spaces were projected to the blended space in order to create an emergent structure for the construction of novel meanings. We highlighted the novel meanings that are constructed in real time about a scenario from Turkish in which a Turkish speaker, reacting to a dangerously speeding bus, says: “It is flying. It is not a bus company but looks as if it were Turkish Airlines.” The conceptual network which is mentally created for our scenario (Figure 3) indicates that in the emergent structure, someone who is not a pilot is *flying* (driving too fast) a vehicle which is not a plane, which highlights the novel meaning of a *perilous, catastrophic, and dangerously fast driving and driver*.

In our scenario, the Turkish speaker conceptualises a bus being driven too fast as if it were flying and belonging to the Turkish Airlines rather than a bus company. The conceptual blending network illustrated in Figure 3 reflects this mentally constructed simulation, comprising two input mental spaces with counterpart mappings. These mappings are motivated by the conceptual metaphor TOO FAST DRIVING IS FLYING, which inherits the structure of the superordinate metaphor FAST MOTION IS FLIGHT prevalent in Turkish culture. The conceptual integration network in Figure 3 also recruits ‘a large stock of extralinguistic information’ related to our entrenched conceptual frames for ‘*bus driver*,’ ‘*pilot*,’ ‘*bus*,’ and ‘*plane*.’ Such extensive extralinguistic information is recruited in the formation of conceptual blends and is required to interpret blended cognitive models properly (Coulson and Oakley 2005:1511).

The constitutive processes of the blending network illustrated in Figure 3 show that a blended space is constructed from selected, relevant elements of the source and target spaces (Input Spaces I and II). In this process, ‘*pilot*’ from Input space I and ‘*bus driver*’ from Input space II are compressed into Uniqueness – a new single integrated concept. This results in a single entity (*driver-as-pilot*) that simultaneously represents the separate counterparts projected from the input spaces (Coulson and Oakley 2005:1533). In fact, ‘*role*’ (i.e. pilot and driver) is one of the outer-space Vital Relations (Fauconnier and Turner 2002:101) that tend to be compressed into Uniqueness (*pilot-driver*) in the blended space (Coulson and Oakley 2003:61). Another pair of concepts imported from the input spaces to the blended space are ‘*plane*’ and ‘*bus*.’ These concepts are disanalogous and therefore the Vital Relation of Disanalogy is compressed into a single entity in the blend as ‘*bus-as-plane*’ or ‘*plane-bus*’. With the other selective projections from the inputs spaces we have an emergent structure in the blended space for the online construction of a novel meaning. That is, what we have in the blend is a new identity – *a pilot-bus driver* – ‘*flying*’ a novel land vehicle – *a plane-bus* – along a narrow land path in opposition to a pilot flying a plane in a vast air path. These

incompatibilities lead to a conceptual blend that, in our case, highlights the novel meaning of *overly perilously driving/driver* and *an impending traffic disaster* due to speeding dangerously.

Combining counterparts from the input spaces, we construct “an entirely new concept” in memory represented in the emergent structure in the blended space (Ritchie 2006:61). This structure can be elaborated, which is called *running the blend* via “a process that often involves mental or physical simulation of the event in the blend” (Coulson and Oakley 2000:180). To do this, the Turkish speaker in our scenario could retrieve information from long-term memory about the frame of plane flight and recruit that background knowledge for the blended space, saying, for example, “The bus is flying. I hope ‘*he*’ (the entirely new concept *pilot-driver*) can land safe and sound.”

All these imports, mappings and projections between the spaces in the mental network simulation are possible owing to “the plasticity of the human conceptual system and the dynamic nature of thought” (Kövecses 2020:145).

4. References

- AZİZİ, Afaf; HASDEDEOĞLU, Onur; NOUREDDİNE BELARBI, A. (2023). “Unleashing the Power of Cognitive Blending: Enhancing Metaphor Translation Through Investigative Analysis.” *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 33:136-150.
- BAŞ, Melike (2021a). “Anlamın Bilişsel Kurulumunda Kavramsal Harmanlamanın Rolü: Pandemi Söylemi Örneği” (The Role of Conceptual Blending in the Cognitive Construction of Meaning: The Case of Pandemic Discourse). In *Anlambilimde Güncel Çalışmalar* (Edt. Melike Baş). Ankara: Anı Yayıncılık, 98-120
- BAŞ, Melike (2021b). “A Cognitive Poetic Analysis of Yahya Kemal’s ‘Silent Ship’” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38/1: 94-103.
- COULSON, Seana; OAKLEY, Todd (2000). “Blending Basics.” *Cognitive Linguistics*, 11/3-4: 175–196.
- COULSON, Seana; OAKLEY, Todd (2003). “Metonymy and Conceptual Blending.” In *Metonymy and Pragmatic Inferencing* (Eds. Klaus-Uwe Panther and Linda L. Thornburg). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51-80.
- COULSON, Seana; OAKLEY, Todd (2005). “Introduction”, *Journal of Pragmatics*, 37:1507-1509.
- DEMİRTAŞ, Mine; BAŞKAYA, Zafer (2012). “An Analysis of Turkish Commercial Advertisement From the Perspective of Conceptual Blending Theory.” *Scottish Journal of Arts, Social Sciences and Scientific Studies* 6/2: 3-11.
- FAUCONNIER, Gilles (1994). *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Ne York: Cambridge University Press
- FAUCONNIER, Gilles (1997). *Mappings in Thought and Language*. New York: Cambridge University Press.
- FAUCONNIER, Gilles (2007). “Mental Spaces.” In *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (Eds. Geeraerts, D. and Cuyckens, H.). Oxford: Oxford University Press, 371–76.
- FAUCONNIER, Gilles; TURNER, Mark (1994). “Conceptual Projection and Middle Spaces.” *San Diego: UCSD Department of Cognitive Science Technical Report 9401*.
- FAUCONNIER, Gilles; TURNER, Mark (1998). “Conceptual Integration Networks.” *Cognitive Science*, 22/2: 133–187.
- FAUCONNIER, Gilles; TURNER, Mark (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind’s Hidden Complexities*. New York: Basic Books.

- FAUCONNIER, Gilles; TURNER, Mark (2008). "Rethinking Metaphor". In Gibbs, Raymond (ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, pp. 53–66. New York: Cambridge University Press.
- GILL, Timothy M. (2010). *Conceptual Blending, Metaphors, and the Construction of Meaning in Ice Age Europe: An Inquiry Into the Viability of Applying Theories of Cognitive Science to Human History in Deep Time*. Unpublished Doctoral Dissertation. Berkeley: University of California.
- GRADY, Joseph (2005). "Primary Metaphors as Inputs to Conceptual Integration." *Journal of Pragmatics*, 37: 1595-1614.
- GRADY, Joseph (2007). "Metaphor." In *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (Eds. Geeraerts, D. and Cuyckens, H.). Oxford: Oxford University Press, 188–213
- GRADY, Joseph; OAKLEY, Todd; COULSON, Seana (1999). "Blending and Metaphor". In *Metaphor in cognitive linguistics. Selected papers from the fifth international cognitive linguistics conference* (Eds. R. W. Gibbs & G. J. Steen). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 101-124).
- KNOWLESS, Murray; MOON, Rosamund (2006). *Introducing Metaphor*. London: Routledge.
- KÖVECSES, Zoltán (2020). *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LAKOFF, George; JOHNSON, Mark (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- OLIVAS, César R. (2019). *Conceptual Blending and Metaphor in Spanish Speaking Ghost Stories*. Unpublished Master Thesis. California: San Fransisco State University.
- RITCHIE, David L. (2006). *Context and Connection in Metaphor*. Palgrave Macmillian.
- TURNER, Mark (2007). "Conceptual Integration." In *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (Eds. Geeraerts, D. and Cuyckens, H.). Oxford: Oxford University Press, 377–393.
- YAZAR, Tarık; İNANLI, Aşlı (2021). "Grafik Tasarımda Kavramsal Entegrasyon ve Anlamsal Derinlik Oluşturma", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 7(53): 3336-3342.

Özel Ad – Genel Ad Ayrımı Üzerine

On the Distinction Between Proper Noun – Common Noun

Soner Akşehirli

Doç.Dr., Ege Üniversitesi

Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İzmir / Türkiye

e-posta soner.aksehirli@gmail.com

orcid 0000-0002-9276-968X

doi 10.54316/dilarastirmalari.1449055

Atıf

Citation

Akşehirli, Soner (2024).
-Özel Ad- Genel Ad Ayrımı
Üzerine. *Dil Araştırmaları*,
35: 55-70.

Başvuru

Submitted

08.03.2024

Revizyon

Revised

24.04.2024

Kabul

Accepted

04.06.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Dilin temel işlevi dil dışı dünyayı anlatmaktır ve bu sürecin temel bileşeni adlandırmadır. Dil bilgisi sistemini oluşturan ve adlandırma sürecinin araçları olan adlar, çeşitli ölçütlerle sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflamalardan biri olan özel ad – genel ad ayrımının, dilbilgisi kaynaklarında genellikle adların “varlıklara verilmişlerine göre” yapıldığı belirtilmektedir. Bu çalışmada özel ve genel ad ayrımının, adlandırılan varlıklardan kaynaklanmadığı, dil ve dil dışı dünya arasındaki ilişkiyi kuran gönderim sürecinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Buna göre adlar kullanılarak yapılan gönderimin iki türü bulunmaktadır: Eğer bir ad, ortak özellikleri nedeniyle zihinsel olarak bir araya gelmiş varlıkların olduğu bir kümeyi adlandırıyorsa genel ad, bu kümenin elemanlarından birini küme adının dışında bir adla adlandırıyorsa özel addır. Ad türü sözcüklerin tümü genel ve özel ad olarak kullanılabilir. Aradaki farkı belirleyen şey, adlarla yapılan gönderimin türüdür. Gerçek dünyadaki varlıklara gönderim yapmak, sadece özel adlarla ya da genel adlarla belirli dil bilgisel koşulları sağlamasıyla mümkündür. Genel adlar temelde bir tür soyutlama örneği olarak zihinsel birer varlık olan kümelerle gönderim ilişkisi içindedir. Yani, özel ve genel ad ayrımı, dil sisteminin doğasının bir örneği olarak matematiksel bir temele dayanmaktadır. Bu çalışmada, örnek tümcelerdeki dilbilgisellik ve anlambilimsel kabul edilebilirlik ölçütleriyle genel ve özel adlar arasındaki dilbilgisel ve formal farklılıklar gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adlar, Genel adlar, Özel adlar, Gönderim .

ABSTRACT

The basic function of language is to describe the non-linguistic world, and the basic component of this process is naming. Nouns, which constitute the grammatical system and are tools of the

naming process, are classified according to various criteria. It is stated in grammar sources that the distinction between proper noun and common noun, which is one of these classification, is generally made "according to the way in which names are given to entities". In this study, it is stated that the distinction between proper and common nouns does not arise from the named entities, but from the reference process that establishes the relationship between language and the non-linguistic world. Accordingly, there are two types of reference made using nouns: If a noun names a set of entities mentally gathered together due to their common features, it is a common noun, and if it names one of the elements of this set with a name other than the name of the set, it is a proper noun. All noun type words can be used as common and proper nouns. What determines the difference is the type of reference made with the nouns. Referring to entities in the real world is only possible with proper names or if common nouns meet certain grammatical conditions. General nouns are basically in a reference relationship with sets, which are mental entities as a kind of abstraction. That is, the distinction between proper and common nouns has a mathematical basis as an example of the nature of the language system. In this study, grammatical and formal differences between common and proper nouns are shown with grammatical and semantic acceptability criteria in sample sentences.

Keywords: Nouns, Common nouns, Proper nouns, Reference.

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

The most obvious functional feature of language available to users is reference to the world. The relationship between language and the non-linguistic world is to refer to entities in the world that are categorized through language with linguistic units. However, the direction of this relationship is extremely important in understanding the language system and grammatical structures. The reference relationship between language and the world is not a relationship governed by non-linguistic entities, events or situations. The mental laws that constitute a kind of formal language, which are the basic design features of all languages in the world, also determine the limitations of linguistic reference. In order to refer to non-linguistic entities, these entities must either be named by lexical units or conflicting grammatical tools must be used for this purpose. Forming a largely universal category, nouns are the primary lexical means of reference. Grammatically determined subtypes of nouns differ depending on the way these nouns refer. The distinction between common and proper names is one of them. In this study, it is shown that the distinction in question does not arise from the ontological status of the named entities, but depends on the form of reference made by the nouns.

2. Research Problem

The main problem addressed in this study is that the criteria regarding the common noun - proper noun distinction in grammar sources cannot adequately explain the nature of the phenomenon. In many grammar sources, this distinction is made depending on whether the generally named entity is single or unique. (e.g. Korkmaz 2009, Karataş 2019). However, in the non-linguistic world, the entities named by proper nouns names are not completely unique, and there are more or less differences between the entities named by common nouns. The main problem here is the definition and classification of a grammatical category by non-grammatical criteria. Naming in particular and reference in general arise from set relations, which are one of the components of the common systematic structure of all languages. All

sentences in natural languages express some kind of set relation. Names in natural languages can refer to two types within the framework of set theory. Some nouns are the name of a set and some nouns are the name of an element of a set. The meaning of the nouns that name the sets also consists of intentional information showing the conditions for being a member of this set. These are common nouns. Common nouns can also refer to any of the elements of sets within certain grammatical conditions. Proper nouns are words used to directly refer to set elements. The distinction between common and proper nouns is made not by the grammatical/semantic properties of the nouns, but by the referential naming properties of the words. Although common nouns must be accompanied by a determiner category in order to refer to a singular entity, proper nouns can refer to singular entities, that is, elements of sets, without requiring a determiner.

3. Methodology

In the study, the referential properties of nouns are demonstrated by testing their grammatical and semantic behaviors through sample sentences. The use of such a method is necessary due to the lack of lexical and reference-abstracted criteria that motivate the distinction between common and proper nouns in languages.

4. Results

In this study, it is basically emphasized that grammatical categories or units and their differential criteria should be determined within the framework of the formal tools that make up the language system and the conditions related to the grammatical mechanism. The distinction between proper and common nouns is also a clear example of the validity of this principle. According to the determiner hypothesis, noun phrases in natural languages do not have independent reference properties. Noun phrases, of which nouns are constituents, rise to the surface structure in the syntax through the units of the determiner category and can only make reference in this way. Accordingly, a common noun only refers to an abstract or mental set of entities. However, in order for it to be the subject of the predicate in the sentence, its reference must be limited by explicit or implicit determiners, or rather, it must be able to refer to a real entity in the extra-linguistic world. However, proper nouns are words used to directly refer to any entity in the world. The difference between common and proper nouns does not arise from whether the entities named by these nouns are unique or not.

0. Giriş

Dillerin yapısal işleyiş yasalarının bütünü olarak görülebilecek dil bilgisi sistemi, temelde, birimler ve bu birimler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallardan oluşmaktadır. Söz konusu birim ve kuralların bir bölümü dillere özgü değişkenler, bir bölümü ise tüm dillerin ortak ve evrensel dilbilgisel özellikleridir. Özel ad (özel isim) - genel ad (cins isim) ayrımı, dil ve dil dışı dünya bağıntısının temel süreçlerinin başında gelen *adlandırma* olgusu ile ilişkili olduğundan evrensel nitelikli bir birim sınıflaması olarak görülebilir. Dillerdeki evrensel nitelikli kural, yapı ya da birimlerin bu özellikleri, tekil olarak dillerden bağımsız ve bir bakıma doğal dillerin tasarımını oluşturan formal dillerin, yani mantık ve matematiğin yasalarının bir sonucudur. Örneğin, bir cümlenin özne ve yüklem olmak üzere iki zorunlu birimden oluşması, klasik ve modern sistemlerin tümünde var olan önerme kuruluş ilkelerinden kaynaklanmaktadır (Hanks 2009). Tüm dillerde sınırlı kuralla sınırsız üretim yapılabilmesi ise dil sisteminin en belirgin matematiksel özelliğidir.

Genel ve özel ad ayrımı, felsefede uzun bir geçmişi bulunan *gönderim* (İng.reference) kavramına dayanmaktadır. Gönderim, bir dilsel birimin dil dışı

dünyada bir varlığa işaret etmek için kullanılmasıdır (Dekker ve Zimmermann 2016: 176). Adların “genel” ve “özel” olarak sınıflanması, adların kendisinin değil, bu adlarla yapılan gönderimlerin anlambilimsel doğalarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Türkçe dilbilgisi kaynaklarında, özel ve genel ad sınıflaması için “varlıklara verilişlerine göre” ölçütünün kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Korkmaz (2009: 199) adların varlıklarına verilişlerine göre, yani dilde yüklendikleri işleve göre özel ve cins adlar olarak ikiye ayrıldığını söyler. Karataş’ın (2019: 378) da yer verdiği bu ölçütün dilbilgisi kaynaklarında yaygın olarak yer aldığı söylenebilir. Ancak, bu ölçüte bağlı olarak ayrıştırılan ve tanımlanan özel ve genel adlara ilişkin örnekler ve bu örnekler için yapılan alt sınıflamalara bakıldığında, aslında adların varlıklara verilişlerine göre değil de adlandırdıkları varlıklara göre sınıflandırıldığı görülmektedir. Korkmaz’ın (2009: 199) özel adları “benzerleri bulunmayan, yaratılıştaki tek olan varlıklara verilen adlar” biçiminde, Karataş’ın (2019: 379) ise “Tam bir benzeri olmayan ve tek varlıkları karşılayan isimlerdir” biçiminde tanımlaması buna örnektir. Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe Sözlük’ünde ise özel adlar “Belirli bir kişiyi, benzerlerinden farklı özellik taşıyan bir varlığı veya topluluğu gösteren kelime” olarak tanımlanmaktadır. Buna karşın genel (cins) adların tanımında daha farklı tanım ölçütlerinin de kullanılabildiği görülmektedir. Sözelimi Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük genel adları “Adların bir varlığı, duyguyu, düşüncüyü veya durumu genel anlamda gösteren alt sınıfı” olarak tanımlarken Korkmaz (2009: 213) “aynı türden olan canlı cansız bütün varlık ve kavramlara verilen ortak adlar” biçiminde bir tanım sunmaktadır. Aynı zamanda Korkmaz (2009) genel adların özel adlarda olduğu gibi belirli tek bir varlık ya da nesneyi göstermediğini, aynı türden olan varlık ve kavramlardan birine, bir bölümüne veya hepsine ad olan sözcükler olduğunu belirtmektedir.

Burada sadece örnekleri verilen, ancak dilbilgisi kaynaklarının pek çoğunda ortak olan bu tanımlarda, yukarıda da belirtildiği gibi adlandırma süreci yerine adlandırılan varlığa ilişkin özelliklere vurgu yapılmaktadır. Burada merkeze alınan özellik ise adlandırılan varlığın sayısıdır (Kurgun 2010). Buna göre eğer bir varlıktan sadece bir tane varsa onun adı özel, birden fazla varsa onun adı genel ad olarak görülmektedir. Kimi tanımlarda böyle bir ölçütün kullanıldığı çok daha belirgin bir biçimde görülmektedir. Örneğin özel adlar için Gencan’ın (1974, Kurgun 2010’dan) verdiği “bir tek varlığa verilmiş tanıtıcı sözcük” ve Hengirmen’in (2006, Kurgun 2010’dan) “dünyada tek olan, eşi ve benzeri bulunmayan varlıkları bildiren sözcükler” tanımı, ayırım ölçütü olarak adlandırılan varlığın dünyadaki sayısının dikkate alındığını göstermektedir. Kurgun (2010) özel ad – genel ad ayırımında varlık sayısının bir ölçüt olarak kullanılmasını, dünyada var olmayan, dolayısıyla herhangi bir sayısı da bulunmayan varlıklara verilen adların özel ya da genel olarak ayırt edilemeyeceği gerekçesiyle eleştirse de bu ölçüte ilişkin başka sorunlar da bulunmaktadır.

Öncelikle özel adları tek, eşsiz, benzersiz varlıklara verilen adlar olarak kabul etmek ontolojik açıdan sorunludur. Dünyada adı *İstanbul* olan tek bir şehir olsa da adı *Ayşe* olan pek çok kadın ya da adı *Mehmet* olan pek çok erkek bulunmaktadır. Dünyadaki tüm Ayşe ve tüm Mehmet’ler birbirlerinden elbette az

çok farklıdır ama bu farklılık, *kedi* gibi bir genel adın kullanıldığı tüm varlıklar için de geçerlidir. Öte yandan genel ad, çoğu kez tek bir varlığa işaret edecek şekilde de kullanılabilir. Sözgelimi (1)'deki *çocuk* sözcüğü sadece tek bir çocuktan söz etmektedir:

(1) Çocuk okula gitti.

Dilde “tek” bir varlıktan söz etmek için özel adların kullanılmak zorunda olmadığı, başka bir deyişle özel adla genel adı ayıran şeyin bu olmadığını gösteren başka bir örnek de şudur:

(2) Şirket Fransızca bilen bir sekreter arıyor.

Bu cümledeki “Fransızca bilen bir sekreter” bir özel ad olmamasına karşın, tek bir kişiye gönderim yapmaktadır (Frawley 1992: 69) Benzer şekilde, kimi zaman özel adların da bir topluluktan söz etmek için kullanılabildiği görülmektedir:

(3) Yarın akşam Ayşe'lere gideceğiz.

Bu noktada söz edilmesi gereken bir başka sorun da pek çok özel adın aynı zamanda bir genel ad olmasıdır. Örneğin *fidan* sözcüğü bir genel ad olmakla birlikte bir kadın adı olarak da kullanılmaktadır. Karaağaç'ın (2013: 628) *anlam boşalması* (asemanticalization) olarak açıkladığı bu olgu, dildeki adların doğaları gereği özel ya da genel olmadığını ya da özel ve genel ad ayrımının dilsel birimlerin içkin bir özelliği olmadığını, dilsel birimlerle dil dışı dünya arasında kurulan gönderim ilişkisinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada özel ve genel adların dilbilim ve biçimsel anlambilim ölçütleriyle nasıl sınıflandırıldığı gösterilmekte ve böylelikle temel dilbilgisi kaynakları ve dilbilgisi öğretimine bir katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Bunun için öncelikle dilde gönderim olgusuna kısaca değinilmiş ve özel ad – genel ad ayrımının gönderimsel bir özellik olduğu biçimsel anlambilim ölçütleriyle gösterilmiştir. Ardından genel ve özel adların dilbilgisel /anlambilimsel davranışları arasında farklar ele alınmıştır.

1. Dilde Anlam, Gönderim ve Adlar

Özel ad /genel ad ayrımı, adların içkin ya da içsel anlambilimsel özellikleri arasındaki farklardan kaynaklanmaz. Özel ve genel adlar, yaptıkları gönderimler ve gönderim yapma biçimleri arasındaki farka bağlı olarak ayrışır. Bu çerçevede öncelikle dilde gönderim olgusuna kısaca değinmek gerekmektedir.

Dilin işlevsel düzlemdeki varlık nedeni, dil dışı dünyayla ilişki kurmak, bir diğer deyişle -ve en genel anlamıyla- dünyayı anlatmaktır. Bu çerçevede, işlemsel düzlemde yer alan dil bilgisel kural ve birimlerden farklı olarak, dilin depolanmış birimleri olan sözlük birimlerin ya da söz dizimi düzlemindeki anlatımların dünyayla kurdukları bağa *gönderim* (İng.reference) adı verilmektedir. Dillerdeki sözlük birimleri içinde özel adlar, dünyadaki varlıklarla doğrudan bir *işaretleme* (İng. denotation) ilişkisi kurarlar. Gönderim, bir dil ifadesinin, dil dışı dünyadaki

bir göndergeye, yani herhangi bir varlığa işaret etmek için kullanılmasıdır (Riemer 2010: 18). Örneğin,

(4) Mustafa Kemal Atatürk, 1881 yılında Selanik'te doğdu.

cümlesinde, özel ad olan “Mustafa Kemal Atatürk” dil dışı dünyada yaşamış bir kişiye doğrudan gönderim yapmaktadır. Ancak aynı gönderim, özel ad niteliği taşımayan bir ifade ile, örneğin *Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu* ifadesiyle de yapılabilir. Bu örnekte *Mustafa Kemal Atatürk* ve *Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu* ifadeleri eş-gönderimlidir; yani her iki ifadenin de dil dışı dünyada işaretlediği varlık aynıdır. Bir özel adla aynı gönderime sahip olan ifadelere ise *belirli betimleme* (İng. definite description) adı verilir (Frawley 1992: 71). Bu tür ifadelere “belirli” denmesinin nedeni, dilbilgisel bir belirleyiciye (İng. determiner) gereksinim olmaksızın, ifadenin gönderiminin içsel olarak belirli olmasıdır. Ancak özel adlarla eş-gönderimlilik özelliği sergileyen her ifade bir belirli betimleme değildir. Söz gelimi, bir konuşucu, adı *Ayşe* olan kardeşinden söz ederken, *Ayşe* yerine *kardeşim* dediğinde burada bağlamla sınırlı bir eş-gönderimlilik vardır; ancak *kardeşim* ifadesi bir belirli betimleme değildir. Bu örnekte de bir belirlilik söz konusudur ama bu, ifadenin içinde yer aldığı iyelik yapısından kaynaklanmaktadır. *Kardeş* sözcüğü tek başına belirsizdir; buna karşın *kardeşim* belirlidir. Ama burada belirli olan şey gönderge değil, gönderimdir. Oysa *Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu* ifadesi, kim tarafından kullanılırsa kullanılsın hep aynı kişiye, yani aynı göndergeye gönderim yapar. Bir belirli betimlemeden söz edebilmek için biri özel ad olan iki ifadenin göndergelerinin – en azından aynı dilsel topluluk içinde – sabit olması gerekir.

Anlambilimde gönderim kavramı *anlam* (sense) ile bir karşıtlık bağıntısı içinde yer almaktadır. Gönderim ve anlam karşıtlığının temelinde ise mantıktaki işlem ve kaplam ayrımı bulunmaktadır. İşlem, dil-içi ilişkiler bağlamında bir dil ifadesinin ya da bir sözcüğün tanımlayıcı özelliklerinin bütünüdür. Dil ve dünya ilişkisi bağlamında ise, bir varlığın tanımlayıcı ve ayırt edici özelliklerinin tümü, o varlığın işlemi oluşturur (Murphy 2010: 35). Örneğin *kuş* sözcüğü Güncel Türkçe Sözlük'te “Kedigillerden, memeli, köpek dişleri iyi gelişmiş, çevik ve kuvvetli, evcil, küçük hayvan” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu tanımda geçen *kedigillerden, memeli, köpek dişleri iyi gelişmiş, çevik ve kuvvetli, evcil, küçük hayvan* ifadelerinin tümü *kedinin* işlemi oluşturmaktadır. Kaplam ise, bu tanımlayıcı ve ayırt edici özelliklerin tümünü sağlamış olan varlıkların oluşturduğu kümedir. Örneğin sokaktaki bir kedi, evde beslenen bir kedi vb. gibi tüm *gerçek* varlıklar *kedinin* kaplamını oluşturmaktadır. Bir dil ifadesinin kaplamında yer alan bireylerin sayısı sürekli değişiklik gösterebilir; ancak ifadelerin işlemlerinin kolay kolay değişmesi beklenmez.

İşlem ve kaplam ayrımını (5)'teki cümlelerle örneklemek mümkündür:

- (5) a. Kedi sevimli bir hayvandır.
b. Kedi masanın altına girdi.

(5a)'daki *kedi* sözcüğü, dil dışı dünyada, gerçek ve hâlihazırda var olan bir ya da birden fazla kediden söz etmek için kullanılmamaktadır; tam tersine buradaki

kedi, bugüne kadar yaşamış, yaşamakta ve yaşayacak olan tüm kediler için geçerli, onların tümünün ortak özelliklerinden oluşan bir “küme”nin adı olarak kullanılmaktadır. Bir başka deyişle (5a)’daki kedi, bir varlığın değil, belirli içlemsel koşulları sağlayan varlıkların tümünün oluşturduğu kümenin adıdır; yani (5a)’da *kedinin* içlemsel kullanımı görülmektedir. (5b)’de ise *kedi* sözcüğü kullanılarak, KEDİ kümesinin elemanlarından birine gönderim yapılmaktadır. Kendisine gönderim yapılan kedi, KEDİ kümesinin elemanı olma koşullarını sağladığı için bu kümenin kaplamında yer alan bireylerden biridir. Başka bir anlatımla (5a)’daki *kedi* sözcüğünün kullanımı anlamsal, (5b)’deki *kedi* sözcüğünün kullanımı ise gönderimsel özelliktedir.

Dilde bu işlem /kaplam ya da anlam /gönderim ayrımına dayanan ya da bu ayrımı yansıtan çeşitli dilbilgisel araçlar bulunmaktadır. Örneğin (6)’da, öznenin önünde bir belirleyicinin yer alıp yer almamasının içlemsel ve kaplamsal okuma farkı yaratabileceği görülmektedir:

- (6) a. Araba çok pahalı.
b. Bu araba çok pahalı.

(6a), bağlamsal koşullar çerçevesinde içlemsel ve kaplamsal okuma üretebilir. Konuşucu, bu cümle ile belirli bir arabadan değil, ticari değeri olan bir türden söz ediyor olabileceği gibi, bir tür dil ekonomisinin sonucu olarak belirleyici kullanmaksızın, satın almak istediği belirli bir arabadan da söz ediyor olabilir. Ne var ki (6b) zorunlu olarak kaplamsal okuma üretmektedir. *Bu* belirleyicisi, ARABA kümesinin elemanlarından birine doğrudan gönderim yapmaktadır. İşlem ve kaplam ayrımını gösteren bir başka belirleyici de iyelik yapılarıdır.

- (7) a. Kediyi çok seviyorum.
b. Kedimi çok seviyorum.

Tıpkı (6a)’da olduğu gibi (7a)’da da belirli bir kediden söz ediyor olmak mümkün olsa da bu cümle KEDİ kümesinden, yani içlemsel olarak kediden söz etmek için kullanılabilir. Oysa (7b)’deki *kedimi* sözcüğü, sadece konuşucunun sahip olduğu gerçek bir kediyi gönderim yapmaktadır.

Buraya kadar söylenenlerden hareketle şu çıkarımı yapmak mümkündür: Genel adlar dilbilgisel ve bağlamsal koşullara bağlı olarak içlemsel ya da kaplamsal olarak kullanılabilir. Ancak genel adların karakteristik anlambilimsel özelliği, bireylere gönderim yapmak yerine bireylerin birer eleman olduğu kümelere gönderim yapmaktır. (5b) gibi örneklerde görülen ve genel adların küme elemanlarından birine gönderim yapacak şekilde kullanılması ise başka bir sınırlılık çerçevesinde gerçekleşmektedir. Söz konusu sınırlılık bir yüklem tipolojisi olan *birey düzlemli* (İng. individual level) ve *aşama düzlemli* (İng. stage level) yüklem ayrımına bağlı olarak oluşmaktadır (Kratzer 1986). Birey düzlemli yüklem türleri öznenin kalıcı, türe özgü ya da çok uzun sürede değişebilecek tanımlayıcı / ayırt edici bir özelliğini dile getirirken aşama düzlemli yüklem türleri, özneyi geçici ve belirli bir durum içine yerleştirir. Buna bağlı olarak birey düzlemli yüklem türleri kimi zaman özneyi bir tür olarak, aşama düzlemli türler ise türün bir bireyi olarak konumlandırır. Bunu, (8)’deki örneklerle görmek mümkündür:

- (8) a. Köpek kediyi kovaladı.
b. Köpek binlerce yıl önce evrimleşti.

Bu cümlelerin her ikisinde de *köpek* sözcüğü tekil birer ad olarak kullanılmıştır. (8a)'daki köpek, belirli bir bağlamdaki belirli *bir* köpektir; oysa (8b)'de belirli bir köpeğe değil, tüm köpeklere, kaplamını hâlihazırda mevcut olan ve olmayan tüm köpeklerin oluşturduğu bir kümeye gönderim yapılmaktadır. Bu ikisi arasındaki farkı başka bir dilbilgisel testle de göstermek mümkündür. Örneğin, (8a)'da kendisine gönderim yapılan köpeğin siyah renkli bir köpek olduğunu ve bu köpeğe sahipleri tarafından *Zeytin* adının, yani bir özel adın verilmiş olduğunu düşünelim. Bu durumda (8a)'daki *köpek* yerine *Zeytin* adını kullanmak mümkündür:

- (9) *Zeytin* masanın altına girdi.

İlgili bağlamda kendisine *Zeytin* adı ile gönderimde bulunulan şeyin ne olduğunun bilinmesi koşuluyla böyle bir cümle anlambilimsel olarak son derece kabul edilebilirdir. Ne var ki aynı şey (8b) için geçerli değildir. Bu cümlede *köpek* yerine *Zeytin* özel adının getirilmesi tuhaf görünmektedir:

- (10) #*Zeytin* binlerce yıl önce evrimleşti.

Binlerce yıl önce evrimleşmiş olmak, KÖPEK kümesinin içlemsel bir özelliğidir ve bu özellikten söz etmek, birey düzlemleri bir yüklemle mümkündür. Burada bir bireyin kendisinden değil, o bireyin de dahil olduğu bir kümenin tanımlayıcı bir özelliğinden söz edilmektedir ve bunun için de herhangi bir bireyin özel adı kullanılamaz. Ancak dilde küme adı kullanmaksızın birey düzlemleri bir yüklemleme yapmanın mümkün olduğu bazı durumlardan söz edilebilir. Örneğin (11)'deki *sen* adının kullanımı bazı bağlamsal koşullarda kabul edilebilir görünmektedir:

- (11) *Sen* ölümlü varlıksın.

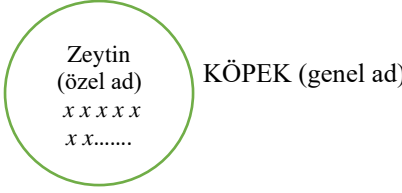
Böyle bir kullanımı mümkün kılan şey, adların anlambilimsel özelliklerinin genel adlarla özdeş olmasıdır (Goddard 1995). Kişi adları bir iletişim bağlamında konuşan, dinleyen ve konuşma etkinliğinin katılımcısı olmayan bireylere gönderim yapar. Bu gönderimin tekil ya da tikel olarak bireylere ya da tümel olarak bireyler kümesine yapılması mümkündür ve bunu belirleyen şey yine yüklem anlam bilimsel tipolojisidir. (11)'de birey düzlemleri bir yüklem kullanıldığı için adın gönderimi, içinde *sen* adıyla gönderim yapılan birey de olmak üzere tüm canlılar kümesidir. Oysa özel adlar kullanılarak bir kümeden söz edilemez.

Bu noktada genel ve özel ad ayrımı matematiksel bir temele bağlı olarak belirgin hâle gelmiş olmaktadır ve bu ayrım şu şekilde genellenebilir:

- (I) Özel ve Genel Ad Ayrımı: Özel adlar kümelerin elemanlarının adı, genel adlar ise kümelerin adlarıdır.

Bunu, aşağıdaki gibi bir çizimle de göstermek mümkündür:

Çizim 1: Küme(genel adlar) ve elemanlar (özel adlar)

Bu çizimde küme içinde görülen ve sayısal bir sınırı bulunmayan x'lerin her biri, KÖPEK kümesinin elemanı, yani birer köpektir. *Zeytin* de bu x'lerden biridir ama kendisine, dil kullanıcılarının tercihleri, istekleri doğrultusunda kümenin genel adı dışında bir ad verilmiştir. Yani, görüldüğü gibi özel adlar dünyada sadece bir tane, tek, eşsiz ve benzersiz olan varlıkların adı değildir; tam tersine, kendisinden veya benzerinden pek çok olan bir varlığa gereksinimler doğrultusunda atanmış bir addir. Ayrıca “zeytin”in de aynı zamanda genel ad olduğunu yeniden vurgulamak gerekir.

2. Özel ve Genel Adların Dilbilgisel /Anlambilimsel Davranışları

Doğal dillerdeki özel ve genel ad ayrımı böylesi bir matematiksel arka plana dayanmaktadır. İnsanın bilişsel tasarımının en temel özelliklerinin başında, evrendeki varlıkları ortak tanımlayıcı (içlemsel) özelliklerine bağlı olarak belirli kümeler altında kategorileştirme eğilimi gelmektedir. Aslında dillerdeki tüm adlar bu kategorileştirme işleminin sonucunda zihinde oluşturulmuş kümelerin adlarıdır. Ancak tarihsel, kültürel, psikolojik vb. gibi dil dışı bir takım etkenlerle bu adların bazıları (hatta teorik olarak herhangi biri), küme /kategori içinde yer alan elemanların tekil adları olarak, yani özel ad olarak kullanılabilir. Sözelimi (9)'daki *zeytin*, aslında meyveler kümesinin bir alt kümesinin genel adı olmasına karşın, sadece renk benzerliğinden ötürü KÖPEK kümesinin bir elemanını adlandırmak için kullanılmıştır. O halde ikinci bir genelleme yapmak mümkündür:

(II) Özel ve genel ad ayrımı, adların değil, adlandırmanın özelliklerine bağlı olarak yapılmaktadır. Yani dilde özel ad/genel ad ayrımına izin veren dil bilgisel ve anlambilimsel bir koşullama bulunmamaktadır.

Bu çıkarım, özel ad- genel ad yerine özel adlandırma – genel adlandırma terimlerinin, olgunun doğasına daha uygun olabileceğini de göstermektedir. Bir süreç olan adlandırma sonucunda dil dışı varlıkların adları arasında özel ve genel ayrımının yapılması, adlandırılan varlıkların bir özelliği değildir. Aradaki fark, adlandırma sürecinde kendisine gönderimde bulunulan varlığın gerçek ya da zihinsel olmasına dayanır. Adları genel olarak sınıflanan birey (eleman) kümeleri, gerçek dünyada var olan şeyler değildir. Bunlar, insan zihninde kategorileştirme işlemi sonucunda oluşmuş birer soyut varlıktır. Bu nedenle sadece özel adlar gerçek dünyadaki varlıklara gönderim yapar (Lee 2023:127). Yukarıda da belirtildiği gibi genel adların gerçek dünyadaki bir varlığa ya da varlıklara gönderim yapabilmesi belirli dilbilgisel / anlambilimsel sınırlılıklar çerçevesinde

mümkündür. Yüklemin birey ya da aşama düzlemliliğinin yanı sıra (5b) türünden ve burada yeniden kullanılan tümcelerde görülen genel adlar için başka bir sınırlılık da söz konusudur.

(12) Kedi masanın altına girdi.

Bu tümcede özne konumunda yer alan “kedi” sözcüğü, sözlükteki *kedi*’den dilbilgisel olarak farklıdır. Belirleyici öbeği varsayımına göre (Abney 1987) bir genel adın bir öbeğin kurucusu olabilmesi için, belirleyici (*İng.determiner*) adı verilen birimlerden biri ile birlikte bulunması gerekir.¹ (13)’teki tümcelerde belirleyicilerin farklı türleri örneklenmektedir:

- (13) a. Şu kedi masanın altına girdi.
 b. Birkaç kedi masanın altına girdi.
 c. Kedim masanın altına girdi.
 d. Komşunun kedisi masanın altına girdi.
 e. Bir kedi masanın altına girdi.

Bu örneklerin tümünde, bir genel ad olan *kedinin* gönderimi, zihinsel bir varlık olan kümelerden gerçek varlıklara indirgenmiştir. Bir başka deyişle belirleyiciler aracılığıyla genel adın dünyadaki varlıkların bir ya da birden fazlasına gönderim yapması mümkün hale gelmiştir. (13a)’da bir gösterme adlı, (13b)’de bir niceleyici, (13c) ve (13d)’de bir iyelik yapısı, (13e)’de ise her ne kadar belirsiz tanımlık (*İng.indefinite article*) olarak adlandırılrsa da “bir” tane olma özelliği ile sayısal bir gönderimi de olan *bir* sözcüğü aracılığıyla gerçek kedilerden söz edilmektedir. Tam da bu noktada (12)’deki “kedi masanın altına girdi” tümcesinde öznenin belirleyici olmadan kullanılması akla gelmektedir. Bilindiği gibi bu durum, Türkçede belirli tanımlığın (*İng. definite article*) bir tür sıfır biçimcik (*zero morph*) ile gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. İngilizce gibi pek çok dilde belirli ve belirsiz tanımlıklar için farklı biçimler kullanılmaktadır. (12)’deki tümce, eğer belirli bir kediden söz ediliyorsa (14a), belirsiz ya da herhangi bir kediden söz ediliyorsa (14b) biçiminde ifade edilmektedir.

- (14) a. The cat went under the table.
 b. A cat went under the table.

Belirli tanımlık için özel biçimin bulunmaması, belirlemenin (13)’teki gibi araçlarla yapılması sonucunu doğurur; ancak bu belirleyicilerin de bulunmadığı durumlarda bir sıfır belirleyicinin ($\emptyset$) ad öbeği içinde yer alması zorunludur:

- (15) a. $\emptyset$ Kedi masanın altına girdi.
 b. Bir kedi masanın altına girdi.

(15a)’da gösterilen koşul, bir adın bir tümce içinde herhangi bir gerçek varlığa gönderim yapabildiğini sağlamaktadır. Özel adlar ise böyle bir belirleyici

¹ Belirleyici Öbeği Varsayımının Türkçe üzerinde yapılmış bir uygulaması için bkz. Tuğcu, Perihan. (2009). Türkçede Belirleyici Öbeği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

koşulunu gerektirmezler. Örneğin, bir özel ad olan *İstanbul* sözcüğünün özne olduğu (16a)'daki tümcenin düzgün, (16b)'nin ise tuhaf olmasının nedeni budur:

- (16) a. İstanbul çok güzel bir şehir.
b. #O İstanbul çok güzel bir şehir.

Kuşkusuz dünyada aynı özel adı taşıyan şehirler, kişiler bulunabilir. Örneğin Türkiye'de adı *Ereğli* olan yerler *Konya Ereğlisi*, *Karadeniz Ereğlisi* olarak daha da özelleştirilmiş adlarla adlandırılmaktadır. Bir sınıfta adı *Ayşe* olan iki öğrencinin bulunması durumunda ise karışıklığı önlemek için ya soyadlar ya da bu kişilere özgü bazı sıfatlar kullanılabilir. Ancak her durumda geçerli olan şey, özel adlandırmanın gerçek dünyadaki varlıklara gönderim yapmak için kullanılmasıdır. Tüm bunların ışığında üçüncü bir genelleme yapmak mümkündür:

- (III) Özel adlar, ad türü sözcüklerin gerçek dünyaya gönderim yapabilmek için karşılamak zorunda oldukları belirleyici gereksinimini, özel adlandırma süreciyle sağlayan birimlerdir. Yani özel adlar, belirli hale gelmiş (genel) adlardır.

Bu genellemeye paralel olarak, Frawley (1992: 70) tüm özel adların kısaltılmış birer belirli betimleme olduğunu belirtir. Yani, örneğin “üst kattaki komşunun kızı” gibi bir belirli betimlemenin yerine *Ayşe* gibi bir özel ad kullanılabilir. Hatta tüm özel adların böylesi bir dil ekonomisi sağlamak amacıyla kullanıldığı söylenebilir.

- (III)'teki genellemeye karşın, kimi zaman özel adların da belirleyici işlevli sözcüklerde birlikte bulunduğu çeşitli kullanımlar görmek mümkündür. Cruse (2006)'dan hareketle şu örnekler verilebilir:

- (17) a. Sınıfta üç Ayşe var.
b. Kardeşim Ayşe bu yıl okula başladı.
c. Ah şu Ayşe...Her zaman ince düşüncelidir.

Ancak bu örneklerde belirleyici sözcükler (üç, şu, kardeşim) bu işlevlerinin dışında başka amaçlarla kullanılmaktadır. (17a)'da sınıfta aynı özel adı taşıyan üç kişi olduğu vurgulanırken, (17b)'de konuşucunun, sözü edilen kişinin kardeşi olduğu ve adının Ayşe olduğunu söylemek istediği görülmektedir. (17c)'de ise *şu* sadece söylemsel bir araç olarak kullanılmaktadır.

Burada önemle belirtilmesi gereken bir diğer nokta da özel adların aslında mantık ve anlambilim geleneğinde genel terimlerin (İng. general terms) karşıtı olan tekil terimler (İng. singular terms) kategorisinde yer alan bir alt tür olduğudur. Tüm tekil terimler nesnelere adlandırabilir ve onlara gönderim yapılabilir. (13)'teki örneklerin tümünde *kedî* bir genel terim olarak kullanılmış olmasına karşın belirleyiciler aracılığıyla bu genel terimler, tekil terimlere, yani gönderim yapılabilir hale dönüştürülmüştür. Bu bağlamda “elinde kitap olan adam” gibi bir anlatım da aslında bir tekil terimdir. (Lepore & Cumming 2009: 130).

Genel terimler ve tekil terimler arasındaki farklardan biri de sözdizim düzleminde gözlemlenmektedir. Genel terimler tümcelerde tekil terimlerle kendilerine

gönderim yapılan varlıkların özelliklerini belirtirler. Örneğin (18)'de *Ayşe* özel adıyla kendisine gönderim yapılan varlığın bir öğrenci olduğu, bir başka deyişle bu varlığın ÖĞRENCİ kümesinin bir elemanı olduğu ve dolayısıyla bu kümedeki yer alabilme koşulu olan özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir:

(18) *Ayşe* bir öğrencidir.

Matematiksel simgelerle göstermek gerekirse (18) şöyle bir bağıntıyı ifade etmektedir:

(19) $ayşe \in \text{ÖĞRENCİ}$ ($a \in \text{Ö}$)²

Buna karşın tekil terimlerin ve dolayısıyla özel adların yüklem konumunda bulunması belirli kısıtlılıklar çerçevesinde mümkündür. Özel ad olarak kullanımı yaygın olan *ayşe* gibi bir sözcüğün yüklem konumunda bulunduğu durumlarda artık bu özel ad gönderimsiz bir hale gelir ve dolayısıyla bir genel terime dönüşür. Sözgelimi,

(20) En sevdiğim kadın adı *Ayşe*'dir.

cümlesindeki *ayşe*, dünyadaki herhangi bir varlığa gönderim yapmamaktadır; bir başka deyişle buradaki *ayşe*, herhangi bir kadının adı değildir. “En sevdiğim kadın adı” bir belirli betimlemedir ve “*Ayşe*'dir” ile bu belirli betimleme arasında gönderimsel bir denklik bulunmaktadır. Bunu, bu tür tümcelerde özne ve yüklem yer değiştirmesi durumunda tümcenin doğruluk değerinin değişmemesiyle görmek mümkündür:

(21) *Ayşe*, en sevdiğim kadın adıdır.

Bu örnek bir tekil terimin ya da onun özel bir türü olan özel adların bir tümcede yüklem olabilmesi için özne ve yüklem eş-gönderimli olması gerektiğini göstermektedir. Bunu (22)'deki cümle ile açıklamak da mümkündür:

(22) *Ayşe*, sevdiğim bir kadın adıdır.

Bu cümle, (18)'deki cümleden, bir varlığın bir kümenin elemanı olduğunu ifade etmesi bakımından farksızdır. (22)'deki konuşucu için geçerli olan bir SEVDİĞİM KADIN ADLARI kümesi vardır ve “*ayşe*” adı bu kümenin elemanlarından biridir. Bu cümlede “*ayşe*” ile gerçek dünyada var olan bir ada gönderim yapılmaktadır ama SEVDİĞİM KADIN ADLARI bir küme adı olduğundan gönderimsizdir; bu nedenle bu ikisi arasında bir eş-gönderimden söz edilemez. (21)'de de “*ayşe*” bir küme değildir, KADINADLARI gibi bir kümenin elemanıdır ama “en sevdiğim kadın adı” da aynı şekilde KADIN ADLARI kümesinin elemanıdır. Yani hem “*ayşe*” hem de “en sevdiğim kadın adı” gönderimli hale gelmiştir ve bu ikisi arasında bir eş-gönderimlilik bulunmaktadır. Ancak burada şu noktaya dikkat çekmek gerekir: “en sevdiğim kadın adı” ifadesi de aslında bir küme adı olarak görülebilir ve bu küme tek

² Matematikte küme adları büyük harflerle, elemanlar ise küçük harflerle gösterilmektedir. Burada hem küme hem de eleman adları, ilgili sözcüklerin ilk harfleri ile simgelenmiştir. (y.n.)

elemanlı (singleton) bir kümedir. Bu çıkarım, “en sevdiğim” ifadesindeki *en* sözcüğünden kaynaklanmakla birlikte Türkçede zaman zaman bu tür derecelendirme yapılarında kümenin birden fazla elemandan oluşabileceği, “en sevdiğim kadın adlarından biri” gibi bir ifadenin varlığı ile anlaşılmaktadır. O halde (21)’deki eş-gönderimliliğin ancak ve ancak yüklemleyici biriminin adlandırdığı kümenin tek elemanlı olması ile mümkün olduğu söylenebilir.

Bu açıklamalardan sonra yeniden (20)’ye dönülürse, burada şöyle bir ilişki olduğu görülür: *Ayşe* sözcüğü, bir kadın adı olarak öncelikle KADIN ADLARI gibi bir kümenin elemanıdır. Yüklem konumunda yer alan *ayşe* ile bu kümeden söz edilmektedir. İkincisi, özne konumundaki “en sevdiğim kadın adı” ifadesi de aslında SEVDİĞİM KADIN ADLARI kümesinin bir elemanına gönderim yapmaktadır ve bu küme KADIN ADLARI kümesinin alt kümesidir:

$$(23) \text{SEVDİĞİM KADIN ADLARI(S)} \subset \text{KADIN ADLARI (K)}$$

Bu durumda *ayşe* S kümesinin bir elemanıdır ve bir alt küme elemanı aynı zamanda üst kümenin de elemanı olduğundan, *ayşe* K kümesinin de elemanıdır:

$$(24) a \in S \text{ ve } a \in K$$

(20) gibi cümlelerde özne ve yüklem konumundaki birimlerin yer değiştirebilir olmasının nedeni (24)’te gösterilen gerektirim ilişkidir. Sonuçta, *ayşe* gibi bir özel adın yüklemleyici olabilmesi bu gönderimsel gerektirimin sağlanması ile mümkündür. Oysa bir genel adın yüklemleyici olabilmesi için böyle bir koşul bulunmamaktadır.

Son olarak, (I) nolu genellemeye dönülecek olursa, bu genellemenin özel ve genel adlar arasındaki dil bilgisel davranışı ayarştıran bir başka yönünün daha olduğu görülür. Hatırlanacağı üzere özel adlar, gerçek dünyadaki varlıkların adlarıdır; bir başka deyişle bir özel adın anlamı, dünyada bu adı taşıyan varlıktır (Bayırlı 2019: 5). Genel adlar ise ortak özellikleri nedeniyle bir araya gelmiş varlık kümelerinin adlarıdır. Yani aslında genel adlar varlıkları değil bu varlıkların özelliklerini ifade eder. Örneğin;

$$(25) \text{Ali bir müzisyendir.}$$

cümlesindeki *müzisyen* genel adı, herhangi bir varlığı müzisyen yapan özelliklerin toplamını ifade eder. Bu noktada, genel ve özel adların sıfatlarla nitelendiği durumlardaki bir farka da dikkat çekmek gerekir. Bu, iki adlandırma türü arasındaki küme /eleman olma farkıdır. Sözelimi,

$$(26) \#sıvı \text{ su}$$

ifadesindeki tuhafılık, *su* genel adının, zaten bu genel adı taşıyan varlıkların sahip olması gereken “sıvılık” özelliğini kapsıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa (27)’nin normal olması, *sıcak* olma özelliğinin suyu tanımlayan bir özellik olmamasına bağlıdır:

$$(27) \text{sıcak su}$$

Genel adlar niteleme sıfatlarıyla nitelendiklerinde, genel adın adlandırdığı küme daraltılmış olur. Bir başka deyişle bir genel adın sıfatla nitelenmesi durumunda, genel adın adlandırdığı kümenin bir alt kümesinden söz edilir. Örneğin, *büyük ev* ifadesinde, EV kümesinin bir alt kümesi olan BÜYÜK EV kümesine gönderim yapılmaktadır. Burada söz konusu olan ilişkinin alt küme ilişkisi olmasının nedeni, büyük olma durumunun görel olarak EV kümesi içinde geçerli olmasıdır. Sözü edilen büyük ev, başka bir küme içinde, örneğin ARSA kümesi içinde küçük kabul edilebilir. Yani büyük ev, evler içinde büyük olandır. Bu durumda genel adları niteleyen sıfatların bir sınırlama işlevinde olduğu söylenebilir. Ancak bilindiği gibi Türkçede genel adlar, sıfatlar dışında genel adlarla da nitelenebilir:

(28) Ağaç ev

Bir ağaçta konumlandırılan evler için kullanıldığını varsayacağımız bu ifadede geçerli olan ilişki bir kesişim ilişkisidir. Ağaç ev, hem ağaç hem de ev olan bir şeye gönderim yapmakta ve AĞAÇ kümesi ile EV kümesinin kesişiminde yer almaktadır. Buradaki *ağaç* sözcüğü aslında bir genel addir; ancak bu adı taşıyan kümenin elemanlarının sahip olması gereken özelliklerden bir bölümü, bu niteleme ilişkisinde aktifleşmiş ve bu sayede bir genel ad, sıfat olarak kullanılabilmiştir. Oysa özel adlar için böyle bir şey mümkün değildir. Normal koşullarda bir özel ad, niteleme sıfatı olarak kullanılamaz:

(29) #Ayşe öğrenci (nasıl öğrenci? Hangi öğrenci)

Böyle bir sözdizimsel yapıdaki özel ad, sadece yüklemi *öğrenci* olan cümlelerin öznesi olarak okunur. (30)'daki kullanımın ise aslında bir niteleme olmadığı, bir özel adın, ait olduğu kümenin adı ile kullanıldığı gözlemlenebilir:

(30) Ayşe öğretmen (kim ? Hangi öğretmen?)

Burada özel ad, genel adı nitelermekte, onunla ilgili bir belirleme yapmaktadır. Çünkü, hatırlanacağı üzere özel adlar zaten bu belirleme özellikleri nedeniyle genel adlardan ayrışır. Bir özel adın bir niteleme sıfatı aldığı durumlarda ise iki olasılıktan söz edilebilir. (31)'de bu iki olasılık gösterilmektedir:

(31) Öğretmen sarı saçlı Ayşe'yi çağırıldı.

Bu cümle, aynı sınıfta bulunan ve Ayşe olan birden fazla öğrenciyi ayırt etmek için kullanılmış olabileceği gibi, kendisinden söz edilen Ayşe hakkında ek bir bilgi de veriliyor olabilir. İlk durumda bir sınıfta ADI AYŞE OLAN öğrenciler kümesinin bir elemanı belirlenmiş olmaktadır. İkinci durumda ise, genel adlarda olduğundan farklı olarak bir sınırlamadan söz edilemez; çünkü bu durumda sınırlanacak bir küme söz konusu değildir.

3. Sonuç

Ad kategorisinde yer alan sözcükler için yapılan sınıflamalardan biri olan özel ve genel ayrımı, bu çalışmada gösterildiği gibi aslında bu adlarla adlandırılan varlıkların özelliklerinden kaynaklanmamaktadır. Dil dışı dünyada yer alan

şeylerin, dil ve dilbilgisi sistemi üzerinde etkili olması da zaten beklendik bir durum olmamalıdır. Dil, en geniş anlamıyla “dünya”dan söz etmek için kullanılır ve buradaki dünya, dil tarafından kendisine gönderimde bulunulan dünyadır. Dillerdeki ad kategorisi, dünyadaki varlıkları adlandırarak onlardan söz edebilmeyi, anlambilimsel terimle onlara gönderim yapabilmeyi sağlar. Ancak dünyadaki varlıklara verilen adlar, bu varlıkların, ortak özelliklere bağlı olarak insan bilişindeki kategorize edilmiş biçimini, yani kümeleri adlandırır. Dünyadaki her bir tekil varlığa, örneğin tüm kalemlerin her birine, tüm kedilerin her birine ayrı bir ad vermek hiç değilse pratikte mümkün değildir. Böylesi bir “özel adlandırma” insan merkezli bir tutumla, ancak benzerlerinden ayırt ederek gönderimde bulunmak istenen varlıklar için söz konusu olabilir ve bu durumda özel adlar kategorisi oluşmuş olur.

Bu çalışmada temel olarak, adların dilsel, dilbilgisel ve anlamsal doğalarının, onları “genel” ya da “özel” yapan özelliklere sahip olmadığı, genel ya da özel olan şeyin *adlandırma* ve bu adlandırma ile yapılan gönderimin biçimi olduğu gösterilmiştir. Doğadaki diğer tüm sistemler gibi doğanın ürettiği bir sistem olan dilin de işleyişi en soyut ve formal düzlemde matematiksel yasalarla gerçekleşmektedir. Bu nedenle dil sisteminin birimleri ve işleyişi hakkında matematiksel ilke, kavram ve yasaların son derece yetkin bir açıklayıcı olduğu söylenebilir. Özel ve genel ad ayrımı, bu çerçevede kümeler ve kümelerin elemanları arasındaki ilişki ve ayırım çerçevesinde ele alınmıştır. Böyle bir yaklaşımın, diğer geleneksel yaklaşımlara oranla belirsizlikten daha uzak ve önemlisi de kendisinden yeni bilgiler üretmeye daha uygun olduğu düşünülmektedir.

4. Kaynakça

- ABNEY, Steven P. (1987). *The English noun phrase in its sentential aspect*. Doctoral dissertation. USA: Massachusetts Institute of Technology.
- BAYIRLI, İsa Kerem (2019). *Türkçede Anlam Yasaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- CRUSE, Alan (2006). *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. UK: Edinburg University.
- DEKKER, Paul; ZIMMERMANN, Thomas Ede (2016). “Reference”. *The Cambridge Handbook of Formal Semantics*. (Edt. Maria Aloni ve Paul Dekker). USA: Cambridge University, 173-205.
- FRAWLEY, William (1992). *Linguistics Semantics*. USA: Routledge.
- GENCAN, Tahir Nejat (1974). *Dilbilgisi*. İstanbul: Kanaat.
- GODDARD, Cliff (1995). “Who are we? The natural semantics of pronouns” *Language Sciences*, 17/1: 99-121.
- HANKS, Peter (2009). “Recent Work on Propositions”. *Philosophy Compass*, 4/3: 469–486.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Dilbilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- KARATAŞ, Mustafa (2019). *Her Yönüyle Türk Dili*. Kayseri: Kimlik.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KRATZER, Angelika (1986). “Stage-level and individual-level predicates”. *University of Massachusetts Occasional Papers in Linguistics*, 12/1: 1-75.
- KURGUN, Levent (2010). “Özel Ad – Cins Ad Hakkında”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 7/2: 102-110.
- MURPHY, M. Lynne (2010). *Lexical Meaning*. USA: Cambridge

LEE, EunHee (2023). *An Introduction to Lexical Semantics. A Formal Approach to Word Meaning and Its Composition*. UK: Routledge.

LEPORE, Ernest; CUMMING, Sam (2009). *Meaning and argument: an introduction to logic through language*. UK: John Wiley and Sons.

RIEMER Nick (2010). *Introducing Semantics*. UK: Cambridge University.

The Diversity Among the Reason and Purpose Denoting Wh-Adverbs in Turkish

Türkçede Sebep ve Amaç Bildiren Ne-belirteçlerinin Kullanım Farklılıkları

Sinan Çakır

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi

Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dilbilimi Bölümü, Konya / Türkiye

e-posta sinancakir@erbakan.edu.tr

orcid 0000-0002-7741-3706

doi 10.54316/dilarastirmalari.1467462

Atıf

Citation

Çakır, Sinan (2024).
The Diversity Among the
Reason and Purpose
Denoting Wh-Adverbs in
Turkish. *Dil Araştırmaları*,
35: 71-86.

Başvuru

Submitted

12.04.2024

Revizyon

Revised

04.06.2024

Kabul

Accepted

05.07.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ABSTRACT

Çalışma tek sözcükten oluşan sebep ve amaç belirten ne-belirteçlerinin nispi olarak daha fazla tercih edildikleri bağlamları belirleme amacını taşımaktadır. Bahsi geçen ne-belirteçlerini *neden*, *niye* ve *niçin* oluşturmaktadır. Çalışmada, *niçin* ve *niye* belirteçlerinin hedef olayın ileride gerçekleşecek olan amacına nispeten daha fazla odaklandığı, *neden* belirtecinin kullanımının ise bahsi geçen olayın geçmişte gerçekleşmiş olan sebebi üzerine yoğunlaştığı savlanmaktadır. Ayrıca, *niçin* ve *niye* belirteçleri arasındaki tercihin de verilen bağlamla bağıntılı olduğu savunulmaktadır. “*Niyetiyle*”, “*diye*” gibi belirteçlerin bağlam içerisindeki varlığı hedef ne-belirteçleri arasındaki kullanım sıklığını etkilediği ileri sürülmektedir. Çalışmanın savlara bir boşluk doldurma testi (n=82; 49 kadın, 33 erkek; yaş ortalaması: 19.5), bir ne-sorusu oluşturma testi (n=63; 42 kadın, 21 erkek, yaş ortalaması: 20,7) ve derlem temelli bir çözümleme (Türk Ulusal Derlemi, 1157 soru tümcesi) yoluyla test edilmiştir. Elde edilen veriler çalışmanın varsayımlarını desteklemektedir. Amaç belirtirken *niçin* ve *niye*, sebep belirtirken *neden* daha fazla tercih edilmektedir. Ayrıca *niçin* ve *niye* arasında da bağlamsal kullanım farklılıkları mevcuttur. Bağlam içerisinde yer alan diğer belirteçlerin varlığı hedef ne-belirteçleri üzerindeki tercih durumunu etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Ne-belirteçleri, Sebep, Amaç, Bağlam.

ÖZ

The study was carried out to determine the contexts in which the single word reason and purpose denoting wh-adverbs in Turkish are used more frequently than one another. The target wh-adverbs

are *neden*, *niye* and *niçin*, all of which are translated into English as *why*. It is argued here that *niçin* and *niye* focus on the goal of the target event which will take place in the future while *neden* focuses on the cause of the target event that took place in the past. Another argument was that the preference over *niye* and *niçin* also varies in accordance with the given context. A gap filling task (n-82; 49 female, 33 male; age: 19.5), a wh-question formation task (n-63; 42 female, 21 male, age: 20,7) and a corpus based analysis (Turkish National Corpus, 1157 interrogative sentence) were carried out to test the arguments. The obtained results supported the hypotheses of the study. *Niçin* and *niye* are more prominent in denoting purpose while *neden* is more preferable in expressing reason. It was also observed that the frequencies for *niye* and *niçin* vary with the given contexts. The existence of the other adverbs in the target context influences the preference over them

Keywords: Turkish, Wh-adverbs, Reason, Purpose, Context.

0. Introduction

The wh-words are used in the sentences to form wh-questions. These function words introduce questions seeking for content information about people, objects, places or reasons. Their forms vary from pronouns, determiners to adverbs. The single word wh-phrases in Turkish are demonstrated in Table 1 (Çakır 2022: 3):

Table 1. The Single-word Wh-items in Turkish

Wh-Pronouns	Ne (what), Kim (who), Nere (where)
Wh-Determiners	Nasıl (how), Hangi (which) Kaç (how much/many)
Wh-Adverbs	Neden (why) / Niçin (why) / Niye (why), Nasıl (how)

While wh-pronouns mainly function as arguments, the wh-adverbs function as adjuncts in most cases. The wh-determiners, on the other hand occupy the specifier positions of the phrases in which they take part:

1. Mert geçen hafta sonu kimi ziyaret etti?
Mert last weekend who-ACC visit-PAST
'Who did Mert visit last weekend?'
2. Polis binaya nasıl girdi?
Police building-DAT how enter-PAST
'How did the police enter the building?'
3. Hangi adam parayı çaldı?
Which man money-ACC steal-PAST
'Which man stole the money?'

Wh-words in Turkish can be inflected with the person, the number and the case markers. For instance (adapted from Göksel and Kerslake 2011: 215-216):

4. Bu akşamki toplantıya kimleri çağırдың?

This evening-Part meeting-DAT who-PL-ACC invite-PAST-2SG
 ‘Who have you invited to the meeting this evening?’

5. Bu hastanın nesi var?
 This patient-GEN what-3P exist
 ‘What is wrong with this patient?’

Some of the single-word wh-items given above are used together with certain phrases to construct new wh-phrases such as *ne zaman* (what time), *hangi niyetle* (which intention-COM) or *ne halde* (what condition-COM):

6. Serap ne zaman İstanbul’a gidecek?
 Serap what time İstanbul-DAT go-FUT
 ‘When will Serap go to İstanbul?’

7. Murat hangi niyetle Almanya’ya gitmiş?
 Murat which intention-COM Germany-DAT go-EVID
 ‘With what intention has Murat gone to Germany?’

8. Kemal ne halde geldi?
 Kemal house-DAT what condition-COM come-PAST
 ‘In what condition did Kemal come home?’

Within this context, along with the single word wh-items, there are two other groups of reason and purpose denoting adverbs in Turkish which are formed through the combination of the wh-words and other items: (1) wh-NP’s: *hangi amaçla* ‘for what reason’, *hangi sebeple* ‘with what purpose’ and (2) wh-nominals within the post-positional phrases: *ne için* (for what) *ne diye* (why ever). The present study, however, focuses solely on the single-word adverbs: namely *neden* (why), *niye* (why) and *niçin* (why). These adverbs are historically related to the wh-word *ne* (what). Namely, *neden* (why) is formed through the addition of the ablative marker *-Dan* to the root word *ne* (what). Similarly, the dative marker (y)A seems to be added to the root word in *niye* (why). In this regard, another possibility is that *niye* is formed through the combination of *ne* (what) and the postposition *diye* (so as to). Finally, *ne* (what) and *için* (for) are combined in *niçin*.

In short, the three single word reason and purpose denoting adverbs in Turkish are etymologically related to the root word *ne* (what). Another similarity among them is that they are all translated into English as *why* and they are used in similar contexts. For these reasons, they are considered to be synonymous.

However, the concept of synonymy should be discussed herein. In the literature, it is frequently asserted that synonymy in the full sense is not possible in languages. The driving force behind such assertions is the observation that there are several contexts in which the concepts that are considered to be synonymous cannot be used interchangeably. Their semantic preferences and collocations often vary, which cause them to be used in different contexts. For instance, Aksan (1974: 7) states that there are slight or obvious meaning differences among the words that are considered to be synonymous; therefore, such pairs should be regarded near synonymous rather than fully synonymous. The same argument has been put forward by many other scholars, such as Hatipoğlu (1970: 13), Korkmaz

(1992: 112), Aksan (1996: 27), Vardar (1998: 6), Özden (2014: 160), Gündoğdu (2019: 40) and Somuncu (2020: 202) etc.

There are also some linguists who made classifications on synonymy. For example, Lyons (1983: 33) distinguishes two types of synonymy: complete and absolute. When the target pairs of words have the same expressive and social meaning, they are regarded as complete synonyms. On the other hand, when they are interchangeable in all contexts, they are considered to be absolute synonyms. Therefore, there are 4 groups of synonyms: (1) complete and absolute, (2) complete but not absolute, (3) absolute but not complete, (4) neither complete nor absolute. In this regard, in order for a pair to be fully synonymous, they should be in the first group. According to Lyons (1983: 33), however, there are so few pairs in languages which meet this requirement. Vardar (2002: 15) makes a similar assertion. As he argues, it is very difficult to find word pairs which can be used in the same contexts without causing any meaning difference.

Another linguist who classified synonyms is Cruse (2000: 42). According to him, there are three types of synonymy: absolute, propositional and near synonymy. With respect to the absolute synonymy, the pairs have the same senses in every context, which is observed very rarely. In the propositional synonymy, they have got the same senses, yet there exist dialectical and stylistic differences among them. In near synonymy, on the other hand, the target pairs share similarities in meaning, yet their senses do not fully match and they cannot be used interchangeably in every context.

0.1. The Purpose of the Study

The present study aims to determine the differences among the single word reason and purpose denoting wh-adverbs. Although these words are often used interchangeably in many contexts, there are also some cases where one of them is far more preferable than the others. Therefore, they cannot be regarded as absolute synonyms. In this respect, the wh-word *neden* appears to denote reason while *niçin* and *niye* mainly specify purpose. In other words, while *neden* focuses on the cause of the target event that took place in the past, *niçin* and *niye* focus on its goal which will take place in the future. Besides, there should be differences between *niye* and *niçin* as well. It is assumed here that depending on the given context, the language users may prefer either of them. Hence, the purpose of the present study is to collect data to investigate if these assertions are eligible.

It should also be noted that the “reason” and “purpose” phenomena may vary in accordance with the given contexts. That is to say, the existence of different expressions that contain the phrases such as *için* (for), *-DAn dolayı* (owing to), *amacıyla* (on the purpose of), *nedeniyle* (by the reason of), *sebebiyle* (for the reason that) or *niyetiyle* (with the intention of) or *maksadıyla* (with the aim of) in the same context with the target wh-words may influence the choice among three target wh-words. Therefore, the other goal of this study is to detect the contexts which influence the preferences of the language users among these interrogative items.

1. Methodology

The data of the study were obtained through both task based and corpus based analyses. In the task based analyses, a gap filling task and a wh-question formation task were given to 145 participants (91 female, 54 male; mean age: 20.3) in different sessions. They are all university students in Necmettin Erbakan University Department of Linguistics. The Gap Filling Task consists of 20 interrogative sentences all of which contain gaps which should be filled with one of the three target wh-items. In half of these sentences, the missing part denotes reason and in the other half it denotes purpose. They are formed as dialogues that take place between two people. The missing parts exist in the first sentence and the replies for them are also provided. The replies contain one of the following phrases: *için* (for), *-DAn dolayı* (owing to), *amacıyla* (on the purpose of), *nedeniyle* (by the reason of), *sebebiyle* (for the reason that) or *niyetiyle* (with the intention of) or *maksadyıla* (with the aim of). That is to say, the participants were required to fill in the gaps by using one of the three target words by considering the replies provided for the sentences. The following test items exemplify this task:

Test Item 3.

Hakan: Serap bu akşamki yemeği _____ ayarladı?
 Serap this evening-PART dinner-ACC _____ organize-PAST
 ‘ _____ did Serap organize the dinner tonight?’

Murat: En iyi arkadaşlarını barıştırmak niyetiyle
 Most good friend-PL-3SG-ACC reconcile-INF intention-COM
 ‘With the intention of reconciling her best friends’

Test Item 19.

Hakan: Rize-Artvin karayolu _____ trafiğe kapatılmış?
 Rize-Artvin main road _____ traffic-DAT close-PASS-EVID
 ‘ _____ was the Rize-Artvin main road closed to traffic?’

Murat: Heyelan tehlikesinden dolayı
 landslide danger-3SG-ABL due-to
 ‘Due to the danger of landslide’

The gap in Test Item 3 needs to be filled with a wh-word that denotes purpose rather than reason. To put it another way, the adverb should specify something that should take place in the future rather than anything related to the past. On the other hand, Test Item 19 involves a reverse case. The gap should be filled with a wh-word that denotes reason and it specifies a past activity rather than a future activity. The items in this task did not only vary with regard to specifying purpose or reason. The other variable tested in the task is the divergence in the reason and purpose denoting adverbials in the responses. It is hypothesized that the existence of different phrases may influence the choices of the participants on the target wh-words. The task was given to 82 subjects. (49 female, 33 male; mean age: 19.5)

The Wh-Question Formation Task had a similar lay-out to that of the Gap Filling Task. The main difference between the tasks was that the participants were required to form the whole wh-question themselves rather than filling a gap. To be more precise, the declarative versions of the target sentences were given to the participants and they were asked to set up a wh-question involving one of the target wh-words. The declarative sentences varied with regard to containing one of the purpose & reason denoting adverbs used in the Gap Filling Task. To exemplify:

Test item 1.

Kemal iş bulmak amacıyla yurtdışına gitmek istiyor.
 Kemal job find-INF purpose-3SG-COM abroad go-INF want-PROG
 ‘Kemal wants to go abroad to find a job.’

Question: _____?

Test item 2.

Cansu sınavdan zayıf not aldığı için çok üzgün.
 Cansu exam-ABL poor grade get-FN-3SG for very upset
 ‘Cansu is very upset because she got a poor grade in the exam.’

Question: _____?

In 1 and 2, the participants were required to set up purpose and reason denoting wh-questions, respectively. There were 12 test items in this task with similar lay-outs. The reason for applying this task was to determine if the participants would make different preferences when they were asked to set up the wh-question on their own rather than just filling up a given gap. To put it another way, producing a sentence in full sense may make a difference in word selection. This task was administered to 63 subjects (42 female, 21 male, mean age: 20,7) who had not taken part in the Gap Filling Task. The reason for giving the test to different participants was that the lay-out of the first task might have had an influence on the preferences of the participants in the second task. Since the tasks are structurally similar, administering them to different subjects could provide more reliable results.

A corpus based analysis was also carried out to find out the contexts in which the target wh-words got different frequencies. A total number of 1157 interrogative sentences containing the three target wh-words were determined through the Turkish National Corpus. While carrying out the search, only the drama/theatre section of the corpus was taken into account. The rationale behind this application was that the other sections provided little information about the usage of the target wh-words. That is to say, it was difficult to determine whether they were used to denote reason or purpose. The drama/ theatre section, on the other hand, provided the necessary information since the target wh-words were used in dialogues rather than plaintexts.

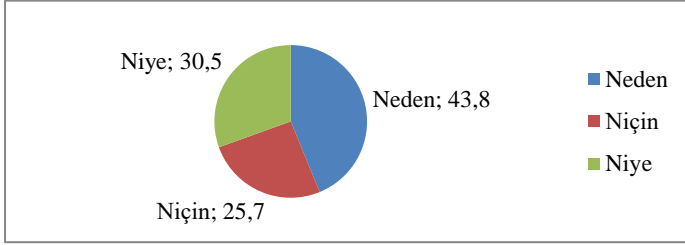
2. Data Analyses & Discussion

The results for the Gap Filling Task, the Wh-question Formation Task and the corpus based analysis are presented in this part separately.

2.1. The Overall Results for the Gap Filling Task

In this part, the findings for the Gap Filling Task are demonstrated. Figure 1 displays the overall results obtained in this task:

Figure 1. The Overall Results for the Gap Filling Task

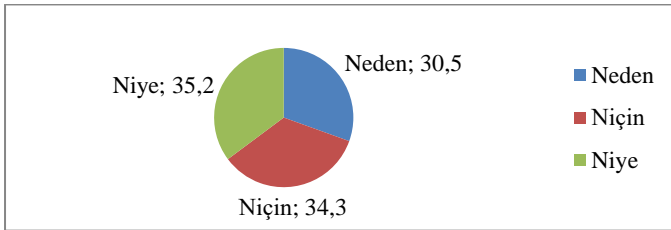

In the overall results, *neden* is more frequently preferred compared to the other reason and purpose denoting adverbs. Among the total 1624 responses, 712 of them involved the usage of this adverb, which corresponds to 43,8 per cent. This means that it remarkably steps forth in overall results. In order to understand the distribution of the responses better, however, the purpose and reason denoting cases should be analyzed separately.

2.1.1. The Results for the Purpose Denoting Cases in the Gap Filling Task

The Gap Filling Task contained 10 items which seek for information about the goal of the target event that will take place in the future. The results for these cases are demonstrated in Figure 2:

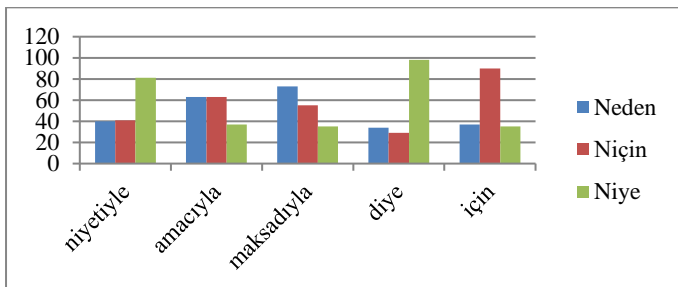
Figure 2. The Results for the Purpose Denoting Cases in the Gap Filling Task

The percentages for the three target wh-adverbs appear to be rather close in Figure 2. However, in contrast to the overall responses, it is observed that *neden* is not the most preferable adverb in this case. On the contrary, it got relatively less responses compared to the target wh-words. This finding is consistent with the hypothesis of the study. In the case of denoting purpose, *niçin* and *niye* are more prominent compared to *neden*. That is to say, these two adverbs mainly deal with the activities that will take place in the future rather than the ones that happened in the past. This does not mean that they do not indicate reason at all, yet denoting

purpose seems to outweigh. The purpose denoting cases focused on in the study involve the expressions *niyetiyle* (with the intention of), *amacıyla* (on the purpose of), *maksadıyla* (with the aim of), *diye* (in case) and *için* (for). Figure 3 demonstrates the findings for the test items that involved any of these expressions:

Figure 3. The Results for the Purpose Denoting Expressions in the Gap Filling Task

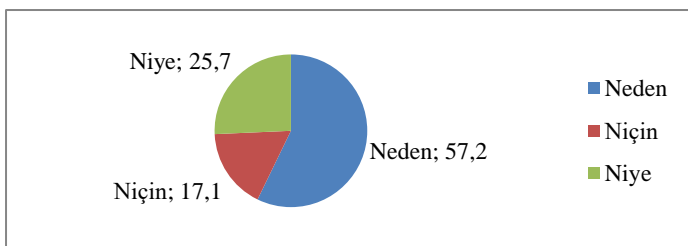

In the cases of *niyetiyle* (with the intention of) and *diye* (in case), the participants preferred the wh-adverb *niye* more often than the others. The reason for this situation might be that the target expressions feature this wh-adverb. All in all, these non-wh adverbs are phonologically closer to *niye* compared to the others. Besides, *niye* may be regarded as the reduced form of the wh-expression *ne diye* (for what purpose). Therefore, it seems reasonable for these expressions to make *niye* prominent. A similar argument may be set forth for the expression *için* (for). Since *niçin* is formed through the combination of the words *ne* (what) and *için* (for), it is foreseeable that this non-wh word features *niçin* relatively more than the other two target wh-words. As for *amacıyla* (on the purpose of) and *maksadıyla* (with the aim of), the percentages obtained for the target three wh-words are closer. *Neden* is preferred as frequently as *niye* and *niçin*. Hence, in certain contexts, it is also preferred by language users as much as if not more than the other wh-adverbs. These results indicate that the context has an influence over the choice of the wh-adverbs. The non-wh adverbs that exist in the same context seem to influence the choices.

2.1.2. The Results for the Reason Denoting Cases in The Gap Filling Task

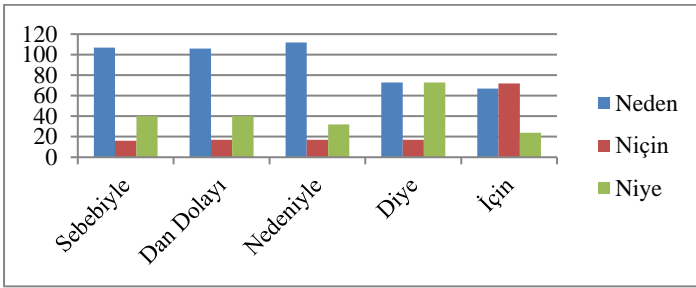
The results obtained on the wh-questions that focus on the reason of the target event are demonstrated in Figure 4:

Figure 4. The Results for the Reason Denoting Cases in the Gap Filling Task

In contrast to the purpose denoting cases, the wh-word *neden* has remarkably higher rates than the other target wh-words. More than half of the responses indicated the use of this wh-adverb. In other words, even the total numbers for both *niye* and *niçin* cannot come closer to the ones obtained for *neden*. This finding is also consistent with the main argument of the study. *Neden* is the pre-eminent wh-adverb that denotes reason. It mainly focuses on a past activity that forms the reason of the target issue rather than a future activity which forms the aim of it. The reason denoting cases focused on in the study involve the expressions *sebebiyle* (for the reason that), *-Dan dolayı* (owing to), *nedeniyle* (by the reason of) (with the intention of), *diye* (in case) and *için* (for). Figure 5 demonstrates the findings for the test items that involved any of these expressions:

Figure 5. The Results for the Reason Denoting Expressions in the Gap Filling Task

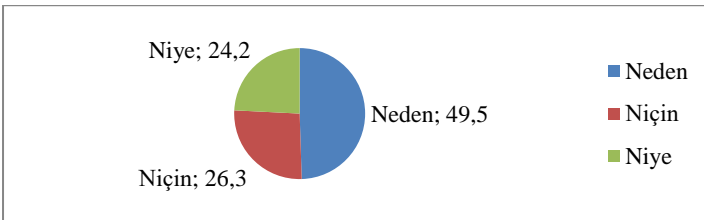

In Figure 5, *neden* outweighs the other target wh-adverbs in the test items that involve the expressions *sebebiyle* (for the reason that), *-Dan dolayı* (owing to) and *nedeniyle* (by the reason of). However, in the analyses of the ones that contain *diye* (in case) and *için* (for), it cannot step forth. In the test items that involve *diye* (in case), it gets equal ratings with *niye*. On the other hand, in the test items that contain *için* (for), it gets less ratings than *niçin*. These findings are consistent with the arguments of the study. The existence of the non-wh-words *diye* (in case) and *için* (for) features *niye* and *niçin* respectively. In other words, when these expressions are present in the given context, the language users prefer to use the wh-words that are related with them.

2.2. The Results for the Wh-Question Formation Task

In this part, the findings for the Wh-Question Formation Task are presented. Figure 6 demonstrates the overall findings obtained in this task:

Figure 6. The Overall Results for the Wh-Question Formation Task

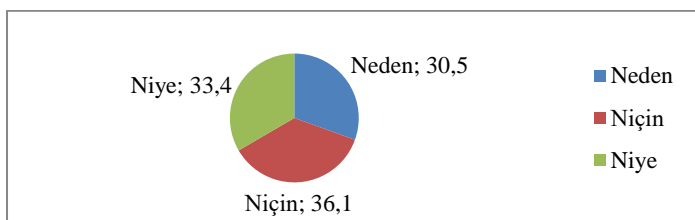

In the Wh-Question Formation Task, the participants were required to set up wh-questions from the declarative sentences that are provided for them. The overall results of this task are rather similar to the ones obtained in the previous task. *Neden* outweighs the other target wh-items in total numbers. As a matter of fact, the discrepancy among them is more explicit in this task. This result indicates that *neden* is by far the most frequently used single word purpose and reason denoting wh-adverb in Turkish.

2.2.1. The Results for the Purpose Denoting Cases in the Wh-Question Formation Task

The results obtained for the purpose denoting cases in this task are demonstrated in Figure 7:

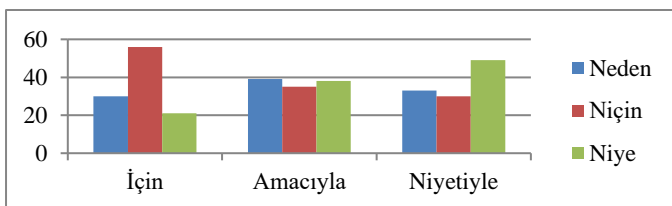
Figure 7. The Results for the Purpose Denoting Cases in the Wh-Question Formation Task

Similar to the Gap Filling Task, the ratings for the target wh-words are very close in this task. Although *neden* got relatively less ratings compared to *niçin* and *niye*, the gap is not remarkable. As this result indicates, although *neden* outweighs the other target wh-items while denoting reason, it is preferred almost as frequently as them while denoting purpose. That is why it occurs to be the most frequently used single word wh-word that denotes reason and purpose.

The purpose denoting cases focused on in this part involve the expressions *için* (for), *amacıyla* (on the purpose of) and *niyetiyle* (with the intention of). Figure 8 demonstrates the findings for the test items that involved any of these expressions:

Figure 8. The Results for the Purpose Denoting Expressions in the Wh-Question Formation Task

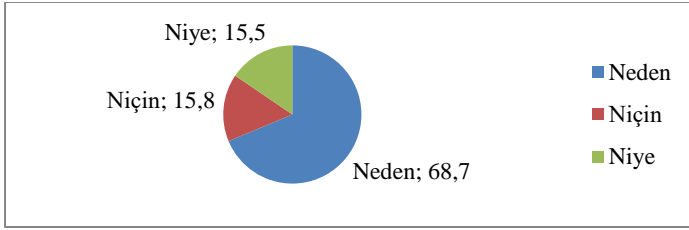
When the results for the three non-wh-words that exist within the declarative sentences provided for the participants are analyzed separately, it is observed that *için* (for) and *niyetiyle* (with the intention of) push on *niçin* and *niye* respectively. On the other hand, the ratings are rather close for the test items that involve the expression *amacıyla* (on the purpose of). These findings are in parallel with the ones obtained in the first task, as well. When the language users are asked to

produce a wh-question from a declarative sentence, the existence of the expressions such as *için* (for) and *niyetiyle* (with the intention of) influences their choice of the wh-adverb.

2.2.2. The Results for the Reason Denoting Cases in the Wh-Question Formation Task

The results obtained in this task on the test items focusing on the reason of the target events are presented in Figure 9:

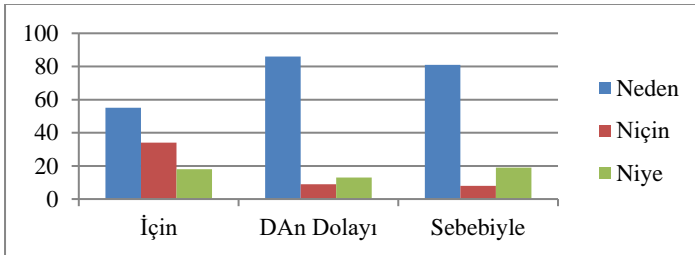
Figure 9. The Results for the Reason Denoting Cases in the Wh-Question Formation Task

According to the results, while denoting reason, *neden* appears to be the most prominent single word wh-item in Turkish. 68.7 of the participants who took part in the study produced a wh-question by using *neden* to signify reason. This result is consistent with the one obtained in the first task as well. Hence, it is safe to conclude that there is a noteworthy discrepancy among the target wh-adverbs in denoting reason while the gap among them is far closer in denoting purpose.

The individual analysis of the non-wh expressions that are used within the given declarative sentences is presented in Figure 10:

Figure 10. The Results for the Reason denoting Expressions in the Wh-Question Formation Task

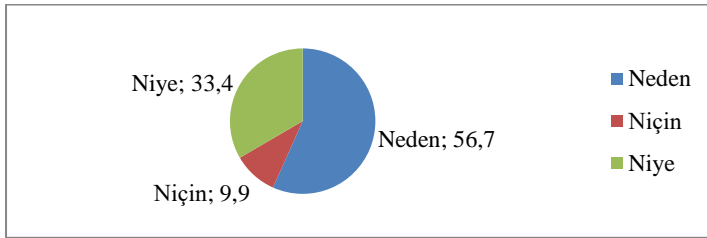

As Figure 10 indicates, in all types of test items used in this task, the wh-adverb *neden* outweighs the other two target wh-adverbs. In contrast to other analyses made in the study, the non-wh-expression *için* (for) does not seem to bring out the wh-adverb *niçin*. In other words, even the use of the word *için* (for) in the declarative sentences does not lead majority of the participants to make use of the wh-adverb *niçin* instead of *neden*.

2.3 The Results for the Corpus Based Analysis

The overall results for the corpus based analysis are demonstrated in Figure 11:

Figure 11. The Overall Results for the Corpus Based Analysis

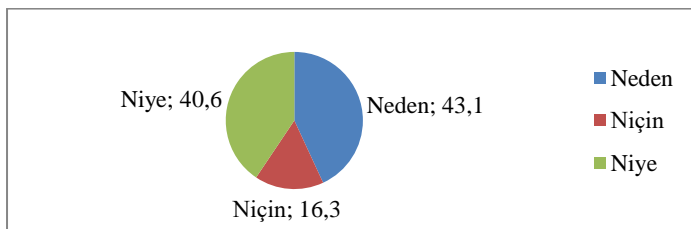

The overall results for the corpus based analysis display that *neden* is by far the most frequently used reason and purpose denoting wh-adverb. It was encountered in the corpus for 656 times, which constitutes the 56,7 per cent of the total usages. In contrast to the other target wh-words, it can be used in several non-interrogative cases such as *neden olmak* (cause) or *nedeniyle* (due to). Such usages are excluded from the data since the present study focuses solely on the interrogative usages of these wh-items. *Niye* was observed 386 times, which is equal to 33,4 per cent. *Niçin* appears to be the least preferred reason and purpose denoting wh-word: 115 times, which constitutes 9.9 per cent of the total numbers. It should be noted here once more that only the drama/ theatre section of the corpus have been analyzed in the study. The numbers for the target wh-items would have been far higher when the whole corpus was analyzed. Yet, in order to be able to get more relevant and useable data on the discrepancy between denoting reason or purpose, only a specific sub-part of the corpus has been analyzed.

2.3.1. The Results for the Purpose Denoting Cases in the Corpus Based Analysis

When the reason and purpose denoting cases are compared, reason outnumbers purpose: 71,6 per cent & 28,1 per cent, respectively. That is to say, language users tend to express the reason of an event more frequently than the purpose of it. In this part, the reason and purpose denoting cases are analyzed separately. Figure 12 displays the results for the purpose denoting cases:

Figure 12. The Results for the Purpose Denoting Cases in the Corpus Based Analysis

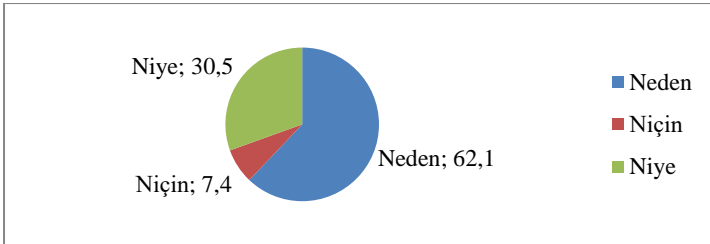
According to Figure 12, *neden* appears to be the most frequently used purpose denoting wh-word. It outnumbered the other target wh-words with % 43.1. On the other hand, *niye* and *niçin* are encountered 40,6% and 16,3% respectively. This finding is not consistent with the ones observed in the previous tasks. As a matter of fact, this finding may be considered as misleading. In contrast to the task based

analyses, the corpus based analysis did not contain equal number of purpose and reason denoting cases. If it were the case, it would be easier to determine if the target wh-words mainly denote reason or purpose. Yet, the corpus does not involve equal number of cases, which is rather natural, indeed. As indicated above, the reason denoting cases observed in the corpus constitute 71,6 % of the total cases while the purpose denoting cases form only 28.1%. Similar percentages are encountered in the individual analysis of the target wh-words as well. For instance, *neden* was observed in the corpus 656 times, 78,6 % of which denoted reason while 21,4 of which denoted purpose. Considering the fact that *neden* is far more frequently encountered in the corpus compared to the other target items, it is rather natural for it to outnumber the other wh-words in purpose denoting cases as well. When the numbers are interpreted in this perspective, it is safe to maintain that they are not inconsistent with the ones observed in the previous cases.

2.3.2. The Results for the Reason Denoting Cases in the Corpus Based Analysis

The results obtained from the corpus for the reason denoting cases are in parallel with the ones obtained in the task based analyses. Figure 13 demonstrates the findings for the reason denoting cases in the analysis of the corpus data:

Figure 13. Results for the Reason Denoting Cases in the Corpus Based Analysis

In the target corpus, *Neden* is encountered far more frequently than the other target wh-words with a percentage of 62,1% while *niye* and *niçin* constitute 30,5% and 7,4% of the total numbers respectively. It means that almost 2/3 of the total cases denoting reason involved *neden*. It should be re-emphasized here that 78,6 % of the total usages of this wh-word denote reason while only 21,4 % of them specify purpose. Hence, it is safe to conclude that *neden* mainly denotes reason rather than purpose.

3. Conclusion

The present study focuses on three single word reason and purpose denoting wh-words in Turkish. Although these wh- words are often used interchangeably in many contexts, there are also some cases where one of them is far more preferable than the others. For this reason, they cannot be regarded as absolute synonyms. It is hypothesized here that the wh-word *neden* denotes mainly reason while *niçin*

and niye mainly specify purpose. In other words, while *neden* focuses on the cause of the target event that took place in the past, *niçin* and *niye* focus on its goal which will take place in the future. It is further asserted here that there should be differences between *niye* and *niçin* as well. It is assumed here that depending on the given context, the language users may prefer either of them. Hence, the present study has collected data to investigate if these assertions are eligible.

The data of the study were obtained through both task based and corpus based analyses. In the task based analyses, a gap filling task and a wh-question formation task were given to 145 participants in different sessions. The corpus based analysis was carried out to find out the contexts in which the target wh-words are not used interchangeably. 1157 interrogative sentences containing the three target wh-words were determined through the Turkish National Corpus. Each wh-question was analyzed individually to determine whether it denotes reason or purpose.

The findings are consistent with the study hypotheses. It was observed that *niçin* and *niye* are more prominent compared to *neden* in the case of denoting purpose. That is to say, these two adverbs mainly deal with the activities that will take place in the future rather than the ones that happened in the past. In contrast to the purpose denoting cases, the wh-word *neden* has remarkably higher rates than the other target wh-words while signifying reason. More than half of the responses indicated the use of this wh-adverb. More specifically, even the total numbers for both *niye* and *niçin* cannot come closer to the ones obtained for *neden*. This finding is also consistent with the main argument of the study. *Neden* is the pre-eminent wh-adverb that denotes reason. It mainly focuses on a past activity that forms the reason of the target issue rather than a future activity which forms the aim of it.

In the analysis of non-wh adverbs that exist with the target wh-words, it was observed that the participants preferred the wh-adverb *niye* more often than the others in the cases of *niyetiyle* (*with the intention of*) and *diye* (*in case*). A similar argument may be set forth for the expression *için* (*for*). Since *niçin* is formed through the combination of the words *ne* (*what*) and *için* (*for*), it is foreseeable that this non-wh word features *niçin* relatively more than the other two target wh-words. Hence, the existence of the non-wh-words *diye* (*in case*) and *için* (*for*) features *niye* and *niçin* respectively. When these expressions are present in the given context, the language users prefer to use the wh-words that are related with them.

4. Kaynakça

- AKSAN, Doğan (1974). "Eş Anlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Saptanmasında Eş Anlamlılardan Yararlanma". *Türkoloji Dergisi*, 6/1: 1-14.
- AKSAN, Doğan (1996). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- AKSAN, Doğan (2000). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CRUSE, Alan (2000). *Meaning in Language: An Introduction to semantics and pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

- ÇAKIR, Sinan (2022). *The Locality Conditions on Syntactic Displacement*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- GÖKSEL, Aşlı; KERSLAKE, Celia (2011). *Turkish: An Essential Grammar*. London: Routledge.
- GÜNDOĞDU, Ayşe Eda (2019). “Türkçede Yakın Anlamlılık Olgusu: ‘Geniş’ ve ‘Bol’ Sıfatları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34: 39-46.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1970). *Eş Anımlı Sözcükler Var mıdır?* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LYONS, John (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş* (Çev. Ahmet Kocaman). İstanbul: Olgaç Yayınları.
- ÖZDEN, Halil İbrahim (2014). “Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16/1: 160-165.
- SOMUNCU, Melike (2020). “Güncel Türkçe Sözlük’te Yer Alan Acı Maddesinin Eş Anlamlılık Açısından İncelenmesi”. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, 20: 202-217.
- VARDAR, Berke (1998). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- VARDAR, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Appendices

Appendix 1. The Gap Filling Task

Aşağıdaki soru tümcelerinde bırakılan boşlukları NEDEN, NİYE ya da NİÇİN kullanarak doldurunuz. Birden fazla seçeneğin mümkün olduğunu düşünseniz bile içlerinden en uygun olduğunu düşündüğünüzle boşluğu doldurunuz. Bir başka deyişle, her boşluğu üç seçenektan en uygun olduğunu ön gördüğünüzü kullanınız.

1. **Hakan:** Zeynep _____ yeni kimlik başvurusunda bulundu?
Murat: Cüzdanını kaybettiği için
2. **Hakan:** Konyaspor’a _____ seyircisiz oynama cezası verilmiş?
Murat: Dünkü maçta yapılan kötü tezahüratlardan dolayı
3. **Hakan:** Serap bu akşamki yemeği _____ ayarladı?
Murat: En iyi arkadaşlarını barıştırmak niyetiyle
4. **Hakan:** Kenan kamudaki görevinden _____ istifa etti?
Murat: Milletvekili adayı olmak amacıyla
5. **Hakan:** Geçen hafta sonu yapılması planlanan piknik _____ iptal edildi?
Murat: Yağmur nedeniyle
6. **Hakan:** Ali’nin babası deprem bölgesine _____ gitmiş?
Murat: Kurtarma çalışmalarına yardım ederim diye
7. **Hakan:** Tüm yurttan okullar _____ 2 gün tatil edildi?
Murat: Hava şartları kötü diye
8. **Hakan:** Eski Roma’da insanlar _____ çok fazla limon tüketiyormuş?
Murat: Hastalıkları önlemek amacıyla
9. **Hakan:** Tolga dün İzmir’e _____ gitmiş?
Murat: Yeni bir araba satın almak amacıyla
10. **Hakan:** Mustafa arabayı _____ bu kadar hızlı sürüyor?
Murat: İstanbul’a bir an önce varmak için
11. **Hakan:** Mesut _____ İstanbul’a taşınmak istiyor?
Murat: İş bulmak niyetiyle
12. **Hakan:** Simge’nin kardeşi _____ sık sık dış problemleri yaşıyor?
Murat: Kalsiyum eksikliği sebebiyle

- 13. Hakan:** Betül bütün günü ____ kütüphanede çalışarak geçirdi?
Murat: devi zamanında bitirmek için
- 14. Hakan:** Belediye başkanı ____ halktan özür diledi?
Murat: Yol alışmaları esnasında oluşan gürültü kirliliği sebebiyle
- 15. Hakan:** Burcu bu bitki çayını her akşam ____ içiyor?
Murat: Yorgunluğunu gidermek maksadıyla
- 16. Hakan:** Harun Bey bu sabahki toplantıya ____ katılamadı?
Murat: Rahatsızlığı nedeniyle
- 17. Hakan:** Ayşegül'n dedesi bu hayratı ____ yaptırmış?
Murat: Sevap kazanırım diye
- 18. Hakan:** Nazlı dn akşam ____ acil servise gitti?
Murat: Midesi bulandığı için
- 19. Hakan:** Rize-Artvin karayolu ____ trafiğe kapatılmış?
Murat: Heyelan tehlikesinden dolayı
- 20. Hakan:** İstanbul –Kars uağı ____ gecikmeli olarak gerçekleştirilmiş?
Murat: Yoğun sis var diye

Appendix 2. Ne-Sorusu retme Testi

Aşağıda verilen tümcelerden lütfen ne soruları retiliniz. Ürettiğiniz tümcelerde NEDEN, NİÇİN ve NİYE soru belirteçlerinden en uygun olduğunu düşündüğünüzü kullanınız. Birden fazla ne-belirtecini kullanılabileceğini düşünseniz bile içlerinden en uygun olanını seçiniz.

- Kemal iş bulmak amacıyla yurt dışına gitmek istiyor.
_____
- Cansu sınavdan zayıf not aldığı için çok zgn.
_____
- Elif gömlek satın almak için bugün alışveriş merkezine gitti.
_____
- lke genelinde deprem felaketi sebebiyle 7 gün süreyle milli yas ilan edildi.
_____
- Köydeki herkes fakirlere yardım etmek niyetiyle yardım kolisi hazırlıyor
_____
- Ferdi dünkü maçta sakatlığı sebebiyle forma giymedi.
_____
- Hakan ev almak niyetiyle arabasını satmış.
_____
- Cenk patronundan toplantıya geç kaldığı için fira yedi.
_____
- Mert Kaybolan kardeşini bulmak amacıyla gazetelere ilan vermiş.
_____
- Ayhan'ın dükkana vergi borçlarından dolayı haciz gelmiş.
_____
- Ebru misafirlerine ikram etmek için pasta yapıyor.
_____
- Yeterli yağış alınamamasından dolayı buğday üretiminde son yıllarda büyük düşüş yaşanıyor.
_____

Önvarsayım, Belirsizlik Barındırır mı?

Does Presupposition Involve Amiguity

Seçil Hirik

Doç. Dr., Samsun Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun / Türkiye

e-posta secilhirik@gmail.com

orcid 0000-0002-2698-9350

doi 10.54316/dilarastirmalari.1450967

Atıf

Citation

Hirik, Seçil (2024).
Önvarsayım, Belirsizlik
Barındırır mı? . *Dil
Araştırmaları*, 35: 87-107.

Başvuru

Submitted

11.03.2024

Revizyon

Revised

04.06.2024

Kabul

Accepted

03.07.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

11.10.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

İletişimin temel nesnesi olan bilgi, onu kullanan öznenin ona hangi açılardan baktığına, hangi koşullara göre değerlendirildiğine göre değer alır. Birden fazla ölçütü olan bilgi, yalnızca felsefeciler arasında değil aynı zamanda dilbilimciler arasında da tartışmalı olgulardandır. Bilginin temel nitelikleri arasında doğruluğu ve kesinliği meseleleri gelmektedir. Bilginin doğruluğu, özne ve nesne arasındaki örtüşme ile ele alınır. Bilgiyi doğru yapan ilkeler, doğruluk koşulları ile sunulurken çalışmalarda öznenin nesnesine uygunluğu ya da gösterenin gösterilenle örtüşmesi sıralanabilir. Gönderim yapılan unsurun karşılığının dış dünyada olup olmaması doğru bilgi-yanlış bilgi ikilemini ortaya çıkarmaktadır. Bilginin doğruluk koşulları kadar etkili olan diğer bir olgu da kesinliği meselesidir. Kesin bilgi, doğru bilgiden bahsi edilen olay/durumun gerçekleşmiş/tamamlanmış olup olmaması bakımından ayrılmaktadır. Kesin bilgi, dilsel çerçevede farklı görünümde kendini belli eder. Bunlardan biri de önvarsayımlardır. Önvarsayım, konuşurun muhatabının bildiğini varsaydığı ön kabulleri içeren kesinlik göstergeleridir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, Doğruluk, Kesinlik, Önvarsayım, Belirsizlik, Türkçe .

ABSTRACT

Information, which is the primary object of communication, is valued according to how the subject who uses it views it and the conditions according to which it is evaluated. Information, which has more than one criterion, is a controversial phenomenon among philosophers and linguists. Among the essential qualities of information are the issues of its accuracy and certainty. The accuracy of information is handled with the correspondence between subject and object. The principles that make information

correct can be listed as the subject's conformity to its object or the overlap of the signifier with the signified. Whether or not the element referred to has a counterpart in the outside world reveals the duality of proper information and false information. Another phenomenon that is as effective as the truth conditions of information is the issue of its certainty. Certain information differs from accurate information regarding whether the event/situation mentioned has been realized/completed. Certain information manifests itself in different forms in the linguistic framework. One of these is presuppositions. Presuppositions are certainty markers that contain presuppositions that the speaker assumes that the hearer knows.

This study discusses the uncertainty markers embedded in presuppositions that are thought to mark certainty. In this case, the uncertainty is encoded by morphological, lexical, syntactic, and inferential/semantic markers that add uncertainty to the utterance. The Turkish words that constitute the study's sample are discussed by giving propositional value and considering philosophical foundations. Thus, it is claimed that the ambiguities built into the presupposition can be eliminated through contextual interpretation.

Keywords: Information, truth, certainty, presupposition, ambiguity, Turkish.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The concept of “information”, which is an output of the process of human learning, asking, questioning and communicating, has been the object of study of different disciplines. The concept of information, its accuracy and certainty, which is addressed in a wide framework from sociology to linguistics and philosophy, is discussed in the context of the concept in question. Accuracy and certainty among the basic qualities of information include the correspondence of the referring element in the proposition in which information is assumed with the external world. Although they are considered as intertwined concepts, presupposition is one of the phenomena that have the quality of truth and certainty. The presuppositions in the proposition, which contain presuppositions that the speaker assumes that the interlocutor already knows, are interpreted as certain information between the parties to the communication. In the utterance, there may be indicators of imprecision, in other words, indicators of uncertainty that contradict the presuppositions in question. The indicators of uncertainty, which are sometimes clearly visible in the surface structure and sometimes reached through semantic analysis in the deep structure, can be reduced to different categories.

Research Purpose

One of the concepts that shows the accuracy and certainty of the information, which means the coincidence of the referenced world and the referenced element, is presupposition. In the context of this study, some markers embedded in the utterance that affect the certainty of presuppositions are analysed. The aim of this analysis is to try to interpret the markers of imprecision in Turkish by categorising them into different grammatical and semantic categories. Therefore, rather than reaching definite conclusions, the main objective of this study is to make an evaluation and analysis by making use of the thought structure of philosophy and the foundations of linguistics.

Methodology and Scope

This study does not aim to put forward definitive judgements, but it aims to evaluate and interpret the signifiers that affect the certainty of information, in other words, that make the information in the proposition uncertain, by drawing on the perspectives of philosophers such as Frege, Russell and Wittgenstein and by making use of the foundations of linguistics. Although Sperber and Wilson (1981), Green (1987), Levinson (2003) and Hirik (2023) are used for the concept and categories of presupposition, since the main subject of the study is not the categories of presupposition, only the discussions of the researchers on the concept in question are taken into consideration. Therefore, qualitative research methods were applied in the study, in which possible sentences based on the Turkish sample were produced and the uncertainty situations showing the imprecision of the words expressing presupposition were discussed.

Finding and Results

Indicators of uncertainty, which mark imprecision in presuppositional utterances and can also be called imprecision breakers, can be categorised at morphological, lexical, syntactic, inferential/semantic level. Indicators of morphological ambiguity can be listed in terms of who/what the possessive suffix refers to or the temporal ambiguity of the suffix *-sA*. The plural suffixes *-lAr* and *-gil*, some verb suffixes (such as *-mA*, *-ken*) are morphological indicators of morphological ambiguity.

At the lexical level, noun phrases (e.g. *arkadaşımın çocuğu>hangi çocuk?*) or verbs with reversed semantics such as *git-*, *dön-*, *gel-*; prepositions/nouns such as *kimi*, *bazı*, *birçok*; determiners such as *yine*, *daha*, *önce*, *tekrardan*, etc.; verbs such as *başar-*, *becer-*, *anla-* are elements that turn certainty into uncertainty in words with certainty in presupposition.

Prepositional phrases such as *ne zamandan beri*, *kaç günden beri* are among the indicators that neutralise the certainty in the presupposition by expressing uncertainty at the syntactic level. In addition, prepositional phrases that mark the element to which they refer syntactically incorrectly/incompletely in the phrase to which they are attached also cause ambiguity (e.g. *kırmızı kalem ve silgiler/kırmızı kalem ve kırmızı silgiler*; *Genç, kadının yanına gitti*; *Genç kadının yanına gitti*).

Finally, some words or phrases that show ambiguity at inferential/semantic level can only be analysed through contextual interpretation. Therefore, their appearance in the surface structure encodes ambiguity. In examples such as *Annem evi toparladı*; *Babam Ankara'dan döndü.*, the act of tidying up appears to be information provided by the speaker to inform the listener about the existence of a disorganised house. The verb *dön-*, on the other hand, requires having been somewhere before as an antecedent action. However, the absence of clues about the antecedents of the information reported as a result leads to an ambiguity contrary to the nature of the presupposition. Similarly, the polysemous structure of the verbs *bırak-*, *çık-*, *ayrıl-* leads to ambiguity in sentences where the context is not specified between the participants of the communication.

Markers, which have morphological, lexical, syntactic and inferential/semantic appearances, break the certainty in the presupposition and carry it to the dimension of uncertainty. The main criterion that can eliminate uncertainty is the conformity of the information in the proposition to the truth conditions and contextual overlap. In this study, the information presented in the philosophy of language, the accuracy of information, the certainty of information, the existence of presupposition as a type of certainty and the uncertainties in this presupposition are tried to be presented with a discussion style. As a result, some of the structural and semantic signifiers that mark the uncertainty in question are discussed. In the future stages of the study, a large corpus can be scanned to reach different types of markers.

0. Giriş

Çevre, insan tarafından anlamlandırılarak anlaşılır ve konuşur bu süreç içerisinde birbirine benzer veya farklılıklar taşıyan işaretleri, izleri, yolları takip ederek sorgulama işine girer. Her sorgulama, insanı nihayetinde belirli veya belirsiz/kesin veya kesin olmayan bilgiye götürür. Filozoflar arasında uzun yıllar süregelen bilginin ne olduğu ya da ne olması gerektiği sorunu edimbilim, metindilbilim, anlambilim gibi dilbilimsel yaklaşımlar içerisinde de kendine yer edinmiştir. Frege, Russell, Wittgenstein gibi mantıkçı yaklaşımı benimseyen isimlerle başlayan dil-dünya ve bilginin bu ikilikteki yeri, farklı disiplinlerde farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Wittgenstein'in (1996) "Dilimin sınırları, dünyamın sınırlarıdır." (Hadot 2015: 36) önermesi insanın gördüğü, deneyimlediği her nesneyi sözüne yansıttığını ve bunun ötesininse doğru kabul edilemeyeceğini özetler niteliktedir.

Bu çalışma felsefi temelleri de elden bırakmamakla beraber tümel açıdan dilbilimsel bir kapsam içerisinde ele alınmaktadır. Buna göre dilin iletişim işlevi çerçevesinde bildirişme eyleminin sağlıklı yürütülebilmesi için sunuma çıkan bilginin doğruluk ilkeleri dâhilinde irdelenmesi gerekir. Felsefi yaklaşımla *özne* (süje) ve *nesne* (obje) arasındaki ilişki şeklinde özetlenebilecek bu bakış açısında insanoğlunun çevresini anlamlandırma isteği ve adlandırma ihtiyacı yatmaktadır. Algılama-bilme-anlamlandırma gibi temel davranışların sonucunda ortaya çıkan ürün ya da anlamlandırma çıktısı, bilgi şeklinde kendini gösterir. Bilginin ne olduğu kadar doğru bilginin ve kesin bilginin de ne olması gerektiği sorunu önem taşımaktadır. Bilginin doğruluğu meselesi, bilginin kesinliği meselesinden tamamen ayrılmaktadır. Bilginin kesinliğine ulaşmak için öncelikle bilginin doğruluğu, doğruluk değeri ve doğruluk koşulları üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır. Bir önermenin hakkında iddiada bulunduğu varlığın durumuna uygun olması durumuna yönelik kullanılan doğruluk kavramı için Anlı (2011: 72), bunun bilgi ve varlığın bağı ile ilgili olduğunu dile getirirken Çelebi (2016: 70), olgulara karşılık gelen ve doğruluk değeri verilebilen önermelerin anlamlı kabul edildiğini belirtir. Tümcenin doğruluk değerini bilmenin ön koşulu olarak doğruluk koşullarını bilmenin bir ölçüt olduğundan bahseden çalışmalarda, tümcenin gerçek dünyanın sunduklarıyla uyumlu olup olmamasıyla doğru orantılı olarak doğru ya da yanlış değerlerinden birisini yüklediğinden söz edilir. Ana dil konuşurları¹ bir tümcenin doğruluk koşullarını taşıyıp taşımadığı sezgisine sahiptir (Şener ve Şener 2019: 96-111).

Konuşurun dünya bilgisi, genel-geçer bilgiler, toplumsal gerçekler, geçmiş yaşantılar, kişisel deneyimler, eskicil bilgilerle örtüşen bilgi, belirli ölçütleri sağlayarak doğruluk sınamasından geçer. Öznenin nesnesine uygunluğu diğer bir deyişle bilginin doğruluğu, gönderim yapılan unsurun dış dünyada olması

¹ Ana dil konuşuru, bir önermenin doğru ya da yanlış olduğunu anlayabilecek/ayırt edebilecek sezgiye sahiptir. Bu durumu doğruluk koşullu anlam olarak adlandıran Heck (2007: 16-25), bir başka çalışmada Kemp'in örneğini kullanır: Eğer kar beyazsa 'Kar beyazdır.' önermesi doğrudur; 'Kar beyazdır.' önermesi karın beyaz olduğu gerçekliğine uygunsuzsa doğrudur (2002: 84-85)

durumunda gönderilen ve gönderenin uyumu meselesine indirgenebilir. Örneğin “Ahmet bizim okulda öğretmendir.” önermesi dış dünyada Ahmet diye birinin olması ve bu Ahmet’in gerçekten öğretmen olması koşullarının sağlanması durumunda doğru bir önerme kabul edilir. Ahmet’in varlığı, öğretmen olması ve belirtilen okulda öğretmen olması dış dünyada karşılığı olan ve sözce içerisinde ise izleri bulunan bilgi niteliği göstermektedir.

Bilginin doğruluğunun söz konusu olduğu durumlarda kesinlik olgusu da devreye girmektedir. Doğruluk, önermede yer alan bilginin gönderme yapılan unsurla örtüşmesi durumunu içerirken kesinlik konuşurun bilgiye yakınlığı ya da konumu ile ilgili durumları yansıtır. Kesinlik bilginin nesnellığı-özneliği arasındaki mesafe ile ifade edilir. Konuşur nesnel, somut, sınanmış ve hatta deneysel bilgiye ne kadar yakınsa o denli kesin bilgiye yakın kabul edilir. Tıpkı doğruluk gibi gönderme yapılan dünya ile gerçek dünyanın uyuşması da kesin bilgi için söz konusudur. Konuşur kesin bilgiye yaklaştıkça gerçek dünya ile gönderimler dünyası keşişir ve böylece kesinlik durumu ortaya çıkar. Kesin bilgiden beklenen en temel ölçüt, bahsi edilen durum ya da olayın gerçekleşmiş/tamamlanmış olmasıdır. Gerçekleşmeyen/tamamlanmayan hiçbir eylem kesinlik dairesinde yer alamaz. Sunulan bir önermedeki bilgiye kesin denebilmesi için nesnellik olgusunun üst düzeyde olması ve gerçekleşmiş olması gerekir. “Ayşe yarın gelecek.” gibi bir tümcenin bilginin doğruluğu ve bilginin kesinliği ikilemindeki yeri nedir? Doğruluk değerleri açısından bakıldığında daha önceden gelme sözü veren Ayşe ile ilgili bu bilgi doğru bilgi dairesinde kabul edilebilirken henüz gelmemiş, geldiğine tanık olunmamış ve gelme eylemi gerçekleşmemiş Ayşe açısından bu bilgi kesinlik dışı kabul edilmelidir. Dolayısıyla doğru olan her bilgi kesin olmayabilir, kesin olan her bilgi de doğru olmak zorunda değildir. Bu da göstermektedir ki doğruluk ve kesinlik, bilgi kavramı özelinde birbirini her zaman bağlayan kavramlar değildir. Bilginin doğruluğu için temel ölçüt, verilen bilginin muhataptan ziyade dünya bilgisi ve deneyimlerle örtüşmesi; kesinlik içinse bahsi edilen durum ya da olayın tamamlanmış ya da bitmiş olmasıdır. Bilginin kesinliğinde aranan en temel özellik tamamlanmışlık/bitmişliğin arka planındaki gerçekleşmiş olma durumudur. Yağmurun yağması durumu üzerinden üç önermede bulunulduğunda ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde değerlendirilebilir:

(4) *Yağmur yağdı.* (Geçmişe yönelik bir bilgilendirme)

(5) *Galiba yağmur yağmış.* (Yerlerin ıslak olması deliline dayanarak yapılan bir çıkarım)

(6) *Yağmur yağacak.* (Geleceğe yönelik bir tahmin)

Yukarıdaki önermelere bakılarak (4) numaralı tümcenin kesinlik, diğer ikisininse kesin dışılık taşıdığı görülebilir. Elbette kesinlik de kendi içerisinde dereceler taşıyan bir kategoridir. (5) numaralı tümcenin kesine yakınlığı ile (6) numaralı tümcenin kesinlik hiyerarşisindeki yeri birbirinden farklıdır. Kesinlik iç anlamında çeşitli delilleri kullanan ve sözceleyen bilgiye olan yakınlık durumuna göre olasılıkları barındırabilen bir dinamiğe sahiptir. Oysaki doğruluk koşullu anlamda, bir önerme ya doğrudur ya da yanlıştır. Aradaki belirsizlik durumları doğruluğu değil bilginin kesinliğini ilgilendiren bir meseledir.

Kesinlik, doğrulukta olduğu gibi bakış açılarını gerektirebilmektedir. Konuşur bakış açısı, dinleyici bakış açısı veya 3. kişi bakış açısı gibi ancak doğruluk için bu koşul olmazsa olmaz değildir. Bağlamdan ve farklı bakış açılarından beslenen doğruluk ve kesinlik kavramları, her sözcük içerisinde farklı işlevlere sahiptir. Metinde doğruluğun görünümü kesinliğin görünümünde hem içerik sunumu hem de kullanılan yapısal araçlar bakımından ayrılmaktadır. Metinsellik ölçütleri² arasında sayılan *niyet*, her ne kadar konuşurun metne yaklaşımını yansıtan bir kavram olsa da dinleyicinin niyeti de metne bakış açısını değiştirmektedir. Genel olarak bilgi verme-bilgi edinme-bilgi paylaşımı amacını taşıyan karşılıklı konuşma eyleminde (okura yönelik yazılan metinlerde) sürecin tarafları, üzerinde uzlaşılan veriyi işlemek istemektedir. Bu süreç tarafları bir süredir üzerinde görüş bildirdiğimiz doğru bilgi/kesin bilgi ayrımına sürükler. Doğru bilginin ve kesin bilginin önermedeki değerleri iletişim sürecine ve katılımcıların niyet ve ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Çünkü bilginin söz konusu değerleri ancak ve ancak alıcıya sunulan metin içerisinde yer aldığı anda anlamlı olmaktadır. Sözün muhatabı ihtiyacı olan bilgiyi sözcük içerisinde alıp kullanacaktır. Doğru bilgi, kesinliğe göre üzerinde daha çok fikir birliğine varılma olasılığı yüksek olan gerçekleri içermektedir. Doğruluk gücünü genel gerçeklerden ve dış dünyadan alırken kesinliğin varlık sebebi tamamlanmışlık olgusu ve bağlamdır. Bağlam iletişim için son derece önemli bir kavramdır. Bunun sebebi de uzlaşımsal bilginin taraflar arasında aynı gösterileni kodlamasıdır.

1. Kesinlik ve Önavsayım

Doğruluğundan emin olunan, gerçekleşmişlik/tamamlanmışlık içeren, delile dayalılık taşıyan bilgiyi içeren kesinlik, belirsizlik ve bulanıklıkla uyumsuzdur. Doğruluk, değerini dış dünyadaki karşılığına göre belirlerken kesinlik, gücünü büyük oranda bağlamdan alır. Bu sebeptendir ki çokanlamlı ya da çok işlevli yapılar taşıyan sözcüklerin kesinlik hiyerarşisindeki yerini belirleyen ölçüt bağlam ve bakış açılarıdır. Doğruluğu içeren bir önerme çoğunlukla tek başına ele alınabilirken kesinliği yansıtan bir sözcük ancak içerisinde bulunduğu bağlamla değerlendirilebilir. Kesinliğin kesinlik dışılık ve belirsizlik/bulanıklıkla ilgisine değinmeden önce kesinliği gösteren unsurlar arasında yer alan anlambilimsel bir olgu olan ve bu çalışmanın kavram alanlarından birini oluşturan önavsayımdan bahsetmek yerinde olacaktır. Önavsayımlar³, sözcük içerisinde kesinliğinden şüphe duyulmayan ve konuşurun muhatabına ön bilgi verme ihtiyacı hissetmeden sunabileceği bilgiler taşır.

İletişimin temel amacı katılımcılar arasında anlaşmayı sağlamak ve mesajın doğru biçimde iletilmesini mümkün kılmaktır. Hiçbir katılımcı anlaşılmamak kaygısıyla iletişime başlamayı hedeflememektedir. Aksine iletilenlerin doğru, yerinde ve farklı anlamlara yer vermeyecek biçimde düzenlenmesine niyet etmektedir.

² Metinsellik ölçütleri için bk. (Beaugrande ve Dressler 1981).

³ Önavsayım kavramı ve kategorileri için bk. (Sperber ve Wilson 1981: 10); (Green 1987); (Levinson 2003); (Bozdoğan 2002); (Hirik 2023).

Doğruluk daha çok dışsal koşullarla ilgiliyken kesinlik önermenin iç dinamiğini bağlamaktadır. Sözcüde önermenin kesinliğini gösteren hem dil bilimsel hem de anlambilimsel yapılar vardır. Bu çalışmanın konusunu işin mekanik boyutunu oluşturan doğruluk koşullarından ziyade kesinlik olgusu oluşturmaktadır. Ancak söz konusu her kesinlik, içerisinde doğruluk koşullarını barındırmaktadır. Bu gerçekten uzaklaşmadan incelenen kesinlik parçacıkları arasında önvarsayımsal bilgiler de yer almaktadır. Önvarsayımlar, kesinliğin sözce içerisine gizlenmiş arka planlarıdır. Çalışmada, kesinliğin yüzey yapıdaki görünümüleri olan önvarsayımların bilgiyi ne derece yansıttıkları, kesinlik-belirsizlik skalasındaki konumları değerlendirilecektir. Öncelikle kesinlik-belirsizlik hiyerarşisindeki yerini anlayabilmek için önvarsayım olgusunun neyi barındırdığını tartışmak gerekmektedir.

Konuşur/yazar ve dinleyici/okur denilen iletişimin taraflarının iletmek istedikleri duygu ve düşünceleri, etkili ancak kısa yoldan sunmaya çalışmaları, konuşmanın/yazmanın akıcılığı ve sürdürülebilirliği için gerekli koşulları oluşturmaktadır. Metin üreticisinin karşısındakinin belirli bilgi düzeyine sahip olduğu varsayımında bulunması gerekmektedir. Bu amaçla önvarsayım denilen bilgi parçaları, sözce içerisine yerleştirilmektedir. Önvarsayımlar, muhatabın bildiği düşünülen ve üzerinde yeniden durulmayan bağlamsal bilgileri içermektedir. Konuşur, metin üretiminde önvarsayımsal bilgileri kullandıkça ortaya koyduğu metin daha net ve daha kısa olacaktır. Ancak bu kaygı bir yandan birtakım soruları beraberinde getirebilmekte ve sorunlar da doğurabilmektedir. Öncelikle şunların tartışılmasında fayda bulunmaktadır. Önvarsayımın tipik özelliklerinden biri içerisinde geçtiği önerme olumsuzlandığında da geçerliliğini koruyabilmesidir. Bu nitelik, önvarsayımların kesinlik taşıdığı şeklinde yorumlanabilir. Önvarsayımsal bilgiler birincil olarak konuşur açısından kesinlik taşıırken ikincil düzeyde dinleyici açısından aynı özelliğe sahiptir. Bu durum yalnızca bağlamların ortak olması hâlinde geçerli görünmektedir ki bu durum da doğruluk koşullarını hatırlatır. Yüklemler ögenin bildirdiği yargı tersine döndüğünde yani diğer bir deyişle önerme olumsuzlandığında önvarsayımın sunulan bilgi, değişmez nitelik taşımaktadır. Ancak bu bilginin her koşulda doğru olup olmadığı düşünülmelidir. “Ali hasta.” ve “Ali hasta değil.” tümceleri arasındaki ortaklık Ali denilen canlı bir varlık üzerinedir. Önvarsayımsal kabul edilen nokta, Ali’nin hasta olup olmadığı ikilemi değil, “Ali”nin varlığıdır. Doğruluk koşulları düşünüldüğünde Ali diye birinin varlığının kesinlik taşıyabilmesi için hem konuşurun hem de dinleyicinin dünyasında Ali’nin olması ve söz konusu katılımcıların bahsini ettikleri Ali’nin aynı kişi olması gerekmektedir. Benzer şekilde “Ali öğretmen olmuş.” ve “Ali öğretmen olmamış.” tümcelerinde ön kabule sunulan bilgi Ali’nin varlığı olmakla birlikte doğruluk koşulları açısından Ali’nin öğretmen olma niteliklerine sahip olup olamayacağı tartışılabilir bir düzey arz etmektedir. Çünkü Ali, öğretmen olma yeterliliklerine sahiplik, yaş ölçütüne ve bedensel-zihinsel duruma uygunluk gibi koşulları yerine getirme özelliklerini bulundurması gerekmektedir. Dolayısıyla önermede sunulan önvarsayımsal bilgi ile birlikte çalışan diğer unsurların (hasta olması ya da öğretmen olması gibi) uyum içerisinde olması beklenmektedir. Önvarsayımlar, önerme olumsuzlandığında da geçerliliği korur ilkesini taşıırken

bir yandan ön koşul olarak yüklemcil ögede iletilen bilginin niteliğine bakılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, *su 100°C'de kaynar ancak deniz seviyesinde*, savını destekler niteliktedir.

Önvarsayımla ilgili önemli görüşlerden biri, sunulan bilginin kesinlik taşıdığı yargısıdır. Öncelikle kesinlik kendi içerisinde tartışılmasına ihtiyaç hissedilen bir olgudur. İletişimin tarafları arasında doğruluğundan ya da gerçekliğinden emin olunan her bilgi kesin bilgi midir? Duygu ve düşünceler de kesinlik dairesinde yer alabilir mi? Kesin olan bilgi, doğruluğu somut olarak kanıtlanmış, sınanmış bilgi midir? Önvarsayımlar, doğruluğundan emin olunan bilginin sınanmış karşılıkları mıdır ve derin yapının sınırlı şekilde yüzeye yansımış görünüşleri midir? Bir tümce aynı zamanda kesinlik ve belirsizliği yansıtabilir mi? “Bilgi” denen olgu ve ondan türemiş durumlarla ilgili bu gibi sorular çoğaltılabilir. Tüm bu soruların hem çıkış hem de varış noktası, bilginin kesinliğinin taraflar tarafından ne düzeyde bilinip bilinmediği üzerine dayanmaktadır. Önvarsayımlar ile kesinlik ve belirsizlik arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için öncelikle önvarsayımların kesinlik dairesinde yer alıp almadığının düşünülmesi gerekmektedir. Bu işleme önvarsayımsal içeriklerin yer aldığı sözcelerin değerlendirilmesiyle başlanabilir:

- (7) *Manav domatesleri tarttı.* (<Birileri domatesi tarttı.)
- (8) *Ali, çok çalıştığı için başarılı oldu.* (<Ali, çok çalıştı ve başarılı oldu.)
- (9) *Hırsız ne zaman yakalamışlar?* (<Hırsız yakalamışlar.)
- (10) *Ahmet, Ayşe'nin sınavda başarılı olduğunu biliyor.* (<Ayşe sınavda başarılı olmuş ve Ali bir şey biliyor.)
- (11) *Artık parfüm kullanmıyorum.* (<Eskiden parfüm kullanıyordum.)
- (12) *Seni yeniden görmek çok güzel.* (<Daha önce görüşmüştük.)

Yukarıda yer alan örneklerde konuşurun, muhatabının bildiğine emin olduğu ve yeniden ön bilgi verme ihtiyacı hissedilmeyen bilgi parçacıkları yer almaktadır. Örneğin (7) numaralı tümce aşağıdaki gibi bir bağlam içerisinde verilmek zorundadır. Aksi hâlde sözün muhatabı olan dinleyici, konuşurun hangi manavdan bahsettiği konusunda kesin bilgiye sahip olmadığından konuşma, dinleyici açısından anlamsız olacaktır.

(7') A: *Bizim aşığı sokaktaki manavı biliyor musun?*

B: *Evet, biliyorum.*

A: *Akşam için yemek hazırlayacaktım. Ama domates lazım oldu Manava gittiğimde sağ olsun, manav (kendisi) domatesleri tarttı. Sağ olsun, her manav yapmıyor.*

Tüm önvarsayımsal bilgilerin katılımcılar arasında anlamlı olabilmesi için konuşur ve dinleyici arasındaki bağlamın ve dolayısıyla geçmiş yaşantıların, genel-geçer bilgilerin, deneyimlerin vs. ortak olması ön koşulu bulunmaktadır. Zaten sözceye yerleştirilmiş bir önvarsayım parçacığı ancak gerekli koşullar yerine getirildiğinde işler olmaktadır. Bu hâlde katılımcılar arasında geçerli olan

bu bilgiler, yine katılımcıların dünyası için kesinlik arz etmektedir. (8) numaralı tümcede yer alan kesin ve önvarsayımsal kabul edilen bilgi Ali'nin çok çalışmış ve bundan dolayı başarılı olmuş olmasıdır. (9) numaralı örnekte dinleyiciye sunulan bilgi, hırsızın yakalanmış olmasıdır. Bu, konuşurun delile dayalılığa dayanarak elde ettiği ve nihayetinde doğruluğundan emin olduğu, doğru bilgiyi içermektedir. Önvarsayım kategorilerinden leksik önvarsayım olarak adlandırılan ve içerisinde *ne, kim, nasıl, kaçta, ne zaman* gibi soru ifadelerini (N/K) barındıran türe örnek oluşturan bu sözce farklı şekillerde de sınanabilir. “Hırsız kim yakalamış?”, “Hırsız nerede yakalanmış?”, “Hırsız nasıl yakalanmış?” gibi farklı leksik bileşenlerle sunulan ve gerçek bilgi edinme amacını taşıyan bu varyasyonlar, bilginin iki boyutunu aynı anda taşımaya örnek gösterilebilir. Buna göre kesin bilgi, hırsız yakalanmış; belirsiz bilgi, hırsız kim, nerede, nasıl yakalamış? Tümcenin anlamsal yükünü taşıyan ve baş unsurun işaretlediği (*hırsız*) *yakalama* eylemi (/eylem öbeği) konuşurun muhatabına sunduğu önvarsayımsal kesin bilgi kısmı iken tümcede yardımcı unsur olarak görev yapan ama bir taraftan cevaplandığında tümcenin ana unsurlarından birini teşkil edecek olan hırsız yakalayan kişi, hırsızın yakalandığı yer ve hırsızın yakalanma şekli konuşurca bilinmediğinden dinleyiciye belirsizlik dairesinde sunulmaktadır. Önvarsayımsal bilginin gösterildiği alan bu örnekte belirsizlik alanı ile kesişmemektedir. Konuşur bu anlamda, kesinliği kesin olmayan bilgiden ayırmaktadır. (10) numaralı örnek yapısal önvarsayım (*başarılı olduğunu bil-*) olarak adlandırılan ve aynı zamanda içerisinde varoluşsal denilen *Ahmet* ve *Ayşe* kişilerinin varlığının ön kabulünü taşıyan bilgileri içermektedir. Bunun yanı sıra Ahmet'in X bilgisini bilmesi ve Ayşe'nin başarılı olması önvarsayımsal bilgi olarak sunulmaktadır. Bu bilgiler, konuşur ve dinleyici arasında tartışmasız kabul edilmektedir. Elbette tüm bu bilgilerin içerisinde sınavın hangi sınav, başarının hangi düzeyde olduğu ya da edinilen bilginin gerçek olup olmadığı (birinci elden delile dayalı/ duyumsal delile dayalı) gibi şüpheyi ihtiva eden durumlar bulunmaktadır. (11) ve (12) numaralı sözceler, çıkarımsal önvarsayımı örneklemektedir. Tümcelerde yer alan *kullanmamak* ve *görmek* eylemleri *artık* ve *yeniden* belirteçleri sayesinde tekrarlı görünüm arz etmektedir. Diğer bir deyişle eyleyenlerin söz konusu hareketi daha öncesinde de yaptıklarının ve (11) numaralı örnek için artık parfüm kullanmamanın, (12) numaralı örnek içinse karşılaşılan kişiyle bir kez daha karşılaşıldığının anlatımı söz konusudur. Sözün muhatabı olan dinleyici, belirteçler sayesinde bahsi geçen eylemlerin öncesinin de olduğu algısına sahip olmaktadır ancak tüm bu bilgiler derin yapısında belirsizlikleri de barındırmaktadır.

2. Önvarsayımın Kesinliğini Etkileyen Belirsizlikler

Önvarsayımların kesinlik olgusu içerisindeki yeri her ne kadar net gibi görünse de bir yönüyle tartışmaya da açıktır. *Kesinlik kırıcı*⁴ olarak adlandırılabilir olan bu durum önvarsayımsal ifadelerin içerisinde de kendini göstermektedir. Araştırmanın temel konusunu oluşturan bu tespit, farklı türdeki dil bilgisel işaretleyicilerin izi takip edilerek doğrulanmaya çalışılmıştır.

Hem doğruluk hem de kesinlik kavramı anlamsal ve bağlamsal belirsizlikleri bünyesinde taşımaya uygun değildir. Bir önerme içerisinde öznellikler, belirsizlikler eklendikçe yanlışlanır ya da kesin dışılık ifade eder. Daha önceki bölümde verilen “Ahmet bizim okulda öğretmendir.” tümcesi “Ahmet”, “Ahmet’in öğretmen olması” ve hatta “Ahmet’in konuşurun okulunda bir öğretmen olması” durumları açısından hem doğru hem de kesin bilgi taşıyabilir. Elbette bu durum Ahmet diye birinin var olması ve bu Ahmet’in bir öğretmen olması durumları için geçerliliğini korumaktadır. Aynı tümce “Sanırım Ahmet bizim okulda öğretmendir.” tümcesi için değişkenlik gösterir. Doğruluk koşulları açısından hâlâ doğruluk değerine sahip olabilecek olan bu önerme konuşur açısından emin olunmayan bir bilgiyi kodlaması ve olasılık barındırması bakımından kesinlik dışılık dairesinde değerlendirilir. Olasılığın varlığı arttıkça kesinlikten uzaklaşılır. Dil hem kesin olanı hem de kesin olmayan belirsizlikleri ifade etmekle yükümlüdür. Bu bakış açısı dil felsefesinde de kendini gösterir. Dil felsefesi içerisinde belirsizlik, daha çok anlaşılamayan ve karar verilemez olandır. Demir, belirsiz olanın *özdeşlik* ilkesine aykırı görünüm sunduğunu dile getirir. Mantıkta özdeşlik ilkesi bir şeyin *ya a veya b* olduğunu, bir şeyin aynı anda *hem a hem de b olamayacağını* söyler. Bu klasik *ya-ya da* mantığıdır ve dilin işleyişini açıklamakta açıkça yetersizdir. Çünkü dil söz konusu olduğunda bir şey hem a hem de b olabilir. Dolayısıyla dilin mantığı *hem-hem de* mantığıdır ve dil çelişkileri dışarıda bırakmaz, bilakis içerir (Demir 2007: 29). Bahsi edilen hem-hem de mantığı tümcenin derin yapısında saklı olan anlamları barındırır. Her dil kullanıcısı dili en tasarruflu hâliyle sarf etmeye çalıştığı için yüzey yapı söylenenlerin ötesini taşır. Aslında anlamlandırma denen süreç de tam da burada başlar. Anlamlandırma, iletişimin taraflarının yüzey yapıda görüneni ve görünmeyenini deneyimleri, geçmiş yaşantıları ile harmanlayıp akıl yürütme işleminden geçirdikten sonraki süreçtir. Ortaya çıkan ürün taraflar arasında ya kesinlik ya da belirsizlik taşır.

Pek çok çalışmada, özellikle kesinliğin karşıtı durumunda olan *belirsizliği* (ambiguity) sağlayan unsur dil bilgisel ve anlambilimsel işaretleyicilerdir. Söz konusu dil bilgisel işaretleyiciler bağımlı biçimbirimler (ekler ve ilgeçler) olabileceği gibi sözlüksel birimler de olabilir. Özellikle dil felsefecilerinin belirsizliği çokanamlılık, çok işlevlilikle ve eşselsilikle ilişkisi özelinde değerlendirdikleri görülür. Belirsizlik, Russell’a göre aynı gösterimle temsil edilen farklı sistemler arasındaki mümkün farkların alanına bağlı bir derecelendirme meselesidir. Bir sözcüğün belirttiği sadece tek bir nesne ve bir

⁴ *Kesinlik kırıcı* kavramı, bu çalışma için teklif edilmiş olup önermedeki kesinlik anlamını etkileyen, şüphe duyulmasını sağlayan ve anlamsal belirsizlik yaratan dil bilgisel unsurlar için kullanılmıştır. Bu durumu karşılamak üzere başka kavram önerilerinde de bulunulabilir.

önermeyi doğrulayacak sadece tek bir mümkün olgu yoktur ve bu da anlamın bir *bire-çok* bağıntı olması olgusuna gönderimde bulunur. Russell için bu durum, bütün dillerin az ya da çok belirsiz olduğunun kesin bir ifadesidir (2007: 160). Bu bakış açısına sahip araştırmacılardan olan Uçar, *bulanıklıkla*⁵ da karıştırılan belirsizliği dilsel bir birimin iki ya da daha fazla anlam taşımaya, şeklinde tanımlar. Yapıda ya da sözcükbirimde görünmesine bağlı olarak *yapısal belirsizlik* (structural ambiguity), *söz dizimsel belirsizlik* (syntactic ambiguity) ve *sözlüksel belirsizlik* (lexical ambiguity) gibi kategorilerinden bahsedebileceğini söyler (2009: 44). Aslan için belirsizlik doğal dillerde yaygın bir olgudur. Aslan, yazımsal düzeyde, sözcük düzeyinde, öbek düzeyinde, tümce düzeyinde ve sözlüksel belirsizlik olarak sınıflandırdığı belirsizlik kategorisi içerisinde sözlüksel belirsizliğin bir sözcüğün sözlükte bulunan farklı tanımları arasından geçerli olanını seçme problemi olduğunu belirtir (2017: 74). Hirst'un sözlüksel belirsizliği söz dizimsel ve anlambilimsel belirsizlik olarak ayırır ve bu kategorilerden anlambilimsel belirsizlik yukarıda bahsedilen çokanlamlılık ve eşseslilik kavramlarını içerir (1988: 74-75).⁶ Mystridou, sözlüksel bir belirsizlik türü olan çok işlevselliğin birçok dilde rastlanan bilgisellik ile yükümlülük kipliğinin aynı dil bilgisel araçlarla işaretlenmesi ve onun sonucu olan kiplik tümcelerinin anlam belirsizliğine sebep olan bir durumu ortaya çıkardığını belirtir (2015: 66). Papafragou, kiplik üzerine yaptığı çalışmasında, bilgi kipliğinin sözcenin doğruluk koşullarına katkıda bulunmadığını, aksine zorunluluk ve olasılık gibi durumlar içerdiğinden göreliliğe ve kesin dışılığa sebep olduğunu belirtir. Bununla birlikte bilgi kipliğinde sözcede yer alan ve konuşma arka planları denilen önvarsayımsal sunumlar, önemli bir yorumlayıcı özellik taşır. Diğer bir deyişle bilgisel arka planlar her zaman toplumda “bilinen” anlamında nesnel olarak anlaşılabilir ancak çoğu zaman konuşurun mevcut bilgi durumuyla sınırlıdır (2006: 1688-1690). Dolayısıyla kipsel işaretleyicilerin bulunduğu önermelerin öznellik gösterdiğini belirten Papafragou, kipliklerin önvarsayım parçacıklarının yer aldığı tüm önermelerde belirsizlik işaretleyicileri olarak görev yaptığını düşünür.

Tüm bu bahsi edilen belirsizlik kavramı ve etrafındaki anlamlar, kesinlik ve onun karşıtı olma yani kesin olmama durumunun bir neticesidir. O hâlde belirsizlik bir tür kesinlik dışılıktır. Kesin olmayana gösteren her şey belirsizdir denebilir. Dil

⁵ Bulanıklık için aynı zamanda *bağlamsal değişkenlik* (contextual variation) ve *anlambilimsel değişke* (allosemy) terimleri de kullanılmaktadır (Uçar 2009: 46). Aydın, çalışmasında belirsizlik terimi yerine tercih ettiği bulanıklık için iki kategoriden bahseder. Buna göre dilsel bir ifadenin sözlüksel/bağlamsal olarak birden çok anlam ihtimali taşımaya semantik bulanıklık ve sözdizimsel bulanıklık başlıkları altında ele alınır (2018: 132-133). İmrağ ve Toksöz Hozatlıoğlu ise olumlu ve olumsuz bulanıklık adı altında iki kavramdan bahseder. Buna göre doğal dillerde bir tümce, her zaman tamamen olumlu ya da tamamen olumsuz olamayabilir başka bir deyişle bir tümce, olumluluk veya olumsuzluk durumu çok net anlaşılabilir. Araştırmacı, “Çocuk uyumak üzereydi” gibi bir tümce ele alarak bu tür olumsuzluğu bulanık olumsuzluk olarak terimlendirmiştir. Yazar, *gibi* ve *üzere* edatlarının, *neredeyse*, *az kalsın*, *az daha* gibi bazı zarfların ve *sayı/-* eyleminin tümcelerde bulanık olumsuzluk oluşturduğunu ifade etmiştir. Bulanık sembolik gösterimde “Yağmur yağıyor.” tümcesi P0,98(x), “Yağmur yağacak gibi.” tümcesi ise P0,20(x) ile ifade edilebilir (2020: 72-76).

⁶ Söz dizimsel belirsizlikle ilgili daha fazla sınıflandırma için ayrıca bk. (Cruse 1986).

felsefesinin anlam sorununu iki bakış açısıyla ele aldığını söyleyen Bayraktar ve diğerleri, bunun zihinci ve göndergeci/davranışçılar olmak üzere iki ana ayrım içerisinde değerlendirilebildiğini söyler. Anlam konusu bir tarafta öznelliğin ön planda olduğu zihin kavramı etrafında ele alınırken diğer tarafta nesnellik veya kesinlik arayışının söz konusu olduğu gözlemlenebilir veya doğrulanabilir olan bilgi içerisinde yer alır (2017: 2648-2649). Öznelliğe yaklaştıkça belirsizliğin arttığı, uzaklaştıkça kesinliğe doğru gidildiği görülen önermelerin bahsi edilen zihinci/davranışçı ayrımında konumlandığı görülür. Zihinci yaklaşım yordama/çıkarım ile elde edilen bilgileri içerebilirken davranışçı yaklaşım önermede yer alan nesnel ip uçlarını kullanmayı tercih eder. Varoluşsal, yapısal ve olgusal ipuçları sözcük içerisinde serpiştirilmiş kesinlik göstericiler olarak iş görür. Konuşurun sözcük içerisinde ilettiği, kesinliğinden emin olduğu ve hatta muhatabının da bildiğini varsaydığı bu önvarsayımsal sunumlar, farklı dil bilimsel ve anlambilimsel unsurlar tarafından derin yapılarında belirsizlik ifade eder hâle getirilir. Bu belirsizliğe sebep olan, ancak yorumla çözümlenebilen ve bağlama göre çok boyutluluk (anlamsal-yapısal) taşıyan kesinlik kırıcılar söz konusudur. Birincil olarak kesinlik bildiren nitelikleri ile önvarsayımların, bu anlam alanını yok eden veya kesinlik dışılığa sürükleyen çeşitli unsurlar yer almaktadır. Bu unsurları morfolojik düzeyde, leksik düzeyde, sentaktik düzeyde ve çıkarımsal/anlambilimsel düzeyde belirsizlik taşıyan göstericiler şeklinde sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür.

2.1. Morfolojik Düzeyde Belirsizlik

Belirsizlik her ne kadar anlambilimsel bir kavram gibi görünse de sözcük içerisinde bu kavram alanını işaretleyen pek çok unsur olması muhtemeldir. Bunlardan biri olan ve yapısal belirsizliklerin başında gelen morfolojik belirsizlik, bağımlı biçimbirimlerin neyi, hangi varlığı, hangi olay ya da durumu işaret ettiğinin sözcük içerisinde net olarak belirtilmemesini anlatan bir kavramdır. Diğer bir deyişle gönderim yapılan unsurun öncülü (gönderim yapan unsur), metin içerisinde yer almamaktadır. Bundan kaynaklı olarak da gönderim yapan unsur ile gönderim yapılan unsur örtüşemediğinden belirsizlik ortaya çıkar. Örneğin aşağıda yer alan (13) numaralı örnekte iyelik ekinin hangi varlığa işaret ettiği ile ilgili olan sorunu, tümcenin her iki şekilde yorumlanmasını sağlar: a. *Senin kitabını bana verdi.* b. *Onun kitabını bana verdi.* Konuşur açısından kesinliğinden emin olunan bilgi, kendisine verilen bir kitabın varlığıdır. Sözcük esnasında muhatabın verilen kitap hakkında bilgisi olduğu önvarsayımı söz konusudur. Ancak bununla birlikte muhatap, konuşura verilen kitabın kime ait olduğu bilgisi noktasında belirsizlik yaşar. Bu kararsızlığı sağlayan sözcük içerisinde ek diziliminin kitabın “sen” kişisine ve “o” kişisine ait olması durumunda da aynı olmasıdır. (14)’te ise ilk örnekten farklı bir durum söz konusudur. Dışarı çıkmanın koşulu olarak sunulan yağmurun yağmama durumu, konuşma anı için belirsizlik taşır. Önvarsayımsal olarak dışarı çıkma durumunun yağmurun yağmasına bağlı olması bilgisi kesinlik taşırken konuşma anı için yağmurun yağıp yağmadığı kesinlik dışı görünmektedir. Bunu tümcede kodlayan gösterici -sA ekidir. Ekin doğası ileriye dönük planların, kesinleşmemiş durum ve olayların, isteklerin işaretlenmesini sağladığı için dolayısıyla da kesinden uzak bilginin varlığı doğal bir sonuçtur.

(13) *Kitabını bana verdi.*

a. *<Senin kitabını bana verdi.*

b. *<Onun kitabını bana verdi.*

(14) *Yağmur yağmazsa dışarı çıkabiliriz.*

Aşağıdaki (15) numaralı örnekteki Ayşe denen kişiye ve muhtemelen onun çevresine gönderimde bulunan *-ler* eki, belirsizlik unsuru olarak görünür. Muhatabının “Ayşe” denen kişiyi bildiği varsayımından hareketle sözünü kuran konuşur, çokluk eki ile kime işaret ettiğini tümcede açıkça belirtmez. Kesinliğin içerisinde saklı olan bu belirsizlik Ayşe ve diğerleri ile kastedilenin kim ya da kimler olduğuna yöneliktir. Elbette aynı durum, aynı işleve sahip *-gil* eki için de geçerlidir. Konuşurun bildiği, muhatabının da bildiğini varsaydığı “Ayşe ve X’ler” bilgisi, aslında kesinlik dışı olan bilgiye gönderimde bulunmaktadır. Kesin bilgi olarak konuşurun kabul ettiği, ön kabulde Ayşe diye birinin varlığının taraflar arasında tartışılmadığı aynı sözce içerisinde belirsizlik de işaretlenmektedir.

(15) *Ayşeler/Ayşegil bize gelecekti.*

Leksik önvarsayım kategorisi içerisinde yer alan eylemsi ekli yapılar, morfolojik kategori içerisinde değerlendirilebilir. Ancak eylemsi ekinin eklendiği eylemin gerçekleşmekte veya gerçekleşmiş/tamamlanmış olması ön koşulu vardır. Önvarsayımın gerektirmesi yan tümcede yer alan olay ya da durumun bitmişliğine yöneliktir. Aşağıdaki tümceler, farklı önvarsayım kategorilerini barındırmaktadır. Varoluşsal ve olgusal önvarsayımın da yer aldığı örnekler, eylemsi ekleriyle işaretlenen leksik önvarsayımı da göstermektedir. Ancak önvarsayım parçası içerisinde kalan yurt dışında okuma ve okula doğru yürüme eylemlerinin belirsizliği zamansal boyuttadır. Yani söz konusu okuma ve yürüme eylemlerinin hangi zaman diliminde (konuşma anı ya da geçmiş zaman gibi) ve ne kadar (ne kadar süre zarfında) gerçekleştiği kısımla ilgili bilgisel belirsizlik vardır.

(16) *Ali'nin yurt dışında okumasına seviniyorum.*

(17) *Kızımı okula doğru yürürken izledim.*

2.2. Leksik Düzeyde Belirsizlik

Sözceleyenin tasarrufunda olan sözcük seçimleri, konuşurun deneyimlerine, geçmiş yaşantılarına, karşısındaki ile olan iletişim şekline ve yine dinleyicinin neyi, ne kadar bildiği bilgisine göre gerçekleşmektedir. Bu seçim, kimi zaman bilinçli olabildiği gibi bilinçsiz, anlık veya gelişigüzel de olabilmektedir. Elbette iletişim esnasında dil kullanıcılarının muhatabına her bilgiyi tek tek açıklaması, en baştan tekrar etmesi ya da geçmişe dönerek hatırlatmalarda bulunması mümkün değildir. Zaten bu kaygının varlığı ön kabulleri ve önvarsayım denen olguyu ortaya çıkarmıştır. Önvarsayımsal tercihlerle beraber kesinliğinden emin olduğunu düşündüğü bilgiyi muhatabı ile paylaşan veya muhatabının o bilgiye sahip olduğu noktada şüphesi bulunmayan konuşur, her seferinde yargı, duygu ve düşünce bildiren tümce sunumlarında bahsi geçen bu kaygı ile hareket eder.

Ancak bu davranış esnasında atladığı, göz ardı ettiği veya fark edemediği kimi kesin dışı bilgiler de önvarsayım parçalarının arasında yer alır. Bu parçalar içerisinde sıkça karşılaşılan bir kategori de leksik belirsizliktir. Adlarla, önadlar, adlarla, belirteçlerle ve özellikle de eylemlerle yansıtılan bu belirsizlik neredeyse her sözce içerisinde konumlanmış durumdadır.

Konuşurun açık ve net olma niyetiyle kurduğu tümceler, içerisinde konuşurundan bağımsız belirsizlik ve bulanıklıklar taşıyabilir. Önvarsayımların içerisinde gizli olan belirsizlik göstericilerinin arasında adlar gelir. Aşağıdaki (18) numaralı tümcede varoluşsal önvarsayım kategorisi içerisinde değerlendirilen “arkadaş” ve “arkadaşın çocuğu” sözcükleri iki farklı kişinin varlığına işaret eder. Bu kişiler konuşur ve muhatabı arasında bilinen, duyulan diğer bir deyişle delile dayalı varlıkları gösterir. Dolayısıyla bunların kim olduğu veya arkadaştan hangi arkadaşın kastedildiği üzerinde tekrar bir bilgi geçişi olmaz. Ancak bununla birlikte iletişim taraflarınca bilinen arkadaş ve onun çocuğu bilgisi kesinlik taşıyor gibi görünse de bahsi geçen çocuğun, bu arkadaşın birden fazla çocuğu olması durumunda hangi çocuğu olduğu ile ilgili eksik bir bilgiyi yansıtır. (19)’da Ayşe’nin çarşıya gittiği bilgisini sunan konuşur, Ayşe’nin onun öncesinde nerede bulunduğu ile ilgili belirsizlik yaratır. Benzer şekilde (20)’de de önvarsayımda sunulan Adana bilgisi, Adana öncesinde nerede bulunduğu sorusunu ortaya çıkarır. Tüm bu örneklerde hem adların hem de gerektirme içeren *git-* ve *dön-* eylemlerinin işaretlediği önvarsayımsal kesinlik bildiren sözcükler, derin yapıda dolaylı olarak belirsizlik de gösterir.

(18) *Arkadaşımın çocuğu var.*

(19) *Ayşe çarşıya gitti. <Neredeydi?*

(20) *Ali iki gün önce Adana’ya döndü.*

Önadların adlardan önce gelerek onları çeşitli bakımlardan sınırlama, anlam kümelerini daraltma işlevlerine koşut olarak görülebilecek belirsizlik işaretleyen *kimi*, *bazı*, *birçok* gibi sözcükler önüne geldikleri adın kesinlikten uzak bir görünüm sergilemesine sebep olmaktadır. Aşağıda yer alan tüm örnekler kesin bilginin içine gizlenmiş, net olmayan veriler sunmaktadır. Bu gibi göstericiler, bir taraftan kesinlik yorumuna sebep olurken diğer taraftan işaret edilen varlık grubunun dışında kalanların belirsizliğini de yansıtır. (21) numaralı tümcede insanların üzdüğü bilgisi içerisinde hangi insanların üzdüğünün belirsizliği yerleşmiştir. (22)’de ise bazı günler ders çalışırken bazı günler bu eylemi yapmak istemeyen bir konuşurun sözcesi içerisinde belirsizlik, *bazı* sözcüğü ile sunulmuştur. Bazı günler ile neyin kastedildiği belli değildir. Belirsizlik bildiren sözcükler, konuşurun ürettiği bildirim tümcesi ile amacının düzeylerini ve şeklini göstermesi bakımından ele alınmalıdır. Her metin, metindilbilimsel yaklaşım içerisinde de yer alan *niyet* ilkesine uygun olarak üretilir. Dolayısıyla sözceleyeninin ürettiği metinde öncelik veya önem verdiği bilgi neyse diğer bilgilerden daha nettir ve anlam sınırları daha keskindir. Alanyazında belgisiz önad olarak geçen bu gibi sözcükler, önvarsayım bilgisinin alt anlam kümesi

içerisinde yer alan, kesinlikten uzak ve olasılıklar barındıran anlam alanına işaret etme işleviyle seçimlik unsur olarak görev yapmaktadır.

(21) *Kimi insanlar beni üzüyor.*

(22) *Bazı günler ders çalışmayı tercih etmiyorum.*

Leksik düzeyde belirsizlik işaretleyen göstericiler arasında yer alan belirteçler, özellikle durum ve tekrar bildiren sözcüklerle kendini göstermektedir. *Yine, daha önce, geri, tekrar(dan), bir daha* gibi sözcük ve söz öbeği biçiminde kurulmuş yapılar, önvarsayımsal olarak yüklemcil ögede yer alan olay ve durumun gerçekleşmiş/tamamlanmış olma durumuna dair kesin bilgi sunsa da derin yapıda söz konusu olay ya da durumun öncesi hakkında zihinde belirsizlik yaratmaktadır. (23)-(25)'teki tümceler sırasıyla *Daha önce de bekletmiştin, Ali zaten daha önce de okula gidiyordu, Daha önce de yaramazlık yapmıştı* şeklinde gerektirmeler içerir. Yüklemcil ögenin sunduğu gerçekleşmişlik bilgisi, söz konusu eylemin evvelinin olup olmadığı, eylemin sunduğu anlamdan çıkarılan bir bilgi olmakla beraber, ne kadar tekrarlı olduğu noktasında da belirsizlikleri taşır. Önvarsayımda saklı olan bu bilgiler, aynı zamanda belirsizlik taşıyan belirteçlerle sözün muhatabının zihninde soru işareti bırakır.

(23) *Yine beni beklettin.*

(24) *Ali okula geri döndü.*

(25) *Bir daha yaramazlık yapmayacağını söyledi.*

Daha önceki bölümde belirtilen ve morfolojik düzeyde belirsizlik başlığı altında ele alınan eylemsi ekli sözcükler, yan tümcenin yüklemcil ögesini oluştururken anlamsal belirsizlik bu kez bu kısımda görülmektedir. Yüklemcil ögede yer alan eylemlerin *başar-, becer-, anla-, farkında ol-, başla-, bitir-* gibi sözcüklerden olması durumunda belirsizliğin odağı yan tümcenin gösterdiği eylemde olmasına rağmen bu yönlendirmeyi yapan unsur yüklemcil ögedeki eylemdir. Dolayısıyla önvarsayım içerisine yerleşmiş olan belirsizliği işaretleyen unsur bahsi geçen sözcüklerdir. Örneğin bir kişinin bir eylemi becerememiş olması için daha öncesinde denemiş olması gerekir. Bu, akıl yürütülerek çıkarılabilecek bir bilgidir. Bir eylemin becerilmesi, başarılı olunması ya da başarısız olunması için daha öncesinde denenmiş, çaba gösterilmiş olunması gibi ön koşullar vardır. Zaten eylemin belirsizlik taşıyan kısmı da burasıdır. Bir kişiye X işini yapmayı başardı/başaramadı diyebilmek, hareketin öncesinde başka bir eylemin gerçekleşmiş/tamamlanmış ve hatta tekrar edilmiş olmasını gerektirir. Bu tekrarın veya denemenin ne kadar süredir gerçekleştiği ve hatta söz konusu eylemin denenip denenmediği kesin dışı kabul edilebilir.

(26) *Ayşe yaprak sarması yapmayı beceremedi.*

(27) *Ayşe pilav yapmayı başaramadı.*

2.3. Sentaktik Düzeyde Belirsizlik

Sentaktik düzeyde görülen belirsizlikler, kimi zaman farklı yapıların (ör. leksik+leksik; morfolojik+leksik) birleşiminden meydana gelen öbekler

içerisinde sunulur. Aşağıda ad öbeği şeklinde görülen birleşikler, belirsiz bir zaman dilime gönderimde bulunmak için kullanılmıştır. Konuşurun yurt dışına gitme isteğinin kesinliği ve bu isteğin X zaman aralığından beri var olması birbiri ile aynı tümce içerisinde çelişkili bir görünüm arz eder. Önvarsayımsal bilgi ile sunulan kesin bilgi içerisine serpiştirilmiş belirsizlik göstericisi ile yine belirsizliği ifade eder hâle gelmiştir. Elbette söz konusu anlamları veren temel unsur *ne* ve *kaç* sözcükleridir ancak yanında yer alan ve zaman bildiren adlarla bir öbek oluşturduklarında zamansal belirsizliği işaret eder hâle gelirler. Aynı işlevi yerine getirecek biçimde *ne zamandan beri*, *kaç gündün beri* gibi öbekler de belirtilen belirsizliği göstermek için kullanılabilir.

(28) *Ne zamandır yurt dışına gitmeyi istiyorum.*

(29) *Kaç gündür daha çok antrenman yapıyorum.*

Sentaktik bir belirsizlik türü de öbeklerin sınırlayıcı da denebilecek niteleyicilerinin neyi işaret ettiklerinin net olmaması ile ortaya çıkmaktadır. Bir ad ya da ad öbeğinin başına gelen niteleyicinin öbekteki hangi unsurları sınırladığı açıkça yazılmadığı zaman tümcede anlamsal boşluklar oluşur. (30) numaralı örnekte *kırmızı* önadının yalnızca kalem ya da hem kalem hem de silgiyi niteleyip nitelemediği anlaşılmamaktadır. *Kırmızı* sözcüğünün neyi gösterdiği belirsizlik taşımaktadır. Aynı durum (31) numaralı örnek için de geçerlidir. Tümcenin belirli unsurlarının eksikliğinden veya o tümce için noktalama hatasından kaynaklı durum, tümcenin farklı yorumlarına sebep olabilir. Bir tümcenin birden farklı şekillerde yorumlanabilmesi Grice'ın (1975: 47) iletişimde iş birliği için öne sürdüğü *tarz* (açıklık/duruluk) ilkesini ihlal ettiği anlamına gelmektedir. (30) numaralı tümce kalemin kırmızı olmasını net olarak işaretlerken aynı netlik silgi için geçerli değildir ve doğal olarak muhatabın zihninde *silgi de kırmızı mıdır* sorusu ortaya çıkacaktır. (31) numaralı tümce içinse iki farklı durum söz konusudur. Biri yazımda virgül kullanımının varlığından kaynaklı durum diğeri konuşma esnasında vurguya dikkat edilmediğinde oluşabilecek iki farklı yorumdur. *Kırmızı kalem ve silgilerin* varlığı ile *kadının yanına birinin gitme* durumları kesinlik taşısa da varoluşsal önvarsayımda sunulan bilginin sınırlarının açıkça çizilmemiş olması, anlamsal belirsizliğe beraberinde getirmiştir.

(30) *Kalem kutusunda kırmızı kalem ve silgiler vardı./ Kalem kutusunda kırmızı kalem ve (kırmızı) silgiler vardı.*

(31) *Genç kadının yanına gitti./ Genç, kadının yanına gitti.*

2.4. Çıkarımsal/Anlambilimsel Düzeyde Belirsizlik

Önvarsayımların en tipik özellikleri arasında gerektirme içeriğine sahip olması gelir. Bu içerik aynı zamanda sunulan bilginin sağlamasının da derin yapıda olduğu anlamını taşır. Bir kadının evli olduğu söylendiğinde bu durum bahsi edilen kadının “kocası”nın olduğu bilgisini içerir. Bunun aksi iddia edilemez ve bu bilgi *bir erkekle evli olan kadın* şeklinde düzeltilme gereği duyulmaz⁷. Zaten

⁷ Söz konusu “evlilik” özelindeki durum toplumsal normlara ve dinî inanışlara göre değişebilmektedir.

önvarsayımın doğasında bağlamdan beslenen sözcüde sözcük tasarrufuna gitme mantığı yer alır. Bu yaklaşımla değerlendirilebilecek ve gerektirme ilişkisi taşıyan sözcük ya da söz öbekleri belirtilen durum ya da olayın evvelinin olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Gerektirme ilişkisi taşıyan olay/durumlar, *öncül olay/durum* ile *sonuç olay/durum* şeklinde iki aşamalı olarak gerçekleşir. Bu hareketi aşağıdaki gibi göstermek mümkündür.

X eylemi (olay ya da durum)

öncül olay ya da durum

sonuç olay ya da durum

Şekil 1. Gerektirim içeriği

Gerektirme içeren önvarsayımsal eylemler çıkarımsal yolla algılanan öncül olay ya da durumları yüzey yapıda bulundurmazlar. Bir yerden gelmek için önce gidilmesi, bir hediyein verilmesi için alınması, kalkmak için oturulması öncülleri gibi gerektirimler, sonuç olay/durumunun bildirimine kadar kesinlik taşımayabilir. (32)'de yer alan *toparlama* eylemi konuşurun dinleyiciye dağılmış bir evin varlığını bildirmek üzere sunduğu bir bilgi görünümüdür. Annenin evi toparlamış olması kesin bilgi olarak yer almış ancak buna karşın toparlama eylemi öncesinde evin dağılmış olduğuna dair bir bilgi sunuşu gerçekleşmemiştir. Konuşur, öncül eylemi dinleyicinin tahminine ve akıl yürütmesine bırakmıştır. Bu sebeptir ki geçmiş deneyimlerle sınanan arka plan bilgisi bu gibi tümceler için belirsizlik taşımaktadır. (33) ve (34)'teki *dön-* ve *yola çık-* eylemleri öncül eylem olarak sırasıyla daha önce bir yerde bulunmuş olmayı ve İstanbul'da olmamayı gerektirmektedir. Yüzey yapıda bulunmayan ancak çıkarımsal olarak önvarsayılan bu bilgiler, düşünülenenden daha farklı bir öncülle de yer değiştirme olasılığına sahiptir.

(32) *Annem evi toparladı.*

(33) *Babam Ankara'dan döndü.*

(34) *Abim İstanbul'a doğru yola çıktı.*

Leksikal belirsizlik içerisinde de değerlendirilebilecek olan *çokanlamlılık* olgusu yazım bakımından aynı olan ancak bağlamdan hareketle farklı anlamsal yorumlar taşıyan sözcükleri içermektedir. Çokanlamlılığa sebep olan durumlar, alanyazında farklı başlıklar altında ele alınsa da temelde bir sözcüğün birden fazla anlam alanını karşılayabilmesi şeklinde değerlendirilmektedir. Vardar'ın (2002: 62) bir gösterenin birden çok gösterilen belirtme özelliği olarak tanımladığı çokanlamlılığın yarattığı belirsizliğin *açıklaştırma* (disambiguation) denen dilsel işlemle ortadan kaldırılabileceğini İmer ve diğerleri söyler (2011: 11). Kahraman, söz konusu belirsizliğin sebebi olan çokanlamlılığın ve bununla birlikte "anlam daralması", "anlam genişlemesi", "anlam kayması" biçiminde görülen anlam değişmelerinin ancak bağlamda açıklığa kavuşturulabileceğini belirtir. Sesteşliğin gerçekleşmesi de bağlamı gerektirmektedir (Kahraman 2015: 13-16). Bağlamın

önem taşıdığı çokanlamlılık olgusu ve kavram alanının içeriği, çalışmanın temel müstakil konusu olmaktan ziyade bu durumun sebep olduğu anlamsal belirsizlik, aşağıdaki örnekler üzerinden tartışılacaktır.

(35) *Her şeye hayır demeyi bırak.*

(36) *Ali, sigarayı bıraktı.*

Yukarıdaki tümcelerde de görüldüğü gibi *hayır* sözcüğü ile *bırak-* eyleminin bağlamdan kopuk farklı şekillerde yorumlanabileceği anlaşılır. İyilik, karşılık beklemeden yapılan yardım gibi anlamlara gelen “hayır” ile evet sözcüğünün karşıtı olan “hayır” her iki anlama gelebilecek şekilde kullanılmış; aynı şekilde (36) numaralı tümcedeki *bırak-* eylemi, anlık elden bırakmayı mı yoksa sigara içme eylemini kalıcı olarak bitirmeyi mi kastediyor anlaşılmamaktadır. Elbette ki bu tümceler ancak bağlamsal değerle birlikte bir sözcüğe dönüşür ve böylece bahsi geçen belirsizlik ortadan kalkar. Söz konusu örnekler sırasıyla *söylenen bir X sözü (hayır deme işi)* ve *bırakılan X nesnesi/durumu (sigarayı bırakma eylemi)* düşünülerek önvaryimsal kesinlik bildirir ancak bu bildirim alt bileşeninde çokanlamlılıktan kaynaklanan bir belirsizliği de bünyesinde taşır.

Çokanlamlılık olgusunda önemli olan bağlamın sınırlarının net çizilmesi ve kullanılan sözcüğün anlam sınırlarının eşdizimlendiği diğer sözcükler tarafından sınırlandırılmasıdır. Bunlara dikkat edilmediği noktada belirsizlik başlar. Aşağıdaki sözcükler bu durumu örneklemek için yeterlidir.

(37) *Kardeşim eşinden ayrıldı.*

(38) *Daha fazla çıkamayacağım.*

Bir tümce içerisinde kullanılan bir sözcüğün sözlükte hangi anlama geldiğini belirleyen en temel ölçüt bağlamdır. (37) numaralı örnekte yer alan *ayrıl-* eylemi sözcüğe yer alan “eş” sözcüğü ile eşdizimlenmesi sebebiyle öncelikle boşanma durumunu düşündürmektedir. Ancak aynı sözcük sözcük içerisinde bir mekândan ya da bir kişinin yanından ayrılma, uzaklaşma gibi anlamlara gelecek şekilde de değerlendirilebilir. Kardeşin evli olması, konuşurun bir kardeşe sahip olması bilgileri, muhataba kesin bilgi olarak sunulurken *ayrıl-* eylemi ile neyin kastedildiğinin net olmaması anlamsal belirsizliğe sebebiyet vermiştir. Benzer durum bağlamı sınırlandırılmamış biçimde sunulabilecek (38) numaralı tümcenin yüklemcil ögesi olan *çık-* eylemi için de geçerlidir. Sözcüğe kastedilen *çıkma* eylemi, yüksek bir yere çıkma ile parasal olarak daha fazla meblağ ödeme durumunda olma gibi farklı anlamları barındıracak şekilde yorumlanabilir.

Çıkarımsal/anlambilimsel düzeyde belirsizlik bildirme durumu, leksik boyutla da ilişkilendirilebilir ancak leksikal belirsizlikten bağlamın birincil düzeyde önem taşıması ve ayırt edici olması bakımından ayrılmaktadır. Sözcüğün gönderimde bulunduğu anlam/kavram alanı çokanlamlılık olgusu için önemli bir ölçüttür. Bu çeşitlenme durumu, eğer bağlamsal ortaklık ve doğruluk koşulları açısından örtüşme yoksa sözün muhatabının zihninde belirsizlik yaratır. Önvaryimsal tümceler mutlaka gerektirimler içerir. Ancak tanık olunmamış veya bağlamsal ortaklık göstermeyen gerektirimlerde tümceden çıkarılabilecek anlam kesin gibi

görünse de daha önce zikredilen kesinlik kırıcılar devreye girerek kesinlik durumunun aksine dönmesine ve kesinlik dışılık ifade etmesine sebep olmaktadır.

3. Sonuç

Belirsizlikler tıpkı doğruluk ve kesinlik gibi konuşurun önermesinde öne sürdüğü bilginin bir boyutunu oluşturur. Ancak bu boyut doğruluğu değil kesinliği ilgilendirir. Anlamsal açıklık ve netlikten uzak sözcelerde çeşitli dilsel işaretleyicilerle kodlanan belirsizlik olgusu, bu çalışmanın kapsamı gereği önvarsayımsal ifadelerin içerisinde ele alınmıştır. Buna göre Türkçede önvarsayımsal önermeler içerisinde yerleştirilmiş ve çözümü derin yapıda görülen belirsizlik göstericileri morfolojik, leksikal, sentaktik ve çıkarımsal/anlambilimsel düzeyde incelenmiştir.

Morfolojik düzeyde belirsizlik iyelik ekinin, çokluk ekinin, eylemsilerin sırasıyla neyi, kimi/kimleri ve hangi zaman aralığını açık olarak işaretlediği durumlarda görülür.

Leksikal düzeyde belirsizlik; adların, önadların (*bazı, kimi, birçok* vs.), belirteç (*yine, tekrar* vs.) ve eylemlerin (*becer-, başar-* vs.) anlam alanlarının sınırları iyi çizilmediğinde ortaya çıkmaktadır.

Sentaktik düzeyde belirsizlik *ne zamandır, kaç gündür* gibi öbeklerde belirsizlik gösteren *ne, kaç* gibi soru sözcüklerinin zaman bildiren adlarla birleşmeleri, yüklemcil ögedeki eylemin önvarsayımsal olarak tamamlanmış olmasını işaretlemesine rağmen zamansal bağlamda belirsizliğine gönderimde bulunur. Aynı düzeyde önadların hangi varlığı nitelediği konumsal olarak açıkça yazılmadığında (*kırmızı kalem ve silgiler/kırmızı kalem ve kırmızı silgiler; Genç, kadının yanına gitti; Genç kadının yanına gitti.*) önvarsayımın içine yerleşik belirsizlikler görülür.

Çalışmada çıkarımsal/anlambilimsel düzeyde belirsizlik olarak değerlendirilen olgu ise bağlam ve çokanlamlılık gibi kavramlarla doğrudan ilgilidir. Buna göre birden fazla anlam alanına gönderimde bulunabilen *ayrıl-, çık-, hayır* gibi sözcükler ancak bağlamsal olarak çözümlenerek önvarsayımda sunulan bilgiyi belirsizlikten çıkararak hem doğruluk koşullarına uygun hem de kesinlik konumuna yerleştirir.

Morfolojik, leksikal, sentaktik ve çıkarımsal/anlambilimsel düzeyde görünimleri bulunan göstericiler, önvarsayım içerisinde yer alan kesinliği kırarak belirsizlik boyutuna taşır. Belirsizliği giderebilecek temel ölçüt, önermedeki bilginin doğruluk koşullarına uygunluğu ve bağlamsal örtüşmedir. Bu çalışmada dil felsefesi içerisinde sunulan bilgi, bilginin doğruluğu, bilginin kesinliği, bir kesin türü olarak önvarsayımın varlığı ve bu önvarsayım içerisinde yer alan belirsizlikler bir tartışma üslubu ile sunulmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda da söz konusu belirsizliği işaretleyen yapısal ve anlambilimsel düzeyde göstericilerin bir kısmı ele alınmıştır. Çalışmanın ilerleyen safhalarında geniş bir derlem taranarak farklı gösterici türlerine ulaşılması hedeflenebilir.

4. Kaynakça

- ANLI, Ömer Faik (2011). “Doğruluğun Uygunluk Kuramı ve Bilimsel Açıklama Modeli Bağlamında Pozitivizm ve Hempel”. *Kaygı Dergisi*, 17: 71-89.
- ASLAN, Özkan (2017). *Türkçe İçin Gözetimsiz Sözdizimsel Belirsizlik Giderme*. Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- AYDIN, Bünyamin (2018). “Sözdizimsel Bulanıklık Bağlamında Gramatik Çözümlemenin Niteliği Üzerine Bir İnceleme.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/40: 122-146.
- BAYRAKTAR, İrem; BAYRAKTAR, Olcay; DURUKAN, Erhan (2017). “Dil Felsefesi ve Türkçe Öğretimi.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6/4: 2639-2668.
- BEAUGRANDE, Robert de; DRESSLER, Wolfgang (1981). *Introduction to Text Linguistics*. New York: Longman Group Company.
- BOZDOĞAN, Nazik (2002). *Önvarsayım ve Türkçede Önvarsayım Tetkileyicileri*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- CRUSE, D. Alan (1986). *Lexical Semantics*. New York: Cambridge University Press.
- ÇELEBİ, Vedat (2016). “Çağdaş Mantıkçı Anlam Kuramında Dil-Dünya İlişkisi ve Metafizikîn Yadsınması”. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 26: 69-84.
- DEMİR, Gökhan Yavuz (2007). *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- GREEN, Georgia M. (1987). *Pragmatics and Natural Language Understanding*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- GRICE, Herbert Paul (1975). “Syntax and Semantics 3: Speech Acts”. *Logic and Conversation* (Edt. Cole ve J. L. Morgan). New York: Academic Press, 41-58.
- HADOT, Pierre (2015). *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, (Çev. Murat Erşen). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- HECK, Richard (2002). “Meaning and Truth-Conditions: A Reply to Kemp”, *The Philosophical Quarterly* (1950-), 52/206: 82-87.
- HECK, Richard (2007). “Meaning and Truth-conditions”. *Truth and Speech Acts: Studies in the Philosophy of Language*. (Edt. Dirk Greimann ve Geo Siegwart). London: Routledge, 349-376.
- HİRİK, Seçil (2023). “Türkçede Önvarsayım ve Önvarsayım Göstercileri”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11: 91-116.
- HIRST, Graeme (1988). “Resolving Lexical Ambiguity Computational with Spreading Activation and Polaroid Words.” *Lexical Ambiguity Resolution: Perspectives from Psycholinguistics, Neuropsychology, and Artificial Intelligence*. (Edt. Steven L. Small vd.). San Mateo, CA: Morgan Kaufmann Publishers.
- İMER, Kamile; KOCAMAN, Ahmet; ÖZSOY, A. Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İMRAĞ, Özge Sinem; Toksöz Hozatlıoğlu, Derya (2020). “Olumluluğun Biçimsel Dillerdeki Sembolik Gösteriminde Bulanık Mantık Yaklaşımı.” *Diyalog Sonderausgabe: Germanistik in der Türkei*, 85: 66-77.
- KAHRAMAN, Selçuk (2015). *Dilde Çok Anlamlılık ve Belirsizlik Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- LEVINSON, Stephen C. *Pragmatics* (2003). Cambridge: Cambridge University Press.
- MYSTRIDOU, Kyriaki (2015). *Türkiye Türkçesinde Bilgisellik Kipliği ve Kesinlik Dereceleri*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- PAPAFRAGOU, Anna (2006). “Epistemic Modality and Truth Conditions.” *Lingua*, 116: 1688-1702.
- RUSSELL, Bertrand (2007). “Belirsizlik.” *Felsefe Arkivi Dergisi*, 31: 154-162.

- SPERBER, Dan; Wilson, Deidre (1981). "Cognition (in Pragmatics)". *Elsevier Sequoia S.A.*, Lausanne. Netherlands, 10, 281-286.
- ŞENER, Nilüfer; ŞENER, Serkan (2019). *Tümce Anlambilimi. Genel Dilbilim II*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- UÇAR, Aygöl (2009). *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- VARDAR, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1996). *Tractatus Logico-Philosophicus*. (Çev. Oruç Aruoba). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

On the Process of Prefixization and Prefixoids in Turkish

Türkçede Önekleşme Süreci ve Önekimsiler Üzerine

İsa Sarı

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çorum / Türkiye

e-posta isasari@hitit.edu.tr.com

orcid 0000-0003-3766-1438

doi 10.54316/dilarastirmalari.1420069

Atıf

Citation

Sarı, İ. (2024).

On the process of prefixization and prefixoids in Turkish. *Dil Araştırmaları*, 35, 109-130.

Başvuru

Submitted

15.01.2024

Revizyon

Revised

28.02.2024

Kabul

Accepted

04.06.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

11.10.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Önekimsiler, sözcükbirimlerden ortaya çıkarak kök ya da gövdelere eklenip en sola bitişen öğelerdir ve türetkenlikte bir artış göstererek sınırlı ölçüde kısmen dilbilgiselleşme eğiliminde olan türetim ya da çekim ekleri gibi davranırlar. Modern Türkçede *ana(-)fikir*, *başkent*, *ön(-)basım* gibi sıfat+ad tipi birleşiklerin bazı sıfat bileşenleri bu eğilimi gösterir ve bu bileşenler sözlüksel boşlukları doldurmak için anlık adlandırma ihtiyaçlarında önekler gibi işlev görerek kavramları adlandırmak için türetken bir şekilde kullanılırlar. Dolayısıyla Türkçe tipolojik olarak yerleşik bir önekleme mekanizmasına sahip olmasa da bu unsurlar birleştirme ve önekleme arasında bulanık ve tartışmalı bir alan ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada, bu tür bileşenler birleşme ve ekleşme arasındaki süreklilik içinde incelenecek ve bu bileşenlerin bir biçimbilgiselleşme/dilbilgiselleşme sürecinin en başında olduğu savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekimsi, Önekimsi, Önekleşme, Birleştirme, Türkçe.

ABSTRACT

Prefixoids are the left-most elements attaching to roots or stems, which emerge from lexemes, and behave like derivational or inflectional affixes, tending to slightly grammaticalize to a limited extent, showing an increase in productivity. In Turkish, certain adjectival constituents of the adj+n type compounds like *ana* 'lit. mother=PFmain, PFprimary' as in *ana(-)fikir* 'gist', *baş* 'lit. head=PFmain' as in *başkent* 'capital', or *ön* 'lit. front=PFpre-' as in *ön(-)basım* 'pre-edition' show this tendency and are used productively to name concepts by behaving like prefixoids in spontaneous naming needs to fill the lexical gaps. Thus, though

Turkish does not have an established prefixation mechanism typologically, these elements give rise to a blurry and controversial territory between compounding and prefixation. In the present study, such adjectival constituents will be investigated within the continuum between compounding and affixation, and it will be advocated that these constituents are at the very beginning of a morphologization/grammaticalization process.

Keywords: Affixoid, Prefixoid, Prefixization, Compounding, Turkish.

0. Introduction

The notion *affixoid* covers the elements that are in transition from a free constituent of a compound to a bound morpheme (Fleischer 1969; Stepanowa & Fleischer 1985: 141-147; Olsen 2000: 902). Some scholars even distinguish affixoids as a third category and place them between affixes and lexical units (Elsen 2009; ten Hacken 2000: 355; Ralli 2020). For others, affixoids are "affixes that originally came from independent words and often still have the status of a phonological word" (Chaves 2008: 263) and they are occasionally compared to combining forms like *tele-*, *geo-*, *mini(-)* etc. which can be found in the compounds named *neo-classical*. To sum up, affixoids can be considered a tool to bring out a mechanism that constitutes new word-forms or lexical units whose statuses are vague and controversial. In this respect, defining and designating an intermediate category between lexical and grammatical poles seems like a requisite.

Adapted from the hyperonym *affixoid*, a *prefixoid* is considered a left-hand constituent of a compound with a prefix-like behavior (Hüning & Booij 2014: 591-592). From a typological perspective, Turkish does not have an established prefixing mechanism. However, when digging through its lexicon, it can be easily seen that there are some constructions formed with constituents that behave like prefixes or at least prefixoids to a limited extent. These constituents may seem like modifiers of compounds and therefore they are subject to compounding at first glance. Considering the loss of semantic link of the compound's leftmost constituent and its free lexical equivalent(s) besides metaphorical extensions on them, however, prefixoidization or at least prefixoidal implication can be observed in a very limited number of cases. Thus, though Turkish does not have an established prefixation mechanism, some adjectival constituents found on adj+n type compounds tend to develop to prefixes by acting like prefixoids by the essential parameters of grammaticalization in present-day Turkish. The fundamental principle in this process largely depends on the analogy of the relevant semantic and formal patterns. Therefore, novel formations containing prefixoids are possible in Turkish due to an increase in productivity even they emerged by some neologisms inspired or imitated from (Indo-)European languages in 1930s within language reforms by neologists or language amateurs. In this respect, semantic changes through an extension to a more general and mostly metaphoric meaning is an indicator of prefixoidization on the grounds of

grammaticalization, and partial or full productivity can be observed along with an increase in the usage of such elements.

In this paper, the focus will be on the constituents functioning as modifiers of compounds like *ön* 'lit. front=PFpre-', *baş* 'lit. head=PFmain', *ana* 'lit. mother=PFmain, PFprimary', *eş* 'lit. partner=PFco-' and others, some of which emerged due to the efforts to establish an affinity between Turkish and (Indo-)European languages but later tended to develop into derivational prefixoids in the course of time while retaining their lexical status to a degree. These elements will be evaluated in a nutshell by a holistic approach on some criteria with respect to various aspects of grammaticalization like semantic bleaching, persistence, divergence, and decategorialization that concern the above-mentioned elements in the context of the differences between compounding and affixation also with relevant principles of morphologization to some extent. Other aspects of grammaticalization, like phonological attrition or layering, will not be discussed as separate titles since they are not relevant to the topic. Some other complementary mechanisms, however, such as frequency and productivity, will be touched upon in appropriate contexts.

1. Fundamentals of word-formation process in Turkish: affixation and compounding

Though some marginal word-formation processes to Turkish such as back-formation (e.g. *manya*- 'go wilding' from *manyak* (< French *manique*), blending (e.g. *bilişim* 'informatics' from *bilgi* 'information' + *iletişim* 'communication'), clipping (e.g. *entel* 'intellectual' from *entelektüel*), or conversion (e.g. *kaykay* 'skateboard') have started to be productive in the language due to "globalization" and intensive contact via various medium with other languages, from a typological perspective, Turkish is intrinsically an agglutinative and suffix-employed language in which new words and word-forms are created via affixes attaching to the right. In other words, the prevailing word-formation and also inflection process is realized by suffixation in Turkish. Mostly, a grammatical category or derivational semantic content is matched to a certain suffix. Thus, it shows a systematic relationship between functions or meanings and suffixes over roots or stems. Both derivation and inflection are carried out by suffixes and there are hundreds of them along with their allomorphs (see Hatiboğlu 1981 for the list of affixes together with their examples in Turkish). Synharmonism is applied in suffixation with a small number of exceptions like the suffixes *-Daş*, *-leyin*, *-ki*, etc. which have been explained through some morphological developments diachronically.¹

¹ Still, formations like *iş-teş* (work-SAM 'reciprocal; co-functional') can be attested, but very few of them are in use in modern Turkish. On the other hand, hypercorrected forms adapted to vowel harmony like *ordaki* (instead of *oradaki* 'over there') or *alırkan* (instead of *alırken* 'when taking') can be attested in some Turkish dialects in Turkey (Akca 2012: 54; Karahan 1996: 7).

Compounding is another dominant word-formation process, whose examples were attested from the very first written records of Turkish and other Turkic languages (Tekin 1968: 118; Johanson 2022: 44). Many examples of ADJ+N or N+N schemes of compounding,² both semantically endocentric, exocentric, semi-exocentric or sem-endocentric types, expand the lexicon of Turkish as in (1a), (1b) or (1c):

- (1) a. *ak-ar-su*
flow-AOR.PTCP-water
'river'
- b. *demir-baş*
iron-head
'fixture'
- c. *buz-dolab-ı*
ice-cupboard-3SG.POSS/CM
'refrigerator'

Here, it will be appropriate to elaborate the primary N+N compounds. This primary compounding scheme consist basically of two nouns, the latter with the element *-(s)I* which is named *linking element*, *compound marker* (CM) or *third person singular possessive suffix* (3SG.POSS), morphologically, as in (2c) above and that formal pattern can be formulized as N+N-CM or N+N-3SG.POSS. However, some schemes of compounding, more precisely, some constituents of compounds show a tendency to be productive in creating novel forms for instantaneous naming needs or to fill the lexical gaps spontaneously, e.g., a construction like *ön yazma* 'pre-writing' can be attested in *öğrencilerin ön yazma aşamaları* 'pre-writing periods of the students' and this leads to the process of prefixization (or more precisely prefixoidization), which can be found on some examples of N+N or ADJ+N patterns. Since adjectives and nouns cannot be distinguished from each other with clear boundaries in many cases, no sharp distinction can be presented regarding the compounds without compound marker as in *taş ev* 'stone house, house made of stone'. This has led some constituents found on compounds formed with this pattern adequate to be interpreted as prefixoids, especially if a semantic abstraction is evident, though many of the researchers oppose.

2. The debate of prefixes in Turkish

Discussions on whether Turkish has prefixes goes back to Turkish language reforms. Some language amateurs uphold the idea that Turkish has some genuine prefixes and prefixing is a common method for derivation in Turkish (see Frankle 1948: 115 for a brief introduction to the issue). Even İbrahim Necmi (Dilmen) believed that creating prefixing was necessary³ and Atalay tried to prove that

² See Dede (1978), van Schaaik (2002), and Göksel & Haznedar (2007) for more details on compounding in Turkish.

³ He created some neologisms like *yantısüel* (< *yantı* [< *yâd* 'foreign'] + *süel* 'military') in place *antimilitaire* 'antimilitary'.

Turkish has prefixes by offering *aşmak*, *taşmak*, *şaşmak* or *olmak*, *solmak*, *dolmak*, *yolmak* (which are free lexemes in fact) as proofs⁴ (Levend 1960: 422-423). At about the same years, at *Birinci Türk Dili Kurultayı* [The First Turkish Language Congress], Fuat Köseraif considered the absence of prefixes in Turkish as a major deficiency and thought that words such as *ileri* 'fore, forward', *geri* 'back, backward', *iyi* 'good' etc. can be made prefixes by processing them (TLC₁ 1932). Moreover, many attempts were made to create "prefixed" words by the implements of Turkish in 1930s. In this respect, *ast* 'sub-', for instance, was imported from Central Asian Turkic dialects, and formations like *asteğmen* 'second lieutenant' or *astsubay* ~ *assubay* 'noncommissioned officer', which are being used in present-day Turkish too, were created using this "prefix" (Lewis 1999: 94). Formations like *anayasa* 'constitution, lit. mother+law', *başkent* 'capitol, lit. head+city' were also created and have been used since. Other prefixing attempts like *arsı-* 'inter-' (<~ *arası* 'between') were not successful, and only remained in *arsıulusal* 'international' (Lewis 1999: 94), and even that word-form is not used by any speaker of present-day Turkish. Instead, people use the 'more natural' and lexicalized form *uluslararası* (< *ulus-lar* 'nation-PL' + *ara-sı* 'between-CM') for Turkish. Some shortened forms of lexical items like *uz* 'fore-' from *uzak* 'far' or *yar-* 'sub-, vice' from *yardım(cı)* 'support(er), help(er), assistant etc.' have also been tried to be established by language amateurs or some neologists as "prefixes", as attested in *uzgörür* 'foresighted' (< *uz[ak]* 'far' + *gör* 'to see'-ür_[AOR]) or *yarkurul* 'subcommittee' which are substantially semantic copies of Latin or French equivalents (see Lewis 1999:94-95 and Röhrborn 2002 for more).

Apart from these non-academic assertions, it is possible to start the scientific treatment of prefixes in Turkish with Deny (1938). He believed that prefixes exist in Turkish and considered intensifying particles like *kap-* as in *kap-kara* 'INT-dark=coal black' or *büs* as in *büs-bütün* 'INT-complete=entirely' (1938: 59) prefixes. Even he corresponded *iç* 'interior' to prefixations in examples like *iç-kur* 'interior strap' (attested in the form *uçkur* in present-day Turkish) or *iç-don* 'interior pants' (1938: 60). Gencan (1979: 181) emphasizes that forms like *kap-* and *ter-* at the leftwards of the formations *kıpkırmızı* 'crimson red' [*kırmızı* 'red'] and *tertemiz* 'clean as pin' [*temiz* 'clean'] takes the form of a prefix and is added to the beginning of the adjective. In relation, suggesting the idea that the gap of prefixization is mostly filled with monosyllabic words, Hatiboğlu (1981: 9) also states as follows, but does not accompany the idea that Turkish has prefixes: "Türkçede de 'öz, iç, dış' gibi tek heceli bazı sözcüklerle kurulan birleşikler, önek gibi etkili olmaktadır. [Compounds formed with some monosyllabic words such as *öz*, *iç*, *dış* are effective as prefixes in Turkish too.]". Underhill (1985: 437) also (implicitly) supports the idea that *bes-* in *besbelli* 'obvious' [*belli* 'apparent'] or *m-* in reduplication *kitap mitap* 'books and stuff' [*kitap* 'book'] are prefixes, indicating "There is one other pattern of reduplication involving a prefix." for the latter. Köniğ (1987: 176-179) discusses the existence or absence of prefixes in Turkish

⁴ Later, he quit this attitude and even opposed his previous idea: "[...] Türkçemizde önek yoktur; bunu yaratmaya çalışmak da boş bir iştir. [...]" (Atalay 1946: 27).

through various examples and arguments. He states that at least some of the elements such as *ön*, *son*, *alt*, *üst*, *iç* which found in Turkish, behave like prefixes in German, but he also emphasizes that they cannot overlap with prefixes in some respects. He argues that such elements should be given a privileged position in Turkish because of their status, and that there are good reasons for integrating prefixes in Turkish, such as their productivity and usefulness. Kornfilt (1997: 108, 419) suggests that "intensive adjectives" are formed by prefixation as in *boş* 'empty' > *bomboş* 'utterly empty' or *uzun* 'long' > *upuzun* 'very long'. She accepts *bom-* and *up-* as prefixes by considering such examples. On the other hand, Göksel & Kerslake (2005: 88-89) discuss *anti-*, *post-*, *gayri-*, *bi-*, *na-* as prefixes occur only with loan words. They suggest that among these prefixes, *anti-* has some degree of productivity. Besides, they also consider intensifying particles like *ip-* or *ter-* as in *ip-ince* 'very thin' [*ince* 'thin'], *ter-temiz* 'clean as pin' prefixes (Göksel & Kerslake 2005: 90) like Kornfilt and others. They also evaluate *m-* components of reduplications as prefixes as in *etek metek* 'skirt(s) and the like' [*etek* 'skirt'] by stating that "the modifying consonant 'm' is prefixed to its second occurrence" (Göksel & Kerslake 2005: 91).

Şahin (2006) strictly defends the idea that Turkish has no prefixes at all though it has a long history of contact with other languages like Arabic, Persian, French and English, which have prefixes inherently. This situation, however, has led to the use of prefixed words in Turkish (this is via copying prefixed word-forms as a whole, like *bi-vefa* 'disloyal'). For her, in addition to this, to create equivalents of foreign words in Turkish, and when calquing the prefixed words into Turkish, forming compounds was also preferred. These compounds in Turkish were sometimes perceived as prefixed words and brought up the question of whether there is a prefix in Turkish (Şahin 2006: 65). In addition, according to her the idea that phonetic component *m-* in reduplications as in *elbise melbise* 'dress(es) and the like' [*elbise* 'dress'] or *sandalye mandalye* 'chair(s) and the like' [*sandalye* 'chair'], as well as intensifying particles like *bem-* as in *bembeyaz* 'extremely white' (< *bem-beyaz* 'INT-white') are prefixes is untenable. She defines such elements as *ön ses* [pro-sound], 2006: 72).

By contrast with this opinion on the intensifying particles, Lewis, in his *Turkish Grammar*, takes the matter one step further and states the following: "The only regular use of prefixation is to intensify the meaning of adjectives and, less commonly, of adverbs." (2000: 52). By doing so, he accepts Turkish having prefixes. Similarly, van Schaaijk considers such elements as prefixes by indicating that "[...] reduplication is based on copying (a part of) the first syllable of an adjective and using it as a *prefix*, an element that comes *before* the adjective." (2020: 456). On the contrary, Korkmaz, in her Turkish grammar, opposes the idea that particles like *ap-* as in *ap-açık* 'obvious' [*açık* 'clear, open'] are not prefixes (2009: 20).

In this respect, it can be easily seen that there is not a consensus on defining the intensifying particles attaching before adjectival roots and stems as well as reduplicative particles such as *m-* as in *kitap mitap*. One group of researchers evaluates them as prefixes, while others identify under other names and terms. A

crucial point is that contrary to words such as *ön*, *iç*, *dış*, *ana*, *baş* and the likes, the elements used in syllable reduplication, have no meaning of their own. Their only effect is to intensify the overall meaning of the word. With *m*-reduplication a new stem is composed to create a picture of a similar item. This new stem is open to inflection, e.g. *evi mevi yok*.

In addition to all the debates, it is a fact that Turkish has some *en bloc* (lexically integrated) prefixed words copied from the languages it has intensive contact in the past like Arabic, Persian etc. In this respect, *hem* acts as a prefix in Persian and some words are copied into Turkish like *hemşehri* 'countryman' or *hemzemin* 'on the same level'. On the other hand, formations which consist of two different elements from two different languages such as *hemfikir* 'likeminded' (< Persian prefix *hem*-+Arabic *fik(i)r* 'opinion') are also possible. Similarly, Persian *bi*- 'without' is copied *en bloc* in word-forms as in *bi-vefa* 'without loyalty=disloyal', and it can be seldomly attested in formations combined with Turkish roots as in *bi-gönül* 'unwilling' [*gönül* 'heart']. The amount of such formations, however, is very limited in Turkish lexicon. That is to say, foreign prefixes have no overall influence on the internal structure of Turkish and they do not involve productivity as prefixes except a few infrequent and lexically integrated or fossilized examples.

When it comes to the main issue taken in this study, the situation does not change on consensus. For some researchers, constituents like *ana*, *baş*, *ön*, *öz* etc. are prefixes but for the most, these are formed by juxtaposition and should be treated within the boundaries of compounding (Wilkins 2016: 3369). However, although those formations are just simple representatives of juxtaposition, and the use of such elements emerged by analogy to the prefixation in Indo-European languages, or they are simply semantic copies of prefixed elements in some "prestigious" languages like French, during the Turkish language reform, as in *öngörmek* 'to foresee' or *öngörü* 'foresight' which is a semantic copy of French *prévoir* 'foresee', such copies or analogies triggered a mechanism to create novel formations in Turkish. Today, such elements have become viable to various instantaneous needs by overflowing the limits of compounding, as shown above. In this respect, without going into details, Balcı & Kanatlı (2000) support the idea that constituents like *baş*, *ön*, *öz* etc. behave like prefixoids and thus these constituents of nominal compounds largely spelled adjacent instead of being written separately. Yüceol Özezen also states that prefixoids tend to develop in Turkish, although they are not prefixes for now. At this point, she argues that the changes and developments in Turkish should be evaluated with an objective attitude away from romanticism. She also points out that adjacent spelling may be an indication of prefixoidization (2014: 751).

To sum up, even though the constituents discussed in the present study emerged as the result of the efforts to create prefixes in Turkish artificially to bring it closer to (Indo-)European languages and establish an affinity with them even though it has no prefixation mechanism at all, such constituents have gained productivity to a degree and started to fill lexical gaps on various discourses in modern day's Turkish. They also have the function to bring Turkish equivalents to some Arabic or Persian words and even create neologisms which are equivalents of prefixed

words in western languages. Therefore, while the idea that "There are no prefixes in Turkish." is still valid, at least it is possible to argue that "Why shouldn't there be prefixoids?".

3. The blur between compounding and derivation via affixation

Functional, grammatically "contentful", but bound morphemes that attach to free ones are subject to affixation. Affixation results in new semantic limitations, transformations or variations related to the root or stems in grammatical or lexical grounds. This process has subtypes like suffixing, infixing, prefixing, or circumfixing and aspects as derivational or inflectional. In compounding, however, one free morpheme is attached to the other one in a relation of subordination (*kamyon şoförü* 'truck driver'), attribution (*beyaz perde* 'lit. white curtain, cinema') or coordination (*taksi(-)dolmuş* 'taxi-dolmuş') relation to form new lexical units. Notwithstanding, both derivation via affixation and compounding have the same function in languages: to name concepts and to expand the vocabulary, and these two mechanisms are constituted inherently on the basis of a principle: concatenation. In affixation, concatenation requires both free and bound items at the same time, while in compounding, at least two free but lexical items are required. Thus, 'the box or case in which pens or pencils are put' can be identified in Turkish via affixation with *-lik* (though it is capable of establishing different semantic relations) as in (2a) or via compounding as (2b):

- (2) a. *kalem-lik*
pen-DER
'penholder'
- b. *kalem kutu-su*
pen box-3SG.POSS
'penholder/pencil case'

From this point of view, it is the morphological quality of the concatenated items which designates the underlying mechanism, and both the internal structures of affixation and compounding are accessible through similar abstract patterns like $L_1+L_2+(L_3)...$ in compounding or $L+S_1+S_2+...$ etc. in affixation.

The demarcation between affixation and compounding, however, may sometimes be blurry. In this respect, *hane* 'household' in Turkish, which is a copy from Persian, used mostly as a compound constituent, exhibits some features of affixoidization. This item has gained sufficient productivity, showed semantic expansions, and even undergone phonological attrition, which are some of the principles of grammaticalization and characteristics of affixoidization. Using this lexeme, constructions like *postane* 'post office' (< *posta* 'post' + *hane*), *eczane* 'pharmacy' (< *ecza* 'drug' + *hane*), *pastane* 'pastry shop' (< *pasta* 'pastry' + *hane*) or *hastane* 'hospital' (< *hasta* 'patient' + *hane*) are formed. Besides, there emerged some recent examples like *birane* 'beer house' (< *bira* 'beer' + *hane*), *doğumhane* 'delivery room' (< *doğum* 'birth' + *hane*) etc., some of which are the results of concatenation of native and foreign items together. Thus, the productivity of -

hane as an affixoid is well established due to its frequent use, and this can be attested with some extraordinary formations like *aşkhane* 'love + *hane*' or *mantihane* 'a restaurant where people eat dumpling' and even some proper names like *Balikhane* 'a fish restaurant located in Istanbul and other cities in Turkey'. As a result, *-hane* is started to function like an affixoid with the semantics of 'a place related to X' due to its productivity and frequency, and possible constructions can be formed by attaching it to any nominal root or base. Such attributions involve one of the characteristics of affixoids (Marchand 1967: 326), and formations formed with *hane* involve a semantically and mostly formally transparent pattern as shown in Figure 1:

$$[[X]_n + [hane]]_n \rightarrow /Xhane/_{/n} \mid /X\langle\rangle ane/_{/n} = \text{'a place related to X'}$$

Figure 1. the transparent pattern for the affixoid *hane*.

By this means, words like *bilgisayarhane* 'a place related to computers' or 'a shop where computers are sold' (< *bilgisayar* 'computer' + *hane*) more specifically, or *saatane* 'a place related to clocks' or 'a shop where clocks, watches etc. are sold or even repaired' (< *saat* 'clock, watch' + *hane*) are possible, and they are analyzable for the hearers even if they hear these formations for the first time. In this respect, *-hane* (with its phonologically attrited form *-ane*) should be treated as an affixoid and thus be placed on a cline as shown in Figure 2:

<i>hane</i>		<i>X+hane</i>		<i>-hane ~ -ane</i>
fully lexical item	>	compound item	>	affixoid
<i>hane</i> 'household'		<i>hasta+hane</i> 'h. for the sick'		<i>hastane</i> 'hospital'

Figure 2. the cline of the affixoidization of *-hane*.

This case clearly indicates the blur between compounding and affixation. That is to say, some compound items may start behaving like an affix and such items shall be considered affixoids since they show some features of established affixes. However, they don't exhibit every exact feature of affixes, like vowel harmony. Turkish is a language having vowel harmony (synharmonism to a greater extent), but this harmony is not applied to the formations with the affixoid *-hane*. This is one of the foremost reasons for identifying this element as an affixoid, instead of a proper affix, since almost every affix shows vowel harmony with regard to the roots or bases they attach. However, some established affixes like *-(X)yor*, *-Daş*, *-ken*, *-mtrak* or *-leyin* in Turkish, as noted earlier, do not exhibit such harmony and this is another problematic aspect of proper Turkish affixes, but this case is not relevant for our scope.

Some left-most elements in compounding show semantically similar developments and patterns as in above-mentioned case for *-hane*. The position of such elements is fixed (on the left) and they function as modifiers in general terms. Thus, the rightmost element is a head and the elements on the left side of it is modificatory, inherently. Due to some factors like change in semantics and increase in frequency, however, these elements tend to expand their area of usage

by gaining productivity in time. The left-most lexical elements that take part in nominal (and occasionally in verbal) compounding like *ön*, *ana*, *öz* or *baş* and the others not mentioned here, behave like prefixes by semantic divergences and generalization, thus developing abstract meanings, but analyzable patterns. These patterns gave the way for these elements for their increased usage and to fill lexical gaps by abstraction. Some aspects of the morphologization and grammaticalization are relevant for explaining such cases. So, these lexically contentful words tend to gain some partially grammatical features and begin to act like prefixes, subject to the realms of morphology. However, no phonological attrition or conformity to vowel harmony can be observed, and from that perspective, they look like ordinary nominal compound constituents. In section 6, the relevant aspects of grammaticalization and then principles of morphologization will be implemented to the related elements in Turkish, which behave like prefixes, to be more precise, prefixoids.

Differences and similarities between compounding and derivation are highly discussed under different perspectives (see ten Hacken 2000; Bauer 2005; Kenesei 2007; Ralli 2010 for such discussions). Thus, other issues between two mechanisms will not be covered here anymore. Pointing out to affixoids in a broad perspective is an important fact in order to understand the nature of prefixoids and/or relevant elements in Turkish.

4. The characteristics for affixoids⁵

Regarding the affixoids, Booij suggests as follows:

"In addition to productive affixes, there is also a large class of productive affixoids, morphemes that sometimes also exist as independent words, but always have a specific meaning when used in a complex word." (2003: 256)

In this respect, productivity and a variation in semantic content are the prerequisites for an element to be considered an affixoid. When combined with other "contentful" morphemes, such elements denote a special meaning, apart from its parent content, and thus gain productivity from an analogical perspective by allowing to create new lexical items and consequently to name concepts. In the case of *ön* 'front', it should be mentioned here that this pattern was emerged in Turkish as a "selective copy" (Johanson, 2007: 33) from French *prévoir* 'foresee' as *öngörmek* and later its variants are formed such as *öngörü* 'foresight' or *öngörüŧ* 'prevision'. Later it gave predictability to the language speakers and thus analyzed to its constituents, then gave way to new formations through the pattern. Thus, *ön* 'front' for example, when used together with relevant lexical items, denotes a more generalized and abstract concept like 'pre-' or 'before' as in *ön(-)görüŧme* 'pre-interview' or *ön(-)tetkik* 'pre-examination' or even in not attested but semantically analyzable and predictable constructions like *ön(-)yürüyüŧ* 'pre-walking'. Thus, a pattern is formed in Turkish with the element *ön* 'front', and it has predictable semantics and analyzable formal properties for the hearer, instead of its literal

⁵ Affixoids are also called *semi-words* for some researchers. See Bauer (2014: 121).

meaning as can be seen in *ön cephe* 'front side'. Similarly, *baş* 'head' has gained a more general and abstract semantics as 'main' or 'prime', etc., when used in compounds like *başkent* 'capital', *başbakan* 'prime minister' or *başbaya* 'main dealer' etc. instead of its literal meaning 'head' as in *baş taraf* 'head (front) side' or *baş ağrısı* 'headache' etc. Comparably, the equivalent of Turkish *baş* is *Haupt* in German, which is developed to a derivational form from its literal meaning, as can be observed in examples like *Hauptbahnhof* 'central station' or *Hauptstadt* 'capital' though *Kopf* is used for the concrete concept and thus *Haupt* is considered a prefix in Fleischer and Barz (2012: 257) as cited in Hüning and Booij (2014: 591). In Turkish, such a development cannot be observed, but the metaphorical and more generalized usage of *baş* makes it possible to interpret it as a prefixoid in some respects along with similar elements as *ön*, *ana*, *öz* or *eş*. The metaphorical extensions and thus abstractness of *ön*, *ana*, *baş*, *öz*, or *eş* are available only when they form compounds. Thus, they may be considered bound morphemes in this respect. In other words, the semantic expansions of those elements are only due to their bound forms. This indicates the shift from lexical towards the affixial pole within semantic grounds and can be considered evidence that some derivational affixes may have been developed from constructions of full words, possibly via a compound to an intermediate stage (Hamans 2013: 302). Thus, the case reflects such progress that can be placed on an intermediate stage.

Formally and phonologically, there is no reduction on prefixoids when compared to fully grammaticalized affixes, but from the semantic perspective, primarily, there is an obvious abstraction, and thus, bleaching and expansion occur. Ten Hacken (2000) proposes three criteria on the emerge of affixoids: "(i) an increased productivity, (ii) a decreased semantic specificity, and (iii) an etymological and formal link to an existing free stem". Prefixoids in Turkish meet these criteria. Regarding the productivity, it is possible to create new transparent and predictable, analyzable word-forms with aforementioned prefixoids in Turkish. Secondly, semantic generalization is obvious as mentioned and explained before. Finally, semantic and formal ties with the parent lexeme to the prefixoids is apparent. The lexical items functioning as prefixoids are always polysemous. Thus, these lexical units show a tendency to develop abstract semantic contents and then grammaticalization to a degree. In this respect, it is possible to state that polysemous words tend to form compounds.

As for the differences between established prefixes and prefixoids, the following evaluations can be made: Prefixoids should be distinguished from prefixes, which have not free semantic meanings and equivalents as well as not gaining phonological attritions. For some scholars, prefixoids can be evaluated as initial combining forms, formants, neo-classical elements or confixes, and their combinations are due to the compounding rules, not affixation (Iacobini 1999: 132-133). Combining forms, however, may be differentiated due to their semantic properties since they do not tend to involve free semantic content and an equivalent in the lexicon, though there are some examples like *burger* from German *Hamburg-er* => *ham-burger*. *Burger* has developed to a free lexical item coded in the lexicon, and a possible "combining form". In this respect, *-kolik* (<

via analogic parsing from *alkolik* 'alcoholic') in Turkish may be considered a suffixoid that can be attached freely to any noun as in *çaykolik* (tea+*kolik*), *işkolik* (work+*kolik*), *aşkkolik* (love+*kolik*) or *parakolik* (money+*kolik*) etc. denoting a person addicted to the relevant noun through a pattern as shown in Figure 3:

$$[[X]_N[\textit{kolik}]]_N \rightarrow X\textit{kolik}_N = \text{'a person addicted to X'}$$

Figure 3. the transparent pattern of -*kolik* which behaves as an affixoids.

As to our topic, constituents behaving like prefixoids subject to this paper are in a subordination relation to a degree. In other words, they denote hyponyms of the head and act as a modifier, but these modifying functions are metaphorical and thus abstract. The semantic content of the bases they attach must be suitable to the constituents behaving like prefixoids. They can be easily predicted when they combine with the stems which meet this semantic criterion, even if they are not listed in the dictionaries or in the mental lexicon of the speakers, as explained before.

5. The relevant aspects of grammaticalization and their implementations to prefixoids in Turkish

Prefixation of adjectives through grammaticalization is not unusual for world languages. In this respect, van Goethem (2008), for example, has attested and investigated adjectives grammaticalizing into prefixes in Dutch and French. She argues that "there is a continuum between syntax and morphology, and more specifically, between compounding and derivation." and deals with the subject in terms of "hybridity", considering the relevant phases of grammaticalization (2008: 27-28). Here, a similar method will be used to discuss the developmental stages of prefixoidization in Turkish.

The quotation below, which is also quoted by van Goethem (2008), is important with respect to the grammaticalization process and affixoids:

"The rise of affixoids is a typical case of grammaticalization, content words becoming grammatical morphemes. As is well known from grammaticalization studies, semantic change precedes formal change. In the case of affixoids semantic change has already taken place, but there is no formal change yet: formally there are just like (real) compounds, there is usually no phonological weakening involved. We also observe the layering that is characteristic of grammaticalization: besides the bound use of these words, their use as independent lexemes, with a greater range of meanings is still possible." (Booij 2005: 117)

The status of the prefixoids in Turkish exactly matches the points and considerations with Booij's, even though the prefixoids examined here like *ön* seem as the results of intensive language contact with English and French, and "internationalisms" as suggested in Faust (2021: 26). Prefixoids in Turkish, at first, show semantic diversification, or more precisely semantic bifurcation by bleaching of the relevant constituent. The first elements *ön* or *baş* of *adj+n*

compounds as in *önbalayı* ~ *ön(-)balayı* ('pre-honeymoon', lit. front honeymoon') or *başparmak* ('thumb, lit. head-finger') can serve as examples of such a prefixoidization or *pre-prefixization* process. Though they apparently have the impression of a modifying element of a compound, some hints can be found for those semantic changes, for example, writing adjacently instead of separately, which is a tendency for Turkish speakers and for "legislatives" like Turkish Language Association (=Türk Dil Kurumu, TDK) as in *önsezi* 'foresight' or *başkahraman* 'protagonist' (GTS, 2023) or with a hyphenation as in *ön-görüşme* 'pre-interview' (Int.Düzce). Therefore, the constituents tend to prefixize have also a tendency to be written adjacently and this is a prevalent sign for the process to be addressed here. Phonological changes, on the other hand, may not be observed in the process of prefixization, and this applies in Turkish too, since phonologically no attrition, no conformity to vowel harmony or no stress loss is observed in the process.

5.1. Semantic bleaching

Semantic bleaching, desemanticization, or abstraction is generally considered the first step of grammaticalization and a prerequisite for it (Heine & Reh 1984: 15; Haspelmath 1999: 1062). Loss of semantic integrity and transition to a more general/abstract meaning is considered a signal for the grammaticalization. When this occurs, the semantic content of the item in question starts to loosen and shifts towards metaphorical usages and, thus, more abstract meaning. This abstractness causes the item to be used more frequently and makes it preferred more by speakers of the language. The situation can easily be observed when considering the constructions with prefixoids in Turkish, as shown in (3):

- (3) a. *ön()* / *(-)izin*
front permission
'prior consent'
- b. *ana+hat*   *ana+yol*
mother line   mother road
'outline'   'main road'
- c. *baş()**asistan*
head assistant
'chief intern'

As can be observed from the examples, a metaphorical usage of the free lexemes causes generalization on semantics and this makes it possible to extend the usage for similar concepts and expand on more right-most elements of compounds. That is, lexically contentful words tend to develop to derivational morphemes with a more general semantics and the content of this semantics is bleaching. However, the equivalent parent lexical items hold their status. So, *ön* 'front', *ana* 'mother' or *baş* 'head' can be used freely in relevant contexts.

Hopper & Closs Traugott (1993) suggest that the lexical items tending to grammaticalize are mostly known as "basic words". In this respect, the prefixoids in Turkish, which tend to grammaticalize, are of such basic words. As might be

expected, the more a word is "basic" the more it is used frequently. In other terms, basic words tend to undergo more transformations in terms of grammatical levels, but especially in terms of semantics at first. Frequency and occurrence bring out semantic alteration and diversification, and this is observable in the present case because the elements in question are basic words for.

Considering the semantic bleaching, the shift towards the metaphorical usages of the prefixoids or from a more cautious perspective, some prefixoids in Turkish mentioned in this paper can be schematized as follows:

	CONCRETE		ABSTRACT
<i>ön</i>	'front side, anterior'	>	'pre-, before period, prior'
<i>baş</i>	'the upper part of a body, head'	>	'main, chief, prime'
<i>ana</i>	'mother'	>	'main, fundamental'
<i>öz</i>	'essence, core'	>	'self'
	...	>	...

In almost every new formation with those elements involved, the abstractness is deployed. Thus, in a novel construction like *ön buluşma* 'pre-dating' or *öz( )beğeni* 'self-rating', this abstract and generalized semantics can be analyzed and understood by the hearer even if they didn't hear such a formation before. In other words, such possible constructions do not have to be coded in hearers' mental lexicons, only the coding of the abstract meaning of the first constituents will be enough, as this is the general case and characteristics with affixes in languages.

The notion *loss of the semantic content* is not adequate since at least no complete loss is observed in our cases. What is observed from a semantic perspective is meaning generalization and abstraction through metaphoric alteration. In other words, semantically there is no loss, but a variation and an expansion on the background in a synchronic perspective have been observed when considering prefixoids in Turkish. They do seem like parts of adj+n class compounds, but they create more metaphoric semantic content and have the potential to analogically create new analyzable formations just like any productive affix. In this respect, (4a) is considered an adj+n compound, since *ön* is completely used as an adjective, marking a façade here. In a formation like (4b) however, *ön* designates neither attribution nor quality, but creates detached semantic content for *eleme* 'selection' like 'a selection before actual selection'. Emergence of a more abstract content rather than observable concrete content is apparent on the latter.

- (4) a. *ön yüz*
front side
'façade'
- b. *ön( )/(-)eleme*
pre-selection
'qualifier'

The prefixoidal constituent *ön(-)* is attached mostly to inanimate nouns and concepts, but also to some verbs or deverbal nouns which denotes a continuum. In this respect, *it* can be added to deverbal nouns like *ön(-)koşu* 'pre-running', *ön(-)yazı* 'pre-writing', etc. Here, semantic differentiation is observable between the prefixoidal usage and the usage related to compounding. In (5a) the compound has the semantic content 'the writing on the front (side) or façade', while (5b) indicates 'pre-writing' or 'cover letter' with its institutionalized prefixoidal usage to some extent.

- (5) a. *ön yazı*
front writing
'writing on the front (side)'
- b. *ön(-)yazı*
pre-writing
'pre-writing; cover letter'

5.2. Persistence

Even if a semantic shift from concrete to more abstract and general meaning occurs, the "traces" of the parent lexeme might still be observed in the grammaticalized form or the lexeme tending toward grammaticalization (Hopper 1991). In other words, a semantic tie can be preserved and perceived between the parent lexemes and its grammaticalized equivalents. This can be applied to the Turkish prefixoids too. In *ana* for example, the non-metaphorical, concrete meaning 'mother' (as in *ana kadın* 'mother woman') is observed in its prefixoidal usages like *ana( )sayfa* 'home page' related to 'being on the front, preceding etc.' and the semantic tie 'maternity' is implicitly added to its semantics since a home page of a web site can give "birth" to other pages. That is, with the semantic relation of 'be derived or be born from' remains on the background with semantic ties.

It is also possible to assume a semantic unification for some of the cases in which both the meanings are possible to postulate, as in *ön( )söz* 'foreword' since both concrete and abstract meanings are possible. As to concrete meaning, an *ön söz* is physically the first statements of a book that are at the front or at the beginning of it etc., while as to abstract meaning, it is possible to consider an *ön söz* in a metaphoric usage. In other words, polysemous usages of the elements are available on the ground, and this may be sensed with two meanings at the same time. In orthography, users tend to write abstract meaning adjoined or hyphenated as <*önsöz*> or <*ön-söz*> though it is advised to write separately as <*ön söz*> in *Up-to-date Turkish Dictionary* (=GTS) and *Spelling Guide* (=YK). This indicates the tendency to prefixization and constitutes a strong indicator supporting the progress on the grounds of orthography.

5.3. Divergence

"When a lexical form undergoes grammaticalization to a clitic or affix, the original lexical form may remain as an autonomous element." (Hopper & Closs Traugott 1993: 118). In other words, when considering the elements in our scope, divergence is the co-existing of the semantically abstract prefixoids and their

concrete, parent equivalents in the lexicon. Such elements and the source lexemes may exist together, and they can be encoded in speakers' mental lexicon separately. In this respect, Lightfoot (2011: 273) states that "one variant must be an unbound form, and another variant shares the same form, but is bound, productive, and has a more generalized meaning."

In Turkish, *ön* 'front' for example, can be freely used in compounds as in (6a) while it functions as a prefixoid in (6b) and (6c):

- (6) a. *ev ön-ü*
house front-3SG.POSS
'front side of a/the house'
- b. *ön (-)/( ) ısıtma*
front heating
'pre-heating'
- c. *ön (-)/( ) seçim*
front selection
'pre-election'

Semantic differentiation can easily be observed in (6b) and (6c). In (6a) constituent *ön* is used with its literal meaning while in (6b) and (6c) same constituents have more abstract meaning. In other words, both source lexemes and prefixoidized equivalents may remain phonologically same, thus no phonological attrition might be observed, while semantic abstraction is found. This is the case for other Turkish prefixoids *ana*, *baş*, *öz* etc. The cases for *ana* and together with *ön* is schematized as shown in Figure 4:

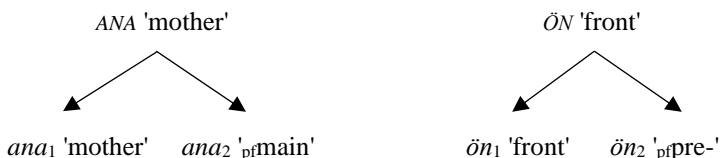

Figure 4. the semantic divergences (bifurcations) of *ana* and *ön* respectively in Turkish.

In addition, in *ön cephe* as an adj+n compound, *ön* is realized with its literal meaning, involving the semantic content [+front] and this is possible and expected case for compounds. In *ön seçim*, however, it is not possible, in other words, a meaning 'front election' is non-compliant due to semantic abstraction and generalization. This, in turn, stands out as an indicator of prefixoidization.

5.4. Decategorialization

Hopper & Closs Traugott assume two main categories and an intermediate category between them as follows (1993: 107):

major category (> intermediate category) > minor category

The major category consists of nouns and verbs, while the minor category involves prepositions, pronouns, conjunctions, etc. On the other hand, adjectives or adverbs constitute the intermediate category, and thus a shift from *baş* 'head' to

baş 'main, prime' or *ana* 'mother' to *ana* 'main' reflect the shift from major category to intermediate category both semantically and syntactically. To the extent that, Hopper (1996: 231) points out the development of "minor" categories from the prime (major) categories. For Haselow, a lexical morpheme can be classified as a suffix or fulfilling suffix-like functions (2011: 84), and this can be considered a tendency to decategorialization. Prefixoids basically have a syntactic category. When they combined to other lexemes, however, the traces of this syntactic category may not be predicted, and they may not reflect the original category. In this point of view, they may be considered among category changing elements when they form compounds. On the other hand, they can still be used as free lexemes.

Explicit shift is apparent from the category noun to adjective, but this shift does not occur towards the close set items. That is to say, a shift from open set to close set items is not observed. When prefixoids are used together with free items, lexical integrity is observed. In other words, the new construction functions like a new lexeme and does not accept other items between its constituents. Syntactically, they do not include other elements between the constituents as can be seen on basic adj+n compounds. In this respect, *geçmiş duruşma* 'former trial' and *ön duruşma* 'pre-trial' are both adj+n compounds intrinsically in Turkish. However, **ön hızlı bir duruşma* '*a pre-rapid-trial' is not possible while *geçmiş hızlı bir duruşma* 'a former rapid trial' is. This shows that prefixoided formations are subject to lexical integrity apart from syntax. They do not accept other elements between their constituents just like any lexicalized formation, and syntactic rules cannot access to the internal structures of such constructions. Thus, constructions with such prefixoids involve some degree of morphologization (see Joseph 2003 for the process of morphologization).

Besides these main parameters of grammaticalization applied above, prefixoids in Turkish evaluated in the present study conform with the five "tests" proposed by Stevens (2005: 73f) (except the fourth one here since it's correlated with suffixes at large) which can be summarized as follows: (i) existence alongside their parent morphs, (ii) having/gaining more generalized and abstract meaning, (iii) determination of the basic meaning depends on the free morph, (iv) being in competition with or in complementary distribution with affixes, (v) seriality and productivity especially in spoken registers. These "test" parameters can easily be paired to the relevant parameters of grammaticalization.

6. Discussion and Conclusions

In this paper, it is argued that some elements functioned as compound constituents such as *ön*, *ana*, *öz* or *baş* behave like prefixes due to frequent use and increased productivity, and they tend to grammaticalize to some degree over time due to certain semantic facts such as bleaching, abstraction etc. On the basis of the examples and the parameters given, it can be said that there is evidence to consider *ön*, *ana*, *öz*, *baş* and other similar items as at least "prefixoid-like elements" or even prefixoids. However, it will be highly controversial to consider these

elements as exact prefixes, yet they will morphologize. Moreover, some combining forms, e.g., *tele-*, have been used for decades in Turkish and acted like prefixes by attaching to native lexemes of Turkish as in (7a) or (7b), which are a subject for another research.

- (7) a. *tele-kulak*
tele-ear
 'phone hacking'
- b. *tele-kız*
tele-girl
 'call girl'

Prefixoids may act as lexical gap fillers in spontaneous conditions. In other words, if there is a need to name the concepts and a function, relevant prefixoids may fill this gap and serve the purpose. Language users may potentially create novel forms by using those elements in proper contexts. They form new nouns from nouns by combining with them, for example, from the calques like *öngör-* 'to foresee' to related forms like *öngörü*, *öngörüş*, or even *öngörme* 'foresight' etc.

Many of the *neologisms* formed during the Turkish language reform in the 1930s were to a great extent semantic copies from (Indo-)European languages, in particular, French. The emergence of the prefix-like usages of *ön*, *baş*, *ana* and others is not due to a language-internal process at beginning although this construction pattern can be attested with a few examples diachronically. Many aspects of grammaticalization, and also morphologization, however, can be applied to the mentioned prefixoids and thus, they are subject to grammaticalization as well as transformations in different aspects today, when compared to first attested examples or "desk-based" created examples. Semantic bleaching through metaphorical extension, increase in productivity and frequency is obvious in such instances at first.

Among the objections is that such constructions do not bring out new grammatical structures, but rather derive lexical elements. However, here, I tried to investigate how derivational elements develop from the perspective of grammaticalization that could elicit the morphological resources of the language. It must be recognized that analogy is a significant factor in such developments in the language. Language speakers may bear similar examples in their mind and form identical new ones by analyzing them to close the gaps on the lexicon and meet the need for naming concept at the moment of a natural conversation. Thereafter, with the help of frequency and productivity increased, such elements start to be used through related formal and semantic patterns more on more. As a result, lexical items tend to develop to derivational affixes and in the cases I elaborate here, it can be seen that the lexical items function as adjectives (modifiers) in compounds tend to develop prefixoids through some semantic patterns. In this respect, the cases I evaluate here need more deliberation at the interface of lexicalization and grammaticalization considering their consequences on the formal and semantic grounds. In any case, these elements contribute to the naming process most particularly in instantaneous needs in Turkish and have a role for the

enrichment of the Turkish lexicon offering a variety on the word-formation mechanism.

8. Abbreviations

´	lexical stress (on stressed syllable)	CL	clause
-	affix boundary	DER	derivational suffix
+	word and/or affix(oid) boundary	GEN	genitive
( )	optional space in orthography	INT	intensifying particle
(-)	optional dash in orthography	L	lexeme
< ... >	orthographic indication	N	noun
=	actual/de facto meaning	NEG	negation
:	vowel length in utterance	PF	meaning or function as a prefixoid
*	ungrammatical or unattested form	POSS	possessive
?	possible but unattested form	PTCP	participle
3	third person	REL	relative
ADJ	adjective	SAM	shared attribution marker
ADV	adverb(ial)	S	suffix
AOR	aorist	SG	singular
CM	compound marker		

9. References

- AKCA, Hakan (2012). *Ankara ili ağızları [Dialects of Ankara]*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- BALCI, Tahir & Kanatlı, Faik (2000). Türkçenin gelişme eğilimleri: önekimsilerle eylem türetimi [Tendencies in the progress of Turkish: verb derivation with prefixoids], *Dil Dergisi*, 94: 65-74.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2011). *Türkçenin grameri [The grammar of Turkish]*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BAUER, Laurie (2005). The borderline between derivation and compounding. In Dressler, Wolfgang U. & Kastovsky, Dieter & Pfeiffer, Oskar E. & Rainer, Franz (eds.), *Morphology and its demarcations: selected papers from the 11th Morphology Meeting, Vienna, February 2004*, 97-108. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- BAUER, Laurie (2014). Concatenative derivation. In Lieber, Rochelle & Štekauer, Pavol (eds.), *The Oxford handbook of derivational morphology*, 118-135. Oxford: Oxford University Press.
- BOOIJ, Geert (2003). The codification of phonological, morphological, and syntactic information. In van Sterkenburg, Piet (ed.), *A practical guide to lexicography*, 251-259. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- BOOIJ, Geert (2005). Compounding and derivation: evidence for construction morphology. In Dressler, Wolfgang U. & Kastovsky, Dieter & Pfeiffer, Oskar E. & Rainer, Franz (eds.), *Morphology and its demarcations. selected papers from the 11th Morphology Meeting, Vienna, February 2004*, 109-132. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- CHAVES, Rui P. (2008). Linearization-based word-part ellipsis. *Linguistics and Philosophy*, 31: 261-307.
- DEDE, Müşerref (1978). A syntactic and semantic analysis of Turkish nominal compounds. Michigan: University of Michigan dissertation.

- DENY, Jean (1938). Existe-t-il des préfixes en turc? *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, 39: 51-65.
- ELSEN, Hilke (2009). Affixoide: Nur was benannt wird, kann auch verstanden werden. *Deutsche Sprache*, 37: 316-333.
- FAUST, Noam (2021). Modern Hebrew prefixoids: description and morpho-syntactic analysis. *Morphology*, 32: 25-44.
- FLEISCHER, Wolfgang (1969). *Wortbildung der Deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- FLEISCHER, Wolfgang & Barz, Irmhild (2012). *Wortbildung der Deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: De Gruyter.
- FRANKLE, Eleanor (1948). Some problems of word formation in the Turkic languages. *Journal of the American Oriental Society*, 68/2: 114-120.
- GENCAN, Tahir Nejat 1979. *Dilbilgisi [Grammar]*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- van Goethem, Kristel (2008). Oud-leerling versus ancien élève: A comparative study of adjectives grammaticalizing into prefixes in Dutch and French. *Morphology*, 18: 27-49.
- GÖKSEL, Aslı & Kerslake, Celia (2005). *Turkish: a comprehensive grammar*. London & New York: Routledge.
- GÖKSEL, Aslı & Haznedar, Belma (2007). Remarks on compounding in Turkish. *MorboComp Project*. University of Bologna.
- GTS=*Güncel Türkçe Sözlük [Up-to-date Turkish Dictionary]*, www.sozluk.gov.tr
- ten Hacken, Pius (2000). Derivation and compounding. In Booij, Geert & Lehmann, Christian & Mugdan, Joachim (eds.), *Morphologie - morphology: ein Handbuch zur Flexion und Wortbildung - A handbook on Inflection and word formation*, 1, 349-360. Berlin: Walter de Gruyter.
- HAMANS, Camiel (2013). Historical word-formation caught in the present - changes in modern usage. In Fisiak, Jacek & Bator, Magdalena (eds.), *Warsaw studies in English language and literature, volume 15: Historical English word-formation and semantics*, 299-324. Frankfurt am Main: Peter Lang AG.
- HASELOW, Alexander (2011). *Typological changes in the lexicon: Analytic tendencies in English noun formation*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- HASPELMATH, Martin (1999). Why is grammaticalization irreversible?. *Linguistics*, 37: 1043-1068.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1981). *Türkçenin Ekleri [Affixes of Turkish]*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HEINE, Bernd & REH, Mechthild (1984). *Grammaticalization and reanalysis in African languages*. Hamburg: Helmut Buske.
- HOPPER, Paul (1991). On some principles of grammaticization. In Closs Traugott, Elizabeth & Heine, Bernd (eds.). *Approaches to grammaticalization vol. I*, 17-35. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- HOPPER, Paul J. & Closs Traugott, Elizabeth 1993. *Grammaticalization (Cambridge Textbooks in Linguistics)*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- HÜNING, Matthias & Booij, Geert 2014. From compounding to derivation: the emergence of derivational affixes through 'constructionalization'. *Folia Linguistica* 48(2). 579-604.
- IACOBINI, Claudio (1999). Distinguishing derivational prefixes from initial combining forms. In Booij, Geert & Ralli, Angela & Sergio Scalise (eds.). *Proceedings of First Mediterranean Morphology Meeting, Mytilene (Grecia), 19-21 Settembre 1997*, 132-140. Patras: University of Patras.
- Int.Düzce=<https://duzce.edu.tr/idari/sks/bf46/pskolojk-dansma-ve-rehberlk-brm>
- JOHANSON, Lars (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler [Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten]*, (ed. Nurettin Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- JOHANSON, Lars (2022). The structure of Turkic. In Johanson, Lars. & Csató, Éva Ágnes (eds.). *The Turkic Languages* [2nd edition], 26-59. London: Routledge.
- JOSEPH, Brian D. (2003). Morphologization from syntax. In Joseph, Brian D. & Janda, Richard D. (eds.). *The handbook of historical linguistics*, 471-492. Oxford: Blackwell.

- KARAHAN, Leyla (1996). *Anadolu ağzlarının sınıflandırılması* [Classification of Anatolian dialects]. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KENESEI, István (2007). Semiwords and affixoids: the territory between word and affix. *Acta Linguistica Hungarica*, 54/3: 263-293.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi grameri: şekil bilgisi* [The grammar of Turkey Turkish: morphology]. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KORNFILT, Jaklin (1997). *Turkish*. London & New York: Routledge.
- KÖNIG, Wolf Dietrich (1987). Nominalkomposita im Türkischen. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, 6/2: 165-185.
- LEVEND, Ağâh Sırtı (1960). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri* [Development and simplification phases of Turkish language]. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- LEWIS, Geoffrey (1999). *The Turkish language reform: a catastrophic success*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- LEWIS, Geoffrey (2000). *Turkish grammar*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- LIGHTFOOT, Douglas J. (2011). Testing the suffixoidization of German -mann '-man'. *Linguistica*, 51: 273-283.
- MARCHAND, Hans (1967). Expansion, transposition and derivation. *La Linguistique*, 1: 3-26.
- OLSEN, Susan (2000). Composition. In Booij, Geert. & Lehmann, Christian & Mugdan, Joachim (eds.), *Morphologie - Morphology: Ein Handbuch zur Flexion und Wortbildung / Morphology - A handbook on inflection and word formation*, 1, 897-916. Berlin: Walter de Gruyter.
- RALLI, Angela (2010). Compounding versus derivation. In Scalise, Sergio & Vogel, Irene (eds.), *Cross disciplinary issues in compounding*, 93-108. Amsterdam: John Benjamins.
- RALLI, Angela (2020). Affixoids: an intriguing intermediate category. In Körtvélyessy, Livia & Štekauer, Pavol (eds.), *Complex words. A festschrift to Laurie Bauer*, 217-238. Cambridge: Cambridge University Press.
- RÖHRBORN, Klaus (2002). Verbalpräfigierung in der neologistischen Wortbildung des Türkentürkischen. *Nairiku aja gengo no kenkyū / Studies on the Inner Asian languages*, 17, *Papers in Honour of Professor Masahiro Shogaito on his 60th birthday*, 189-202. Osaka: The Society for Central Eurasian Studies.
- VAN SCHAAIK, Gerjan (2002). *The noun in Turkish, its argument structure and the compounding straitjacket*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- VAN SCHAAIK, Gerjan (2020). *The Oxford Turkish grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- STEPANOWA, Maria Dmitrievna & Fleischer, Wolfgang 1985. *Grundzüge der Deutschen Wortbildung*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- STEVENS, Christopher M. (2005). Revisiting the affixoid debate: on the grammaticalization of the word. In Leuschner, Torsten & Mortelmans, Tanja & de Groodt, Sarah (eds.), *Grammatikalisierung im Deutschen*, 71-83. Berlin: Walter de Gruyter.
- ŞAHİN, Hatice (2006). Türkçe'de ön ek [Prefix in Turkish]. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/10: 65-77.
- TEKİN, Talat (1968). *A grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University.
- TLC₁= *Birinci Türk Dili Kurultayı. tezler, müzakere zabıtları 1932* [The First Turkish Language Congress. theses, minutes of debates 1932]. İstanbul: TC Maarif Vekaleti.
- UNDERHILL, Robert (1985). *Turkish grammar*. Cambridge/London: The MIT Press.
- WILKENS, Jens (2016). Turkish. In Müller, Peter O. & Ohnheiser, Ingeborg & Olsen, Susan & Rainer, Franz (eds.) *Word-formation. An international handbook of the languages of Europe*, 5, 3367-3385. Berlin/New York: De Gruyter.
- TK=*Yazım Kılavuzu* [Spelling Guide] 2005. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- YÜCEOL ÖZEZEN, Muna (2014). Türkiye Türkçesinde birleşik sözcük sorunu yalnızca bir yazım (imla) sorunu mudur? [Is the problem of compounds in Turkey Turkish only an orthography (spelling) problem?]. In Emiroğlu, Öztürk & Godzinska, Marzena & Majkowski, Filip (eds.), *Discussions on Turkology, questions and developments of Modern Turkology Studies*, 748-758. Warsaw: University of Warsaw.

The Turkish Language in the Poetry Collection Compiled by Miho Martelini from Dubrovnik

Dubrovnikli Miho Martelini'nin Şiir Mecmuasının Türkçesi

Marta Andrić

Doç. Dr., Zagreb Üniversitesi

Felsefe Fakültesi Türkoloji Bölümü

Zagreb / Hırvatistan

e-posta martaandric@yahoo.com

orcid 0000-0002-1924-4756

doi 10.54316/dilarastirmalari.1466566

Azra Abadžić Navaey

Doç. Dr., Zagreb Üniversitesi

Felsefe Fakültesi Türkoloji Bölümü

Zagreb / Hırvatistan

e-posta azra.abadzic@gmail.com

orcid 0000-0001-6092-6866

doi 10.54316/dilarastirmalari.1466566

Atıf

Citation

Andrić, Marta; Navaey, Azra Abadžić (2024). The Turkish Language In the Poetry Collection Compiled by Miho Martelini from Dubrovnik. *Dil Araştırmaları*, 35: 131-150.

Başvuru

Submitted

07.04.2024

Revizyon

Revised

09.07.2024

Kabul

Accepted

11.10.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

11.10.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Saraybosna'da bulunan Bosna Hersek Ulusal Müzesi'nin kütüphanesinde Dubrovnikli Miho Martelini tarafından derlenen el yazması şiir koleksiyonu bulunmaktadır. Koleksiyon 1657 yılında Dubrovnik'te derlenmiş olup içerisinde Hırvatça, Türkçe ve İtalyanca yazılmış şiirler bulunan iki ciltlik bir eserdir. Boşnak Kiril alfabesiyle yazılmış Hırvatça ve Türkçe bir şiir dışında tüm şiirler İtalyan Latin alfabesiyle yazılmıştır. Bu koleksiyonda bulunan on sekiz Türk şiirinin tamamı Türk halk şiiri türüne aittir. Bu makale söz konusu Martelini'nin koleksiyonundaki şiirlerde Türk dilinin özelliklerini incelemektedir. Şiirler, Osmanlı İmparatorluğu ile güçlü ve canlı bağları olan Dubrovnik'te derlendiğinden, şiirlerde üç dilsel katmanın olduğu düşünülmektedir, bunlar: (1) Osmanlı dili, yani Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumun üst, eğitilmiş sınıfların kullandığı dil; (2) Batı Rumeli Türkçesi veya Dubrovnik topraklarında da o dönemlerde mevcut olmasını tahmin edebileceğimiz Türk lehçesi; ve (3) Güney Slav alt yapısının güçlü etkisi altında gelişen ve o dönemde Osmanlı toprağı olan Bosna'ya coğrafi yakınlığı nedeniyle Dubrovnik'te de konuşulduğu düşünülen Türk dilinin Boşnak ağızı olarak adlandırılan dildir. Martelini'nin koleksiyonundaki Türkçe şiirlerin dilbilimsel analizi, Dubrovnik şehrinin ve 17. yüzyılda Güneydoğu Avrupa'nın geniş topraklarının dilsel, kültürel ve toplumsal yapısına ilişkin görüşlerin şekillenmesinde etkilidir.

Anahtar Kelimeler: Miho Martelini, Dubrovnik, Türk dili, Türk halk şiiri.

ABSTRACT

In the library of the National Museum of Bosnia and Herzegovina in Sarajevo there is a manuscript poetry collection compiled by Miho Martelini from Dubrovnik. The collection was compiled in Dubrovnik in 1657 and consists of two volumes containing poems composed in Croatian, Turkish, and Italian. All of the poems were written down in Italian Latin script, except for one poem in both Croatian and Turkish, which was written down in Bosnian Cyrillic script. The eighteen Turkish poems in this collection all belong to the genre of Turkish folk poetry.

This paper analyses the characteristics of the Turkish language in the poems from Martelini's collection. Since the poems were compiled in Dubrovnik, which had strong and lively ties with the Ottoman Empire, three linguistic layers could be expected in them: (1) the Ottoman language, or the language of the upper, educated classes of society in the Ottoman Empire; (2) West Rumelian Turkish, or the dialect of Turkish that we may expect to have been present on the territory of Dubrovnik; and (3) the so-called Bosnian variety of the Turkish language, which had developed under the strong influence of a South Slavic substratum, and which may also be expected to have been present in Dubrovnik, due to its geographical proximity to Ottoman Bosnia.

This linguistic analysis of Turkish poems from Martelini's collection complements the image we have of the linguistic, cultural, and societal conditions in the city of Dubrovnik, as well as the larger territory of southeastern Europe in the 17th century.

Keywords: Miho Martelini, Dubrovnik, Turkish language, Turkish folk poetry.

0. Introduction

This paper focuses on the Turkish poems from a collection of poetry compiled in 1657 by Miho Martelini from Dubrovnik. In the historiography of Croatian literature, Miho Martelini is usually referred to as a copyist, anthologist, and compiler of several manuscripts relevant to the study of older Dubrovnik literature. It is, however, less well known that Martelini was a distinguished Dubrovnik merchant and a translator, who also left behind him a work of utmost importance for research in Turkology: a multilingual collection of poems written down in Croatian, Italian, and Turkish. The collection was privately owned until the end of the nineteenth century¹, when it was acquired by the library of the National Museum of Bosnia and Herzegovina in Sarajevo, where it has been kept to this day.²

Martelini's collection is significant for several reasons. It is a collection of personal character, created as a result of the compiler's interest in poetry written by well-known and anonymous authors from Dubrovnik, as well as others, during

¹ The collection was privately owned by Vid Vuletić Vukasović (1853–1933), a Dubrovnik writer, historian, and ethnographer.

² The collection consists of two volumes and is held under the call numbers B 1415/1 and B 1415/2.

the course of almost three centuries. Since this is a personal collection of a large body of poetry, Martelini's collection is also a kind of private poetry anthology which reveals the compiler's very own literary taste. It contains different literary texts, mostly poetry of various types and poetic genres recorded in three languages, Croatian and Turkish among them. Being the first known poetry collection compiled in Dubrovnik whose contents are both European and Turkish, it is an invaluable source for the study of cultural and literary relations between the seventeenth-century Republic of Dubrovnik (Ragusa) and the Ottoman Empire.³

Apart from their cultural-historical significance, the Turkish poems in Martelini's collection are a treasure trove for linguistic and philological research as well, and are considered a valuable source for the study of the phonology and dialectology of the Turkish language. All Turkish poems in this collection are written in the Italian Latin script, except for one poem composed in a mixture of Croatian and Turkish, and recorded in the Bosnian Cyrillic script. It is well known that the Ottoman Arabic alphabet was an orthographic system that was not fully adapted to the recording of the phonological and morphological characteristics of the Turkish language, so it has not been possible to fully reconstruct the Turkish language on the basis of the texts written in Arabic script. Recording Turkish poems by means of an Italian transliteration system, Miho Martelini managed to transmit the phonological characteristics of the Turkish language much more precisely, yielding valuable information on its pronunciation. As philologists and literary historians, the authors of this paper will primarily focus on the linguistic features of Martelini's Turkish poems, as well as on researching the circumstances in which a selection of Turkish folk poetry found itself in the poetry collection of a seventeenth-century merchant and anthologist from Dubrovnik.

1. A Few Notes on Previous Studies about the Turkish Poems from Martelini's Collection

Martelini's poetry collection was first presented to the public by Vid Vuletić-Vukasović, a Dubrovnik literary historian, a collector of folk tradition, and the first owner of the manuscript. At the end of the nineteenth century, more precisely in 1892 and 1896, Vuletić-Vukasović published two brief articles in which he gave a general description of Martelini's collection (1892: 49–50; 1896: 94–95). Since he was not familiar with the Turkish language, he did not provide a more detailed review of the Turkish poems, which then long remained out of focus among Turkologists. It was more than half a century later that the Bosnian orientalist Derviš Korkut discussed the poems in his article „Turske ljubavne pjesme u zborniku Miha Martelinija Dubrovčanina iz 1657. g.” [Turkish love poems in the collection of Miho Martelini of Dubrovnik from 1657] (1960: 37–62), in which he published a transcription of all the Turkish folk poems, translated

³ For more details on the content and formal qualities of the poems, as well as their place in the context of Turkish folk poetry, see: Abadžić Navaey & Andrić, 2020.

them into contemporary Turkish, and briefly analysed them. The article was originally published in 1960, and was translated into Turkish several years ago (Korkut 2016: 143-187). Korkut wrote his brief analysis based on the knowledge that was available to him at the time. For example, he had no information on who Martelini was, so he wrongly assumed he was a nobleman. Thanks to research in the field of cultural history carried out in the meantime, we now know that Martelini was a merchant, compiler, and a translator, as well as other interesting details about his life (Letić, 1971). Further on, owing to new insights into Turkish dialects in the west Balkans, which are the result of the scholarly research during the last sixty years, we can now provide a more accurate and detailed description of the language of Martelini's Turkish poems. At the time when Korkut published Martelini's Turkish poems, the academic community of Turkologists was not yet acquainted with the classification of Turkish dialects in the Balkans first proposed by the Hungarian Turkologist Gyula Németh (Németh 1956), nor with the extensive analysis of the so-called Bosnian variety of the Turkish language presented by Ekrem Čaušević at the end of the twentieth century.⁴ The present analysis of the Turkish poems in Martelini's collection takes into account all the previous insights and theories about the Turkish dialects in the Balkans and aims to contribute to the study of their specific features.

Since the poems in Martelini's collection were recorded in Dubrovnik during the seventeenth century, the authors of this article assume that evidence of the following three linguistic layers could be found in them:

- (a) the Ottoman language, or the language of the higher, educated classes in the Ottoman Empire,
- (b) West Rumelian Turkish, or the group of Turkish dialects spoken by Turkish immigrants in western Bulgaria, Macedonia, and Kosovo (Čaušević 2014: 11), and
- (c) the so-called Bosnian variety of Turkish, which came into being as a result of contact between the local South Slavic population and native speakers of Turkish during Ottoman rule in Bosnia and Herzegovina (Čaušević 2014: 11). Due to the geographical proximity of Dubrovnik and Ottoman Bosnia, it might be expected that the Bosnian variety of Turkish was very well known and most present on the territory of seventeenth-century Dubrovnik.

The authors hope that the linguistic analysis of the Turkish poems in the collection will illuminate the relationship between linguistic layers in Martelini's records and thus complete our linguistic, cultural, and social image of the Republic of Dubrovnik in the seventeenth century.

---

⁴ Čaušević has been dealing with the so-called Bosnian variety of the Turkish language since the 1990s and has collected his previously published articles on the topic in the book *The Turkish Language in Ottoman Bosnia* (2014, Istanbul: Isis Press).

2. Miho Martelini and His Interest in the Turkish Language

Miho Martelini was born to a Dubrovnik family which is first mentioned in archival documents from the seventeenth century. The exact year of his birth is not recorded anywhere and can be traced only indirectly. In the books of the dead, it is recorded that he died in 1719, at the approximate age of 83 or 84, which leads us to assume that he was born somewhere around 1635 or 1636.⁵ Having been born into a poor family,⁶ he did not have the opportunity to receive a better education, as did the children of more affluent noblemen in Dubrovnik. However, the sources tell us that he began to show an interest in literature at an early age, most likely upon the encouragement of his teachers, a renowned Dubrovnik professor and humanist, and his older brother, who was a Dominican, a painter, and a poet (Letić 1971: 283). Already as a young boy, he began to record the poems of other poets, according to his own choice and interest, gathering his own collection. In addition to selected fragments from Dubrovnik literature of the sixteenth and seventeenth centuries, Martelini included in his private anthology seventeen poems in Turkish and one poem written in a mixture of Croatian and Turkish. How is it that these poems in Turkish are also found in this collection of a seventeenth-century writer and merchant from Dubrovnik? This fact should not come as a surprise if we consider that the Republic of Dubrovnik for centuries shared a border with the Ottoman Empire. In the middle of the fifteenth century, the Republic of Dubrovnik signed a bilateral agreement with the Ottoman Empire which made it a tributary of the sultan. The Ottoman Turks guaranteed peace and security to the Republic. Ragusan merchants were granted safe passage throughout the Ottoman lands and were stimulated by special trading privileges. In return, the Ragusans agreed to remain loyal to the sultan and pay an annual tribute (*haraç*) (Miović 2003: 293). The Ottomans needed Dubrovnik as a neutral port through which they could trade with the Western Christian countries even at the times of war with them. The West also needed Dubrovnik as a transit passage to the East.

In the first half of the seventeenth century, when Miho Martelini was born, relations between Ragusa and the Ottoman Empire were at their peak. Dubrovnik was the most important port in the Eastern Adriatic and a large trading hub. The Republic of Ragusa had the role of both a trading and diplomatic intermediary between the East and the West. In such circumstances, Dubrovnik became an “open city”, a place where different cultures and religions met on a daily basis. Different Ottoman travellers came to Dubrovnik on regular basis, either by land from the Bosnian hinterland or by sea from Istanbul and other Ottoman ports. The citizens of Dubrovnik also travelled a lot across the Ottoman Empire. It is a well-known fact that merchants from Ragusa had trading colonies throughout the Balkans for centuries and served as the main intermediaries in trade between the

⁵ For more details on the biography of Miho Martelini, see: Letić, 1971: 282-287.

⁶ Martelini's father belonged to the class of the poorest Dubrovnik citizens, which is not mentioned in the books of the Confraternities of St. Lazarus and St. Anthony, whose members included the wealthier citizens of Dubrovnik.

West and the Ottoman Empire. Trade with the Ottomans was a very lucrative business for Ragusans. Not having the opportunity to continue his schooling, Miho Martelini joined the trading business and spent his youth travelling across the Balkans and the Levant. For years he worked as a merchant on the Belgrade-Ancona route (Letić 1971: 283). This enabled him to become rich and climb the social ladder, so in 1672 he became a member of the Confraternity of St. Lazarus (Curić Lenert & Lonza 2006: 44).

Since Martelini had been trading across Levant, he must have known at least some basics of the Ottoman Turkish language. All the merchants from Dubrovnik who traded with Ottomans had mastered Ottoman Turkish to a certain level during their extended stays in the Ottoman Empire. Some of them knew Ottoman Turkish so well that the Dubrovnik authorities used them as dragomans at times when they lacked professional, educated interpreters at their disposal (Miović Perić 2001: 81–94). We can only guess how Miho Martelini acquired his knowledge of Ottoman Turkish. He most probably mastered it already as a young man, living in contact with Ottoman tradesmen. It is possible that he might have studied it privately, as well, with one of Dubrovnik's dragomans. It was easy for Martelini to come into contact with dragomans, whether in Dubrovnik or during his travels through the Balkans. It is well known that, especially in the seventeenth century, merchants from Dubrovnik had been travelling the Balkans with the so-called tribute ambassadors (envoys of *haraç*). Their entourage was made up of the dragomans and members of the Ottoman army (Miović Perić 2001: 81-94), which meant that a merchant would have a chance to hear the Turkish language daily, during the course of his travels.

Knowledge of Ottoman Turkish was a very lucrative business for the citizens of Dubrovnik, even when they were not working in trade. When notable Ottoman guests arrived in Dubrovnik, the authorities would bestow them during quarantine in private houses in the suburbs of Dubrovnik. The archival sources record that in 1703 Dubrovnik's authorities paid Miho Martelini rent for his house because they accommodated a *kapıcıbaşı* from Istanbul on two occasions.⁷ Nevertheless, Martelini's interest in Turkish surpassed the pragmatic frames of trade and "tourism" of the time. The best proof of this are the Turkish poems in his private poetry collection. Due to the fact that they were written down in Latin script, we can discover more about the language in which they were composed, and thus complete our depiction of Martelini's contacts with Turkish culture.

3. Content and Form of the Turkish Poems in Martelini's Collection

Martelini's collection consists of two volumes, containing poems in three languages. Most of the poems are written in Croatian, eighteen in Turkish, and

---

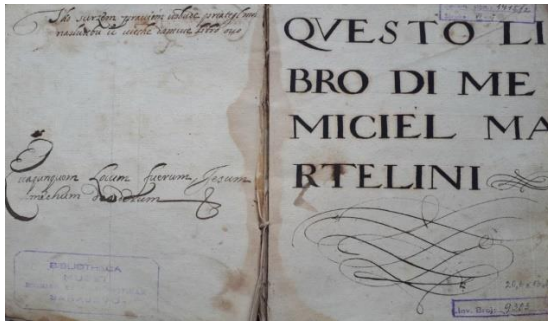
⁷ The State Archives of Dubrovnik, Acta Consilii Rogatorum, series 3, vol. 138, cf. 127, 169. (We are very grateful to Dr. Vesna Miović of the Institute for Historical Sciences in Dubrovnik for this and other valuable information on Miho Martelini.)

only a few verses in Italian. The largest part of Martelini's collection consists of examples of love and secular poetry written by anonymous and well-known writers from Dubrovnik during the 15th, 16th and 17th centuries (Letić 1971:290-295).

On the first page of the collection, there is a record of the year, and a note about the owner, written in Italian: 1657. / *Questo Libro di me Miciel Martelini / Raguseo*. From this we know that the collector and owner of the collection was, in fact, Miho Martelini of Dubrovnik. We do not know how long Martelini had been compiling his collection, but he certainly wrote it for 10 years, by some opinions even longer, until the beginning of the eighteenth century (Letić 1971: 289).

Picture 1. Manuscript of Martelini's collection, volume no. 2; National Museum, Sarajevo, 1415/2, title page

Most of the Turkish poems, fifteen of the total eighteen, are found in the first volume.

Most of them have no title, nor is there any notation of who their author was. All the Turkish poems from Martelini's collection belong to folk/popular literature in form and style (at the end of this article there is a transcription of all the Turkish poems as recorded in the original manuscript; see Appendix A). The poems can be characterised as lyric poetry with love-related themes: they are about earthly love (poems no. 1, 14), sometimes very sensual and even erotic, about longing for one's beloved (poems no. 8, 12), the pains of love and infidelity (poems no. 11, 13, 16), the pain of separation from one's beloved (poems no. 4, 5, 10), the beauty and the cruelty of the beloved (poems no. 2, 3, 7, 9, 11), the passion of united lovers (poem no. 15), etc. They are written in Turkish popular language and folk style, in the meter and rhyme typical of vernacular folk poetry; the meter of the poems is syllabic, and the verse is 8-syllabic or 11-syllabic. The poems are interesting from a philological point of view, especially in terms of the history of the Ottoman Turkish language, since they contain many archaic and local words, dialectalisms, and expressions which are not in use anymore. Thus, for example, the interrogative words "kaçan" ("Hacan İarum darulur", poem no. 9) and "kandan" ("Giusel gieliscum kandén / sceutalisi gielur gianden / né kacarsum Bén kulundan / gioringés iérlérmi seni", poem no. 14), as well as the word "yüğrük" ("né deriadé arar ghiemi / né karadé cecier xami / dolanur urumi scami / gionul senden iughruk uarmidur", poem no. 6) appear in the poems. There are also

archaic or dialectically distributed suffixes, e.g., the suffix -IncAz (“Aklum alursun gioringes / ak kolum boinum saringés / ak ténüm toprach olingés / seuerler korlarmi seni / acanum korlarmi seni”, poem no. 14) (Şimşek Umaç 2016). Also, some words appear that we were unable to find in existing dictionaries and sources (see footnote number 14, e.g., “konimdi” and others).

Seventeen of the poems are recorded in Latin script, and only one is written down in the Bosnian Cyrillic script (see poem no. 18 in Appendix A). This poem is different from the others not only in script, but also in language, style, and content; it is written in a combination of Turkish and Croatian, and in terms of content, it is a satirical and comical critique of the use of tobacco. The Croatian language in the poem has the features of Dubrovnik speech, so one can infer that it certainly originated in Dubrovnik (Korkut 1960: 40).

4. Linguistic Analysis of the Turkish Poems in Martelini's Collection

A brief description of Martelini's Turkish poems was given by Derviş Korkut in the aforementioned article, based on what was known in 1960, when the article was published. Korkut emphasized that Martelini's system of writing was based on Italian “orthography”, and he established in which way Martelini recorded some of the phonemes, especially those that were problematic to non-Turkish speakers of Ottoman Turkish (Korkut 1960: 43).⁸ In order to optimally present the way in which the Turkish language in the poems was recorded, or, rather, how its phonological features were presented in writing, Korkut compared Martelini's knowledge and recording of Turkish with the knowledge of Turkish of his (Korkut's) fellow-countrymen in Bosnia. He says that Martelini knew Turkish better than “our people in Bosnia and Herzegovina”, that Martelini's “ear caught Turkish pronunciation better than Bosniaks could”, and that with his Turkish language “(Martelini) surpasses not only Bosniaks who do not know Turkish, but also those (Bosniaks) who were able to speak and write in Turkish.” (Korkut 1960: 43-44). At the time Korkut was analysing Martelini's Turkish poems, he had no knowledge of the Bosnian variety of Turkish, and therefore wrongly related its characteristics to the low level of language competence of its Bosnian speakers.

Although Dubrovnik was never part of the Ottoman Empire, it maintained intense political, diplomatic, commercial, and cultural relations with the Ottomans in its hinterland. Therefore, we might agree that the Turkish language that could be heard in seventeenth-century Dubrovnik must have been very similar to that spoken in the territory of today's Bosnia and Herzegovina. In Ottoman Bosnia, there were two levels of Turkish: (1) the folk variety of Turkish (which will be examined in more detail later in this text) and (2) Ottoman Turkish, or its high, literary (*fasih Türkçe*) and middle idiom (*orta Türkçe*), which was used in writing and communication mostly between educated elite. Considering Martelini's contacts with the inhabitants of Ottoman Bosnia and his frequent trips to the

⁸ It should be pointed out once again that the poems were recorded in the Italian script, which has no umlauts (ö, ü) so the possibility of describing vowels is limited from the very start.

Balkan countries under Ottoman rule, it could be assumed that Martelini was in contact with both of these varieties: the “Bosnian variety” of Turkish and Ottoman Turkish. The Bosnian variety was the folk, conversational variety of Turkish, while the Ottoman Turkish had the status of the official language, with its most important domains being administration, the military, the judicial system, education and high culture (Čaušević 2014: 9). Even a superficial analysis shows that Martelini's Turkish poems have very few elements from Persian and Arabic (on both the lexical and the morpho-syntactic level, i.e., there is no *izafet*), so the possibility that they were composed in Ottoman Turkish may well be eliminated.

As far as the first option is concerned – that the poems were written in the folk variety of Turkish - it is important to explain what we mean by the term the “Bosnian variety of Turkish”. The dialects of Turkish in the Balkans are divided into two groups – Eastern Rumelian and Western Rumelian – and further into their corresponding subgroups. The classification of Balkan dialects into these two basic groups was established by Hungarian Turkologist Gyula Németh.⁹ According to his classification, the border between the two runs through western Bulgaria, from the North to the South, all the way to Thessaloniki in Greece. The western Rumelian group, according to Németh, contains not only the Turkish dialects of western Bulgaria, Macedonia, and Kosovo (spoken by Turkish immigrants, ethnic Turks), but also those of Albania, Bosnia and Serbia. Németh assumed that one of those dialects in the western Rumelian Turkish group was, as Németh called it, the Bosnian dialect of Turkish, which was present in the area of contemporary Bosnia and Herzegovina and Croatia, as well as in Hungary. Later on, Ekrem Čaušević amended Németh's conclusions on “Bosnian Turkish” by establishing that “Bosnian Turkish” was in no way a dialect of the Turkish language, but rather a “variety of western Rumelian Turkish” (Čaušević 2014: 9). That variety came into existence as a result of cultural and business contacts of the local South Slavic population with native speakers of the Turkish language. Speakers acquired it as a foreign language (it wasn't a mother tongue to anyone), and they never used it for communication among themselves. The fundamental characteristics of this variety are a strong influence of the Slavic substrate on which it was created and a poor knowledge of the Turkish language (Čaušević 2014: 9–44).

The Bosnian variety of Turkish was in many ways similar to the West Rumelian Turkish, but it also had its own specific features. According to Čaušević, some of them are, for example, the following: (1) “Sporadic use of the predicate verb in the third person, even when the subject is marked with a personal pronoun for the first- and second-person singular and plural: *Siz celdi*. (You've arrived. pl.); *Siz cidecek mi?* (Do you want to come? pl.)” (Čaušević 2014: 17); (2) “Lack of congruence between a personal marker of the predicate in the first person and a subject in the first-person plural: *Biz cittim*. (I left.)” (Čaušević 2014: 17); (3) “Dropping of accusative and genitive case endings and the third-person

⁹ Németh, 1956: 12-56. For newer insights into the problem of the Turkish language in the Balkans, see also: Brendemoen, 2002; Schamiloglu, 2018: 285–294.

possessive suffix: *kadirim bu etmege* (I can do that.) *benum kardaş iki evi var* (My brother has two houses.)” (Čaušević 2014: 17); and others (Čaušević, 2014: 16–21).

When we compare the aforementioned features with the features of the language of the poems in Martelini’s collection, it is evident that they do not have them, which leads us to conclude that they did not originate in the area where the variety was used, or that they are, by origin, not connected with the area in which the Bosnian variety of Turkish was spoken.

Because of the limitations brought about the Italian orthography, it is difficult to give a complete phonological description of the language of the poems, but it is clear that, on this level as well, these poems do not belong to the Balkan dialects of the Turkish language. Linguistic analysis is made more difficult by the fact that Martelini used Italian orthography in transcribing Turkish words. For example, in the orthographic system of the Italian language, both the phoneme /z/ and the phoneme /s/ are recorded with the grapheme *s*¹⁰ (i.e., *giosléruné, suser, gidersun*). In addition, Italian does not contain some phonemes that are found in Turkish and the dialects of the region of Anatolia (i.e., the phoneme /ʒ/, “harsh *h*”, and the vowels /ö/, /ü/, and /ı/). The analysis is also made difficult by the fact that Martelini does not note all the phonemes consistently, so different graphemes are found for one and the same vowel in different poems. For example, he writes the vowel /ö/ sometimes as *eu*, and sometimes as *ei, o, or u* (*eulurum* (poem no. 4), *einuné* (poem no. 3), *giordum* (poem no. 1), *umrume* (poem no. 1)). However, despite the difficulties caused by the orthographic system, we can safely conclude that the poems do not have the characteristics of Balkan Turkish, but are related to the Anatolian region, and even to more eastern regions in the Middle East, which means that they could be an interesting corpus for researchers dealing with dialects in those areas. Along with the characteristics of the language of the poems, such a conclusion is also confirmed by the toponyms that appear in the poems: *Baghdad* (2 times in poem no. 8, “baghdad ilerune surun turnaler / turnaler turnalér iauri turnaler”), *Giurgistan* (“Bé Aghalar giurgistandan gielurchién”, poem no. 15), *Nakscivan* (“Giulistandur nakscivanu ileri / giul giul olmisc alianaghun giuleri” poem no. 3), *Scam* and *Urum* (“dolanur urumi scam / gionul senden iughruk uarmidur”, poem no. 6).

For instance, in one of the poems, the pronoun *ben* (‘I’) is repeated several times in the form *men*. The replacement /b/ > /m/ in the position following a nasal is characteristic of eastern Ottoman dialects, such as, for example, Azeri (Caferoğlu, 1959: 251). The poem where the form *men* present is the following:

Alla giosléruné kurban oldugum
ne dedum gionumi aldughi uax'ti
saghen ascighuné eilémé gefai
imansuz gidersun uldughi vax'ti
Chiafirsun gioksenden iokmider éman

¹⁰ Jernej, 1976: 9-10.

sen *beni*¹¹ uldursun uirmesun eman
ben senun iusuné bachtughum seman
 sen *beni* uldurusun giuldughi uaxti

Giulistandur nakscivanu ileri
 giul giul olmisc alianaghun giuleri
 ceixun olmisc akar cescme seleri
 kijma *bana* nasliarume ax *mén* uldum

Iarum sen oghratun *beni* ghaughaie
 siah sulfun xevesilen séudaie
 giordum iarum *beni* salmisc ferdaie
 kijma *bana* nasliare uax *mén* uldum

Giordum iarum karmsi geimisc einuné
 béghum ne kulum sucum ne sucum
 destan etun *béni* alem icinde
 kiyma *bana* nasliaré uax *men* uldum

Benum cektugeghum xigran daghidur
 suchierisé iarsuz *bana* aghudur
 témam scindi sarulagak caghundér
 kijma *bana* nasliaré uax *men* uldum (Korkut, 1960: 46-47)

However, it is important to note that, in the same poem, the pronoun *ben* occurs several times in different cases (*beni*, *bana*), but also as *ben* (italicized in the example above). The form *men* appears only in the last sequence of several stanzas “men uldum” (underlined in the example above), while otherwise in the poem the pronoun has the form of *ben*. We can assume that the archaic form *men* was preserved thanks to the conservatory effect of the verses, while the form *ben* was in use in the living language. With this research, we wanted to show that the language of Martelini’s poems, although they were found in the area of the Western Balkans, is not representative of the varieties of Turkish spoken in that area. Further research should reveal how the language of the poems can be integrated into the dialectal picture of the Anatolian region (and possibly more eastern areas) and in what way his poems can contribute to current knowledge of the dialects of the Turkish language of the corresponding period.

According to its formal characteristics (the number of stanzas and verses, poetic metre, rhyme), Martelini’s Turkish poems belong to the poetic forms characteristic for the Turkish folk tradition: *koşma*, *varsagi*, *semai* and *türkü*. In Turkish popular culture, these poems were performed by traveling singers (*ozans*), usually accompanying their poems on traditional string instruments (*saz*, *kopuz*). Some of these poems are still alive, present in contemporary Turkish popular culture, and can be found in the anthologies of Turkish folk poetry. Some

¹¹ In the poem, the pronouns *ben* and *men* are emphasized in italics for the purposes of this article.

of them are accessible even on the internet, which shows that they were, and remain to be, very popular.

For example, one poem from Martelini's collection which begins with the verses *Bulandı eschumun seli*, can even be found on the Internet in the following version, which was originally published in an anthology of folk poems, *Türk Halk Şiiri Antolojisi*, dated 1975, compiled by Ali Püsküllüoğlu, page 213.

Table 1. Comparison of the poem from Martelini's collection with contemporary sources.

Example 1 (Martelini's collection)	Example 2 (<i>Türk Halk Şiiri Antolojisi</i>)
Bulandı eschumun seli agep artuk durulmasmi xusunun giordum oldum deli akel bascie derulmesmi	Bulandı aşkımın seli Acep artık durulmaz mı Hüsnün gördüm oldum deli Akıl başa derilmez mi
Sap cekmisc cirpugium uari chacia ali sulfichiare xu tenxa buliman iare bunda enghiél kalmasmi	
Iusum benzer doghar aié sensun umrume sermaié scindi ghiétdum hacipaié xatorgighum sorulmasmi	Yüzün benzer dolunaya Sensin ömrüme sermaye Geldim sana haki paye Hatırcığım sorulmaz mı
Iarum karé giosi suser bulbul dilli bagrun eser iedi ikkun bir an giéser delli gionul iorulmasmi	
Tenhater daghleri delén sciriun istunde ulén Ascik aider meglun olan Leilasuna sarulmasmi (Korkut, 1960: 45)	Ferhat'tır dağları delen Şirin'in yolunda ölen Der Katibi Mecnun olan Leyla'sına sarılmaz mı (e-TD 15.4.2023.) ¹²

In Martelini's version, this poem has five stanzas, not three. This could be a very important piece of information if we wanted to make a critical edition by trying to reconstruct its older versions. Furthermore, in Martelini's last stanza, Derviş Korkut did not understand the first word - *tenhater* (he translated it as "tenha ter", which makes no sense), but according to the newly documented version, it is clear that we are talking about Ferhad, a well-known hero of a popular love story from Middle-East Islamic literatures. By looking at Martelini's manuscript version, we can see that Martelini actually did write "Ferhatter", but that Korkut also made a transcription error. In this way, these two versions complement each other. This also verifies that Martelini's poems completely fit into the corpus of Turkish folk

¹² <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=8926> (last accessed 15.4.2023.)

poetry retold on a very large territory of the Ottoman Empire, and therefore could have reached the Balkans and Dubrovnik.

The same poem is recorded, for example, in the work *Halk Edebiyatı Antolojisi* by Sadettin Nüzhet Ergun (1938: 36). There, it is also listed with three stanzas and as a poem by the folk poet and singer Kâtibî from the 17th century. And when individual verses from the poems are searched, a large number of occurrences can be found on the internet. For example, the verses “Gielup giecer giuserun cieruani” (poem no. 2) or “Alla gioslérune kurban oldugum” (poem no. 3), as well as many others, can now be found on the internet not only as text but also in musical performances.¹³

Although the majority of the verses are completely comprehensible, there are certain words in the poems that are indecipherable. It is possible that some words were written incorrectly due to Martelini’s insufficient knowledge of Turkish.¹⁴ However, considering the entire corpus of poems, we may say that Martelini had mastered Turkish very well. In his recordings of Turkish folk poetry there are none of the typical mistakes that can be found in the so-called transcription texts recorded by scribes who had very low or insufficient knowledge of the Turkish language.

What is important and noteworthy is that Martelini, by writing down the Turkish poems in his anthology, documented a part of Turkish oral tradition for posterity. We know that oral literature is by nature unfixed, fluid, and everliving. The texts of oral literature are open-ended and inclined to variation, and that is why each new performance of folk poetry is alive, unrepeatable, and unique. Martelini recorded and transcribed Turkish poems as he heard them, and thus fixed them in the version in which they were probably performed in the Balkans during the seventeenth century. This is precisely what makes this manuscript an exceptionally valuable philological and literary source, since there are very few preserved writings which document the older forms of premodern Turkish folk poetry.

The systematic writing and exploration of folk poetry and oral tradition in general, begins relatively late in Turkish history, at the beginning of the twentieth century, and is linked to the Turkish national awakening. There are few writings of this type of content (or any other type, for that matter) in the Latin script, and that is why Martelini’s collection is so significant. Thanks to this manuscript, it is possible to reconstruct at least partially how Turkish folk poetry sounded in earlier centuries.

¹³ Geldi Geçti Güzellerin Kervanı | Ali Rıza Gündoğdu (youtube.com); Zeki MÜREN-Ela Gözlerine Kurban Olduğum (HİCAZ)R.G. (youtube.com) (last accessed 31.8.2024.)

¹⁴ During our work, for example, in poem number 17, we were unable to interpret the first, fourth, and fifth lines in the following stanza: „Elunden atardum cifta belluni / scol charsci danghlari / iscte ben aghlaiup kaldum / giundus akaiaigunde duscunde / elunden atardun inge belluni.“ Similarly, we were unable to find the meaning of the word „konimdi“, which is repeated in the same way in all six stanzas of poem number 4, e.g.: „Bir alay ufagik kusclar / deria ialisunda kescgilar / baban seni ba baghisclar / konimdi konimdi kumrum konimdi“.

5. Concluding Considerations

The poems in Turkish written down by Miha Martelini from Dubrovnik were first published in 1960 by the Bosnian orientalist Derviš Korkut. However, in Korkut's time the study of the Turkish dialects and their distribution in the Balkans was still underdeveloped, so Korkut compared the Turkish language of Martelini's poems with the Turkish language in Bosnia, claiming that Martelini "knew Turkish better than the people in Bosnia and Herzegovina" (Korkut 1960: 43- 44).

Meanwhile, Ekrem Čaušević clearly defined and described the basic features of the so-called Bosnian Turkish (Čaušević, 2014). This variety of the Turkish language is characterized by a broken syntax, and all its other features are typical of speakers with insufficient knowledge of the Turkish language. Since there are no such linguistic features in the Turkish poems from Martelini's collection, we can now assume with certainty that these poems definitely did not originate in the Western Balkans. It is obvious that these poems were not composed by a foreigner or a speaker of one of the Balkan dialects of the Turkish language, but by a native speaker of Turkish. According to their linguistic features, as well as the toponyms mentioned in them, Martelini's Turkish poems belong to the region of Anatolia, and even to the eastern parts of the Middle East (such as the Caucasus).

The sources do not mention that Martelini ever traveled to Anatolia or Middle East, but only that he worked as a merchant on the Belgrade-Ancona route (Letić 1971: 283). Based on that historical data, it can be concluded that he became familiar with the Turkish folk poetry during his travels across the Balkans and the Levant. It is worth to remember that during the seventeenth century, many merchants from Dubrovnik traveled across the Balkans with tribute collectors and their entourage, which included dragomans and members of the Ottoman army. It was also during this period that the poetry of *ashiq* bards reached its peak in the Ottoman Empire, which is why the seventeenth century is also called the "golden period" of Turkish folk poetry (Artun 2005:266). Therefore, it is not difficult to imagine that during his travels across the Balkans Martelini met Ottoman merchants and soldiers, and occasionally listened to the live performances by traveling folk singers who were part of their troops.

Martelini probably recorded the Turkish folk songs by ear, as he heard them. Certain mistakes and omissions that make it difficult to understand some verses can be explained by the scribe's insufficient knowledge of the Turkish language. Nevertheless, considering the relatively small number of linguistic mistakes, it can be assumed that Martelini's knowledge of Turkish was at a fairly high level, or that he recorded the Turkish poems with someone's help. It is well known that the compilers of anthologies often took poems from other anthologies when compiling their own poetry collections, but in the case of Martelini's collection of Turkish folk poetry, there is still no evidence for this. Several collections of Turkish folk poetry were composed and found in the area where Martelini used to travel, but as Korkut states in his paper (2016: 153), examples of the poems

written down by Martelini (except for the poem with verses *Turnalar*) have not yet been found in any of the Turkish poetry collections composed in Bosnia and Herzegovina during the Ottoman period. Discoveries of new manuscript collections with Turkish folk poetry would certainly contribute to new insights about the origin of the Turkish poems from Martelini's collection. However, for now we rule out the possibility that they were taken from other anthologies, assuming that Martelini from Dubrovnik wrote them down by himself and by ear.

The significance of Martelini's collection lies in the fact that it shows us how poetic motifs were spread and consumed through oral tradition on a very large geographic territory (from the Caucuses and Anatolia to the Balkans and Dubrovnik). Finally, this collection also confirms that, apart from the dragomans and the official diplomats, educated merchants from Dubrovnik also showed interest in Turkish literature and some of them, like Miho Martelini, had an important role as cultural mediator in Turkish-Dubrovnik affairs, which is most certainly a topic worthy of further research.

6. Kaynakça

- Manuscript of Martelini's collection, volume no. 1 and 2; National Museum, Sarajevo, 1415/1, 1415/2*
- ABADŽIĆ NAVAĀEY, Azra; ANDRIĆ, Marta (2020). "Dubrovčanin Miho Martelini i turska narodna poezija". *Književna smotra: Časopis za svjetsku književnost*, Vol. 52 No. 195(1), 111-128.
- ARTUN, Erman (2005). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Istanbul: Kitabevi.
- BRENDEMOEN, Bernt (2002). *The Turkish dialects of Trabzon: their phonology and HISTORICAL development I*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1959). "Die Anatolischen und Rumelischen Dialecte". *Philologiae Turcicae Fundamente*. Wiesbaden: Steiner, 239-260.
- CURIĆ LENERT, Štefica; LONZA, Nella (2006). "Bratovština sv. Lazara u Dubrovniku (1531-1808): osnutak, ustroj, članstvo". *Anali Dubrovnik*, 54/1, 39-113.
- ČAUŠEVIĆ, Ekrem (2014). *The Turkish Language in Ottoman Bosnia*. Istanbul: Isis Press.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet (1938). *Halk Edebiyatı Antolojisi*. Istanbul: Devlet Basımevi.
- ERNEJ, Josip (1976). *Konverzaciona talijanska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- KORKUT, Derviş (2016). "1657 Tarihli Dubrovnikli Miho Martelini'nin Mecmuasındaki Türkçe Aşk Şiirleri (translated by Ali Mehmet Gürsel)". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 5/2: 143-187.
- KORKUT, Derviş (1960). "Turske ljubavne pjesme u zborniku Miha Martelinija Dubrovčanina iz 1657. g." *Prilozi za orijentalnu filologiju*, VIII-IX (1958-1959), 37-62.
- LETIĆ, Branko (1971). "Zbornik Miha Martelinija". *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 1971, 282-287.
- MIOVIĆ PERIĆ, Vesna (2001). "Dragomans of the Dubrovnik Republic: Their Training and Career". *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu, Dubrovnik Annals*, 5, 81-94.
- MIOVIĆ, Vesna (2003). *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, Zagreb-Dubrovnik: HAZU.
- NÉMETH, Gyula (1956). *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia: Bulgarische Akademie d. Wissenschaften.
- SCHAMILOĞLU, Uli (2018). "Revisiting *Randosmanisch*: A Hypothesis on the Black Death and the Turkification of the Balkans". *Building Bridges to Turkish. Essays in Honour of Bernt Brendemoen*. (Ed. Éva Á. Csató, Joakim Parslow, Emel Türkler and Einar Wigen). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 285-294.
- ŞİMŞEK UMAÇ, Zeynep (2016). "–IncAz Zarf-Fiil Eki ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında Görünümü Üzerine". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 171-177.

VULETIĆ-VUKASOVIĆ, Vid (1892). “Dubrovački zbornik turskijeh sevdalinaka (ljubavnih pjesama od god. 1657.)”. *Iskra*, 7-8, 49-50; *Bosansko-hercegovački istočnik*, 10/1896, 3, 94-95.

<https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=8926> (e-TD 15.4.2023).

Appendix A: Transcription of the Turkish poems from Martelini's anthology

1

*Bulandi eschumun seli
agep artuk durulmasmi
xusun giordum oldum deli
akel bascie derulmesmi*

*Sap cekmisc cirpugium uari
chacia ali sulfchiare
xu tenxa buliman iare
bunda enghiél kalmasmi*

*Iusum benzer doghar aié
sensun umrume sermaié
scindi ghiédum hacipaié
xatorgighum sorulmasmi*

*Iarum karé giosi suser
bulbul dilli bagrun eser
iedi iklun bir an giéser
delli gionul iorulmasmi*

*Ferhater daghleri delén
Sciriun istunde ulén
Ascik aider meglun olan
Leilasuna sarulmasmi*

2

*Selam uirdum selamumi almaslar
benum bunda xatrégighum bilmesler
bu giuseler nicin séciat uirmesler
ualay bunlar seumeli degildur
Gielup giecer giuselerun cieriuni
ustunde kurulmisc altun seuani
sur Efendi eldeicen déurani
sciol giecen démréli irmeli degil*

*Miscin ascik ay der giucup konmadum
dughmelerun giusup gioksun akmadum
fursat eldeicen upup kuscmadam
beni utdermeli dughmeli dégil.*

3

*Alla gioslérune kurban oldugum
ne dedum gionumi aldughi uax'ti
saghen ascighune eiléme gefai
imansuz gidersun uldughi vax'ti*

*Chiafirsun gioksunden iokmider éman
sen beni uldursun uirmesun eman*

*ben senun iusuné bachtughum seman
sen beni uldurusun giuldughi uaxti*

*Giulistandur nakscivanu ileri
giul giul olmisc alianaghun giuleri
ceixun olmisc akar cescme seleri
kijma bana nasliarume ax mén uldum*

*Iarum sen oghratun beni ghaughaie
siah sulfun xevesilen séudaie
giordum iarum beni salmisc ferdaié
kijma bana nasliare uax mén uldum*

*Giordum iarum karmsi geimisc einuné
béghum ne kulum sucum ne sucum
destan etun béni alem icinde
kiyma bana nasliaré uax men uldum*

*Benum cektugeghum xigran daghidur
suchierisé iarsuz bana aghudur
témam scindi sarulagak caghundér
kijma bana nasliaré uax men uldum*

4

*Bir alay ufragik kusclar
deria talisunda kescgliar
baban seni ba baghisclar
konimdi konimdi kumrum konimdi*

*Eulurum uni kasc kasc
kokicighi gielur kosc kosc
kuscie ganum sana pesckiesc
konimdi konimdi kumrim konimdi*

*Kumrimun kanadi aktur
tangri bir peixamber xaktur
bilurum ascighun cioktur
konimdi konimdi kumrim konimdi*

*Kumrimun kanadi kare
iureghum oldi iaré
xic bilmesim bané caré
konimdi konimdi kumrim konimdi*

*Kumrimun kanadi iéscil
ax kolum boinum dolasciér
koinune ghirsem iarascier
konimdi konimdi kumrim konimdi*

*Kumrim kafesta beslenur
esciuni ghiorur seslenur
kumrim iauridur uslanur
konimdi konimdi kumrim konimdi*

5

*Gider oldum saxmanunden ilunden
dein ol iarume ghielsun ghioreim
korkar oldum airulmaktan ulunden
dein ol iarumé ghielsun ghioreim*

*Ol iarumun baxcesuné ghirmedum
konce icen karmsi giuler dirmedum
semanundé nasli iarumé sarmadum
dein ol iarumé ghielsun ghiormedum*

6

Vsak olan Jarumden

*Bre iarumun bre kardasclar
gionulden iughruk uarmidur
né deriadé arar ghiemi
né karadé cecier xami
dolanur urumi scami
gionul senden iughruk uarmidur*

7

Ghéisilerden

*Soiunup ghirsem koinuné
sarulsem inge beluné,
sciol sénun selui boynuna
alér néné iarascier*

*Iarum scaler burunur
doghar ai ghibi dolunur
ghiormeien ganlér ierunur
scaler neghiusel iarascér*

*Iarum sen bana giustun né
saer bile duscmem ustuné
sciol senun beias usnune
bénéler ne giusel iarascier*

*Iarum be sana né ile dum
arsum xak suiledum
sén béni abdal eiledun,
alér né giusel iarascier*

*Man surén abdarunden
gieimsz émscili uarunden
airulmam begkler iarumdan
alér ne giusel iarascier*

8

Irak olan Iarumden

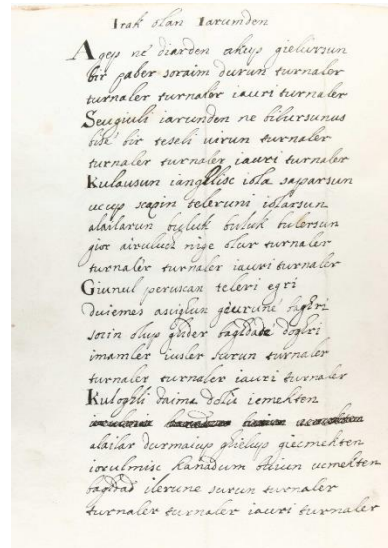
*Agep né diarden akup ghielursun
bir xaber soraim durun turnaler
turnaler iauri turnaler*

*Seugiuli iarumdan ne bilursunus
bize bir teseli uirun turnaler
turnaler turnaler iauri turnaler*

*Kulausun ianglisc iola saparsun
ucup scaxin teleruni iolarsun
alailarum buluk buluk bulursun
gior iaruluch nige olur turnaler
turnalér turnaler iauri turnaler*

*Gionul peruscan teleri egri
duiemas ascighun géuruné baghri
socin olup ghidér baghdadé doghri
imamlér iusler surun turnaler
turnaler turnaler iauri turnaler*

*Kuloghli daima dolù iemekten
alailar durmaiup ghielup giecmekten
iorulmisc kanadum butun ucmekten
baghdad ilerune surun turnaler
turnaler turnalér iauri turnaler*

Picture 2. A page from Martelini's collection, an example of a poem under no. 8

9

Hacan Iarum darulur

*Gielursun giecersun selam uirmésun sucum
né giunaxum bilder sultanum xunchiarum
xunciarum umrum
uarum ghiel*

*Ben aghlarum sen bir kelam dimesun sucum
né giunaxum bilder sultanum xunchiarum
xunchiarum umrum
uarum ghiél*

*Baxcedé acelmis giuler tasé
bulbuler basclamisc nasé nasé
bilurum sultanum meilán iok bise
sucum né giunaxum bilder sultanum
xunchiarum xunchiarum umrum
uarum ghiel*

*Rakiplerun konge giuler dirmesun
chiem selamlar muraduna irmesun
kaifieti uikusune doimasun
sucum né giunaxum bilder sultanum
xunchiarum xunchiarum umrum
uarum ghiel*

*Iarume uarderci iolar dagh olsun cheuriané
mor menexcie bagh olsun gielurseda
gelmeseda sagh osun
sucum né giunaxum bilder sultanum
xunchiarum xunchiarum umrum
uarum ghiel*

10

Hoimisc Brakmisc Beni

*Felek kanadi kanadumi kolumi
néileim ucamasim bir seman
élumden alderdum giul iusli iari
ax chimunle eghlenursun bir seman*

*Hane benum itughumi axti
iusun giormetlughu iderdum ghaxti
eler iarumé andegi uaxti
â ben durup ieruneim bir séman*

*Kul deilim elden élé satulan
tus deilim xer bir ascié katulan
meulam eghil uirsé ulsem kurtulsém
Asretlughun ceqméieim bir seman*

*Cixaim ghideim iolda duraim
ghieléndén ghiécenden xaber soraim
mustuluch diéné ganum uiréim
siaxler gieieim iasum tuitaim
karamsiler gheimeieim bir seman*

11

*Benum ighri tatli gianum
tércielimes gionul séni
benum dinum xem imanum
iadeilémem giusel seni*

*Vefasus dogri iarusun
giani géfaler klarsé
ius iascinda piri olursén
tercicilemés gionul seni
iadeilemem giusel seni*

*Beghler oturur tachtunda
giuler aciulur uaxtunda
kiamété xach kutunda
tercieilemés gionul seni
iadeilemém giusel seni*

*Meghnunum oldum ualaxi
éscumlé buldum alaxi
inan ach giulum bilaxi
tercieilemés gionul séni
iadeilemém giusel seni*

*Sexarum uardum iarumé
sceutali alma castumé
sulumle duscmem ustumé
iarum uar neilersum béni
dostum uar istemem seni*

*Ben seni dogri iar sandum
sénan dictum ben inandum
scindi bir gair iar buldum
iarum uar neilersum beni
dostum uar istemem seni*

*Bén seni giordum birilé
iurechten cichtum ierile
uar benden iana binilé
iarum uar neylersun beni
dostum uar istemem seni*

*Ben sei seudum ghaiet
isméné ocurdum ghaiet
uar benden sana icaset
uar seuenler seusun seni
uar saranlar sarsun seni*

*Armaghanum gieri giundur
rachiplardan iusi duundur
scindi dogri xalum bildum
iarum uar neilersum beni
dostum uar istemem seni*

*Chieman kascun chiéman deghil
achar seman sulmi deghil
bé ualahi ialan deghil
iarum uar neilersun beni
dostum uar istemem seni*

Boium égup giélma bana
sanmachi iar olam sana
meulan uerdi gielma bana
uar saranlar sarsun seni
uar seuenler seusun seni

12

Sebax lutui beian eile
sultanumun nedér xali
séudugeghum neder xali
olgiuselun nedér xali

Muxabét bise baghlarmi
chimi uarisé saghlarmi
ben culun anup aghlarmi
sultanumun nedér xali
ol giuselun nedér xali

Muhabét xatori neiler
chimunler gionumi eghlér
iaranda acighi deiuér
seudugeghum neder xali
ol giuselun neder xali

Idermi térchi diari
ianunda uarmider iari
anarmi benda eugiari
sultanumun nedér xali
ol giuselun nedér xali

13

Benum ala giosli Jarum
giundén giunde arti sarum
achlum fchirum ichtiarum
éldé déghil dostlar
ben nige édeim nigé édeim

Jarum iaplerler solunur
giorduchcés achlum alunur
alémden neler bulunur
gionul almas dostlar
bénige édeim nigé édeim

Nidem kare gioslum nidém
deghier bascum alup gidém
ellé genetisé alem bá sundan dostlar
benige édeim nigé édeim

Iscte ben oldum né oldum
sararup esana dundum
ax seni séimeieim derdum
giandén séundum dostlar
benige édeim nigé édeim

Periscan gionum xosc deghil
bú olur biter isc deghil

derdum besc deghil on deghil
bigné ascti dostlar
benigé édeim nigé édeim

Saclari uar salcum saciach
uurdi iureghume bicach
irum ioctur saclaiagach
nam mecianim dostlar
bénige édeim nigé édeim

Bu sus ialan deghil asca
iasulanlar gielur bascha
bén uglursém tasun tasca
tali osun dostlar
benigé édeim nigé édeim

14

Bre Eé ala giosli dilbér
seuerlér korlarmi seni
abu sémsem sularilé
xér sebax iurlarmi seni
aganum seuerler korlarmi seni

Aklum alursun gioringes
ak kolum boinum saringés
ak ténun toprach olingés
seuerler korlarmi seni
acanam korlarmi seni

Giusel gieliscum kandén
sceutalisi gielur gianden
né kacarsum bén kulundan
gioringés iérlérmé seni
à giuselun korlarmi seni

Icérlér mesti dérlér
ugredurlér usti derler
séni maxlup dosti derler
séuérler korlarmi seni
à ganum korlarmi seni

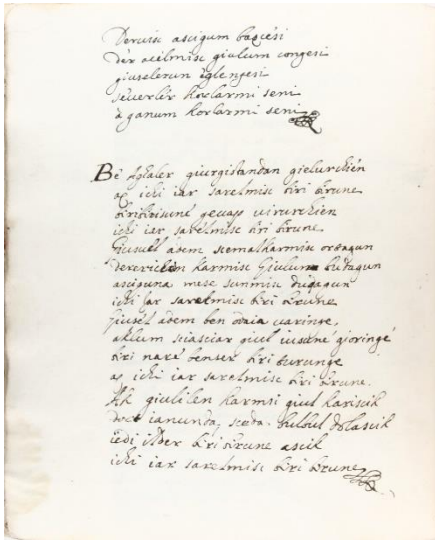
Deruisc ascigum baxcési
dér acilmisc giulum
congesi giuseleerun églengesi
seuerler korlarmi seni
à ganum korlarmi seni

15

Bé Aghalar giurgistandan gielurchièn
ax ichi iar sarelmisc biri birune
biribirisune ceuap uirurchien
ichi iar sarelmisc biri birune

Giusel adem scemalkarmisc ortagun
dererichèn karmisc giulun budagun
asciguna mese summisc dudagun
ichi iar sarelmisc biri birune

Giusel adem ben odaia uaringe
aklum sciasciar giul iusuné gioringé
biri nare benser biri turunge
ax ichi iar sarelmisc biri birune
Ak giulilen karmisi giul kariscik
dort ianunda sceda bulbul dolascik
iedi ildur biri birune ascik
ichi iar sarelmisc biri birune

Picture 3. A page from Martelini's collection, an example of a poem under no. 15

16

Iatarum uiurum uiuchun ghielmes
ghiderum ghienserum ghionun eghlenmes
Iole duscen ilo iol olmasimisc
scapin panca se neghiren curtulmasimisc.

Ben seni seuerdum gaiet
ismuné okuidum aiet
uar bende sana igaset
uar seuenler seusun seni

Ben seni dogri iar sandum
sén beni seup osandun
bir kairisi varup seudun
uar seuenler seusun seni

17

Jarumun ainasi uar disunde
icer scarabini katur giosunden

sagosum uarosum alem iusunden
sagosum seudeghum ghiene benumdur

Jarumun Culaghunda chiupeler
onun giosi kasci ascik tepeler
kumasi xatader meghier upeler
sagosum seudughum ghiene benumdur

Sumbullum menexsce benum
bre xèi kainal icighi salum
senden xach nasarum kaldi
gitmem, ben bunda Jatarum

Ben bir giusel iar geterum
soraim anda ghideim
bir ghidi aldi Jarumi
iscte ben aglaiup kaldum

Elunden atardum ciftta belluni
scol charsci danghlari
iscte ben aghlaiup kaldum
giundus akaiagunde duscunde
elunden atardun inge belluni

Bir ghiege Jar didi bana
kalka gianum sabax oldi
nasiatun budur sana
kalka gianum sabax oldi

18

korkmaian od boga
oka japmiş od roga
bir dan olur obruga
povarzite burnunot

ikad ide Frençtr
ortaluga genktur
burnunile renktur
povarzite burnunot

değilmi dar manica
da otide gladunca
burni olur klanica
povarzite burnunot

dinle beni Maruica
iuzunuzde ružica
dimi svarbi guzica
eglençedu burnuno

A Comparative Analysis of Rhetorical Organization of Master's Thesis Introductions Written in English and Turkish on Turkish Sign Language

Türk İşaret Dili Konulu İngilizce ve Türkçe Yüksek Lisans Tezi Girişlerinin Retorik Organizasyonunun Karşılaştırmalı Bir Analiz

Merve Geçikli

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi
Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller
Eğitimi, Erzurum / Türkiye

e-posta merve.gecikli@atauni.edu.tr

orcid 0000-0002-8619-5026

doi 10.54316/dilarastirmalari.1439007

Cansu Gür

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı
Bölümü, Erzurum / Türkiye

e-posta cansu.gur@atauni.edu.tr

orcid 0000-0002-2213-8743

doi 10.54316/dilarastirmalari.1439007

Atıf

Citation

Geçikli, Merve; Gür, Cansu (2024). A Comparative Analysis of Rhetorical Organization of Master's Thesis Introductions Written in English and Turkish on Turkish Sign Language. *Dil Araştırmaları*, 35: 151-162.

Başvuru

Submitted
19.02.2024

Revizyon

Revised
13.05.2024

Kabul

Accepted
20.08.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online
10.11.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve

ÖZ

Bu çalışma, Türk İşaret Dili (TİD) alanında hazırlanan İngilizce ve Türkçe yüksek lisans tezlerindeki girişlerin retorik organizasyonunu incelemektedir. Bu çalışmanın amacı ise Swales'in CARS modeli'nin Loi tarafından genişletilmiş versiyonu kullanılarak TİD konulu yüksek lisans tezlerinin giriş bölümlerinde kullanılan yapısal kalıpları ve retorik stratejileri iki dilde karşılaştırmaktır. Derlem temelli analiz yoluyla bu çalışma, TİD alanı kapsamında yazarların araştırma alanını nasıl oluşturduklarını, literatürdeki boşluğu nasıl dile getirdiklerini ve araştırma amaçlarını ve hedeflerini nasıl sunduklarını araştırır ve inceler. Karşılaştırmalı bir yaklaşım kullanarak, özellikle TİD araştırması alanında akademik söylem uygulamalarındaki diller arası ve kültürler arası farklılıkları anlamamıza katkıda bulunmaktadır. Bulgular, İngilizce ve Türkçe akademik yazıyı şekillendiren retorik geleneklere ve alandaki yeni araştırmacılar için akademik yazıma dair pedagojik boyutlara dair iç görüler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Retorik, Yüksek Lisans Tezleri, Giriş, Türk İşaret Dili, TİD, CARS Modeli

ABSTRACT

The present study investigates the rhetorical organization of introductions in English and Turkish master's theses on Turkish Sign Language (Türk İşaret Dili [TİD]). The purpose of this study is to compare the structural patterns and rhetorical strategies used

makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

in the introduction sections of master's theses on TİD, using Swales' CARS model's revised version by Loi (2009), in two languages. Through corpus-based analysis, this study examines how writers establish the research space, articulate the gap in the literature, and present their research purpose and objectives within the context of TİD studies. This study, by using a comparative approach, contributes to our understanding of cross-linguistic variations in academic discourse practices, particularly within TİD research. The findings provide insights into the rhetorical conventions that shape academic writing in English and Turkish and pedagogical implications to improve the academic writing of novice researchers in the field.

Keywords: Rhetorical, Master's Theses, Introduction, Turkish Sign Language, TİD, CARS Model.

0. Introduction

In academic research, the rhetorical organization of a written work plays a significant role in conveying information to the reader effectively. This organization comprises several components such as an introduction, literature review, methodology, findings, and conclusion, each of which serves specific purposes in shaping the discourse (Swales 1990). Among these components, the introduction is of particular importance because it establishes the context for the study, reveals its relevance, summarizes the research objectives, and offers an overview of the subsequent chapters (Feak and Swales 2009). The structure and organization of introductions vary across languages and cultures, reflecting different rhetorical traditions and conventions (Hyland 2004).

In the relevant literature, compared to other academic genres such as research papers or PhD theses, research on the rhetorical organization of master's theses, especially introductory parts, has been limited. These studies have mainly focused on the linguistic or structural characteristics of these texts (e.g., Basturkmen, 2009; Kwan, 2006; Swales, 1990; Thompson, 2005) and/or examined their variation across different fields of study (e.g. Charles, 2003; Samraj, 2008) such as biology, engineering, applied linguistics. Thus, it seems that the unique social functions served by master's theses have been overlooked. In fact, theses are the initial attempts of students to add to the body of knowledge within their discipline. At this point, especially, Swales and Feak (2004) emphasize the role of well-organized introductory parts in academic texts to create a research space and to seek for recognition by the wider academic discourse communities. Namely, they need to demonstrate the scholarly knowledge and academic proficiency of master's candidates to a panel of experts who will ultimately determine whether or not to grant them "admission to the academy" (Paltridge 2002: 132). Samraj (2008) has also argued that "student-produced texts, especially those produced by 'quasi' members at the end of a master's program, do not completely embody the discursive practices of the disciplines" (p. 5). Accordingly, to improve academic writing pedagogy for master's theses, it is of importance to explore and

analyze the particular discourse characteristics of master's theses in terms of rhetorical organization based on validated models (Paltridge 2002; Samraj 2008).

The other important gap observed in the literature is that there is a lack of studies specifically on academic genres in certain disciplines such as Turkish Sign Language (Türk İşaret Dili [TİD]). Actually, in recent years, there has been a growing academic interest in academic texts on TİD (e.g. Arık 2013; Gür & Geçikli 2022), yet they focus on the thematic contents of the texts rather than the rhetorical organization. In this regard, Samraj (2005) discusses that, to explore "disciplinary norms in academic writing", it is significant to analyze the texts from different disciplines by addressing the observed differences in the texts from "established" and "emerging disciplines" in the literature, which is also supported by Öztürk (2007).

Accordingly, this study thus aims to fill the gap by making a comparative analysis of the rhetorical structures used in the introductions of English and Turkish master's theses in the field of TİD. In the present study, we try to identify similarities and differences in authors' rhetorical organizations by examining how they frame their introduction sections in Turkish and English. Through this comparative analysis, we aim to shed light on how academic culture while writing in both languages shapes the rhetorical aspects of academic texts in sign language studies.

1. Methodology

1.1. Research Design and Corpus

In the current study, both categorical aspects based on the qualitative paradigm and numerical data based on the quantitative paradigm are used. This explains the rhetorical devices (moves and stages) used in the TİD domain in the sampled master theses' introductions. Quantifiable statistics are also reported to demonstrate further the breakdown of moves and steps in these introductions. To provide recommendations for the instruction of theses' academic organizations to novice researchers in the TİD field, codings are limited to the study's corpus. Therefore, generalizing the distinctive patterns of theses' introductions throughout all genres such as research papers, conference papers, etc. in the field is not the main goal of this study.

Prior research that examined the rhetorical structure in two distinct cultures has faced criticism for neglecting to account for the comparability of publications being studied (see Loi 2010; Shim 2005; Swales 2004). The challenges related to sampling resulted in problems in terms of presenting credible results using a more representative sample. As a result, it is essential to work on comparable or "equivalent" corpora (Moreno 2008:7). According to Moreno (2008), for two corpora to be considered equivalent, they must possess a high degree of similarity as opposed to being identical. Thus, in this study, the authenticity of the texts was considered to ensure the validity of the findings. In this regard, the researchers considered the contexts where the MA theses were produced because the

contextual aspects are significant in the organization of the theses. The other point taken into account is the disciplinary variation as previous research showed that each discipline has its rhetorical organization perspective (e.g., Samraj 2002, 2004; Swales 1990). Thus, this study focuses on a single field (i.e., TİD). The other reason behind the selection of the TİD field is that the researchers of the study are involved in studies within linguistics, specifically TİD and genre analysis. As to the third parameter, driven from the evidence provided in the literature regarding the schematic structure of the academic genres, the study moved on to the empirical theses in TİD, which followed an introduction-literature review-methodology-results-discussion-conclusion structure. The last factor is the period that was considered in the corpus selection as, especially for theses, in some years there might be no publication, or publication in just one language, which may require eliminating these years.

Accordingly, all MA theses published in Turkey (34 English and 28 Turkish theses on TİD) were first downloaded. Next, each year was specifically analyzed in terms of comparability, and it was seen that the theses published in 2001–2010 and in 2017 and 2022 were in one language code, which violates the study's main aim of comparing Turkish and English theses. Thus, the theses in these years were eliminated. As there was also no MA publication in 2011, the corpus was selected within a span of nine years (i.e., MA theses published in 2012–2016 and 2018–2021). Then, the researchers moved on random sampling strategy to reduce sampling bias as in some years the number of theses published in one language code outnumbered the ones in the other language code. In due course, the main corpus of the study is 44 MA theses - 22 Turkish and 22 English- in the field of Turkish sign language (i.e., TİD).

1.2. Coding Framework

For the analysis and coding of the moves and steps in both sets of MA introductions, the current study moved on Swales' (1990, 2004) Create a Research Space (CARS) model's revised version by Loi (2010). Numerous genre-based studies in the past (e.g., Ahmad 1997; Fakhri, 2004; Jogthong 2001; Loi & Sweetnam Evans 2010; Ozturk 2007; Samraj 2002) have demonstrated that Swales' CARS model is a valid and practical instrument for analyzing the rhetorical organization of introductory parts. Still, due to the contextual factors, in some of the studies, the researchers added certain steps as a result of their analysis of the corpora they worked with (see, e.g., Loi 2010; Soler-Monreal et al., 2011). Therefore, for the current study, the researchers reviewed all other elaborated versions of the Swales' CARS model and after expert views, decided to use the elaborated version of the CARS model by Loi (2011) as the coding framework of the study.

Table 1. Loi's Version of Swales CARS Model (1990, 2004)

Moves	Steps
Move 1 Establishing a territory	Step 1 Claiming centrality
	and/or Step 2 Defining terms and concepts
	and/or Step 3 Presenting the theoretical basis
	and/or Step 4 Reviewing literature/findings of previous research
Move 2 Establishing a niche	Step 1 Indicating a gap
	and/or Step 2 Raising a question
	and/or Step 3 Counter-claiming
Move 3 Occupying the niche / Presenting the present work	Step 1 Announcing the purpose of the study
	and/or Step 2 Specifying the focus of the research
	and/or Step 3 Foreshadowing the methodology
	and/or Step 4 Introducing the research hypothesis
	and/or Step 5 Introducing the research questions
	and/or Step 6 Presenting the positive justification
	and/or Step 7 Introducing the implications of the findings
	and/or Step 8 Claiming the significance of the study

Table 1 shows the moves and steps in Loi's version the researchers used while coding the MA introductions in TID. To briefly explain, according to the model, the introductions consist of three distinct moves. Typically, they commence with an initial move in which the writer introduces the subject matter of the study. During the second move, writers establish a specific area of study, commonly referred to as a research space or niche. This space is subsequently filled or occupied in the third move.

1.3. Coding and Analysis

Before the coding process, a four-hour training session was conducted by one of the study's researchers to brief the other coder on the framework and supply information regarding how to code. Once more, initially operating independently, the researchers coded the introductions concurrently. In addition, during the process, the researchers scheduled periodic meetings to review and clarify any remaining uncertainties. The percentage agreement metric was employed to assess the inter-coder agreement, and, following the completion of the coding procedure; the aggregate agreement was measured to be 78.11%.

Here, it is important to point out that each sentence was focused as the primary unit of coding, but in some cases, sentences may cover two moves at the same time. In such samples, following the recommendations put forth by Crookes (1986), the move and step that seemed more prominent were designated.

2. Results and Discussion

2.1. General Rhetorical Organization of English and Turkish MA Theses' introductions on TİD

In terms of the general rhetorical organization of English and Turkish MA theses' introductions, for Move 1, it is seen that both corpora share quite similar characteristics regarding the steps' employment (see Table 2). However, as for Move 2 and Move 3, the employment percentage of each step across the two corpora displays marked variation. At this point, English introductions seemingly follow Loi's version of Swales' CARS model, which suggests that, for English texts, this framework may serve as a valuable tool for providing a detailed and informative point of the rhetorical organization. The other probable reason behind the similarity between English introductions and the framework is that Swales' model was basically developed on English texts (Loi 2010:272).

Table 2. Rhetorical Organization of English and Turkish MA Thesis Introductions on TİD

		English Introductions		Turkish Introductions	
Moves		Steps			
Move 1	Establishing a territory	Step 1	Claiming centrality	Claiming centrality	
		and/or Step 2	Defining terms and concepts **	Defining terms and concepts **	
		and/or Step 3	Presenting the theoretical basis	Presenting the theoretical basis	
		and/or Step 4	Reviewing literature/findings of previous research	Reviewing literature/findings of previous research	
Move 2	Establishing a niche	Step 1	Indicating a gap*	Indicating a gap**	
		and/or Step 2	Raising a question	Raising a question	
		and/or Step 3	Counter-claiming**	Counter-claiming**	
Move 3	Occupying the niche / Presenting the present work	Step 1	Announcing the purpose of the study	Announcing the purpose of the study	
		and/or Step 2	Specifying the focus of the research ***	Specifying the focus of the research ***	
		and/or Step 3	Foreshadowing the methodology	Foreshadowing the methodology	
		and/or Step 4	Introducing the research hypothesis	Introducing the research hypothesis*	
		and/or Step 5	Introducing the research questions	Introducing the research questions*	
		and/or Step 6	Presenting the positive justification	Presenting the positive justification**	
		and/or Step 7	Introducing the implications of the findings***	Introducing the implications of the findings***	
		and/or Step 8	Claiming the significance of the study	Claiming the significance of the study *	

Note.

1. Bold is used to highlight the steps mainly observed in English and Turkish introductions (above 55 % of each corpus).
2. One asterisk (*) shows that the step is partly observed (30 %- 50 % of each corpus).
3. Two asterisks (**) show that the step is rarely observed (5 %- 25 % of each corpus).
4. Three asterisks (***) show that the step is not observed in both corpora.

Regarding the Turkish corpus' rhetorical organization compared to the English one's, the analysis revealed a culture-specific diversity. These observations on Turkish introductions in the current study accord with earlier observations by the studies focused on texts in languages other than English (see Taylor & Chen's study in 1991 on Chinese texts; Ahmad's study in 1997 on Malay texts; Jogthong's study in 2001 on Thai texts; Al-Qahtani's study in 2006 and Najjar's study in 1990 on Arabic texts). This noticeable variation could be attributed to the discourse communities the authors of the theses address. In this regard, in the previous studies on English texts, the findings show close affinity to CARS' model and its revised versions, which is in line with the findings of the current study, and this affinity is explained on the basis of the effort to seek acceptance by international academic discourse communities in relevant fields (e.g., Loi 2010; Shi 2002). As for peripheral discourses outside the English language center, there are some other explanations in terms of rhetorical organization differences between L1 and English texts. For example, Canagarajah (2002) stated the issues with which the academics in peripheral discourses face in the organization of rhetorical strategies, especially in composing brief introductory parts in English as the international conventions generally require brief but by showing the "relevance of the study to the international community" (Flowerdew 2001:135), which might be an explanation for the differences between English and Turkish introductions in TİD. The other discussion in the literature regarding L1 and L2 differences is based upon whether the discipline is established or emerging one. As regards this aspect, Hyland (1999:354) stated that in emerging disciplines "problem areas and topics are generally more diffuse and range over wider academic and historical territory, and there is less assurance that questions can be answered by following a single path". Then, the rhetorical difference between English and Turkish MA theses' introductions may be due to the fact that TİD research is a recent emerging field of academic study and, as emphasized in Hyland's assertion, spreads over a wide area, so there is no certain way of rhetorical organization. The last likely cause for the difference between English and Turkish introductions is that the institutional choices may affect the organization of theses' introductions. Indeed, in Turkish academic discourse, there are many institutions, and each institution has its rhetorical parameters for thesis organizations. Thus, it seems possible that this variation across institutions may affect the rhetorical organization of the theses in different language codes.

In terms of Move Sequence remarked, the authors commonly start their introductions with Move 1, that is by establishing a territory. Except for five English introductions starting with Move 2, the left ones were noted to start with Move 1 (17 introductions or 77% of the total), while all Turkish introductions begin with Move 1. Similar findings were also reported in previous studies (e.g. Al-Qahtani 2006; Loi 2010), which revealed that the analyzed introductions also started with *establishing the territory*.

In all of the Turkish and English MA theses introductions, Move 2 (establishing a niche) followed Move 1 (establishing the territory) and, typically, both Turkish and English introductions conclude with Move 3 (occupying the niche/ presenting

the present work), as put in the CARS model (Swales 2004). At this point, it is essential to point out that, in English corpus, in the sequence of Moves, Move 2 was frequently seen, whereas, in Turkish introductions, the sequence was mainly organized with Move 1 and Move 3. In general, in English introductions, [1-2-1-2-1-2-2-1-3-3] or [1-2-1-2-1-2-3-2-3-3] were the move sequence commonly noted. On the other hand, the common Move sequences observed in Turkish MA introductions in TİD were [1-2-1-3-1-1-2-1-3-3] or [1-2-1-2-1-3-3-1-3-3].

2.2. Moves and Steps Employment in Both Corpora

As to the employment of each step under each Move, within Move 1, *Step 1 (claiming centrality)*, *Step 3 (presenting the theoretical basis)*, and *Step 4 (reviewing literature /findings of previous research)* were mainly observed in both English and Turkish introductions. In this regard, these findings align with the findings of the previous studies variation (e.g., Ahmad 1997; Al-Qahtani 2006; Jogthong 2001; Fakhri 2004; Flowerdew & Li 2009; Hirano 2009; Loi 2010; Sheldon 2011; Alotaibi 2013), which shared common observations regarding the frequent use of these steps in the introductions. In both corpora of TİD MA theses' introductions, regarding the centrality claim, it was seen that the writers generally start to argue the importance of the issue or topic addressed in their study and the current position of the relevant issue/topic in the field. In terms of the common frequency in presenting the theoretical basis (81 % of Turkish corpus and 85 % of English corpus), it is an expected result because, in linguistic-based studies, the theoretical premises play a crucial role in shaping the content and methodological aspects of the study. Concerning the other step, reviewing the literature/findings of previous research, this rhetorical act is the straightforward part of introductory parts observed nearly in all disciplines. In fact, in the current study, 97% of the English corpus and 93% of the Turkish corpus include this reviewing-based rhetorical strategy, which demonstrates that the authors in two corpora appeared to make an effort to situate their study in the relevant domain. The other probable rationale behind the employment of this rhetorical strategy is, as pointed out by Bhatia (1993), that this act has a discursual value not only in terms of situating the study but also grounding the study on the literature to establish the significance of the study. Lastly, to mention Move 1 Step 2 (defining terms and concepts), the findings show that this step is rarely observed in both corpora (20% in the Turkish corpus and 25% in the English corpus). The probable explanation for this rarity is that the terms or concepts might be given in detail in the following sections of the theses such as Literature Review or if these terms are basically methodological premises, Methodology. The other possible reason could be that the studies might be specifically based on theories rather than terms or concepts, which, indeed, in the current study, *Step 3 (presenting the theoretical basis)* is one of the most frequent rhetorical acts employed in both corpora (86 % in Turkish corpus and 90 % in English corpus).

As for the steps in Move 2, it is essential to point out that there was a significant variation between Turkish and English MA theses' introductions in TİD. In this regard, this finding is inconsistent with the findings of the previous studies, which

observed significant differences between local texts and English ones by emphasizing the culture-specific effect regarding this variation (e.g., Ahmad 1997; Jogthong 2001; Fakhri 2004; Flowerdew & Li 2009; Hirano 2009; Sheldon 2011; Alotaibi 2013). To specifically explain, only *Move 2 Step 2 raising a question* was the dominant rhetorical act in both corpora (77% in Turkish theses and 85% in English theses). To *Move 2 Step 1 indicating a gap*, the current study found that 38% of the English corpus included this step while only 6% of Turkish introductions employed *indicating gap*. In this regard, it seems that the novice researchers in the TİD domain may prefer face protecting act as a rhetorical strategy through question raising rather than as put in Goffman's Face-work theory (1967, 1972) in terms of manifestation of themselves in TİD academic discourse community through hedging the claims in their study. This could also be the potential explanation behind the rarity (in the English corpus) and lack (in the Turkish corpus) of *Move 2 Step 3 claiming centrality*.

Concerning the last Move, *Move 3 Occupying the niche*, the two corpora obviously differ from each other in terms of the employment percentage of the steps. To start with the two steps, which were commonly seen in both Turkish and English MA introductions (approximately 95 % of each corpus), it appears that, in TİD, the novice researchers mostly prefer *Move 3 Step 1 announcing the purpose of the study*, which was common nearly in all disciplines' introductions (Hirano 2009; Loi 2010; Sheldon 2011; Alotaibi 2013), and *Move 3 Step 3 foreshadowing methodology*, which was common in pure sciences generally (Samraj, 2005). The lack of *Move 3 Step 2 specifying the focus of research* could be attributed to the tendency of researchers to mention the main aim of their study and methodological premises. As to *Move 3 Step 4 (introducing research hypothesis)* and *Move 3 Step 5 (introducing research question)*, it was observed that 70% of the English introductions in TİD included research hypotheses and questions while the proportion of the employment of these acts was 31% in Turkish ones. In this regard, there are two likely causes for the difference between the two corpora. The first one is that, in Turkish theses, the researchers may present hypotheses and questions in methodology sections. The second probable reason could be that the studies in Turkish theses may not be based on research questions and hypotheses. At this point, it is also likely that the methodological aspects could shape the studies in terms of organizing research questions and hypotheses. *Move 3 Step 7 introducing the implications of the findings* were not observed in both corpora, which could be an expected outcome as the researchers may most probably share the implications in the discussion or conclusion parts. The remaining two steps, *Move 3 Step 6 (presenting the positive justification)* and *Move 3 Step 8 (claiming the significance of the study)* were seen nearly in all English theses' introductory parts (94% of the corpus), but in the Turkish corpus, claiming the significance of the study was observed in 46% of the introductions while presenting the positive justification was in 10% of the theses. Here, these findings in Turkish theses may be due to the fact that the researchers might not need to address again the significance and the positive justification of their study as they might consider that they had already emphasized the established value of

their study through raising a question or indicating gap and claiming centrality, thanks to which they address the niche in the field.

3. Conclusions

According to this study, the introductions in both English and Turkish support the overall framework proposed by the Swales' (1990, 2004) Create a Research Space (CARS) model's revised version by Loi (2010). The introductions in both corpora seemingly align with the three moves outlined in the framework. Nevertheless, the alignment between the CARS model and the current corpus is only partial as this study also highlights the similarities and differences between English and Turkish MA introductions in TİD.

The findings of the present study can be valuable for instructing novice researchers in TİD with a strong command of English and Turkish in academic writing. This study suggests an analytic-synthetic approach that can be used to teach English and Turkish academic writing. Teachers typically ask students to analyze rhetorical variables in academic prose before guiding them to create their drafts, using an analytic-synthetic approach. Put simply, the knowledge acquired from the tasks becomes a valuable resource for students to enhance their ability to write appropriate English academic prose (Swales & Feak 2004). It would be helpful if the teacher began by focusing on a specific section of academic prose, such as the introduction. Then, students could use the knowledge they gained from genre-analysis tasks in this section to analyze the rhetorical structures in other sections of a thesis like method, result, and discussion. Engaging in this genre practice can assist novice researchers of TİD in developing the necessary background knowledge to effectively write academic texts. The organization of academic introductions, which was made possible by the move analysis, may serve as a model for genre-analysis assignments in academic purposes-based courses and future research. The findings of the present study provide valuable insights into the cross-cultural differences between English and Turkish MA introductions. This research has the potential to greatly benefit instructors and Turkish novice researchers in an academic writing classroom by enhancing their understanding in multiple ways.

4. References

- AHMAD, Ummul K. (1997). *Scientific Research Articles in Malay: A Situated Discourse Analysis*. Doctoral Dissertation. Michigan: University of Michigan.
- ALOTABI, Hmoud. (2013). *Research Article Abstracts and Introductions: a Comparative Genre-based Study of Arabic and English in the Fields of Educational Psychology and Sociology*. Doctoral Dissertation. Texas: Texas A&M University.
- AL-QAHTANI, Abdulkhaleq. (2006). *A Contrastive Rhetoric Study of Arabic and English Research Article Introductions*. Doctoral Dissertation. Oklahoma: Oklahoma State University.
- ARIK, Engin. (2013). "Introduction: Previous and current research on Turkish Sign Language (TİD)". *Current Directions in Turkish Sign Language Research* (Edt. Engin Arik). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, 1-17.

- BASTURKMEN, Helen. (2009). "Commenting on results in published research articles and masters dissertations in Language Teaching". *Journal of English for Academic Purposes*, 8/4: 241–251.
- BHATIA, Vijay K. (1993). *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London: Longman.
- CANAGARAJAH, Suresh. (2002). *Critical Academic Writing and Multilingual Students*. Michigan: University of Michigan Press.
- CHARLES, Maggie. (2003). "This mystery...': a corpus-based study of the use of nouns to construct stance in theses from two contrasting disciplines". *Journal of English for Academic Purposes*, 2/4: 313–326.
- CROOKES, Grahan. (1986). "Towards a validated analysis of scientific text structure". *Applied Linguistics*, 7: 57-70.
- FAKHRI, Ahmed (2004). "Rhetorical Properties of Arabic Research Article Introductions". *Journal of Pragmatics*, 36/6: 1119-1138.
- FEAK, Christine B.; SWALES, John M. (2009). *Telling a Research Story: Writing a Literature Review*. Michigan: University of Michigan Press.
- FLOWERDEW, John. (2001). Attitudes of Journal Editors to Non-native Speaker Contributions. *TESOL Quarterly*, 35: 121-150.
- FLOWERDEW, John; LI, Yongyan. (2009). English or Chinese? The Trade-off between Local and International Publication among Chinese Academics in the Humanities and Social Sciences. *Journal of Second Language Writing*, 18/1: 1-16.
- GOFFMAN, Erwing. (1967). *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behavior*. New York: Pantheon Books.
- GOFFMAN, Erwing. (1972). "On Face-work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction. In *Interaction ritual: Essays on Face-to-Face Behaviour* (Ed. Erwing Goffman). London: The Penguin Press, 5-46.
- GÜR, Can; GEÇİKLİ Merve. (2022). "A Diachronic Content Analysis of Research Papers and Theses on Turkish Sign Language Published between 2012-2022". *Dil Araştırmaları* (Ed. Selma Baş et al.). Konya: Palet Yayınları, 145-163.
- HIRANO, Eliana. (2009). Research Article Introductions in English for Specific Purposes: A Comparison between Brazilian Portuguese and English. *English for Specific Purposes*, 28/4, 240-250.
- HYLAND, Ken. (1999). "Academic Attribution: Citation and the Construction of Disciplinary Knowledge". *Applied Linguistics*, 20/3: 341-367.
- HYLAND, Ken. (2004). *Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing*. University of Michigan Press.
- JOGTHONG, Chalerm Sri. (2001). *Research Article Introductions in Thai: Genre Analysis of Academic Writing*. Doctoral Dissertation. Morgantown: University of West Virginia.
- KWAN Becky S. C. (2006). "The schematic structure of literature reviews in doctoral theses of applied linguistics." *English for Specific Purposes*, 25/1, 30–55.
- LOI, Chek K. (2010). "Research Article Introductions in Chinese and English: A Comparative Genre-based Study". *Journal of English for Academic Purposes*, 9/4: 267-279.
- LOI, Chek K.; SWEETNAM EVANS, Moyra. (2010). "Cultural Differences in the Organization of Research Article Introductions from the Field of Educational Psychology: English and Chinese. *Journal of Pragmatics*, 42/10: 2814-2825.
- MORENO, Ana. I. (2008). "The Importance of Comparable Corpora in Cross-cultural Studies". *Contrastive Rhetoric: Reaching to Intercultural Rhetoric* (Ed. Ulla Connor et al.). Amsterdam: John Benjamins, 25-41.
- NAJJAR, H. (1990). *Arabic as a Research Language: The Case of the Agricultural Sciences*. Doctoral Dissertation. Michigan: University of Michigan.
- ÖZTÜRK, İsmet (2007). The Textual Organization of Research Article Introductions in Applied Linguistics: Variability within a Single Discipline. *English for Specific Purposes*, 26/1: 25-38.

- PALTRIDGE, Brian. (2002). “Thesis and dissertation writing: An examination of published advice and actual practice”. *English for Specific Purposes*, 21(2), 125–143.
- SAMRAJ, Betty. (2002). “Introductions in research articles: variation across disciplines”. *English for Specific Purposes*, 21/1: 1-17.
- SAMRAJ, Betty. (2004). “Discourse Features of the Student-produced Academic Research Paper: Variation across Disciplinary Courses”. *Journal of English for Academic Purposes*, 3/1: 5-22.
- SAMRAJ, Betty. (2005). “An Exploration of a Genre Set: Research Article Abstracts and Introductions in Two Disciplines”. *English for Specific Purposes*, 24/2: 141-156.
- SAMRAJ, Betty. (2008). “A discourse analysis of master’s theses across disciplines with a focus on introductions”. *Journal of English for Academic Purposes*, 7/1: 55–67.
- SHELDON, Elena. (2011). “Rhetorical Differences in RA Introductions Written by English L1 and L2 and Castilian Spanish L1 Writers”. *Journal of English for Academic Purposes*, 10/4: 238-251.
- SHI, Ling. (2002). “How Western-trained Chinese TESOL Professionals Publish in Their Home Environment”. *TESOL Quarterly*, 36/4: 625-634.
- SHIM, Eunsook. (2005). *Explicit Writing Instruction in Higher Educational Contexts: Genre Analysis of Research Article Introductions from the English Teaching and TESOL Quarterly Journals*. Doctoral Dissertation. Minnesota: University of Minnesota.
- SOLER-MONREAL, Carmen; CARBONELL-OLIVARES, Maria; GIL-SALOM, Luz (2011). “A Contrastive Study of the Rhetorical Organisation of English and Spanish PhD Thesis Introductions”. *English for Specific Purposes*, 30/: 4-17.
- SWALES, John M. (1990). *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SWALES, John M. (2004). *Research Genres: Explorations and Applications*. Cambridge University Press.
- SWALES, John M., & FEAK, Christine B. (2004). *Academic writing for graduate students: Essential tasks and skills* (2nd ed.). Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.
- TAYLOR, Gordon; CHEN, Tinguang. (1991). “Linguistic, cultural, and subcultural issues in contrastive discourse analysis: Anglo-American and Chinese scientific texts”. *Applied Linguistics*, 12: 319-336.
- THOMPSON, Paul. (2005). “Points of focus and position: Intertextual reference in PhD theses”. *Journal of English for Academic Purposes*, 4/4: 307–323.

Kazakçada Dinî Söz Varlığının Oluşum Yolları*

Ways of Formation of Religious Vocabulary in Kazakh

Fulya Akman

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / Türkiye

e-posta fulya.akman@hbv.edu.tr

orcid 0000-0003-1367-6811

doi 10.54316/dilarastirmalari.1524242

Atıf

Citation

Akman, Fulya (2024).
Kazakçada Dinî Söz Varlığı
Üzerine. *Dil Araştırmaları*,
35: 163-179.

Başvuru

Submitted

29.07.2024

Revizyon

Revised

08.08.2024

Kabul

Accepted

09.10.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem
tarafından incelenmiş ve

Öz

Türkçenin söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahip olan dinî söz varlığı, tarih boyunca yaşanan her din değişikliğinde büyük oranda etki altında kalmıştır. Mensup olunan her yeni dine ait terim ve kavramlar önce ana dilin imkânlarıyla karşılanmış sonrasında ise kaynak dilden ödünç sözcüklerin alınması kaçınılmaz olmuştur. Gerek İslamiyet gerekse eski Türk dinlerine dayanan dinî söz varlığının oluşum yolları incelendiğinde belirli bir geleneğin ya da temayülün izlerini sürebilmek mümkündür. Bu çalışmada dinî söz varlığı, oluşum yolları bakımından Türkçenin kuzeybatı lehçelerinden biri olan Kazakça esasında ele alınacak ve incelemede İlk İslami eserlerle yapılacak karşılaştırmalara da yer verilecektir. Kazakçanın dinî söz varlığını oluşum yolları bakımından incelemek; ilk İslami eserlerden hatta eski Türk dinlerinden günümüz Kazakçasına değin devam eden ya da ayrılan noktaları açıklamak, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinî söz varlığı, Kazakça, ilk İslami eserler, tarihi karşılaştırma.

ABSTRACT

Religious vocabulary, which has an important place in the vocabulary of Turkish, has been greatly affected by every religious change throughout history. The terms and concepts of

* Bu çalışma; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde savunulan *Kazakçanın Dinî Söz Varlığı –Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme-* adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmış ve Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu (Erzincan, 9-11 Ekim 2022)'nda sunulmuş Ortak Kültürel Miras Ögelerinden Dinî Söz Varlığının Oluşma Yolları: Kazakça Örneklem Esasında Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme başlıklı bildirisinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

each new religion were first expressed by the resources of the native language, and then it became inevitable to borrow words from the source language. When the ways of formation of religious vocabulary based on both Islam and ancient Turkic religions are examined, it is possible to trace a certain tradition or tendency. In this study, religious vocabulary will be discussed on the basis of Kazakh, one of the northwestern dialects of Turkic, in terms of its formation ways, and comparisons with the first Islamic works will also be included in the analysis. The aim of the study is to examine the religious vocabulary of Kazakh in terms of its formation ways and to explain the points that continue or difference from the first Islamic works and even the old Turkish religions to today's Kazakh.

Keywords: Religious vocabulary, Kazakh, first Islamic works, historical comparison.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

It is known that religion, as one of the elements of spiritual culture, has had a directing effect on another important cultural element, language, throughout history - especially in terms of vocabulary. In all religious changes experienced throughout the general Turkish history, the vocabulary of Turkish has been directly affected; The terminology of the new accepted religion was primarily covered by the means of the native language. This situation is related to the need to better embrace this new religion. However, the borrowing of many words from the source language has also been inevitable due to the nature of the language. In Kazakh, one of the northwestern dialects of Turkish; it is possible to trace the general tendency and tradition regarding the word formation methods of religious vocabulary based on both Islam and old Turkish religions.

Aim of the Study

In this study, religious vocabulary will be discussed on the basis of Kazakh in terms of its formation ways, and comparisons with the First Islamic works will also be included in the analysis. The purpose of this study is to examine the religious vocabulary of Kazakh in terms of formation methods; to explain the points that continue or diverge from the first Islamic works and even from old Turkish religions to today's Kazakh.

Research Questions

This study aims to answer the following research questions: Which headings can the Kazakh religious vocabulary be classified in terms of the ways it was formed? What are the similarities and differences between the first Islamic works and today's Kazakh in terms of the formation of religious vocabulary?

Limitations

In order to examine the religious vocabulary of the Kazakh in terms of the ways it was formed, the 15-volume dictionary called *Qazaq Adebıy Tiliniñ Sözdigi* was scanned and the entries with the abbreviation [diniy] were taken as basis in this dictionary. The Quran and its Kazakh translation published by the Diyanet İşleri Başkanlığı Publications is another basic source used in the study. In order to make historical comparisons with the first Islamic works *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-Hakayık*, *The First Quran Translation in Karakhanid Turkish (Rylands Copy)*, *Karakhanid Turkish Interlinear Quran Translation (TIEM 73)* were used.

Methodology

While the synchronic method was used to determine the religious vocabulary of today's Kazakh, the diachronic method was used in the comparison phase with the first Islamic works.

The examples in each heading were selected by the drilling method. The selected words or phrases are sometimes valid for other headings. In each heading, Kazakh examples were listed first, and then the archaic forms detected in the first Islamic works were included. Parallel or different issues were schematized with tables at the end of the sections.

Conclusions

In this study, it has been determined that the general tendency or tradition regarding the formation of vocabulary belonging to both Islam and ancient Turkish religions continues to Kazakh large extendly. It has been observed that the words or phrases in the religious vocabulary of Kazakh show parallelism from the first Islamic works to today's Kazakh in terms of word formation and word formation logic. However, different derivational methods that could not be identified in the first Islamic works were found in Kazakh. It can be said that the majority of the borrowed words are of Arabic origin. This situation has been explained by the "source language effect". In the religious vocabulary of Kazakh, many examples have been identified in the form of both noun and adjective phrases. These phrases consist of not only Turkish words but also words of mixed origin. The words preserved from Old Turkish to modern Kazakh invalidate approaches that aim to ignore the common cultural heritage. This situation also provides concrete data supporting the "Ruhaniy Jangıruw/ Spiritual Revival" project. The "context" factor has been a determining force in some examples in the religious vocabulary of Kazakh. The examples under the heading "Hendiadys" are important in showing that the Kazakh language has preserved its expressive power and richness. It is seen that idioms and proverbs also have an important role in creating the religious vocabulary of Kazakh and ensuring cultural transmission.

0. Giriş

Dil biliminin leksikoloji dalı içerisinde yer alan "söz varlığı", son yıllarda gözde çalışma alanlarından biri olarak dikkat çekmektedir. "Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, kelime hazinesi, söz dağarcığı, kelime kadrosu, vokabüler... gibi değişik terimlerle de karşılanan söz varlığına ilişkin Doğan Aksan, "Bir dilin söz varlığı denilince, o dilin yalnızca sözcüklerini değil; deyimlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlıyoruz" ifadesini kullanmaktadır (Aksan 2006: 8). Ona göre bir dilin belli bir dönemdeki söz varlığını incelemek bir bakıma "dilnin nabzını tutmak, dolayısıyla toplumun nabzını tutarak o dönemde, toplumda çeşitli alanlardaki gelişme ve değişimleri ortaya koymak" biçiminde nitelendirilebilir (Aksan 2004: 284). Buradan hareketle Kazakçanın dinî söz varlığını oluşum yolları bakımından incelemek, ilk İslami eserlerden hatta eski Türk dinlerinden günümüz Kazakçasına değin devam eden ya da ayrılan noktaları açıklamak; Türk dilinin Kazakça örneklemeden hareketle ve parça-bütün ilişkisi kapsamında nabzını tutmak için faydalanılabilecek yollardan biri olacaktır.

Manevi kültür öğelerinden biri olarak dinin, bir diğer önemli kültür unsuru olan dil üzerinde tarih boyunca -özellikle söz varlığı noktasında- yön verici bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Genel Türk tarihi boyunca yaşanan tüm din değişikliklerinde, Türkçenin söz varlığı doğrudan doğruya etkilenmiş; mensup olunan dine dair terminolojinin öncelikli olarak ana dilin imkânlarıyla karşılanması sağlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte kaynak dilden pek çok ödünç sözcüğün alınması da dilin tabiatı gereği kaçınılmaz olmuştur. Türkçenin

kuzezybatı kolunu oluşturan lehçelerinden biri olarak Kazakçada; gerek İslamiyet gerekse eski Türk dinlerine dayanan dinî söz varlığının oluşum yollarına dair genel temayülün ve geleneğin izlerini sürmek ve sürekli liğine tanık olabilmek imkn dhilindedir.

Kazakçanın dinî söz varlığının oluşum yolları bakımından incelenebilmesi için gerekli olan rneklem *Qazaq debiy Tiliniğ Szdiği* adlı 15 ciltlik sözlükte [diniy] kısaltmalı madde başlarından ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'ndan çıkan *Quran Krim jne Qazaqşa Awdarması*'nden elde edilmiştir. "Ortak kültürel miras" ve "kültürel süreklilik" in de vurgulanmaya çalışılacağı araştırmada; tarihsel karşılaştırma için *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-Hakayık*, *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)*, *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73)* gibi ortak kültürel mirasımızın temel yapı taşları olan ilk İslami eserlerden yararlanılmıştır.

Çalışmada Kazakçanın dinî söz varlığının oluşum yolları; 'Türkçe kökenli fiil ya da isim tabanlarına getirilen Türkçe eklerle oluşturulmuş sözcükler, 'yabancı kökenli fiil ya da isim tabanlarına Türkçe eklerin getirilmesiyle oluşturulmuş sözcükler, 'Türkçe sözcüklerden oluşan tamlamalar', 'karma kökenli sözcüklerden oluşan tamlamalar', 'eski Türkçeden günümüz Kazakçasına değin korunan sözcükler', 'anlam ödünçlemeleri yoluyla oluşan ifadeler', 'yakın anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler', 'İslami inanç/inanış esasında oluşturulmuş ibareler', 'deyim ya da atasözü formundaki ifadeler' gibi farklı başlıklar hlinde incelenecektir. Kazakçanın dinî söz varlığı kapsamında ele alınan örnekler oluşum yolları bakımından ilk İslami eserlerden günümüze değin devam eden ortak yönleriyle ve kültürel süreklilik esasında vurgulanmaya çalışılacak; süreç içerisinde ortaya çıkan farklılıklar açısından da değerlendirilecektir. Çalışmanın, Gaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şiarından da hareketle ortak dil, kültür ve tarih birlikteliğimize 'dinî söz varlığı' noktasında destekleyici veriler sunması ve Kazakların *Ruhanıy Jangıruw* yani "Manevi Canlanma/Yenilenme" akımına da yine aynı çerçevede katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Yukarıdaki sözü edilen dokuz farklı başlığı somutlaştırmak için örnekler sondaj usul seçilmiştir. Seçilen sözcük, ibare ya da tamlamalar bazı durumlarda birden fazla başlık için geçerli olabilir; birden fazla başlığa örnek teşkil edebilir. Her bir başlık kendisini yansıtan örneklerle şöyle sıralanabilir:

1. [Türkçe köken + Türkçe ek] Biçiminde Türemiş Sözcükler

Bu başlık altında ele alınan sözcükler; Türkçe kökenli isim ya da fiillere yine Türkçe eklerin getirilmesiyle oluşmuştur:

Başı: Halife. (QK, Yunus süresi, 208/14). *baş* isim köküne +*çI* isimden isim yapım ekinin getirilmesiyle türemiştir. "Türkçe Sözcüklerden Oluşan Tamlamalar" başlığı altında ele alınacak olan *Jolbaşı* "İmam" rneği de karşılaşılan bir başka versiyonudur. İmam ya da halifenin din önderliğini yapan

kişiler olmaları; gerek ilk İslami eserlerde gerekse Kazakçada *baş* sözcüğü ve türevlerinden oluşan karşılıkları açıklamaktadır. İlk İslami eserlerde de *başçı* “İmam, önder, lider, kılavuzluk eden (TİEM 73, 280r/4; RKT, 32/5a2) ve *başlağlı* “Halife” (TİEM 73, 154r/8) sözcüklerinin varlığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu kullanım; “Eski Türkçeden İtibaren Korunan Sözcükler” başlığı için de örnek teşkil etmektedir.

Jazmuş [zat.] 1. [diniy. filos.]: Diniy nanım boyınşa, äwelden belgilenip qoyılattan talay-tagdırdıñ buyırığı, tağdır iyeginiñ jazuwı. “Dini inanışa göre önceden belirlenmiş kader ve takdirin buyruğu, takdir sahibinin (Allah’ın) yazgısı.” *Al odan soñ gaziz jan oqudı öz jazmuşın.* “İşte ondan sonra aziz insan, okudu kendi yazgısını.” (KETS, V/548).

yaz- fiiline *-mlş* sıfat-fiil ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Kazak kültüründe köklü bir kader inancının varlığını yansıtmaktadır. *Jazmuştan ozmış jok* ifadesi de aynı sözcüğü barındıran ve “Deyim ya da Atasözü Biçimdeki İfadeler” başlığı altında ele alınacak “Kaderin dediği olur” mânâsındaki bir diğer örnektir. İlk İslami eserler incelendiğinde o dönemde *yaz-* anlamında kullanılan *biti-*’den¹ türemiş *bitig* “Levh-i maxfûz” (RKT, 33/71b3); *Tañrı bitigi* “Allah’ın yazgısı” (TİEM 73, 298v/7) örneklerine rastlanmaktadır.

Jaratqan [zat. diniy.]: 1. Jaratuwşı. “Yaratıcı.” *Jan jaqtı jaratqanğa küzettirip/Jaqınmen ırıldastıq, ittey ürdik.* “Etrafı Yaradan’a gözettirip/Yakınlarla hırıştık, köpek gibi ürdük.” (KETS, VI/82).

yarat- fiiline *-gAn* sıfat-fiil ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. *Jaratqış, jaratuwşı* gibi varyantları da bulunmaktadır. İlk İslami eserlerde *yaratqan* “Yoktan var eden, Yaratıcı, Esmâ’ül Hüsnâ’dan El-Bari.” (TİEM 73, 405v/3; RKT, 38/32a3) karşılığında ve *yarattaçı, yaratıqlıg* gibi varyantlarıyla tanıklanan sözcük; bu yönüyle “Eski Türkçeden İtibaren Korunan Sözcükler” başlığı için de örnek teşkil etmektedir. Kazakçada Yaratıcı’ya ad olan sözcüklerden *jaratqan*’ın ikinci anlamının “Eşrefü’l- mahlûkat” olarak adlandırılan “insan” için de kullanılması dikkat çekici bir husus olarak belirtilmelidir.

Keşirimdi [sun.] [diniy.]: Raqımdı. “Affedici, Esmâ’ül Hüsnâ’dan El-Gafur.” *Ya, keşirimdi Alla, meniñ aldınğı jäne soñğı künälarımdı keşire gör.* “Ya Affedici Allah, benim önceki ve sonraki günahlarımı affet.” (KETS, VIII/14).

keçir- fiiline *-(I)m* fiilden isim ve *+dl* isimden isim yapım eklerinden müteşekkil olduğu düşünülen *-(ı)mdI* fiilden isim yapım ekinin getirilmesiyle oluşmuştur.² Söz konusu sözcüğe ilk İslami eserlerde de *kä/eçürgä/en* “Affeden, bağışlayıcı, Esmâ’ül Hüsnâ’dan El-Afuvv.” şeklinde rastlanmaktadır (TİEM 73, 400v/5; RKT, 33/15a1; KB, 1; AH 37).³ Bundan önceki örneklerde olduğu gibi bu örnek

¹“Kader” kavramının yine *yaz-* anlamına gelen ve Çince’den ödünçleme kabul edilen (Clauson 1972: 299) *biti-* fiili ile karşılanması; ilk İslami eserlerden günümüz Kazakçasına değin devam eden ortak anlayışı yansıması bakımından önem arz etmektedir.

² Söz konusu ek olumlu anlamda sıfatlar yapar. (Bknz.: Tamir 2007: 445, Biray vd. 2015: 76.)

³ İlk İslami eserlerde Yaratıcının sıfatları ya da isimleri anlam genişlemesine uğrayarak yalın hâlde “Yaratıcı” karşılığında kullanılmaktadır. Kutadgu Bilig’de *Uğan, İgidgen, Törütgen,*

de; tarihsel sürekliliği yansıtması ve kültür aktarımına yüzyıllar boyu elçilik etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Buyrıq [zat. resmîy. âsk.]: Alla-Tağalanıñ qudireti, Qudaydın salğanı; jazmış. “Allahu tealanın kudreti, takdiri; kader.” *Allanıñ buyrıǵı şıǵar, batasın berdi.* “Allah’ın dediği olur duasını etti.” (KETS, III/657).

Buyur- fiiline *-(I)k* fiilden isim yapım ekinin getirilmesiyle oluşur. Söz konusu sözcük, ilk İslami eserlerde de aynı şekilde tanıklanmaktadır (TİEM 73, 52r/9; RKT, 29/18b1).

Sızıq [zat.]: 3. [Awıs.] Tağdır buyrıǵı, jazuwı. *Takdir buyruǵu, yazgısı; kader.* “Allanıñ sızığı eki bola ma eken? *Allah’ın yazgısı iki olur mu?* (KTS, 594).

çiz- fiilinin Kazakçadaki süreklileşmiş biçimi *sız-*; {-k} fiilden isim yapım ekinin alınması; ekin “soyut ismi yapma” fonksiyonu ile “kader” anlamını kazanmıştır.⁴

Kazakçanın dinî söz varlığını [Türkçe köken + Türkçe ek] biçiminde oluşturan örnekleri ilk İslami eserlerle karşılaştırmalı olarak bir tablo üzerinde de görmek; süreklilik arz eden ya da farklılık gösteren durumların anlaşılması noktasında faydalı olacaktır.⁵

Tablo1. [Türkçe köken+Türkçe ek] Biçimindeki Örnekler

Kavram/Kavram Alanı	İlk İslami Eserlerdeki Karşılıkları	Kazakçadaki Karşılıkları
<i>Halife</i>	<i>Başlaǵlı</i>	<i>Basşı / Jolbasşı</i>
<i>Yazgı/Kader</i>	<i>Bitig</i>	<i>Jazmış</i>
<i>Yaradan/Yaratıcı</i>	<i>Yarattaçı / Yaratıǵlı</i>	<i>Jaratqan</i>
<i>Affedici, Esmâ’ül Hüsnâ’dan El-Gafur</i>	<i>Kä/eçürgä/en</i>	<i>Keşirimdi</i>
<i>Buyruk</i>	<i>Buyrıq</i>	<i>Buyrıq</i>

2. [Yabancı köken +Türkçe ek] Biçiminde Türemiş Sözcükler

Bu başlık altında ele alınan sözcükler; yabancı kökenli isim ya da fiillere Türkçe eklerin getirilmesiyle oluşmuştur. Örneklerin çoğu Arapça kökene dayanmakta; Türkçe eklerden genellikle +*IA-* isimden fiil yapım eki ile +*II* isimden isim yapım eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde *dua et-*, *elham oku-*,

Keçürgen gibi Allah’ın “muktedir”, “rızkı veren”, “yaradan”, “bağışlayan” sıfatları onun sinonimleri olarak da kullanılmıştır (Çağatay, 1968: 144).

⁴ İlk İslami eserlerde bu sözcük tanıklanmadığı için *Tablo 1*’de söz konusu örneğe yer verilmemiştir. [Türkçe köken+Türkçe ek] kurulumu başlığı altında incelenen yukarıdaki örnekler dışında ilk anlamı “alın”, ikinci anlamı “alın yazısı” olarak verilen (Mamırbekova, 2017: 464) Farsça pişâni; peşene/pişana/besene varyasyonlarıyla ve Arapça *takdir* tonluluşmuş *tağdır* biçimiyle Kazakçada “kader” kavram alanını karşılamaktadır.

⁵ Bu başlık sonunda konuyu özetlemek için başvurulan tablo ile gösterim yöntemi, İlk İslami eserler ve Kazakçaya ait taranan eserlerden elde edilen verilerin ortak bir paydada buluşabildiği diğer başlıklarda da mümkün olduğunca yer alacaktır.

hatmet- gibi yardımcı fiiller vasıtasıyla oluşturulan kullanımlar Kazakçada da bulunmakla beraber; *duwala-*, *qatımda-*, *âlxamda-* örneklerinde olduğu gibi {+LA-} isimden fiil yapım ekiyle meydana getirilen sözcükler Kazakçanın Türkiye Türkçesinden ayrılan bir yönünü ortaya koymasına bakımından önem arz etmektedir:

Duwa+la- [et.]: 1. [diniy.] Alladan medet, jârdem surap duğa oqıp ğiybadat etüw; köz tiyüwden, awruwdan t.b. şıypa bolatın süre, ayattardı oquw. “Allah’tan medet, yardım dileyip dua okuyup ibadet etme; nazara, hastalıklara vb. şifa olan sure, ayetleri okuma.” *Dawısımdı buzıp, ayqaylap üyge kirip bardım da baylawlı jatqan Janısbaydı duwalap, üşkire berdim.* “Sesimi değiştirip, bağırarak eve girdim ve bağlı yatan Janısbay’ı okuyup üflemeğe başladım.” (KETS, V/8).

Qatım+da- [et. diniy.]: Qurandı tügel oqıp şıǵuw. “Kuran-ı Kerim’i tamamen okuma, Hatmetme.” *Quran oqıp, qatımdap, tügin qoymay talaydı; tandayları taqıldap, pidiyasın sanaydı.* “Kuran okuyup hatmedip hiçbir şey bırakmayıp talan ederler, çeneleri durmayıp parasını sayarlar.” (KETS, IX/473).

Âlxam+da- [et. diniy.]: Âlxamnan bastalatın Qurandı oquw, zawlatuw. “Fatiha ile başlayan Kuran’ı okuma, hızlıca okutma.” *Âlxamdağan molda.* Kuran (Fatiha) okuyan molla (KETS, II/444).

Kazakçada yabancı kökenli sözcüklere +LA- isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle türemiş ve genel manada “dua etmek” karşılığında kullanılan sözcükler; ilk İslami eserlerde genellikle -tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi- *isim+yardımcı fiil* kuruluşunda tanıklanmaktadır: *Alqış be/ër-* “Esenlik dilemek, dua etmek; Allah’ı noksan sıfatlarından tenzih etmek. Kusursuzluk Allah’a mahsustur demek (TİEM 73, 294r/8; RKT, 33/9b1)”; *Du’ā qıl-* “Dua etmek.” (TİEM 73, 247v/8; RKT, 36/57b2).

Qahar+lı: Çok üstün, ebedî hâkimiyet sahibi, her şeyi saltanatı ve idaresi altında tutan, Esmâ’ül Hüsnâ’dan el-Kahhâr. (QK, Zümâr süresi, 457/4).

Raqım+dı: Rahmeti bütün yaratıkları kaplayan, Esmâ’ül Hüsnâ’dan Er-Rahman/Rahmet eden, Esmâ’ül Hüsnâ’dan Er-Rahim. (QK, Ânbiya süresi, 324/42 - Xaşır süresi 546/10).

Kazakçada [Yabancı köken +Türkçe ek] biçiminde formüle edilen; +II isimden isim yapım eki alarak daha ziyade Yaratıcının isimleri ve sıfatları karşılığında kullanılan sözcükler; ilk İslami eserlerde birebir karşılıkla tanıklanmamaktadır. Bununla beraber +II isimden isim yapım ekinin ilk İslami eserlerde de Yaratıcının isim ve sıfatlarını ifade ederken başka anlamları karşılayacak biçimde kullanıldığına dair örnekler mevcuttur:

Kêñ rahmetliĝ “Rahmeti bol olan, Esmâ’ül Hüsnâ’dan El-Vâsi (RKT, 26/89a1)” *Qudretliĝ* “Kudret sahibi (Allah) (KB, A2.)” *Ā/erklig* “Her şeyin sahibi, her şeye hükmeden, Esmâ’ül Hüsnâ’dan El-Melik (RKT, 25/26b2; KB 6)”; *Küçlüĝ* “Güçlü, kuvvet ve kudret sahibi, Esmâ’ül Hüsnâ’dan El-Kavi (TİEM 73, 245v/8).”

Tablo 2. [Yabancı köken+Türkçe ek] Biçimindeki Örnekler

Kavram/Kavram Alanı	İlk İslami Eserlerdeki Karşılıkları	Kazakçadaki Karşılıkları
Dua etmek-	alqış be/ér-, du 'ā qıl-...vb.	duwa+la-, qatım+da-, ālxam+da-
Yaratıcının isim ve sıfatları	rahmet+liğ, qudret+liğ...vb.	qahar+lı, raqım+dı...vb.

3. Türkçe Kökenli Sözcüklerden Oluşan Tamlamalar

Bu başlık altında yer alan örneklerde tamlamayı oluşturan unsurlar Türkçe kökene dayanmaktadır:

Keşirim iyesi: Affedici, Esmâ'ül Hüsnâ'dan El-Gaffâr. (QK, Mümin süresi, 471/42).

Eski Türkçe metinlerinde tanıklanabilen *keçir-* fiiline dayanan *keşirim* ve *idi* sözcüklerinden müteşekkil “keşirim iyesi” belirtisiz isim tamlaması, Allah'ın El-Gaffâr sıfatı karşılığında kullanılmaktadır.

Jolbaşçı: İmam, önder, lider, kılavuzluk eden. (QK, Qasas süresi, 384/5).

Yol ve *başçı* sözcüklerinden müteşekkil ve aslında [jol+başçı+sı] formunda iken sondaki iyelik ekinin düşmesiyle söz konusu kalıplaşmış forma kavuşan *jolbaşçı*; imam kavram alanını karşılamaktadır. Belirtisiz isim tamlaması kuruluşundaki isimlerin iyelik eklerinin düşmesiyle *Kadıköy*, *Topkapı*, *şişkebab*...vb. örneklerde olduğu gibi kalıplaşması hadisesi Türkiye Türkçesinde de sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (Korkmaz 2003: 274; Karahan 2013: 45)

Jaratqan iye: Alla tağala, jasağan. Allahu Teâla, yaradan. *Jaratqan iye, jasağan! Munday sorlı qılğanşa, Jaratpasañ etti goy! Qaytip künelte alarmin? Jüziqara bop el-jurtqa. Ne betimmen baramın! Kimniñ bosagaşında Qorlıqta şirip ölermin. "Yaradan sahibim, Yaratıcı! Böyle bir zavallı kılacağına yaratmasaydın ya! Nasıl yaşarım? Rezil olup halka. Hangi yüzle giderim! Kimin kapısında eziyet çekip ölürüm."* (KETS, VI/83).

Sıfat tamlaması kuruluşundaki *Jaratqan iye*, “Yaratıcı”ya ad olmuş kullanımlardan birini oluşturmaktadır.

Sözsiz keletin kün: Buluşma günü, surun üflendiği gün. (KKKM, Mümin süresi 467/15).

Sıfat tamlaması kuruluşundaki bu örnek; bağlamla birlikte “mahşer günü” anlamını vermesi bakımından dikkat çekicidir. Aynı kavram alanı için ilk İslami eserlerde tamlananı “kün” olan ve Türkçe sözcüklerden oluşan *çıqmaq küni* “Diriliş günü, mezarlardan kalkış günü (TİEM 73 385v/5)”, *käsgü bıçqu küni*

(TİEM 73, 433v/4), *qopmaq küni* “Kıyamet (TİEM 73, 290v/5; RKT, 38/36a2)”, *qorqutğu kün* “Kendisine karşı uyarılan gün, kıyamet günü (TİEM 73, 382v/5), *könilik küni* “Kıyamet günü (TİEM 73, 240r/6; KB 1374)”, *saqış küni* “Kıyamet (TİEM 73, 325v/8; RKT, 30/23b3)”, *uluğ kün* “Hesap günü, kıyamet günü (TİEM 73, 391v/7; KB, 62)”, *yawuq kälmiş kün* “Kıyamet (TİEM 73, 342r/3)”... vb. tamlamalar tanıklanmaktadır.

4. Karma Kökenli Sözcüklerden Oluşan Tamlamalar

Bu başlık altında incelenen örneklerde tamlamayı oluşturan unsurlardan biri Türkçe diğeri çoğunlukla Arapça kökene dayanmaktadır:

Öleşmdi ömir: Ecel (tayin edilen vaktin sonu). (QK, Ängam süresi, 127/2).

Türkçe *ölçemdi* ile Arapça *’ömr* sözcüklerinin bir araya gelerek oluşturduğu söz konusu sıfat tamlamasında, Kazakçada da tanıklanan *ajal* yani *ecel*’e alternatif bir kullanım imkânı doğmuştur. Bu tamlamanın oluşum yolu bakımından izlerini ilk İslami eserlerde de sürmek mümkündür. Nitekim *atalmış üdläg*, *atalmış sanlıg/vaqt*, *atalmış üd*, *atınmış öd* gibi ilk İslami eserlerden alınan örneklerde de görüleceği üzere genellikle *ata-* fiilinin edilgen biçiminin *-mİş* sıfat-fiilini almış hâli ile “önceden belirlenmişlik, ölçülmüşlük” anlamı verilmiştir.

Jappar iyem [diniy.]: Jaratuwşı, jan berüwşi (Alla). “Yaratıcı, can veren (Allah).” *Ne şara bar, jazuw solay bolğan soñ, Ol dünyede nazar salıp qulım dep, Jappar iyem saparıñdı oñğarsın.* “Ne çare var kader böyle olduktan sonra, öbür dünyada dikkate alıp kulunum der; Cabbar iyem (sahibim) yolunu açık etsin.” (KETS, VI/57).

Esmâ’ül Hüsna’dan Arapça *Cebbar*’ın baştaki “benim” tamlayanının düşmüş şekli ve 1. teklik şahıs iyelik eki almış Türkçe *iyem* sözcüğüyle oluşturduğu belirtili isim tamlaması, “Yaratıcı” karşılığında kullanılmakta; Allah ile kul arasındaki samimi bağ ve sahiplenme bu vesile ile daha güçlü bir anlatımla ifade edilmektedir. “Yaratıcı” karşılığında kullanılan *Rabbim Alla*, *Tâñir iyem*, *Jaratqan Alla*, *Jappar Alla*, *Jappar iyem*, *Jaratqan iye*, *Jasağan iye* gibi söz konusu örneklerin anlamın pekiştirilme ihtiyacından doğduğu hissedilmektedir. Bazı örneklerde ise Yaratıcının sıfatları ya da isimleri –ilk İslami eserlerde olduğu gibi- anlam genişlemesine uğrayarak yalın hâlde de “Yaratıcı” karşılığında kullanılmaktadır.⁶ *Jappar*, *Jaratqan*, *Züljälal*, *Qudiret* sözcükleri ile örneklendirilebilen bu durum ilk İslami eserlerde de tanıklanmaktadır.

Aqiret küni: Aqırzaman ornağanda ölgen adamdardñ tirilip, is areketteri tarazılanatın küni. “Mahşer günü geldiğinde ölen insanların dirilip yaptıklarının tartılacağı gün.” *Adamzat öleşsiz uzaq zaman kör azabın şegip jatıp, aqiret küni kebinderin jamılıp, köleñkedey qalt-qult etip boy körsetedi dewşi edi goy.* “İnsanoğlu ölçülemeyecek kadar uzun bir zaman kabir azabı çekip, mahşer

⁶ Bknz.: Dipnot 5.

gününde kefenlerini örtünüp, gölge gibi titreyerek gözükür derlerdi ya." (KETS, I/304).

Belirtisiz isim tamlaması kuruluşundaki *aqıret küni*; üçüncü başlıkta yer alan *sözsüz keletin küni* örneğinde olduğu gibi -ancak karma kökenli sözcüklerden müteşekkil tamlama formunda- “mahşer günü, kıyamet” kavram alanını karşılamaktadır. İlk İslami eserlerde aynı formda *cem ‘ küni* (RKT, 38/70a2), *ceza küni* (RKT, 34/21a2), *hisab küni* (RKT, 34/51b3), *qıyâmet küni* (TİEM 73, 290v/5; RKT, 38/36a2); *talâq küni* (RKT, 35/31a2) gibi örnekler yer almaktadır. Tamlananı *küni* olan bu örnekler; Kuran-ı Kerim’de kıyamet gününün Arapça *yevm* ile oluşturulmuş *yevmü’l-kıyâme*, *yevmü’l-âhir*, *yevmü’l azîm* gibi terkiplerle ifade edilmesine dayandırılabilir.

Tablo 3. Karma Kökenli Sözcüklerden Oluşan Tamlama Örnekleri

Kavram/Kavram Alanı	İlk İslami Eserlerdeki Karşılıkları	Kazakçadaki Karşılıkları
<i>Ecel</i>	<i>atalmış üdläg, atalmış sanlıg/vaqt, atalmış üd, atınmış öd...vb.</i>	<i>Ölşemdi ömir</i>
<i>Ahıret günü</i>	<i>cem ‘ küni, ceza küni, hisab küni, qıyâmet küni, talâq küni</i>	<i>Akıret küni</i>

5. Eski Türkçeden Günümüz Kazakçasına Değın Korunan Sözcükler

Bu başlık altında ele alınan sözcükler; sadece ilk İslami eserlerde değil; İslamiyet öncesindeki dönemlere ait metinlerde de tanıklanabilmektedir ve günümüz Kazakçasına değın korunarak kültürel sürekliliğe örnek teşkil etmektedirler:

Elşi [zat.] [diniy.]: Qudaydıñ ökili, payğambar. “Hüda'nın vekili, peygamber”. *Eger bular din ustamız emes bolsa da, dinde başımız Qudaydıñ elşisi payğambarımızdıñ xadis şerifi, xayrunnas män yanfağunnas değın.* “Eğer bunlar dini üstamız değilse de, dinde önderimiz Hüda'nın elçisi peygamberimizin (s.a.v.) hadis-i şerifi “hayrun nas men yenfeün nas” demiş.” (KETS, V/248 - QK, Xıjır süresi 264/ 57).

Eski Türkçe döneminde “elçi, temsilci” anlamıyla var olan *elçi*’nin İslamiyet’in kabulünden sonra, peygamberlerin “Allah’ın elçileri” olması sebebiyle, “peygamber” anlamını kazanmış olduğu öngörülmekte ve Kazakçada da bu anlamı muhafaza etmesi önem arz etmektedir.

Tamuq [zat.]: Diniy uğım boyınşa, künäkar adamğa o dünyiede azap körsetetin jer, tozaq. “Dinî bir kavram olarak günahkâr insanlara ahirette azap gösterilecek yer, cehennem.” *Tamuqtıñ otına küyip janadı dep qorqıtqan.* “Cehennemin ateşine yanar diye korkutmuş.” (KTS, 614).

İslam öncesi dönemde de Pagan dinî terimlerinden biri olarak tanıklanabilen Soğdca *tamu(g)*; ilk İslami eserlerde Arapça *cehennem*'i karşılamış ve bu sözcük günümüz Kazakçasına değin gerek fonetik gerekse semantik olarak korunmuştur. *tamu(g)*, Soğdca'dan ödünç alınmış bir sözcük olsa da Kazakçanın söz varlığındaki arkaizmi yansıtmaması bakımından önem arz etmektedir.

İye [zat.]: 3. [diniy.] Alla tağala, Quday, Jaratuwşı, Täñir. “Allahu teâlâ, Hüda, Yaraticı, Tanrı.” *Bilmeysiñ dese, jelökpe deydi, ol dağı –Täñir isi. Birinen-biri bölek pe İyemniñ ädil bendesi?* “Bilmiyorsun derse havai, der ki, o da Tanrının işi. Birinden biri ayrı mı, İyemin adil bendesi?” (KETS, VII/197).

İslamiyetten önce “sahip, efendi” anlamlarıyla kullanılan sözcük, ilk İslami eserlerde Arapça *Rabb*'ı karşılamaktadır. *Rabb*'ın ilk anlamının “sahip” olmasından hareketle tercih edildiği düşünülen *idi*, daha sonra anlam genişlemesiyle “Tanrı, İlah” anlamlarını da kazanmış ve sözcüğe yüklenen söz konusu anlamlar Kazakçada da korunmaya devam etmiştir.

Jazıq II [zat.]: Ayıp, künä, min. “Kabahat, günah, kusur.” *Öy, Erbol, meniñ jazıgım ne?* “Ah, Erbol, benim günahım ne?” (KTS, 191).

yaz- “suç işlemek, günah işlemek” fiilinden türeyen ve “günah” anlamında kullanılan *yazuq* daha sonra “kusur, ayıp” anlamları ile de görülmektedir (Clauson 1972: 925). İlk İslami eserlerden önce de tanıklanabilen sözcük, Kazakçada yüzyıllara dayanan semantik sürekliliği koruyan örnekler arasında yerini almaktadır:

İslam dinindegi salıqtar [diniy.]: Quran Kârimniñ ayattarı jäne Muxammed payğambardıñ xadisteri negizinde belgilengen salıq türleri. “Kuran-ı Kerim'in ayetleri ile Hz. Muhammed'in hadislerinin temelinde tayin edilen vergi türleri.” (KETS, VII/349).

İlk İslami eserlerde rastlanamayan ancak Uygur döneminden itibaren tanıklanabilen *salıq*⁷, Kazakçada genel manada İslam dininin temelinde tayin edilen vergi türlerinin karşılığı olarak korunmaktadır.

6. Anlam Ödünçlemeleri Yoluyla Oluşan İfadeler

Kazakçada özellikle Yaraticının isim ve sıfatları karşılığında kullanılan kelime, kelime grupları ya da cümlelerin anlam ödünçlemeleri yoluyla oluştuğu görülmektedir. Sözü edilen kullanıma dair örnekler daha çok *Kur'an-ı Kerim ve Kazakça Meâli*'nin taranması yoluyla tespit edilmiştir. Kaynak dilden “sözcük”ün değil “anlam”ın ödünçlenmesi yolu; ilk satırarası Kur'an tercümelelerinden itibaren çevirmenlerin İslami terimleri Türkçe leksikal anlamlarıyla kullanma çabasıyla kendisini göstermektedir (Eker 2006: 105). Kazakçada kaynak dilden “anlam”ın ödünçlendiği yapılarda, ilk İslami eserlerde olduğu gibi tamamen Türkçe karşılıkların kullanılması elbette düşünülemez. Burada vurgulanmak istenen

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Özyetgin 2005: 181).

husus; Kuran-ı Kerim'in tercümesinde ilk İslami eserlerden hatta Mani ve Burkan dinine ait metinlerinden günümüz Kazakçasına değin çeviri geleneğinin devam edişidir.

Kazakçada anlam ödünçlemeleri yoluyla oluşmuş ifadelerden özellikle Esmâ'ül Hüsnâ içerisinde yer alan kimi isimlerin birden fazla karşılıkla yer aldığı görölmektedir. Aynı duruma ilk İslami eserlerde de rastlanır. Söz konusu karşılıklar kimi zaman kaynak dildeki sözcüğün bizzat ödünçlenmesi yoluyla; kimi zaman ise anlamın ödünçlenerek başka karşılıklarla ifade edilmesi yoluyla oluşmuştur ve sonuç itibarı ile aynı kavram alanına işaret etmektedir.

Künâni keşirüwşi: *Çok bağışlayıcı, mağfireti bol olan Esmâ'ül Hüsnâ'dan El-Gafur.* KKKM, Gafır süresi 466/3.

Asa jarlıqawşi: *Bağışlayan, affedici Esmâ'ül Hüsnâ'dan El-Gafur.* KKKM, Füssilat süresi 479/32.

Keşirim iyesi: *Affedici, Esmâ'ül Hüsnâ'dan El-Gaffar.* KKKM, Mümin süresi 471/42.

Yukardaki örnekler, Esmâ'ül Hüsnâ'dan El-Gafur/Gaffar'ın Kazakçada farklı karşılıklarla ifade edilmiş biçimleridir. İlk İslami eserlerde aynı kavram alanı için ise *küşüş örtgän* (TİEM 73, 416v/4), *Tañrı yazuq örtgän üküş yanut bergän* (TİEM 73, 355v/6), *ulaşu yarlıqağan* (RKT, 26/66b1), *yarlıqağan* (TİEM 73, 439r/8), *yazuq yarlıqağlı* (TİEM 73, 341v/6) gibi karşılıklar kullanılmıştır.

Alla senderdiñ istegen isterindi körip turadı: *Allah görendir, Esmâ'ül Hüsnâ'dan El-Basir.* KKKM, Xujurat süresi 516/18.

Barlıq nârseni tolıq körüwşi: *Her şeyi gören Allah, Esmâ'ül Hüsnâ'dan El-Basir.* KKKM, Mülk süresi 562/19.

Pendeleriniñ qılmıstarın tolıq körip-bilip turuwşi: *Her şeyi gören, Esmâ'ül Hüsnâ'dan El-Basir.* KKKM, İsra süresi 282/17.

Esmâ'ül Hüsnâ'dan El-Basir'in Kazakçadaki ifade biçimlerinin ilk İslami eserlerde *tegmä nârsäni körügli* (TİEM 73, 417v/5); *Tañrı körügli turur* (TİEM 73, 381v/4), *körügli* (TİEM 73, 207r/7) gibi ifadelerden ve yüzyıllara dayanan çeviri geleneğinden etkileşim yoluyla türemiş olabileceği öngörülmektedir.

Ulılıq iyesi: *Allahu Teâlâ'nın isimlerinden olup yüce, Esmâ'ül Hüsnâ'dan El-Azim.* KKKM, Xaşır süresi 547/23.

Asa aybarlı: *Allah Teâlâ'nın isimlerinden olup yüce, Esmâ'ül Hüsnâ'dan El-Azim.* KKKM, Xaşır süresi 547/23.

Kazakçada Esmâ'ül Hüsnâ'dan El-Azim'i karşılayan *ulılıq iyesi*, *asa aybarlı* gibi ifadelerin yanı sıra kaynak dildeki kullanılan El-Celil'in birebir ödünçlendiği *Jäli* karşılığı da mevcuttur. İlk İslami eserlerde ise El-Azim için *küşüş uğan* (TİEM 73, 405v/2), *uluğlıq bedüklük* (KB, 7), *uluğlıq idisi* (KB, A2) gibi ifadeler tanıklanmaktadır.

Anlam ödünclemeleri yoluyla oluşmuş yukarıdaki örneklere bakıldığında pek çoğunun tamlama formunda olduğu görülmektedir; dolayısıyla söz konusu örnekler üçüncü ve dördüncü başlık için de örnek teşkil etmektedirler. Anlam ödünclemesi yoluyla oluşmuş ifadeleri ilk İslami eserlerle karşılaştırmalı olarak seçilmiş örnekler üzerinden bir tablo üzerinde gösterecek olursak;

Tablo 4. Anlam Ödünclemeleri Yoluyla Oluşan Örnekler

Kavram/Kavram Alanı	İlk İslami Eserlerdeki Karşılıkları	Kazakçadaki Karşılıkları
<i>Esmâ'ül Hüsnâ'dan</i> <i>El-Gafur</i>	<i>küşüş örgän, Tañrı yazuq örgän üküş yanut bergän, ulaşu yarlıqağan, yarlıqağan, yazuq yarlıqağlı</i>	<i>künäni keşirüwşi, asa jarılıqawşı, keşirim iyesi</i>
<i>Esmâ'ül Hüsnâ'dan</i> <i>El-Basir</i>	<i>tegmä nârsäni körügli, Tañrı körügli turur, körügli</i>	<i>Alla senderdiñ istegen isterindi körüp turadı, barlıq nârseni tolıq körüwşi, pendeleriniñ qılmıstarın tolıq körüp-bilip turawşı</i>
<i>Esmâ'ül Hüsnâ'dan</i> <i>El-Azım</i>	<i>küşüş uğan, uluğluq bedüklük, uluğluq idisi</i>	<i>ulıh iyesi, asa aybarlı</i>

7. Yakın Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkillemeler

Bu başlık altında incelenen ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her biri aynı anlamlarda müstakil olarak da kullanılmaktadır. Anlatımı daha güçlü kılmak, pekiştirme ihtiyacı; söz konusu ikilemelerin ortaya çıkış sebebi olarak düşünülmektedir.

Jin-şaytan [zat.]: Azgıruwşı, äzäzil. “Ayartan, şeytan.” *Jin-şaytanga ermesine kim kepil?* “Cin-şeytanın peşinden gitmesine kim kefil?” (KTS, 262).

Iblis şaytan [zat. diniy.]: Adamğa qarsı qara küşter, jin-şaytandar. “İnsana karşı kara güçler, cin-şeytanlar.” (KETS, XV/623).

Qayır-sadaqa [zat. diniy.]: Allanın rızası için joq-jitik, jetim-jesirlerge beriletin zat, tiyin-teben. “Allah rızası için yoksul fakir, dul ve yetimlere verilen eşya, para. Hayır sadaka.” *Teri-tersegi köp, qayır-sadaqası köp oraza ayı kele jatr, Eseneydiñ ası kele jatr.* “Derisi paçası çok, hayrı-sadakası çok Ramazan ayı geliyor. Eseney’in aşısı geliyor.” (KETS, IX/76).

Maşayıq-pir [zat. diniy.]: Qasiyetti küş iyeleri, jelep-jebewşi rux. “Kutsal gücü olan kişiler, koruyup kollayıcı ruh. Meşâyih.” *Din adamı bastı qaharmanniñ atasınıñ Qudaydan perzent surap, başqa emes, äwliye-änbiye maşayıq-pirlerdi aralap ketüwiniñ sebebin, olardıñ ümiti aqталatınına дәleldi jrdiñ özinen tabamız.* “Destandaki başkahramanın anne babasının Allah’tan çocuk dileyip

başka değil; evliya enbiya, meşâyih pirleri dolaşmalarının sebebini, onların ümitlerinin gerçekleştiğinin delilini de destanın kendisinde buluruz." (KETS, XI/109).

8. İslami İnanç/İnanış Esasında Oluşturulmuş İbareler

İslami inanç / inanış unsurları Kazakçanın dinî söz varlığı içerisinde sıklıkla karşılaşılan başka bir unsur olarak dikkat çekmektedir:

Xordîñ qızı: Diniy nanım boyınşa jumaqta bolatın mǎngi jas, öte suluw qız. Dinî inanişğa göre cennette olunacak ebedî yaş, çok güzel kız. (KETS, 708).

Babussalam [ar.] [zat. diniy.]: Musılmandıq senim boyınşa o dünyedegi amandıq qaqqası. "İslam inancına göre ahiret hayatındaki esenlik kapısı. Babüsselam." *Babussalam- amandıq qaqqası, aman – sälem esigi.* "Babüsselam – esenliğin kapısı, esenlik – selamın kapısı." (KETS, II/528).

Qıtımır degen qızıl iyt [diniy.]: Müşirikterdiñ quwdalawınan üñgirge tıgılıp, uyıqtap qalıp, üş jüz jıldan keyin oyangan altı müminniñ janındağı iyt [Diniy ańız boyınşa, altı mübarak jan, qastarında bir iyt bar Rim ämirşisinen qaşıp üñgirge tıgılıp, Alla tağalanıñ qudiretimen 300 jil uyıqtap oyangan. Bul üñgir Türkiyanıñ Tarsus qalasınıñ oñtüstiginde ornalasqan]. "Müşiriklerin zulmünden mağaraya tıkılıp uyuyan, üç yüz yıldan sonra uyanan altı müminin yanındaki köpek. Kıtımır." *Erip bargan qasına Qıtımır degen qızıl iyt Jeti qazınanıñ biri edi.* "Yanında beraber giden Kıtımır adlı kızıl köpek Yedi Hazineden biriydi." (KETS, VII/367).

Jeti sawlıq, bir qoşqar [diniy.]: Diniy ańız boyınşa, jumaqtan jer betine quwılğan Adam ata payğambar men onıñ äyeli Xawa anağa Alla tağalanıñ maldan bergen enşisi. "Dinî menkibelere göre cennetten yeryüzüne kovulan Hz. Âdem ile onun eşi Havva Ana'ya Allahu Teâla'nın maldan verdiği pay. Yedi koyun, bir koç." *Jumaqtan jerge engensin/Jeti sawlıq, bir qoşqar/Uqsatpa iyte dep mal bergen.* "Cennetten yeryüzüne gelmişsin/Yedi koyun, bir koç/Benzetme ite deyip mal vermiş." (KETS, XIII /24).

9. Deyim ya da Atasözü Formundaki İfadeler

Bu başlık altında ele alınan örnekler; leksik birimlerden daha büyük deyim ya da atasözü şeklindeki kullanımları kapsamaktadır:

Jazmıştan ozmış joq [diniy.]: Tağdırdıñ degeni boladı degen mağınada. "Kaderin dediği olur mânâsında." *Sabır etiñiz, beybişe, jazmıştan ozmış joq.* "Sabredin, hanım, kaderde yazılardan başkasını yaşamak yoktur." (KETS, XI/616).

Adamnıñ bası Allanıñ dobi [diniy.]: Adam tağdırdıñ jeteginde; özinde biylik joq d. m. "İnsanın kaderin elinde/yedeğinde olması, kendisinde hüküm gücünün olmaması" (KETS, 16).

Turağın jumaqtañ jazsın! [diniy.]: Qayırlı bolsın, o dünyede janı jaylı bolsın! “Hayırlı olsun, ahirette yattığı yer yaylı (rahat) olsun. Yeri cennet olsun.” *Tölegendey ağanıñ Jumaqtan jazsın turağın.* “Tölegen gibi ağabeyin cennet kılınsı mekânını.” (KETS, V/35).

10. Sonuç

Kazakçanın dinî söz varlığı, *Qazaq Ādebiy Tiliniñ Sözdigi* ve *Quran Kārim jāne Qazaqşa Awdarması*’nın taranması yöntemiyle elde edilen verilerden hareketle oluşum yolları bakımından bu aşamaya kadar çeşitli başlıklar hâlinde ve genel hatlarıyla tasnif edilmiştir. Söz konusu başlıkların oluşturulmasında, o başlığa uygun örneklerle karşılaşılma sıklığı elbette ki en belirleyici unsur olmuştur; başka örnek dizileriyle karşılaşılması hâlinde de bu başlıklar çoğaltılabilir. Bununla birlikte ele alınan örneklerle ilgili ifade edilebilecek sıklığa dayalı kesin sonuçlara, yapılabilecek başka bir sıklık çalışmasıyla ulaşmak mümkündür.

Çalışmada kullanılan verilerin *Qazaq Ādebiy Tiliniñ Sözdigi*’ndeki [diniy] kısaltması olan madde başlarından ve Kuran-ı Kerim çevirisinden elde edilmesi; yapı bakımından sadece leksik birimler değil farklı türde pek çok söz öbeğiyle karşılaşılmasını sağlamakta ve ‘bağlam’ faktörünün belirleyici rolünü ön plana çıkarmaktadır. Örnekleme içerisinde terim olarak kabul edilebilecek sözcükler olsa da *Diniy Terimler Sözdigi* (2012) ve Diyanet İşleri Başkanlığı’na çıkarılan *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (2015) gibi yayınlar incelendiğinde pek çok örneğin bu çalışmalarda yer almadığı saptanmıştır. Bu sebeple çalışmada terim ifadesi kullanılmaktan kaçınılmıştır.

Çalışmada tespit edilen sonuçlar kısaca şöyle özetlenebilir:

1. “[Türkçe köken + Türkçe ek] Biçiminde Oluşan Sözcükler” başlığı altında ele alınan örneklerin neredeyse tamamının türetme yolu ve mantığı bakımından ilk İslami eserlerden günümüz Kazakçasında değin paralellik arz ettiği görülmektedir. Bu durum; gerek İslamiyet gerekse eski Türk dinlerine ait dinî söz varlığının oluşum yollarına dair genel temayül ya da geleneğin büyük ölçüde Kazakçada devam ettiğine işaret etmektedir.
2. “[Yabancı köken +Türkçe ek] Biçiminde Oluşan Sözcükler” başlığı altında incelenen örneklerin çoğunun köken olarak Arapça olması “kaynak dil etkisi” ile açıklanabilir. Bununla birlikte bu başlığı oluşturan örneklerin ilk İslami eserlerde görülmeyen bir türetme yoluna sahip olması da dikkat çekici bir farklılıktır. Aynı kavram alanı için *isim+yardımcı fiil* kuruluşu ile oluşturulan ifadelerin [*Yabancı köken +Türkçe ek*] formunda da tanıklanabilmesi (*duwa et-/duwa qıl-* ve *duwala-* gibi) Kazakçanın sözcük türetme noktasındaki zenginliğini göstermektedir.
3. Üçüncü ve dördüncü başlıklara örnek teşkil eden tamlama formundaki kullanımlar incelendiğinde; söz konusu tamlamaların belirtisiz isim tamlaması, belirtili isim tamlaması ve sıfat tamlaması kuruluşlarında oldukları görülmektedir. Karma kökenli tamlamalarda, ödünçlenen unsurun daha çok Arapça kökenli olduğu saptanmış; “kaynak dil etkisi” bir kez daha kendisini göstermiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi hangi tamlama formunun daha

yaygın kullanıldığına dair kesin bir yargıya, yapılabilecek sıklık çalışması ile ulaşılabilir. Bu çalışmada hedeflenen; dinî söz varlığının oluşum yollarını genel hatlarıyla ele almaktır.

4. “Eski Türkçeden Günümüz Kazakçasına Değin Korunan Sözcükler” başlığı altında incelenen örnekler, kökeninin Türkçe olup olmaması fark etmeksizin İslamiyet’ten önceki dönemlerde de tanıklanabilen ve günümüz Kazakasında hâlen yaşayan sözcükler olmaları sebebiyle kültürel sürekliliğe hizmet etmekte ve ortak kültürel mirasımızı yok saymaya yönelik yaklaşımları çürütmektedir. Söz konusu örnekler, Nazarbayev’in Kazak halkının tarihî köklerine yeniden dönmesi hususuna büyük önem vererek başlattığı *Ruhanıy Jangıruw/ Manevi Canlanma* projesi kapsamında sayılabilecek “dilde öze dönme” basamağı için de somut veriler sunmaktadır.
5. “Anlam Ödünlemeleri Yoluyla Oluşan İfadeler” başlığı altındaki örnekler; daha ziyade Yaratıcının isim ve sıfatlarının Kazakça Kuran-ı Kerim evirisindeki karşılıklarından oluşmaktadır. Bu durum, söz konusu başlıkta değinilen eviri geleneğinin yüzyıllara dayanan bir sürekliliğe sahip olduğunu ispatlaması bakımından önemlidir. Kazakçada Yaratıcının bir ismi ya da sıfatı; hem kaynak dilden bizzat ödünlenmiş sözcüklerle hem de anlamın ödünçlendiği ve esasında “bağlam”ın belirleyici bir güç olduğu farklı kelime gruplarıyla ifade edilmektedir. Bu kelime grupları ya da neredeyse cümle kuruluşundaki ifadelerde “bağlam” faktörü önem arz etmektedir. Bundan önceki başlıklarda da bu duruma örnek teşkil eden kullanımlar mevcuttur. Bu durum, çalışmanın başlığında ve içeriğinde “terim” kavramının kullanılmama nedenini bir kez daha açıklamaktadır.
6. İkillemeler; Türkçenin anlatım ve ifade gücünü pekiştiren önemli bir unsur olarak ilk yazılı metinlerimiz Köktürk bengu taşlarından itibaren (*arkış tirkiş, oğu bodun...vb.*) kullanılagelmiştir. “Yakın Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkillemeler” başlığı; Kazakçanın söz konusu ifade gücü ve zenginliğini koruduğunu göstermektedir.
7. “İslami İnanç/İnanış Esasında Oluşturulmuş İbareler” başlığı, “din”in dil üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymasına bakımından önemlidir. İslamiyet öncesinde mensup olunan tüm dinlere (Gök Tanrı, şamanizm... vb.) ait inanç ya da inanışlara dair izleri söz varlığındaki yansımalarıyla aramak ve bulmak nasıl mümkünse; İslamiyet’in kabulü ile aynı yansıma ıktılarına Kazakça özelinde şahit olmak da imkân dâhilinde olmuştur.
8. Deyim ve atasözleri kültürün dil ile aktarılmasına öncülük eden kültür taşıyıcılarıdır. İslamiyet’e geçiş ile birlikte Kazakçada da İslami kültüre ait deyim ve atasözleri dilin kendi doğası gereği yer edinmiştir. Bu maddede yer alan örneklere bakıldığında Kazakçada köklü bir kader inancının ya da ahiret inancının varlığı görülmektedir ve İslamiyet’e ilişkin diğer inanç unsurlarının dildeki yansımaları mutlaka başka örneklerle de çoğaltılabilir. Burada vurgulanmak istenen nokta; Kazakçanın genel söz varlığı içerisinde küçük bir örnekleme oluşturan “dini söz varlığı”nda bile tanıklanan deyim ve atasözleriyle kültürel aktarımı sağlayabilecek zenginlikte oluşudur.

11. Kısaltmalar

AH	Atebetü'l Hakâyık
KB	Kutadgu Bilig
KKKM	Kur'an-ı Kerim ve Kazakça Meâli
KTS	Qazaq Tiliniñ Sözdigi [Kazak Dilinin Sözlüğü]
KTES	Qazaq Ādebiy Tiliniñ Sözdigi [Kazak Edebî Dilinin Sözlüğü]
RKT	Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)
TİEM 73	Karahanlı Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi No: 73

12. Kaynakça

- AKMAN, Fulya (2020). *Kazakçanın Dinî Söz Varlığı -Tarihî Karşılaştırmalı Bir İnceleme-*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- AKSAN, Doğan (2004). *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. İstanbul: Multilingual.
- AKSAN, Doğan. (2006). *Türkçenin Sözcüğü*. Ankara: Engin.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig*, III İndeks. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1998). *Kutadgu Bilig*, II Çeviri. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ARAT, Reşit Rahmeti (2006). *Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki, Atebetü'l Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ARAT, Reşit Rahmeti (2007). *Kutadgu Bilig*, I Metin. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATA, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BİRAY, N.; AYAN, E.; ERCİLASUN, G. (2015). *Çağdaş Kazak Türkçesi Ses-Şekil-Cümle Bilgisi-Metinler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- BODROGLIĞETI, A. (1972). "Islamic Terms in Eastern Middle Turcic". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXV: 355-367.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- ÇAĞATAY, S. (1968). "Türkçede Dini Tabirler". *Necati Lugal Armağanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 143-149.
- QAJI, M. Ş.; MUHAMMEDQALI, E. (2015). *Quran Kârim jâne Qazaqşa Awdarması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- EKER, S. (2006). "Kutadgu Bilig'de (teñri 'azze ve celle ögdisin ayur) Türkçe İslami Terimlerin Kaynakları Üzerine". *Bilig*, 38: 103-122.
- JANUZAQOV, T. [Ed.] (1999). *Qazaq Tiliniñ Sözdigi*. Almatı: Dayk-Press Baspası.
- ISQAQOV, A. vd. (2011). *Qazaq Ādebiy Tiliniñ Sözdigi*. Almatı: A. Bayursınulı Atındağı Til Bilimi İnstitutı.
- KARAGÖZ, İ.; CANBULAT, M.; KARAMAN, F.; PAÇACI, İ. (2015). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- KARAHAN, Leyla (2013). *Türkçenin Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- KÖK, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 1v-235v/2)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- MAMIRBEKOVA, G. (2017). *Kazak Tilindegi Arab, Parsı Sözderiniñ Tüsindirme Sözdigi*. Almatı: Memlekettik Tildi Damıtuv İnstitutı.
- MUHIŤDİNOV, R. S. (2012). *Diniy Terimler Sözdigi*. Almatı: El-Farabi Üniversitesi.
- ÖZYETGİN, Melek (2005). *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*. Ankara: Ötüken.
- TAMİR, Ferhat (2007). "Kazak Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ.
- ÜNLÜ, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 235v/3-450r/7)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Fuzulî'nin Duygu Ülkesi: *Leylâ ve Mecnûn*'da DUYGU MEKÂNDIR Metaforu

Fuzulî's Country of Emotion: The Metaphor of EMOTION IS SPACE in *Leyla ve Mecnun*

Çağla Barikan Topçu

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul / Türkiye

e-posta c.barikan@iku.edu.tr

orcid 0000-0003-0034-5386

doi 10.54316/dilarastirmalari.1455379

Atıf

Citation

Barikan Topçu, Çağla (2024).

Fuzulî'nin Duygu Ülkesi:

Leylâ ve Mecnûn'da

DUYGU MEKÂNDIR

Metaforu. *Dil*

Araştırmaları, 35: 181-202.

Başvuru

Submitted

19.03.2024

Revizyon

Revised

07.04.2024

Kabul

Accepted

21.10.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two

Öz

Leylâ ve Mecnûn Arap, Fars, Urdu ve Türk edebiyatının kaynakları arasında yer alan Kays ve Leylâ'nın birbirine duyduğu aşkın konu edildiği bir mesnevidir. Söz konusu mesnevinin Türk edebiyatındaki örneklerinden birini kaleme alan *Fuzulî*'nin eserinde çizdiği duygu haritasında bir kaynak etki alanı olarak mekân kavramına sık başvurduğu ve bu yolla aşk kavramının yanında pek çok duyguyu metaforik bir dil aracılığıyla aktardığı gözlemlenmiştir. İlgili tespit üzerinden yola çıkılan bu çalışmada, bilişsel dil biliminin merkezî bir alt disiplini olan metafor teorisi yöntemiyle mekân kavramının Türkçenin metaforik duygu dilinin kaynak alanlarından biri olduğu önerilecek, *Fuzulî*'nin sözü edilen eserinde duygu üst kavramının alt kavramları olarak belirlenen aşk, gurbet, güven, istek, mutluluk ve zevk, sabır, sıkıntı, şaşkınlık, umut, üzüntü ve keder kavramlarını mekân kaynak alanı aracılığıyla nasıl kavramsallaştırdığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fuzulî, Leylâ ve Mecnûn, duygu metaforu, mekân.

ABSTRACT

Leyla and Mecnun is a masnavi about the love of Kays and Leyla, which are among the sources of Arabic, Persian, Urdu and Turkish literature. It has been observed that Fuzuli who wrote one of the examples of the masnavi in question in Turkish literature, frequently used the concept of space as a source domain in the emotional map he drew in his work. In this way, it has been observed that he conveys many emotions as well as the concept of love, through a metaphorical language. In this study, based on

referees and confirmed to be free of plagiarism.

the relevant determination, it will be suggested that the concept of space is one of the source domains of the metaphorical emotion language of Turkish using the metaphor theory method is a central sub-discipline of cognitive linguistics. It will be focused on how Fuzuli conceptualizes the concepts of love, yearning, trust, desire, happiness and pleasure, patience, distress, puzzlement, hope, sadness and sorrow in his mentioned work through the source domain of space.

Keywords: Fuzuli, Leyla and Mecnun, metaphor of emotion, space.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: The masnavi of Leyla and Mecnun that was written in 1535 by Fuzuli, one of the 16th century poets of Turkish literature, is a work about the love that Kays and Leyla feel for each other. It has been observed that many emotional concepts are expressed through a metaphorical language in the story that ends with a sad ending, and that the poet frequently uses the concept of space as a source domain when expressing some emotions. The focus of this study is to investigate how the concepts of love, yearning, trust, desire, happiness and pleasure, patience, distress, puzzlement, hope, sadness and sorrow are reflections of the superconcept of *emotion* in Leyla and Mecnun. In particular, we will analyze how the conceptualization is attained through the source domain of space.

Research Purpose: The purpose of this study is to understand the source domain of the Turkish metaphorical emotional language through the concept of space by examining the examples in the text.

Scope: The scope of the study is the metaphorical representations in the masnavi of Leyla and Mecnun written by Fuzuli in 1535.

Methodology: The methodology of this study is metaphor theory, a central sub-discipline of cognitive linguistics. Within the scope of the theory in question, the source and target areas of the metaphor EMOTION IS SPACE is established through the concept of space in the text. Furthermore, the ontological and epistemic conformities of the relevant metaphorical maps have been interpreted and explained.

Findings: The findings of this study can be listed as follows:

- The concept of love has been carried to a metaphorical plane through the concepts of *aşiyane, bahr, bina, diyar, kişver, mülk, sahil, sahra* and *vadi* which are included in the conceptual field of space. The love metaphors established in this way are: LOVE IS A NEST, LOVE IS A LAND, LOVE IS A VALLEY, LOVE IS A DESERT, LOVE IS A BUILDING, LOVE IS A COAST, LOVE IS A COUNTRY and LOVE IS A SEA.
- The concept of yearning has been structured through the concept of *vadi* and in this context the metaphor of YEARNING IS A VALLEY has been established.
- The concept of trust is expressed with the concept of *menzil* and the metaphor of TRUST IS A INN is established.
- The concept of desire has been transformed into a space through the concepts of *bağ, bahr, der, evvab, hadika, Kâbe* and *meydan*. The sub-metaphors of the metaphor DESIRE IS A SPACE are as follows: DESIRE IS A DOOR, DESIRE IS A GARDEN, DESIRE IS A SEA, DESIRE IS KAABA and DESIRE IS A SQUARE.
- The concept of happiness and pleasure is carried to a metaphorical plane through the concepts of *bahr* and *riyaz*. The metaphors of happiness and pleasure are HAPPINESS IS A GARDEN and PLEASURE IS A SEA.
- The concept of patience has been conceptualized through the concept of *bina* and the metaphor of PATIENCE IS A BUILDING has been established.

- The metaphor of DISTRESS IS A SPACE is established through the concepts of *beyaban*, *bina* and *saray*. The sub-metaphors of the metaphor DISTRESS IS A SPACE are: DISTRESS IS A PALACE, DISTRESS IS A DESERT and DISTRESS IS A BUILDING.
- The concept of puzzlement has been transformed into a space through the concepts of *deniz*, *derya* and *makam* and in this way the metaphors of PUZZLEMENT IS A SEA and PUZZLEMENT IS A POSITION have been established.
- The metaphor of HOPE IS A SPACE is established through the concepts of *bağ*, *gül-zar* and the preposition *-gâh* indicating place. The sub-metaphors of the metaphor in question are HOPE IS A GARDEN and HOPE IS A HOUSE.
- The concepts of sadness and sorrow, which are heavily present in the work, have been determined as the superordinate concept; the concepts of trouble, grief and blues have been classified as sub-concepts of the relevant superordinate concept. The metaphors of trouble established through the concepts in question are as follows: TROUBLE IS A LAND, TROUBLE IS A GARDEN, TROUBLE IS A COUNTRY and TROUBLE IS A SEA. The metaphors of grief are GRIEF IS A SEA, GRIEF IS A DOOR, GRIEF IS A VILLAGE, GRIEF IS A VALLEY and GRIEF IS A HOUSE. The metaphor of blues determined in the text in question is BLUES IS A HOUSE.

Results: This study is about the metaphorical emotional language of Turkish and shows that the concept of space is one of the source domains that conceptualize emotion in Turkish.

“*Sabır insanoğlumun tek kalesidir.*”
Ahmet Hamdi Tanpınar

0. Giriş

Fuzûlî, XVI. yüzyılda kaleme aldığı eserleriyle Türk edebiyatının en büyük isimleri arasında gösterilmektedir. Klasik Türk edebiyatının önemli kaynakları arasında yer alan tezkirelerde şairden büyük bir saygıyla söz edilmesi, gazellerine nazire yazmamış divan şairinin neredeyse olmayışı (Karahan 1996: 244), kütüphanelerde yer alan eserlerine ait nüshaların çokluğu, *Leylâ ve Mecnûn*'dan beslenerek kaleme alınmış çağdaş Türk yapıtları bu görüşü kanıtlar niteliktedir.

Doğum yeri, tarihi ve hayatı hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Irak bölgesi Türkmenlerinden olan şairin Bağdat, Hille, Kerbelâ veya Kerkük'te doğmuş olabileceği yönünde farklı görüşler mevcuttur. Doğum yeri gibi doğum tarihi konusunda da çeşitli düşüncelerin ileri sürüldüğü sanatçının Farsça divanında yer alan kasidelerden yola çıkarak 1480 yılında veya bu tarihten birkaç yıl sonra doğduğu düşünülmektedir (Karahan 1996: 240-241). Şairin Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere üç dilde kaleme aldığı yapıtları arasında *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi en ünlü eseridir (Kocatürk 2016: 305). Müellifin 1535 yılında kaleme aldığı, Bağdat Valisi Üveys Paşa'ya sunduğu bu eserin, Türk edebiyatının en güzel *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesi olduğu düşünülmektedir (Pala 2003: 161).

İnsanın dünyayı algılama şekli ve düşünme yetisinin dilsel ifadedeki soyut şeması olan kavram ve kavram sisteminin temelinde yer alan metafor, bilişsel dil biliminin üzerinde durduğu araştırma konularından biridir. Dil göstergesinin gösterilen yönünü işaretleyerek zihni anlamla buluşturan kavram, gösterenin varoluş bağıni nedensizlik ilkesiyle taşıyan görünmez parçadır. Bu soyut yönüyle dildeki anlam alanlarını keşfetme konusunda belirgin bir role sahip olduğu için

Türkçenin anlam yönünü aydınlatabilecek bir bakış açısı, kavram ve kavram sisteminin temeli olan metafor çalışmalarını zorunlu kılar.

“İnsanın çevresindeki nesnelere, olay ve durumlara ait, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden ve bir soyutlamayla dile dönüşen yönü” (Aksan 2020: 53) olarak tanımlanan kavram, bireyin ve üyesi olduğu toplumun düşünce evrenine ait temel bilgiler içerir. Bu bilgiler genellikle bir kişinin veya bir toplumun düşünce sisteminin hangi zihinsel ve davranışsal kalıplar tarafından şekillendiği hakkındadır. Örneğin “kedi” göstergesi herhangi bir kişinin zihninde “canlı”, “hayvan”, “evcil”, “sevgi” gibi kavramları işaretleyebilir. Ancak bu gösterge öğrenilen veya deneyimlenen olumsuz bir tecrübe sonucu yukarıda sıralanan kavramların yanında “korku” kavramını da işaretleyebilir. Aynı gösterge içinde yaşadığı toplumun öğretileriyle şekillenen başka bir zihinde “uğursuzluk” kavramını da üretebilir. Bu doğrultuda “kedi” göstergesinin olumsuz bir kişisel tecrübe gereği zihinde “korku” kavramını işaretlemesi kavramın bireysel yönüne, toplumsal bir öğreti sonucu “uğursuzluk” kavramını üretmesi ise kavramın toplumsal yönüne vurgu yapar. Dolayısıyla kavram hem bireysel hem de toplumsal bir nitelik taşır. Aynı örnekten hareketle kavramın başka bir yönünü vurgulamak yerinde olacaktır. Alman dil bilimci *Jost Trier* tarafından ortaya atılan kavram alanı kuramına göre, kavramlar insan zihninde bir mozaik taşı gibi birbirlerini sınırlandırarak ve etkileyerek alanlar oluştururlar (Aksan 2020: 54). Bu bağlamda “kedi” göstergesinin “canlı”, “hayvan”, “evcil”, “sevgi”, “korku”, “uğursuzluk” kavramlarını işaretlemesi, insan zihnindeki kavramların tek tek değil bir küme içerisinde alanlar kurarak yer aldığını göstermektedir.

İnsanın kişisel deneyimlerinden, gündelik yaşam pratiklerinden ve toplumsal öğretilerle şekillenen sosyal varlığının toplamından oluşan kavram sistemi, yukarıda sözü edilen kavram alanları aracılığıyla varlık alanı bulur. Kavram sistemini ve metaforu keşiştiren temel nokta ise metaforun bir kavramsal alanı başka bir kavramsal alan açısından görmenin yolunu sağlamasıdır (Turner 1987: 17). Bu doğrultuda kavramsal metaforlar iki uzak kavram alanını birbiriyle uyumlu hâle getirirler. Bu kavramsal alanlardan biri diğerinden daha fiziksel veya somuttur (Kövecses 2004: 4). Konuya bir örnekle yaklaşacak olursak “Zamanını boşa harcamamalısn.” dilsel formunun bilişsel mekanizmasında ZAMAN PARADIR kavramsal metaforu yer alır. İlgili formdaki “zaman” ve “para” gibi iki uzak kavramı birbiriyle uyumlu hâle getiren söz konusu metaforik ifade “para” kavramı “zaman” kavramından daha somut bir nitelik taşımaktadır. Bu metaforik düzlemde “zaman” hedef alanı, “para” ise kaynak alanı temsil eder.

Çağdaş metafor teorisine göre varlık alanımızı belirleyen kavram sistemimiz büyük ölçüde metaforiktir (Lakoff ve Johnson 2022: 31). Yukarıda bahsedildiği gibi kavram sistemini şekillendiren ana etkenlerden biri gündelik yaşam pratikleridir. Doğası gereği kavramsal bir nitelik taşıyan metafor da gündelik tecrübeye temellenir (Lakoff ve Johnson 2022: 377). Bir gün içerisindeki tüm yapıp etmelerimizi kapsayan gündelik yaşam rutin ve otomatik bir çizgide geliştiği için çoğu zaman bu yaşamı kuran metaforik düşüncelerin, eylemlerin

veya nesnelerin farkında olamayız. Örneğin gündelik yaşantımızın herhangi bir anında karşılaşabileceğimiz üzgün bir kişiyi teselli etmek için kuracağımız “Merak etme. Her şey rayına girecek.” dilsel formunun bilişsel temelinde HAYAT YOLCULUKTUR metaforunun yattığını, yaşanan olumsuz olaylar doğrultusunda bu yolculuğun bir tren kazası ile kesintiye uğradığını fark edemeyebiliriz. Bu örnekte görüldüğü gibi kavram sistemimizin temelinde yer alan metafor, otomatik sürdürdüğümüz yaşantımızın kaynaklarını keşfedebilmek ve zihnimizdeki anlam dünyasının sınırlarını daha belirgin kılmak için önemli bir rol üstlenir. Çünkü “bizler hayatlarımızı metafor aracılığıyla sağlanan çıkarımlar temelinde yaşarız” (Lakoff ve Johnson 2022: 377). İletişimin merkezi olan dili metaforla buluşturan nokta ise dilin kavram sistemini somutlaştıran araçların en başında gelmesidir. Bu bağlamda dil, metafor dünyasının kapısını açabilecek temel anahtar olarak karşımıza çıkar.

Bilişsel dil biliminin merkezî bir alt disiplini olan metafor teorisi, beyin ve zihin süreçlerinin araştırılmasında kavram sistemi ve dil üzerine açıklayıcı temeller sağlamaya çalışır (Lakoff ve Johnson 2022: 374). Bu bağlamda bireyin dil davranışının anlam yönüne odaklanan bir çalışmada kavram ve metaforun önemi kaçınılmazdır. Bu bakış açısından hareketle yola çıkılan bu çalışmada *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisinde *Fuzûlî*'nin hedef alan duygu kavramını kaynak alan mekân aracılığıyla nasıl kavramsallaştırdığı sorusuna yanıt aranarak duygu kavramını metaforik bir düzleme taşıyan mekân kavramına dikkat çekilecektir.

1. Duygu Dili ve Duygu Metaforları

Felsefe, edebiyat, psikoloji, antropoloji, dil bilimi gibi farklı disiplinlerin araştırma konuları arasında yer alan insanın biyolojik ve ruhsal devinimi olarak tanımlayabileceğimiz duygu, iç dünyaya özgü oluşuyla psikolojik, kişiye özgü oluşuyla bireysel, beynin rolü aracılığıyla da biyolojik bir nitelik taşımaktadır. Bu özelliklerin yanında içinde yaşanan toplumun düşüncelerinin ve kültürel beklentilerinin ortak ürünü olan duygu, sosyo-kültürel bir çerçevede şekillenir (Smith 2022: 19). Örneğin Machiguenga dilinde endişe sözcüğüne karşılık gelen herhangi bir ifadenin bulunmayışı duygunun kültürel yönünü vurgulaması açısından güzel bir örnektir (Smith 2022: 20). Aynı örnek, dilin duyguyla ilişkisini göstermesi yönüyle de önem taşır. Bu ilişki *Duygular Sözlüğü*'nde şu soruyla somutlaştırılır: “Eğer farklı insanlar duyguları farklı şekillerde kavramsallaştırıyorsa onları farklı şekilde hissediyor olabilirler miydi?” (Smith 2022: 20). Bu soruya verilebilecek yanıtlarda dilin merkezî bir rol oynayacağını belirtmemiz gerekir. Çünkü bir toplumun duyguyu nasıl kavramsallaştırdığını keşfedebilmek dilsel malzemeye odaklanan duygu dili araştırmaları ile mümkün olabilecektir.

Duygu dili ve duygu metaforları üzerine yaptığı çalışmalarla öne çıkan çağdaş metafor teorisyenlerinden *Zoltán Kövecses* duygunun kültürel yönünü, duyguyu ifade eden metaforik dili ve duygunun taşıyıcısı olarak insan fizyolojisini bütünleşik bir sistem olarak görür. Böylece duygunun biyolojisini vurgulayan “biyolojik indirgemecilik” ve duygunun sosyo-kültürel yönünü odağına alan

“sosyal inşacılık” görüşlerinin çelişkili yönlerini dil temelinde uzlaştırmayı önerir. Bu bakış açısına göre duygunun kavramsallaştırılmasında metaforik dilin rolü büyüktür (2004: 1). Bu sebeple duygu dilinin betimleyici kategorisinde gösterilen metaforik dil (2004: 6), duygunun dil bilimsel yönüne odaklanan çalışmalarda önemli bir araştırma nesnesine dönüşür. Bu bağlamda yukarıdaki sorunun yanıtını da metaforik duygu dili verecektir. Betimleyici duygu dilinin mecazi kategorisinin altında gösterilen metafor ve metoniminin (2004: 6) önemi burada gün yüzüne çıkar. Çünkü metaforik ve metonimik dil duygunun nasıl kavramsallaştırıldığını, bir başka deyişle duygunun nasıl yapıya kavuşturulduğunu açıklar.

Kövecses, İngilizce örnekleminde duygunun metaforik alanını kuran kaynak etki alanlarının ne olduğunu pek çok duyguyu kavramsallaştıran, bazı duyguları yapıya kavuşturan ve bir duyguyu ifade eden kaynak etki alanları başlıkları altında değerlendirir (2004: 36-40). Araştırmacıya göre duyguyu metaforik bir yapıya dönüştüren ana kaynak “güç” kavramıdır (2004: 61). Pek çok duygunun kaynak etki alanı “kap, doğal güç ve fiziksel güç, sosyal üstünlük, rakip, tutsak hayvan, delilik, bölünmüş benlik, yük, hastalık”; bazı duyguları kavramsallaştıran kaynak etki alanları ise “ısı-ateş, sıcak-soğuk, aydınlık-karanlık, yukarı-aşağı, canlılık-halsizlik, ekonomik değer, besin-yiyecek, savaş, oyun, makine, hayvani saldırganlık, açlık, kendinden geçme-uçma, gizli nesne, sihir, birlik, yolculuk, fiziksel hasar”dır (Kövecses 2004: 36-40). Söz konusu kaynak etki alanları duyguyu yapıya kavuşturarak metaforik duygu dili haritası kurmaktadır.

Türkçedeki korku metaforları üzerine yapılmış “Korku: Dili, Kavramlaşması, Kültürel Boyutu” başlıklı çalışmada korku duygusunun kaynak etki alanları “kap, katı, soğuk-beden ısısında düşüş, renk, yük, varlık, delilik, hastalık, aşağı-yukarı, güç merkezi” olarak belirtilmiş; evrensel bir nitelik taşıyan “kap” metaforunun Türkçede üretken biçimde kullanıldığı ifade edilmiştir (Dinçer 2017: 776-796). Korku metaforları üzerine hazırlanmış bir başka çalışmada Türkçe korku deyimleri fizyolojik temelli ve kültürel şemalı olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir. Fizyolojik temelli deyimlerdeki bilişsel mekanizmaları kuran metaforların kaynak etki alanları “güç, hayvan, bitki, soğuk, kaptaki basınç, yük”; kültürel şemalı deyimlerin alanları ise “güç, kaptaki basınç, yük, varlık, delilik, hastalık, ölümcül güç, düşman, kap içinde madde, dışsal güç, doğal güç, bölünmüş benlik, hayvan” olarak ifade edilmiştir (Adıgüzel ve Aksan 2023: 70-73). İlgili çalışmada kültürel şemalı deyimlerin kaynak alanları arasında yer alan “güç” kavramının fizyolojik temelli deyimlere göre çeşitlilik sergilediği (ölümcül güç, dışsal güç, doğal güç) görülmektedir.

Mustafa Aksan “Metaphors of Anger: An Outline of A Cultural Model” başlıklı çalışmasında öfke kavramını kültürel model bağlamında değerlendirmiştir. Söz konusu yayında öncelikle Amerikan İngilizcesi örnekleminde öfkenin bilişsel modeli ele alınmış daha sonra Türkçenin kültürel bağlamda öfke duygusunu nasıl kavramsallaştırdığı üzerinde durmuştur. Araştırmacı Türkçe ve Amerikan İngilizcesinde öfkenin metaforik alanını kuran kaynakların çok farklı olmadığını ileri sürerek kültürel model farklılığını kolektivist ve bireyci kültür ayrımına

bağlar. Aksan öfkeyi aktaran duygu dilinin temelde öfkenin insan biyolojisinde yarattığı fiziksel etkiden beslendiği iddiasından hareketle Türkçedeki bazı öfke metaforlarının kaynak etki alanlarını “kaptaki sıvının ısısı, ateş, delilik, mücadelede rakip, tehlikeli bir hayvan” şeklinde belirtir (Aksan 2011: 31-67). Öfke metaforları üzerine yapılmış bir başka çalışmada Türkçede öfke duygusunun metaforik dilini kuran “kap, doğal güç, rakip, yer, nesne-varlık, canlı organizma, ateş, hastalık, delilik, savaş, üstünlük, yoğunluk, insan, vahşi hayvan, tutsak hayvan, besin, yük, tetikleyici güç, hareketli motor” olmak üzere on dokuz kaynak etki alanı tespit edilmiş; Türkçede öfkeyi kuran bilişsel modelde “kap, doğal güç, rakip” kaynak alanlarının belirgin rolü olduğu ileri sürülmüştür (Arıca Akkök 2017: 302-326).

Bu çalışmada Türkçenin metaforik duygu dilini kuran kaynak etki alanlarından birinin *mekân* olduğu önerilecek, söz konusu kavramın *Leylâ ve Mecnûn* örnekleminde duyguyu nasıl kavramsallaştırdığı üzerinde durulacaktır.

2. *Leylâ ve Mecnûn*'da DUYGU MEKÂNDIR Metaforu

Leylâ ve Mecnûn'da üzüntü ve keder duygusunun kavram alanına giren birden fazla alt kavramın (dert, gam, ahzan) yer alması eserdeki hüznün duygusunu çeşitlendirerek hiyerarşik bir katman oluşturmaktadır. Ayrıca metinde en sık geçen ismin gam sözcüğü olması (Özkara 2022: 643) şairin üzüntü duygusunun temelinde bir eser kurduğunun göstergesidir. Müellifin pek çok duyguyu mekân aracılığıyla kavramsallaştırması ise mekân kavramının Türkçenin metaforik duygu dilinin kaynaklarından biri olduğunu göstermektedir. Mekân kavramına kuramsal bir bakış sunan *Mekânın Poetikası*'nda dile getirilen “Ruhumuz bir konuttur. Ve ‘evleri’, ‘odaları’ hatırlayarak kendi içimizde ‘konaklamayı’ öğreniriz.” (Bachelard 2018: 30) ifadesi, *Fuzûlî*'nin duygu ve mekân kavramıyla çizdiği metaforik haritaya ışık tutabilecek bir açıklamadır. Çünkü burada belirtildiği gibi ruhumuz (bedenimizle birlikte) soyut karmaşamızı taşıyan bir evdir, bizler ruh evimizi inşa eden duygu ve düşüncelerimizle bedenimizde konaklamayı, bir başka deyişle yaşamayı öğreniriz. Bu bağlamda duygular ruh evimizi kuran yapı taşlarından biri olarak varlık alanı bulur ve dil aracılığıyla başka mekânlara uğrayarak iletişimsel hareketliliğini sürdürür. Bu doğrultuda duygular birer mekâna dönüşerek duygu dilinin haritasını oluşturur. Böylece kimi zaman keder çölünde, kimi zaman da mutluluk diyarında geziniriz. Bu düşünce sistemi duyguyu yapıya kavuşturduğumuz kavramlardan birinin mekân olduğunu göstererek zihnimizdeki bilişsel mekanizmada DUYGU MEKÂNDIR metaforunun var olduğunu kanıtlar. Örneğin mutluluğa ulaşabilmek için her türlü zorluğun aşılması gerektiğini vurgulayan “Mutluluk evine giden yol, ızdırıp bahçesinden geçer.” atasözü (e-SŞH 18.04.2024) DUYGU (MUTLULUK) MEKÂNDIR metaforunu yansıtan iyi bir örnektir. Söz konusu atasözüne göre “mutluluk bir evdir” ve “mutluluk evi”ne ulaşabilmek için çıkılan yolda öncelikle “keder bahçesi”nden geçerek belli başlı zorluklara katlanmak gerekir.

Leylâ ve Mecnûn'da DUYGU MEKÂNDIR metaforu aracılığıyla kavramsallaştırılan aşk, gurbet, güven, istek, mutluluk ve zevk, sabır, sıkıntı, şaşkınlık, umut, üzüntü ve keder olmak üzere on duygu kavramı tespit edilmiştir.

2.1. Aşk

Eserin bütününe hâkim olan aşk duygusu aşiyane, bahr, bina, diyar, kişver, mülk, sahil, sahra, vadi kavramları aracılığıyla birer mekâna dönüştürülmüştür. Bu yolla kurulan AŞK MEKÂNDIR metaforunun alt metaforları şu şekildedir:

AŞK YUVADIR:

K'ey tâir-i âşiyâne-i aşk / Ser-geşte-i âb ü dâne-i aşk (1268)¹

Leylâ içine düştüğü aşk acısıyla derdini kuşa açarak ona ey **aşk yuvasının** kuşu diyerek seslenir.

Kaynak Alan: Aşiyane (Somut) → Hedef Alan: Aşk (Soyut)

İlgili metaforik haritada aşk duygusu “Kuş yuvası, ev, mesken” olarak tanımlanan aşiyane (Devellioğlu 2015: 52) kavramı ile somut bir mekâna dönüştürülmüştür. Bu yolla aşk kavram alanına giren “âşık, sevgili” kavramları ve “kuş, yuva” kavramları ile ilişki kurulmuştur. Âşık ve sevgili birer kuş olarak kurgulanmış, yuva aşk duygusunu taşıyan bir kap olarak tasarlanmıştır.

AŞK DİYARDIR:

Tedbîr ile aşk zevk vermez / Tedbîr diyâr-ı aşka girmez (641)

Şaire göre **aşk diyarına** girecek herhangi bir önlem kabul edilemez.

Kaynak Alan: Diyar (Somut) → Hedef Alan: Aşk (Soyut)

Aşk kavramı ülke, memleket anlamlarına gelen diyar kavramı aracılığıyla ifade edilmiştir. Bu metaforik haritada diyar kavram alanına giren “hükümdar” kavramının anlam alanı ile aşk kavramı eşleştirilmiştir. Bu ilişkiye göre her ülkenin bir hükümdarı ve bu hükümdarın toplumsal düzeni sağlayabilmek için uyguladığı çeşitli kurallar vardır. Ancak aşk aklın beden üzerindeki denetimini tümüyle yitirdiği, kural tanımayan bir duygu olduğu için aşk diyarına herhangi bir kuralın girmesi veya bu ülkede alınacak hiçbir önlem geçerli değildir.

AŞK VADİDİR²:

Bu mecnûnun cünûnunun sıfatıdır ve vâdi-i aşk sevdâsının keyfiyetidir

Mecnûn, **aşk vadisinin** içine düşmüş bir çılgından başkası değildir.

Kaynak Alan: Vadi (Somut) → Hedef Alan: Aşk (Soyut)

Aşk kavramı ve “İki dağ arasındaki çukurca arazi veya geçit; koyak” olarak tanımlanan vadi (e-GTS 21.04.2024) kavramı arasında metaforik bir ilişki kurulmuştur. Bu bağlamda AŞK AŞAĞIDADIR metaforunun ürettiği dilsel bir form olan “aşka düşmek” ifadesi ile düşülecek çukur bir coğrafi alan olan vadi kavramı arasındaki ilgi açığa çıkarılmıştır. Metinde aşk duygusunun yarattığı delilikle aşk vadisine düşen âşık yalnızca sevgiliye değil aşkın kendisine de âşık olduğu için (aşk vadisinin sevdası) bulunduğu yerden memnuniyet duymaktadır.

¹ Çalışma boyunca verilen örnek beyitler *Muhammet Nur Doğan* tarafından hazırlanan “Fuzuli Leylâ ve Mecnun Metin, Düzyazyıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar” başlıklı yayına aittir.

² 1404. ile 1405. beyitler arasında bulunan başlıkta ve 3029. beyitte de yer almaktadır.

AŞK ÇÖLDÜR:

Şehrden sahrâya bir fark olduğın her kim bilür / Bilmiş ol kim aşk sahrâsında sergerdân degül (1018)

Henüz aşkı tatmamış olanlar şehirle çöl arasında bir fark olduğunu düşünür oysaki bu yanılığın kaynağı **aşk çölünde** kendinden geçmemektir.

Kaynak Alan: Sahra (Somut) → Hedef Alan: Aşk (Soyut)

Aşk duygusu “Kumluk, susuz ve ıssız geniş arazi; sahra, beyaban, badiye”, “Hiçbir şey yetişmeyen, olmayan yer” olarak tanımlanan çöl (e-GTS 21.04.2024) kavramı ile kavramsallaştırılmıştır. Bu metaforik haritada kaynak alan çöl kavramı ile hedef alan aşk duygusu arasındaki ontolojik ve epistemik ilişki şöyle kurulmuştur: Çöldeki sayısız kum ile aşk duygusunun yoğunluğu arasında paralel bir ilişki vardır. Çöl kavram alanına giren ıssızlık kavramı ile aşk duygusunun insanı yalnızlaştırması birbiriyle örtüşmektedir. Su hayatın ve canlılığın kaynağıdır. İnsan suyun olmadığı ve pek çok bitkinin yetişmediği çölde susuz kalacağı için canlılığını yitirir ve hastalanır. Aşk da insanı hasta eden delilik derecesinde bir duygudur. Çöldeki sıcaklık insan bedenini yakar. Aşka düşen âşık da aşk ateşiyle yanar kavrulur. Çöl ve şehri karşılaştıracak olursak şehir çölün aksine yaşamın ve canlılığın olduğu bir yerdir. Ancak yukarıdaki beyite göre âşık bir kere aşk çölüne düşerse onun gözünde şehir ve çöl birbirinden farksız olur.

AŞK BİNADIR:

Kıl mende binâ-yı aşkı dâim / Mânend-i esâs-ı Kâ'be kâim (1113)

Mecnûn'un babası aşk derdiyle deliye dönen oğlunun bu beladan kurtulabilmesi için bir çare arar ve etrafındakileri dinleyerek onu Kâbe'ye götürür. Mecnûn ise Kâbe'ye yüzünü sürerek aşk ızdırabından kurtulmanın aksine Tanrı'dan yalnızca **aşk binasının** Kâbe'nin temelleri gibi sonsuz kılınmasını diler.

Kaynak Alan: Bina (Somut) → Hedef Alan: Aşk (Soyut)

Aşk duygusu bina kavramı ile metaforik bir düzleme taşınmıştır. Bina temeli ve belirli bir mimari düzeneği olan genellikle barınma amaçlı kurulmuş yapıdır. Temeli sağlam kurulmamış bir bina çöker, yıkılır. Söz konusu metaforik haritaya göre temeli ve iskeleti olan bir bina olarak kurgulanan aşk, sağlam ve dayanıklı olmalıdır. Bu bağlamda âşığın kurduğu aşk binası Tanrı'nın sonsuzluğunu simgeleyen Kâbe gibi sağlam olursa herhangi bir tehlike karşısında yıkılmayacaktır.

Aşağıdaki örnekte AŞK BİNADIR metaforunun alt metaforu olan AŞK MİMARİ BİR MALZEMEDİR metaforu yer almaktadır. İlgili metaforik haritaya göre Tanrı **kainatın binasını** kendi güzelliğinden yarattığı **aşkla tamir etmektedir**. Bu bağlamda aşk duygusunun binayı sağlamlaştırmaya yarayan mimari bir malzeme olarak ifade edilmesiyle AŞK BİNADIR metaforunun haritası genişlemiştir:

Ey neş'et-i hüsnî aşka te'sîr kılan / Aşkıyla binâ-yı kevnî ta'mîr kılan

AŞK SAHİLDİR:

Akl u sabr u dil ü dîn getdi bi-hamdi'llâh kim / Sefer-i sâhil-i sevdâya sebük-bâr olubem (1403)

Leylâ, Mecnûn'a duyduğu aşkla aklını, sabrını her şeyini yitirmiştir. Âdeta **aşk sahiline** seferber olmuştur.

Kaynak Alan: Sahil (Somut) → Hedef Alan: Aşk (Soyut)

Aşk duygusu “Karanın deniz, göl, ırmak boyunca uzanan bölümü; kıyı, yaka, yalı” olarak tanımlanan sahil (e-GTS 25.04.2024) kavramı ile suya kıyısı olan bir kara parçasına dönüştürülmüştür. Sahil kavram alanında yer alan kavramlardan biri “yolculuk”tur. Çünkü sahil bir iskeleler ve oradan binilecek bir araçla (gemi, sandal vb.) yolculuğa çıkarılır. Bu bağlamda AŞK SAHİLDİR metaforu AŞK YOLCULUKTUR metaforunun bir alt metaforu olarak yorumlanabilir. Sevgili bu yolculukta çektiği acıyla her şeyini yitirmiş, çıkacağı yolculuğun terminali olan **aşk sahiline** yükü ve eşyası az bir şekilde gönderildiği için Tanrı'ya şükretmektedir.

AŞK ÜLKEDİR³:

Ol kişver-i aşk pâdişâhı / Ol evc-i belâ vü derd mâhı (2128)

Aşk ülkesinin padişahı olan Mecnûn bela ve dert burcunun da ayıdır.

Kaynak Alan: Kişver (Somut) → Hedef Alan: Aşk (Soyut)

Aşk kavramı “İklim; memleket, vilâyet, ülke” olarak tanımlanan kişver (Devellioğlu 2015: 601) kavramı ile kavramsallaştırılmıştır. Her ülkeyi düzeni sağlamaya çalışarak yöneten bir hükümdar vardır. Aşk ülkesini de yöneten bir padişah (âşık) vardır. Hükümdar koruyuculuğu ve adaletiyle ülkenin güneşidir. Bu doğrultuda ülkesine ışık ve parlaklık saçar. Ancak **aşk ülkesinin** hükümdarı olan âşık, çektiği aşk acısıyla dert göğünde gece yarısı beliren bir dolunaydır.

AŞK DENİZDİR:

Kıl garka bahr-ı aşka vücûdum sefînesin / Fermân-ı Hızra Mûsî eden iktidâ hakı (2538)

Leylâ, Hızır'ın fermanına uyan Musa'nın hakkı için Tanrı'dan vücut gemisinin **aşk denizine** batırılması diler.

Kaynak Alan: Bahr (Somut) → Hedef Alan: Aşk (Soyut)

Aşk ve deniz kavramıyla kurulan metaforik haritada iki kavramı ontolojik ve epistemik bağlamda uyumlu hâle getiren nitelikler şu şekildedir: Kaynak kavramı işaretleyen deniz “büyük, geniş, sonsuz, derin, bolluk” anlamlarını taşır. Hedef kavram olan aşk ise “derin, bitimsiz” ve “sonsuz” bir duygudur (Uçan Eke 2017: 165). İlgili beyitte AŞK DENİZDİR metaforunun yanında BEDEN GEMİDİR metaforu da yer almaktadır. Bu doğrultuda sevgili çektiği aşk ızdırabından o kadar memnundur ki beden gemisinin **aşk denizinde** batması için can atar ve Tanrı'ya yakarır.

2.2. Gurbet

³ “Mülk-i aşk” ibaresiyle 829. beyitte de yer almaktadır.

Gurbet duygusu sevgiliye özlem bağlamıyla ifade edilmiş ve vadi kavramı ile yapıya kavuşturulmuştur.

GURBET VADİDİR:

Vâdi-i gurbetde cân verdüm meni ol şâh-ı hüsn / Bir gece hân-ı visâli üzre mihmân etmedi (2611)

Mecnûn sevgiliye kavuşma uğruna **gurbet vadisinde** âdeta can vermiştir ancak güzellik şahı Leylâ, bir gece bile Mecnûn'u kavuşma konağında misafir etmemiştir.

Kaynak Alan: Vadi (Somut) → Hedef Alan: Gurbet (Soyut)

“Gariplik, yabancılık, yabancı bir yerde bulunma hâli, yâd el, yabancı memleket” olarak tanımlanan gurbet (Pala 2008: 170) kavramı, çukur bir arazi olan vadi kavramı aracılığıyla kavramsallaştırılmıştır. Bu haritaya göre vadi çukur olduğu için “düşülebilir” bir mekândır. Özlemi ifade eden gurbet duygusu da içine düşebilecek çukur bir yerdedir. “Aile ocağından uzak bir yere gitmek” anlamına gelen “gurbete (veya gurbet ele) düşmek” deyimini (e-GTS 25.04.2024) şairin gurbet ve vadi kavramıyla kurduğu metaforik haritanın uyumlu olduğunu göstermesi açısından dikkat çekici bir örnektir.

2.3. Güven

Güven duygusu menzil kavramı ile ifade edilmiştir.

GÜVEN MENZİLDİR:

Ser-menzil-i emne râh bilmen / Senden özge penâh bilmen (2528)

Leylâ, çektiği aşk ızdırabıyla **güven konağına** giden yolu bulamadığını ve Tanrı'dan başka sığınacağı yer olmadığını dile getirir.

Kaynak Alan: Menzil (Somut) → Hedef Alan: Güven (Soyut)

“Korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu; emniyet, itimat” olarak tanımlanan güven (e-GTS 28.04.2024) kavramı “Yolculukta dinlenmek amacıyla durulan veya konaklanan yer; çalım” anlamını taşıyan menzil (e-GTS 28.04.2024) kavramı aracılığıyla kavramsallaştırılmıştır. Ayrıca sevgilinin “yolculukta konaklanan bir yer” araması AŞK YOLCULUKTUR metaforunu da gün yüzüne çıkarmaktadır.

Güven duygusu ve menzil kavramının ontolojik ve epistemik uygunlukları şu şekilde açıklanabilir: Güven hisseden kişi kendisini dinlenmiş ve tehlikelerden arınmış bir yerde konumlandırır. Menzil de dinlenmek ve yolculuğun yorgunluğunu atmak için konaklanan bir yerdir. Bu bağlamda yukarıdaki beyitte aşk yolculuğunda yorgun ve zayıf düşen sevgili dinlenecek bir güven konağı bulamadığını, yolunu tümüyle kaybettiğini ifade etmektedir.

2.4. İstek

İstek duygusu mekân kavram alanına giren bağ, bahr, der, ebvab, hadika, Kâbe, meydan kavramları aracılığıyla birer mekâna dönüştürülmüştür. Bu doğrultuda kurulan İSTEK MEKÂNDIR metaforunun alt metaforları şu şekildedir:

İSTEK KAPIDIR⁴:

Kufl-i der-i ârzû bitâbem / Her çîz taleb künem biyâbem (18)

Şair, istediklerine ulaşabilmek için **istek kapısının kilidinin** açılması gerektiğini bilir ve Tanrı'ya yakararak dua eder.

Kaynak Alan: Der (Somut) → Hedef Alan: İstek (Soyut)

“Bir şeye karşı içten gelen yönelme duygusu; gönül, arzu, heves, kasıt” olarak tanımlanan istek (e-GTS 28.04.2024) kavramı, bir mekâna girmeyi ve oradan çıkmayı sağlayan kapı kavramı ile metaforik bir düzleme taşınmıştır. İlgili metaforik haritada istek duygusu kapısı kilitli olan bir mekân olarak kurgulanmış, kilidi açabilecek gücün yalnızca Tanrı'ya ait olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda istek, kapısı kilitli bir mekân olduğu için insanın isteklerine ulaşabilmesi her zaman mümkün değildir.

İstek ve kapı kavramı arasındaki uyumlu ilişki şu şekildedir: İstek içten gelen bir şeye yönelme duygusudur. Kapı da mekâna yönelmek için yapılmış bir araçtır. İnsanın kapalı bir mekâna varabilmesi için anahtara ihtiyacı vardır. Kişinin isteklerine ulaşabilmesi için de Tanrı'ya dua etmesi ve dualarının kabul edilmesi gereklidir. Çünkü istek kapısının anahtarı yalnızca Tanrı'dadır. Bu örnekte istek duygusu ve mekân aracılığıyla kurulan metaforik haritanın alanı “istek kapısının kilidi” ifadesiyle genişlemiştir.

İSTEK BAHÇEDİR⁵:

Ber verdi nihâl-i bâğ-ı maksûd / Açıldı gül-i hadîka-i cûd (503)

Evlât özlemiyle yanıp tutuşan kabilelerin en erdemli reislerinden Mecnûn'un babasının duaları nihayet kabul olur ve Tanrı ona bir evlat bahşeder. Böylece reis **istek bahçesi** yemiştir.

Kaynak Alan: Bağ (Somut) → Hedef Alan: İstek (Soyut)

İlgili metaforik haritada istek duygusu bağ kavramı aracılığıyla kavramsallaştırılmıştır. Çocuksuzluk sorunuyla başlayan eserde Kays'ın dünyaya gelişi, babasının dualarının kabul olması ve istek bahçesinin yemiştir vermesi şeklinde ifade edilmiştir. Bu bağlamda istek kavramı bahçeye dönüştürülmüş, isteklerin Tanrı tarafından kabul edilip bir çocuğun dünyaya gelişi de o bahçedeki tohumların filizlenerek gül açması olarak dile getirilmiştir. Bu doğrultuda yukarıdaki beyitte İSTEK BAHÇEDİR metaforunun yanında İNSAN BİTKİDİR metaforu (çocuk → gül) da yer almaktadır. Bu metaforun bilişsel mekanizmasına göre insanın yemiştir çocuk, bahçenin yemiştir ise bitkidir.

İSTEK DENİZDİR:

Men garka-i bahr-ı şevk-i yârem / Berhem-zede-i gam-ı nigârem (1007)

Mecnûn sevgilinin **arzu denizine** batmış, sevgiliye kavuşamamanın kederinden karmakarışık olmuştur.

Kaynak Alan: Bahr (Somut) → Hedef Alan: İstek (Soyut)

⁴ “Evbâb-ı emel” ibaresiyle 20. beyitte de yer almaktadır.

⁵ “Hadîka-i emel” ibaresiyle 2991. beyitte de yer almaktadır.

İlgili haritada sevgiliye duyulan şiddetli istek duygusunun yoğunluğu ile büyük bir su kütlesi olan denizin sonsuzluğu eşleştirilmiştir.

İSTEK KÂBEDİR⁶:

Ümmîd ile bağladı umup kâm / Ol ka'be-i ârzûya ihrâm (1028)

Mecnûn'un babası Leylâ'yı babasından istemek için hazırlanırken canından geçerek bağlandığı sevgilisi olmadan teselli bulamayacağını anladığı oğlu için **istek Kâbe'sine** ümitle ihram bağlar.

Kaynak Alan: Kâbe (Somut) → Hedef Alan: İstek (Soyut)

İlgili metaforik haritada istek duygusu Tanrı'nın evi olan Kâbe kavramı aracılığıyla ifade edilmiştir. Çünkü istek, kapısı kilitli bir mekândır ve bu kapının kilidini yalnızca Tanrı açabilir. Bu sebeple oğlunun düştüğü aşk acısını dindirmek isteyen kabile reisi, dualarının kabul olması için istek Kâbe'sine sığınır. Bu bağlamda yukarıdaki beyitte isteklerin (duaların) sunulduğu kutsal bir mekân olarak ifade edilen Kâbe, bir ibadet merkezi olmasının yanında kişinin dertlerinden kurtulabilmesi için sığındığı bir çare kapısıdır.

İSTEK MEYDANDIR:

Çün İbni Selâm bildi hâli / Meydân-ı murâdı gördi hâli (1710)

Leylâ ile evlenmek isteyen İbni Selâm **istek meydanını** boş görerek, bu dileğinin karşılıksız olduğunu anlar ve memleketin büyüklerini toplar.

Kaynak Alan: Meydan (Somut) → Hedef Alan: İstek (Soyut)

İstek ve meydan kavramları aracılığıyla kurulan ilgili metaforik haritada istek duygusunun karşılık bulamayışı (boşa çıkması) boş bir meydan olarak ifade edilmiştir. İnsan karşılıklı istekle duygusal bir yolculuğa çıkması hâlinde mutluluğa ulaşabilir. Meydan bir topluluğun herhangi bir ortaklık etrafında birleştiği yerlerden biridir. Bu doğrultuda “ortaklık”, “tarafarlık”, “ittifak” kavramları meydan kavram alanında yer alan kavramlardandır. Yukarıdaki beyitte evlenme isteğinin karşılık bulamayışı, tek taraflı oluşu ortaklığı simgeleyen meydanın boş oluşuyla ilişkilendirilmiştir.

2.5. Mutluluk ve Zevk

Mutluluk ve zevk duygusu bahr ve riyaz kavramları aracılığıyla yapıya kavuşturulmuştur. Bu yolla kurulan MUTLULUK VE ZEVK MEKÂNDIR metaforunun alt metaforları şu şekildedir:

MUTLULUK BAHÇEDİR:

Bahşed be-riyâz-ı devletem âb / Ebr-i kerem-i Rasûl u ashâb (19)

Şair, Tanrı'ya yakararak **mutluluk bahçesine** Hz. Muhammet'in ve sahabelerinin cömertlik bulutundan akan suyun bağışlanmasını diler.

Kaynak Alan: Riyaz (Somut) → Hedef Alan: Mutluluk (Soyut)

İlgili metaforik haritada mutluluk ve zevk duygusu bir bahçe olarak kurgulanmıştır. Bitkilerin yaşam alanı olan bahçe, bünyesinde canlılığı

⁶ 940. beyitte de yer almaktadır.

barındırmaktadır. Buradaki canlılığı sağlayan temel unsur ise sudur. Bahçe sulandıkça bitkiler yeşerecektir. Mutluluk ve zevk duygusu da insanı hayata bağlayan, canlılık barındıran bir duygudur. Bu bağlamda bitkilerin canlılığını sağlayan bir mekân olan bahçe kavramı ile insanın yaşamına devam edebilmesi için önemli bir motivasyon kaynağı olan mutluluk ve zevk duygusu arasında uyumlu bir ilişki vardır. Sulak, verimli bir bahçedeki bitkinin yaşama tutunduğu şekilde insan da mutluluk ve zevk duygusu arttıkça yeşerecek hayata daha çok bağlanacaktır.

ZEVK DENİZDİR:

Ol garka-i bahr-ı zevk-i cândur / Bu mahv-ı tena ‘um-ı cihândur (1735)

Leylâ, derin bir aşkla bağlı olduğu Mecnûn’u **ruhsal zevkler denizine** gömülen bir asil, İbni Selâm’ı ise geçici dünya nimetlerine aldanarak mahvolmuş biri olarak nitelendirir.

Kaynak Alan: Bahr (Somut) → Hedef Alan: Zevk (Soyut)

İlgili beyitte zevk duygusu deniz kavramı aracılığıyla metaforik bir düzleme taşınmıştır. Âşığın zevk denizine batmış biri olarak ifade edildiği söz konusu beyitte zevk duygusunun deniz kavramıyla ifade edilişi duygunun yoğunluğunu vurgulamaktadır. Bu yolla âşığın zevk sahibi, ince ruhlu kişiliği yüceltilmiştir.

2.6. Sabır

Sabır duygusu bina kavramı aracılığıyla kavramsallaştırılmıştır.

SABIR BİNADIR:

Dutdı seyl-i âb-ı çeşmüm yer yüzün ammâ hoşem / Kim binâsın sabrumun ol seyl vîrân etmedi (2643)

Leylâ’nın gözyaşları sele dönmüş, âdeta yeryüzünü kaplamıştır. Ancak sevgili bu durumdan hoşnuttur çünkü o coşkun gözyaşı seli bile Leylâ’nın sabır binasını yıkamamıştır.

Kaynak Alan: Bina (Somut) → Hedef Alan: Sabır (Soyut)

“Acı, yoksulluk, haksızlık vb. üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi; dayanç, çıdam” olarak tanımlanan sabır (e-GTS 28.04.2024) duygusu bina kavramı ile bir mekâna dönüştürülmüştür. Sabır, çaba ve emek gerektiren bir duygudur. Bina temeli olan, barınmak veya başka amaçlar için mimari malzemelerle inşa edilen, sistemli bir çalışma düzeni ile kurulan yapıdır. Sabır ve bina kavramının anlam alanında yer alan ortak kavramlardan biri “çaba”, biri de “dayanıklılık”tır. Bir şeyi inşa etmek nasıl çaba gerektirirse erdem, dayanç olarak tanımlanan sabra erişmek de belirli bir çaba ve dayanıklılık gerektirir. Binanın temeli ne kadar sağlam olursa o kadar yıkılmaz ve güçlü olur. İnsanın dayanıklılığı ve gücü de sabırlı olmasından geçer. Metinde sabrın yoğunluğu ve dayanıklılığı üzerinden kurulan metaforik haritada sevgili gözyaşı seline bile dayanıklı bir **sabır binası** inşa ettiği (sabırlı olduğu) için memnuniyet duymaktadır.

2.7. Sıkıntı

Sıkıntı duygusu ile beyaban, bina, saray kavramları aracılığıyla SIKINTI MEKÂNDIR metaforu kurulmuştur. İlgili metaforun alt metaforları şu şekildedir:

SIKINTI SARAYDIR:

Bu inkâr ile Leylî anasına cevâb verdiğidir ve fezâ-yı işretden çıhup serây-ı üsrete girdüğüdür

Kaynak Alan: Saray (Somut) → Hedef Alan: Sıkıntı (Soyut)

Leylâ'nın annesi kızıyla ilgili dedikoduları duyunca kızına çok öfkelenir ve onu uyarır. Leylâ çaresizce Kays'a duyduğu aşkı inkâr eder ve neşe sahasından çıkıp **sıkıntı sarayına** girer.

“Bir bozukluğun, karışıklığın sebep olduğu etkili ve sürekli ruhsal huzursuzluk; ağırlık, karanlık, kasavet, mihnet” olarak tanımlanan sıkıntı (e-GTS 29.04.2024) kavramı ve “Hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük yapı” şeklinde anlaşılandırılan saray (e-GTS 29.04.2024) kavramı aracılığıyla metaforik bir harita çizilmiştir. İlgili haritada sıkıntı duygusunun saray kavramı ile ifade edilişyle hissedilen duygunun yoğunluğu vurgulanmaktadır. Büyük ve ihtişamlı bir yapı olan saray hiyerarşik üstünlüğü olanların ikame ettiği yerlerden biridir. Sevgili de hissettiği yoğun huzursuzluk sonucu neşeyi terk edip sıkıntı sarayına girmiştir.

SIKINTI ÇÖLDÜR:

Bu Mecnûnun atası vâkıf-ı hâl olduğudur ve anı beyâbân-ı mihnetde bulduğudur

Mecnûn'un babası olan biteni öğrenir ve oğlunu **sıkıntı çölünün** ortasında bulur.

Kaynak Alan: Beyaban (Somut) → Hedef Alan: Sıkıntı (Soyut)

İlgili beyitte sıkıntı duygusunun beyaban kavramı ile ifade edilmesi, çölün imkânsızlıklarla dolu bir yer olmasıyla ilişkilidir. Sıkıntı yoğun huzursuzluk barındıran karamsar, koyu bir duygudur. Çöl suyun olmadığı, her bitkinin yetişmediği, yön duygusunun kaybedildiği, gündüz sıcaklığıyla bunaltan, gece soğuğuyla üşüten insanın ölçünlü yaşam koşullarını sürdürmekte zorlanacağı bir yerdir. Bu bağlamda yukarıdaki beyitte çölün imkânsızlıkları ve âşığın hissettiği sıkıntı duygusu iç içe geçmiştir.

SIKINTI BİNADIR:

Ümîd-vâr idüm evvel ki bir neşât görem / Binâ-yı mihnetümi şimdi üstüvâr etdün
(1753)

İbni Selâm'la evleneceğini öğrenen Leylâ, feleğe sitem ederek mutluluğa kavuşacağına dair umudunu yitirdiğini dile getirip onu eziyet ve **sıkıntı binasını** sağlamlaştırmakla suçlar.

Kaynak Alan: Bina (Somut) → Hedef Alan: Sıkıntı (Soyut)

Sıkıntı kavramının bina ile ifade edildiği ilgili metaforik haritada binanın dayanıklılığı ile sıkıntının yoğunluğu arasında bir ilişki kurulmuş, felek bu binanın sağlamlığını arttıran mimar olarak kurgulanmıştır. Bu bağlamda feleğin mimari malzemelerle donattığı sıkıntı binasında ikame eden sevgili bu duygunun yoğunluğunu yaşamaktadır.

2.8. Şaşkınlık

Şaşkınlık duygusu bahr, derya ve makam kavramları aracılığıyla birer mekâna dönüştürülmüştür. Bu yolla kurulan ŞAŞKINLIK MEKÂNDIR metaforunun alt metaforları şu şekildedir:

ŞAŞKINLIK DENİZDİR⁷:

Mecnûnda karâr dutmayup hûş / Deryâ-yı tehayyür eyledi cûş (844)

Mecnûn Leylâ'nın aşkıyla aklını kaybetmiş, **hayret denizi** coşup taşmıştır.

Kaynak Alan: Derya (Somut) → Hedef Alan: Şaşkınlık (Soyut)

“Düşünceleri dağılmış, karışmış, ne yapacağını bilemez duruma gelmiş” olarak tanımlanan şaşkın (e-GTS 29.04.2024) sözcüğünden türeyen şaşkınlık kavramı, derya kavramı aracılığıyla metaforik bir düzleme taşınmıştır. Şaşkınlık duygusunun mecazi olarak “Geniş alan” ve “Bol, çok, yoğun olarak bulunan” şeklinde tanımlanan deniz (e-GTS 29.04.2024) kavramıyla ifade edilmesi temelde duygunun yoğunluğunu vurgulamaktadır. Söz konusu duygunun dalgalı, coşkun bir denizle aktarılması ise şaşkınlık duygusunun kavram alanında yer alan “dağınıklık”, “karışıklık” kavramları ile ilgilidir. Dalga rüzgârın etkisiyle denizi hareketlendirerek denizin yüzeyinde karışıklık oluşturur. Şaşkınlık duygusu da insan zihnini bulanık, karmaşık ve dağınık bir hâle getirir. Yukarıdaki beyitte şaşkınlığa düşen âşık zihinsel bir karmaşa yaşamaktadır.

ŞAŞKINLIK MAKAMDIR:

İnsâf hemîn ola mahabbet / Bu dâiredür makâm-ı hayret (2994)

Mecnûn sevgilisinin adını haykırarak son nefesini verir. Şaire göre aşk ve sevgi **şaşkınlık makamının dairesinden** başka bir şey değildir.

Kaynak Alan: Makam (Somut) → Hedef Alan: Şaşkınlık (Soyut)

Makam kavramı aracılığıyla kavramsallaştırılan şaşkınlık duygusu ile Leylâ ve Mecnûn'un birbirine duyduğu şiddetli aşkın yarattığı hayret derecesi ifade edilmektedir. Bu aşkın bir şaşkınlık makamı olarak tanımlanması sevgilisinin ölümüne dayanamayan âşığın, canını alması için Tanrı'ya dua etmesi ve o anda son nefesini verişiyile ilgilidir.

2.9. Umut

Umut kavramı ile bağ, gül-zar kavramı ve yer bildiren -gâh edatı üzerinden UMUT MEKÂNDIR metaforu kurulmuştur. Söz konusu metaforun alt metaforları şu şekildedir:

UMUT BAHÇEDİR⁸:

Ey bâg-ı ümîdümün nihâli / Kılma bizi neng pâymâli (963)

Mecnûn'un annesi oğlunun perişan halini görüp ona **ümit bahçemin fidanı** diye seslenerek nasihatler verir.

Kaynak Alan: Bağ (Somut) → Hedef Alan: Umut (Soyut)

⁷ 2626. beyitte de tespit edilen ilgili metafor “bahr-ı hayret” ibaresiyle de 139. beyitte yer almaktadır.

⁸ “Gül-zâr-ı ümîd” ibaresiyle 2629. beyitte de yer almaktadır.

“Olması beklenen veya olacağı düşünülen şey; umu, ümit” olarak tanımlanan umut (e-GTS 29.04.2024) duygusu bitkilerin yaşam kaynağı olan bağ kavramı aracılığıyla kavramsallaştırılmıştır. Bahçe canlılığın ve tazeliğin mekânıdır. Umudun artırılması anlamını taşıyan “birinin umutlarını yeşertmek” deyimini (e-T 29.04.2024) insan zihninde umut duygusunun konumlandırıldığı mekânın bahçe olduğunu vurgulaması yönüyle iyi bir örnektir. Bu bağlamda bitkiler bahçede filizlenir, büyür ve yeşerir. Umudun insanın kalbinde yeşerir, insanla yaşam arasında geleceğe olumlu yönden bakabilmeyi sağlayan bir bağ geliştirir. Yukarıdaki beyitte evlat “umut bahçesinin fidanı” olarak ifade edilmiştir. İlgili metaforik alanda UMUT BAHÇEDİR metaforunun yanında İNSAN BİTKİDİR metaforu (çocuk → fidan) da yer almaktadır.

UMUT EVDİR⁹:

Âsilerün olasen penâhı / Nevmidlerün ümid-gâhı (201)

Umutsuzluğa düşenlerin sığınacağı **ümit evi** Hz. Muhammet'in kapısıdır.

Kaynak Alan: Yer (Somut) → Hedef Alan: Umud (Soyut)

İlgili metaforik haritada umud kavramı yer bildiren -gâh edatı ile bir mekâna dönüştürülmüştür. Bu yolla kurulan metaforik haritada umud evi umutsuzluğa düşenlerin sığınağı olan peygamber kapısı olarak dile getirilmiştir. Umud evinin peygamber kapısı biçiminde ifade edilmesinin nedeni peygamberin yaratıcının buyruklarını ileterek Tanrı ve kul arasındaki etkileşimi, iletişimi sağlayan önemli bir role sahip olmasıdır.

2.10. Üzüntü ve Keder

Fuzûlî'nin “sevdası uzun, vezni kısa; içeriği feryat ve inilti dolu” (Doğan 2006: 101) şeklinde tanıttığı eseri bir üzüntü ve keder ülkesi; dert, gam, hüzn kavramları da bu ülkenin şehirleri gibi tasarlanmıştır. Bu doğrultuda üzüntü ve keder duygusu üst kavram olarak belirlenmiş; dert, gam ve hüzn kavramları da ilgili üst kavramın alt kavramları olarak sınıflandırılmıştır.

2.10.1. Dert

Dert duygusu mekân kavram alanında yer alan deniz, diyar, mülk ve riyaz kavramları aracılığıyla yapıya kavuşturulmuştur. DERT MEKÂNDIR metaforunun alt metaforları şu şekildedir:

DERT DİYARDIR:

Düşdi seferüm diyâr-ı derde / Kimdür mana yâr bu (439)

Meclisteki dostları *Fuzûlî*'den *Leylâ ve Mecnûn*'u yazmasını istediklerinde, şair bu işin gam üstüne gam ekleyecek kadar zor bir iş olduğunu, âdeta bir felaket ve bela meclisine bulaştığını düşünür. Şairin yolu artık **dert diyarına** düşmüştür.

Kaynak Alan: Diyar (Somut) → Hedef Alan: Dert (Soyut)

⁹ 361., 1295., 1452. ve 2058. beyitlerde de yer almaktadır.

Dert duygusu, diyar kavramı ile bir mekâna dönüştürülmüştür. Şaire göre bir üzüntü hikâyesi olan *Leylâ ve Mecnûn*'u yazmak, kişide keder hissettireceği için dert diyarına düşmek anlamına gelmektedir.

DERT BAHÇEDİR:

Kim serv-i riyâz-ı mihnet ü derd / Sevdâ-zede Kays-i derd-perverd (733)

Leylâ'nın aşkıyla yanıp tutuşan dertli Kays, çile ve **dert bahçesinde** bir servidir.

Kaynak Alan: Riyaz (Somut) → Hedef Alan: Dert (Soyut)

Riyaz kavramı aracılığıyla yapıya kavuşturulan dert duygusu bir bahçe, âşık ise dert bahçesindeki bir servi olarak kurgulanmıştır. Bu bağlamda bitkilerin yaşam kaynağı olan bahçe, dert duygusunun merkezi olarak ifade edilmiştir. Ayrıca âşık bir servi olarak tasarlandığı için İNSAN BİTKİDİR metaforu da yer almaktadır.

DERT ÜLKEDİR¹⁰:

Ol zâr idi mülk-i derd şâhı / Hayl-i ded ü dâm anun sipâhı (1215)

Aşkıdan çöllere düşen Mecnûn, **dert ülkesinin** padişahıdır; ona yoldaşlık eden vahşi hayvan sürüsü de onun askerleridir.

Kaynak Alan: Mülk (Somut) → Hedef Alan: Dert (Soyut)

Dert duygusu mülk kavramı aracılığıyla metaforik bir düzleme taşınmış, bu yolla dert ülkesi inşa edilmiştir. Âşığın dert ülkesinin hükümdarı olarak ifade edilişi, hissedilen üzüntü ve keder duygusunun yoğunluğunu vurgulamaktadır.

DERT DENİZDİR:

Derd ü elemün denizi daşdı / Seylâb-ı belâ başumdan aşdı (2502)

Leylâ'nın aşk acısıyla **dert** ve keder **denizi** taşmıştır.

Kaynak Alan: Deniz (Somut) → Hedef Alan: Dert (Soyut)

Dert duygusu, deniz kavramı aracılığıyla yapıya kavuşturulmuştur. Bu metaforik haritayı yorumlayacak olursak denizin şiddetlenerek taşması tsunamiye yol açar. Tsunami okyanusta dev dalgaların yükselmesiyle gelişen büyük can ve mal kayıplarına neden olan bir doğa olayıdır. Sevgilinin hissettiği aşk acısı da gönlündeki dert denizini taşıyarak bir doğal afete dönüşmüştür. Bu bağlamda yaşanan üzüntü duygusunun yoğunluğu öne çıkarılmıştır.

2.10.2. Gam

Gam duygusu bahr, der, ev, hane, köy, vadi kavramları ile birer mekâna dönüşmüştür.

GAM DENİZDİR:

Mecnûna mukâbil oldı Leylî / Bahr-ı gama yetdi derd seyli (826)

Mecnûn, Leylâ ile karşılaşınca dert seli **gam denizine** kavuşur.

Kaynak Alan: Bahr (Somut) → Hedef Alan: Gam (Soyut)

¹⁰ 2229. ve 2787. beyitte de yer almaktadır.

Gam kavramı ve deniz aracılığıyla kurulan metaforik haritada gam duygusu denize, dert kavramı bir doğal afet olan sele dönüştürülmüştür. Bu bağlamda gam denizi ile GAM DENİZDİR, dert seli ifadesiyle DUYGU (DERT) DOĞAL BİR GÜÇTÜR metaforu kurulmuştur. İlgili haritada âşığın sevgilisini gördüğü an dert selinin gam denizine ulaştığı dile getirilmiş, bu ifadeyle gam duygusunun giderek gücünü arttırdığı vurgulanmıştır. Bu doğrultuda selin denize ulaşmasıyla su seviyesinin artması ve dert selinin gam denizine kavuşmasıyla duygunun şiddetlenmesi arasında uyumlu bir ilişki kurulmuştur.

GAM KAPIDIR:

Her revzen-i dâmi bir der-i gam / Min gam müteveccih ana her dem (1188)
Güvercinin düştüğü tuzağın her parçası bin gama yönelen bir **gam kapısı**dır.

Kaynak Alan: Der (Somut) → Hedef Alan: Gam (Soyut)

İlgili haritada söz edilen tuzak bir ev, tuzağın her parçası da gam duygusuna açılan bir kapı olarak kurgulanmıştır. Bu bağlamda tuzağa düşmek gam kapısından içeri girerek üzüntü ve keder duygusuna kapılmak anlamına gelmektedir.

GAM KÖYDÜR:

Leylâ saf-ı ehl-i hüsn emîri / Mecnûn ser-i küy-ı gam fakîri (833)

Leylâ güzellik sultanı, Mecnûn ise **gam köyünün** en fakiridir.

Kaynak Alan: Köy (Somut) → Hedef Alan: Gam (Soyut)

Gam duygusunun köy kavramı aracılığıyla ifade edildiği yukarıdaki beyitte âşık ve sevgili arasındaki hiyerarşik farka dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda âşık gam köyünün fakiri, sevgili ise güzellik sultanı olarak nitelendirilmiştir.

GAM VADİDİR:

Ey aşk garib-i âlem oldum / Âvâre-i vâdi-i gam oldum (519)

Aşka yenik düşen Kays, âlemin garibi ve **gam vadisinin** sersemi olmuştur.

Kaynak Alan: Vadi (Somut) → Hedef Alan: Gam (Soyut)

Gam duygusu vadi kavramı aracılığıyla kavramsallaştırılmış; çukur bir yer olan vadi, gam duygusunun mekânı olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda kişinin gamlanmasıyla dağlar arasındaki çukur bir yer olan vadide gezinmesi arasında ilişki kurulmuştur.

GAM EVDİR¹¹:

Hâr üzre ana delük delük ten / Açmış gam evine dürlü revzen (920)

Mecnûn'un bedeni düştüğü aşkın ızdırabıyla delik delik olup **gam evine** pencereler açmıştır.

Kaynak Alan: Ev (Somut) → Hedef Alan: Gam (Soyut)

Gam duygusu ev kavramı ile mekâna dönüştürülmüş, âşığın hissettiği aşk acısı gam evi olarak kurgulanmış, âşığın bedenini delik deşik eden dikenlerin gam evini de delerek pencereler açması ile duygunun yoğunluğuna vurgu yapılmıştır. Gam

¹¹ "Gam-hâne" ibaresiyle 1399. beyitte de yer almaktadır.

evine pencere açılması ifadesi DUYGU MEKÂNDIR metaforunun haritasını genişletmesi yönüyle dikkat çekicidir.

2.10.3. Hüzün

Hüzün duygusu kulübe kavramı aracılığıyla kavramsallaştırılmıştır.

HÜZÜN KULÜBEDİR¹²:

Âh idi hem-nefesüm âh ki ol hem âhir / Çıhdı ikrâh kılup külbe-i ahzânımdan (718)
Leylâ'nın tek yoldaşı aşk yolunda çektiği kederli ahtan başka bir şey değildir. Bu ah da en sonunda usanarak güzellik şahının **hüzün kulübesinden** dışarı çıkar. Leylâ artık yapayalңызdır.

Kaynak Alan: Kulübe (Somut) → Hedef Alan: Hüzün (Soyut)

Hüzün kavramının kulübe kavramı aracılığıyla ifade edilişiyile Yakûp peygamberin, oğlu Yûsuf'un özlemiyle yıllarca ağlayarak yaşadığı "hüzünler kulübesi"ne telmih yapılmıştır.

3. Sonuç

Leylâ ve Mecnûn örnekleminde yapılan bu çalışmada mekân kavramı aracılığıyla pek çok duygunun kavramsallaştırılması, mekân kavramının Türkçenin metaforik duygu dilini kuran kaynaklardan biri olduğunu göstermektedir. Eserde DUYGU MEKÂNDIR metaforu ile yapıya kavuşturulan aşk, gurbet, güven, istek, mutluluk ve zevk, sabır, sıkıntı, şaşkınlık, umut, üzüntü ve keder olmak üzere on duygu kavramı tespit edilmiştir. Söz konusu duygu kavramları arasında üst kavram olarak belirlenen üzüntü ve keder duygusu; dert, gam ve hüzün alt kavramlarıyla metindeki en yoğun duygu katmanını kurmaktadır. Pek çok duygunun mekân ile ifade edilişiy mekânın bedenini yerini alarak duygu kabına dönüştüğünü belirtmektedir.

Metinde DUYGU MEKÂNDIR metaforunu kuran kaynaklar genellikle duygunun yoğunluğunu vurgulamaktadır. Birden fazla mekân kavramıyla kavramsallaştırılan duygular sırasıyla üzüntü ve keder, aşk, istektir.

Birden fazla duyguyu yapıya kavuşturan kaynak alanlar bahr, bina ve vadi kavramlarıdır. Duygunun mekân olarak ifade edilişiyinde bahr kavramı bolluğu, büyüklüğü ve sonsuzluğuyla, vadi çukur bir mekân oluşuyla, bina temeli ve dayanıklılığı ile ön plandadır.

Aşk duygusuyla kurulan metaforik alanda yer alan "Mecnûn'un aşk binasının Kâbe gibi güçlü olmasını dilemesi", "Tanrı'nın kainatın binasını aşk ile tamir etmesi" örnekleri, sabır duygusunun güç kaynağının "gözyaşı seline dayanıklı bir bina" olarak kurgulanması, istek duygusunun bir mekânın ötesine geçerek "anahtarının yalnızca Tanrı'da olduğu kapısı kilitli bir ev" olarak ifade edilmesi ve gam duygusunun şiddetinin "gam evine pencere açılması" ile dile getirilmesi

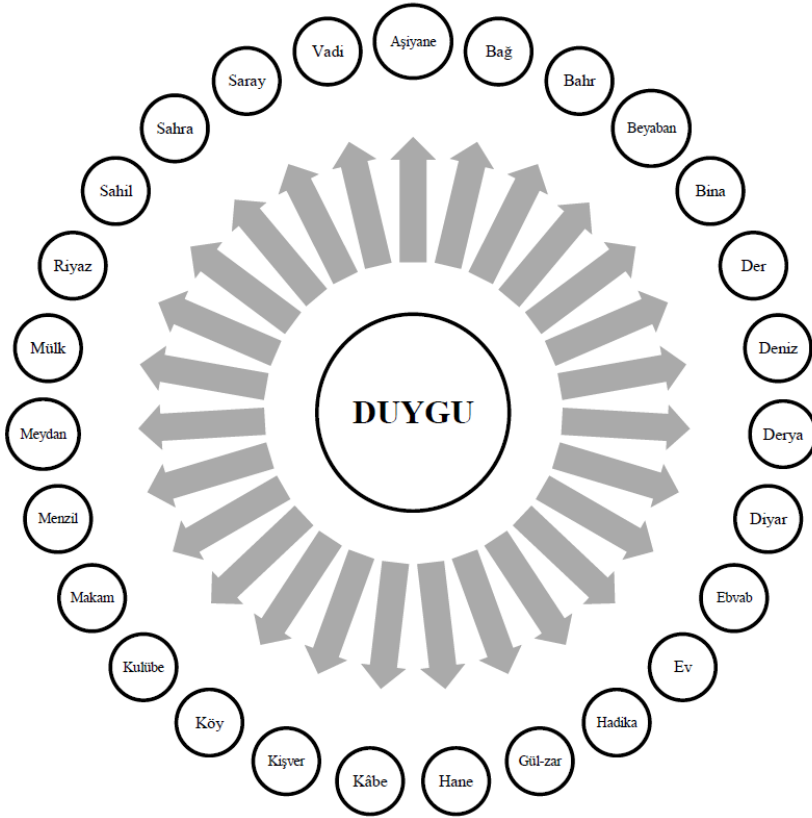
¹² 1641. beyitte de yer almaktadır.

DUYGU MEKÂNDIR metaforunun genişlediği örnekler olması nedeniyle dikkat çekicidir.

4. Leylâ ve Mecnûn'da DUYGU MEKÂNDIR Metaforunun Kaynak Alanları

Eserde birden fazla duyguyu yapıya kavuşturan kaynak alanlar sırasıyla bahr, bina ve vadi kavramlarıdır. Bahr kavramı ile aşk, gam, istek, şaşkınlık, zevk; bina kavramı ile aşk, sabır, sıkıntı; vadi kavramı ile aşk, gam ve gurbet duyguları kavramsallaştırılmıştır. İki duyguyu yapıya kavuşturan kaynak alanlar bağ, der, diyar, mülk ve riyaz kavramlarıdır. Bağ kavramı ile istek, umut; der kavramı ile gam, istek; diyar ve mülk kavramı ile aşk, dert; riyaz kavramı ile mutluluk ve dert duygusu metaforik düzleme taşınmıştır. Bir duyguyu yapıya kavuşturan kaynak alanlar ise şöyledir: Aşiyane, kişver, sahil ve sahra kavramları aşkı; beyaban ve saray kavramı sıkıntıyı; ebvab, hadika, Kâbe, meydan kavramları isteği; deniz kavramı derdi; derya ve makam kavramları şaşkınlığı; ev, hane ve köy kavramları gamı; gül-zar kavramı umudu; kulübe kavramı hüznü ve menzil kavramı güven duygusunu kavramsallaştırmıştır.

Şekil 1. Leylâ ve Mecnûn'da DUYGU MEKÂNDIR Metaforunu Kuran Kaynak Alanlar

5. Kaynakça

- ADIGÜZEL, M(uhammet) Fatih; AKSAN, Yeşim (2023). “Türkçe Korku Deyimlerinde Metafor ve Metonimi İzleri”. *Kavramsal Metafor ve Metonimi Üzerine Uygulamalar*. (Haz. Yeşim Aksan, Elif Arıca Akkök, Mustafa Aksan). Mersin: Toros Üniversitesi.
- AKSAN, Doğan (2020). *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi.
- AKSAN, Mustafa (2011). “Metaphors of Anger: An Outline of A Cultural Model”. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3/1: 31-67.
- ARICA AKKÖK, Elif (2017). “Turkish Metaphors of Anger”. *DTCF Dergisi*, 57/1: 302-326.
- BACHELARD, Gaston (2018). *Mekânın Poetikası* (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın.
- DİNÇER, Ashihan (2017). “Korku: Dili, Kavramlaşması, Kültürel Boyutu”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6/2: 769-798.
- DOĞAN, Muhammed Nur (2006). *Fuzulî Leylâ ve Mecnun Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*. İstanbul: Yapı Kredi.
- e-GTS = Türk Dil Kurumu (2024). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 01.03.2024)
- e-SSH = Sakarya Şehir Hafızası (2024). https://sehirhafizasi.sakarya.edu.tr/?page_id=13276 (Erişim Tarihi: 02.05.2024)
- e-T = Tureng (2024). *The Multilingual Dictionary*. <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce> (Erişim Tarihi: 02.05.2024).
- KARAHAN, Abdülkadir (1996). “Fuzûlî”. *İslâm Ansiklopedisi*, 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 240-246.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (2016). *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İKÜ.
- KÖVEÇSES, Zoltán (2004). *Metaphor and Emotion Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University.
- LAKOFF, George; JOHNSON, Mark (2022). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil* (Çev. Gökhan Yavuz Demir). İstanbul: Minotor.
- ÖZKARA, Rabia Derya (2022). “Fuzûlî'nin Leyla ve Mecnun'unda 'Gam'”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 11/33: 641-661.
- PALA, İskender (2003). “Leylâ ve Mecnûn”. *İslâm Ansiklopedisi*, 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 161.
- PALA, İskender (2008). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı.
- SMITH, Tiffany Watt (2022). *Duygular Sözlüğü Acımadan Zevklenmeye* (Çev. Hale Şirin). İstanbul: Kolektif.
- TURNER, Mark (1987). *Death is The Mother of Beauty Mind, Metaphor, Criticism*. Chicago: The University of Chicago Press.
- UÇAN EKE, Nagehan (2017). *Klasik Türk Edebiyatında Metaforik Üslup*. Ankara: Akçağ

İğdir İli Melekli Beldesinde Yaşayan Azerbaycan Türklerinin Lakap Verme Geleneği

Nickname Tradition of Azerbaijani Turks Living in Melekli Town of İğdir Provinc

İlker Avcioğlu

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Giresun / Türkiye

e-posta ilker.avcioglu@giresun.edu.tr

orcid 0000-0003-3028-8730

doi 10.54316/dilarastirmalari.1506372

Osman Albayrak

Öğr. Gör. Dr., Giresun Üniversitesi
Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma
Merkezi (TÖMER), Giresun / Türkiye

e-posta osmanalbayrak_1986@hotmail.com

orcid 0000-0002-9105-7664

doi 10.54316/dilarastirmalari.1506372

Atıf

Citation

Avcioğlu, İlker; Albayrak, Osman (2024). İğdir İli Melekli Beldesinde Yaşayan Azerbaycan Türklerinin Lakap Verme Geleneği. *Dil Araştırmaları*, 35: 203-220.

Başvuru

Submitted

28.06.2024

Revizyon

Revised

31.07.2024

Kabul

Accepted

09.10.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Giresun Üniversitesi
Rektörlüğü Sosyal Bilimler
Fen ve Mühendislik Bilimleri
Araştırmaları Etik Kurulunun
03.01.2024 tarihli ve 01/22
sayılı kararınca çalışmaya etik
kurul izni alınmıştır.

Öz

Kişilerin kendi adlandırılmalarından ayrı olarak toplum tarafından sonradan verilen adlar şeklinde tanımlanan lakaplar, kültürdilbilimin önemli konuları arasında yer alır. Lakaplar, toplumun dünya görüşlerini yansıtan pragmatik formlardır. Geçmişten günümüze kişilere lakap verme geleneği Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Kişilere verilen lakaplar, halk arasında canlılığını koruyan ve toplumsal işlevleri olan kültürel malzemelerdir. Toplum tarafından kişilere asıl adlarının yanı sıra sonradan verilen bu adlandırmalar alelade adlandırmalar olmayıp derin anlamları olan formlardır. Kişinin karakteri, mesleği, ekonomik durumu, belirgin fiziksel özellikleri, tavır ve davranışları, dini inanışları, etnik kökeni vb. gibi özellikleri kişilere verilen lakapları doğrudan etkileyen faktörlerdir. Kişilere verilen lakapların geçerli olması için grup üyeleri tarafından verilen lakabın benimsenmesi ve kabul görmesi gerekir. Bu çerçevede lakaplar, kullanıldığı sosyal çevrenin ortak kültürel hafızasıdır. Bu çalışmada, İğdir ilinin Melekli beldesinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin lakap verme geleneği incelenmiştir. Çalışmada kültür analizi araştırma deseni kullanılmıştır. Kaynak kişilerle yüz yüze görüşülmüş ve halk ağzında kullanılan kişi lakapları derlenmiş, tasnif edilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adbilim, lakaplar, kültürdilbilim, Melekli beldesi.

ABSTRACT

Nicknames, which are defined as names given later by society, apart from people's own naming, are among the important

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

subjects of cultural linguistics. Nicknames are pragmatic forms that reflect society's world views. The event that caused abnormal events in the past has an important place in Turkish history. Nicknames given to people are cultural methods that maintain their vitality among the people and have a social function. These names, which are given by the society in addition to the real names of individuals, are not ordinary names, but are forms of deep preoccupation. The person's character, occupation, economic status, distinctive physical features, status and situation, religious beliefs, ethnicity, etc. Features such as these are factors that directly affect the containers given to people. In order for nicknames given to individuals to be valid, nicknames given by group Members must be adopted and accepted. With these associations, the nicknames is the common cultural memory of the social environment. This is an effective nickname for the Azerbaijani Turks living in the Melekli town of Iğdır province. Cultural analysis research design was used in the study. The source people were interviewed face to face and the nicknames used colloquially were compiled, classified and interpreted.

Keywords: Onomastics, nicknames, cultural linguistics, Melekli town.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The tradition of giving nicknames to people from past to present has an important place in Turkish culture. Nicknames given to people are cultural materials that maintain their vitality among the public and have social functions. Nicknames are given to people later. These names, which are given to people by society in addition to their real names, are not given randomly. Features such as a person's character, economic situation, distinct physical features, attitudes and behaviors, religious beliefs, and ethnic origin are factors that directly affect the nicknames given to people. In order for the nicknames given to people to be valid, that nickname must be adopted and accepted by the local people. In this study, personal nicknames in Melekli town of Iğdır province were chosen as the subject. Nicknames used in the region will be determined by face-to-face interviews with resource persons. The majority of the people living in Melekli town consist of Azeri Turks. Therefore, many of the nicknames given to people are close to Azeri Turkish. In the study, the reasons for the nicknames given to people in the region were examined, classified and interpreted.

Research Problem

The aim is to determine the nicknames given to people in the Melekli town of Iğdır province. Classifying and interpreting the nicknames that remain alive in the oral culture of the region in terms of linguistics and folklore.

Literature Review

The research population consists of the people living in the Melekli town of Iğdır city center. Azeri Turks living in Melekli town were included in the study group. The data used in the study was compiled from the oral culture environment. The data in the study were obtained through interviews (semi-structured) and cultural documents. Information about the source people whose information on the subject was consulted (name of the source person, place and date of the interview) is included at the end of the study. A literature review was made regarding nicknames and some sources were cited as references.

Methodology

In the study, cultural analysis research design was used. The data in the study were obtained through interviews (semi-structured) and cultural documents. Information about nicknames was obtained from source persons using the semi-structured interview method. To the working group; Are there nicknames given to people in addition to personal names in the region? Who gives nicknames to people? What characteristics of people are taken into account in nicknames? What is the purpose of nicknames given to people and what are the social functions of nicknames used in the region? directed the questions. While interviewing the participants, probing questions were asked to get into the details of the information and in-depth information was obtained about the culture.

Findings

In the study, it was determined that the nicknames used in the region had functions of identifying people and maintaining social order. Source persons stated that the reason why people in the region are given a nickname in addition to their real names is to identify people. For example, in conversations among the public, "Mehmet sold his cow." When asked, another person who did not know the incident said, "Which Mehmet?" he asks. Because there are many people named Mehmet in the region. Then the nickname of the person in question is said by the storyteller. If the person does not have a nickname, he/she is identified by saying his father's nickname and calling him his son/daughter. In this respect, it can be said that the main function of the nicknames used in the region is to distinguish one person from another. Another function of nicknames is to maintain social order. According to the information provided by the source persons (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli town; Cihan M*****, 20.03.2024, Melekli town), nicknames are not given out of the ordinary. It definitely reflects a characteristic of the person given the nickname. People say, "This village doesn't wear a man's hat for nothing." The belief (Erol K****, 20.03.2024, Melekli town; Nezahat T****, 25.03.2024, Melekli town) is quite common. Source persons (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli town; Çoşkun Y****22.03.2024, Melekli town; Murat Ö*****30.03.2024, Melekli town) stated that they tried to be moderate in their behavior in order not to be remembered with a bad name. It is understood that the concern that they may be coded with a nickname that is disliked by the society, mocking and humiliating, motivates people to be moderate in their behavior. In this respect, nicknames are forms that undertake the function of regulating social relations, albeit implicitly.

It can be seen that folk creativity comes to the fore in some nicknames. Giving the nickname *Gebire Sığmaz* to a very tall and bulky person, *Kaburgası Kalın* to a person who is obedient and sticking to his own knowledge, *Yel Aparan* to a very thin person, and *Danaburnu* to a person who tries to expand his own land by carving out the lands adjacent to his land, are strong nicknames with aesthetic features.

In order to contribute to the vocabulary of Turkish, it is recommended to conduct research to see whether the nicknames compiled in the study are included in the Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

0. Giriş

İnsanoğlu varoluşundan itibaren etrafındaki canlı ve cansız varlıkları birbirinden ayırt edebilmek için onlara çeşitli adlar vermiştir. Bu adlar, bir milletin geçmişten günümüze uzanan zihinsel ve ruhsal yaşantısının ifade edilmiş biçimidir (Aksan 2003: 14-15). Adlar zaman içinde bir inceleme alanı haline gelmiştir. Etrafımızda gördüğümüz her kavramın, her varlığın adlarıyla ilgilenen onları açıklayan bilim dalına Ad Bilimi (Onomastik); bu adlar içinde sadece kişi adlarını inceleyen ad bilimin alt dalına ise Kişi Adları Bilimi (Antroponomi) denmektedir. Kişi adı,

göbek adı, takma adlar (lakaplar) ve soyadı bu dalın inceleme alanı içine girmektedir (Sakaoğlu 2001: 9).

Birçok toplumun arkaik halk inançlarına göre yeni doğan erkek çocuk, toplumun bir parçası olarak kabul edilmez. Çocuğun tam anlamıyla grubun bir üyesi olabilmesi için meşakkatli bir uğraş sonucunda kendini kanıtlaması gerekir (Bruhl 2006: 213-214). Benzer uygulamalara Türk kültürü halklarda da rastlanır. Tarihi kaynaklar Türk kültüründe ad verme geleneğinin önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Erkek çocuklara bir kahramanlık gösterdikten sonra toplumun önde gelen temsilcileri tarafından gösterdiği kahramanlık ile ilgili bir ad verilir. Bu durum Dede Korkut Hikâyeleri'nde bir oğlanın *baş kesme kan dökme* ad alamayacağı ifadesi ile vurgulanır (Ergin 2014: 118). Türk kültüründe erkek çocukların gerçek bir ad alması için yay çekip ok atması gerekir. Çocuğa bir kahramanlık gösterdikten sonra ad verme töreni düzenlenir ve tören esnasında toplumunda saygı duyulan bir kişi tarafından çocuğa ad verilir (Alkaya 2001: 444; Bakırcı 2019: 136-137). Türk kültüründe ad verme geleneğinin tören ile verilmesi çocukluktan ergenliğe geçiş ritüelidir. İlk önceleri tam anlamıyla toplumun bir üyesi olarak görülmeyen çocuk, göstermiş olduğu kahramanlık ile rüştünü ispatlar ve kendisini topluma kabul ettirir. Grup üyelerinin de katıldığı bir törenle çocukluktan ergenliğe geçiş tamamlanır.

Türkçe Sözlük'te *lakap* sözcüğü; “*Bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad.*” şeklinde tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük 2005:1295). Lakaplar doğuştan verilen adlandırmalar olmayıp sonradan kişinin özelliklerine göre verilen adlandırmalardır. Kişinin dış görünüşü, mesleği, kusuru, karakteri, olumlu ve olumsuz yönleri vb. gibi unsurlar lakapların verilişinde etkilidir. Kişilere yetenekleri göz önünde bulundurularak ad verilmesi geleneği Oğuz Kağan anlatısında da görülmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan kentini iyi koruduğu için Uruz Bey'in oğluna *Saklap*, ağaçtan sal yaparak İdil Nehri'ni geçen Uluğ Ordu Bey'e *Kıpçak*, karlarla kaplı dağlara kaçan atını bulup getiren kişiye *Karluk*, gümüş pencere altın duvarlı evin kilitli kapısı açan kişiye *Kalaç* adını verir (Ögel 2003: 121-123). Oğuz Kağan Destanı'nda kişilerin göstermiş oldukları hünere göre kimikleştirildiği anlaşılmaktadır.

Bir kişiye çevresindeki toplum tarafından verilen lakaplar, hem şifreli hem de açık mizahi unsurları bünyesinde barındırır. Pinto-Abecasis lakapları, diğer türlerle karşılaştırılmayı gerektiren benzersiz bir mini folklor türü olarak tanımlar (2011: 135). Gündelik hayatın doğal akışı içinde grup üyeleri tarafından kullanılan lakaplar, bir folklor türünün bütün özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır (Keskin 2020:112). Bu yönüyle lakaplar, verildiği ve kullanıldığı kültürel bağlamın özelliklerini yansıtan formlardır. Kişilere bir özelliklerinden dolayı lakapları veren grup üyeleridir. Bu bağlamda lakaplar, toplumun bilinçaltının aynasıdır. Kişilere verilen lakapların kabul görmesi için o lakabın toplumun diğer üyeleri tarafından benimsenmesi ve kabul görmesi gerekir. Toplum tarafından onaylanan lakap, kulaktan kulağa aktarılarak anonimleşir. Bu nedenle halk ağzında var olan lakapların tamamına yakınının ilk yaratıcıları belli değildir.

Lakapların kişileri tanıtmaya, övme, hafife alma işlevlerinin yanı sıra toplumsal ilişkileri düzenleme fonksiyonu da mevcuttur (Çoşar 1999:27-28; Yıldızkaya 2014: 1-2; Keskin 2020, 124). Özellikle küçük yerleşim yerlerinde kişiler toplum tarafından kabul edilmeyecek olumsuz davranışlardan “*El ne der?*” düşüncesiyle kaçınır. Toplum tarafından hoşlanılmayan, alaycı ve küçük düşürücü bir lakap verilebileceği endişesi, kişilerin davranışlarını düzenlemesine katkı sağlar.

Bu çalışmada, İğdir ilinin Melekli beldesinde kişi lakapları konu olarak seçilmiştir. Melekli beldesi, il merkezinin kuzeyinde yer alıp şehir merkezine beş kilometre uzaklıktadır. Çalışmadaki veriler görüşme metodu kullanılarak elde edilmiştir. Kaynak kişilerle yüz yüze görüşülmüş ve halk ağzında kullanılan lakaplar tespit edilmiştir.

1. Davranışlara ve Karakteristik Özelliklere Göre Verilen Lakaplar

Halk arasında kişilerin davranışlarına ve karakteristik özelliklerine göre lakap verme geleneği oldukça yaygındır. Bu lakaplar yaratıcılık bakımından estetik lakaplardır. Çalışma sahamız olan Melekli beldesinde kişilerin davranışlarına ve karakteristik özelliklerine göre verilen lakaplar şunlardır:

Komik ve eğlenceli biri olduğu için *Komik İbrahim* (Murat Ö*****30.03.2024, Melekli beldesi), sürekli banyo yaptığı için *Gurbağa¹ Latif* (Çoşkun Y*****22.03.2024, Melekli beldesi), merhametsiz bir insan olduğu için *Gavur İ***, çok yalan söylediği için *Üfürekeçi B****** (Şahin T*****, 22.03.2024, Melekli beldesi), her işi sağlam yaptığı için *Garanti Bayram* (Çoşkun Y*****22.03.2024, Melekli beldesi), güçlü kuvvetli olduğu için *Gocu Mecit* (Gülten Z*****, 21.03.2024, Melekli beldesi), acımasız olduğu için *Allahsız Yoğuş* (Nezahat T*****, 25.03.2024, Melekli beldesi) şeytan fikirli olduğu için *Şeytan Ramazan*, eğlenceli olduğu için *Şen Tohit* (Murat Ö*****30.03.2024, Melekli beldesi), rahat ve hiçbir şeyi umursamayan bir karaktere sahip olduğu için *Erheyin² Kurban* (Cihan M*****, 20.03.2024, Melekli beldesi), ciddi olmayan bir karaktere sahip oldukları için *Gevşek Ali ve Gevşek Yusuf* (Serkan Ba****, 20.03.2024, Melekli beldesi), kazandığı parayı aynı gün harcadığı ve mal varlığı olmadığı için *Cıvıl Aziz* (Murat Ö*****30.03.2024, Melekli beldesi) lakapları verilmiştir.

Yörede ne yapacağı belli olmayan ve normal dışı davranışlar sergilemeyen kişilere genel olarak “*Deli*” lakabı verilir. *Deli Gulem*, *Deli Öz*****³*, *Deli M**** bunlardan bazılarıdır. İğdir Ovası leyleklerin göç ettiği bölgeler arasında olduğundan leylek sayısı oldukça fazladır. Rivayete göre *Deli M****, leyleği yakalayıp uzun bacaklarını keserek normal kuşa benzetmeye çalışmıştır. Bu

¹ Kurbağa

² Rahat, gamsız.

³ Bazı lakaplar verildikleri kişileri alaya alma veya yerme işlevinde kullanıldığından kişileri rahatsız edebilecek lakaplarda kişi adları kodlanmış olarak verilmiştir.

nedenle kendisine *Deli* lakabı verilmiştir (Serkan Ba***, 20.03.2024, Melekli beldesi).

Çok hareketli ve kendini bilmez hareketler yaptıkları için *Dana M****** (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli beldesi), tavşan avladığı için *Davşan Yiyen Hasan* (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi), ciğer yemeği çok sevdiği için *Ciyer Mehmet* (Murat Ö*****30.03.2024, Melekli beldesi), çok hareketli biri olduğu için *Balık Nevzat* (Murat Ö*****30.03.2024, Melekli beldesi) lakapları verilmiştir. Hareketli mizaca sahip kişilerin hareketli hayvanlar ile ilişkilendirilmesi ilgi çekicidir. Balık çok hareketli olduğundan kişi ile özdeşleştirilmiş ve bu kişiye *Balık* lakabı verilmiştir. Lakaplara konu olan bir diğer hareketli hayvan ise keçidir. Yörede keçi yavrusuna “gıdık” adı verilir. Keçi yavrusu çok hareketli ve zapt edilmesi zor bir hayvandır (Çoşkun Y****22.03.2024, Melekli beldesi). Keçi yavrusu gibi yerinde durmayan kişiye *Gıdık M****** (Serkan Ba***, 20.03.2024, Melekli beldesi) lakabı verilmiştir. Yörede gıdık kelimesi deyimler içinde de yaygın olarak kullanılır. Örneğin yemeği fazla kaçırap karnı şişen kişiler çok yediklerini ifade etmek için “*Gıdık kimin şişdim.*” ifadesini kullanır (Nezahat T****, 25.03.2024, Melekli beldesi).

İnsanların arkasından iş çevirdiği için *Kahbe Kazım* ve *Gelleş⁴ Hayrettin*, kötü huylu ve kaba olduğu için *Girboz Mesut* (Serkan Ba***, 20.03.2024, Melekli beldesi), laf anlamayan ve insanları dinlemeyen kişiler oldukları için *Cahil O**** (Ali K****, 19.03.2024, Melekli beldesi), *Eşek H**** (Çoşkun Y****22.03.2024, Melekli beldesi) ve *Kaburgası Kalın S****** (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi) lakapları verilmiştir. Yörede saf, her söylenilene inanan kişilere “*Titan*” veya “*Sefek*” lakabı verilir (Cihan M*****, 20.03.2024, Melekli beldesi).

Arazilerine komşu olan arazilerin topraklarını oyarak kendi arazisini genişleten kişiye *Danaburnu Ali* (Serkan Ba***, 20.03.2024, Melekli beldesi), çok bilmiş, uyanık ve kurnaz olan kişilere *Tilki Murat* (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi), *Cin Yaver* (Serkan Ba***, 20.03.2024, Melekli beldesi) ve *Cingöz Ali Asker* (Çoşkun Y****22.03.2024, Melekli beldesi) lakapları verilmiştir. Anadolu’nun birçok yerinde *Tilki*, *Cin* ve *Cingöz* lakaplarına rastlanır. *Danaburnu* lakabı dikkat çekicidir. Danaburnu sürekli toprağı kazdığı için kişi ile danaburnu anıştırılmıştır. Anıştırma olgusunun öne çıktığı bu lakabın yaratıcılık bakımından güçlü bir lakap olduğu görülmektedir.

Kaynak kişilerin (Ayhan Ö*** 18.03.2024, Melekli beldesi; Cihan M*****, 20.03.2024, Melekli beldesi) verdiği bilgilere göre yörede kavgacı ve geçimsiz mizaçlarından dolayı toplumun dikkatini çeken kişilere; İt (saldırgan), Necis (pis), Kanlı (kavgacı), Poho (pislik), Hıl/Hır (kavgacı ve haset) ve Cır⁵/Cür (cins, değişik) lakapları verilir. Lakabın verildiği kişi lakabına uygun olumsuz davranışlar sergilendiğinde söz konusu kişiye verilen lakabın ne kadar uygun olduğunu ifade etmek amacıyla “*Ad koyana rahmet.*” (Nurhayat B*****,

⁴ Kalleş.

⁵ Yabanî meyve ağacı. (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II 2019: 925).

20.03.2024, Melekli beldesi) denilerek lakap onaylanır. Lakapların verildiği dünya görüşünde kavgacı insanların olumlanmadığı anlaşılmaktadır. Toplumun huzurunu ve düzenini bozan kişilerin yukarıda ifade edilen lakaplar ile kodlanması bu kişilerin toplum tarafından cezalandırıldığını göstermektedir. Bu nedenle kişiler alaycı ve küçük düşürücü lakaplar ile anılmamak için davranışlarına dikkat eder.

2. Meslek, İş ve Uğraşlara Göre Verilen Lakaplar

Türk kültüründe kişilerin meslek, iş ve uğraşları lakaplara konu olmuştur. Kişilerin yapmış oldukları iş ile anılmasını sağlayan bu formdaki lakapların asıl fonksiyonu kişilerin tanıtılmasıdır. Yörede kişilerin meslek, iş ve uğraşlarına göre tespit edilen lakaplar şunlardır:

İğdır yöresinde kavak ve kayısı ağaçları oldukça fazladır. Kavak ağaçları ev ve ahır yapımında kullanılır. Kayısı üretimi ise yöre halkının önemli gelir kaynakları arasındadır. Verimi azalan yaşlı kayısı ağaçları kesilip odun haline getirilerek yakacak olarak kullanılır. *Hızarcı⁶ Rahim* (Ayhan Ö*** 18.03.2024, Melekli beldesi), beldedeki ağaç işleri ile ilgilenir. Mesleği hızarcılık olup mesleğinden dolayı bu lakap verilmiştir. *Sakkızcı⁷ Ali* (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi), sakızın ilk çıktığı dönemlerde büyük şehirlerden sakız getirip beldede sattığı için bu lakap verilmiştir. Ayrıca sabah ezanlarını okuduğu için *Ezancı Adil* (Çoşkun Y****22.03.2024, Melekli beldesi), ziraat mühendisi olduğu için *Ziraatçı Muharrem* (Erol K****, 20.03.2024, Melekli beldesi), doktor olduğu için *Doktor Mesut* (Ayten B****, 21.03.2024, Melekli beldesi), atların ayaklarına nal çaktığı için *Nalcı İsmail* (Erol K****, 20.03.2024, Melekli beldesi), keçi besiciliği yaptığı için *Keçi Kerim* (Nezahat T****, 25.03.2024, Melekli beldesi), hamamda kese yaptığı için *Keseci Dursun* (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi), gardiyanlık yaptığı için *Gardiyan Kemal* (Ali K****, 19.03.2024, Melekli beldesi), köy koruyuculuğu görevini yaptığı için *Koruyucu İbrahim* (Ayhan Ö*** 18.03.2024, Melekli beldesi), minibüs şoförlüğü yaptığı için *Şoför Hüseyin* (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli beldesi), bekçilik yaptığı için *Behçi⁸ Orhan* (Erol K****, 20.03.2024, Melekli beldesi), demircilik yaptığı için *Demirci Yunus* (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi), cambazlık⁹ yaptığı için *Kendirbaz¹⁰ Salman* (Erol K****, 20.03.2024, Melekli beldesi), boncuk sattığı için *Muncuklu¹¹ Mehmet* (Şahin T****, 22.03.2024, Melekli beldesi), kuş beslediği için *Kuşçu Kurban* (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi), tenekeden yapılmış malzemeler (soba, kova, soba borusu vb.) sattığı için *Tenike¹²*

⁶ Hızarcı.

⁷ Sakızcı.

⁸ Bekçi.

⁹ Hayvan (inek, dana düve vb.) alım satımı yapan kişilere cambaz adı verilir (Çoşkun Y****22.03.2024, Melekli Beldesi).

¹⁰ Kendir: urgan, ip. (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV 2019: 2742)

¹¹ Yörede boncuğa “muncuk” adı verilir.

¹² Teneke.

Mehmet (Ayhan Ö*** 18.03.2024, Melekli beldesi), marangozluk yaptığı için *Marangoz Beytullah* (Ali K*****, 19.03.2024, Melekli beldesi) belediye'deki su işlerine baktığı için *Sucu Nuri* (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli beldesi), elektronik eşyaları tamir ettiği için *Televizyoncu Şaban* (Cihan M*****, 20.03.2024, Melekli beldesi) vb. gibi meslek, iş ve uğraşlar ile ilgili lakaplardır.

Yörede düğünlere “toy” adı verilir. (Ayhan Ö*** 18.03.2024, Melekli beldesi) Düğünlerde akordeon çalan kişilere mesleklerinden dolayı *Toyçu* lakabı verilmiştir. *Toyçu Mazlum* (Ali K*****, 19.03.2024, Melekli beldesi) düğünlerdeki çalgı ekiplerini organize eder. Meslek ile ilgili bir diğer lakap da *Topçu*'dur. *Topçu*¹³ *Bahattin* (Erol K*****, 20.03.2024, Melekli beldesi), 1989-1991 yılları arasında Kayserispor'da oynamıştır (e-KS 12.02.2024). Yörede elektrige “ceyran” adı verilir. Elektrikçi olan kişiye *Ceyranlı Sefer Ali* (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli beldesi) lakabı verilmiştir. Siyasiler de lakaplara konu olmuştur. Bir dönem muhtarlık yaptığı için *Muhter*¹⁴ *Bayram* (Cihan M*****, 20.03.2024, Melekli beldesi), beldenin ilk belediye başkanına *Reis Hasan* (Gülten Z*****, 21.03.2024, Melekli beldesi) lakabı verilmiştir. Bu kişilerin görevleri bitmiş olsa bile bu lakapların halk arasında kullanılmaya devam ettiği görülür.

Eskiden var olan ancak çeşitli nedenlerle günümüzde olmayan bazı meslekler de lakaplara konu olmuştur. Hayvan boyunluklarını satan kişiye *Kagan Seyfullah* (Ayhan Ö*** 18.03.2024, Melekli beldesi) lakabı verilmiştir. Eskiden tarlaları sürmek için hayvanlara takılan ahşap mekanizmaya “kağan/kağni” adı verilir. Anadolu'da “boyunduruk” olarak da bilinir. Divan-i Lugati't-Türk'te *kağlı* sözcüğü; “*üstüne ağırlık yükletilen kağni arabası.*” olarak tanımlanır (Atalay 2021: 379). Oğuz Kağan anlatısında kağni ustasına “Kanga” adı verilir:

Oğuz'un askerleri, halkıyla maiyeti,
Aldılar, topladılar, sayısız ganimeti.

Az geldi atlar ile öküz ve katırları
Yükleme, taşımağa, harple alınmışları

Oğuz'da bir er vardı akıllı tecrübeli
Barmaklığ Çosun Billig, yatkındı işe eli.

Yapıp koydu içine bir kağni arabası,
Harpte ne alınmışsa, Oğuz'un bu ustası.

Kağniyi çekmek için canlı öne koşuldu
Cansız ganimetler de üzerine konuldu.

Oğuz'un beyleriyle halkı şaşırdı buna,
Onlar da kağni yaptı benzeterek ona.

¹³ Futbolcu.

¹⁴ Muhtar.

Kağnılar yürür iken derlerdi: “Kağğa! Kağğa!”
 Bunun için de dendi, bu halka artık “Kağğa”.
 Oğuz bunu görünce, güldü kahkaha ile,
 Dedi: “Cansız çöksin, canlılar kanga ile!”

“Adın Kağgaluğ (Kangı) olsun, belgeniz de araba!”
 Biraktı gitti onları da gitti başka tarafa (Ögel 2003:124).

Anlatıda yük taşıma amacıyla keşfedilen ilk kağnınin ortaya çıkışı hikâyesinin aktarıldığı görülür. Ordu yüklerini taşımak için Oğuz’un ustası Barmaklığ Çosun Billig kağı aletini icat etmiş ve bu nedenle kendisine Kağgaluğ (Kangı) adı vermiştir. Burada dikkat çekici husus asıl adı Barmaklığ Çosun Billig olan kişiye göstermiş olduğu hüner neticesinde Kağgaluğ (Kangı) adının verilmesidir. Bu ismin verilmiş nedeni Türk kültüründe bir kahramanlık öyküsü sonucunda çocuğa verilen isimden farklıdır. Oğuz’un ustası Barmaklığ Çosun Billig muhtemelen çocukluktan ergenliğe geçişte bu adı almış olmasına karşın göstermiş olduğu bir hüner sonucu tekrardan bir ad almıştır. Bu da kadim Türklerde adların kişilerin özelliklerine göre birçok defa değişebildiğini göstermektedir.

Yörede kullanılan bir diğer meslek lakabı da *Dellek*’tir. Eskiden beldedeki çocukları sünnet eden kişiye *Delleh Ali* (Çoşkun Y****22.03.2024, Melekli beldesi) lakabı verilmiştir. Dellek/delleh sünnetçi demektir. Sarıkaya’ya göre dellek, “*berberlik, sünnetçilik mesleğini icra etmek*” anlamına geldiği gibi argolaşmış olarak “herhangi bir işte usta olmadığı hâlde usta gibi davranmaya çalışmak” anlamına da gelir (2019: 688). Hastane ve doktor imkanların yetersiz olduğu dönemlerde berberler, ustura kullanmadaki meziyetlerinden olsa gerek, aynı zamanda sünnetçilik mesleğini de icra ettiği anlaşılmaktadır. Günümüzde olmayan mesleklerden biri de videoculuktur. Televizyon kanalları ve internetin yaygınlaşmadığı dönemlerde kahvehanelerde akşamları film izlemek yaygın bir gelenektir. Bu durum 1970-1990 yılları arasında videoculuğu popüler bir meslek haline getirmiştir. Videocular film kasetlerini belirli bir ücret karşılığında günlük olarak kahvehanelere kiralayan kişilerdir. Beldede film kasetlerini kahvehanelere günlük olarak kiralayan kişiye *Vidyocu Zafer* (Gülten Z****, 21.03.2024, Melekli beldesi) lakabı verilmiştir. *Sınıkçı Yunus* (Erol K****, 20.03.2024, Melekli beldesi), geleneksel tedavilerle kırık ve çıkık tedavisi yapan kişidir. Anadolu’nun birçok yerinde bu şahıslara “sınıkçı” adı verilir.

Yakın zaman öncesine kadar İğdır ilinde şeker pancarı üretimi çok yaygındı. Şeker pancarı alım yerlerinde “pancar şefi” adı verilen personeller çalışırdı. *Şef Mehmet* (Ali K****, 19.03.2024, Melekli beldesi) şeker fabrikalarında pancar şefliği yaptığı için bu lakap verilmiştir. Günümüzde İğdır ilinde şeker pancarı üretimi yok denecek kadar azdır. Tokmak yapan kişi *Tokmakçı Hamit* (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi) olarak anılmaktadır. Tokmakçılık mesleğini icra ettiği için kişiye *Tokmakçı* lakabı verilmiştir. Eskiden köylerde kıyma makinası yoktu. Bu nedenle yemeğe konulacak etler kara taş üzerinde tokmakla dövülürdü (Nurhayat B*****, 20.03.2024, Melekli beldesi).

Günümüzde yörede yapılan geleneksel yemeklerden “*daş köfte*” ismini, taş üzerinde dövülen et manasında, buradan alır. Taş köfte yapılacak et, kara taş üzerinde tokmakla dövülür.

Dinî iş ve uğraşların da lakaplara konu olduğu görülür. Yörede cami imamlarına *Molla* lakabı verilir. Beldede üç cami bulunur. Camilerde imamlık yaptıkları için *Molla Bayram* (Şahin T****, 22.03.2024, Melekli beldesi), *Molla Cabbar* (Nurhayat B****, 20.03.2024, Melekli beldesi) ve *Molla Tugay* (Çoşkun Y****22.03.2024, Melekli beldesi) lakapları verilmiştir. Beldede muharrem ayında İmam Hüseyin’in şehit edilişini anmak amacıyla “*deste*” adı verilen gruplar oluşturulur. Her destenin bir başı olur ve bunlar desteci olarak anılır. Zamanla bu isimler halk arasında kalıcı lakaplara dönüşmüştür. *Desteci Mahmut* (Ali K****, 19.03.2024, Melekli beldesi) ve *Desteci Mesim* (Şahin T****, 22.03.2024, Melekli beldesi) bunlardan bazılarıdır.

Kişilerin askerlik hizmeti sırasında yapmış oldukları görevlere göre verilen lakaplar da meslek, iş ve uğraşlara göre verilen lakaplar başlığı altında değerlendirilebilir. Askerlik görevini komanda olarak yaptığı için *Komanda Mehmet* (Erol K****, 20.03.2024, Melekli beldesi), topçu birliğinde görev aldığı için *Topçu Nevzat* (Erol G****27.03.2024, Melekli beldesi), sıhhiye olduğu için *Sıhhiye Rahim* (Nezahat T****, 25.03.2024, Melekli beldesi) ve teğmen olarak görev yaptığı için *Teğmenli Ahmet* (Murat Ö****30.03.2024, Melekli beldesi) lakapları verilmiştir. Yörede askerlik hizmeti ile ilişkili olan bir diğer lakap ise *Doktor İbrahim*’dir. *Doktor İbrahim*, askerliğini sıhhiye olarak yapmıştır. Askerden geldikten sonra sağlık imkânlarının yetersiz olduğu dönemlerde hastalara ağrı kesici iğne yapma ve serum takma gibi sağlık hizmetleri verdiğinden kendisine *Doktor* lakabı verilmiştir (Erol G****27.03.2024, Melekli beldesi).

3. Kişilerin Fiziksel Özelliklerine ve Dış Görünüşlerine Göre Verilen Lakaplar

Kişilerin fiziksel veya dış görünüşlerindeki belirgin bir özelliğin öne çıkması sonucu ortaya çıkan lakaplardır. Melekli beldesinde kişilerin fiziksel özelliklerine ve dış görünüşlerine göre tespit edilen lakaplar şunlardır:

Kısa boylu olan kişilere *Dıngıla Hemit*, *Dıngı Mehmet*, *Dekkey Kerem* ve *Dıngılo Yaver* (Serkan Be***, 20.03.2024, Melekli beldesi) lakapları verilmiştir. Bu noktada kısa boylu manasında Dıngıla, Dıngı, Dekkey ve Dıngılo sözcüklerinin kullanıldığı görülür. Uzun boylu olmaları kişilerin *Bay Bay Kurban* (Erol K****, 20.03.2024, Melekli beldesi), *Gebire Sığmaz*¹⁵ *Hüseyin Ali* (Şahin T****, 22.03.2024, Melekli beldesi), *Danga Adil* (Erol G****27.03.2024, Melekli beldesi), *Danga Mezo* (Nezahat T****, 25.03.2024, Melekli beldesi), *Uzun Gökhan* (Serkan Be***, 20.03.2024, Melekli beldesi) ve *Uzun Muharrem* (Ali

¹⁵ Kabire Sığmaz.

K*****, 19.03.2024, Melekli beldesi) olarak anılmalarını sağlamıştır. *Uzun ve Danga* yaratıcılık bakımından zayıf lakaplardır. Ancak *Bay Bay* ve *Gebire Sığmaz* lakaplarının yaratıcılık bakımından güçlü olduğu görülür.

Çok zayıf olduğu için, rüzgârda savrulabilecek manasında, *Yel Aparan Sefer Ali* (Murat Ö*****30.03.2024, Melekli beldesi), ensesi kalın olduğu için *Boynu Yoğun Abbas* (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli beldesi), esmer tenli olduğu için *Gara*¹⁶ *Hasan* (Ayhan Ö*** 18.03.2024, Melekli beldesi), *Gara Hatun* (Gülten Z***** 21.03.2024, Melekli beldesi), *Gara Sakine* (Gülten Z***** 21.03.2024, Melekli beldesi), *Gara Vedat* (Ayhan Ö*** 18.03.2024, Melekli beldesi), çok kıllı olduğu için *Kıllı H****** (Serkan Ba***, 20.03.2024, Melekli beldesi), ağzı uzun olduğu için *Lastik T****** (Gülten Z***** 21.03.2024, Melekli beldesi), burnu çok küçük olduğu için *Fındık Kasım* (Ali K*****, 19.03.2024, Melekli beldesi), gözleri çekik olduğu için *Japon Ahmet* (Cihan M***** 20.03.2024, Melekli beldesi), kafası kabağa benzediği için *Kedo B****** (Serkan Be***, 20.03.2024, Melekli beldesi), sürekli kaba bıyık bıraktığı için *Biğlı Muzaffer* (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi), ön dişleri büyük olduğu için *At M****** (Serkan Ba***, 20.03.2024, Melekli beldesi), şişman olduğu için *Şişko Taner* (Cihan M***** 20.03.2024, Melekli beldesi), gözlerinin altı şişkin olduğu için *Domba Göz F****** (Serkan Ba***, 20.03.2024, Melekli beldesi), saçları dik olduğu için *Kirpi Ziya* (Nezahat T*****, 25.03.2024, Melekli beldesi), kafası büyük olduğu için *Başı Yeke*¹⁷ *E****** (Serkan Ba***, 20.03.2024, Melekli beldesi), dişleri çok büyük olduğu için *Çişi*¹⁸ *Yeke S****** (Ali K*****, 19.03.2024, Melekli beldesi), minyon görünümlü ancak yaşlı büyük olduğu için *Gart Yavuz* (Ayhan Ö*** 18.03.2024, Melekli beldesi), kulağı büyük olduğu için *Palaz Kulak M****** (Erol K*****, 20.03.2024, Melekli beldesi), büyük sözler ettiği için *Lakka Ali* (Nezahat T*****, 25.03.2024, Melekli beldesi), ayakları büyük olduğu için *Ayağı Yeke Ferman* (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli beldesi) lakapları verilmiştir. Yeke sözcüğü halk ağzında “büyük” anlamında kullanılır. Bu lakap, zamanla sülale adına dönüşmüştür. Bu sülaleye “Ayağı Yekeler” adı verilir. Sülaledeki diğer erkeklerle de aynı lakap (*Ayağı Yeke Bayram*, *Ayağı Yeke Salman* vb.) ile anılır (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli beldesi).

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere fiziki özelliklere ve dış görünüme göre verilen lakaplarda bitki ve hayvan ile ilgili anırtmaların lakapları ortaya çıkarmasında etkili olduğu görülür. Kabağa yörede “kedo” adı verilir. *Kedo* lakabında bal kabağına vurgu yapılır. Bal kabağının büyüklüğü ile söz konusu kişinin kafası anırtılarak bu lakap ortaya çıkmıştır. *Lakka*, hayvan anırtmaları sonucu ortaya çıkan ve dikkat çeken bir lakaptır. Yörede yaygın balığına “lakka” adı verilir. Yayın balığının ağzı çok büyüktür. Söz konusu lakapta kişinin çok büyük sözler kullanması sonucu verilmiştir. Yörede çok büyük laflar eden kişiler

¹⁶ Kara.

¹⁷ Kafası büyük.

¹⁸ Diş.

için “*Lakka lakka danışır.*” ifadesi kullanılır (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli beldesi).

4. Yer Adlarına Göre Verilen Lakaplar

Kişilerin belirli bir yer ile anıştırılması sonucu ortaya çıkan lakaplardır. Yörede yerleşim yerlerinden uzak tarlaların bulunduğu bölgelere “çöl” adı verilir. *Çöl Muharrem* (Ayhan Ö*** 18.03.2024, Melekli beldesi) ve *Çöl Oruç* (Serkan Be***, 20.03.2024, Melekli beldesi) lakapları söz konusu kişilerin evlerinin belde merkezine uzak olduğu vurgulanmak için verilmiştir. İranlı olup beldeye gelin olarak geldiği için *İranlı Zeynep* (Nurhayat B*****, 20.03.2024, Melekli beldesi), bir zamanlar Almanya’da çalıştığı için *Alman Muharrem* (Çoşkun Y****22.03.2024, Melekli beldesi) ve askerlik hizmetini şırnak’ta yaptığı için *şırnak Ali* (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi; Murat Ö*****30.03.2024, Melekli beldesi) lakapları verilmiştir. Burada şırnak Ali’ye verilen lakap dikkat çekicidir. şırnak Ali ve diğer 5 kardeşi askerlik görevlerini şırnak ilinde yapmıştır. Ailenin bütün erkek çocuklarının şırnak ilinde görev yapması yöre halkının dikkatini çekmiş ve bu aileye *şırnak* lakabı verilmiştir.

Beldeden olmayan ancak sonraki dönemlerde beldeye yerleşen kişilere yabancı ve kimsesiz manasında *Geribe*¹⁹ lakabı verilir. Örneğin *Geribe Ramazan* (Cihan M*****, 20.03.2024, Melekli beldesi) ve ailesi sonradan beldeye gelip yerleşmişlerdir. Beldede hiç akrabası olmadığı için *Geribe* lakabı verilmiştir.

Beldede az örneğine rastlanan ancak İğdir ili halk ağzında yaygın olan bir lakap da *Dağlı*’dır. İğdir ilinin Tuzluca ilçesi dağlıklı bir bölge olduğundan burada yaşayan halka genel olarak *Dağlı* adı verilir. *Dağlı Gubuş* (Cihan M*****, 20.03.2024, Melekli beldesi), Tuzluca ilçesinden gelip beldeye yerleştiğinden kendisine *Dağlı* lakabı verilmiştir.

5. Bir Eksikliğe veya Kusura Göre Verilen Lakaplar

Kişilerin eksikliklerinin veya kusurlarının ön plana çıktığı lakaplardır. Yörede konuşamadığı için *Lal A*** (Serkan Ba***, 20.03.2024, Melekli beldesi), gözleri görmediği için *Kör Yaver* (Ali K*****, 19.03.2024, Melekli beldesi) ve *Kör Reşit* (şahin T****, 22.03.2024, Melekli beldesi) lakabı verilmiştir. Kör Reşit gözleri görmediği halde beldede her yeri dolaşır. Herkesi sesinden tanıır. Her şeyi bilen bilge bir kişi olarak bilinir. Saçı olmayan kişilere *Keçel*²⁰ lakabı verilir. *Keçel Paşa* (Erol K****, 20.03.2024, Melekli beldesi), *Keçel Gülhanım* (Gülten Z*****, 21.03.2024, Melekli beldesi), *Keçel İdris* (Cihan M*****, 20.03.2024, Melekli beldesi), *Keçel Hüseyin* (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi) bunlardan bazılarıdır. Keçel Hüseyin’e doğuştan saçları olmadığı için

¹⁹ Garip, kimsesiz.

²⁰ Kel.

Keçel lakabı verilmiştir. Kaynak kişinin (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi) verdiği bilgilere göre Keçel Hüseyin ile ilgili bir anlatı şu şekildedir:

“Çok eskiden evlenme çağına gelen erkekler evlenmek istediklerini ailelerine söyleyemezdi. Evdeki bekar delikanlılar pilava kaşık saplayarak, ayakkabıları çütleyerek (evin eşiğindeki ayakkabıları düzenleyerek) veya saçlarını ikiye ayırarak ailelerine evlenmek istediklerinin mesajını verirmiş. Keçel Hüseyin saç olmadığı için kalemlerle kafasına saç çizerek ikiye ayırmış ve ailesine: ‘Ayakkabıları çütledim başa tüşmediz, aşa kaşık sapladım başa tüşmediz, saçım yok saçlarımı tarayam indi de başımı gelemnen ikiye ayırdım. Besti meni evlendirin.’ dediği rivayet edilir.

6. Bir Olay Neticesinde Verilen Lakaplar

Kişilerin yaşadıkları bir olayın lakaplara konu olması sonucu ortaya çıkan lakaplardır. Bu lakaplarda olay ile kişi özdeşleştirilir.

Kan davası olduğu için *Kanlı Timur* (Erol K****, 20.03.2024, Melekli beldesi), ilkokulda bitlendiği için *Bitli Türkan* (Nurhayat B*****, 20.03.2024, Melekli beldesi), çocukken duvarları taşıdığı için *Duvara Daş Atan Hüseyin* (Ayhan Ö*** 18.03.2024, Melekli beldesi), çocukken tandıra²¹ düştüğü ve vücudunda yanık izleri olduğu için *Yanık Kerem* (Serkan Be***, 20.03.2024, Melekli beldesi), çocukken ayakkabısız dolaştığı için *Ayakyalın Mehmet* (Erol K****, 20.03.2024, Melekli beldesi), çocukken buzağı taklidi yaptığı için *Bijov*²² A**** (Serkan Ba***, 20.03.2024, Melekli beldesi), doğduğunda annesi vefat ettiği için, zavallı küçük manasında, *Körpe Hacı* (Ayhan Ö*** 18.03.2024, Melekli beldesi), çocukken eli yüzü kir içinde dolaştığı için *Çakkıllaklı*²³ G**** (Serkan Ba***, 20.03.2024, Melekli beldesi) lakapları ile anılırlar. Bir olay neticesinde verilen *Ördek Musa* ve *Yelci Mecit*'in hikâyeleri ise şu şekildedir:

“Çok yalan konuşan bir aile olduğu için belde halkı bu aile üyelerine *Yelci* lakabını vermiştir. *Yelci Mecit*'in babası bir gün koşarak köy kahvesine gelmiş. ‘Bahçede oturmuş çay içirdim, Rusya’dan bir silah attılar geldi çayımın içine tüşdü.’ demiş. Bugünden sonra bu aileye *yelci* lakabı verilmiştir.” (Erol K****, 20.03.2024, Melekli beldesi).

“İğdir Ovasında sulu tarım yapılmaktadır. Aras Irmağı başta olmak üzere diğer su kaynakları kanallar vasıtası ile tarlalara ulaştırılır. Suyun daha verimli kullanılması ve çiftçiler arasında kavga çıkmaması için her köyde ‘su vekili’ adı verilen şahıslar bulunur. Su vekilleri ana kaynaklardan köye gelen suyun takibini yapar ve suyu çiftçileri sıraya koyarak dağıtır. Her yıl çiftçiler suladıkları tarlaların miktarına göre su vekillerine ücret öder. Su vekillerinden izin almadan hiç kimse tarlasına su açamaz. Ördek Musa, tarlalarını sulamak amacıyla sürekli su vekillerinden izin istediği için, suyu çok seviyor anlamında, ‘Ördek’ lakabı verilmiştir.” (Murat Ö*****30.03.2024, Melekli beldesi).

²¹ Yörede “tendir” şeklinde kullanılır.

²² Buzağı.

²³ Kir ve pis.

Çalışma sahamızda bir olay neticesinde verilen lakaplardan en ilginç olanı ise *Kurtboğan* lakabıdır. *Kurtboğan Latif* (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi), tarlada çalışırken kurtla karşılaşmış ve bir müddet boğuşuktan sonra kurt kaçmıştır. Bu olaydan sonra kendisine *Kurtboğan* lakabı verilmiştir. Bu lakap Dede Korkut anlatılarında Boğaç Han'a verilen adla benzerlik göstermektedir:

Bayındır Han ve Oğuz Beyleri yılda iki defa erkek deve ve boğa savaşını izlerdi. Boğa meydana getirildiğinde Dirse Han'ın oğlu diğer çocuklarla meydana aşık oyunu oynuyordu. Diğer çocuklar kaçar, ancak Dirse Han'ın oğlu kaçmaz. Oğlan boğa ile savaşır ve boğayı öldürür. Bunun üzerine kudretli Oğuz Beyleri oğlanı tebrik eder ve Dede Korkut'un gelip oğlana ad vermesini isterler. Dede Korkut gelir ve oğlanı alıp babasına götürür. Dede Korkut: Bayındır Hanın ak meydanında bu oğlan cenk etmiştir, bir boğa öldürmüş senin oğlun, adı Boğaç olsun, adını ben verdim yaşını Allah versin der (Ergin 2014: 81-83). Olay sonucunda Dirse Han'ın oğlu mücadele ettiği hayvanın (boğa) adını aldığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Melekli beldesinde Latif adlı kişi, kurt ile giriştiği başarılı mücadele neticesinde *Kurtboğan* lakabını almıştır.

7. Parasosyal İlişkilere Göre Verilen Lakaplar

Televizyon ve sinema gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile bir şekilde hayat bulan bir hikâyedeki ünlü karakter sanki ekranın içindeymiş gibi karşılanmaya başlanmıştır. Televizyon ve sinema oyuncularını gündelik hayatın sıradan sohbetlerine konu olmakta ve sıradan kişilerle özdeşleştirilmektedir (Çakır 2022:88). Parasosyal etkileşim ya da bağlar, izleyicilerin medya karakterleriyle kurdukları tek yönlü ve sembolik ilişkiyi içermektedir. Horton ve Wohl, izleyici ile oyuncu arasındaki bu yüz yüze görünen ilişkiyi *para-sosyal* bir ilişki olarak adlandırmayı önermiştir (Horton ve Wohl 1956: 216). Mutlu, toplumun televizyonla tanışmasından sonra ortaya çıkan parasosyal ilişkilerde izleyici ile oyuncu-karakter arasında "özdeşleşme" ağırlıklı bir bağ kurulduğunu ve kişinin karakterleri yakın çevresinin, özellikle de ailesinin bir üyesi olarak gördüğünü ifade eder (2008: 49).

Kişilere televizyon ve sinema oyuncularını ile özdeşleştirilmesi bazı lakapların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Melekli beldesinde ünlü sanatçı Zeki Müren'e benzeyen kişiye *Zeki Müren Allahverdi* (Erol G*****27.03.2024, Melekli beldesi), Türkan Şoray'a benzediği için *Türkan Şoray Gülsen* (Nezahat T****, 25.03.2024, Melekli beldesi), 1978-1991 yılları arasında yayımlanan Dallas dizinde Larry Hagman'ın canlandırdığı Ceyar karakterine benzediği için *Ceyar İsmail* (Nurhayat B*****, 20.03.2024, Melekli beldesi) lakapları parasosyal ilişkilere göre verilen lakaplardır.

8. Herhangi Bir Nesne ile İlişkili Kurularak Verilen Lakaplar

Kişilerin belirli bir nesne ile kodlanması sonucunda ortaya çıkan bu lakaplarda kişi ilgili nesne ile anıştırılır. Maltepe sigarası içtiği için *Maltepe Muharrem* (Ali K****, 19.03.2024, Melekli beldesi), fötr şapka taktığı için *Fotel İsa* (Cihan M****, 20.03.2024, Melekli beldesi), kama (bıçak) ile dolaştığı için *Gemeli Hasan* (Şahin T****, 22.03.2024, Melekli beldesi), selamlaştığı kişilerin eline güzel kokulu esans sürdüğü için *Gohulu İbrahim* (Şahin T****, 22.03.2024, Melekli beldesi) kırmızıyı çok sevdiği ve sürekli kırmızı renkli kıyafetler giyindiği için *Kırmızı Turgut* (Nezahat T****, 25.03.2024, Melekli beldesi), tarlaya giderken bisikletinin arkasında sürekli balta taşıdığı için *Baltacı Niyazi* (Cihan M****, 20.03.2024, Melekli beldesi) ve pipo içtiği için *Pipo Salman* (Nezahat T****, 25.03.2024, Melekli beldesi) söz konusu nesnelere özdeşleştirildikleri için bu lakaplar verilmiştir. Söz konusu nesnelere ile kişiler lakap aracılığı ile kodlandığı görülmektedir. Kişiye *Pipo* lakabı verilmesi oldukça ilginçtir. Küçük yerleşim yerlerinde pipo içen olmadığından Salman adlı kişinin pipo içmesi yöre halkının dikkatini çekmiş ve bu lakap vermiştir. Bir diğer ilgi çekici lakap ise *Fotel*'dir. Yörede fötr şapkaya, telaffuzunun zorluğundan olsa gerek, *Fotel* adı verilir. Fötr şapka takan kişilere bu lakap verilir. TBMM tarafından 25.11.1925 tarih ve 671 numaralı *Şapka İktisası Hakkında Kanun* ile devlet memurlarının şapka giymesi zorunlu hale getirilmiştir (e-MG 18.02.2024). 1925 yılından sonra Anadolu'da fötr şapka takma yaygınlaşmıştır. Fötr şapka bazen de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal ile de ilişkilendirilir. Örneğin çalışma sahamız olan Melekli beldesinde fötr şapka takan kişiye *Atatürk Yakup* (Serkan Be****, 20.03.2024, Melekli beldesi) lakabı verilmiştir.

9. Diğer Lakaplar

Bazı lakapların verilmiş nedenleri yöre halkı tarafından unutulur. Ahmet Keskin, bu durumu lakapların sönükleşmesi veya silikleşmesi olarak değerlendirmiştir (2020: 102). Yörede tespit ettiğimiz *Torpedo Hayrettin*, *Bızmano Allahverdi*, *Ritto Rahim*, *Dırcıman Sakine*, *Total İshak*, *Balığın Oğlu Timur*, *Susu Gaffer*, *Çeçen Kurban*, *Şerif Muharrem*, *Birejnev Sefer Ali*, *Köpoğlu Yunus*, *Emmecan Mehmet*, *Büzgüt M*****, *Karabela Haydar*, *Gargar İbrahim*, *Gümüş Orhan*, *Tello Mehmet*, *Leylada Ramazan*, *Gurup Sefer Ali*, *Etçi Kız Solmaz*, *Hilleyin Oğlu Kahraman*, *Kuççe Habes*, *Cırtıngara Yusuf*, *Tünel Allahverdi*, *Maman Yusuf*, *Billey Selahattin*, *Fış fış Taner*, *Maraz Muhammet*, *Eğa Kamil*, *Meyhoş İbrahim*, *Çiko Yücel*, *Dıdış Bayram* ve *Banas Songül* lakapları verilmiş nedenleri belli olmayan sönükleşmiş lakaplardır.

En büyük abi olduğu için *Dadaş Muhtar* (Süleyman B****10.03.2024, Melekli beldesi), en büyük abla olduğu için *Danga Nurten* (Ayten B****, 21.03.2024, Melekli beldesi), eskiden köy ağasının oğlu olduğu için *Ağa İsmet* (Serkan Be****, 20.03.2024, Melekli beldesi), kimsesiz olduğu için *Yetim Abbas* (Ali K****, 19.03.2024, Melekli beldesi) beldedeki düğünlere, sünnet törenlerine ve

şenliklere önderlik ettiği için *Baba Şerif* (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli beldesi) lakapları verilmiştir. Yörede Şerif isimli şahsa *Baba* lakabının verilmesi atalar kültürü ile ilişkilidir.

Orta Asya Şamanizminin esaslarını Gök-Tanrı, güneş, at, yer, su, ata (cedd-i âlâ), ateş (ocak) kültürleri oluşturmaktadır. Abdülkadir İnan, Hunların atalarına olan saygıyı göstermek amacıyla yılın beşinci ayında Lung-Çeng şehrinde ataları için kurban sunuları gerçekleştirdiğini nakleder (1986:2). Bu bağlamda Türk kültüründe ölümden sonra ata (baba, dede, ced vb.) ruhlarının başka formlarda varlıklarına devam ettiğine yönelik inançların olduğu anlaşılmaktadır. Tarihsel süreç içinde atalar kültürünün değişim ve dönüşüm süreçlerinden geçerek aile dışına da taşındığı görülür. Türk kültüründe toplumda saygı kazanmış tecrübeli kişiler için de *Ata/Baba/Dede* unvanları verilmeye başlanmıştır. Çalışma sahamız olan Melekli beldesinde Şerif isimli şahsa *Baba* lakabı verilmesinin nedeni aile bağı ile ilgili olmayıp grup üyelerinden saygı görmesinden kaynaklanan bir lakaptır.

10. Sonuç

Halk tarafından kişilerin asıl adlarının yanı sıra yapılan adlandırmalar olan lakaplar, Türkiye Türkçesi ağızlarında önemli yere sahiptir. Bu çalışmada İğdir ilinin Melekli beldesinde sözlü kültür ortamında canlılığını koruyan lakaplar saha araştırmaları ile derlenmiştir. Yörede lakaba “ayma” adı verilir. Yöre halkının büyük çoğunluğu Azerbaycan Türklerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla kişilere verilen lakapların birçoğunun Azerbaycan Türkçesi olduğu görülmektedir.

Çalışmada, yörede kullanılan lakapların kişileri tanımlama ve toplumsal düzeni sağlama işlevlerinin olduğu tespit edilmiştir. Kaynak kişiler yörede kişilere asıl adlarının yanı sıra bir lakap verilmesinin nedenini kişileri tanımlamak olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin halk arasındaki geçen konuşmalarda “Mehmet ineğini satmış.” denildiğinde olayı bilmeyen başka bir kişi “Hangi Mehmet?” diye sorar. Çünkü yörede Mehmet isimli birçok şahıs bulunmaktadır. O zaman olay anlatıcısı tarafından söz konusu kişinin lakabı söylenir. Eğer kişinin lakabı yoksa babasının lakabı söylenerek onun oğlu/kızı denilerek tanımlanır. Bu yönüyle yörede kullanılan kişi lakaplarının asıl fonksiyonunun şahısların birini diğerinden ayırmak olduğu söylenebilir. Lakapların bir diğer işlevi ise toplumsal düzeni sağlamaktır. Kaynak kişilerin (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli beldesi; Cihan M*****, 20.03.2024, Melekli beldesi) verdiği bilgilere göre lakaplar alelade verilmez. Mutlaka lakap verilen kişinin bir özelliği yansıtılır. Halk arasında “*Bu köy²⁴ adama boşu boşuna ayma takmaz.*” (Erol K****, 20.03.2024, Melekli beldesi; Nezahat T****, 25.03.2024, Melekli beldesi) inancı oldukça yaygındır. Kaynak kişiler (Süleyman B*****10.03.2024, Melekli beldesi; Çoşkun Y****22.03.2024, Melekli beldesi; Murat Ö*****30.03.2024, Melekli beldesi) kötü bir lakap ile anılmamak için davranışlarında ölçülü olmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Toplum tarafından hoşlanılmayan, alaycı ve küçük

²⁴ Halk ağızında beldeye köy denir.

düşürücü bir lakap ile kodlanabileceği endişesi, kişileri davranışlarında ölçülü olmaya güdülediği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle lakaplar, örtük de olsa, toplumsal ilişkileri düzenleme işlevini üstlenen formlardır.

Yörede kullanılan bazı lakaplarda halk yaratıcılığının öne çıktığı görülmektedir. Çok uzun boylu ve cüsseli bir kişiye *Gebire Sığmaz*, laf dinlemeyen ve kendi bildiğinden şaşmayan bir kişiye *Kaburgası Kalın*, çok zayıf olan bir kişiye *Yel Aparan* ve arazisine komşu olan arazilerin topraklarını oyarak kendi arazisini genişletmeye çalışan bir kişiye *Danaburnu* lakaplarının verilmesi estetik özellikleri olan güçlü lakaplardır.

Çalışmada bazı lakapların (Ayağı Yekeler, Yelciler, Geribeler vb.) zamanla sülale adlarına dönüştüğü tespit edilmiştir. Herhangi bir nedenle bir kişinin lakap aracılığı ile kodlanması zamanla o soydan gelen kişilerin, verilen lakapla uyumlu olmaları bile, benzer lakapla anılmasını sağlar. Örneğin kaynak kişilerimizden Murat Ö*****ayaklarının büyük olmamasına rağmen *Ayağı Yeke* lakabı ile anılmaktadır. Bu bağlamda sülale adlandırmalarına dönüşen lakapların her zaman kişilerin özelliklerini yansıtmayacağı sonucuna varılabilir.

Nu.	Lakapların Verilme Şekilleri	Sayı
1.	Davranışlara ve Karakteristik Özelliklere Göre Verilen Lakaplar	32
2.	Meslek İş ve Uğraşlara Göre Verilen Lakaplar	40
3.	Kişilerin Fiziksel Özelliklerine ve Dış Görünüşlerine Göre Verilen Lakaplar	31
4.	Yer Adlarına Göre Verilen Lakaplar	7
5.	Bir Eksikliğe veya Kusura Göre Verilen Lakaplar	7
6.	Bir Olay Neticesinde Verilen Lakaplar	11
7.	Parasosyal İlişkiler Göre Verilen Lakaplar	3
8.	Herhangi Bir Nesne ile İlişkili Kurularak Verilen Lakaplar	8
9.	Diğer Lakaplar	38
Toplam		177

Yukarıda verilen tabloya göre İğdır ili Melekli beldesinde 177 lakap tespit edilmiştir. Lakapların verilme şekillerine bakıldığında davranış ve karakteristik özellikler, meslek iş ve uğraşlar ile kişilerin fiziksel özellikleri ve dış görünüşleri lakap verilmesinde öne çıkan unsurlar olarak görülmektedir. Ayrıca bir başlık altında toplanamayan lakaplar da yoğunluktadır.

Türkiye Türkçesi sözcüğüne katkı sağlamak amacıyla çalışmada derlenen lakapların Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü’nde yer alıp almadığına yönelik bir araştırmanın yapılması önerilmektedir.

11. Kaynakça

- AKSAN, Doğan (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
 ALKAYA, Ercan (2001). “Türklerde Ad Verme Geleneği ve Kişi Adları”. *Türk Kültürü*, XXXIX/459: 442-448.
 ATALAY, Besim (2021). *Divanü Lûgat-it Türk III*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- BAKIRCI, Nedim (2019). “Dede Korkut Kitabı Bağlamında Oğuzlarda Toy Geleneği”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7/20: 130-142.
- BRUHL, Lucien Levy (2006). *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı* (Çev. Oğuz Adanır). Ankara: Doğu Batı.
- ÇOŞAR, Asiye Mevhibe (1999). "Trabzon'da Kullanılan Lakaplar Üzerine Bir Derleme/Değerlendirme". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 47: 26-39.
- ÇAKIR, Emine (2022). “Sözlü Tarih ve Kültürel Değişim: Televizyona Merhaba”. *Milli Folklor*, 136: 79-93.
- e-KS= https://kayserispor.gen.tr/futbolcudetay.php?futbolcu_id=61#google_vignette. (Erişim Tarihi: 12.02.2024)
- e-MG= <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.671.pdf>. (Erişim Tarihi: 18.02.2024)
- ERGİN, Muharrem (2014). *Dede Korku Kitabı 1 Giriş-Metin Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HORTON, Donald; WOHL R. Richard (1956). "Mass Communication And Para-Social Interaction: Observations On Intimacy At A Distance". *Psychiatry*, 19/3: 215-229.
- İNAN, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KESKİN, Ahmet (2020). *Türk Kültüründe Lakaplar*. Ankara: Akçağ.
- MUTLU, Erol (2008). *Televizyonu Anlamak*. Ankara: Ayrac.
- ÖGEL, Bahaeddin (2003). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- PİNTO-ABECASIS, Nina (2011). “Towards The Inclusion Of Nicknames In The Genres Of Folklore: The Case Of The Former Jewish Community Of Tetuan, Morocco”. *Folklore*, 122/2: 135-154.
- SAKAOĞLU, Saim (2001). *Türk Ad Bilimi I, Giriş*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- SARIKAYA, Mahmut (2019). "Dellek Kelimesinin Azerbaycan Türkçesindeki Anlam Boyutları ve Anadolu'daki Karşılığı Üzerine." *Karadeniz Araştırmaları* 64: 685-693.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II-IV (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- YALDIZKAYA, Ömer Faruk (2014). "Emirdağ'da Lakaplar Üzerine Bir Araştırma." *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* 1/1: 1-16.
- YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz (2018). “Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri”. *Milli Folklor*, 30/119: 48-59.

Kaynak Kişiler

- ALİ K*****, 19.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 40 yaş.
- AYHAN Ö***, 18.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 52 yaş.
- AYTEN B****, 21.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 52 yaş.
- CİHAN M*****, 20.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 40 yaş
- ÇOŞKUN Y****, 22.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 51 yaş.
- EROL G*****, 27.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 55 yaş.
- EROL K****, 20.03.2024, Melekli beldesi/Iğdır. 57 yaş.
- GÜLTEN Z*****, 21.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 53 yaş.
- MURAT Ö*****, 30.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 49 yaş.
- NEZAHAT T****, 25.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 62 yaş.
- NURHAYAT B*****, 20.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 64 yaş.
- SERKAN BA***, 20.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 41 yaş.
- SERKAN BE***, 20.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 40 yaş.
- SÜLEYMAN B*****, 10.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 38 yaş.
- ŞAHİN T****, 22.03.2024, Iğdır/Melekli beldesi. 46 yaş.

Doğu Türkistan'daki Köy Adlarının Değiştirilmesinin Toplumdilbilim Açısından İncelenmesi

A Sociolinguistic Analysis of the Change of Village Names in East Turkestan

Adilcan Eruygur

Dr., Selçuk Üniversitesi

Konya / Türkiye

e-posta adilcan.eruygur@selcuk.edu.tr

orcid [0000-0001-8156-004X](https://orcid.org/0000-0001-8156-004X)

doi [10.54316/dilarastirmalari.1507981](https://doi.org/10.54316/dilarastirmalari.1507981)

Atıf

Citation

Eruygur, Adilcan (2024).
Doğu Türkistan'daki Köy
Adlarının Değiştirilmesinin
Toplumdilbilim Açısından
İncelenmesi. *Dil
Araştırmaları*, 35: 221-241.

Başvuru

Submitted

01.07.2024

Revizyon

Revised

07.08.2024

Kabul

Accepted

16.09.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Bu çalışma, Çin hükümetinin Doğu Türkistan'daki köy adlarını sistematik olarak değiştirme politikasını Toplumdilbilim açısından değerlendirmektedir. Çin hükümeti, Doğu Türkistan'da Uygur Türklerinin kültürel, dini ve tarihi kimliklerini ortadan kaldırmayı hedefleyen kapsamlı bir asimilasyon politikası yürütmektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) ve Norveç merkezli Uyghur Hjelp'in sağladığı veriler, dini, tarihi ve kültürel özelliklere sahip 630 köy adının Çin Komünist Partisi'nin ideolojik değerlerini yansıtan isimlerle değiştirildiğini ortaya koymaktadır. Bu makale, köy adlarının değiştirilmesinin Uygur kimliği ve kültürel mirası üzerindeki etkilerini Toplumdilbilim, postkolonyal teori ve Antonio Gramsci'nin kültürel hegemonya kavramları çerçevesinde incelemektedir. Çalışmanın teorik çerçevesi, dil ve kimlik arasındaki bağlantıyı irdeleyerek, yer adlarının toplumsal hafıza ve kimlik üzerindeki önemini tartışmaktadır. Metodoloji bölümünde, HRW ve Uyghur Hjelp tarafından 2009-2023 yılları arasında toplanan veriler analiz edilerek köy adlarının değiştirilmesinin istatistiksel değerlendirmesi yapılmıştır. Bulgular, Uygur Türkçesindeki köy adlarının Çince isimlerle değiştirilmesinin dilsel asimilasyon, sosyal ve psikolojik baskılar ve kültürel kimlik erozyonu gibi çeşitli olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumdilbilim, Toponomi, Komonim, Uygur Türkçesi, Çince, Asimilasyon.

ABSTRACT

This study evaluates the systematic policy of the Chinese government to change village names in East Turkestan from a sociolinguistic perspective. The Chinese government is

implementing a comprehensive assimilation policy aimed at erasing the cultural, religious, and historical identities of the Uyghur Turks in East Turkestan. Data provided by Human Rights Watch (HRW) and the Norway-based Uyghur Hjelp indicate that approximately 630 village names have been changed from religious, historical, or cultural terms to names reflecting the ideological values of the Chinese Communist Party. This article examines the impact of changing village names on Uyghur identity and cultural heritage within the frameworks of sociolinguistics, postcolonial theory, and Antonio Gramsci's concept of cultural hegemony. The theoretical framework of the study explores the connection between language and identity, discussing the significance of place names for social memory and identity. The methodology section analyzes the data collected by HRW and Uyghur Hjelp between 2009 and 2023, providing a statistical evaluation of the changes in village names. The findings reveal that the replacement of East Turkestan village names with Chinese names has caused various negative effects, including linguistic assimilation, social and psychological pressures, and the erosion of cultural identity.

Keywords: Sociolinguistics, Toponymy, Comonim, Uyghur Language, Chinese, Assimilation.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Changing village names in East Turkestan with the ideology of the Chinese Communist Party weakens the historical and cultural ties of this community, may cause an identity crisis, and accelerate linguistic assimilation. By examining the effects of village names on cultural identity and collective memory, this study will explore how Uyghur Turkish interacts with social and ideological changes.

Research Purpose: This study aims to examine the effects of village name changes in East Turkestan on the cultural identity, historical memory, and linguistic assimilation of the Uyghur community. It evaluates how the changes in village names affect social memory and whether they lead to an identity crisis. It also analyzes how these changes reflect the ideological values of the Chinese government and how they affect the public use of Uyghur Turkish. It explores how the new names destroy the historical and cultural meanings of the old names and the consequences of this situation on social memory.

Research Problem: What impact does the renaming of villages in East Turkestan have on the cultural identity and historical memory of Uyghur society? How do these changes affect collective memory and do they lead to an identity crisis?

How does the change of place names affect the use of Uyghur Turkish in public spaces and accelerate the process of marginalization of Uyghur Turkish?

How do the Chinese government's ideological values shape social structure and cultural heritage through village names?

How do new village names destroy the historical and cultural meanings of old names?

In what ways does the renaming of villages support the ideological and political goals of the Chinese government?

Scope and limitations of the study: The study examines the change of Uyghur village names in East Turkestan between 2009 and 2023. In this study. Using reports and data from Human Rights Watch (HRW) and the Norway-based Uyghur Hjelp organizations, the study details the political, cultural, and especially Uyghur Turkish language impacts of the village name changes on Uyghur Turks.

Methodology: The research includes a literature review and statistical analysis, analyzing the frequency, geographical distribution, and demographic effects of place name changes and assessing their impact on the cultural identity of Uyghur.

Findings and Results: Between 2009 and 2023, according to data from China's National Bureau of Statistics, approximately 3,600 of the 25,000 villages in East Turkestan were renamed. About a quarter of these changes are names that include religious, cultural, political or historical references; the rest are usually corrections or ordinary changes. Names containing religious terms and Uyghur historical and cultural references were frequently changed. For example, the village of 'Kutpidinmazar' in Kashgar Province, named after the mausoleum of the 13th century Iranian scholar Kutb al-Din al-Shirazi, was renamed 'Rose Blossom' in 2018. The village of 'Akmeschit' in Aktu District, meaning 'White Mosque', was renamed 'Birlik' in 2018. The village of Gocaerik, meaning 'Stream of the Sofi Rulers' in Aksu District, was renamed 'Willow' in 2018. The village of 'Dutar' in Karaqash District, named after a Uyghur musical instrument, was renamed 'Kızılbayrak' in 2022.

While in 2016 the word "Goca" (ascetic ruler) was found in the names of 28 villages, by 2023 it remained in only 3 villages. In addition, 10 of the 13 villages with the word "Haniqa" have changed their names. There are no longer any village names containing the words "Hephe" or "Halifa" (ruler).

The new village names are often composed of terms that reflect the ideology of the government. These include terms such as 和谐/Hexie 'harmony', 幸福/Xingfu 'happiness', 团结/Tuanjie 'unity', 友谊/Youyi 'friendship', 红旗/Hongqi 'red flag', 红星/Hongxi 'red star' and 前进/Qianjin) 'forward'. These changes reflect the propaganda of the central government, distancing villages from their historical and cultural identity.

For example, the village of 'Hepheirik' in Aksu Province, meaning 'Sovereign Creek', was renamed 'Yenibirlik' in 2017, and the village of 'Mazarosteñ' in Khotan Province, meaning 'Türbekanal', was renamed 'Parlakışık' in 2020. These changes were concentrated in the Kashgar, Aksu and Khotan regions, particularly between 2017 and 2019.

Within the framework of postcolonial theory and Antonio Gramsci's concepts of cultural hegemony, these policies support the assimilation process by targeting the cultural identity and historical ties of Uyghur Turks. Name changes reduce the presence of Uyghur Turkish in the public sphere, weaken linguistic and cultural identity, lead to linguistic justice issues, and affect social cohesion. Uyghur Turks' ability to express their language and culture is restricted, leading to the erosion of their cultural identity and the severing of their social ties.

Conclusions: This study examines the sociolinguistic implications of the Chinese government's policy of changing Uyghur village names in East Turkestan. The analysis shows that the changes in village names weaken the cultural, religious and historical identity of Uyghur Turks and disrupt social cohesion. The Chinese government replaced old names with religious and cultural meanings with Chinese names with ideological content such as 幸福 / Xingfu 'happiness', 团结 / Tuanjie 'unity' and 和谐 / Hexie 'harmony'. These names aim to glorify the ideological and cultural values of the Chinese Communist Party. Furthermore, names such as 红旗/Hongqi 'red flag', 红星/Hongxin 'red star' and 光明/Gangming 'light' reflect China's revolutionary and progressive ideologies. Within the framework of Antonio Gramsci's concept of cultural hegemony, these practices are considered as a strategy of assimilation to ensure China's cultural and ideological control.

0. Giriş

Toplumdilbilim açısından bakıldığında, dil ve kimlik arasındaki ilişki, bir toplumun kültürel ve tarihi mirasının korunmasında hayati bir rol oynar. Dil, bir toplumun kimliğini, değerlerini, inançlarını ve tarihini taşıyan ve aktaran en önemli araçlardan biridir. Bu bağlamda, yer adları da bir toplumun kolektif hafızasının ve kimliğinin somut yansımalarıdır. Yer adları, bir toplumun tarihsel olaylarını, önemli figürlerini ve kültürel mirasını hatırlatan önemli sembollerdir; örneğin, bir köy adı, o bölgede gerçekleşmiş tarihi bir savaşı, o köyde doğmuş veya yaşamış ünlü bir lideri veya önemli bir kültürel olayı anımsatabilir. Bu adlar, toplumun geçmişiyle olan bağlarını canlı tutar ve gelecek nesillere aktarır. Ayrıca, yer adları, bir toplumun kültürel değerlerini ve geleneklerini yansıtır; belirli bir bölgedeki yer adları, o toplumun dilini, dini inançlarını, geleneklerini ve yaşam biçimini anlamak için ipuçları sunar. Örneğin, Uygur kültüründe sıkça rastlanan “*mescit*” veya “*goca*” (sahip) gibi adlar, o bölgenin dini ve kültürel değerlerini yansıtır. Bunun yanında, yer adları, bir toplumun sosyal ve toplumsal yapısının da bir yansımasıdır; bir köyün adı, orada yaşayan insanların etnik kökenini, sosyal statüsünü veya o bölgedeki sosyal hiyerarşiyi ifade edebilir. Doğu Türkistan’daki köy adlarının değiştirilmesi, bu toplumun tarihsel hafızasının ve kültürel bağlarının silinmesi anlamına gelir. Yeni adlar, eski adların taşıdığı tarihsel ve kültürel anlamları yok ederek, toplumun geçmişiyle olan bağlarını zayıflatır ve bu, toplumsal hafızanın ve kimliğin erozyonuna yol açar. Ayrıca, yer adlarının değiştirilmesi, Uygur Türklerinin kültürel kimliğine yönelik bir tehdit oluşturur; kendi tarihini ve kültürel mirasını yansıtan yer adlarının yerine, Çin Komünist Partisi’nin ideolojik değerlerini yansıtan adların getirilmesi, Uygur Türklerinin kendi kimliğini ifade etme ve sürdürme kapasitesini ciddi şekilde kısıtlar ve bu, kimlik krizine ve toplumsal uyumsuzluğa yol açabilir. Son olarak, Doğu Türkistan’daki köy adlarının Çince isimlerle değiştirilmesi, dilsel asimilasyonun bir parçasıdır; bu, Uygur Türkçesi’nin kamusal alanlardaki kullanımını azaltarak, dilin marjinalleşmesine ve zamanla yok olma tehlikesine yol açar. Ayrıca Uygur Türklerinin kültürel ve dilsel kimliğini koruma yeteneğini zayıflatır.

Bu alışma, Doğu Türkistan’daki köy adlarının değiştirilmesini toplumdilbilim açısından inceleyerek, köy adlarının kültürel kimlik, tarihsel miras ve toplumsal hafıza ile ilişkisini araştıracaktır. Ayrıca, Uygur Türkçesinin toplumsal değişim ve ideolojik yönelimlerle nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamaya katkıda bulunacaktır. Çin hükümetinin siyasi gerçeklerinin Uygur Türkçesi zerindeki etkilerini ve bu süreçlerin Uygur Türklerinin kültürü, özellikle Uygur Türkçesi açısından nasıl sonuçlar doğurabileceğini ortaya koyarak Türkoloji literatürüne önemli katkılarda bulunabilir.

1. Teorik ereve

1.1. Toplumdilbilim

Toplumdilbilim, dilin toplumsal bağlamdaki kullanımını ve dil ile toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi inceleyen bir dilbilim alanıdır. Sosyal grupların

dilsel kimlikleri, bireylerin ve grupların dil aracılığ ıyla kendilerini nasıl tanımladıklarını ve diğerlerinden nasıl ayırdıklarını inceler. Etnik ve kör tőr el kimlikler, dillerini ve lehçelerini kimliklerini ifade etmek ve korumak için kullanır. Dile karş ı sosyal davranış lar, bireylerin ve toplulukların dil ile ilgili tutumlarını ve davranış larını içerir; dilin prestiji ve dil politikaları bu bağ lamda ör nemi konulardır. Dilin standart ve standart dış ı biçimleri, resmi ve gayri resmi dil kullanımlarını ve bu biçimlerin sosyal anlamlarını inceler. Millî dilin kalıp ve ihtiyaç ları, bir ulusun resmi dilinin yapılarını ve toplumun bu dile y ör nelik ihtiyaç larını kapsar. Dilin sosyal değ iş kenleri ve seviyesi, dilin farklı sosyal gruplar ve durumlar arasında nasıl değ iş tiğ ini ve kullanıldığ ını ele alır. Çok dilliliğ in sosyal temelleri, bir toplumda birden fazla dilin nasıl var olduğ unu ve bu dillerin toplumsal bağ lamda nasıl kullanıldığ ını inceler. Dilsel çoğ ulculuk ve kod değ iş tirme, çok dilli bireylerin kimliklerini ve sosyal rollerini esnek bir şekilde ifade etmelerine olanak tanır. Toplumdilbilim, dilin toplumsal iş levlerini ve toplumsal yapılar ör zerindeki etkilerini anlamaya y ör nelik çok y ör nlü bir bakış açısı sunar (Crystal 2008: 440-441). Toplumdilbilim ve toponomi, dilin toplumsal bağ lamını ve yer adlarının kör tőr el anlamlarını araş tırırken birbirini tamamlar. Toplumdilbilim, dilin toplumsal kullanımı ve etkilerini incelerken, toponomi yer adlarının kör tőr el, tarihsel ve toplumsal anlamlarını analiz eder. Toponimik veriler, toplumsal kimlik ve hafıza oluş turulmasında ör nemi bilgiler sağ lar. Ayrıca, toponomi, yer adlarındaki dilsel ve tarihsel değ iş imleri, siyasi ve ideolojik kullanımları inceleyerek, dilin coğ rafi ve toplumsal bağ lamlarla iliş kisini anlamaya yardımcı olur.

1.2. Dil ve Kimlik

Dil, sosyal davranış ların en gör lü belirleyicilerinden biridir. Konuş ma sırasında kim olduğ umuzu, nereli olduğ umuzu, alt kör tőr ör m ör z ör , karakterimizi ve niyetlerimizi seç tiğ imiz kelimelerle iletiriz (Wolfram 2005: 23). Bu dilsel seç imler, kimliğ imizin belirleyicileridir. Kimlik kavramı, bireyin kendisi olduğ u ve baş kası olamayacağ ını, devamlılığ ı simgeleyen bir ör zdeş liğ i ifade eder (Joseph 2004: 1). Eckert, toplumdilbilimde kimlik-dil çalış malarını ör dalga halinde ele alır: İlk dalga, Labov'un 1960'lı yıllarda sosyal sınıf, yaş , etnisite ve cinsiyet gibi makro d ör zeyde sosyal kategorilere odaklanan niceliksel araş tırmalarıdır. İkinci dalga, etnografi y ör ntemlerini kullanarak katılımcıların belirledikleri kategoriler iş ıđ ında yerel dil çeşitliliğ ini anlamayı amaç lar. ör c ör nc ör dalga ise dil çeşitliliğ inin sosyal anlamına odaklanır ve bireyin dilsel davranış larının kimliksel yansımalarını inceler (Dyer 2007: 102).

Giles ve Ogay (2007: 295), bireyin konuş tuğ u kiş iyle yakınlaş mak veya uzaklaş mak amacıyla konuş masını değ iş tirdiğ ini g ör sterirken, Le Page ve Tabouret-Keller, bireyin sosyal pozisyonuna bağ lı olarak dilini bilinç li tercihlerle değ iş tirdiğ ini ve bu davranış ın kimliksel olduğ unu ortaya koymuş tur (Dyer 2007: 104). Bireyin dili amacı doğ rultusunda manip ör le edebilme kabiliyeti, kimliğ in zamana ve mek ör na g ör e dinamik olduğ unu g ör sterilmektedir. Mesthrie ve Tabouret (2001: 167) kimliğ i tarihsel geliş imine g ör e sınıflandırırken; b ör gesel kimlik, sosyal kimlik, etnik kimlik, cinsel kimlik ve millî kimlik gibi kategoriler ortaya koyar. Althusser ise ideolojilerin bireyin kimliğ ini ve dil kullanımını nasıl

şekillendirdiğini açıklamaktadır (Weedon 2004: 5-6). Bu bağlamda, kimliğin oluşum sũreci, birçok belirleyici faktũrũ içerir ve birey, içinde bulunduğu sosyal ağ veya gruptan edindiği deneyimlerle yeni kimlikler oluşturabilir. Bu tanımlamalar ve değerlendirmeler, kimliğin çok yũnlũ, esnek ve dinamik yapısını gũsterir (Nazlı 2023: 53).

Doğu Tũrkistan'daki yer adları, Uygur ve diğer Tũrk halkının kimliğinin ve kũltũrel mirasının ȳnemli bir bileşenidir. Bu adlar, tarihsel, kũltũrel ve sosyal bağlamda Uygur ve Tũrk halkının kimliğini ve toplumsal hafızasını yansıtır. Doğu Tũrkistan yer adlarının incelenmesi, Uygur Tũrklerinin kimliğinin nasıl inşa edildiğini, korunduğunu ve zaman içinde nasıl dũnũřtũđũnũ anlamak işin kritik bir ȳneme sahiptir.

Doğu Tũrkistan'daki yer adları, bȳlgenin tarihsel geşmişini ve Uygur Tũrklerinin bu topraklarla olan bağını yansıtır. Tarihsel olaylar, ȳnemli figũrler ve kũltũrel miras, yer adlarında kendini gũsterir. ȳrneđin, Doğu Tũrkistan yer adları, geşmişteki ȳnemli olaylara veya kişilere atıfta bulunur; eski savaş alanları, ȳnemli liderlerin doğuym yerleri veya tarihi ticaret yolları yer adlarında yaşatılır. *Kona Hisar*- Kaşgar'ın Kızılırmak kıyısında Karahanlılar dȳneminde "*Hisar*" adında bir kale şehir vardı. Rivayetlere gȳre, Han'ın torunları ve muhafız ordusu burada konuşlanmış. 11. yũzyılda meydana gelen deprem ve sel felaketinde bu yer yok olmuş. O zamandan beri halk bu yere ve ęevredeki bȳlgelere "*Kona (Eski) Hisar*" adını vermiştir. *Yeni Hisar* ise kaynaklara gȳre, Kona Hisar'ın yıkılmasından sonra *Hotan Yolu* ȳzerinde "*Yeni Hisar*" kalesi inşa edilmiş ve "*Kona Hisar*" halkı buraya taşınmıştır. Yenisar kasabasının bugũnkũ sakinlerinin etnik ȳzelliklerine bakıldığında Karahanlılar'ın Han ailesinin ve destek ordusunun torunları olduğu biliniyor. *Meşhet* – gũnũmũz Artuş ilinde olup, bu, "*şehitlerin defnedildiği yer*" anlamına gelen orijinal "*Beşhat*" kelimesinin bozulmuş halidir. Sultan Satuk Buğra Han'ın İşlamiyet'i kabul etmesinden sonra Mũslũman Uygurlar ile Budist Uygurlar arasındaki savaşlarda şehit olan Mũslũman Uygurlar buraya defnedilmiştir. Yani bu yere *Meşhet* (şehitlik) deniyor. Sultan Satuk Buğrahan ve Abunasir Samani'nin mezarları da buradadır (Hemdulla 2014: 132-133).

Bu adlar, toplumsal hafızanın bir parçasıdır ve kolektif kimliklerin şekillendirilmesinde ȳnemli bir rol oynar. Yer adlarının korunması veya değeriftirilmesi, toplumsal hafızanın nasıl inşa edildiğini ve sũrdũrũldũđũnũ etkiler. Bu bağlamda, yer adları Uygur Tũrklerinin kolektif hafızasını yansıtır ve tarihsel olayların, kũltũrel pratiklerin ve toplumsal değerlerin hatırlanması ve gelecek nesillere aktarılması açısından bũyũk ȳnem taşır. Ayrıca, bazı yer adları belirli olayların veya kişilerin anısını yaşatmak işin ȳzel olarak seğilmiş olabilir ve bu adlar toplumsal hafızanın korunmasına ve geşmişin hatırlanmasına hizmet eder. Bunun dışında, Doğu Tũrkistan yer adları, yerel mitolojiler, efsaneler, halk hikȳyeleri ve dini inanęlar ile bağlantılıdır. ȳrneđin, Doğu Tũrkistan'da İşlam insancı ve kũltũrũyle ilgili birçok yer adları var. Bu bağlamda mescitle ilgili birçok yer adları karşımıza ęıkar: *Mesęitaldi* (Aksu Konaşehir'deki bir kȳy), *Tahtamescit* (Kaşgardaki bir sokak), *Mesęitkȳrem* (Yarkent'teki bir kȳy) , *Tȳtirmescit* (Peyzivat ilęesindeki bir kȳy), *Salamesęit* (ȳrũmęi'dei bir sokak),

Karyağaçmescit (Toksü ilçesindeki bir mahalle), *Kötememescit* (Kaşgar yeni şehir ilçesindeki bir köy) (Lopnuri 2006: 4). *Ahun mehellisi*, *Şehitlerim mehellisi*, *Bahşi kenti*, *Cintoğrak kenti*, *Haniğa kenti*, *Helpe kenti*, *Hanèriğ kenti*, *Hanköl kenti*, *Ordukuvuk kenti*, *Orduköl kenti* (Hemdulla 2014: 133)vs. adlar da dini ve siyasi içerikli adlardır. Geleneksel nitelikte bu yer adları, Uygur Türklerinin tarih boyunca yaşadığı deneyimlerin ve kültürel pratiklerin bir kaydını tutar.

Doğu Türkistan'daki yer adları, Uygur Türklerinin etnik ve kültürel kimliğinin önemli bir parçasıdır. Bu adlar, Uygur Türklerinin kökenlerini, tarihini ve kültürel mirasını sembolize ederken, Uygur Türkçesi'nin yaşatılması ve yeni nesillere aktarılmasında kritik bir rol oynar. Ancak Çin hükümetinin yer adları üzerindeki politikaları, adların Çinleştirilmesi veya değiştirilmesi yoluyla Uygur Türklerinin kimliğini ve kültürel mirasını zayıflatma çabaları olarak görülmektedir. Bu süreç, Uygur Türklerinin tarihsel ve kültürel bağlarını koparma girişimi olarak değerlendirilirken, resmi dil politikaları da Uygur Türkçesi'nin ve kültürel mirasının korunmasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, Doğu Türkistan yer adlarının incelenmesi, Uygur Türklerinin kimliğinin inşası, korunması ve dönüştürülmesi süreçlerini anlamak için önemli bir perspektif sunar.

2. Metodoloji

Bu çalışma, İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch: HRW) ve Norveç merkezli Uygur Hjelp organizasyonunun 2009-2023 yılları arasında Doğu Türkistan'daki Uygurca köy adlarının değiştirilmesi sürecine odaklanmaktadır. HRW'nin raporları, Uygur Türklerinin ifadeleri, saha çalışmaları ve resmi belgelerle desteklenen veriler üzerinde durarak, yer adlarının değişimine ve bu değişikliklerin Uygur halkı üzerindeki politik ve kültürel etkilerini detaylandırmaktadır. Uygur Hjelp'in verileri ise, bu değişikliklerin Doğu Türkistan'daki kültürel mirasa olan etkilerini belgelemektedir. Araştırma yöntemleri arasında literatür taraması ve istatistiksel analizler yer almakta olup, literatür taraması mevcut akademik çalışmaları, raporları ve diğer yayınları kapsayarak çalışmanın teorik çerçevesini oluşturur. Toplanan veriler istatistiksel analiz yöntemleriyle değerlendirilerek, yer adlarının değişim sıklığı, coğrafi dağılımı ve demografik etkileri incelenmekte ve bu değişikliklerin Uygur Türklerinin kültürel kimliği üzerindeki zaman içindeki etkileri analiz edilmektedir.

3. Veri Analizi

3.1. Köy Adlarında Yapılan Değişiklikler

İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Norveç merkezli Uygur Hjelp (Uygur Yardım), 2009-2023 yılları arasında Çin Ulusal İstatistik Bürosu'nun web sitesinden Doğu Türkistan'daki köy isimlerini toplamıştır. Bu dönemde, Doğu Türkistan'daki 25.000 köyden yaklaşık 3.600'ünün ismi değiştirildiği ortaya çıkmıştır. Bu değişikliklerin yaklaşık beşte dördü, sayı değişiklikleri veya daha önce yanlış yazılmış isimlerin düzeltilmesi gibi sıradan değişiklikler olarak görünüyor.

Ancak, 630 isim, yani yaklaşık beşte biri, dini, kültürel, siyasi veya tarihi nitelikte değişiklikler içerdini bilinmektedir.

Değişiklikler üç ana kategoriye ayrılıyor. Dini referanslar, İslami terimler dâhil, Sofi din yöneticileri için kullanılan *hoca* ve sofi dini yapısı olan *hanıka* gibi isimler, ayrıca Şamanizm ile ilgili *başı* gibi isimler kaldırıldığı tespit edilmiştir. Uygur tarihine dair referanslar, sultanlıklar, cumhuriyetler ve 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önceki yerel liderlerin isimleri ve *orda* (*saray*) gibi, *sultan* ve *beg* (bey) gibi siyasi veya onursal unvanlar da değiştirilmiştir. Yetkililer ayrıca *mazar* gibi Uygur kültürel pratiklerini belirten isimleri ve Uygur müzik kültürünün merkezinde yer alan iki telli bir lavta olan *dutar* gibi saz isimleri de kaldırmıştır. Köy isimlerinin yeniden adlandırılması devam ediyor gibi görünse de, bu değişikliklerin çoğu, Çin hükümetinin bölgedeki insanlığa karşı işlediği suçların arttığı 2017 ile 2019 yılları arasında ve ağırlıklı olarak Kaşgar, Aksu ve Hotan gibi güney Doğu Türkistan'daki Uygur çoğunluklu bölgelerde gerçekteşmiştir.

Doğu Türkistan'a erişim eksikliği ve zorluğu nedeniyle, köy isimlerinin değiştirilmesinin insanların yaşamları üzerindeki tam etkisi belirsizdir. Uygur Hjelp, isimleri değiştirilen köylerde yaşayan 11 Uygur ile röportaj yapmış ve bu uygulamanın onlar üzerinde derin bir etki bıraktını tespit etmiştir. Bir köylü, bir yeniden eğitim kampından serbest bırakıldıktan sonra evine gitmekte zorluk çekmiştir çünkü bilet sistemi artık bildiği ismi içermiyordu. Daha sonra isim değişikliği nedeniyle devlet hizmetlerine kaydolmuş daha fazla zorluk yaşamıştır. Bir başka köylü, yaşadığı çevredeki tüm kaybolmuş yerleri anmak için bir şiir yazmakla beraber şarkı da yapmıştır.

Mayıs 2014'te Çin hükümeti, Doğu Türkistan'da “*Şiddetli Terörizme Karşı Sert Darbe Kampanyası*” başlattı. 2017'den bu yana, Çin hükümeti Doğu Türkistan'da Uygurlar ve diğer Türk halklarına yönelik geniş çaplı ve sistematik bir saldırı yürütmektedir. Bu saldırılar arasında kitlesel keyfi gözaltı, işkence, zorla kaybetme, kitlesel gözetim, kültürel ve dini zulüm, ailelerin ayrılması, zorla çalıştırma, cinsel şiddet ve üreme haklarının ihlali bulunmaktadır. İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2021'de bu ihlallerin insanlığa karşı suç teşkil ettiğini sonuçlandırmıştır (<https://www.hrw.org/news/> için e-19.06.2024).

Çin hükümeti, Uygurların günlük dini ve kültürel pratiklerini ve kimlik ifadelerini şiddetli aşırlıkla birleştirerek onlara karşı ihlalleri meşrulaştırmaya devam etti. Nisan 2017'de Çin hükümeti, “*anormal isimlerle dini coşkuyu yaymayı*” yasaklayan *Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi Aşırcılıkla Mücadele Yönetmeliği*'ni yürürlüğe koydu. Yetkililerin, *Saddam* ve *Medine* gibi Müslümanlar arasında yaygın olan dini çağrışımlara sahip onlarca kişisel ismi yasakladığı bildirildi; bu isimlerin “*dini coşkuyu abartabileceği*” gerekçesiyle yasaklandığı belirtildi (<https://uhrp.org/report/> için e- briefing-ban-islamic-names-absurd-intrusion 19.06.2024). Kişi adlarının değiştirilmesine ek olarak, Uygur Türkçesiyle adlandırılan köy isimleri de yeniden adlandırılmaya tabi tutuldu.

Doğu Türkistan'da köy ismi değişikliklerine örnekler şunlardır:

Kaşğ ar İl'inde, 13. yüzyıl İ ranlı bilim insanı ve ş aİR utb al-Din al-Ş irazi'nin türbesi adına verilen *Ķ utpidinmazar* köyü, 2018 yılında Çince玫瑰花/Méiguā huācūn 'gölçiceği' köyü olarak yeniden adlandırılmıştır. Aktu İlçesi'nde, *AĶ mesçit* (beyaz cami) köyü, 2018 yılında Çince团结/Tuánjié cūn 'birlik' köyü olarak yeniden adlandırılmıştır. Aksu İl'i'nde, *Ķ ocaerik* (Sofi yöneticilerin deresi) köyü 2018 yılında Çince柳树村/Liǔshù cūn 'söğüt' köyü olarak yeniden adlandırılmıştır. Ķ arakaş İlçesi'nde, bir Uygur müzik aletinin adı verilen *Dutar* köyü, 2022 yılında 红旗村/Hóngqí cūn 'kıZılbayrak' olarak yeniden adlandırılmıştır.

2009-2023 yılları arasında 3,652 köy adının değiştirildiği tespit edilmiştir. Bunlardan yaklaşık 1,254'ü, Çince isim değişiklikleri içermektedir (köy isimleri değişmiş, ancak hem önceki hem de sonraki isimler Çinceydeydi). Çince den Çinceye yapılan isim değişikliklerinin çoğu, Xinjiang Üretim ve İnşaat Birliği'nin Altıncı Bölümü'nün "Birinci Şirket"ten "Üçüncü Şirket"e değişmesi gibi sıradan değişiklikleri içerir.

Uygur Türkçesi, Çinceye standart bir transliterasyon şemasına sahip olmadığı için, birçok köy için yıl geçtikçe farklı Çin transliterasyonları kullanılmıştır. İnsan Hakları İzleme Örgütü, isimler arasındaki benzerlikleri hesaplayan "edit distance" algoritmasını kullanarak, aynı Uygur Türkçesi ismin farklı Çin transliterasyonlarını kaldırmıştır.

Geriye kalan yaklaşık 1000 isim değişikliği, çoğunlukla Uygur Türkçesinden Çinceye yapılan değişiklikler içerir, ancak bazı durumlarda hem önceki hem de sonraki isimler Uygur Türkçesi olup birkaç isim değişikliği Çince den Uygur Türkçesine yapılmıştır. Bu 1000 isim değişikliğinin yaklaşık 350'si, *Ķ umçösteñ* (kumlu kanal) gibi köy isimlerinin, *Cigdelik* (iğde ağaçlarının bulunduğu yer) gibi başka isimlerle değiştirilmesi şeklinde yapılmıştır. Ancak yaklaşık 630 isim değişikliği, dini, tarihi veya kültürel adları kaldırılarak yerine genel veya Çin Komünist Partisi ideolojisine uygun bir isimle değiştiren değişiklikleri içerir.

Belirli kelimelerin köy isimlerinden çıkarılma oranı daha yüksektir. 2009 yılında, adında "Mazar" (türbe/mezar) kelimesi geçen 47 köy vardı; bu köylerden sadece 6'sı isimlerinde bu kelimeyi tutmuştur. Doğ u Tür kistan'daki yer adları arasında *Mazar* adı verilen yer adları önemli bir yer tutmaktadır. Mezarın Arapçadaki anlamı büyüklerin türbesidir ve İslam'da Mezar ve Mescidin her ikisi de dini ibadetlerin ifa edildiği mekânlardır. Üstelik Uygur Türkleri sıklıkla sultanları, ünlü kişilerin ve din âlimlerinin mezarlarını ziyaret ettiğinden, mezarlar hayatlarında önemli bir kamusal alan haline gelmiştir. Bu nedenle her türbedeki en ünlü kişinin adı o türbenin adı olarak belirlenmiş ve zamanla tüm bölgedeki mekânın adı haline gelmiştir. Örneğin Kaşğ ar'daki Kaşğ arlı Mahmut Mezarlığı, *Yusuf Has Hacıp Mezarlığı*, *Apak Hoca Mezarlığı*, Atuş'taki *Sultan Satuk Buğrahan Mezarlığı*, Kuça'daki *Ersidinhan Mezarlığı*, Turpan'daki *Tuyuk Hoca Mezarlığı*, Hotan'daki *Cappar Sadık Mezarlığı*, Kuça ve Kumul'daki *Altun Mezarlığı* vs. (Hesen 2014: 55).

2016 yılında, ‘‘Goca’’ (sofi yönetici) kelimesi 28 köyün adında yer alıyordu, ancak 2023’e gelindiğinde sadece 3 köyde bu kelime kalmıştır. ‘‘Haniķa’’ kelimesinin geçtiği, Sofi buluşma evi anlamına gelen, 13 köyden on tanesi isimlerini değiştirmiştir. Artık adında ‘‘Heple’’ veya ‘‘Halife’’ (hükümdar) kelimesi geçen köy kalmamıştır (<https://www.hrw.org/news/2024/06/18/china-hundreds-uyghur-village-names-change> 19.06. 2024).

Tablo 1. Belirli Kelimelere Göre Köy İsim Değişiklikleri

İsim	Anlam	Değişiklik Sayısı	Değişim Yüzdesi
Mazar	Tapınak/Mezar	-41	-88%
Goca	Sofi Yönetici	-25	-89%
Mesçit	Cami/mescit	-17	-100%
Haniķa	Sofi toplantı evi	-10	-92%
Gümbez	Kubbe	-9	-92%
Orda	Saray	-9	-100%
Heple	Din hocası	-7	-100%
Vap	İslam Vakfı	-6	-78%
Haci	Hacı	-6	-67%
Sultan	Sultan	-6	-100%

Kaynak: Çin Ulusal İstatistik Bürosu (<https://www.stats.gov.cn/search/新疆地名>). HRW 2024 (İnsan Hakları İzleme Örgütü) (<https://www.hrw.org/ch-hans/news/2024/06/18/china-hundreds-uyghur-village-names-change>).

Bu adların Uygur Türkçesi’ndeki ve Uygur kültüründeki anlamlarını kısaca inceleyelim. Uygur Türkçesi’nde bu adların dilsel kökenleri, anlamları ve kullanım bağlamları hakkında bilgi verirken, Uygur kültüründe bu adların tarihsel ve toplumsal önemini, gelenekler ve inanç sistemleri içindeki yerini de ele alacağız.

Mazar ‘‘مزار’’ (mezar): Uygur Türklerinde mezar kültürü, toplumun sosyal, dini ve kültürel değerleriyle derinlemesine entegre olmuş bir önem taşır. Mezarlıklar, atalarına ve büyüklere duyulan derin saygının bir ifadesi olarak kabul edilir. Yer seçimi özenle yapılır; genellikle tarım arazilerinden uzak, kullanılmayan bölgeler tercih edilir ve camiye yakın yerlerde kurulur. Şehitlikler, savaşta ölenlerin defnedildiği yerler olarak başlar ve zamanla manevi ziyaretgâhlar haline gelir. İslam’ı yaymış padişahlar ve halk tarafından evliya olarak kabul edilen büyüklerin mezarları, dini inançların güçlendirilmesine hizmet eder. Mezarlıklar düzenli olarak ziyaret edilir, dualar edilir ve temizlenir; bu ritüeller toplumsal hafıza ve kültürel devamlılığın önemli bir parçasıdır. Kubbeli mezarlar yaygın olmayıp, mezarlar genellikle sade tutulur ve mezar taşlarıyla kişinin büyüklüğü ilişkilendirilmez. Mezarlıkların kutsallığı ve saygı gösterilmesi gerektiği konusunda birçok inanç ve eğitim kalıbı mevcuttur. Bu bağlamda, Uygur toplumunun mezar kültürü, geçmişe ve dini değerlere derin bağlılığın sembolü olarak öne çıkar. (Rahman 2015: 68).

Goca ‘‘خوجا’’ (sahip/sofi yönetici): Bu kelime aslında Farsça ‘‘خوجه’’ kelimesinden Yeni Uygur Türkçesine geçerek ‘‘خوجا’’ olarak genelleşmiştir. Bu kelime, Doğu Türkistan ve Orta Asya bölgelerinde, belirli bir ayrıcalığa sahip olan soyluları ve onların soyundan gelenleri ifade eder. Bu kişiler toplumda önemli bir konuma

sahiptir ve saygı görürler. *Ġoca* kelimesi aynı zamanda bey ve zengin anlamında da kullanılır; bu kullanımda, kişiyi yüceltmek ve ona saygı göstermek amacı taşır. Bir kişiye *Ġoca* diyerek hitap etmek, onun toplumsal statüsüne ve zenginliğine hürmet göstermenin bir yoludur. Ayrıca, *Ġoca* kelimesi bir kişinin veya nesnenin sahibi anlamına da gelir (Komisyon 1991: 855). 14. Yüzyıldan itibaren kendilerini Peygamber'in soyundan geldiklerini iddia eden *Ġocalar*, Doğ u Tür kistan'a girmeye başladılar. Onların çoğ u, İslam Sofizminin Orta Asya'daki yerel kolu olan *İş ançılık* mezhebinin ünlü dini liderleriydi. *Ġocalar*, Doğ u Tür kistan'da dini hâkimiyet hakkını elde etmekle kalmayıp, siyasi iktidara da karış ararak bir dönem insanların tapınma nesnesi haline geldiler. O dönemde insanlar, hayatta olan *Ġocalara* tapındıkları gibi, öldükten sonra da onların türbelerine tapınmış lardır. Bu tür tapınma, Uygur Tür kleri arasında bazı yerlerde günümüze kadar devam etmiştir. Bu nedenle, o dönemde insanlar, *Ġocalara* olan saygılarını, inançlarını göstermek için *Ġocaların* bulunduğu, esas faaliyetlerini yürüttüğü yerleri ve onların ayak izlerinin geçtiği yerleri bu tür isimlerle adlandırmış lardır. Bu yer adlarından önemli olanları ş unlardır: *Ġocila* (Kaş gar Konaş eher ilçesindeki bir köy), *Ġocaavat* (Marabêşi ilçesindeki bir köy), *Ġocaerik* (Yarkent'teki bir köy), *Ġocabag* (Aktu ilçesindeki bir köy), *Ġocaş ış lar* (Bay ilçesindeki bir köy), *Ġocasay* (Cimineydeki bir köy) vs. (Lopnuru 2006: 8).

Mescit “مەسچىت” (mescit): Bu kelime Uygur Tür kçesinde "*namazgâh*" ve "*cami*" olarak da adlandırılır. Mescitler, Uygur kültüründe sadece ibadet etme yeri olarak de ğ il, aynı zamanda toplumun ruhsal, sosyal ve kültürel merkezi olarak da önemli bir rol oynar. İbadetin ötesinde, Müslümanların bir araya gelip hal hatır sorduğu, danış tığı ve sohbet ettiğ i buluş ma noktalarıdır. Aynı zamanda Kur'an, Hadis ve İslami ilimlerin öğ renildiğ i eğitim merkezleri olarak hizmet verirler ve topluma en iyi nasihatler ve terbiye hizmetleri sunarlar. Mescitler, Uygur Tür klerinin kültürel ve geleneksel de ğ erlerini korumalarına yardımcı olurken, İslam'ın de ğ erlerini, âdetlerini ve ahlaki davranış biçimlerini topluma aktarır ve dini, ruhsal ve kültürel özgürlüklerini güvence altına alır. Bu bağ lamda, mescitler Uygur toplumunda hem ibadetin hem de toplumsal yaşamın merkezi olarak önemli bir iş lev görürler.

Haniķa “خانقا” (sofi toplantı evi): İş an ve Sofilerin toplanıp birlikte zikir yaptıkları, zikir ve ibadet ettikleri oda veya yer; bir defada daha fazla insanın namaz kılabilmesi için inşa edilmiş büyük mescit; büyük mescitlerin namaz kılınan, genellikle geniş ve büyük olan kubbeli odası olarak tanımlanan *Haniķalar*, Uygur kültüründe önemli bir rol oynar. *Haniķalar*, ruhani toplulukların merkezi olarak İş an ve Sofilerin toplanarak birlikte zikir ve ibadet ettikleri yerlerdir (Komisyon 1991: 825). Örneğ in, *Haniķa* (Kaş gar Yeniş ehir ilçesindeki bir mahalle), *Haniķa Ērik* (Toksu ilçesindeki bir mah), *Haniķa Dervaza* (Yarken'teki bir köy), *Haniķa Mehellisi* (Kaş gar Yeniş ehir ilçesindeki bir mahalle), *Haniķa Tam* (Kuş ar'daki bir köy), *Haniķa Tügmen* (Kaş gar Yeniş ehir ilçesindeki bir köy), *Çoñ Haniķa* (Guma ilçesindeki bir Mahalle) (lop nuru 2006: 4). Bu mekânlar Uygur kültüründe manevi ve dini hayatın merkezinde yer alır, manevi deneyimlerin paylaşt ığı, ruhsal eğ itimin verildiğ i ve topluluk üyelerinin derin bağ lar kurduğ u önemli mekânlardır. Bu büyük

mescitler, sosyal birlik ve dayanışmayı pekiştirir; topluluk üyeleri burada düzenli olarak bir araya gelerek sosyal ilişkilerini güçlendirir ve birbirlerine destek olurlar. Dini ve manevi eğitim merkezleri olarak, Müslüman Uygur Türklerinin Kur'an, Hadis ve İslami bilgileri öğrendiği yerlerdir; dini liderler ve âlimler tarafından verilen dersler sayesinde dini bilgi ve ahlaki değerler pekiştirilir. Ayrıca, geleneksel dini ritüellerin ve ibadetlerin yaşatıldığı, kültürel değerlerin nesilden nesile aktarıldığı bu mekânlar, Uygur kültürel mirasının korunmasında önemli bir rol oynar. Aynı zamanda, *Hanıkalar*, yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerinin yürütüldüğü, yoksullara ve muhtaçlara yardım edilen ve toplumsal sorunların çözüldüğü merkezler olarak topluma çeşitli hizmetler sunar.

Orda “نوردا” (saray): Türki halkların devletlerindeki han ve şah-padişahların oturduğu yer, konut (Komisyon 1991: 629). *Orda* kelimesi, Orta Asya Türk lehçelerinde “han karargâhı, han sarayı, merkez, ocak, zengin çadır” anlamlarına gelirken, Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi’nde “*ordu*” anlamında kullanılır. Lev Gumilev, bu kelimenin Latince “*ordo*” ile örtüştüğünü belirtir. Dîvânü Lugâti’t-Türk’te orda “*hakannın oturduğu şehir*” anlamında verilmiştir; örneğin, Kaşgar “*Orduken*” olarak adlandırılır. Türk kültüründe “*orda*” kavramı, yalnızca bir yerleşim yeri veya askeri karargâh olmaktan öte, sosyal, siyasi ve askeri yapının merkezinde yer alır. *Orda*, Türk kağanları ve hanlarının hüküm sürdüğü, devlet işlerinin yürütüldüğü ve askeri stratejilerin planlandığı siyasi ve askeri bir merkezdir. Aynı zamanda, topluluk üyelerinin bir araya geldiği, sosyal ilişkilerin kurulduğu ve kültürel değerlerin korunduğu sosyal ve kültürel bir merkezdir. *Orda*, Türk kimliğinin ve toplumsal yapısının sembolü olarak, Türk boylarının birliğini ve dayanışmasını temsil eder. Tarihsel ve coğrafî olarak da büyük öneme sahip olan orda, Altın Orda Devleti gibi önemli devletlerin merkezi olmuş ve farklı Türk topluluklarının stratejik bölgelerinde yer almıştır (Doğan 2007: 357).

Helpe “خهله” (din hocası): Bu kelime halife kelimesinden türemiş olup İslam’ın şeriat akidelerini iyi bilen, bilgili dini zat anlamına gelir (Komisyon 1991: 837). Helpe, Uygur kültüründe dini bilgisi ve rehberlik yetenekleriyle önemli bir konuma sahiptir. Toplum üyeleri, dini meselelerde Helpe’ye danışır ve ondan yol gösterici öğütler alır; bu da onun Uygur toplumunun dini ve manevi yaşamında kritik bir rol oynamasını sağlar. Ayrıca, Helpe, medreselerde ve diğer dini eğitim kurumlarında öğrencilere şeriat akideleri ve İslam’ın temel prensipleri konusunda dersler verir, böylece genç nesillerin dini bilgilerini artırmasına ve İslam’ın öğretilerini daha iyi anlamasına katkıda bulunur. Helpe’nin dini bilgiyi nesilden nesile aktarmadaki rolü Uygur kültüründe büyük öneme sahiptir ve toplum içinde saygın bir konuma gelmesine yol açar. Bu statü, Helpe’nin toplumsal düzenin ve dini yaşamın korunmasında önemli bir figür olarak görölmesine ve görüşlerinin değerli kabul edilmesine olanak tanır. Helpe, ayrıca dini törenlerde ve toplumsal etkinliklerde aktif rol alarak toplumsal birlik ve dayanışmayı güçlendirir, kültürel kimliğin korunmasına katkıda bulunur ve toplumun bir araya gelmesine liderlik eder.

Vap “ۋاپ” (vakıf): bu kelime “vakıf” sözcüğünden türemiş olup, mülk sahibi tarafından cami, medrese ve türbelerin kullanımına sunulan mülk (arazi, su, ev-bina, mal-mülk gibi) (Komisyon 1998: 24). İslamiyet, Karahanlılar Hanlığı döneminde bölgeye yayıldığında, İslam’daki vakıf sistemi de kademeli olarak Uygur bölgesine yayıldı ve vakıf arazileri sürekli olarak arttı. Uygur toplumundaki vakıf arazileri, Çin Komünist Partisi’nin Doğ u T ü r k i s t a n ’ ı iş gal edip 1952 yılında toprak reformu yapmasına kadar mevcut. 1952 yılındaki inceleme raporuna göre, çeşitli vakıf arazileri Doğ u T ü r k i s t a n ’ d a k i d ö r t b ö l g e n i n toplam ekilebilir arazi alanının %15’ini oluşturuyordu. Bu vakıf arazilerinin pek çok ismi vardı. Örneğin, cami vakıf arazisi, türbe vakıf arazisi, medrese vakıf arazisi, köprü vakıf arazisi, göl vakıf arazisi, liman vakıf arazisi, dağ vakıf arazisi, mezarlık vakıf arazisi, Resulullah vakıf arazisi, lamba vakıf arazisi, Kur’an vakıf arazisi, kazan vakıf arazisi, sadaka yemeği vakıf arazisi, evlat vakıf arazisi, arazinin sürekli kiralama hakkına sahip vakıf arazisi, çiftçilerin bozkırı işleyip tarıma kazandırdığı vakıf arazisi gibi isimler bulunmaktaydı (Keyum ve Abliz 2016: 45-46). Bu vakıflar o dönemlerde kalmamış olsa da, vakıfların isimleriyle anılan köyler ve yerler vardı.

Hacı “ھاجى” (hacı): Arapça bir kelime olup, hacca gitmiş yani İslam dininde en kutsal sayılan Kâbe’yi ziyaret etmiş kişilere verilen unvandır. İslam geleneğinde hac yapmış kişinin adının başına "Hacı" kelimesi eklenir. Bazen kişi isimlerinin önüne de konulur. İster hacca gitmiş kişilerin isimlerinin arkasına, ister sıradan kişilerin isimlerinin önüne eklenmiş olsun, bu unvan insanların bu tür kişilere duyduğu saygı ve özlemin belirli bir derecede yansımalarının sonucudur. Bu nedenle, bu tür unvanlarla anılan yer isimlerine de oldukça sık rastlanır. Örneğin, Hacıavat (Mekit ilçesindeki bir köy), Hacıëgil (Karşı ilçesindeki bir köy), Hacıëkin (Maralbëşi’deki bir köy), Hacıcum (Mekit’teki bir köy), Hacısay (Sancı’daki bir köy), Hacınaci (Kuça’daki bir köy) ve Hacıyulğun (Piçan’daki bir köy) gibi yer adları, bu geleneğin izlerini taşımaktadır. Bu yer isimleri, hacca gitmiş kişilere duyulan saygının ve bu kişilerin toplumsal statülerinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Lopnuru 2006: 9).

Uygur toplumunda, “Hacı” unvanı, bireyler için önemli sosyal ve dini bir statü sembolü olarak kabul edilir. Bu unvan, hacca gitmiş olmanın ve dini bir mertebeyi temsil etmenin ifadesidir. Max Weber’in sosyal statü ve itibar kavramlarıyla ilişkilendirildiğinde, “Hacı” unvanı, bireyin toplum içindeki prestijini ve saygınlığını artırır (Aktay 2022:130). Pierre Bourdieu’nun kültürel sermaye kavramıyla da açıklanabilir (Bourdieu 2010: 46); hacca gitmek, bireye dini bilgi ve deneyim kazandırarak yüksek bir kültürel sermaye elde etmesini sağlar. Bu unvan, bireyin sahip olduğu kültürel sermayeyi toplumda görünür kılar ve saygınlığını pekiştirir. Ayrıca, Emile Durkheim’ın kolektif bilinç kavramıyla da bağlantılı olarak, “Hacı” unvanı, toplum içinde kolektif normlar ve değerler çerçevesinde bireyin dini yükümlülüklerini yerine getirdiğini ve toplumsal bağlılığını gösterir. Sonuç olarak, “Hacı” unvanı, Uygur toplumunda bireylerin sosyal statüsünü yükseltirken, dini ve kültürel kimliklerini güçlendirir ve toplumsal uyumu destekler.

Sultan “سۇلتان” (sultan): İslam devletlerindeki en yüksek hükümlerlik makamını ifade eder. Sultanlar, genellikle bir ülkeyi veya devleti yönetme yetkisine sahip en yüksek otoriteye sahip kişilerdir. Sultan, Arapça kökenli bir kelime olup, “güç” veya “otorite” anlamına gelir. İslam tarihinde ve kültüründe, sultanlar genellikle siyasi ve askeri liderlik rolünü üstlenmişlerdir ve devletin başında yer almışlardır. Sultanlar, hem yönetim hem de adalet alanında en yüksek yetkiye sahiptirler ve çoğunlukla dini liderlerle iş birliği içinde hareket ederler (Komisyon 1992: 589). Doğu Türkistan’da, “sultan” unvanının yer adlarına yansımış olması, bölgenin tarihsel ve kültürel mirasının bir parçasıdır. İslam kültürünün ve tarihinin önemli bir etkisi olan bu unvan, yerel halkın dini liderlerine ve yöneticilerine duyduğu saygıyı ve onlara atfettiği yüksek statüyü simgeler. Örneğin, bir yer adı olan “Sultankent” bölgenin tarihindeki önemli bir hükümdarı veya dini lideri anmak için kullanılmış olabilir. Bu tür isimler, bölgedeki insanların İslam kültürüne olan bağlılıklarını ve tarihsel miraslarına duydukları saygıyı yansıtır. Ayrıca, bu yer adları, tarih boyunca bu bölgelerde hüküm süren sultanların gücünü ve otoritesini hatırlatır.

3.2. Yeni İsimlerin Analizi

Yeni köy adları, genellikle hükümetin ideolojisini yansıtan “uyum”, “mutluluk” “birlik”, “dostluk”, “kıızıl bayrak”, “kıızıl yıldız” ve “ileri” gibi adlardan oluşmaktadır. Bu tür adlar, köylerin tarihi ve kültürel kimliğinden uzaklaşarak, merkezi hükümetin propagandasını yansıtmaktadır. 幸福-/Xingfu ‘mutluluk’, 团结/Tuanjie ‘birlik’ olarak adlandırılan 69 yer,和谐/Hexie ‘uyum’ olarak adlandırılan 55 yer, Uygur Türkçesinde “vaha” anlamına gelen “Bostan” olarak adlandırılan 38 yer ve 光明/Guangming ‘ışık’ olarak adlandırılan 38 yer daha vardır. Örneğin, Aksu İli’nde “Hükümdar Deresi” anlamına gelen *Helpeèriq* köyü, 2017 yılında *Yenibirlik* köyü olarak yeniden adlandırılmıştır. Hotan İli’nde *Türbekanal* köyü anlamına gelen *Mazarösteñ* köyü ise, 2020 yılından beri *Parlakışık* köyü olarak adlandırılmaktadır.

Tablo 2. Köy Adlarında En Sık Kullanılan Değişirme Adları

İsim	Anlam	Değişiklik Sayısı	Artış Oranı
幸福 / Xingfu	Mutluluk	+79	+%75
团结 / Tuanjie	Birlik	+69	+%55
和谐 / Hexie	Uyum	+55	+%98
博斯坦 / Bostan	Bostan/Vaha	+38	+%37
光明 / Guangming	İşık	+38	+%72
友谊 / Youyi	Dostluk	+26	+%72
红旗 / Hongqi	Kızıl Bayrak	+23	+%82
红星 / Hongxing	Kızıl Yıldız	+17	+%78
前进 / Qianjin	İleri	+17	+%60

Kaynak: Çin Ulusal İstatistik Bürosu. HRW 2024 (İnsan Hakları İzleme Örgütü).

Çin hükümeti, Doğ u T ör kistan'daki Doğ u T ör kistan köylerinin isimlerini değ iş tirme politikası kapsamında, köy isimlerini Ç in kültüründeki olumlu anlamlarla uyumlu hale getirmektedir.

幸福 / Xingfu 'mutluluk': Ç in kültüründe mutluluk, bireysel başarıdan ziyade toplumsal uyum ve aile birliğ i gibi kolektif değerlere dayanır. Aile birliğ i, mutluluğ un önemli bir bileş eni olarak vurgulanmakta olup, aile üyeleri arasındaki güçlü bağ lar ve karş ılıklı destek, bireylerin mutluluğ unu artıran temel unsurlardır. Toplumsal uyum ve uyumlu iliş kiler de mutluluğ un diğer temel bileş enleri olarak kabul edilir; toplumsal normlara uyum sağ lamak ve topluluk içinde harmoni içinde yaş amak, bireylerin mutluluğ unu destekleyen fakt ör ler arasında yer alır. Kiş sel başarı, toplumsal ve ailevi beklentilere uygun olarak değerlendirilir; bireyin topluma ve ailesine katkıda bulunma yeteneğ i ile ölç ör lür. Bu yaklaş ım, toplumsal huzurun ve refahın simgelenmesi amacıyla kullanılan isimler ve Ç in hükümetinin bölgedeki politikalarını meş rulaş tırma ç abalarının bir parç ası olarak değerlendirilir (Lu vd. 2011: 966).

团结 / Tuanjie 'birlik': Ç in kültüründe birlik, toplumsal dayanış manın ve ulusal büt ör nlüğ ün önemli bir simgesidir. Ç in hükümeti, farklı sosyal ve etnik grupların barış içinde bir arada yaş amasını teş vik ederek toplumsal uyumu sağ lamayı amaç lar. Birlik kavramı, etnik ve kült ör el farklılıkların azaltılması ve tüm grupların ortak bir ulusal kimlik etrafında birleş mesi için kullanılır. Hük ör met, eğ itim, medya ve propaganda aracılığ ıyla ulusal kimliğ i pekiş tiri r ve politikalarını bu doğ rultuda ř ekillendirir. Birlik, eş itlik ve adalet ilkelerine dayanarak sosyal hizmetler, eğ itim ve sağ lık gibi alanlarda dayanış mayı teş vik eden programlar geliş tirmekte önemli rol oynar. Ayrıca, ekonomik kalkınma ve toplumsal refahın artırılmasında etkilidir ve toplumsal güvenli k ile istikrarın sağ lanmasına katkı sağ lar. Birlik, ulusal savunma ve güvenli k politikalarını güç lendirerek toplumsal uyumu ve ulusal birliğ i korur (Chen vd. 2009: 411).

和谐 / Hexie 'uyum': Uyum, farklı unsurların ahenk içinde bir arada bulunmasını ifade eder. Ç in'de sosyal uyum, toplumun istikrarı ve barış ı için hayati bir değer olarak kabul edilir. Uyum, farklı unsurların ahenk içinde bir arada bulunmasını ifade eder ve bu kavram, Ç in'in politik, kült ör el ve sosyal politikalarında önemli bir rol oynar. Bu tür isimler ve kavramlar, hük ör metin toplumsal uyum politikalarını desteklemek ve uygulamak için kullandığ ı araçlardır. Bu ř ekilde, sosyal uyum kavramı, Ç in hük ör metinin Uygur T ör kleri gibi diğer T ör k halklarının kült ör el ve dini kimliklerini silerek, bu grupları Ç in kültürü ve ideolojisiyle uyumlu hale getirme stratejilerinin merkezinde yer alır. Bu, ulusal büt ör nlüğ ün ve toplumsal istikrarın sağ lanması amacıyla gerç ekleş tirilen bir süreç tir (Bovingdon 2010: 14).

光明 / Guangming 'ış ık': Ç in kültüründe ış ık, aydınlanma, bilgelik, bilgi, umut ve geleceğ i simgeleyen derin anlamlar taş ıyan önemli bir semboldür. ış ık, karanlığ ı aydınlatarak bilinmeyen bilini r hale getirir ve cehaleti ortadan kaldırarak bilgelik ve anlayış ı temsil eder. Eğ itim ve bilgi edinme sürecinin aydınlatıcısı olarak, bireylerin kiş sel geliş imi ve toplumun ilerlemesi için kritik

öneme sahiptir. Aynı zamanda, umut ve geleceği temsil eden ışık, pozitif bir bakış açısını ve ilerlemenin mümkün olduğunu hatırlatır. Ayrıca, ışık, kültürel ve ideolojik uyumun sembolü olarak, yerel kültürel kimliklerin Çin kültürü ve ideolojisiyle uyumlu hale getirilmesi çabalarını destekler. Bu şekilde, ışık sembolü, Çin hükümetinin sosyal ve ekonomik politikalarında önemli bir rol oynar ve toplumsal ilerlemeyi teşvik eder (Zhao 2004: 7).

友谊 / Youyi ‘dostluk’: Çin kültüründe dostluk, toplumsal ilişkilerin ve işbirliğinin temel simgelerinden biridir. Dostluk, bireyler arasındaki güven, anlayış ve desteği temsil ederek sosyal bağları güçlendirir ve toplumsal dayanışmayı artırır. İşbirliği ve dayanışmayı teşvik eden dostluk bağları, bireyler ve gruplar arasında karşılıklı yardım ve işbirliği ruhunu geliştirir. Fakat Çin hükümeti, dostluk kavramını kullanarak etnik gruplar arasında farklılıkları azaltmayı ve bu grupları Çin kültürü ve ideolojisine uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır (Wang 2012: 14).

红旗 / Hongqi ‘kıvılbayrak’: Kıvıl Bayrak, Çin Komünist Partisi’nin simgesidir ve 1949’da Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşundan beri devrim ve mücadeleyi temsil eder. Bayrağın kırmızı rengi, sosyalist devrimi ve halkın fedakârlıklarını simgeler. Marksizm-Leninizm, Mao Zedong Düşüncesi ve diğer sosyalist ideolojilerin üstünlüğünü vurgulayarak, parti ideolojisinin toplumun her alanında hâkim olmasını simgeler. Kıvıl Bayrak, resmi alanlarda ve etnik azınlık bölgelerinde kullanılarak ulusal kimliğe ve sosyalist ideolojiye uyumu teşvik eder. Kültürel etkinliklerde ve propaganda materyallerinde yer alarak halkın partiye olan bağlılığını pekiştirir ve devrimci ruhu canlı tutar. Bu sembol, Çin Komünist Partisi’nin ideolojik yönlendirmesini ve sosyal-politik kontrolünü ifade eden güçlü bir simgedir (Frank 2013: 45).

红星 / Hongxing ‘kıvılyıldız’: Kıvıl Yıldız, Çin Komünist Partisi’nin devrimci mücadelesini, komünist ideolojisini ve ideolojik hâkimiyetini temsil eden güçlü bir semboldür. Parti, kuruluşundan beri bu sembol aracılığıyla devrimci ruhu ve mücadele azmini ifade eder. Kıvıl Yıldız, Marksizm-Leninizm ve Mao Zedong Düşüncesi gibi komünist ideolojilerin eşitlik, kolektivizm ve sınıfsız toplum gibi temel değerlerini yansıtır. Eğitim kurumlarında ve propaganda materyallerinde sıkça kullanılarak genç nesillere bu idealleri aktarır ve partiye bağlılığı pekiştirir. Aynı zamanda, toplumsal ve politik kontrolü vurgulayarak sosyal düzenin korunmasına yardımcı olur. Etnik azınlık bölgelerinde kullanımıyla ulusal birliği ve kültürel entegrasyonu teşvik eder. Kıvıl Yıldız, kültürel ve tarihsel önemiyle devrimci kahramanlık ve fedakârlık hikâyelerini yücelterek ulusal gururu besler. Bu sembol, Çin Komünist Partisi’nin ideolojik değerlerini ve toplumsal kontrolünü pekiştiren önemli bir simgedir (Meisner 1999: 14).

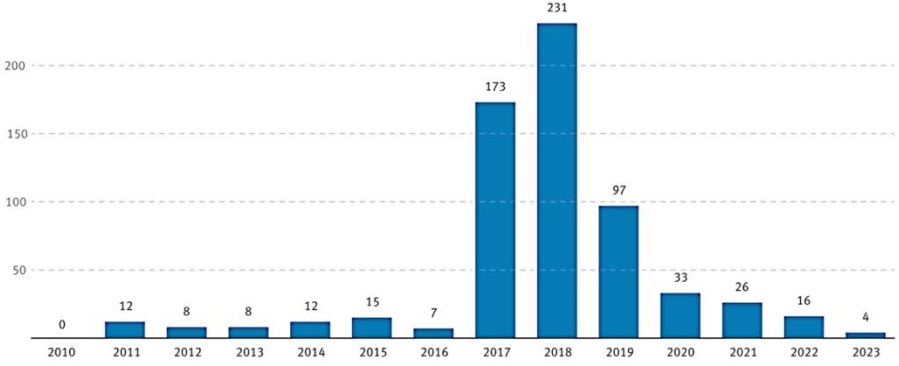
前进 / Qianjin ‘ilerleme’: Çin komünist partisinin ideolojisinde ilerleme, gelişme ve mücadele ruhunu yücelten bir kavramdır. Çin’de bu kavram, toplumsal ve ulusal ilerlemeyi, birlik ve dayanışmayı teşvik etmek amacıyla kullanılır. Mücadele ruhunu ve dayanıklılığı öne çıkararak bireyleri ve toplumu motive eder.

Birlik içinde hareket etmeyi ve ulusal birliği pekiştirmeyi hedefler. Ayrıca, vatanseverlik ve ulusal gururu yücelten temaları içerir, Çin'in geçmiş ve mevcut başarılarını kutlar. Bu kavram, Çin'in kültürel ve tarihsel bağlamında derin anlamlar taşıyarak, geçmişin anılmasını ve geleceğe yönelik umutların güçlenmesini sağlar (Xu 2011: 1078).

Çin hükümeti, Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerini asimile etmek için yukarıda dile getirilen Çin kültüründe olum içeriklere sahip kavramlar ve isimler kullanmaktadır. Bu politikaların arkasında, kültürel ve ideolojik uyumu teşvik ederek toplumsal uyum ve ulusal bütünlüğü sağlama amacı yatmaktadır. Bu süreç, Çin hükümetinin obskürantizm¹ yöntemleri ile yürüttüğü asimilasyon politikalarının bir parçasıdır. Çin hükümeti, Doğu Türkistan köylerinin isimlerini, Uygur Türklerinin kültürel kimliğini zayıflatmak için Çin kültürüne uygun olumlu anlamlar taşıyan isimlerle değiştirmektedir. Örneğin,幸福 / Xingfu 'mutluluk' gibi isimler, bireysel başarıdan ziyade toplumsal uyum ve aile birliği gibi kolektif değerleri vurgulamaktadır. İsim değişiklikleri, Çin Komünist Partisi'nin ideolojik değerlerini ve politikalarını yayma aracı olarak kullanılmakta ve红旗 / Hongqi 'kırmızıbayrak' ve红星 / Hongxing 'kırmızıyıldız' gibi isimler, devrimci ruhu, sosyalist ideolojiyi ve parti kontrolünü vurgulamaktadır. Bu isimler, Uygur Türklerinin partiye ve sosyalist değerlere bağlı kalmasını teşvik edeceği düşünülmektedir. Ayrıca,团结 / Tuanjie 'birlik' ve和谐 / Hexie 'uyum' gibi isimler, etnik ve kültürel farklılıkları azaltmayı ve tüm grupların ortak bir ulusal kimlik etrafında birleşmesini hedefleyerek toplumsal uyumun ve istikrarın sağlanması için kritik öneme sahiptir. İsim değişiklikleri, bölgenin ideolojik ilerleme süreçlerini yansıtmak amacıyla da yapılmakta ve前进 / Qianjin 'ilerleme' gibi isimler, komünist ideolojiyi teşvik etmektedir. Ayrıca,光明 / Guangming 'ışık' ve友谊 / Youyi 'dostluk' gibi isimler, vatanseverlik ve ulusal kimliği pekiştirerek, ulusal gururu, toplumsal ilişkileri ve işbirliğini teşvik etmektedir. Bu politikalar, Uygur Türklerinin kültürel ve dini kimliklerini silerek, onları Çin kültürü ve ideolojisiyle uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır. Çin hükümeti, bu süreçte obskürantizm yöntemleri kullanarak bilgi ve kültürel kimliklerin bastırılması ve değiştirilmesi yoluyla asimilasyon politikalarını yürütmektedir. Bu, ulusal bütünlüğün ve toplumsal istikrarın sağlanması amacıyla gerçekleştirilen geniş kapsamlı bir stratejidir.

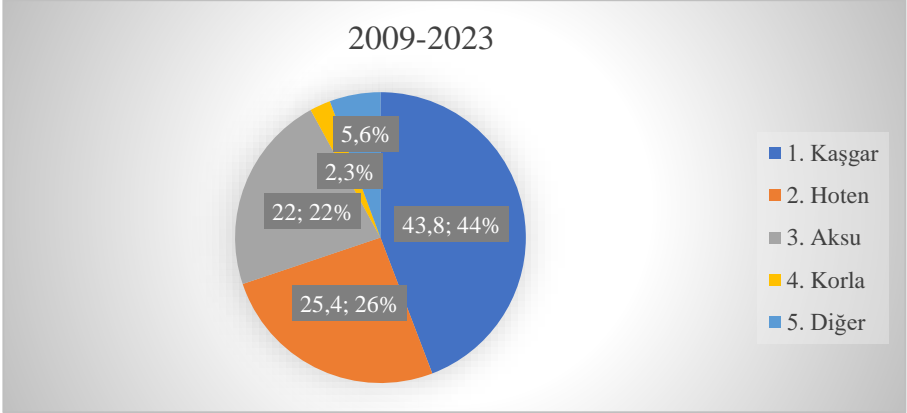
Şekil 1. Yıllara Göre Köy İsim Değişiklikleri

¹ Bilginin yayılmasına karşı çıkış: bilgiyi genel halktan gizleme politikası, kasıtlı belirsizlik veya anlaşılabilirlikle karakterize edilen bir stil (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/obscurantism>, 8.8.2024).

Kaynak: Çin Ulusal İstatistik Bürosu Verileri

Şekil 2. Valiliğe Göre Köy Adı Değişikliği

Kaynak: Çin Ulusal İstatistik Bürosu. HRW 2024 (İnsan Hakları İzleme Örgütü).

Çin hükümetinin Doğu Türkistan'daki Uygur Türkçesi yer adlarını değiştirme politikası, postkolonyal teori ve Antonio Gramsci'nin kültürel hegemonya kavramları bağlamında incelendiğinde, Uygur Türklerinin kültürel kimliğini ve tarihsel bağlarını hedef alan kapsamlı bir asimilasyon stratejisi olarak görülmektedir. Postkolonyal teori, sömürgecilik sonrası dönemde kimlik, kültür ve güç ilişkilerini incelerken (Grovoqui 2007: 231), Gramsci'nin *kültürel hegemonya* kavramı, egemen sınıfın kendi kültürel değerlerini ve normlarını topluma dayatarak kontrol sağlamasını açıklar (Eagleton 1996: 167). Çin hükümetinin yer adlarını değiştirme politikası, Uygur Türklerinin kendi tarihini ve kültürel mirasını tanımlama hakkını ellerinden alarak onları merkezi hükümetin kontrolü altına alma girişimidir.

Yer adlarının değiştirilmesi, Uygur Türklerinin dilsel ve kültürel kimliğini zayıflatır. Uygur Türkçesi köy adlarının Çince isimlerle değiştirilmesi, Uygur Türkçesinin kamusal alandaki varlığını azaltarak dilsel asimilasyonu hızlandırır ve Uygur Türkçesinin zamanla yok olma tehlikesini artırır. Bu politika, Çincenin üstün ve geçerli bir dil olduğu algısını pekiştirerek, Uygur Türklerinin kendi diline

ve k ör tőr el kimliğ ine y ör nelik algısını zayıflatır, dilsel kimlik krizine yol a ör ar. Eğ itim sisteminde ör ince yer adlarının kullanılması, Uygur T ör k ör esi coğ rafi terimlerin ör renilmesini zorlaş tırır ve dilin gelecek nesillere aktarılmasını engeller. Toplumsal ve k ör tőr el bağ lar zayıflar, toplumun tarihsel hafızası ve k ör tőr el mirası koparılır, bu da toplumsal uyumsuzluk ve kimlik krizine yol a ör ar.

Yer adlarının deđ iř tirilmesi, dilsel peyzajı deđ iř tirerek őr incenin h őr kimiyyetini pekiş tırir ve Uygur T őr k őr esinin kamusal alandaki g őr őr nőr lőr ūđ ünü azaltır. Uygur T őr k őr esi marjinalize edilir ve toplumsal ana akımdan dış lanır, bu da dilsel haklar ve adalet a őr ınsından sorunlar yaratır. Uygur T őr klerinin kendi dilini kullanma hakkının ihlali, dilsel adaletin sađ lanmasını zorlaş tırır ve Uygur T őr klerinin dilsel ve k őr tőr el kimliğ ini tehdit eder. Bu politikalar, Uygur T őr klerinin toplumsal uyumunu ve k őr tőr el mirasını zayıflatarak, onların kimliklerini erozyona uđ ratır. Bu durum, Uygur T őr klerinin kendi dillerini ve k őr tőr lerini ifade etme yeteneklerini kısıtlar ve k őr tőr el kimliklerinin erozyonuna yol a őr ar. Aynı zamanda, Uygur T őr kleri őr zerinde sosyal ve psikolojik baskılar oluř turarak toplulukların tarihsel hafızasını ve k őr tőr el bađ larını koparır.

4. Sonu ör

Bu ör alış ma, ör in h ör k ör etinin Doğ u T ör kistan'daki Uygur T ör k ör esi k ör y adlarını değ iş tirme politikasının toplumdilbilimsel etkilerini analiz etmiş tir. İnsan Hakları İzleme ör g ör t ör (HRW) ve Norve ör merkezli Uyghur Hjelp tarafından sağ lanan veriler iş ıđ ında yapılan bu analiz, k ör y adlarının değ iş tirilmesinin Uygur T ör klerinin k ör t ör el, dini ve tarihsel kimliğ i ör zerindeki derin etkilerini ortaya koymaktadır.

Bu ör alış ma, ör in h ör k ör etinin Doğ u T ör kistan'daki Doğ u T ör kistan k ör y adlarını değ iş tirme politikasının toplumdilbilimsel etkilerini değer lendirmektedir. Yapılan analizler, bu uygulamanın Uygur T ör klerinin dilsel ve k ör t ör el kimliğ ini zayıflatma, tarihsel hafızayı silme ve toplumsal uyumu bozma y ör n ör de ör nemli sonu ör lar doğ urmakla beraber, ör in'ın kendi k ör t ör el, ideolojik, toplumsal normları ve siyasi hedefleri doğ rultusunda meş rulaş tırma ör abası i ör inde olduğ unu da ortaya koymaktadır.

'Mazar' veya "Goca" gibi dini anlamlar tař ıyan adlar, 幸福 / Xingfu 'mutluluk', 团结 / Tuanjie 'birlik' ve 和谐 / Hexie 'uyum' gibi őr ince isimlerle yer deđ iř tirilmiş tir. Bu yeni isimler, őr in h őr k őr etinin toplumsal uyumu ve ulusal b őr t őr nl őr ūđ ę vurgulayan ideolojik propagandasının bir yansımasıdır. 红旗 / Hongqi 'kı zıl bayrak'; 红星 / Hongxing 'kı zıl yıldız' gibi adlar ise, őr in Kom őr nist Partisi'nin devrimci ruhunu ve ideolojik h őr kimiyyetini simgelemektedir. Bu t őr isimler, Uygur T őr klerinin kendi tarih ve k őr t őr lerine y őr nelik algısını zayıflatmayı ve onları őr in Kom őr nist Partisi'nin ideolojik değer lerine uyumlu hale getirmeyi ama őr lar. Yeni isimlerin se őr imi, őr in h őr k őr etinin asimilasyon politikalarının bir par őr asıdır. 光明 / Guangming 'ıř ık', 前进 / Qianjin 'ilerleme', 友谊 / Youyi 'dostluk' gibi isimler, őr in k őr t őr r őr nde olumlu ve ilerlemeci anlamlar tař ıyan kavramlardır. Bu isimler, Uygur T őr klerinin k őr t őr el kimliğ ini

zayıflatmak ve onların Çin kùltürüne entegrasyonunu teşvik etmek amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bu politikalar, Antonio Gramsci'nin kùltürel hegemonya kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, egemen konumda olan Çin'in kendi kùltürel değerlerini ve normlarını Uygur toplumuna dayatarak hâkimiyet kurma çabası olarak gör÷lmektedir. Bu bağlamda, yer adlarının değiştirilmesi, Uygur Türklerinin kendi tarihlerini ve kùltürel miraslarını tanımlama hakkını ellerinden alarak, onları merkezi hükümetin ideolojik denetimi altına sokma girişimidir. Bu uygulama, Uygur toplumunun kimlik ve kùltürel bağlarını zayıflatmayı amaçlayarak, Çin'in ulusal kimlik ve ideolojik kontrol stratejisinin bir parçası olarak işlev görmektedir.

5. Kaynakça

- AKTAY, Yasin (2022). "Sosyal Statü ve İtibar", *Sosyal bilimler Ansiklopedisi*, TÜBİTAK.
- BOVINGDON, Gardner (2011). *The Uyghurs: Strangers in Their Own Land*. Columbia University Press.
- BOURDIEU, Pierre (2010). "Sosyal Sermaye". *Sermaye Biçimleri* (Edt. Murat Şahin ve Zeki Ünal). İstanbul: Değişim Yayınları, 45-77.
- CRYSTAL, David (2008). *A Dictionary Of Linguistics And Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- CHEN, Jie; CHEN, Chunlong (2009). "China's New Era of Social Harmony: Toward a Unified Society?". *Journal of Contemporary China*, 18/61: 409-426.
- DOĞAN, Hasan (2007). "Orda". *İslam Ansiklopedisi*, 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 357.
- DYER, Judy (2007). "Language and Identity". *The Routledge Companion To Sociolinguistics*, Oxon: Routledge 101-108.
- EAGLETON, Terry (1996). *İdeoloji*. İstanbul: Metis.
- FRANK, Dikötter (2013). *The Tragedy of Liberation: A History of the Chinese Revolution 1945-1957*, Bloomsbury: Bloomsbury Press.
- GROVOQUI, Siba (2007). "Postcolonialism". *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (Edt. Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith). Oxford University Press, 229 -246.
- GILES, Howard ve OGAY, Tania (2007). Communication accommodation theory. In B. B. Whaley & W. Samter (Eds.), *Explaining Communication: Contemporary Theories And Exemplars*. Lawrence Erlbaum Associates, 293-310.
- HESEN, Ezizcan (2014). "Uygurca Yer-Cay Namlarining Medeniyet Katlimi Toğrisida". *Xinjiang İctimai Penler Tetkikat Jurnili*, 1:49-57.
- HEMDULLA, Reveydulla (2014). "Ötmüşning Tamđisi - Yer Namları". *Yer-Cay Namları Heğkide Kışkıçe Mulağize*. Beijing: Milletler Neşriyati, 138-131.
- JOSEPH, John E (2004). *Language and Identity National, Ethnic, Religious*. New York: Palgrave Macmillan.
- KADRI, Nazlı (2013). *Türkçe Yemin İfadeleri Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- KOMİSYON (1991). *Uygur Tiliniñ İzahlık Luđiti*, Beijing: Milletler Neřriyati.
- KEYUM, Turdi; AYGÜL, Abliz (2016). "İslamiyet'teki Vakıf Sistemi ve Onun Uygur Cemiyetine Olan Tesiri Hakkında". *Xinjiang Üniversitesi İlmî Jurnali*, 5/43 - 51.
- LOPNURİ, Abuhelil Rahman (2006). "Xinjiang'daki İslam Dini Bilen Munanasibetlik Yer Namları Toğrisida". *Til Ve Terjime Jurnili*, 16: 1-14.
- LU, Luo vd. (2011). "Cultural Values and Happiness: An East-West Dialogue". *Journal of Social and Personality Psychology Compass*, 12: 964-980.

- MESTHRİE, Rajend; TABOURET; KELLER, Andrée (2001). "Identity and Language". *R. Mesthrie içinde, Concise Encyclopedia Of Sociolinguistics*. Oxford: Elsevier, 165-169.
- MEİSNER, Maurice (1991). *Mao's China and After: A History of the People's Republic*. The Free Press.
- RAHMAN, Abdkerim (2015). "Uygurlarda Mazar Medeniyet". *Miras Jurnili*, 6: 68-72.
- XU, Chenggang (2011). "The Fundamental Institutions of China's Reforms and Development". *Journal of Economic Literature*, 49/4: 1076-1151.
- WANG, Robin (2012). *Yinyang: The Way of Heaven and Earth in Chinese Thought and Culture*. Cambridge University Press.
- WOLFRAM, Walt (2005). *Macneil/Lehrer Productions*. Public Broadcasting Service.
- WEEDON, Chris (2004). *Identity and Culture*. Cornwall: Open University Press.
- ZHAO, Suisheng (2004). *A Nation-State by Construction: Dynamics of Modern Chinese Nationalism*. Stanford University Press.

Azerbaycan Türkçesinde Hayvan ve Kuş Adlarının Vokatif Özellikleri

Vocative Features of Animal and Bird Names in Azerbaijani

Turana Zeynalova

Dr., Bakü Avrasya Üniversitesi

Filoloji Fakültesi Nazari Dilcilik ve Türk Dilleri Bölümü, Bakü / Azerbaycan

e-posta turane.zeynalova.85@mail.ru

orcid 0000-0002-3445-1569

doi 10.54316/dilarastirmalari.1427618

Atıf

Citation

Zeynalova, Turana (2024). Azerbaycan Türkçesinde Hayvan ve Kuş Adlarının Vokatif Özellikleri. *Dil Araştırmaları*, 35: 243-258.

Başvuru

Submitted

29.01.2024

Revizyon

Revised

22.03.2024

Kabul

Accepted

03.07.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Dilin sözlük sisteminde farklılığı ile bilinen söz gruplarından biri de hayvan adları birleşimleridir. Hayvan adlarının bir kısmının mecazi anlamı yalın hâline nazaran kısmen daha baskındır ve bu anlamsal alana ait sözler bir dil olayı olarak üslup yönünden belirli yerlerde çeşitli ifadelerin biçimlenmesine hizmet eder. Azerbaycan Türkçesinde hayvan adlarının metafor anlam kazanarak vokatif fonksiyonu icra etmesi ve konunun araştırılması makalenin bilimsel yeniliği olarak kabul edilmelidir. Ayrıca makalede vokatifler konusunda dile getirilen teorik düşünceler de yer almıştır.

Hayvan adlarının olumlu ve olumsuz anlamda çağırışımı onların üslup yönünden dilde çeşitli gayelerle kullanılmasına yardım eder. Bazı hayvan adları vokatiflerin durumlarını belirler. Konuşan şahsın karşı tarafa olan tavrından, hitabın gayesine uygun olarak vokatifler renkli sözlüksel anlam taşıyıcı ve çeşitli sözler, bileşik ifadelerle dile getirilir. Durum bildiren vokatifler kendiliğinden yalın (nominatif) anlam içeren söz öbekleridir, ancak bu sözler ekler ve ifade yardımı ile metinde durumsal olarak vokatif özelliği kazanır.

Makalede Azerbaycan Türkçesindeki zoonimlerin duygusal belirleyici söz öbekleri olarak seslenme biçimlerinin vokatiflerin oluşmasında oynadığı rol, diğer taraftan hitap ve estetik görev yüklenmesi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan türkçesi, zoonim, vokatif sözler.

ABSTRACT

Zoonymic units are one of the word groups that differ in their specificity in the lexical system of the language. The figurative meaning of a part of zoonymic lexicon is much stronger than its

nominative meaning, and words belonging to this semantic field participate in the formation of expressions of various nature, acting in a certain stylistic position as a language fact. The article deals with the role of animal and bird names in the Azerbaijani language in the formation of application forms, vocatives as emotional-evaluative lexical units, as well as their apelical and aesthetic task. Additionally, theoretical ideas about vocatives have been mentioned in the article.

The connotation of zoonymic lexicon in both positive and negative semantics contributes to their elaboration in different stylistic purposes in the language. So, some zoonymic units are involved in the creation of situational vocatives. Depending on the attitude of the speaker to the addressee, the purpose of the direct address, situational vocatives have different lexical meaning and are expressed in different words and combinations. Situational vocatives are lexical units that have a separate nominative meaning. However, with the help of grammatical suffixes and intonation, these words become situationally vocative in the text.

In the article, the role of zoonyms in the Azerbaijani Turkish as emotional-evaluative lexical units in the creation of forms of appeal, vocatives, as well as their appellative, aesthetic function is discussed.

Keywords: Azerbaijani, zoonym, vocative words.

EXTENDED ABSTRACT

Research Purpose: The main purpose of the research is to investigate the vocative properties of the zoonymic lexicon, which is one of the groups of words distinguished by its uniqueness and richness in the lexical-semantic system of the language, and to talk about which zoonyms are metaphorized and used as situational vocative words. Zoonymic lexicon, distinguished by its diversity and historical background, constitutes a small lexical-semantic group or semantic field in the language. The wealth and quantitative abundance of the zoonymic lexicon shows that constant attention should be paid to these linguistic units, and the examination of that lexical layer from different aspects. Determining the direction of metaphorical transitions in our language, animal names which are more metaphorical form certain ideas about the outlook of our people, their artistic thinking, attitude towards fauna and its members, etc.

It is known that vocatives are lexical units with an appellative function, used to refer to people, animals, and birds. The number of real vocatives in the vocabulary of the language is relatively few, and their history belongs to the initial stage of language development. Having different ideas and approaches regarding vocatives in linguistics encourages a deeper investigation of the topics such as their positions in the parts of speech, their morphological and syntactic functions, and general linguistic features. The main goal in the article is to investigate vocatives especially situational vocatives expressed by zoonyms. It is known that situational vocatives arise in connection with a certain situation in the speech process and are formed with the help of some suffixes and intonation. Since the vocative is directly related to the appeal and there is an emotionality in the appeal itself, the situational vocatives are mainly expressed by the lexicon indicating emotionality and expressiveness. Zoonymic lexicon is not only nominative like lexical units with emotional-expressive quality, but also acts as a situational vocative by performing an appellative function. Zoonyms act as vocative words and are used both positively and negatively according to the status of the addressed person. It is clear that any animal has certain qualities and these names are applied to the addressed person during the subjective relationship due to the purpose of the speaker and the misfortune of the addressee.

Research Questions: What are vocative words? What is the role of those in the vocabulary of the language and their place in the parts of speech? What are the linguistic features of vocatives? What is the concept of pure and situational vocative? What is the role of zoonymic lexicon in the means of expression of situational vocatives? Which zoonyms mainly act as vocative words?

Literature Review: The main source of the investigation is research works written in this field, especially in Azerbaijani linguistics, as well as in other languages. We have benefited from books such as “Azərbaycan dilində vokativlər” by N. Hacıyeva, “Azərbaycan dilində xüsusi nitq hissələri” by K.Hacıyev, as well as opinions about vocatives of the researchers A.Gurbanov, M.Adilov, B.Khalilov, etc. in their researches. We have given examples of situational vocatives expressed with zoonyms from the works of H.Javid, U.Hajibeyli, S.Vurgun, J.Jabbarli and other poets and writers.

Methodology: Linguistic analysis methods, descriptive, observational methods have widely been used in the process of the research work, and Azerbaijani language materials are taken as the main object of research. Methods like systematic approach, analysis and synthesis, generalization have also been used in the article. Theoretical methodology has been preferred. *Results:* As a result, we should note that vocatives have not been one of the topics that have been widely investigated in Azerbaijani linguistics. The reason for this is that vocatives are studied within other parts of speech – exclamatory, particle, imitative words, imperatives and have been confused with addresses. Vocatives perform an appellative function. Pure vocatives are mainly used to refer to animals, birds and people, and their number in the vocabulary of the language is relatively few. These words have rich phonetic variants (az, aaz, ağız, ağəz; ə, əyə, ədə, ayə), morphological features (anacan, canım, əmisi, qadası, sevdiciyim etc.), stylistic variety. The semantic load of pure vocatives is related to their specific appeal. Situational vocatives are expressed by words with an independent lexical meaning, by various suffixes – lexical suffixes denoting endearment and diminutive, as well as first and third person possessive suffixes, by means of the morpheme “can” used in the meaning of endearment. Situational vocative is also created by adding the suffixes -cığım⁴ (Gülərciyim) derived from the Turkish language and -çik (Anarçik) of Russian origin to anthroponyms. Situational vocatives are used as both words and phrases (Qorxaq tülkü!). As it is processed in the form of a combination, imagery and emotionality are more evident. An interesting point is that when zoonyms act in the vocative function, the negative meaning is more prominent. Zoonyms used in a positive meaning (ceyanım, maralım, göyərcinim, quzum, dovşanım etc.) are mainly created with the help of a possessive suffix.

0. Giriş

İnsanlar, hayvanlar ve kuşlar konusunda kullanılmış gramer yönünden cümlelerin öğeleri ile herhangi bir ilgisi olmayan sözler, söz öbeklerinden ibarettir. Vokatif sözler tek başlarına değil taklit biçiminde kullanılan edatlar, söylemler ve hitaplarla birlikte incelenmiş, bazen morfoloji, bazen de sentaks kategorisinde kabul görmüştür. Anlam olarak hitap karakterli vokatif kelimeler konuşanın gagesiyile ilgili biçimde çeşitli anlamlar kazanır. Vokatifler insanlar, hayvanlar ve çeşitli kuşlara ait olmak üzere üç gruba bölünmüştür. Birinci gruba dâhil olan vokatiflerin çağdaş edebî dilde kullanımı sınırlı olsa da konuşma dilinde ve ağızlarda daha çok kullanılmaktadır. Hayvan ve kuşlara seslenmek, yem vermek ya da onları kovmak, bir şey yapmak için teşvik etmek, yem vermek vb. gayelerle kullanılan vokatif sözler nicelik olarak daha fazladır.

Dil yönünden insanlarla ilgili olarak kullanılan vokatiflerin çoğu durumsal karakterlidir. Bu tür kelimelerin vokatif olarak “işlevi” yerine, “söyleniş biçimi”, “metin içindeki yeri”, “söylemdeki rolü” ile belirlenmiş olur. Bu tür kelimelerin vokatif karakteri konuyla ilgisi yönünden çeşitli anlamlarda olabilir. Çeşitli isimler, durum bildiren kelimeler, hayvan ve kuş adlarının insanlara mahsus kullanılması durumsal vokatiflerin oluşmasına sebep olur

1. Azerbaycan Türkçesinde Vokatif Kelimelerinin İncelenmesi ve Dil Bilim Özellikleri

İnsanlara, hayvan ve kuşlara yönelik kullanılan sözler dil bilimi araştırmalarında “hitap durumu”, “emir bildiren sözler”, “vokatif kelimeler” başlığı altında incelenmiştir. Dilcilikte vokatif konusu az incelenen alanlardan biridir ve bu sözler bazen özel kelimelerle birlikte kullanılmıştır. Musa Adilov (2019), Kamal Hacıyev (1999) ve Nərgiz Hacıyeva (2007) vokatiflerin kendilerine has özelliklerini analiz ederek bunların diğer sözcük türleri ile (yansıma sözler ve hitaplarla) benzer ve farklı yönlerini incelemişlerdir. Nərgiz Hacıyeva vokatiflerin fonetik, sözlüksel ve türetilmiş kelime özellikleri üzerinde durarak bunların önemini göstermeye çalışıp dil bilimi yönünden analizini yapmıştır.

Dil bilimi araştırmalarında vokatiflerin sözcük türleri arasındaki yeri, durumu, sözcüksel gramer yönünden kategorik olarak kullanılması konusunda fikir birliği yoktur. Musa Adilov vokatifleri bağımsız olarak değil de emir bildiren kelimelerin bir parçası olarak kabul eder. Emir bildiren sözleri yaygın ve hitap sözler olmakla ikiye ayırır (Adilov 2019: 382). Afad Qurbanov ve Buludxan Xəlilov hitap değil, emir bildiren söz terimini kullanmıştır. Afad Qurbanov konuşma esnasında bazı sözleri ne sözselsel ne de dilbilgisel açıdan herhangi bir sözcük türüne dâhil etmenin mümkün olmaması dolayısıyla bu tür kelimeleri ne olduğu kesin olmayan sözcük türleri adlandırmıştır (Qurbanov 2019: 123-124). Araştırmacıya göre modal (Kalıp Söz/Kipsel Söz) sözler, emir kipleri, çocuk ve ritmik sözler bu gruba dâhildir. Buludxan Xəlilov sözcük türlerinin tasnifini yaparken ünlem, modal sözler (kalıp söz) ve taklit sözleri özel; emir bildiren, çocukların çıkardığı sözleri ve ritmik kelimeleri belirsiz sözcük türleri olarak tasnif etmiştir (Xəlilov 2016: 152). Yusuf Seyidov ise emir, vokatif, çocuk ve ritmik sözleri dil dışı olay şeklinde kabul edip bunların bağımsız kelimeler olarak kabul edilmemesinin gereğini vurgulamıştır. Araştırmacıya göre, genel olarak konuşma esnasında oluşan ve dil faktörü olarak kabul edilip sözlüğe alınmayan her ifadeyi bağımsız bir kelime imiş gibi sunmak, onları toplayarak sözcük türleri biçiminde iddia etmek doğru değildir (Seyidov 2006: 136). Bunlardan hareket ederek araştırmacının bu kelimeleri bağımsız sözler olarak ele alması, onların sözcüksel gramer yapıları olarak değerlendirilmesinin doğru olmayacağı kanaatini de ortaya çıkarmıştır.

Vokatif sözler diğer leksik birimler gibi her dilin genel kanunları çerçevesinde oluşmuştur. Asıl vokatif olan sözler dilin gelişmesinin ilk aşamasında özellikle de halkın sosyal yaşam biçimi ile ilgili olarak işlerlik kazanmış ve zamanımızda ise

aktiviteleri azalarak ağız sözleri özelliğine bürünmüşlerdir. A. P. Potseluyevski dilin oluşum ve gelişimini vokatif sözlere bağlamış olsa da ilginç fikirler ileri sürmüştür. A. P. Potseluyevski “küçük”, “buzağı”, “keçi”, “tavuk”, “sıpa” vb. kelimelerin anılan hayvanlara hitaben oluşturulan vokatiflerden türediğini bildirmiştir (Potseluyevski 1944: 37’den aktaran Hacıyev 2005: 73). Görüldüğü üzere vokatifler çok eski dönemlerde oluşturulan leksik birimlerdir.

Yukarıda da kaydedildiği gibi vokatifler hitap ve ünlem ifade eden benzer özellikler taşırlar. Dil biliminde vokatif sözler genelde seslenme şekli olarak algılanır ve bazen de “hitap” olarak isimlendirilir. Bu durum ise her ikisinin de seslenme eylemi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tür kelimeleri diğerlerinden ayıran özellik de vokatiflerin sözlüksel gramer, hitapların ise sentaks kategorisinde olmasından kaynaklanmıştır. “Hitaplar” muhatap alınan bir şahsı bildirir. Vokatiflerden herhangi bir anlam taşıyan özel kelime yerine daha spesifik yöntemle söylenen ve muhatap alınan şahsın neye benzetildiğini bildiren bir söz olarak kendini gösterir (Hacıyeva 2007: 20). Hitaplar genelde insanlara, cansız varlıklara, vokatifler ise insan ve hayvanlara çeşitli sözler yardımıyla seslenme gayesiyle kullanılır.

Vokatifler, işlevsel konumları ve duyguları ifade etmek bağlamında dil biliminde ünlemlere benzer kabul edilir. K. Hacıyev araştırmasında vokatiflerin ünlemlere benzer ve farklı özelliklere sahip olduğundan bahsetmektedir. Yazara göre, “Vokatif kelimeler daha çok bilinçle ilgilidir, bu yüzden onlarda irade yönü daha üstündür. Ünlemler esas olarak duygularla bağlantılı olan ve kendi duygusallığıyla karakterize edilen bir dil olgusudur” (Hacıyev 2005: 76). Görüldüğü gibi yazar konuya dilsel açıdan değil, sosyo-psikolojik açıdan yaklaşmıştır. N. Hacıyeva farklılıkları tanımlarken esas olarak dilsel açıdan yaklaşmıştır. (Hacıyeva 2007: 22-27) Ünlemler duygu ve heyecanı, olaylara karşı duygusal tutumu ifade etse de vokatifler yalnızca hitap anlamını ifade eder.

Türkiye Türkçesinde vokatifler seslenme sözlükleri adlandırılır ve Türk dilinin grameri üzerine yazılan çalışmalarda bu kelimelerin edatlar ya da ünlemler içerisinde yer alması yaygındır. Araştırmacıardan Fatih Doğru (2018) seslenme sözlerini ve onların genel Türkçe sözlüklerdeki görünümünü, Merve Demirbaş (2017) Türkiye Türkçesi ağızlarındaki seslenme sözlerini incelemişler. Bu araştırmalarda seslenme sözleri ses bilgisi, sözcük türü, cümle ögesi, söz öbeği, anlamsal ve edimsel özellikleri bakımından araştırılmıştır. Naziyet Gencay Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ağızındaki seslenme sözlerden bahsederken onları “sevgiyi belirten sözler”, “birini onurlandırmak için kullanılan sözler”, “güzelliği yansıtan sözler”, “kızgınlığı ve beğenmeme durumunu ifade eden sözler” gibi gruplaştırmıştır (Gencay 2012: 88-99). Burada bulunan seslenme sözcüklerin bir kısmı hayvan adlarından oluşmuştur. Örnek: *aslanım, koçum, ayı, ceylanım, danacık, kuzucuğum/kuzum, ayı, deve, domuz, eşek, köpek, sıpa, yılan, öküz* vb. (Gencay 2012: 91-99).

Vokatif kelimeler dünyanın çeşitli dillerinde morfolojik, sözdizimsel bir kategori olarak kabul edilmiştir. Dil biliminde bu alandaki araştırmalar vokatiflerin dil bilimsel analizi ve anlam bilimi üzerinde değil, hangi sözcük türüne ait olduğu

üzerinde yoğunlaşmıştır. Leech, vokatiflerin İngilizce dil bilgisinin “şaşırtıcı derecede ihmal edilmiş” bir yönü olduğunu belirtmesine rağmen, hitap terimleriyle ilgili daha geniş araştırmaların bir dizi alt disiplini kapsadığını ve çok sayıda çalışmayı içerdiğini söylemektedir (Leech 1999: 107’den akt., Michael ve Anne 2003: 154)

Zwicky, vokatiflerin hem deyimsel hem de toplumdil bilimsel olarak belirgin olduğunu ve bunun sonucunda İngilizcenin seslenmeli isim tamlamaları açısından son derece zengin olduğunu öne sürmüştür. “Neredeyse hiçbir duygulanımsal olarak nötr vokatiflerin olmadığını” iddia ediyor (Zwicky 1974: 796).

Zwicky, vokatif olarak kullanılabilir isimler ve isim tamlamaları ile ilgili düşüncelerini aktarmıştır. Ona göre seslenme karşı tarafın dikkatini çeker, müracaat ise konuşanla karşı taraf arasındaki ilişkiyi sağlar. Ancak vokatifler deyim karakterli olup eylem gücü yönünden nötr durumdadır (Zwicky 1974: 787).

İlahe Abdullayeva vokatiflerin betimleyici gramerde çeşitli kriterlerde tasnif edildiğini belirtmiştir: biçimsel, fonksiyonel, anlamlı ve faydacı (pragmatik). Biçimsel açıdan vokatif isimle ilgili ögedir; fonksiyonel olarak da asıl anlama malik ögenin bir parçası olmayıp en uygun (optimal) anlam yönünden serbestliğe sahip bir ögedir; semantik ve pragmatik açıdan muhataba hitap fonksiyonunu gerçekleştirir. Bu da üç farklı faydalı görevi yerine getirir: Dikkatin bir noktaya teksif edilmesi, muhatabın belirlenmesi, hitap edenle muhatap arasında sosyal ilişkinin oluşturulması ve korunmasıdır (Abdullayeva 2002: 94-96). Biçimsel açıdan yalnızca isimler değil, sıfatlar, (azizim, kıymetlim vb.) da vokatif özellik kazanabilir. Dil bilimi araştırmaları kelimelerin yalın, hitap, duygusal, taşkın ifade vb. işlevlere malik olduğunu belirtir. Vokatif kelimeler aslında genel fonksiyon bildirerek seslenme, dikkat çekme, etkileme, ilişki kurma gayesiyle kullanılır.

Dil biliminde vokatiflerin sözcüksel kategori yönünden sınırlarını belirlemek, hitaplara yakınlığı ve farklı özelliklerini açıklamak birçok tartışmalara sebep olmuştur. Vokatiflerin hepsinin hitaplarla ilgili olduğunu, ancak seslenme ile ilgili sözlerin hepsinin vokatif olarak adlandırılmasının imkânsız olduğunu belirten Firuzə Məmmədli’ye göre “İnsanlara hitaben kullanılan seslenmelerin tamamı vokatif değildir. Bu amaçla söylenen vokatifler iletişim işleviyle hitaplara yakın olsa da farklı anlamlar taşıması ve estetik işlevleri açısından seslenmelerden ayrılırdır. Bir başka deyişle vokatiflerde estetik fonksiyon ön plana çıkar. Vokatiflerin iletişimdeki işlevi konuşmada ana amaç değildir” (Məmmədli 2004: 254). Bu durumda vokatiflerin iletişim değil, estetik işlev belirtmesi bu birimlerin üslup yönünden müktedir oldukları gücü ve şiirselliğini meydana çıkarır. Hitaplar söz dizimsel, vokatifler ise sentaktik gramer kategorisine aittir. Bu sebeple hitaplar cümle ile, vokatifler ise sözcük türleri ile ilişkilidir. Vokatif sözler aslında insanlara, hayvan ve kuşlara seslenme gayesiyle kullanılsa da hitaplar cansız varlıklara seslenme işlevini de yerine getirir.

2. Gerçek ve Konum Vokatifi Durumu

Araştırmacılar Azerbaycan Türkçesinde vokatifleri gerçek ve konumuna göre olmak üzere iki gruba ayırırlar. Gerçek anlamda vokatif olan sözlerin asıl anlam yükü onların kesin olarak hitap bildirmesi ile ilgilidir. Gerçek vokatiflerin kendilerine özgü fonetik, sözlük, gramer özellikleri olup bu sözlerde duygusallık ve modallık (kipsellik) daha fazla gözlemlenir. Gerçek vokatiflerin fonetik özelliği dendiğinde bu sözlerin çeşitli fonetik varyantlarda kullanılması, leksik özellikleri denildiğinde de hitabın esas alındığı bilinmelidir. Yani vokatif kelimeler kime veya neye hitap ediliyorsa o amaca göre kullanılmaktadır. Bu tarz vokatiflerin bir kısmını insana hitaben kullanılan sözler oluşturur. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *az, aaz, ağéz, ağız, ayza, eşi, ade, éle, é, eye, éé* vb. sözleri örnek gösterilebilir. Musa Adilov'a göre "İnsanlara hitap amaçlı kullanılan vokatifler başlangıçta değil sonraki süreçte oluşan olaylardır. Yani bu sözlerin gerçek işlevi vokatif durumu değil, onların hitap amaçlı kullanılmasını belirten özelliiktir" (Adilov 2019: 389-390). Yaşanan çağda hitap olarak gerçek vokatifleri kullanmak etik kurallara uymamaktadır. Bu tarz olumsuz anlam bildiren seslenme biçimlerine özellikle konuşma dilinde ve edebî eserlerde sıkça rastlanmaktadır. Nərgiz Hacıyeva önceki zamanlarda "ay, e" seslenme vokatifini "adam, insan, kız" vb. bağımsız anlamlı sözlere eklenmesi ve bunlarda oluşan indirgeme sonucunda ortaya çıktığını kaydetmiştir (Hacıyeva 2007: 39).

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan gerçek vokatiflerin bir kısmını da hayvanlara ve kuşlara hitaben söylenen sözler oluşturmaktadır. Bu tür vokatifler çok eski dönemlerde oluşmuştur. Musa Adilov hayvanlara hitaben kullanılan vokatiflerin diğerlerinden farklı olarak tarihin ilk çağlarından itibaren bu amaçla kullanıldığını ve vokatif fonksiyonunun ise bunların esas görevleri olduğunu kaydetmiştir (Adilov 2019: 390). Azerbaycan Türkçesinde "ho, oho, hey-hey, ehay" gibi vokatif bildiren sözcükler büyükbaş hayvanlara, "hoş, çöçe, hoşa, coş, açu, dırr" eşeğe, "ho, ki, kışe, kışey, ha, he" küçükbaş hayvanlara, "biyə, dəh, qır, qırr, dəh, free, trı, hırr, hi" atlara, "fut, he, küş, kış-qış, qış-qış, küç-küç" köpeklere, "tü-tü, dü-dü, cip-cip, kiş-kişé" tavuğa, civcive, "piş-piş, pişt, pişté" kediye seslenme gayesiyle kullanılmıştır ve kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi bu vokatifler insanların hayvanlarla ilgili olan hitaplarından amaçla ilgili olarak farklılık göstermektedir ve bunlar gerçek vokatifler olarak adlandırılmıştır. Hayvan ve kuşlara seslenme biçiminde kullanılan vokatiflerin bir kısmı aslında ağızlarda kullanılmaktadır. Bu tarz sözlerin çağdaş edebî dilimizde kullanım sıklığı azalmış ve bunların geneli arkaik karakter kazanmıştır. Bu tür vokatifler atasözü ve deyimlerde kullanılmaktadır. Örnek olarak "Eşekten düşüp hoş-hoştan vazgeçmemek" (Məhərrəmli ve İsmayılov 2018: 102) "Başkasının tavuğuna kiş dememek" (Məhərrəmli ve İsmayılov 2018: 221) vb.

Hayvanlara seslenme gayesi ile kullanılan vokatif kelimelerin tarihi çok eskilere dayandığından bu sözler Orta Çağ'a ait Türkçe kaynaklarda da kullanılmıştır. Kâşgarlı Mahmut'un "Dîvânu Lugâti't-Türk" adlı eserinde hayvan adları ile ilgili bazı vokatifler yer almaktadır. Örnek olarak *hoç-hoç* (Kaşğari 2006b: 278) (keçi güderken veya sürerken çıkarılan ses); *op-op* (Kaşğari, 2006a: 109) (merkebin ayağı kaydığında söylenen ifade); *tuşu-tuşu* (Kaşğari 2006c: 127) (merkebi

durdurmak için söylenen söz); *tah-tah* (Kaşğari 2006c: 278) (salıverilen şahinin geri gelmesini istemek için kullanılan söz); *höç-höç* (Kaşğari, 2006c: 278) (atları coşturmak ve süratle koşmasını sağlamak için çıkarılan ses) gösterilebilir. Kâşgarlı Mahmut “höç-höç” ifadesinin aslında “eç-eç” biçiminde olduğunu belirtmiştir. Kâşgarlı eserinde birkaç defa gerçek Türkçede “h” sesinin olmadığını vurgulamıştır. Musa Adilov ise Eski Türkçedeki vokatif kelimelerde “h” sesinin özel yeri olduğunu göstererek Kâşgarlı Mahmut’un savına karşı çıkmıştır (Adilov 2019: 400-401). Elbrus Əzizov da “h” ünsüzü konusunda Kâşgarlı Mahmut’un söylediklerinin Türkolojide kesin kuralmış gibi kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. “Kâşgarlı Mahmut Türkçenin bütün lehçe ve şivelerini aynı seviyede öğrenememiş, esas itibarı ile Oğuz, Kıpçak, Çigil, Argu ve Yağma Türklerinin ağızlarından derlediği sözlerle eserini yazmıştır. Hatta Batı Kıpçak ve Uygurların yaşadığı bölgelere bile gitmemiştir. Dildeki bazı öğeler “h” sesinin bazı Türk lehçelerinde çok daha eski çağlarda kullandığını ispat etmektedir” (Əzizov 2016: 91).

Durum bildiren vokatif sözler, yalın anlama malik bağımsız kelime birimlerinin bazı ekler ve tonlamalar yardımı ile durumsal olarak vokatif özelliği kazanmasıdır. Bu sözlerin vokatif özelliği kazanması sevgi ifade eden ve küçültme anlamını içeren leksik eklerle birinci ve üçüncü şahıs ekleri ile sevmeye, okşama anlamında kullanılan “can” morfemi aracılığı ile gerçekleşir. “Can” morfemi, aslında şahıs isimlerine, akrabalık anlamı belirten sözlere (anacan/anneciğim, dayıcan/dayıciğim vb.) eklenerek hem bitişik hem de ayrı yazılmaktadır. Bu biçimbirim (morfem) sözden önce de aynı semantik anlamda kullanılmaktadır: *Səninlə belə, can bala!* (*Seninle beraber, can bala!*); *Zəng eləyib dəyək bacılı-bacılı, can bacılı* (*Telefon edip diyelim bacılı bacılı can bacılı*) (Anar 2003a: 125). İyelik eklerinin yardımı ile oluşan durumsal vokatiflere *balam/yavrum, atam/babam, anam/annem, gülüm, ezizim/azizim, canım* vb. örnek gösterilebilir. Türkiye Türkçesinden alınan -cığim⁴ (Emineciğim, Aliciğim), Rus menşeli -çik (Ruslançik) ekleri ise antroponimlere eklenmekle vokatif oluşturulmaktadır.

Durum bildiren vokatifler dendiğinde akrabalık kavramını ifade eden kızım, çocuğum, oğlum, canım, gözüm, hayatım, güneşim, çiçeğim, meleğim, sevgilim, eşim, çocuğum, amcam vb. aynı zamanda Sevda-Seva, Gülnar-Gülü vb. isimlerin kısaltılmış biçimleri gibi kelimeler dikkate alınmaktadır.

“Vokatif durumu derken, elbette her şeyden önce hitap kavramı anlaşılmalıdır, ancak hitap ise duygusalıktan uzak biçimde düşünülemez” (Hacıyeva 2007: 98). Vokatiflerde, muhataba yönlendirilen seslenmede modallık, duygusalılık, özne ile ilgili olan duygusal yaklaşım ifade edilir. Vokatifler şahıslarla seslendikleri muhatabın durumunu, akrabalık ilişkisini belirten, sevmeye, şımartma anlamını taşıyan sözler, bazen de kaba söz ve ifadelerle de dile getirilir. Bazı hayvan adları da aynı üslupla kullanılarak şahısların seslenen objeye karşı subjektif tutumunu da belirtir. Genel olarak hitap işlevini yansıtan ve hayvan adları ile birlikte söylenen sözler hem konuşma dilinde hem de edebiyatta sanat oluşturan üslup vasıtası olarak önem taşımaktadır. Hayvan adlarının belirli kısımları duygusal bir

taşkınlığı belirterek sözlü ve yazılı anlatımda seslenme biçimi olarak kullanılmaktadır. Böylesine hitaplar öznenin muhataba karşı olan tutumundan dolayı hem pozitif hem de negatif anlam taşıyan hayvan adlarında kullanılır.

3. Hayvan Adlarının Mecaz ve Vokatif Oluşturma Durumları

İnsanların davranışlarında muhataplarıyla ilgili tavırlarında duygular, psikolojik durum, sevgi, nefret, gam, keder ve genel olarak muhataba karşı olumlu veya olumsuz tavırları yansıttıkları için dile getirilenler karşı tarafa olan tutumu gösterir. Böylesine duygusallık belirten hayvan adları vokatif olarak muhatapla ilgili hem olumlu hem de olumsuz sözlerle ifade edilmektedir. Olumsuz anlamda kullanılan hayvan isimleri öznenin entelektüel durumu, akli, fizikî yetersizlikleri ve psikolojik özelliklerine göre söylenir. Bu esnada kullanılan sözler aşağılayıcı mahiyet taşır.

Dilde bu sözcüksel anlambilimsel söz grubuna giren hayvan adlarının asıl fonksiyonu yalnızca adlandırma olarak kabul edilemez, çünkü bunlar bir kimseyi edebî sanatsal biçimde karakterize eden mecazi söz ve ifadeleri oluşturur. Dilimizdeki mecazi geçişlerin yönünü belirlemek, hangi hayvan ve kuş adlarının daha çok mecaz özelliği kazanması, onların kelime türetme sürecindeki rolü genelde halkın dünya görüşü düşünce tarzı, yaşamı, gelenek ve görenekleri vb. konusunda belirli fikirleri biçimlendirir.

Zoonimler metaforların oluşturulmasında önemli rol oynayan araçlardan biridir. “Metafor, bir konuyu, bir olayı başka bir konu ve olay perspektifinden, bir kavramsal alandan diğer bir kavramsal alan üzerinden anlama işlemidir” (Abdullayev 2013: 509). Tüm dillerde karşımıza çıkan metaforlar evrensel bir olgu haline gelmiş ve dış dünyadaki nesne ve olayların benzerliği sonucu ortaya çıkmıştır. Her milletin zevkine göre hayatında daha önemli yer tutan ve kendisi için ilginç olup dikkat çekici nesnelere ve olaylar metaforların oluşmasına yol açmıştır. Tamamen farklı nesnelere dâhili ve batini karşılaştırmasına dayanan metaforlaştırma süreci, “gerçeğin dil bilimsel imgesini” (Abdullayev 2013: 533) gözlerimizin önünde canlandırmamıza olanak sağlar.

Hayvan ve kuş adları ile mecaz durumuna gelme olayı bütün dillerde görülen lengüistik bir süreçtir. Bu tür metaforlar dilin çok daha eski çağlarına dayanmaktadır. İnsanlar eski çağlardan beri doğa olaylarını canlı varlıklar olarak kabul etmiş, kendilerini de bazı hayvanlara ve kuşlara benzetmiştir. “Çağdaş insana nazaran ilk insanların düşünce tarzı tamamen duygusal anlayışları ile betimlenmiştir. Dış dünyada olan eşyalar ve meydana gelen olayları tasvir etmesi ve dile getirmesinin esas sebebi de budur” (Adilov vd. 2019: 138). Doğanın bir parçası olan hayvan ve kuşlara ait özelliklerin genelleştirilmesi, onların insana adapte edilmesi metafor hâlini almasına sebep olmuştur.

Dilde vokatif sözcükler duygusallığı ve ifade gücünü ifade eder. “Duygusallığın olumlu ya da olumsuz karakteri tarafsız duruma göre belirlenir. Bu nedenle duygusallığı ifade eden birimleri iki alt grupta birleştirmek mümkündür: 1) olumsuz duyguları ifade edenler; 2) olumlu duyguları ifade edenler”

(Abbasəliyeva 2018: 33). Hayvan ve kuş isimleri seslendirme işlevinde duygusallığı ve ifade gücünü ifade etmekle birlikte olumlu ve olumsuz duyguları da belirtir. Ruxsarə Abbasəliyeva, dilde duygusallığın ve anlatımcılığın sözlü ve sözsüz yollarla ifade edilmesinden bahsettiği araştırmasında, duygunun sözel ifadesi olan işlevsel-anlamsal alanda vokatiflerin rolünü de göstermektedir (Abbasəliyeva 2018: 38).

Herhangi bir dilde bir hayvanın adının olumlu ve olumsuz anlamda ikinci bir mana kazanması, belirli karakterlerin mukayese örneği olarak ele alınması o dili konuşanların hayat tarzı ve diğer öğelerle ilintilidir. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan özellikle *kuzu*, *tavşan*, *ceylan*, *enik*, *eşek*, *köpek* vb. hayvan adları mecaz durumuna gelerek vokatif fonksiyonu kazanır. Her milletin fertlerinin bilincinde biçimlenen hayvan adlarının başkalaşması o halkın dünyaya bakışı ve onu algılamasıyla ilgili özelliklere göre millî karakter taşır. Bu süreç diğer taraftan milletlerin edebî anlayışının çeşitliliği, en eski inançları ile ilintili olarak onların milli ve etnik psikolojik portresinin canlandırılmasına da hizmet eder. Hayvan ve kuş adlarının mecaz durumuna gelmesi onların kelime türetme özellikleri yönünden dünya dilleri için bir tür evrensellik statüsüne malik olay olarak kabul edilmiş olsa da halkların milli kültürel değerleri mecazi geçişlerde belirli farklılıkların oluşmasına sebep olmaktadır. “Hayvanların davranışları, alışkanlıkları, doğal özellikleri genetik olduğundan onların bilimsel betimlenmesi evrenseldir, ancak insanların bilincinde yansıtılma biçimleri millî ve subjektiftir” (Muşkinova 2001: 115). Hayvan adlarının yardımı ile oluşan mecazi sözler millî dille ilgili özellikleri de yansıtır. Her halkın kendi hayat tarzı, kültürü, coğrafyası, yaşamı, gelenek göreneği, edebî anlayışı bu saha ile ilgili sözlerin duygusal yönden değerlendirilmesini etkilemiştir.

Bazen aynı hayvan adının çeşitli halklarda benzer veya farklı anlamlar taşıdığı görülmektedir. Örneğin, *tilki*, *güvercin* vb. gibi hayvan adlarının mecazi anlam kazanmasında eşitlik göze çarpmaktadır. İlahə Abdullayeva İngilizce hayvan isimleri ile ilgili vokatiflerden *koyun* (anlamaz, geri zekâlı), *it* (*köpek*) (yaramaz, alçak, namert), *inek* (iriyarı, biçimsiz), *maymun* (sevme, şımartma), *tavuk* (korkak), *hindi* (kendini beğenmiş), *sıçan* (korkak), *yılan* (yalancı, sinsî), *tilki* (kurnaz, dalavereci), *kuzu* (masum, günahsız, sakın), *kurt* (alçak, yaramaz) vb. gibi örnekleri göstererek İngilizcede muhabata karşı tutumun daha çok olumsuz anlamda kullandığını vurgulamıştır (Abdullayeva 2012: 111-112). Görüldüğü gibi bazı hayvan adlarının mecazi anlam kazanmasında ve vokatif olarak kullanılmasında yakınlık göze çarpmaktadır. Birçok dillerde insanla ilgili bazı nitelikleri belirtmek için aynı hayvan ve kuş adlarının mecaz anlamı kazandığı görülmektedir.

Anlambilimle ilgili olan bu alanın anlam zenginliği, duygusallığı, taşkınlığı, canlılığı onun edebî anlayışının ürünü olarak sıklıkla kullanılmasına sebep olmuştur. Hayvan adları ile belirli vokatif ifadeleri dile getiren şahsın muhabata karşı sevgi, iltifat, değer verme veya olumsuz tavır takınıldığı zaman oluşur. Örnek. *Yeri, maralım, yeri. Yeri, ceyranım, yeri (Hadi, maralım, hadi. Hadi*

ceylanım, hadi) (Hacıbəyli 2005a: 316); *Ah, sərxoşlar! Canavarlar!* (*Ah, sarhoşlar! Canavarlar!*) (Hüseyn 2005c: 290) vb.

Birinci ve üçüncü şahıs ekleri durum yönünden vokatif oluşturan eklerdir. Vokatif olan sözcükler hem iyelik hâlindeki kelimeye eklenmekle hem de birinci şahsın katılımı olmadan meydana gelmektedir. Bu vokatifler şahıs zamirlerine eklendiğinde birleşik hâlde anlam daha da güçlenir, çünkü şahıs zamirleri bu hitapta iltifatı, samimiliği, doğallığı daha da ileriye taşır. Hitabı güçlü olan sanatçılar, yazarlar bu tarz iltifat ve gönül okşama anlamına malik sözcükleri kullanarak imgelerin dilini şahsileştirerek esere tatlılık, doğallık kazandırmış olur. Örnek: *Nə üçün belə gec gəldin, mənim göyərcinim?* (*Neden böyle geç geldin, benim güvercinim?*) (Anar 2003a: 464); *Nurcahan nənən sənə qurban, a bizim maralımız, a bizim ceyranımız!* (*Nurcihan ninen sana kurban, a bizim maralımız, a bizim ceylanımız!*) (Vəzirov 2005: 30) vb.

Musa Adilov halkın dilindeki sabit vokatiflerin şahsi durumla ilgili vokatiflerden farklı olduğunu, sembolik sözcüklerin özellikle şiirde çok kullanıldığını, bunun da belirli sebeplerinin olduğunu vurgulamıştır. Araştırmacıya göre, “Vokatiflerin kendisinde bir hitap, seslenmenin kendisinde duygusallık hâkimdir. Diğer taraftan -ım⁴ eki birinci tekil şahıs zamiri (konuşan özne) ile ilgili olduğundan bu ekler de duygusallık katmanlarıyla öne çıkmaktadır. Bu yüzden de ek karakterindeki vokatif sözcükler duygusallık yönü ile daha güçlü, daha etkili olur. Bu tarz birimlerin anlamı da gösterişli olur, çünkü bunlar hitapla birlikte okşama, iltifat etme anlayışının ifadesine hizmet eder (Adilov 2019: 38). Örnek: *Gəl-gəl, maralım, gəl, gəl-gəl, ceyranım, gəl* (*Gel-gel, maralım, gel, gel-gel, ceylanım, gel*) (Hacıbəyli 2005a: 305); *Elxan, qalx, göyərcinim!* (*İlhan, kalk, güvercinim!*) (Cabbarlı 2005b: 312); *Hiç sıqılma, hər gecənin sonu gündüzdür, quzum!* (*Hiç sıkılma, her gecenin sonu gündüzdür, kuzum!*) (Hüseyn 2005b: 309); *A quzum, gəl yanına, Canımı verərəm mən yarım* (*A kuzum, gel yanına, Canımı veriririm ben yarım*) (Hacıbəyli 2005a: 252); *Nə var, dovşanım!* (*Ne var, tavşanım!*) (Cabbarlı 2005ç: 23) vb.

Musa Adilov’a göre edebî dilde kullanılan vokatif sözcüklerdeki -ım⁴ eki kalıplaşarak bu tür sözlüksel eke dönüşmüştür (Adilov 2019: 385). *Kuzum, balam/yavrum* vb. gibi vokatiflerde görülen ek tarih içinde ayrı bir ögeymiş gibi kullanılsa da günümüzde ilişkili oldukları kelimelerin bir parçası olarak kabul edilmektedir. “Vokatif sözcükler yalnız bir biçimde kalıplaşmış öğelerdir” (Adilov vd. 2019: 19). Bu tip vokatifleri isimden ayıran asıl özellik onların değişerek başka bir biçim almamasıdır. Yalın anlamlı sözcükler birinci ve üçüncü şahıs zamiri eki alarak durumsal vokatif özelliği kazanır. Buradaki gramer vaziyeti ise belirtildiği gibi leksik yapı kazanır. Sözlü halk edebiyatı örneği olan ninnilerde ve manilerde bu tip vokatiflerden daha fazla yararlanılır.

Her bir dilin sözlüğünde konu olumlu olarak değerlendirilirken kullanılan duygusal yönden taşkınlığı bildiren sözcükler içerik olarak yalın anlamlı – değerlendirme karakterli sözcüklere Həsərət Həsənov kelimelerde duygusal ve canlılığı bildiren yön hem bir düşüncüyü dile getirme, biçimlendirme hem de bir duyguyu belirtme aracı olduğunu belirtir. Araştırmacı *güzel* ve *güzelim* gibi

sözlerin anlamlarının aynı olduğuna işaret ederek ifade yönünden ilk kelimedede genelliği, ancak ikincide ise şahsiliği vurgular (Həsənov 1988: 204). Gerçekten de *kuzum*, *ceylanım*, *meralım*, *tavşanım* vb. gibi sözlerde objeye – güzel duygular beslenen bir kimseye karşı yakınlık, sevgi, okşama vb. gibi tutumlar yansıtılır. Örneğin, *Hiç təlaş etmə, quzum, dinlə bəni* (*Hiç təlaş etme, kuzum, dinle beni*) (Hüseyn 2005c: 41); *Al, quzum, hava pək sərin* (*Al, kuzum, hava pek serin*) (Hüseyn 2005c: 119); *Söyüşün də mənə qənd-şəkərdir, ay maralım* (*Küfürün də bana şekerdir, ey meralim!*) (Vəzirov 2005: 304); *Bax! Bax! Tərланım... Bax, qızlar səni yesinlər!* (*Bak! Bak! Terlanım... Bak, kızlar seni yesinler!*) (Vəzirov 2005: 64). Bu örneklerde coşku, taşkınlık bildiren sözler gerçeğin çeşitli yönlerine yazarın sübjektif yaklaşımı olup onun arzu ve istekleri doğrultusunda söylenmiştir.

Eski Türkçenin Doğu ve Batı Oğuzca kollarını en bariz özellikleriyle yansıtan “Dede Korkut Destanları”nda kullanılan hitap biçimleri hem estetik değerleri hem de duygusal yönleriyle ön plana çıkmaktadır. *Dünlüğü altun ban evimin kabzası oğul, kaza benzer kızımın-gelinimin çiçeği oğul! Oğul, oğul, ey oğul!* (Kitabi-Dədə Qorqud, 2004: 45); *Beri gelgil, arslanım oğul!* (Kitabi-Dədə Qorqud 2004: 80). Destan boyunca karşılaşılan çeşitli tiplerdeki hitap biçimleri maharetle kullanılmıştır. Destanda hayvan adlarının mecaz hâlini alması sıkça görülse de onların vokatif biçim almasına pek rastlanmaz.

Klasik edebiyatın önemli temsilcilerinden biri olan Nesimi'nin şiirlerinde vokatifler şiirlerin atmosferine etki edecek nitelikte kullanılmıştır: *Çırağım, şem'imü nurim, ziyamü yıldızım, şemsim/Hezarım, bülbülüm, kebkim, Nesimiyi- hoşelhanım!* (Nəsimi 2004: 125) Tamamen hitap tarzında yazılan gazelde durumsal vokatiflerin aynı cinsten olmaları üsluba renk katmış, hitabın etki gücünü artırmıştır. Vokatif sözlerin bu biçimde dizilişi gazelin diline müthiş bir ifade kudreti, duygusallık yüklemiş ve oldukça etkili bir coşku yaratmıştır. Görkemli şair *hezar*, *bülbül* ve *kebk* gibi kuş adlarını mecazi anlamda maharetle kullanarak bu sözlerin estetik fonksiyonundan yararlanmışır. Sunulan örnekte “hezar” Arapçada bülbül, “kebk” ise Farsçada keklik anlamındadır. Firuzə Məmmədli klasik şiirde hayvan adları içinde kuşların estetik edebî vasita olarak çok eski tarihlerden itibaren sıkça kullanıldığını, hayvan adlarının mecazi anlamda kullanılmasının ise nispeten sonraki dönemlere ait olduğunu belirtmiştir (Məmmədli 2004: 222). Gerçekten de klasik şiirde hayvan adları ile kıyasta kuş adları (ornitonim), özellikle de efsanevi kuşlar mecazi anlamda daha fazla kullanılmıştır. Klasik edebiyatta çağdaş dilde rastlanmayan bazı hitap şekillerinin de kullanıldığı belirlenmiştir. Özellikle klasik şiirde şairler hitap amaçlı olarak *şeha*, *perverdigara*, *hüdaya*, *hüdavenda* vb. vokatiflerle birlikte kendilerine hitaben de *Seyyida*, *Sabira* tipli ifadeler kullanmışlardır.

Hitap amaçlı sözlerin önemli özelliklerinden biri de onların tonlamaya göre cümlelerin diğer üyelerinden farklı olmasıdır. Sözün durumuna göre vokatif işlevi gördüğünü belirlemek için kendine yapılan vurgu da göz önünde bulundurulmalıdır. Yapılan vurguya göre o sözün genel veya yalın işlev taşıdığını belirlemek mümkündür. Örnek: *Nə var belə, sənə mənim bu canım qurban? Nə*

deyirsən, ay maralım? (Ne oldu böyle, sana bu canım kurban? Ne diyorsun, ey maralım?) (Vəzirov 2005: 70); *Al, quzum, hava pək sərin...* (Al, kuzum, hava pek serin...) (Hüseyn 2005b: 119). Bu sözler konuşmada vurgulama açısından bir farklılık oluşturmaktadır. Diyalogda sözlerin sıralanışı konuşma süreci ile ilişkili olduğu için kelimeler konuşma esnasında telaffuza, vurguya uygun olarak farklılık oluşturur.

Bazı durumlarda hayvan adları tamlayanla birlikte kullanılarak söz öbekleri oluşturur ve bu esnada muhataba karşı duygusal yaklaşım daha güçlü ifade edilmiş olur. Örneğin: *Azad qartallar, irəli, urra!* (*Azad kartallar, ileri, yaşasın!*); (Cabbarlı 2005b: 340); *Körpə quzum, ağ günə çıx!* (*Körpe kuzum, ağ güne çık (mutlu yaşa)*) (Vurgun 2005ç: 59); *Gözlərin kormu? Sayğısız bayquş!* (*Gözlerin kör mü? Sayğısız baykuş!*) (Hüseyn 2005ç: 63); *Əlvida, vəfasız sığırçınım!* (*Elveda, vefasız sığırçığım!*) (Anar 2003a: 464) vb.

Bazı durumlarda konuşanlar tarafından olumlu yaklaşılan hayvan adları muhatabı sevmeye, değer verme gayesiyle değil de kinaye olarak kullanılır. Örnek: *Əzizim, quzum, gözüüm, mən pul alıram, sən yox?* (*Azizim, kuzum, gözüm, ben para kazanıyorum, sen ise değil?*) (Cabbarlı 2005b: 245); *Ha-ha-ha! Canlı oyuncaq, gülünc əyləncə! Əyləndir, quzum, əyləndir!* (*Ha-ha-ha! Canlı oyuncak, komik eğlence! Eğlendir kuzum, eğlendir!*) (Cabbarlı 2005b: 223) vb.

Hayvan adlarının vokatif özellikleri söz konusu yapıldığında bu adların olumsuz anlamda kullanmasından da bahsedilmelidir. Bazen muhataba hitaben kullanılan hayvan adları aşağılayıcı, kırıcı gaye taşır. Söz ustaları yazıda kullanılan edebî tipin özelliklerini açıp göstermek, nefret, mizah, alegori oluşturmak gayesiyle kaba sözler kullanır. Örnek: *Səni mən öldürəcəyəm. Dur, qoca tülkü!* (*Seni ben öldüreceğim. Kalk, ihtiyar tilki!*) (Cabbarlı 2005b: 320); *Bu nə yaltaqlıq? Ədəbsiz canavar!* (*Bu ne yalalaklık? Edepsiz canavar!*) (Hüseyn 2005ç: 32).

Görüldüğü gibi bu hitaplarda olumsuz yaklaşım ve anlam kendini göstermektedir. Muhataba olumsuz yaklaşım gösterildiği zaman kullanılan vokatif kelimelere göz atacak olursak hayvan adlarının daha çok bu işlevleri yüklendiği görülür. Bu durum genelde bütün dillerde kendini gösterir. Olumsuz anlamda kullanılan vokatiflere toplum içinde pek kullanılmayan, etik olmayan söz ve ifadeler dâhildir. Bu tarz ifadeler de özellikle günlük konuşma için geçerlidir.

Hayvan adları “oğlu”, “kızı”, “biri”, “çocuğu” sözleri ile birlikte kullanılarak “hayvan oğlu hayvan” (heyvan oğlu heyvan), “it kızı it” (it kızı it), “eşek oğlu eşek” (eşşək oğlu eşşək), “çakal oğlu çakal” (çaqqal oğlu çaqqal), “tilki herif” (tülkünün biri), “domuz yavrusu” (donuz balası), “hayvan yavrusu” (heyvan balası) vb. gibi olumsuz anlam ifade eden söylemler oluşturmuştur. Bu tip söylemlerdeki ilk bileşen sonda tekrar edebilir. Bu da duygunun, hitabın sert biçimde ifade edilmesine hizmet eder ve duygusallık oluşturur. Firəngiz Ağayeva’ya göre, “Bu ifade tipi özel bir cümle düzeni oluşturur ve bu cümle düzeninde kullanılan herhangi bir öge (hatta tam nötr sözler bile) olumsuz ifade kazanır” (Ağayeva 1983: 37). Bazı durumlarda yazının üslubu göz önünde bulundurularak bu tür ifadeler kullanılır. Örnek: *Ay heyvan oğlu heyvan! Mən sənə özgə tərəfə getmə, bura özgələri gəlməsin demədim?* (*Hay hayvan oğlu*

hayvan! *Ben sana demedim mi başka bir yana gitme, buraya kimseler falan gelmesin.?*) (Cabbarlı 2005b: 314); **Köpəkoğlu**, *sən qərər aparırsan! (Köpəkoğlu, önyargılısın!)* (Paşayev 2005: 265); *Hələ o qədər ac qalmamışıq. İt uşağı!* (*Henüz o kadar aç kalmadık. İt soyu!*) (Paşayev 2005: 36); **İt oğlu it**, *indi ver cavabını; Haydı, meymun balası (İt oğlu it, şimdi ver cevabını; Hadi, maymun yavrusu!)* (Paşayev 2005: 10) vb. görüldüğü gibi bu tür sentaktik kalıplarda hitap daha sert, daha duygusal olmaktadır. Son örnekteki ifadenin ise daha küçük yaşta olanlar için söylendiği görülmektedir. *Maymun* kelimesi bazı dillerde de muhataba karşı sevgi anlamında kullanılır.

Bazı durumlarda yazar imgenin diliyle hayvan adlarını hitap amaçlı kullanırken hakaret ifadesi olarak aşağılanan şahsa hayvan isimleriyle birlikte diğer aşağılayıcı kaba sözler de kullanılır. Bunların her ikisinin aynı anda kullanılması hakaretin seviyesini daha da yükseltmiş olur. Bazı örnekler: **Eşşək, məlun!** *Sənin sözün də var ata qabağında danışmağa?! Bəsdir, Allahı sevirsən, gəl gedək. Biiiman, kaftar, murdar!* (**Eşək, melun!** *Babanın karşısında konuşacak sözün de mi var?!; Yeter, Allah'ı seviyorsan gel gidelim. İmansız, moruk, murdar!*) (Vəzirov 2005: 48); *Hələ sən get qanqal otlar. Mən də Nurcahanam, sənin kimiləri çox xaltalamışam, ay it!* (*Git de deve kengeli ye. Ben de Nurcihanım, senin gibilerini çook yularlamışım be köpek!*) (Vəzirov 2005: 36). Bu tarz olumsuz anlamlı hitap şekillerinde serzeniş, aşağılama, hiddet vb. duygular daha taşkın olduğundan duygusallığın seviyesi de yüksek olur.

Vokatif sözler üslup olarak günlük konuşmalarda sıkça kullanılmaktadır. Edebî üslupta söz ustaları eserlerindeki tipin karakteristik özelliklerini göstermek ve de imgelerin birbirlerine karşı olan tavrını ifade etmek için durum vokatiflerini sıkça kullanır. Örneklere bakacak olursak, vokatifler daha çok dram eserlerinde, diyalogda kullanılır ve bunlar vasıtası ile okuyucuya belirli seviyede mesaj ulaştırılmış olur.

Muhataba hitap esnasında hayvan adlarından önce “a” ve “ay” gibi ünlemler kullanılır. Bunlar da hitaptaki duygusallığı güçlendirir. Bu tür hitaplar muhataba hem olumlu hem de olumsuz tavır takınıldığında kullanılır. Örnek: **Ay maralım, Gülnaz, bala, ay maralım, Gülnaz!** (**Ey maralım, Gülnaz, yavrum, ey maralım, Gülnaz!**) (Hacıbəyli 2005a: 271); **Ay heyvan, danışma deyirəm!** (**Ey hayvan, konuşma diyorum!**) (Hacıbəyli 2005a: 252); *Niyə dağıdırsan, a bayquş? – deyə qışqırdı (Neden dağıtıyorsun, a baykuş?– diye haykırdı)* (Paşayev 2005: 102). Bu örneklerdeki “a” ve “ay” ünlemleri muhatapla ilgili düşünceleri ve duyguları belirten sözlerle kullanıldığında hitap işlevinde duygusallığı daha da güçlendirmiş olur.

Firəngiz Ağayeva'nın kanaatince, “Hitapta muhatapla ilgili olumlu veya olumsuz düşüncenin seviyesi çeşitli biçimlerde oluşur. Karşı tarafla ilgili olan bu tür değerlendirmelerin genel yönü geniş anlamda olumlu ve olumsuz özellikler arz etmesidir. Konuşmada olumsuz düşüncüyü ifade eden söylemlerin daha geniş kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bazı dillerdeki materyaller ile kıyas edildiğinde (örneğin İngilizce) Azerbaycan Türkçesinde olumsuz düşüncüyü dile getiren söylemlerin daha yaygın olduğu görülmektedir” (Ağayeva 1983: 29). Gerçekten

de özellikle konuşma dilinde kuş ve hayvan adlarının muhataba karşı olumsuz anlamdaki düşünceleri dile getirmede sıkça kullanıldığı görülmektedir. Edebî eserlerden alınarak sunulan örneklerde de görüldüğü gibi hayvan adlarının olumsuz yönde ikinci anlamda çağırışım yaptığı da anlaşılmaktadır.

4. Sonuç

Azerbaycan Türkçesindeki vokatiflerin incelenmesinden, lengüistik özelliklerinden bahsederken dil bilimimizde bu sözlerle ilgili olan araştırmalara müracaat ettik. Vokatiflerin lengüistik tahlili insanlara, hayvanlara ve kuşlara seslenme gayesiyle kullanılan vokatiflerin asıl fonksiyonu seslenme bildirmesidir. Bu tür sözler asıl vokatifler olarak kabul edilmektedir ve dil biliminde ünlemler, taklit sözleri, imperatifler ve hitaplarla karıştırılmaktadır.

Dile getirilenler göz önüne alındığında hitap sahibinin duygusal durumundan muhataba duyulan yaklaşım doğrultusunda çeşitli vokatif kelimeler kullanılır. Hitap esnasında kullanılan sözlerin bir kısmı vokatif olsa da bazıları durum ünlemi işlevini gerçekleştirir. Yalın durumlu kelimeler belirli üslup açısından durum ünlemi görevini üstlenerek vokatif eylemi gerçekleştirir. Bu tarz sözlerin durum vokatif özelliği, söylemdeki özel morfolojik araçların yardımı ile gerçekleşir.

Durumsal vokatifler çeşitli sözcükler vasıtasıyla dile getirilmektedir. Dil biliminde kendine has özelliği ile belirgin olan sözlerden bazıları hayvan adlarında belirli bir üslup dâhilinde vokatif özelliği kazanır ve belirli bir yaklaşımı yansıtır. Hayvan ve kuş adları hem özel hem de zarf tümleci ile birlikte kullanılarak hitapta duygusallığı ve coşkuyu arttırmış olur. Gösterilen örneklerden hareket ederek Azerbaycan Türkçesinde hayvan adlarının olumlu olarak yüklenen ikinci anlamıyla *ceylan*, *tavşan*, *güvercin*, *maral*, *kedi*, *kelebek* vb. adlar mecazi anlam yüklenerek muhataba sunulur. Karşıdaki muhataba olumsuz tavır takınıldığı zaman ise *köpek*, *eşek*, *sıpa*, *canavar*, *hayvan*, *tilki*, *baykuş* vb. hayvan adları yardımıyla oluşan birleşik kelime ve ifadeler vokatif işlevi yüklenir. Muhataba karşı olumlu ve olumsuz tavırları ifade etmek amacı ile hayvan adlarının kullanılması bir dil olayı olarak her dilde mevcuttur. Hayvan adları ile dile getirilen vokatif sözler sözlü ve yazılı edebiyatta ifadeye belirli bir canlılık kazandıran üslupsal karakteriyle özel önem kazanır.

5. Kaynakça

- ABBASƏLİYEVƏ, Ruxsarə (2018). *Dildə ekspressivlik və emosionallığın verbal və qeyri- verbal ifadə vasitələri*. Bakı: CBS Polygraphic Production.
- ABDULLAYEV, Sərxan (2013). *Qeyri-səlis dilçilik təcrübəsi*. Bakı: Victory.
- ABDULLAYEVƏ, İlahə (2012). *Müasir ingilis və Azərbaycan dilində müraciət bildirən sözlərin pragmatik xüsusiyyətləri*, filol. üzrə fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti.
- ADİLOV, Musa (2019). *Azərbaycan dilində təqlidi sözlər*. Bakı: Elm və təhsil.
- ADİLOV, Musa; VERDİYEVƏ, Zenfira; AĞAYEVƏ, Firəngiz (2019). *Azərbaycan dilinin semasiologiyası*. Bakı: Elm.

- AĞAYEVA, Firəngiz (1983). *Azərbaycan danışq dilində nominativ konstruksiyalar*. Bakı: ADU.
- ANAR (2003a). *Əsərlər*. Bakı: Nurlan.
- CABBARLI, Cəfər (2005b). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- CABBARLI, Cəfər (2005ç). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- CAVİD, Hüseyn (2005b). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Lider.
- CAVİD, Hüseyn (2005c). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Lider.
- CAVİD, Hüseyn (2005ç). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Lider.
- DEMİRBAŞ, Merve (2017). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Seslenme Sözləri. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6(4), 2154-2181.
- DOĞRU, Fatih (2018). Seslenme Sözləri ve Genel Türkçe Sözlüklerdeki Görünümü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Haziran 19(1), 135-150
- ƏZİZOĞLU, Elbrus (2016). *Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası: Dialekt sisteminin təşəkkülü və inkişafı*. Bakı: Elm və təhsil.
- HACIBƏYLİ, Üzeyir (2005a). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- HACIYEV, Kamal (1999). *Azərbaycan dilində xüsusi nitq hissələri*. Bakı: Çarşıoğlu.
- HACIYEV, Kamal (2005). *Azərbaycan dilində nida*. Bakı: Nurlan.
- HACIYEVA, Nərgiz (2007). *Azərbaycan dilində vokativlər*. Bakı: MBM nəşriyyatı.
- HƏSƏNOV, Həsərət (1988). *Müasir Azərbaycan dilinin leksikası*. Bakı: Maarif nəşriyyatı.
- İMƏDƏDDİN Nəsimi (2004). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Lider.
- Kitabi-Dədə Qorqud, (Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər) (2004). Tərtib edən: S.Əlizadə. Bakı: Öndər.
- GENCAY, Naziyet (2012). Kuzey Kıbrıs Türk Ağızlarında Kalıp Sözlər, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs.
- LEECH, G. (1999). 'The distribution and function of vocatives in American and British English conversation'. In H. Hasselgard and S. Oksefjell (eds.), *Out of corpus*. Amsterdam: Rodopi, 107-118.
- MAHMUD Kaşğari (2006a). *Divanü lüğət-it-türk*. Tərt.ed.: Ramiz Əsgər, Bakı: Ozan.
- MAHMUD Kaşğari (2006b). *Divanü lüğət-it-türk*. Tərt.ed.: Ramiz Əsgər, Bakı: Ozan.
- MAHMUD Kaşğari (2006c). *Divanü lüğət-it-türk*. Tərt.ed.: Ramiz Əsgər, Bakı: Ozan.
- MƏHƏRRƏMLİ, Qulu; İSMAYİLOV, Rafiq (2018). *Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti*. Bakı: Altun kitab.
- MƏMMƏDLİ, Firuzə (2004). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Nurlan.
- MICHAEL, J.Mc Carthy; ANNE O'Keeffe "What's in a Name?": Vocatives in Casual Conversations and Radio Phone-in Calls
<https://core.ac.uk/download/pdf/47242635.pdf> (Erişim tarixi: 10.01.2024)
- MUŞKİNOVA, E.N. (2001). Zoometafora v yazıkovoy kartine mira ruskoko i anqliyskoqo yazıkov, İzvestiya vıssix ucebnyx zavedeniy. Povoljskiy region. Qumanitarniy nauki, №4 (20), c. 114-120.
- PAŞAYEV, Mir Cəlal (2005). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- POTSELUYEVSKI, A.P. (1944). K voprosu o drevneyşem tipe zvukovoy reči. Aşxabad.
- QURBANOV, Afad (2019). *Ümumi dilçilik*. Bakı.
- SEYİDOV, Yusif (2006). *Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya*. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı.
- VƏZİROV, Nəcəf bəy (2005). *Əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- VURĞUN, Səməd (2005ç). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- XƏLİLOV, Buludxan (2016). *Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası*. Bakı: Papirus NP nəşriyyatı.
- ZWICKY, A.M., (1974). 'Hey whatsyourname!'. Chicago linguistic society, 10: 787-801.
<https://web.stanford.edu/~zwicky/hey-whatsyourname.pdf>. (Erişim tarixi:12.01.2024).

Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te Geçen Astronomik Unsurlardaki İsim Karışıklığı ve Çözüm Teklifi

Name Confusion in Astronomical Elements in Kutadgu Bilig and Divanu
Lugati't-Türk and a Solution Proposal

Hasan Ali Güneş

Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ / Türkiye

e-posta hagunes@nku.edu.tr

orcid [0000-0002-5240-4731](https://orcid.org/0000-0002-5240-4731)

doi [10.54316/dilarastirmalari.1463617](https://doi.org/10.54316/dilarastirmalari.1463617)

Atıf

Citation

Güneş, Hasan Ali (2024).
Kutadgu Bilig ve Dîvânu
Lugâti't-Türk'te Geçen
Astronomik Unsurlardaki
İsim Karışıklığı ve Çözüm
Teklifi. *Dil Araştırmaları*,
35: 259-276.

Başvuru

Submitted

02.04.2024

Revizyon

Revised

04.06.2024

Kabul

Accepted

19.08.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem
tarafından incelenmiş ve

Öz

Gökyüzü, gezegenler ve yıldızlar tarih boyunca insanlığın merakını cezbetmiş ve pek çok farklı milletin ve medeniyetin sanat eserinde kendilerine yer bulmuştur. Zaman zaman ilah olarak da kabul edilen gök cisimleri, insanlar tarafından hayranlık, korku ve merakla izlenmiştir. Bu merak üzerine yapılan gözlemler zamanla astronomi ve astrolojiyi doğurmuştur.

Türk dilinin iki kadim eseri Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te de gökyüzü, gezegenler, yıldızlar ve takımyıldızlarla alakalı detaylı gözlemlere ve bilgilere yer verilmiştir. Bu eserler üzerine uzun yıllar boyunca kapsamlı çalışmalar yapan araştırmacıların gökyüzü terimlerine farklı farklı manalar verdikleri bu sebeple de bu terimlerin anlamlarında bir karışıklık olduğu gözlenmektedir.

Bu çalışmada, belirtilen eserlerde yer alan *Karakuş*, *Terazi*, *Bakırsukun*, *Yıldrık*, *Adgır* gibi gezegen, yıldız, takımyıldız isimlerinin günümüzde hangi isimlerle anıldıkları tespit edilerek bu gök cisimlerini adlandırmadaki karışıklık çözülmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karakuş, Terazi, Müşteri, Zühre, Merih.

ABSTRACT

The sky, planets and stars have attracted the curiosity of humanity throughout history and have found a place in the works of art of many different nations and civilizations. Celestial bodies, sometimes accepted as gods, have been watched by people with

makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

admiration, fear and curiosity. Observations made on this curiosity gave birth to astronomy and astrology over time.

Detailed observations and information about the sky, planets, stars and constellations are included in Kutadgu Bilig and Divanu Lugati't-Türk, two ancient works of the Turkish language. It is observed that researchers who have conducted comprehensive studies on these works for many years have given different meanings to sky terms, and therefore there is confusion in the meanings of these terms.

In this study, the confusion in naming these celestial bodies will be tried to be resolved by determining the names by which planets, stars and constellations such as *Karakuş*, *Terazi*, *Bakırsukun*, *Yıldırık*, *Adgır* in these works are called today.

Keywords: Karakuş, Libra, Jupiter, Venus, Mars.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Kutadgu Bilig and Divânu Lugâti't-Türk are among the most important and oldest works of the Turkish language. These works, which are very important sources of Turkish language and culture, have attracted the attention of many researchers since the day they were discovered and have been the subject of hundreds of studies. The subject of this study is the naming of celestial entities such as planets, stars and constellations in these works.

Problem: Although researchers have shed light on many issues, they have not been able to reach a consensus on the content of the celestial beings in these works, so confusion has arisen regarding the meaning of celestial terms. The purpose of this article is to eliminate confusion in the naming of these celestial beings.

Methodology: In this article, previously valuable studies have been reviewed, how researchers named celestial terms, and the source and technique of these namings were mentioned. Thus, the terms on which researchers agree and on which they disagree are revealed.

Since sky terms and descriptions are included in detail in both works, especially in Kutadgu Bilig, it is obvious that it is not possible to solve the confusion regarding celestial terms in these works with only knowledge of language and literature. Based on this, an interdisciplinary study had to be carried out by applying sciences such as geography and astronomy. For example, it can be known that the star mentioned in the work as "Yıldırık", which some researchers call the star "Süheyl, Canopus", cannot be Süheyl/Canopus, by knowing that Canopus is not visible from that city in the northern latitudes where the book was written, that is, by using knowledge of geography and astronomy.

Later, based on the fact that the sky descriptions in Kutadgu Bilig are very realistic, the idea emerged that the poet might have actually written these parts by looking at the sky at that moment. Thanks to computer applications that can be called modern astrolabes, as a result of long efforts and many trials, the sky positions at the time the work was written were created and the descriptions in Kutadgu Bilig were provided.

Thanks to the poet's detailed descriptions of stars, constellations and planets, such as "rising, setting, shifting from top to side...", the real names of planets, stars and zodiac signs on which no consensus could be established could be determined through these sky maps.

Findings: The most important finding about the works in this study is that the name "Karakuş" is not Libra or Jupiter; It is actually the planet Venus. It is understood that the confusion was largely caused by the expression "Libra star" given by Mahmud of Kashgar for Karakuş.

A similar situation has been confirmed by sky maps, and the word Erentüz/Erentiz, which means both Gemini and Jupiter, is actually just Gemini. It is understood that the naming of the planet Mars, which is known by names such as Bakırsukun/Bakırsokım/Kürüd, is also accurate.

It has been concluded that Yıldırık and Adgır stars are separate stars and their real meanings are Procyon / Öncü and Sirius / Akyıldız.

All these aside, the most important issue that emerges from this study is the greatness of Yusuf Has Hacib, the author of Kutadgu Bilig. If the poet had not included these sky descriptions in his work in the smallest detail, the real meanings of the planet and star names in his work would never be learned, and researchers would argue endlessly. The poet is so great that he reaches back 1000 years after the completion of the work and ensures the correct meaning of his work.

Results: The celestial terms in these two very important works of the Turkish language were examined, and the real meanings of these terms were determined and confirmed by using the information obtained here together with the knowledge of geography and astronomy. Thus, the name confusion that existed in these works was eliminated.

0. Giriş

Türk tarihi ve Türk dilinin iki temel eseri Kutadgu Bilig (KB) ve Divânu Lugâti't-Türk'te (DLT) pek çok konu ve kavramın yanı sıra gökyüzünden, gezegenlerden, yıldızlardan ve takımyıldızlardan da bahsedilir. Bu iki eserde yıldız, gezegen ve takımyıldız karşılıkları için verilen ve birbirleriyle çelişen manalar araştırmacıların farklı yorumlar ve açıklamalar getirmesine sebep olmuştur.

Eserlerde geçen kavramları ve araştırmacıların yorumlarını incelemeye geçmeden önce astronomiye dair bazı temel kavramların açıklanmasının gerekli olduğu kanaatindeyiz. Astronomi ve astrolojiye dair temel bir bilgi olmadan eserlerdeki bu kavram karışıklığını çözmek mümkün olmayacaktır.

Gezegen, bir yıldız etrafında belli bir yörünge çevresinde dönen gök cisimleridir. Eski astronomi bilgisine göre ise Dünya evrenin merkezinde olduğu için Güneş ve diğer gezegenlerin Dünya'nın etrafında döndüğüne inanılırdı. Bu gezegenler Dünya'ya yakından uzağa sıralı olarak Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn'dür (Unat 2013: 35). Eski münecimler Güneş'in bir yıldız olduğunun bilincindeydi fakat Güneş de diğer gezegenler gibi burçlar kuşağı üzerinde seyahat ettiği için o da gezegen, seyyâre olarak adlandırılmaktaydı. Bu gezegenler “yedi gezegen, yedi seyyâre, yedi encüm, yedi yıldız, seb'a-i seyyâr” gibi isimlerle de anılmaktaydı (Güneş 2024: 30).

Yine eski münecimler de halk da gezegenlerin yıldız olmadığını bilmekteydi. Buna rağmen halk ağzında bu gezegenler yıldız olarak da adlandırılmaktaydı. Günümüzde bile Venüs için “Seher yıldızı, Tan yıldızı, Akşam yıldızı” gibi isimler kullanılmaktadır (Güneş 2024: 346).

Uranüs, Neptün, Plüton teleskopun icadından sonra keşfedilen, çıplak gözle görülmeyen gök cisimleridir. Bu sebeple de eski eserlerde Uranüs, Neptün ve Plüton'dan bahsedilmez (Güneş 2024: 120).

Yıldız, ısı ve ışık kaynağı olan gök küreleridir. Samanyolu galaksisi üzerinde milyarlarcası bulunmaktadır. Yıldızlar gökyüzünde sabit gibi göründüklerinden “sâbitât” olarak adlandırılırlar fakat esasında onlar da hareket etmektedir. Güneş burçlar kuşağı üzerindeki tam bir dönüşünü bir yılda yaparken sabit yıldızlar 26.000 yılda devirlerini tamamlar. Buna “presesyon” denir (Döşer 2021: 20). Eski

astronomi bilgisine göre Satürn'den sonra “sabit yıldızlar feleği” yer almaktadır (Kurnaz 1995: 306)

Takımyıldız, yıldızların bir araya gelmesiyle oluşan yıldız topluluklarıdır. Bu yıldızlar gerçekte birbirlerinden çok uzak ve bağımsız olsa da iki boyutlu düzlemde birbirlerine yakın görünmektedirler. Takımyıldızların şekilleri insanlar tarafından bazı mitolojik hayvan ve nesnelere benzetilerek akılda kalıcı olmaları sağlanmıştır. Batlamyus 48 takımyıldız listelemiştir. Günümüzde ise modern takımyıldızların sayısı 88'dir (Döşer 2021: 27,34).

Burç, yörünge düzleminin 12 eşit parçaya bölünmesiyle oluşan 30'ar derecelik kısımlardır. Burçların gökyüzündeki farazi yerleri sabittir, değişmez. Eski metinlerde burç kelimesi hem takımyıldız hem de astrolojik burç manasında kullanılmaktadır fakat esasında ikisi farklı şeylerdir. Aslan burcunun gökyüzündeki yeri asla değişmezken Aslan takımyıldızı sürekli bir devir halindedir (Döşer, 2020: 155).

Bu makalede, kadim eserlerimizde yer alan yıldız, takımyıldız ve gezegen isimleri hem müstakil hem bir bütün olarak incelenecek, bu muazzam göksel kürelere dair verilen bilgilerin astronomik olarak tutarlı olup olmadığı tartışılacaktır. Teorik bilgilerin yanı sıra özellikle Kutadgu Bilig'de resmedilen gökyüzü tasvirlerinin astronomik açıdan isabeti üzerinde durulacaktır. Bunu sağlayabilmek için de eserin yazıldığı tarihlerdeki gökyüzü konumları bilgisayar uygulamaları sayesinde hesaplanarak tablolar halinde sunulacaktır.

Bu alanda ve konuda yapılmış dil ve astronomi çalışmaları da incelenecek ve araştırmacıların bu göksel küreleri adlandırmada birleştikleri veya ayrıldıkları noktalar tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece adlandırmada ortaya çıkan farklılıkların sebepleri analiz edilip ilgili yıldız ve gezegenlerin gerçek isimleri belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Karakuş

Türk edebiyatının ana kaynaklarından Kutadgu Bilig ve Divânu Lugâti't-Türk'te (DLT) gezegen, yıldız ve takımyıldız isimlerine farklı bölümlerde tesadüf edilir. Bunlardan biri “kara kuş” olarak karşımıza çıkar:

4888. udıp bardı azrak odundı yana
töpüdin savılmış **bakırsukuna**

(Biraz uykuya daldı, tekrar uyandı. Merih tepeden kenara kaymıştı.)

4889. yana kördi **ülker** savılmış başı
togardın **çadan** kopmuş örlep tuşı

(Tekrar baktı, Ülker'in başı ufka kaymış karşısında şarktan Akrep doğup yükselmişti.) (Çağbayır 2019:361)

6216. usı kelmedi turdı baktı yana
kör **ülker** savulmuş uçukmuş tüne

(Uykusu gelmedi, kalktı, tekrar baktı. Ülker yıldızı aşağı kaymış ve gece sonuna yaklaşmıştı.)

6218. yatıp bardı azrak odındı turup
yaşıl kökke baktı yokaru körüp

(Biraz yattı, uyudu. Uyanıp kalktı, başını kaldırıp gökyüzüne baktı.)

6219. togardın **kara kuş** kopup örledi
yağı ot kötürmiş teg ot yıldıradı

(Doğudan Karakuş çıktı, yükseldi. Düşman ateş taşırılmış gibi ateş parladı.)

6220. yetiken kötürdi yana baş örü
tünitti yana **yıldırık adgır** naru

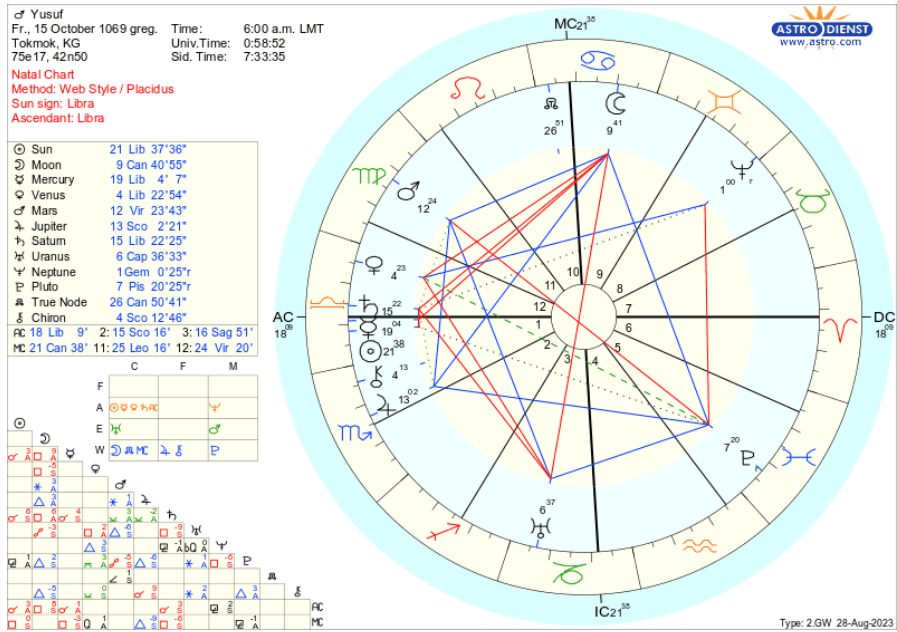
(Yedikardeşler başını yukarı kaldırdı. Yıldırık Aygır burcuna doğru eğildi.)

6221. **erentiz** başı endi yerke yaguk
yaşık baş kötürdi yüz açtı yaruk

(İkizlerin başı ufka kadar indi. Güneş başını kaldırdı ve parlak yüzünü açtı.) (Çağbayır 2019: 433)

Öncelikle Kutadgu Bilig'deki beyitleri inceleyelim. Beyitlerden anlaşıldığı üzere bir gökyüzü tasviri yapılmaktadır. Kahramanımız gece yatağa yatar fakat uyku tutmayınca aralıklı olarak gökyüzüne bakar ve çeşitli yıldızları görür. Buradaki yıldızları daha iyi anlayabilmek, görebilmek için eserin yazıldığı tarih aralığındaki gökyüzü konumları araştırıldı. Girilen yer, tarih ve saat aralığında gezegen ve yıldızların o bölgede nasıl görüldüğünü tespit edebilen bir bilgisayar uygulaması sayesinde eserin yazıldığı yer ve tarihte yani 1069-1070 tarihleri arasında bugün Tokmok olarak bilinen Balasagun şehrinde "*natal harita*" olarak da bilinen gökyüzü haritası oluşturulmaya çalışıldı. Şairin verdiği yıldızların doğup batmasına göre çeşitli denemelerden sonra 15 Ekim 1069 tarihli göksel harita çıkarıldı. Aşağıdaki haritada AC (ascendant) doğu ufkunu, DC (descendant) batı ufkunu, MC göğün tepe noktasını ve güney yönünü ifade eder. Haritada Terazi burcu yükselmekte, yani doğmakta, Koç burcu ise alçalmakta, batmaktadır.

Harita 1. 15 Ekim 1069 tarihli gökyüzü haritası (astro.com, 2024)

4888. beyitte şair Merih yani Mars'ın tepeden yana kaydığını ifade etmişti. Haritaya baktığımızda Mars (♂ sembolü ile gösterilir) Başak burcunda ve göğün tepesine doğru yükselmekte. Yani şairin tepeden yana kaymıştı ifadesi harita ile tutarlı. Sonraki beyitte “Tekrar baktı, Ülker'in başı ufka kaymış karşısında şarktan Akrep doğup yükselmişti.” ifadesi mevcuttur. Ülker, Boğa takımyıldızı üzerinde yer alır. O dönem için yaklaşık 15 derece Boğa burcunda (♉) konumdadır. Haritaya baktığımızda Boğa burcu batmakta, doğudan ise Akrep (♏) yükselmek üzeredir.

Mesnevinin ilerleyen bölümlerinde yine bir gökyüzü tasviri bulunmaktadır. 6216. beyitte Ülker batmak üzere ve gecenin sonu yaklaşmaktadır. Sonraki beyitte “yaşıl kökğe baktı” ifadesiyle havanın aydınlanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Haritaya bakıldığında gerçekten de Güneş'in (☉) ufku hemen altında olduğu görülebilir.

Sonraki beyitte “Doğudan Karakuş çıktı, yükseldi” ifadesi yer alır. Haritada yükselmekte olan burç Terazi (♎) yükselen gezegen ise Venüs'tür (♀). Satürn ve Merkür de Güneş'ten önce doğmakta fakat Güneş'e çok yakın oldukları için onları gözlemlemek pek mümkün değildir. “Karakuş” ile kastedilenin Terazi takımyıldızı olması da mümkün değildir. Nitekim Güneş ufka yakın, hava aydınlanmak üzere, Terazi takımyıldızı çok parlak yıldızlar barındırmaz. Bu sebeple Terazi takımyıldızının sabaha karşı görünmesi pek olası değildir.

Eserin farklı bir bölümünde yine bir gökyüzü tasviri vardır, burada sabaha karşı doğan Erentiz yani İkizler takımyıldızından yola çıkarak 15 Haziran tarihli bir gökyüzü haritası çıkarıldı.

5675. baka kördi öndün kara kuş togup
kopa keldi yerdin yalın teg bolup

(Baktı ve gördü ki önce Kara kuş yıldızı doğdu, alev gibi yerden yükselmeye başladı.)

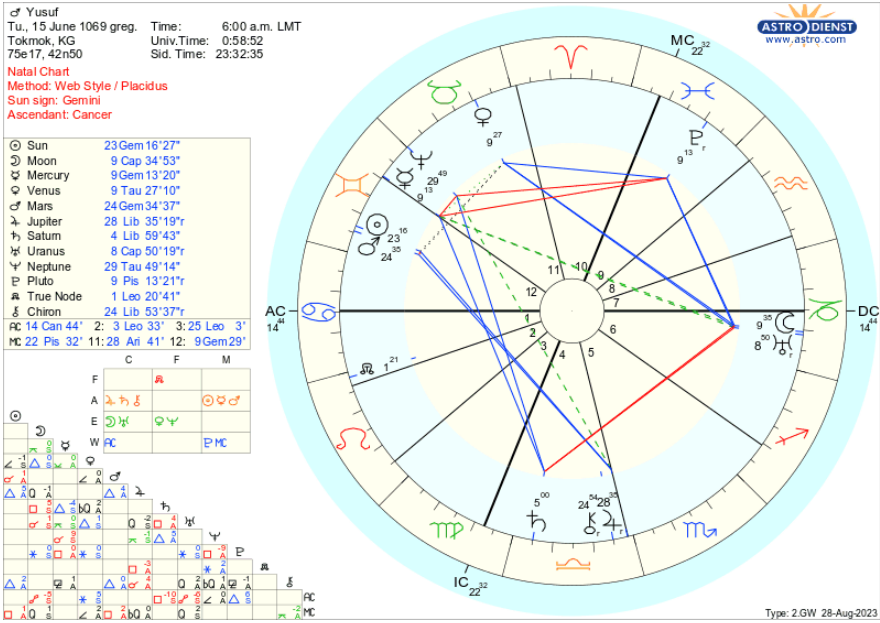
5676. yarudi basa yıldırık adgır bile
tizildi erentiz özin belgüle

(Sonra Akyıldız ile Demirkazık yıldızları parladı, Erendiz katıldı. Bu yıldızları kendin belirle.)

5678. kötürdi yaşık baktı maşrık tapa
körüv agdı yerdin yokarı kopa

(Başını kaldırdı ve doğuya doğru baktı, güneşin yerden koparak yükselmeye başladığını gördü.) (Çağbayır 2019: 404)

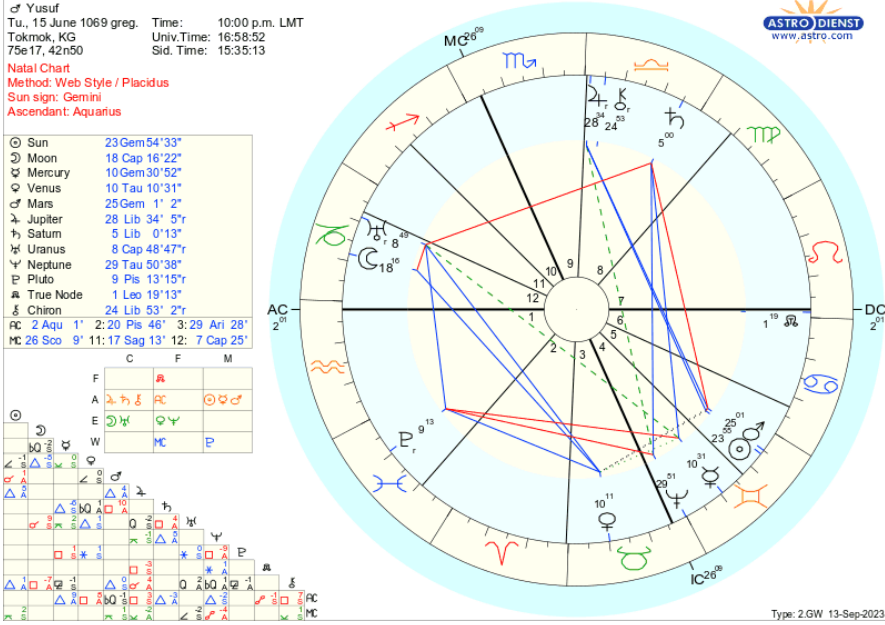
Harita 2. 15 Haziran 1069 tarihli gökyüzü haritası (gündüz)

Esere göre önce Karakuş yıldızı doğmakta, sonra İkizler yükselmektedir. Haritaya baktığımızda Venüs Boğa burcunda ilerlemektedir. Hemen ardından İkizler takımıyıldızı gelir. Neptün (♆) ve Merkür (♃) de haritada Güneş'ten önce doğmakta fakat Neptün çıplak gözle görülmemektedir. Merkür de Güneş'e çok yakın olduğundan görünmez. DLT'de Karakuş için Mizan yıldızı ve Müşteri karşılığı verilmekteydi. Haritaya bakıldığında Terazi ve Jüpiter göğün en alt "Ayak ucu, IC" denilen noktasında yer almaktadır. Bu gezegenler ufuk çizgisinin (AC-DC hattı) altında kaldıklarından bunların o an görünmesi imkânsızdır. Dolayısıyla burada Karakuş ile kastedilen yine sadece Venüs olabilir.

Haritada Terazi burcundaki Satürn (♄) ve Jüpiter (♃) geceleyin yani Güneş battıktan sonra gözlemlenebilirler, fakat bu durumda Kutadgu Bilig'deki gökyüzü tasvirini geçersiz kalmaktadır. Daha iyi anlaşılması için 15 Haziran 1069, saat 22:00'de bir harita oluşturalım:

Harita 3. 15 Haziran 1069 gökyüzü haritası (gece) (astro.com, 2024)

Görüldüğü gibi Satürn ve Jüpiter Terazi burcunda, fakat Güneş, Venüs ve İkizler takımıydı ufkun altında kaldı. Yani bunlar artık görünmezler. Hâlbuki Kutadgu Bilig'de önce Karakuş, sonra İkizler takımıydı ve en son da Güneş doğmaktaydı. Kutadgu Bilig'de verilen bütün gökyüzü tasvirleri astronomik olarak tutarlıdır. Bu sebeple Karakuş'un Terazi veya Jüpiter değil Venüs olduğu anlaşılmaktadır.

Aytaç çalışmasında Karakuş'un Orion/Avcı takımıydı olduğunu ifade eder. Yine Avcı takımıydının "gökyüzünün alıcı kuşu" olduğunu iddia eder fakat bu iddiasına bir kaynak göstermez (Aytaç 2020: 232). Gökyüzünde kuş suretinde Kartal/Aquila, Kuğu/Cygnus, Karga/Corvus gibi takımıydılar varsa da Avcı/Orion onlardan biri değildir. Nitekim Avcı, Yunan mitolojisinde Denizler Tanrısı Poseidon'un dev oğludur. Araplar ise Avcı'yı acımasız bir Avcı olmasından dolayı Cebbâr olarak tanımlar. Avcı tüm mitolojilerde bir insan suretinde tasvir edilir (Pultar 2007: 50, 56, 78).

Karakuş'un Avcı/Orion olamayacağına bir diğer sebep ise Kutadgu Bilig'de tasvir edilen ve yukarıda verilen 15 Ekim 1069 06:00 tarih ve saatli gökyüzü haritasıdır.

6216, 6219 ve 6221 "Uykusu gelmedi, kalktı, tekrar baktı. Ülker yıldızı aşağı kaymış ve gece sonuna yaklaşmıştı. Doğudan Karakuş çıktı, yükseldi. Düşman

ateş taşırımı gibi ateş parladı. İkizlerin başı ufka kadar indi. Güneş başını kaldırdı ve parlak yüzünü açtı.” (Çağbayır 2019: 433)

Karakuş doğudan yeni doğmuşken İkizler batmak üzeredir. Yani Karakuş ile İkizler karşıt durumdadır. İkizler ve Avcı takımıyıldızları birbirine çok yakındır, Avcı İkizler'in hemen altındadır. Dolayısıyla Karakuş, Avcı ile de karşıt durumdadır. Biri yükselirken biri batmaktadır, yani Karakuş Avcı olamaz.

5675, 5676 ve 5678 numaralı “*Baktı ve gördü ki önce Kara kuş yıldızı doğdu, alev gibi yerden yükselmeye başladı. Sonra Akyıldız ile Demirkazık yıldızları parladı, Erendiz katıldı. Bu yıldızları kendin belirle. Başını kaldırdı ve doğuya doğru baktı, güneşin yerden koparak yükselmeye başladığını gördü.*” (Çağbayır 2019: 404) beyitlerden yola çıkarak oluşturduğumuz 15 Haziran 1069 tarihli haritaya bakıldığında ise Karakuş, İkizler ve Güneş'in peş peşe doğdukları görülmektedir. Yani Karakuş İkizler ve Avcı'ya yakındır. İkizler, Avcı, Boğa takımıyıldızları sabit yıldızlardan oluştuğu için birbirlerine karşı konumları asla değişmez. Eserin yazıldığı 1069-1070 tarihinde de İkizler ve Avcı birlikteydi, yaklaşık 1000 yıl sonra bugün de birlikteler.

Karakuş'un gökyüzünde değişen durumu, onun bir dönem İkizler'e karşıt, bir dönem İkizler ile çok yakın olması onun bir sabit yıldız veya takımıyıldız değil, gezegen olduğunu ispat etmektedir. Bu aynı zamanda Karakuş isminin Mizan, Terazî takımıyıldızı manası taşımadığını da göstermektedir.

DLT'de de yıldızlar, gezegenler ve burçlar hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Eserde Karakuş maddesi için “karakuş (*Gypaetus barbatus*)” karşılığı verilmiştir. Yani akbabagillerden bir kuş. İkinci olarak ise “yıldızlardan Müşteri (Jüpiter). Tan attığı zaman çıkar. Ona Karakuş Yılduz da denir” karşılığı verilir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020: 443). Karakuş için *kartal* ve *tavşancıl* da denir (Civelek 2008: 92-93)

Yıldızlardan daha doğru ifadeyle gezegenlerden Jüpiter, tan attığı zaman çıkmaz. Jüpiter'in tan attığı zaman çıkması için yani Güneş'ten biraz önce görünebilmesi için Güneş'ten önce doğması gerekir. Jüpiter ağır hareket eden bir gezegendir. Bir burçta bir yıl kalır. Tüm burçları on iki yılda dolaşır. Güneş Jüpiter'e göre daha hızlıdır, bir burcu otuz günde geçer (Döşer 2020: 79). Dolayısıyla Jüpiter'in Güneş'ten biraz önce doğduğu zamanlar çok kısıtlıdır. Örneğin içinde olduğumuz dönemde (Mayıs 2024-Mayıs 2025) Jüpiter İkizler burcunda yolculuk etmektedir. Jüpiter'in sabah görünebilmesi için Güneş'in Yengeç veya Aslan burcunda olması gerekir. Güneş ilerlemeye devam ettikçe Jüpiter artık görünmez olur. Dolayısıyla Jüpiter'i gündüz değil gece gözlemlemek daha kolaydır.

Buna karşılık Venüs, Güneş'e çok yakındır. Bu yüzden gece gözlenemez. Sabah Güneş doğmadan önce ya da akşam Güneş battıktan hemen sonra gözlenebilir. Bu yüzden Venüs'e sabah görüldüğü zamanlar için *Seher Yıldızı*, *Tan Yıldızı*; akşam görüldüğü zamanlar içinse *Akşam Yıldızı* gibi isimler verilmiştir. Kaşgarlı'nın “Tan attığı zaman çıkar” ifadesiyle kastettiği Jüpiter değil Venüs olmalıdır. Kaşgarlı'nın burada Müşteri/Jüpiter ile Zühre/Venüs'ü birbirine karıştırması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim yukarıda verilen gökyüzü haritalarının hepsinde

Jüpiter (sembolü ♃) istisnasız olarak Güneş'ten sonra doğacaktır. Jüpiter Güneş ışığı altında görünmeyeceği için bahsedilen gezegen Jüpiter de olamaz. Dolayısıyla Karakuş ifadesi için Venüs karşılığı daha mantıklı bir seçenek olmaktadır.

Yine DLT'de *yulduz* için “yıldız. Genel bir isimdir. Sonra birbirinden ayrılır. Erentüz Müşteri (Jüpiter). Karakuş Mizan yıldızı (Terazi burcu). Ülker Ülker. Yetigen Büyükeyi. Temür kazuk Kutup Yıldızı. Bakır Sokım Merih” karşılığı verilir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020: 365-366).

Kaşgarlı Mahmud'un burada Karakuş için “Mizan Yıldızı” karşılığı dikkat çekmektedir. Mizan; Terazi burcu, Terazi takımyıldızıdır fakat *Mizan Yıldızı* ifadesi başka bir kavramı karşılamaktadır. Venüs, astrolojide Boğa ve Terazi burçlarının yöneticisidir. Diğer bir ifade ile Boğa ve Terazi Venüs'ün evleridir. Kaşgarlı'nın bahsettiği “Mizan yıldızı” ifadesi “Terazi burcunun yıldızı/gezegeni” yani onun yöneticisi olan gezegen manasında olmalıdır. Zaten Kaşgarlı ifadesinde gezegen ve yıldızlardan bahsetmektedir, burçlardan değil.

Sir Gerard Clauson da *kara kuş* için kelimeye KB'de rastlandığını, bu sözcük için Jüpiter karşılığı verildiğini ancak bu manaya dair tek tanığın Kaşgarlı olduğunu, kelimeye başka bir yerde bu anlamın verildiğini görmediğini, Özbek ve Osmanlı Türkçesinde bu mananın Arapça “müşteri” kelimesiyle karşılandığını söyler (Clauson 1964: 357, 361, 365).

Kara kuş'un yine Müşteri gezegeni olduğu, “Mizan yıldızı” ifadesinin ise gökyüzünde gün ve gecenin mizanını düzenlemekte olduğuna dair çalışmalar da mevcuttur (Kabadayı 2007: 110). Ancak ne astronomik ne de astrolojik olarak Jüpiter gezegeninin böyle bir denge verici özelliği vardır. Gündüz ve geceyi tayin eden bir gezegen/ yıldızdan söz edilecekse bu ancak Güneş olabilir.

Toprak da çalışmasında Karakuş'un Jüpiter gezegeni olduğunu belirtir. Ayrıca Çin astrolojisinin Jüpiter'in on iki yıllık hareketi üzerine kurulduğunu ifade eder (Toprak 2004: 22). Jüpiter'in burçlar kuşağı üzerindeki bir turunun on iki yıl olduğu doğrudur fakat Karakuş, Jüpiter gezegeni değildir.

Mizan yıldızının Avcı takımyıldızının bir parçası olduğuna dair bir iddia da mevcuttur. Aytaç çalışmasında “DLT'de geçen ‘Terazi yıldızı’ açıklaması Terazi burcu olarak yorumlanmıştır, ancak burçlar gerçekte var olmayan hayali dilimlerdir. Gerçekte var olmadıkları için de gökyüzünde görülmezler.” beyanında bulunur. Devamında ise Terazi yıldızının Terazi burcuyla ilgisi olmadığını, halk inanışında bir avcıdan kaçan üç geyiğin göğe çıkarak Terazi yıldızını oluşturduğuna sıklıkla rastlandığını ifade eder. Üç geyik, üç dağ keçisi gibi benzetmelerle anılan bu yıldızların Avcı takımyıldızı içinde yer aldığına, bunların terazinin kefeleri gibi durmaları sebebiyle bu yıldızlara “Terazi yıldızı” adı verildiğini öne sürer (Aytaç 2019: 115-116).

Öncelikle Avcı takımyıldızı ile Terazi takımyıldızının bir alakası yoktur. Avcı takımyıldızında üç geyik veya üç dağ keçisi ile alaka kurulan yıldızlar da yoktur. Aytaç bu iddiasına bir kaynak da göstermemiştir. Aynı çalışmada “Kazaklarda da

çoğunlukla kış günleri tan vaktine yakın görülen Tarazi yıldızı bilinmektedir.” denilmektedir (Aytaç 2019: 116). Avcı takımıyıldızı kış aylarında akşam vakitlerinde görünür. Sabaha karşı batar. Eğer iddia edildiği gibi Terazi yıldızı, üç geyik, üç dağ keçisi denen yıldızlar Avcı takımıyıldızında yer alsaydı bunlar kış sabahları değil akşam görünürdü. Üstelik yıldızların pek çoğu Güneş ışıkları görülmeye, hava aydınlanmaya başladığı anda kaybolur. Sirius/Akyıldız, Canopus gibi en parlak birkaçı hariç yıldızları tan vakti gözlemlemek mümkün değildir. Zaten Aytaç’ın referans gösterdiği sözlükte “Çoğunlukla kış günleri tan vaktine yakın görülen yıldız, terazi yıldızı.” İfadesi yer almaktadır (Koç, Bayniyazov ve Başkapan 2003: 521). Burada da görüldüğü gibi “Terazi yıldızı” üç yıldız değil tek bir yıldız karşılamaktadır. Burçların farazi dilimler olduğu da doğrudur fakat eski metinlerde burç kelimesi hem bu farazi dilimleri hem de o dilim içinde yer alan takımıyıldızı karşılamaktadır. Yani bir eserde “Terazi burcu” ibaresi yer alıyorsa bu hem Terazi burcu hem de Terazi takımıyıldızı manasını taşımaktadır.

Meseleye farklı bir açıdan daha bakmak da mümkündür. Eğer Kaşgarlı hatasız olarak Karakuş için Müşteri/Jüpiter; daha sonra da “Mizan yıldızı” ifadesi ile Terazi burcu karşılığını verdiyse Karakuş kelimesi hem Jüpiter hem de Terazi burcu manasına gelir ki bazı araştırmacılar da bunu savunur (Ögel 2020: 267). Fakat burada ciddi bir ikilem ortaya çıkar: Karakuş neden ve nasıl hem bir gezegen hem de bir burç olabilir? Kaşgarlı Erentüz için Müşteri karşılığını vermekte, Karakuş için de Müşteri demekte fakat devamında “Tan attığı zaman çıkar” diyerek not da düşmektedir. Bununla beraber Kaşgarlı’nın Erentüz için Mizan karşılığı verdiğini asla görmemekteyiz. Dolayısıyla Erentüz’ün Mizan ile bir alakası kurulamamaktadır.

Kaşgarlı Mahmud, “çeş” yani firuze maddesine Karakuş ile alakalı bir şiir örneği vermektedir:

çeş firuze rengi. Şiir:

yarattı yeşil çeş

savurdu ürün kaş

tizildi Kara Kuş

tün kün ü.ze yörgeü.r

Göğü tasvir ederek diyor ki Yüce Allah göğü firuze yeşilliğinde yarattı.

Yıldızları da yeşim gibi üzerine serpti. Onlar (yeşim) yüzükte kullanılan beyaz

taşlardır. Ondan Mizan yıldızı dizildi, onlar Türklerin Kara Kuş dediği

yıldızlardır. Gündüzle gece birbiri üzerine dönerler. (Ercilasun ve Akkoyunlu

2020: 143-144).

Kaşgarlı, Kara kuş için *Mizan yıldızı* açıklaması yapar. Burada Kaşgarlı’nın *Mizan yıldızı* ile kastettiği Mizan burcunun yıldızıdır, yani Mizan/Terazi burcunun yönetici gezegeni Venüs. Üstelik Venüs’ün hâkim olduğu renk yeşil, taş ise firuzedir. Dolayısıyla burada Kaşgarlı’nın bahsettiği gezegenin Venüs olduğu açıktır.

Kara kuş isminin Venüs olduğuna başka bir tanık ise Irk Bitig isimli eserdir. Burada ilk falda Güneş’ten, ikinci falda Merkür’den bahsedilir. Üçüncü falda ise

“Altın kanatlı kara kuşum” ifadesi yer alır (Yıldırım 2017: 33). Nitekim Merkür ve Venüs, sırasıyla Güneş’e en yakın iki gezegendir.

Venüs’e Karakuş adının verilmesinin sebebi Altay Türklerine ait inanış olabilir. İnanışa göre Ülgen yaratıcı tanrıdır ve Karakuş da onun oğullarından biridir. Altayların ve Mundusların koruyucusudur. Şor Türklerine göre ise Ülgen gökyüzünde iyilik ve canlılık başlatılan tanrının adıdır. Ülgen uzun sakallı, kamçısından yıldırımlar çaktıran bir ihtiyar olarak tasavvur edilir (Dilek 2021: 458, 862-863). Özellikle Şor Türklerinin Ülgen tanımı, Yunanların Zeus inancına benzerlik gösterir.

Venüs’e eski Türklerin bir tanrı ismi olan Karakuş’u vermesi doğaldır. Nitekim Antik Roma ve Yunan medeniyetleri de gezegenleri tanrılar olarak kabul etmiş ve gezegenlere tanrıların adlarını vermişlerdir. Yunan’da Hermes, Afrodite, Apollon, Ares, Zeus, Kronos olan tanrılar Roma’da; Merkür, Venüs, Sol, Mars, Jüpiter, Satürn olarak yer alır ve bugün astronomi literatüründe de gezegenler bu isimlerle bilinir. Hatta sonradan keşfedilen gezegenlerde de Roma tanrılarından isim verme geleneği bozulmamış ve gezegenlere Uranüs (Uranos, Kronos’un babası), Neptün (Poseidon, Denizler Tanrısı, Zeus’un kardeşi) ve Plütön (Hades, Yeraltı Tanrısı, Zeus’un kardeşi) isimleri verilmiştir (Unat 2013: 194) (Rosenberg 2017: 33).

2. Bakırsukun/Bakır Sokım

Bu isim hem Kutadgu Bilig hem DLT’de geçmekte ve ikisinde de Merih yani Mars karşılığı verilmektedir.

4888. udıp bardı azrak odundı yana
töpüdin savılmış **bakırsukuna**

(Biraz uykuya daldı, tekrar uyandı. Merih tepeden kenara kaymıştı.)

4889. yana kördi **ülker** savılmış başı
togardın **çadan** kopmuş örlep tuşu

(Tekrar baktı, Ülker’in başı ufka kaymış karşısında şarktan Akrep doğup yükselmişti.) (Çağbayır 2019: 361)

“**Bakır Sokım** Merih’in (Mars) adı. Kırmızılığı ona (bakıra) benzetilir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020: 171).

“**Sokım** çam kozası şeklinde olup içi oyulan ve üç tarafından delik açılan tahta parçasının adı. Oka takılır ve ıslık gibi ses çıkarır. Buradan Merih yıldızına da Bakır Sokım adı verilir.”

“**yulduz** yıldız. Genel bir isimdir Sonra birbirinden ayrılır... **Bakır Sokım** Merih.” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020: 365-366)

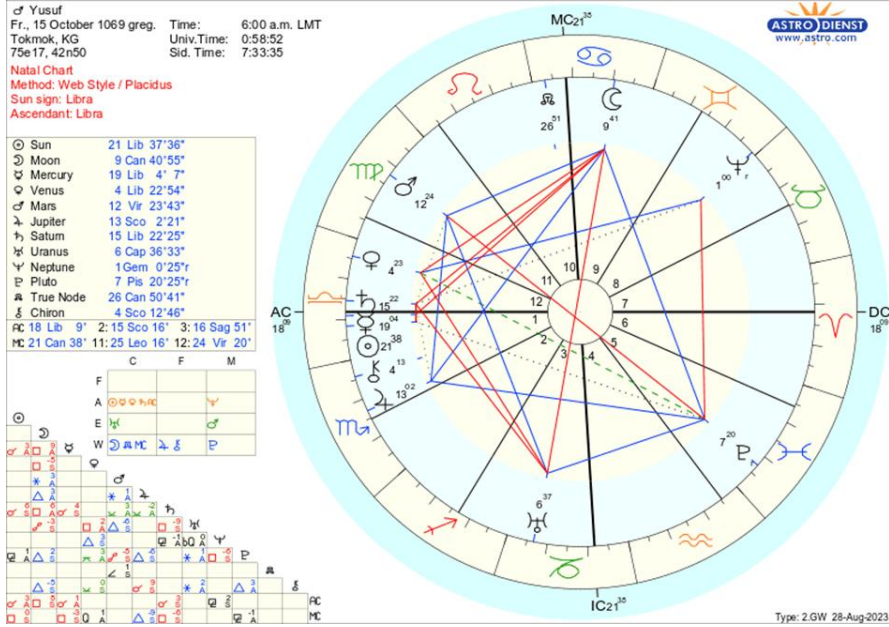
Yukarıda verilen ilk haritaya bakılacak olursa Mars’ın gökyüzünün tepe noktasının biraz aşağısında olduğu, yani “tepeden kenara kaydığı” görülecektir.

Aytaç, bazı sözlüklerdeki “bakırsagan” kelimesinin Boğa takımyıldızı içindeki Deberân yıldızı açıklamasından yola çıkarak kelimenin Deberan yıldızı olduğuna kanaat getirmiştir. Kutadgu Bilig’de Bakırsukun dolayısıyla Boğa burcu batarken Akrep burcunun doğduğuna, bunlar karşı karşıya burçlar olduğu için de verdiği bilginin astronomik olarak tutarlı olduğunu belirtir (Aytaç 2019: 117).

Öncelikle Kutadgu Bilig ve DLT’de kelime “bakırsukun” veya “bakır sokım” olarak geçmektedir. Aytaç sözlüklerden bularak yola çıktığı “bakırsagan” kelimesi ile bakırsukun/bakır sokım kelimeleri arasındaki benzerlik ve farklara değinmemektedir. Bakırsagan yıldızı ile bakırsukun kelimeleri farklı kelimeler dolayısıyla bunlar farklı birer yıldız veya gezegen olabilir mi? Bunun cevabı çalışmada bulunmamaktadır. Ayrıca Kutadgu Bilig’de Bakırsukun için “batıyor” değil “tepeden kenara kaymıştı” ibaresi bulunmaktadır.

Haritada Ülker batmak üzeredir. Deberan yani Aldebaran yıldızı ise yaklaşık 10 derece daha yukarıda İkizler burcu girişine yakındır.

Harita 4. 15 Ekim 1069 tarihli gökyüzü haritası (astro.com, 2024)

Yine Kaşgarlı “**Bakır sokım Merih**’in (Mars) adı. Kırmızılığı ona (bakıra) benzetilir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020: 155) ifadesini kullanmaktadır. Görüldüğü gibi Kaşgarlı “Bakır sokım” için sadece Merih karşılığı vermekle kalmaz, gezegenin kırmızılığının da bu adı almasına sebep olduğunu açıkça belirtir. Nitekim Mars, tarih boyunca “Kızıl Gezegen” olarak tasvir edilmiştir.

3. Yıldırık Adgır

Kutadgu Bilig’de geçen bir diğer yıldız ismi de Yıldırık Adgır’dır.

6216-6221. “Uykusu gelmedi, kalktı, tekrar baktı. Ülker yıldızı aşağı kaymış ve gece sonuna yaklaşmıştı. Biraz yattı, uyudu. Uyanıp kalktı, başını kaldırıp gökyüzüne baktı. Doğudan Karakuş çıktı, yükseldi. Düşman ateş taşımış gibi ateş parladı. Yedikardeşler başını yukarı kaldırdı. Yıldırık Aygır burcuna doğru eğildi. İkizlerin başı ufka kadar indi. Güneş başını kaldırdı ve parlak yüzünü açtı.” (Çağbayır 2019: 433).

5675, 5676, 5678. “Baktı ve gördü ki önce Kara kuş yıldızı doğdu, alev gibi yerden yükselmeye başladı. Sonra Akyıldız ile Demirkazık yıldızları parladı, Erendiz katıldı. Bu yıldızları kendin belirle. Başını kaldırdı ve doğuya doğru baktı, güneşin yerden koparak yükselmeye başladığını gördü.” (Çağbayır 2019: 404).

Çağbayır, dipnotunda *Adgır* için “Bir çift yıldızlardan (Akyıldız/ Sirius-A) gökyüzünün en parlak yıldızı, Yıldırık (Demirkazık / Şıra/ Sirius-B) ise kütleli Güneş’e eş olup beyaz cüceler içinde kütleli en büyük olanlardan biridir...” açıklaması yapar (Çağbayır 2019: 433).

Arat ise beyitleri “Yedi-Kardeşler başını yukarı kaldırdı; Yıldırık yıldızı Aygır burcuna doğru eğildi.” şeklinde çevirir (Arat 1991: 445). Mustafa Pultar, Yıldırık için *Adgır*, “Süheyl-i Yemâni, Süheyl, Canopus, Suhail” karşılıklarını verir (Pultar 2007: 116). Aytaç ise Yıldırık ve *Adgır* sözcüklerinin iki farklı yıldız karşılıdığını bunlardan ilkinin göğün en parlak yıldızı olan Sirius (Büyük Köpek’in *alfa* yıldızı), ikincisi ise Procyon (Küçük Köpek’in *alfa* yıldızı) olduğunu ifade eder (Aytaç 2019: 117).

Yıldırık ve *Adgır*’ın farklı yıldızlar olduğuna dair ifadelerin ağırlıkta olduğu dikkat çekmektedir. Çağbayır’ın ifadesiyle Yıldırık, Demirkazık yıldızı olamaz. Nitekim Demirkazık, Polaris, Kutup Yıldızı gibi isimlerle bilinir ve her zaman kuzey yönünde bulunur. Bu sebeple de diğer yıldızlar veya gezegenler gibi doğu ufkundan batıya doğru hareket etmez, doğup batmaz.

Pultar’ın ifade ettiği gibi Yıldırık ve *Adgır*; Süheyl, Canopus yıldızı da olamaz. Canopus veya Süheyl güney yönünde yani göksel ekvatorun güneyinde yer alır ve eserin yazıldığı Orta Asya coğrafyasında veya Türkiye gibi kuzey enlemlerde yer alan ülkelerden bu yıldızın gözlenmesi imkânsızdır.

Kutadgu Bilig’deki *yarudı basa yıldırık adgır bile/ tizildi erentiz özin belgüle* beytinde “yıldırık adgır bile” ifadesiyle Yıldırık ve *Adgır*’ın iki farklı yıldız olduğu vurgulanmaktadır. Beytin ikinci mısrasında ise Erentiz yani İkizler takımıyıldızının katıldığına dikkat çekilmektedir.

Beyitlerde tasvir edilen gökyüzü konumunu düşünürsek İkizler takımıyıldızına yakın iki parlak yıldızdan bahsedildiği ve bu yıldızların İkizler’den önce doğduğu anlaşılmaktadır. Bölgedeki parlak, dikkat çeken yıldızları göz önüne alırsak bunlardan ilk akla geleni, gökyüzünün de en parlak yıldızı olan, Büyük Köpek takımıyıldızının alfa yıldızı Sirius/Akyıldız’dır. İkinci yıldız ise Sirius’un kuzeydoğusunda yer alan, Küçük Köpek takımıyıldızının alfa yıldızı Procyon/Öncü yıldızıdır. Bu iki yıldız, Avcı takımıyıldızının omzunda yer alan Betelgeuse yıldızı ile neredeyse bir eşkenar üçgen oluştururlar. Procyon yıldızına

Öncü denmesinin sebebinin de Sirius'tan önce doğması (Pultar, 2007, s. 83) olduğundan Yıldırık için Procyon/Öncü, Adgır için ise Sirius/Akyıldız karşılığının verilmesi isabetli olacaktır. Bu adlandırmaya delil olarak aşağıdaki beyti tekrar incelemek kâfidir:

6220. yetiken kötürdi yana baş örü
tünitti yana **yıldırık adgır** narı

(Yedikardeşler başını yukarı kaldırdı. Yıldırık Adgır burcuna doğru eğildi.) (Çağbayır 2019: 433).

Sabah hava aydınlanmak üzere ve batıda Boğa (♉) ile İkizler burcu (♊) batmaya yakın bir gökyüzü tasvirinde Yıldırık yıldızı Adgır'a doğru eğilmiştir. Yani Adgır ufuk çizgisine daha yakın, Yıldırık ise daha yukarıda yer almaktadır. Buradan yukarıdaki yıldızın Procyon/ Yıldırık/ Öncü; altta, ufuk çizgisine daha yakın olanın Sirius/ Akyıldız/ Adgır yıldızı olduğu daha net anlaşılmaktadır. Nitekim Clauson da bu yıldızın muhtemelen Procyon olduğunu, yıldız adının doğru telaffuzunun ise *parlamak* manasına gelen “yaldırık veya yaldruk” olduğunu ifade eder. (Clauson 1964: 366-367).

Fotoğraf 1. Bir üçgen oluşturan yıldızlardan sol üstteki parlak yıldız Procyon, alttaki parlak yıldız Sirius, sağ üstteki kırmızı yıldız ise Avcı takımyıldızındaki Betelgeuse yıldızdır (wikipedia 02.03.2024)

4. Erentir/Erentüz

İsim karmaşası görülen bir diğer gök terimi de Erentir/Erentüz'dür. Kaşgarlı bu kelime için *Erentüz Müşteri (Jüpiter)* karşılığı verir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020: 365-366).

Toprak, erentir/ erentüz/ erendend için Clauson'un *İkizler burcu* karşılığını verdiğini söyler (Toprak 2004: 22). Clauson makalesinde, bu makalede de yapıldığı gibi Kutadgu Bilig'deki beyitlere bakarak Erentir'in göksel konumunu tespit etmeye çalışır. Clauson, kelimenin KB'nin farklı nüshalarında *erentir/ erentüz/ erendiz/ erentez* gibi farklı şekillerde yer aldığını, muhtemelen *erentir*'in de *erentüz*'den bozularak ortaya çıktığını dile getirir. Clauson, Kaşgarlı'nın bu sözcük için verdiği "Terazi burcu" karşılığının yanlış olduğunu, gökyüzünün tarif edilen bölgesinde İkizler burcu olduğunu, bunun başka metinlerle de uyduğunu anlatarak kelimenin İkizler burcu manasına gelebileceğine dikkat çeker (Clauson, 1964).

Çalışkan, araştırmasında *Erendiz*'in Jüpiter olduğunu belirtir. Hatta Özdemir'i kaynak göstererek *Erendiz*'in Yunus Emre'de de *Erendiz* şeklinde geçtiğini ifade eder (Çalışkan 2022: 15). Özdemir'in çalışmasına bakıldığında ise şiirde kelimenin *Erendiz* değil *Bircıs* şeklinde geçtiği görülür. Özdemir, Jüpiter için *sâkut* ismini de kullanır (Özdemir 2020: 503-504). *Sâkut; düşen, düşmüş, hükümü ve itibarı kalmamış, değerini yitirmiş* manalarını taşır (Devellioğlu 2008: 1097) (Çağbayır 2017: 4916). En talihli gezegen, *sa'd-i ekber* olarak bilinen Jüpiter için bu sıfatların uygun görülmesi düşünülemez nitekim sözlüklerde *sâkut*'ın Mars/ Merih manası da verilir (Çağbayır 2017: 4916), (Kubbealtı Lugatı: 01.07.2024).

KB'deki beyitlere bakıldığında esasında ortada bir karışıklık olmadığı görülür:

0132. anında basa boldı ikinç onay
bir evde kalır on adın iki ay

(Ondan sonra ikinci olarak Jüpiter gelir, bir burçta on iki ay kalır.)

0139. kozi yazkı yıldız basa ud kelir
eren-tiz kuçık birle sançu yorır

(Koç bahar yıldızıdır, sonra Boğa gelir. Koç ile İkizler dürtüşerek döner.) (Çağbayır 2019: 109)

Görüldüğü gibi Jüpiter için *onay*, İkizler burcu için *eren-tiz* kelimesi kullanılmış ve herhangi bir karışıklığa mahal verilmemiştir. Bununla beraber 139. Beyit açıklamasında yer alan "Koç ile İkizler dürtüşerek döner" ifadesi de hatalıdır. Nitekim ilk mısradan zaten Koç burcu zikredildi, Boğa ve İkizler sırasıyla devam edildiğinde dördüncü sırada Yengeç burcu yer almalıydı.

Erentüz'ün İkizler burcu olup olmadığı KB'deki diğer beyitler ve yukarıda verilen gökyüzü haritalarının karşılaştırılmasıyla daha iyi anlaşılabilir:

6221. **erentiz** başı endi yerke yaguk
yaşık baş kötürdi yüz açtı yaruk

(İkizlerin başı ufka kadar indi. Güneş başını kaldırdı ve parlak yüzünü açtı.) (Çağbayır 2019: 433)

Yukarıdaki beyte ve Harita 1'e bakıldığında İkizler burcunun batmak üzere olduğu görülecektir.

5676. yarudı basa yıldırık adgır bile
tizildi erentiz özin belgüle

(Sonra Akyıldız ile Demirkazık yıldızları parladı, Erendiz katıldı.
Bu yıldızları kendin belirle.)

5678. kötürdi yaşık baktı maşrık tapa
körür agdı yerdin yokarı kopa

(Başını kaldırdı ve doğuya doğru baktı, güneşin yerden koparak
yükselmeye başladığını gördü.) (Çağbayır 2019: 404).

Bu beyitler ve Harita 2 incelendiğinde de İbizler'in yükselmekte yani doğmakta olduğu anlaşılır.

5. Sonuç

Türk dilinin iki mühim eseri Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk astronomi ve astroloji bilgileri ışığında incelendiğinde özellikle Kutadgu Bilig'de yer alan gökyüzü tasvirlerinin gerçek gökyüzü haritalarıyla birebir uyumlu olduğu görülmektedir. Şairin eseri yazım sürecinde gökyüzünü bizzat gözlemleyerek bu kısımları kaleme alması da kuvvetle muhtemeldir.

Metinden yola çıkarak hazırlanan gökyüzü haritalarından da Karakuş'un Terazi burcu veya Jüpiter değil, Venüs olduğu kesin olarak anlaşılmaktadır.

DLT'de de Karakuş için verilen "Müşteri" ifadesinin sehven yazılmış olduğu, "Mizan yıldızı" ifadesi ile Mizan yani Terazi burcunun yönetici gezegeni yani Venüs olduğunun vurgulandığı anlaşılmaktadır.

"Bakırsukun" yıldızı için verilen "Merih" veya Mars karşılığının isabetli olduğu gökyüzü haritaları vasıtasıyla teyit edilmiştir.

Erentiz/ Erentüz kelimesinin İbizler takımyıldızını karşıladığı, Terazi burcu veya Jüpiter ile bir alakasının olmadığı, kelimeye yanlış manalar verilmesine Kaşgarlı Mahmud'un sebep olduğu tespit edilmiştir.

Yıldırık ve Adgır yıldızlarının ayrı birer yıldız olduğu ve bunların doğru isimlendirmelerinin de Yıldırık/Procyon/Öncü ve Adgır/Sirius/Akyıldız şeklinde olması gerektiği açıktır.

Son olarak iki müellifin de gökyüzüne meraklı ve astronomiye dair bilgi sahibi oldukları aşikârdır. Özellikle Yusuf Has Hâcib'in anlattığı gezegen ve yıldız konularının eserin bilinen yazım tarihi ile de tutarlı olduğu görülmektedir. Yusuf Has Hâcib yaptığı gökyüzü gözlemlerini tafsilatlı olarak anlatarak eserinde yer verdiği yıldız ve gezegen isimlerinin bugün bile doğru şekilde adlandırılmasını sağlamaktadır. Şair eğer dikkatli, titiz ve astronomi konusunda bu kadar bilgili olmasa aradan geçen bin yıldan sonra eseri yanlış yorumlanabilirdi. Yusuf Has Hâcib, buna müsaade etmeyerek hem eserini muhafaza etmiş hem de büyüklüğünü tekrar göstermiştir.

6. Kaynakça

- ARAT, Reşid Rahmeti (1991). *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
e-A= astro.com: <https://www.astro.com/cgi/hk.cgi?nhor=1> (Erişim Tarihi: 01.04.2024)
- AYTAÇ, Ayfer (2019). "Kutadgu Bilig'de Geçen Gök Bilimi Terimlerindeki Karışıklıklar". *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 114-118
- AYTAÇ, Ayfer (2020). "Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lugâti't-Türk'te Geçen Bir Gök Bilimi Terimi: Karakuş". *Prof. Dr. Vahit Türk Armağanı*. (Edt. Ali İhsan Öbek; Yüksel Topaloğlu; Nursel Dinler; Çağrı Özdemir; Seda Çetin). İstanbul: Kesit, 229-233
- BİLGİLİ, Nuray (2022). *Türk Mitolojisinde Fantastik Varlıklar*. İstanbul: Hermes.
- CİVELEK, Özlem (2008). "Karakuş". *Av ve Avcılık Kitabı* (Edt. Emine Gürsoy Naskali; Hilal Oytun Altun). İstanbul: Kitabevi, 89-102.
- CLAUSON, Sir Gerard (1964). "Early Turkish Astronomical Terms". *International Journal of Uralic and Altaic Studies*, 350-368.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2017). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2019). *Yusuf Hâs Hâcib: Kutadgu Bilig*. İstanbul: Ötüken.
- ÇALIŞKAN, Burçin (2022). "Yıldız Kelimesinin Kökenbilim Açısından Değerlendirilmesi". *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, 12-21.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- DİLEK, İbrahim (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DÖŞER, Öner (2020). *Astrolojide Temel Kavramlar*. İstanbul: Astroart Astroloji Okulu.
- DÖŞER, Öner (2021). *Astrolojide Sabit Yıldızlar*. İstanbul: Astroart Astroloji Okulu.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2020). *Kaşgarlı Mahmud: Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜNEŞ, Hasan Ali (2024). *Astroloji ve Şiir Klasik Öncesi Dönem Türk Şiirinde Astroloji*. İstanbul: Fidan
- KABADAYI, Osman (2007). *Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri*. Yüksek Lisans, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- KOÇ, Kenan; BAYNİYAZOV, Ayabek; BAŞKAPAN, Vedat (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- e-KL= *Kubbealtı Lugatı* (2024). "sâkit" <http://lugatim.com/s/sâkit> (Erişim tarihi: 01. 07.2024)
- KURNAZ, Cemal (1995). "Felek". *İslam Ansiklopedisi*, 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 306-307.
- ÖGEL, Bahaeddin (2020). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Altınordu.
- ÖZDEMİR, Mehmet (2020). "Yunus Emre'de Kozmolojinin Estetik Sunumu". *Journal of Turkish Language and Literature*, 493-518.
- PULTAR, Mustafa (2007). *Yıldız Adları Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- ROSENBERG, Donna (2017). *Dünya Mitolojisi (Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi)*. (Çev. Koray Akten- Erdal Cengiz- Atıl Ulaş Cüce- Kudret Emiroğlu- Tuluğ Kenanoğlu- Tahir Kocayigit-Erhan Kocayigit- Bengü Odabaşı) Ankara: İmge
- TOPRAK, Funda (2004). "Türklerde Kozmoloji Bilgisi ve Yıldız İsimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Deneme". *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, Kırım: 20-27.
- UNAT, Yavuz (2013). *İlk Çağlardan Günümüze Astronomi Tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- e-WT= *wikipedia* (2024). "Procyon". <https://tr.wikipedia.org/wiki/Procyon> (Erişim tarihi: 27.03.2024)
- YILDIRIM, Fikret (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara : Türk Dil Kurumu.

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Vasıta ve Çıkma Hâli Eklerinin Nöbetleşmesi Üzerine

On The Substitutions of Instrumental and Ablative Case Suffixes in Türkiye Turkish Dialects

Muhammed Sami Ünal

Arş. Gör. Dr., Binali Yıldırım Üniversitesi

Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Erzincan/Türkiye

e-posta sami.unal@erzincan.edu.tr

orcid 0000-0002-2797-6105

doi 10.54316/dilarastirmalari.1471050

Atıf

Citation

Ünal, Muhammed Sami (2024). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Vasıta ve Çıkma Hâli Eklerinin Nöbetleşmesi Üzerine. *Dil Araştırmaları*, 35: 277-292.

Başvuru

Submitted

19.04.2024

Revizyon

Revised

04.06.2024

Kabul

Accepted

26.07.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two

Öz

Türkiye Türkçesi ağızlarında hâl ekleri, kendi görevlerinin yanında bir başka hâl eki ile nöbetleşerek birbirlerinin görevlerini icra etme noktasında geniş kullanım alanı bulabilirler. Bu görev değişiklikleri Türkçenin çok eski dönemlerinden itibaren örneklenebilmektedir. Türkçenin tarihi dönemlerinde ekin ihtiyacı duyulan anlam genişliğine ulaşamadığı durumlarda ve kimi fiillerin anlam olarak üzerine alabildiği tamlayıcı özelliklerinin günümüze göre farklı olduğu durumlarda görülebilen bu olay, günümüzde ağızlarda iki ekin birbiriyle karşılıklı değişimiyle sistematik ve tek işlevde eklerin birinin tercih edilmesiyle yarı sistematik biçimde görülebilmektedir. İki hâl eki arasındaki görev değişimi bugün ağızlarda birçok farklı temelle açıklanmaktadır. Dil bilimsel bir hata olarak görülmenin yanında fiil ile tamlayıcı ilişkisi boyutuyla ve vurgu temeliyle değerlendirilebildiği gibi birçoğu ses olayı olarak görülebilmektedir. Özellikle vasıta hâli eki ile çıkma hâli ekinin Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki nöbetleşmesi sık görülebilen bir durumdur. İki ekin bu görev değişikliğine imkân vermesi şekil ve anlam olarak birtakım temellerle izah edilebilir bir durumdadır. Türkiye Türkçesi Ağızlarında biri diğerinin alamorfu gibi algılanabilen bu iki ekin ağızlardaki kullanımlarına bakarak aralarındaki irtibat üzerine ses ve anlam temelli birtakım çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hâl ekleri, Hâl Eki Nöbetleşmeleri, Çıkma Hâli, Vasıta Hâli.

referees and confirmed to be free of plagiarism.

ABSTRACT

In Türkiye Turkish dialects, case suffixes demonstrate a wide range of usage by substituting for each other's functions, in addition to serving their own purposes. These functional substitutions can be traced back to ancient times in Turkish linguistic history, particularly evident in cases where a suffix alone cannot adequately convey the required breadth of meaning or where certain verbs exhibit nuances in meaning different from modern usage. The interchangeability of function between various case suffixes is explicated through diverse linguistic phenomena observed in Anatolian dialects. In addition to being perceived as a grammatical error, this structure can be analysed in terms of its relationship with the verb and its complement, as well as on the basis of stress. Many instances can also be regarded as phonetic phenomena. The alternation between the instrumental case suffix and the ablative case suffix is a frequently observed phenomenon in the Türkiye Turkish dialects. This study aims to elucidate phonetic and semantic inferences regarding the relationship between these morphologically related suffixes in Türkiye Turkish dialects.

Keywords: Case suffix, the substitutions of cases suffix, ablative case, instrumental case.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: In the dialects of Türkiye Turkish, case suffixes, in addition to fulfilling their own functions, can be extensively used to interchangeably perform the functions of other case suffixes. These functional shifts can be traced back to the very early periods of the Turkish language. Notably, the interchangeability of the instrumental case suffix and the ablative case suffix is frequently observed in the dialects of Türkiye Turkish. The ability of these two suffixes to allow for such functional shifts can be explained by certain morphological and semantic foundations. In Anatolian dialects, the relationship established by the frequently interchanged instrumental and ablative cases within a sentence is the same complementary relationship between the noun and the verb as in other cases. The frequent interchangeability of these two suffixes in the dialects of Türkiye Turkish has led to the perception of these shifts as phonological phenomena. Besides being considered phonological phenomena, there are also views suggesting that it would be more accurate to explain these shifts with the archaic morphological characteristics, structure, and historical statuses of the suffixes connected to Old Turkish. This study focuses on the observed instances of interchangeability identified from academic corpora on the dialects of Türkiye Turkish.

Research Problem: Researchers have not reached definitive conclusions regarding the reasons for interchangeable usage of the two suffixes. The functional shifts that can be exemplified in every period from the early stages of the Turkish language to the present raise the question of whether these suffixes share common features. This study examines the usage of these two suffixes interchangeably in dialects, questioning the existence of the “casus indefinitus /+n” suffix, which we hypothesize to be at the origin of both the instrumental and ablative case suffixes. The following questions are addressed:

1. Is the “indefinite cases suffix /+n” present at the origin of the ablative and instrumental case suffixes, or does it have any influence on their formation?
2. Are there any underlying structural similarities in sentences where these two suffixes are used interchangeably?
3. Could there be other reasons for the interchangeability of these two suffixes?

Literature Review: In this study, sentences exhibiting the interchangeability of the instrumental and ablative case suffixes, identified through academic corpora from various provinces and regions within the borders of the Republic of Turkey, were examined. Interchangeabilities detected by researchers in the analysis sections of the academic corpora on the dialects of Turkish listed in the References section, as well as other examples identified through note-taking from the texts of these studies to find different examples from relevant regions, are presented.

Researchers have suggested that the interchangeable use of case suffixes may be due to phonological phenomena, user errors, commonalities in the archaic structures of the suffixes, hypercorrection, valency, slips of the tongue, or lack of knowledge. In the introduction of our study, all these researches and the provided examples are included.

Methodology: To determine instances where the instrumental and ablative case suffixes interchange functions, examples identified through the general survey model of the descriptive method from studies on the dialects of various provinces in Turkey were examined. The collected data were cataloged and classified, and relevant data according to usage features were included in the study. The observed usages were annotated with the title of the work, page number, and line number in parentheses.

This study focuses on the interchangeability of the instrumental and ablative case suffixes, aiming to address the foundations of the functional shifts in the suffixes and the deep structural features of their usage in the dialects of Turkish. Based on the identified examples, certain inferences regarding the forms and functions of the suffixes were made.

Results: In the dialects of Turkish, the instrumental and ablative case suffixes can be used interchangeably, taking on each other's functions. As seen in examples included in the analysis section, these two suffixes can systematically and frequently assume each other's roles in dialects. The ability for interchangeability from historical periods to contemporary Turkish dialects and dialects provides users with greater expressive capability. The inability to clearly define the functions of the suffixes can be linked to the dynamic, ever-evolving rules of the Turkish language. Beyond the identifiable examples, the potential for dialects to consistently establish this interchangeability can be explained by the shared characteristics of the two suffixes. This commonality, as mentioned in the analysis section, is the indefinite case suffix (casus indefinitus) +n, which provides syntactic activity to the suffixes. It is known that the initial forms of the accusative, genitive, and instrumental cases were shared. The indefinite case suffix +n, which adds syntactic superiority to words and creates more functional expressions and stronger agents, undoubtedly shares the same origin. Our study concludes that the "+den" and "+nen" structures, which interchangeably occur in dialects, have found their present form through this mentioned suffix.

0. Giriş

Hâl ekleri diğer çekim eklerinde olduğu gibi anlam ve görev değişimine müsait eklerdir. Türkçenin belgelenebilen en eski dönemlerinden beri görülen bu görev değişikliği yalnızca hâl ekleriyle sınırlı değildir. Türkçenin tarihî dönemlerinde ekin ihtiyaç duyulan görev genişliğine ulaşamadığı veya kimi fillerin anlam olarak üzerine alabildiği tamlayıcı özelliklerinin günümüze göre farklı olduğu durumlarda görülebilen eklerin birbirinin yerine kullanılması, günümüzde ağızlarda örneklenebilmektedir: “*onnardan her şē para pul* (Buran 1996: 233), *yılanı bölgesini gitmişlē* (Akar 2003: 196), *ormanlān içlendi gaşTıK* (İlker 2017: 1169), *ondan sōna sandīnı saklasın ol lokmaya* (Gülensoy 1988: 142), *Döwlet begendin mi duğduğun işe* (Sağır 1995: 307), *bu üzüm̄da ölü göhüsü geli* (Buran

1997: 86), *hani eirdirij buharbazarına bāları var* (Yıldız 2021: 276)” Bunun sebebini ise hâl eklerinin işlevlerinin genişliğinde görmek mümkündür.

Türkçede bir kelimenin bir diğer kelime ile olan ilişkisinde İsmın kendisinin tabi olduğu unsurlarla olan münasebetini (Ergin 2009: 226) hâl ekleri sayesinde ortaya koyabilmekteyiz. Bu münasebetler içerisinde Anadolu ağızlarında birbiriyile sıklıkla nöbetleşen vasıta/araç (instrumental) ve çıkma/uzaklaşma/ayrılma (ablatif) hâllerinin cümle içinde isme kazandırdığı ilişki, diğerlerinden farksız olarak isimle fiil arasındaki tamlayıcı ilişkisidir.

Tüm hâllerde nöbetleşmelerin Türkiye Türkçesi ağızlarında sıklıkla görülebilen bir durum olması ve kimi yapıların tek yönlü görev değişimi nedeniyle tüm bu değişimlerin birer ses olayı olarak görülmesine neden olmuştur. Gülensoy (1988: 80-85), “*o kırk elmasa (=elması), başını (=başına), saklasın o lokmaya (=lokmayı)*” vb. gibi kullanımları eklerin alt başlığı altında farklı şekiller olarak göstererek bu gibi durumların ses değişimi, fiillerin rejimiyle ilgili bir reksiyon veya Rumca gibi eski dillerin etkisi olup olmadığı üzerine bir kesinlik olmadığını belirtir. Gülsevin (2020: 89) ise belirtme hâlinin yönelme hâli yerine kullanılışı hakkında +ag/+eg belirtme hâlinin devamı olmaları, fiillerin rejim değiştirmesi ve ünlü daralması sonucu oluşması şeklinde üç farklı görüş olduğunu belirterek Uşak ili ağızlarındaki kullanımların üçüncü görüşe yani ses olayına daha yakın olduğunu belirtir. Caferoğlu (1967: 1-2) farklı kullanımlarla ölçünlü Türkiye Türkçesinden uzaklaşan yapıları *mef’ul hatası* olarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelerin yanında nöbetleşmeye giren eklerin Eski Türkçe ile bağlantılı arkaik şekil ve özellikleri, yapısı ve tarihi durumları ile nöbetleşmelerin açıklanmasının daha doğru olacağı sonucuna ulaşan görüşler de vardır (Korkmaz, 1995: 222-231; Buran, 2008: 90-91; Gülsevin 2020: 89, Özek ve Sağlam 2016: 17). Karahan (2015: 6-7), ağızlardan *dolmu, çöbu, köftü, sulu-, ovu, pardi, hōlü* (Aydın; Korkmaz 1956: 35, 37, 40, 46, 539); *hastı, tahtı, dolmu, çorbu, süpürğü, heybi, bölü* (Denizli; Tok 2002: 49, 50, 51, 55); *anı- “anla-”, ellisi di “ellisi de”, görüsü* (İzmir; Korkmaz 1956: 43, mt. 22); *o du 35, kını, ortı* (Kütahya; Gülensoy 1988: 35, 37); *ölü “öyle”, yazmı* (Manisa; Korkmaz 1956: 40, 45); *yazmı, başkı, dolmu* (Muğla; Akar 2013: 23, 24); *geci, bölü* (Uşak; Gülsevin 2002: 31) örneklerini vererek yönelme ve belirtme hâllerinin birbiriyile nöbetleşmesinde ilk basamak olarak ağızların fonetik eğilimini yansıttığını ikinci basamağının ise birinci değişmeye tepki bir hypercorrection (aşırı düzeltim) olayı olduğunu belirtir. İlker ise zihinsel tasavvurla birbiri ardına kodlanabilen fiillerde (*Oğlan seni sevdim/Oğlan sana yandım*), en az iki tamlayıcıya ihtiyaç duyan fiillerde (*yaşını adama söylemek/yaşına söylemek*), insan-nesne ilişkisinin çoğalmasi ile fiil tamlayıcılarının doğal olarak çoğalmasi durumlarında, “aç-, al-, at-, bağla-, dök-, götür-, koy- sor-, sür-, ver-” gibi anlam genişlemesi ve değişmesine uğrayan fiillerde görülebileceği şeklinde dört sebep sıralar (2017: 316-319).

Kahraman, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları* adlı çalışmasında kendi işlevinden kayarak başka bir durum eki işlevini yüklenen durum ekleriyle çekime girmiş tamlayıcıları alan fiiller bahsinde “*ders çalış, oda güneş dolar, keçiyolunu kaydım, gözlerinden öpmüştü*” örneklerini vererek

buradaki fiillerin ihtiyaç duyduğu durum ekini almadıkları için anlatımda eksiklik olduğunu belirtir (1996: 418). Bu şekildeki tamlayıcıların durumlarını “iğreti durum” olarak adlandırır ve sırasıyla “iğreti tamlayıcı/alması gereken tamlayıcı” şeklinde bir sıralamayla +i ağla-/+e ağla-, +i atla-/den atla-, Ø dol-/le dol-, +e gez-/de gez-, +den doy-/le doy-, +den yakala/+e yakala-, +i yaşa-/de yaşa- örnekleri gibi 56 fiil örneği verir (Kahraman 1996: 418-419).

Sarıca, belirtme ve yönelme nöbetleşmesini bir karışma olarak niteler ve sebep olarak “Fonetik sebepler, dilin ortaya çıkışında nesnelere algılanışı ile kültürel değişimler nedeniyle değişen durumlar, komşu dillerle etkileşimler, çevirilerde kaynak dilin ağırlık kazanması, fiillerin anlam değişikliklerine uğraması, şiirde kafiye ve ölçüden kaynaklanan durumlar, dil sürçmeleri, yetkin bir dilbilgisine sahip olamama, özensiz kullanımları sıralar (2006: 2017). Morfosentaktik açıdan incelediği üç fiil (bin-, söv-, başla-) üzerine yorumlarda bulunan Erdem ise bu fiillerin biçimbirimsel işaretlenmesinin Modern Türkçe ile karşılaştırıldığında birebir örtüşmediği, bazen fiillerin hangi durum ekiyle donatılacağını tahmin etmenin zor olabildiğini ve tarihsel açıdan bu süreçlerin doğal olduğunu belirtir (2015: 182-183).

Hâl eki nöbetleşmesinin tarihinin çok eskiye dayandığı bilinmektedir. Alan; Yenisey ve Kırgızistan Yazıtlarında yönelme hâlinin bulunma, ayrılma, ilgi ve yalın hâllerle nöbetleştiği; *üç yétmiş yaşımka adrılıtm* “Altmış üç yaşımda öldüm”, *egök katun yerimke adrılıtm* “Uyuk (ve) Katun (ırmaklarının suladığı) yerimden ayrıldım”, *ben teñri élimke élçisi ertim* “Ben kutlu (aziz) yurdumun elçisi idim” gibi örnekleri dikkatlere sunar (2019: 123-130). Yine ölçünlü dilden uzaklaşan kullanımlarında ve çağdaş lehçelerden kimi örneklerin Türkiye Türkçesine aktarımında görülen değişimler; nöbetleşmelerin bir hata, sürçme, yetkin bilgi yoksunluğu veya bir ses olayından öte, eklerin derin yapılarından kaynaklandığını göstermektedir. Nitekim Demirci’nin (2007: 126-139), Ural dilleri ve Moğolcadaki nöbetleşme örneklerinin yanında Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait verdiği örnekler, konunun basit bir noktadan kaynaklanmadığını yine çağdaş Türk lehçelerinden yaptığı alıntılar bugünkü kapsam genişliğini gösterir.

Ertane Baydar’ın (2009: 25-35) Kırım Tatar Türkçesinden fiil-tamlayıcı ilişkisini göstermek için Türkiye Türkçesine yaptığı aktarımlarda hâl eklerinin bir lehçeden diğerine ne kadar büyük bir değişkenlik gösterebildiğini, fiillerin anlam özelliklerinin kendine bağlanan tamlayıcılara getirdiği eklerle bugünkü ölçünlü Türkiye Türkçesinden farklı ifade kabiliyetlerini ortaya koyabildiğini görmek mümkündür. Bu durumda Ertane Baydar “Bir lehçedeki bir fiilin istediği tamlayıcı ile başka bir lehçede aynı fiilin aynı anlam ve görevde kullanılırken istediği tamlayıcı, farklı hâl ekleri taşıyabilmektedir. Ek değişikliği ögenin adını değiştirecek midir? Bu, tartışılması gereken önemli bir problemdir.” (2009: 32) diyerek lehçeler arasındaki değişkenliğe işaret eder. Uğurlu da “Türk Lehçelerinin aktarımında Valenz Sözlüklerin Önemi” adlı çalışmasında Türk lehçelerinin farklılıkları arasında *fiil tabanının istemi* “Valenz” konusuna ayrıca değinir ve bitimli veya bitimsiz bir dil birliğinin merkezindeki fiil tabanlarının gereklilik derecesine göre anlam yönünden boşluklar açtığını bu boşlukların ise

tamlayıcılarla doldurulduğunu belirtir (2001: 201). Ayrıca çalışmada, farklı Türk lehçelerinden alınan *meşâdün küs-/ormana küs-*, *diline düşün-/dilini anla-*, *kıza evlen-/kızla evlen-* *adamge tol-/adamla dol-*, *Bakanas özenin yayla-/Bakanas Irmağında yayla-*, *üygö tüne-/evde gecele-* gibi örnekler verilerek lehçelerdeki fiillerin istem farklılıkları ortaya konmuştur (Uğurlu 2001: 202-205). Bugünkü Türk lehçelerinde görülebilen bu farklılıklara, Oğuz boylarının büyük çoğunluğunun yerleştiği bilinen Anadolu'da (Korkmaz 1976: 152; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 26-28) sıklıkla rastlanabilmektedir. Bu doğal nöbetleşmenin kaynağının ise araştırmacıların çoğunun hemfikir olduğu üzere gerek eklerin gerek tamlayıcıları istem durumuna göre tercih edebilen fiillerin tarihî derinliklerinde aranması gerekir.

Nöbetleşmeler üzerine tüm araştırmacıların değerlendirmelerinde birçok görüşe yer vererek kesin kural ve sebepler veremediğini, bilimsel bir kesinlik ortaya konmadığını söylemek mümkündür. En eski dönemlerden günümüze örneklenebilen bu görev değişimleri, eklerin birbiriyle olan münasebeti göz önüne alındığında ortak noktalara sahip olduklarını düşündürmektedir. Yani günümüzde farklı görev tanımları oluşturulan hâl eklerinin dilde şu anki görev tanımlarına ulaşmadan çok önce birbirlerini tamamlar nitelikte bir gelişim seyri geçirdikleri yahut ortak bir köken geçmişine sahip oldukları fikrini uygun kılmaktadır. Nitekim bugün ağızlardaki bu nöbetleşmelere veya yazı dilinin ilk örneklerinden bu yana görülen görev değişimine bu denli olanak tanınmasının başka bir temelde izahı bizce zordur. Eldeki çalışmada bu görev değişiminin temelleri ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımların derin yapılarında yer alan özelliklerine değinmek üzere vasıta ile çıkma hâli eklerinin birbiriyle nöbetleşmesi üzerinde durularak eklerin şekil ve işlevlerine yönelik kimi çıkarımlarda bulunulacaktır. Vasıta hâli ile çıkma hâli eklerinin birbiriyle görev değişiminde bulunduğu kullanımları belirlemek için Türkiye'deki illerin ağızları üzerine yapılan çalışmalardan betimsel yöntemin genel tarama modeliyle tespit edilebilen örnekler incelenmiş, elde edilen veriler fişlenerek tasnif edilmiş, kullanım özelliklerine göre konuyla ilgili veriler çalışmaya dâhil edilmiştir. Tanıklanan kullanımların yanında yay ayrıç içinde alındığı eser adı ve sayfa numarası ile satır numarası verilmiştir.

1. Türkiye Türkçesi Ağızlarında Görülen Vasıta ve Çıkma Hâli Eki Nöbetleşmeleri

Türkiye Türkçesi ağızlarında vasıta/araç (instrumental) ve çıkma/uzaklaşma/ayırılma (ablatif) hâl eklerinin nöbetleştiği kullanımlarla sıklıkla karşılaşılabilir. Cümlede bu eklerin isme kazandırdığı görev; belirtme, yönelme ve bulunma hâli eklerinden farksız olarak isimle fiil arasındaki ilişkisidir.

1.1.Vasıta Hâli Eki Yerine Çıkma Hâli Eki Kullanımı

Buran'ın (1997) Keban, Baskil ve Ağın'dan derlediği metinlerde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

*ğardaş sen buraya bacağızsuz **atdan** mı geldin?* (Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları, 176/24)

*ğardaş sen buraya üç bacağılı **atTan** mi geldin?* (Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları, 176/21)

İki örnekte de vasıta/araç ilgisi kurmak için çıkma hâli eki kullanılmıştır. Aynı yöreden alınan aşağıdaki örnekte ise isme durum zarfı görevi vasıta hâli eki yerine çıkma hâli ekiyle kazandırılmıştır:

*neyse **zordan** çıhardılar kürsüye.* (Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları, 177/4)

Buran, yukarıdaki eserinde vasıta hâli ekinin şekil değişmesine uğrayarak *+dan* şeklini aldığı söylemiş ve *zordan* “*zorla*” örneğini vermiştir (Buran, 1997: s. 61).

Gemalmaz'dan (1978: 213) tespit edilen kullanım ise şu şekildedir:

ğağni arabalarımızdan meşğul oluruz (Erzurum İli Ağızları, 213/25)

Gemalmaz, (1978: 273-291) çalışmasında bu gibi kullanımlara yer vermemiştir. Yalnızca Yukarı Aras ağızlarının güney kesiminde bazen bulunma hâli ekinin ayrılma hâli yerine kullanıldığını belirterek “*elde (elden), esgide (esgiden), haşda (hacdan)*” vb. örneklerini verir (Gemalmaz 1978: 286).

Sağır'ın (1995: 250) Erzincan'dan derlediği metinlerde ve metin dışı, yüz yüze konuşmalarda tespit edebildiğimiz örnekler:

***benden** gelen arhadaşların hepsinne çay yap* (Erzincan ve Yöresi Ağızları, 250/11)

Sağır (1995: 140-145) yukarıdaki çalışmasının hâl ekleri bahsinde bu tarz kullanımlara değinmemiştir.

***benden** gelecehsiz* (Erzincan, Merkez, Metin dışı, yüz yüze konuşma, A. Akkaş)

***kiminden** gidecük* (Erzincan Üzümlü, Metin dışı, yüz yüze konuşma, Y. Yeniçeri)

***babamdan** gonusmıyuh* (Erzincan Merkez, Metin dışı, yüz yüze konuşma, M. Kanbur)

Örneklerin tümünde birliktelik ilgisi vasıta hâli eki yerine kullanılan çıkma hâli eki ile kurulmuştur. Yine Urfa'dan (Özçelik 1997) tespit edilen bu kullanımda ise birliktelik anlamı çıkma hâli eki ile sağlanır:

*O kadın da **köleden** yatı* (Urfa Merkez Ağzı, 251/96)

***Geliniden** aray iyı mi* (Urfa Merkez Ağzı, 191/72)

Urfa'da edatlara bağlanan isim unsurlarında görülen kullanım ise şu şekildedir:

*gece **damaddan** beraber* (Urfa Merkez Ağzı, 199/177)

Yine Urfa'daki bir diğer kullanım ise araç anlamı katmaktadır:

istersen kaşıhtan ye. (Urfa Merkez Ağzı, 207/102)

Özçelik, yukarıdaki çalışmasında vasıta hâli ekinin benzeşme ya da farklılaşma yoluyla “+nAn” ve +DAn” şekline girmiş alternanslarının olduğunu belirterek “damattan (damatla), ekmekten (ekmekle), malidan (malınla)” gibi örnekler verir (Özçelik 1997: 81).

Manisa yöresindeki bu kullanımda (İlker 2017: 997) ise durum zarfı, vasıta hâli eki yerine çıkma hâli eklidir.

istiyölâ allahuñ emirinden (Manisa Ağızları, 997/38)

İlker, çalışmasının hâl eklerinin birbiriyle değişmesi bölümünde “çıkma yerine vasıtanın kullanılması” başlığı altında aynı örneği verir (İlker 2017: 320).

Balıkesir'den (Mutlu 2022) tespit edilen kullanımlarda araç ve birliktelik anlamları çıkma hâli eki ile verilebilmektedir:

arabadan geliniyu (Balıkesir İli Ağızları, 505/137)

ganı sudan yurla (Balıkesir İli Ağızları, 504/112)

gızdan olan gesin hemen (Balıkesir İli Ağızları, 504/114)

Mutlu, çalışmasında ayrılma hâli ekinin vasıta hâli ekinin yerine kullanıldığını ve bu durumun İvrindi ilçesine bağlı Manav köylerinde görüldüğünü belirterek yukarıdaki örneklere ek olarak beygir+den (beygirle) aT+dan (atla), candan (canla) örneklerini verir (Mutlu 2022: 237).

Bitlis'te görüle *-nan* yerine *-dan* kullanımlarında Zülfikar ek için zarf görevindedir, der (2021: 140) Örnekler şu şekildedir:

Pıncı avucundan getirdi (Bitlis Halk Ağzı ve Kültürü, s. 140)

İnciri torbasidan getirdi (Bitlis Halk Ağzı ve Kültürü, s. 140)

Gözümdan gördüm (Bitlis Halk Ağzı ve Kültürü, s. 140)

Adıyaman-Merkez, Kâhta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı, Suluova Ağızları ve Bayburt Demirözü İlçesi Ağzından alınan aşağıdaki üç örnekte ise vasıta grubu çıkma hâli eki ile kurulmuştur:

gıncadan dolı (Günay 141: 53) [kınayla dolu]

daşdan örgülü (Pekacar 191: 152) [taşla örgülü]

Taşdan örtüli (Kabadayı 171: 185) [taşla örtülü]

Bu araştırmacılar içinde Günay, vasıta eki içerisinde “-dan /-den, -Tan/-Ten” şeklini de vererek bölgemiz ağzında vasıta eki yerine kullanılmaktadır, la+n şeklinde yer alan l'nin -d/-t ünsüzüne dönüşmesiyle ortaya çıkan şeklidir, der ve “zordan, ayahTan, sabahdan gaynandan, gözümden” örneklerini verir (Günay 2008: 95). Diğer iki araştırmacıda bu tarz kullanımlara yer verilmemiştir.

Tüm bu kullanımlarda ekin vasıta hâli işlevi nöbetleşme açıkça görülebilmektedir. Keban, Baskil ve Ağın yöresinden alınan “atTan” ve Urfa’da görülen “damaddan” örneklerinde kelime sonundaki *t/d* ünsüzlerinin eke etkisinden kesin olarak bahsedebilmek için yöre ağzlarında tüm *-t* ile biten kelimelerin eklere bu yönde etki etmesi gibi genel bir benzeşme ilkesi olması gerekir. Ne var ki yörelerde bu şekilde genelleme yapılabilecek bir ses olayından söz etmek zordur. Bu örnekler bir benzeşme için yeterli görülse bile tespit edilen diğer kullanımlarda ağız özelliği ve kelime sonundaki sesin yapısı bakımından “-nen” kullanımı daha kolay söyleme imkânı sunduğu hâlde “-den” tercihi açık şekilde görülebilmektedir.

1.2. Çıkma Hâli Eki Yerine Vasıta Hâli Eki Kullanımı

Ağızlarda “ile” edatından eklenerek vasıta hâli olarak kullanılan *-len*, ve *-nAn* ekleri aşağıda tespit edildikleri kullanımlarda çıkma hâli eki yerine kullanılmıştır.

Kütahya yöresinde (Gülensoy 1988: 183) “sonra” edatına bağlanan fiilimsi grubu *-DAn* eki yerine *-nAn* eki almıştır:

bırāP gāşadinen soñura urus_unan bizim aramızda iran toprā va (Kütahya ve Yöresi Ağzları, 183/5)

Aynı yörede bir başka örnekte edata bağlanan ifade zaman bildirmektedir. Ek bu sefer *-lan* olarak gelmiştir:

señ ne zut gidiyoñ baña āşamlan berli (KüYA, 226/53)

Gülensoy, bu çalışmasında “ayrılma hâli” başlığı altında ekin biçimleri arasında *-lan* ve *-nān* eklerini de alt başlık olarak göstererek yukarıdaki iki örneğe ek olarak “*aldīnan sōna*” örneğini verir (1988: 83).

Malatya yöresinde (Gülseren 2021: 348) tespit edilen kullanımda ise fiilimsi grubu edata *-nAn* eki ile bağlanmıştır:

seni oruya goyduğumunan beri eyi omluyu (MalĀA, 348/24)

Aynı yörede (Gülseren, 2021, s. 340) tespit edilen bir diğer kullanımda ek *-en* şeklindedir:

erikenen¹ gelini ata bindirirdih (Malatya İli Ağzları, 340/27)

Gülseren bu çalışmasında “ayrılma hâli eki” başlığı altında *+nen* ve *+en* şekillerini de verir ve “*bennen/benden, gülümsemesinen*” *gülümsemesinden, erikenen/erkenden*” örneklerini verir (2021: 130).

Arpaçay (Olçay vd. 1998) yöresinden alınan bir kullanımda edata bağlanan zamire gelen ek, *-nen* şeklindedir:

İndi bunan sora yerişdim geme (Arpaçay Köylerinden Derlemeler, 89/25)

Kars yöresinden (Ercilasun 1983) tespit edebildiğimiz kullanımlar:

ağlım başımnan geş- (Kars İli Ağzları, 165/19)

¹ er-(i)-ken:erken

gel saña **kimnen** haber vërim (Kars İli ağızları, 314/18)

Erzincan'dan (Sağır 1995: 300) tespit edebildiğimiz örnek ise şu şekildedir:

halallıg alduh hep bir birimiznen (Erzincan ve Yöresi Ağızları, 300/27)

Sağır (1995: 140-145) yukarıdaki çalışmasının hâl ekleri bahsinde bu gibi kullanımlara değinmemiştir.

Osmaniye Tatar Ağızında (Özkan 1997: 90) görülen kullanım:

isimi hatırmınan çığa yav. (Osmaniye Tatar Ağızı, 90/76)

Özkan, bu çalışmasında “uzaklaşma hâli” başlığı altında ekin *-nan*, *-nen* şeklini de gösterir ve yukarıdaki örnekten başka “*artin-nan*, *harman-nan*, *ahşam-nan*, *ülgen-nen*, *an-nan*” örneklerini verir (1997: 39).

Van'ın Küresin ilçesinde (Bulak 2015: 190) görülen bir nöbetleşmede vasita hâli *-ne* şekliyle kullanılmaktadır:

sütnə yoğürtına tendürne hamırne habile qonışırık (Van Küresin Ağızı, 190/130)

Bulak, bu çalışmasında “çıkma hâli eki” başlığı altında vasita hâli ekinin çıkma hâli eki yerine kullanıldığı yukarıdaki aynı örneği vererek ünsüz aykırılışması neticesinde *+na/+ne* şeklini aldığını belirtir (2015: 81).

2. Çıkma ve Vasita Hâli Eklerinin Yapısı ve Nöbetleşmenin Temeli

Türkiye Türkçesi ağızlarından tespit edilen ve ölçünlü Türkçeden uzaklaşmış bu kullanımların aynı yörede çıkma yerine vasita, vasita yerine çıkma şeklinde yani iki yönlü de olabilecek şekilde görev değişikliği yapabildiği görülebilmektedir. Araştırmacıların hâl eki nöbetleşmelerinin sebebi üzerine yaptığı ve *Giriş* kısmında belirtilen açıklamalarda görüldüğü üzere nöbetleşmelerin temelinde eklerin yapısıyla ilgili kimi belirsiz durumlar mevcuttur. Birbiri yerine kullanılabilen bu iki ekin henüz elimizde yazılı malzemesi olamayan daha eski kullanımlarında bir ortaklık olduğunu düşündürmektedir. Çünkü ağızlar yazı diline kıyasla geçmişe dönük daha çok detay içerebilmektedir.

Karahan, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eş Sesli(leşen) Ekler: {+DAn} Ayrılma ve Vasita Hâli Eki” adlı çalışmasında +DAn ekini, Adıyaman, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Tunceli, Şanlıurfa, Malatya-Akçadağ, Gaziantep, Kilis, Hatay'ın Altınözü, Yayladağı ve Samandağı ilçeleri ağızlarına özgü, vasita ve bağlama eki olarak belirtir ve ekin {+IA} > {+IAN} > {+nAn} > {+DAn} değişme basamaklarının son şekli olduğunu söyler ve *bagdan* (*bağla*), *benden* (*benimle*), *davıldan* (*davulla*), *çatallardan* (*çatallarla*), *nişanlıdan* (*nişanlıyla*) *yağdan* (*yağla*), *kaşuğdan* (*kaşıkla*), *lèreden* (*lirayla*), *ayahtan* (*ayakla*), *çalgıdan* (*çalgiyla*) gibi örnekler verir (2016: 2-5).

Ünal, üçüncü tekil şahıs iyelik eki ve pronominal /N/ sesinin kökeni üzerine yaptığı çalışmasının sonuç kısmında tarihî devirlerde ve günümüzde tıpkı çıkma ve vasita hâli ekinde olduğu gibi sık nöbetleşebilen eklerden olan Proto-Türkçe

ilgi durum eki +(X)n ekinin; pronominal /N/ sesiyle aynı ses olduğu, belirtme hâl eki +nI, ve araç durum eki +(X)n~ +(I)n eklerinin ise bunlardan farklı ekler olmadığı sonucuna ulaşır (2019: 63-64). Tarihî devirlerde nöbetleşebilen bu eklerin ortak bir kökten gelmesine benzer şekilde bugün ağızlarda nöbetleşebilen -IA > -IAN > -nAn gelişim seyrini takip eden vasıta ve -DA+n çıkma hâli eklerinin ortak bir noktaya dayandığı yahut bu iki ekin ortak bir özellik taşıdığı söylenebilir. Bu özellik ise bize göre iki ekin de sonunda yer alan /n/ sesidir.

Tarihî dönemde +^on şeklinde olduğu bilinen vasıta hâli ekinin Çağatay'ın *yıl-ın ay-ın turkaru ev bark içinde/yıllar ve aylarca daima ev bark içinde* örneği ile belirttiği üzere zamanla ismin nominatif/yalın hâli olarak kabul edilebilmesi (1943: 96) bugün ağızlarda yer alan aykırı kullanımlarda -nen şekliyle var olmasına, aynı çalışmada verilen diğer örnekte ise çıkma hâli eki ile ortaklığına (*okın yürekimke ursukmuş teg sıkıurmin emgek-in okla yüreğime vurulmuş gibi ıstıriptan sıkılıyorum*) bir dayanak kabul edilebilir. Şöyle ki eklerin gerek vurgu gerek ağız özellikleri doğrultusunda sürekli genişleme eğiliminde olması, tarihî devirlerde birçok ekin kaynağında yer alan bu eki genişleterek bugün ağızlardaki formuyla işler bir hâle getirmiştir. Dil, gelişim seyri içerisinde ölü bir konuma getirerek yalın hâlden ayırt edilemeyen bir eki, yeniden canlandırmak için ek yığılmasıyla yeniden işlerlik kazandırabilmekte yahut ekin en eski şeklini işler hâle getirebilmektedir.

Bu gibi eklerde kalıplaşma ve yapıların birbiriyle genişlemesinin Türkiye Türkçesi ağızlarında zamirlerde yoğunlukla görünür olması da yine Korkmaz'ın belirttiği gibi zamirlerin yapım ekleriyle genişleme kabiliyetinin olmamasından, isim çekim ekleri ile kalıplaşmasının daha kolay olmasından (2018: 12) kaynaklanır.

Ağızlardan alınan örneklerde aşağıdaki ifadelerin söz dizimsel bir olgunluğa eriştiği görülebilir:

*Peki dedi, sabah-nan gel götür
erikenen² gelini ata bindirirdih*

Örneklere eklerin çıkarılarak kullanımıyla “*sabah götür/sabahnan götür – erken ata bindir/erkenden ata bindir*” arasında konuşurun tercihiyle gelişen bir söylem farkı olduğu, “sabah” kavramına bir sınırlama getirildiği söylenebilir. “Sabah” gibi geniş bir zaman dilimi, -nan eki ile sınırlandırılmış ve “başlangıç” bildirmiştir. İkinci örnekte de buna benzer bir derinlik söz konusudur.

“*halallığ alduğ hep bir birimiz-nen*” örneğinde ise hâl eki gelen ifade, söz dizimsel bir derinlik elde etmektedir. İş yapacak olan kişi, eylemi hâl ekinin geldiği ifade olmaksızın gerçekleştiremez. “*birbirimiznen helallık al-*” ifadesinde eyleyici, vasıta hâli eki alan ifade ile cümledeki eylemi karşılayabilmektedir. Yani derin yapıda ikincil bir eyleyici söz konusudur. “*sabahnan gel-*” ifadesinde eyleyicinin eylemi başlatacağı zaman dilimi, derin yapıda belirlendiği gibi

² er-(i)-ken-en: erkenden

“birbirimiznen helallik al-” ifadesinde derin yapıda ikincil bir özne belirlenmektedir.

“İndi **bunan** sora yerişdim” örneğinde edata bağlanma şeklinde de üstteki durum söz konusudur. Cümlede bildirilen eylemi hayata geçirecek kişi söz dizimsel olarak bağımlıdır. Cümlede *erişme* eylemi, “bu” diye işaret edilen şeyin meydana gelmesi ile gerçekleşebilir. Eyleyici yahut özne cümlede ikincil olarak bir özneyle beraber var olabilmektedir.

Çıkma hâlinde de vasıta hâlinde olduğu gibi bir ek yığılması sezilebilmektedir. Korkmaz ayrılma hâli ekleri bahsinde Eski Türkçede +tın/+tin ekinin gerçek bir yön gösterme eki olarak kabul edildiğini belirtir ve *öntün* (önde=doğu), *kidin* (batı, batıda), *yirtin* (kuzey, kuzeyde), *birtin* (güney, güneyde), *içtin* (içte, içerde), *iltin* (önde) örneklerini vererek Eski Türkçeden sonraki devirlerde bu ekin zaman zarfları oluşturacak şekilde kaynaşmaya uğradığını gösterir (2018: 14-15). Ekin şimdiki +*dan*’lı yapısı ile o dönemki +*tin*’li yapılarının çıkış noktası olarak farklı olduğunu söylemek mümkündür. +*tin*’li eski yapıyı Eraslan, Sinor’un +*tı* zarf ekiyle +*n* vasıta hâlinin birleşmesi şeklinde açıkladığını belirtir ve çıkma hâli ekinin isimden isim yapma eki +*dın* ile bulunma hâli ekinin karışmasıyla oluştuğunu söyler (1999: 381-385). Ancak +*tin*’li kullanımların işlevlerinin günümüzden farklı olduğu göz önüne alındığında Eski Türkçede zarf yapan +*tı* eki³ (Ünal ve Baydar, 2021: 31) ile vasıta hâlinin ağızlardaki +*nen*’li yapısını oluşturan ve Poppe’nin kelimenin nominatif yapısında gösterdiği “*n*” söz dizimsel özne (syntactic subjecy) yapan “tanımsız durum” (casus indefinitus) (1987: 186) ile kaynaşmayla oluşur. Her ne kadar Poppe, bir diğer çalışmasında +*dan* ekinin bulunma hâli ekinin vasıta hâli ekiyle genişleyerek oluştuğunu (1925: 409-427) belirtmiş olsa da nominatif/yalın hâldeki kelimelere cümlede söz dizimsel özne olarak faaliyet alanı kazandırabilen *tanımsız durum eki +n*’nin zarf yapan bir eke o günkü formundan daha üstün bir işlev kazandırması daha muhtemeldir. Bugün ağızlardaki içerisinde fosilleşmiş yönelme hâli taşıdığı hissedilen +*nen*’li kullanımların işlev ve anlam açısından bahsi geçen “*tanımsız durum eki +n*” ile genişlediğini düşünebildiğimiz gibi +*den* çıkma hâli ekli kullanımların da içerisinde fosilleşmiş bir +*de* yapısı bulundurduğu ve güncel formunu *casus indefinitus/tanımsız durum eki* ile kaynaşarak oluşturduğu söylenebilir. Nitekim Karahan da Batı Türkçesinde ayrılma hâli eki olan -*DAn* da, ayrılma işlevli -*DA*’nın -*n* ile genişlemiş şekli olmalıdır, der (2012: 227). Özek ve Sağlam da +*DAn* çıkma hâli eki +*Da* bulunma hâli eki ve +*n* vasıta hâli eklerinden oluştuğunu belirtir (2014: 17). Yine Serebrennikov ve Gadjeva, hareketin sonunu bildiren (*ablatif*) -*tan*//*-ten* ekli biçimde -*ta*//*-da*’ya eklenmiş bir -*n* ögesi olabileceğini söyler (2018: 82).

Ağızlarda görülen bu nöbetleşmenin ve iki ekin söz dizimde anlama kattığı etkinin birbirine paralel oluşunun yapı olarak içerdiği ortak nokta, iki ekin de mevcut

³ Eski Türkçede “edgüti, kadıgdı, amtı” (KT/Güney 2-3) gibi ifadelerde örneklenebilen zarf eki. Ramstedt’in bu eki vasıta eki olarak tanımladığı aktarılmaktadır, yani ona göre ayrılma hâli, iki vasıta ekinin kalıplaşması ile oluşur. (Martti Räsänen, *Materialen zur Morphologie der Türkischen Sprachen*, (Helsinki: yby, 1957) 62.

formunu bulduran sondaki *tanımsız durum eki +n* kabul edilebilir. Karahanlı Türkçesinde *Kutadgu Bilig*'de yer alan “*tatıg bardı andın yayı boldı kış*” (Arat 1947: 51) ifadesinde, Memlük Kıpçak Türkçesinde Hayyan'da görülen “*andan* (ondan sonra)” (Caferoğlu 1931: 110) ifadesinde ve Eski Anadolu Türkçesinde *Marzubân-Nâme*'de yer alan “*cehlin halka bildürem andan kanın dökem.*” (Korkmaz 2017: 198) cümlesindeki edatsız kullanımın bugün ağızlarda görülebilen “*andan*” yapılarıyla aynı görevi ifa edebilmesini ekin sonunda yer alan bu özelliğe bağlamak mümkündür:

Gelsin andan konuşalım,

Ahura gêt, andan ders çalış.

O konuşsun, andan ben söze başlarım (Erzincan Üzümlü, yüz yüze konuşma, H. Ünal).

Ölçünlü dilden uzaklaşan bu kullanımlarda asırlar önceki işlevi görmek mümkündür. Ekin kendi formunda yer alan *+n* yapısı kelimenin edat olmaksızın söz diziminde edat işlevini görebilmesini, cümlede aktif görevde bulunabilmesini sağlamaktadır. Yine Eski Anadolu Türkçesinde Gülsevin'in (1997: 71) vasıta hâli yerine kullanılan ekler bahsinde verdiği “*orada cebrâ'ilden gönderür hun*” (EMŞer.127) örneğindeki nöbetleşme bugün ağızlardaki kullanımla birebir aynıdır. Buradaki işleve benzer kullanımları ağızlarda açıkça görebilmekteyiz:

“*istersen kaşıhtan ye*” (*kaşık olmaksızın yeme işlemi olmaz.*)

“*ğardaş sen buraya bacaşsuz atdan mı geldin?*” (gelme eylemi insanla beraber atı da kapsar.)

“*gağni arabalarımızdan meşgul oluruz*” (meşgul olan, kişi iken meşgul olunan eylemin muhatabı olarak *kağni arabasıdır.*)

“*arabadan geliniyu*” (gelme eylemi sürücüyü aktif kıldığı gibi *arabayı* da aktif kılar.)

“*istiyölā allahñ emirinden*” (isteme işi *Allah'ın emri* olmaksızın geçersiz/yok hükmündedir.)

Cümlelerde vasıta hâli eki görevindeki tüm çıkma hâli ekleri, cümledeki eyleyici/öznenin yanında derin yapıda ikincil bir özneyi işaret eder ve belirginleştirir; yani “*bacaşsuz atdan gel-*” ifadesi, *kişiyle birlikte atın* da gelmesini anlatır. Yukarıda vasıta hâli ekli kullanımlarda görülen durumun aynısı burada da mevcuttur. Poppe'nin (1987: 186) pronominal hâllerde kelimeye söz dizimsel özne işlevi kattığını bildirdiği *tanımsız durum eki /+n/*, çıkma ve vasıta hâllerinin mevcut formunu bulmasında temel noktada yer alır. Ağızlardaki kullanım geçirgenliğinin ve nöbetleşme imkânının bu kadar fazla olmasının temelinde iki ekte de yer alan *tanımsız durum eki +n* vardır. Kullanıcının tercihinin göre ek, yönelme yahut bulunma hâllerinden biri ile kullanılarak aynı görevi ifa edebilmektedir. Tıpkı Önler'in vasıta hâli eki için *+Xn* yahut *+IA* tercihinin yazarın ya da şairin ağız özelliğine bağlı bir tercih olarak belirttiği (2010: 154) gibi *+dan* yahut *+nan* tercihi kullanıcının inisiyatifinde olabilmektedir. Nitekim bu tercih durumu Eski Anadolu Türkçesinden beri örneklenebilmekte; vasıta hâli ve çıkma hâli eklerinin hangisi tercih edilirse edilsin aynı anlamı verdiği görülebilmektedir (Gülsevin 1997: 71): *bu gez aysuzdan güler yūsuf nebî* (ŞH.Yus.1,10).

3. Sonuç

Türkiye Türkçesi ağızlarında çıkma ve vasıta hâlleri birbiriyle sıklıkla nöbetleşebilmektedir. Araştırmacıların bir kısmının ses olayı, ağız özelliği, yetkin bilgi yoksunluğu gibi görebildiği bu durumlar diğer birçok araştırmacının hemfikir olduğu gibi eklerin yapısında yer alan ve işlevde içerdiği ortaklıklar neticesinde meydana gelmektedir.

Tarihi dönemlerden bugünkü çağdaş lehçelere ve ağızlara kadar geniş bir nöbetleşme imkânı sunulması kullanıcıya daha geniş ifade kabiliyeti kazandırmaktadır. Eklerin görev tanımının net olarak çizilememesinin nedenini de sürekli kendini yenileyen dinamik bir sistem içerisinde oluşan Türk dili kurallarına bağlamak mümkündür.

Bugün Türkiye Türkçesi ağızları aynı yörede vasıta hâli yerine çıkma hâli, çıkma hâli yerine vasıta hâli eki tercihi karşılıklı olarak değişerek sistemli bir nöbetleşmeyi ortaya koyabildiği gibi sadece birinin yoğunlukla tercih edilebildiği düzensiz bir nöbetleşmeyi de örnekleyebilmektedir. Tespit edilebilen örnekler dışında yörelerin ağız özelliği bakımından her durumda bu nöbetleşmeyi kurabilecek potansiyele sahip olması iki ekte yer alan ortak özellikle açıklanabilir. Bu ortaklık ise yukarıda da belirtildiği gibi eklerin sonunda onlara söz dizimsel bir aktiflik sağlayan *tanımsız durum eki (casus indefinitus) +n'*dir.

Proto-Türkçede var olduğu düşünülen arkaik bir /N/ sesinin bugün belirtme, ilgi, vasıta hâllerinin ilk şekli olduğu belirtilmektedir. İşlev olarak kelimeye geldiğinde onlara söz dizimsel bir üstünlük kazandırarak anlamda daha işler ifadeler ve daha güçlü eyleyiciler oluşturan tanımsız durum eki +n'nin de bunlardan şüphesiz köken itibarıyla farkı yoktur. Bugün ağızlardaki birbiriyle nöbetleşen +den ve +nen'li yapıların da belirtilen bu ek ile kullanımdaki formunu bulduğunu belirtmek gerekir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan ölçünlü dilden uzaklaşmış yapılar ile Türkçenin tarihî devirlerinden örneklenebilen kullanımların karşılaştırılarak oluşturulan bu yordamaların daha eski kullanımlar ve yapılar gün yüzüne çıktıkça bir yordamadan öteye kesin bilgiler ortaya koyacağı da açıktır.

4. Kaynakça

- AKAR, Ali (2013). *Muğla ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ALAN, Sümeyra (2019). Yenisey ve Kırgızistan Yazıtlarında Yönelme Hâl Eki Nöbetleşmesi. *Dil Araştırmaları*, 13/24: 123-130.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- BULAK, Şahap (2015). *Van Küresin Ağzı*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- BURAN, Ahmet (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BURAN, Ahmet (1997). *Keban Baskil Ağın ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BURAN, Ahmet (2008). *Makaleler*. Türkiye Çalışmaları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1931). *Abu Hayyan - Kitab al-İdrak li-Lisan al-Atrak*. İstanbul: Evfak Matbaası.

- CAFEROĞLU, Ahmet (1967). “Akhisar ve Cihanbeyli Ağızları”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 15, 1-38.
- ÇAĞATAY, Saadet Şakir (1943). “Uygurca ve Eski Osmanlıcada Instrumental -n”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1/3: 93-107.
- DEMİRCİ, Kerim (2007). Türkçede Hal Eki Nöbetleşmeleri Üzerine. *Karaman Dil-Kültür Sanat Dergisi*, 126-139.
- ERASLAN, Kemal (1999). “Çıkma Hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu”. *III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 381-385.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican. (1983). *Kars İli Ağızları*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *Divânı Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERDEM, Mevlüt (2015). Türk Dillerinde Belirtme-Yönelme Durum Eki Değişmesi: Bir Değerlendirme. *Türkbilgi*, 30, 167-186.
- EREN, M. Emin (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERGİN, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Dağıtım.
- ERTANE BAYDAR, Arzu Sema (2009). Kırım Tatar Türkçesi Edebî Dilinde Fiil-Tamlayıcı İlişisine Dair. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16/40: 25-35.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1978). *Erzurum İli Ağızları, C.II*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- GÜLENSOY, Tuncer (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLSEVİN, Cemil (2021). *Malatya İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLSEVİN, Gürer (2020). *Uşak İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜNAY, Esra Gülin (2008). *Adıyaman-Merkez, Kâhta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- İLKER, Ayşe (2017). *Manisa Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KABADAYI, Rukiye (2014). *Bayburt Demirözü İlçesi Ağzı: Cümle Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- KAHRAMAN, Tahir (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARAHAN, Leylâ (2012). “Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda “-n” Morfemi İle Ortaya Çıkan Varyantlaşma”. *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı* (Ed. Doç. Dr. Bülent Gül). 219-236.
- KARAHAN, Leylâ (2015). “Bir Hypercorrection (Aşırı Düzeltim) Örneği: Batı Anadolu Ağızlarında Ünlü Nöbetleşmesi”. *Alkış Bitigi. Kemal Eraslan Armağanı*. (Ed. Bülent Gül), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 59-66.
- KARAHAN, Leylâ (2016). “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eş Sesli(leşen) Ekler: {+DAN} Ayrılma ve Vasıta Hâli Eki”. *Türklük Biliminde Bir Ömür Prof. Dr. Toftiq Hacıyev Kitabı*. (Haz. Bilgehan Atsız Gökdağ ve Nazım Muradov). Ankara: Akçağ Yayınları, 315-322.
- KORKMAZ, Zeynep (1956). *Güney-Batı Anadolu Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KORKMAZ, Zeynep (1976) “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*. 23-24(1975-1976), 143-172.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). “Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonetik-Morfologie Bağlantısı”. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, II*, 222-231.
- KORKMAZ, Zeynep (2017). *Marzubân-Nâme Tercümesi - Destûr-ı Şâhi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KORKMAZ, Zeynep (2018). *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MUTLU, Hüseyin Kahraman (2022). *Balıkesir İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- OLCAY, Selahattin; ERCİLASUN, Ahmet Bican; ASLAN, Ensar (1998). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖNLER, Zafer (2010). “+(X)n Zarf Eki ve Kullanımı”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17/2: 143-155.
- ÖZÇELİK, Sadettin (1997). *Urfa Merkez Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- ÖZEK, Fatih; SAĞLAM, Bilgit (2016). “+Dan Çıkma Hâli Ekinin Vasıta ve Bulunma Hâli İşlevi Üzerine”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24/2: 13-18.
- ÖZKAN, Fatma (1997). *Osmaniye Tatar Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- PEKACAR, Tevfik (2003). *Suluova Ağzları*, Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- POPPE, Nicholas. (1925). “Türkisch-tschuwassische vergleichende Studien”. *İslamica, Volumen Secundum*. 409-427.
- POPPE, Nicholas (1987). *Introduction to Mongolian Comparative Studies*. Suomalais – Ugrilainen Seura.
- RÄSÄNEN, Martti. (1957). *Materialen zur Morphologie der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Societas Orientalis Fennica.
- SAĞIR, Mukim (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağzları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- SARICA, Bedri (2006). “Türkçe’de -E / -İ Durum Eklerinin Karışması Sorunu”. *İlmî Araştırmalar*, 22, 205-218.
- SEREBRENNİKOV, Boris. Aleksandroviç; GADJİEVA, Ninel. Zeynalova (2018). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri* (Çev. Tevfik Hacıyev ve Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- UĞURLU, Mustafa (2001). “Türk Lehçelerin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi”. *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*. (Yayıma Haz. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz). Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 197-206.
- ÜNAL, Muhammed Sami; BAYDAR, Turgut (2021). “Mu’înü’l Mürîd’de İsimden İsim Yapma Ekleri”. *Türkiyat Mecmuası*. 31, 177-217.
- ÜNAL, Orçun (2019). Türkçe Üçüncü Tekil Şahıs İyelik Ekinin ve Pronominal /N/ Sesinin Kökeni Üzerine. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 64, 47-69.
- YILDIZ, Osman (2021). *Isparta Merkez İlçe Ağzları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ZÜLFİKAR, Hamza (2021). *Bitlis Halk Ağzı ve Kültürü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Güz/Autumn, Sayı/Number: 35

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

Çeviri Makaleler

Translations

Çağdaşlarının Tanıklığında XV.-XVII. Yüzyıllar Arasındaki Ermeni-Kıpçakça

Armyano-Kıpçakskiy Yazık XV-XVII vv. v Osveşçenii Sovremennikov

Yaroslav Daşkeviç

Orijinal Künye

Daşkeviç, Yaroslav (1981).

“Armyano-Kıpçakskiy Yazık XV-

XVII vv. v Osveşçenii

Sovremennikov”, *Voprosı*

Yazıkoznaniya, 5: 79-92.

Çeviren

Musa Salan

Doç. Dr., Bartın Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Bartın / Türkiye

e-posta msalan@bartin.edu.tr

orcid 0000-0001-7624-7614

doi 10.54316/dilarastirmalari.1566332

Atıf

Citation

Daşkeviç, Yaroslav (2024).

Çağdaşlarının Tanıklığında

XV.-XVII. Yüzyıllar

Arasındaki Ermeni-

Kıpçakça (Çev. Musa

Salan). *Dil Araştırmaları*,

35: 295-312.

Başvuru

Submitted

13.10.2024

Revizyon

Revised

29.10.2024

Kabul

Accepted

29.10.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Öz

Dil dışı bir konu olmakla birlikte Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinin kimin dili olduğu konusu her zaman bu sahanın ilgi odağı olmuştur. Bazı araştırmacılar, bu dilin Ermenilere mi yoksa Tatarlara mı ait olduğunu yazılı kaynaklar üzerinden dilsel verilerle ortaya koymaya çalışmışlardır. Bununla birlikte dilsel veriler bu sorunun cevabını verme konusunda nihai kanıtlar olamamıştır. Yaroslav Daşkeviç'in bu çalışması, Ermeniler ve Ermeni haricindeki milletlerin XV-XVII. yüzyıllar arasında kaleme aldığı hatırat, seyahatname türündeki anlatılar ve kayıtlardan elde edilen verileri okurla paylaşarak Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi konuşurlarının kim olduğuna dair gözlemler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni harfli Kıpçakça, Kıpçak Türkçesi, Ermeni-Kıpçakça, Ukrayna Ermeni cemaati, Kuman Türkçesi, Polovetsler, etnik aidiyet ve dil.

ABSTRACT

Although it is a non-linguistic subject, the question of whose language Armeno-Kipchak is has always been the focus of this field. Some researchers have tried to reveal whether this language belongs to Armenians or Tatars through linguistic data from written sources. However, linguistic data has not been definitive evidence in answering this question. This study by Yaroslav

Dashkevich shares with the reader the data obtained from memoirs, travelogue narratives and records written by Armenians and non-Armenian nations between the 15th and 17th centuries and offers observations on who the speakers of Armeno-Kipchak are.

Keywords: Armeno-Kipchak language, Kipchak in Armenian script, Armenian colony of Polish Kingdom, Cuman Turkic, Polovtsy, ethnic affiliation and language.

Ermeni-Kıpçakça üzerine yapılan araştırmalarda son yirmi yıldır elde edilen önemli başarılar, XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına uzanan Türkolojideki Ermeni-Kıpçak dili hakkındaki bilgi eksikliğiyle bariz bir şekilde ters düşmektedir. Bu bağlamda, bu dilin kendisi ve onu inceleme yolları hakkında yanıltıcı bir fikir kök salmıştır. Buna göre, Ermeni-Kıpçak dilinin incelenmesi meselesi ancak yakın zamanda bir tür *Deus ex machina* olarak¹ ortaya çıkmış, önceki yüzyıllarda bu dil hakkında kesinlikle hiçbir şey bilinmiyormuş, dilin kendisi neredeyse gizli ve kullanımı ise bilgili insanlardan oluşan dar bir çevreyle sınırlıymış gibi gözükmektedir. Bu yüzeysel izlenim, XVI-XVII. yüzyıllara ait çeşitli türlerden önemli sayıda yazılı eserle çelişse de Ermeni-Kıpçak dili modern Türkolojinin ortadan kaldırması gereken bir gizeme bürünmüştür.

Kuşkusuz, bu dilin kendisi ve eserleri, Batı Kıpçak dillerinin tarihini inceleyen Türkologlar için gerçek bir hazinedir. Pek çok sorunun cevabı, üzerine yapılan araştırmaların oldukça hızlı ilerlediği bu dilin kendisindedir. Bu durumun bilincinde olarak, günümüzde Ermeni-Kıpçak dili dediğimiz dil hakkındaki bilgilerin XV-XVII. yüzyıllarda edebî eserler ve diğer yazılı kaynaklara sızdığı gerçeğini (veya daha doğrusu sayısız gerçeği) göz ardı etmek mümkün değildir. Bu bilgi, modern araştırmacılar için önemli bir değere sahiptir. Gizem açısından devam edersek bu dil dışı veriler; dilin gizemini çözmeye, Ermeni-Kıpçak dilinin işlevlerini belirlemeye olan ihtiyaca dayanan sorunlara yeni yaklaşımlar sunmaya ve bu dilin XV-XVII. yüzyıllar arasında Doğu Avrupa'daki dilsel durum

Çevirmenin Notu

Söz konusu çalışma Rusça olarak yazıldığı ve Rus imlasında yabancı özel isimler Rusça telaffuza adapte edildiğinden çalışmada zikredilen özel isimlerle orijinaleri arasında farklar bulunmaktaydı. Bu noktada biz Rusça imlayı terk ederek okurların araştırmalarında kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle söz konusu özel isimlerin orijinallerini -hatta hangi millete aitse o yazı dilindeki şeklini- vermeyi tercih ettik.

Yazıda atıflar son not şeklindeydi. Yazma haricindeki eserleri günümüz atıf ve bibliyografya gösterim sistemine uydurduk. Yazmalara yapılan atıfları “§” işaretiyle vererek son not sistemini koruduk. Yapılan atıflarda birkaç yerde hata ve eksiklik söz konusuydu, bunları dip notlarda belirttik.

Yazar makalesinde Koman ve Kuman adlarını birlikte kullanmış, pek çok yerde de bu ilk ikisi dışında Polovets ve Polovetsçe terimlerine yer vermiştir. Bu noktada yazarın özgün kullanımına müdahale etmediğimizi, bunun yazının orijinalinde aynen böyle olduğunu okurlara bildirmek isteriz.

¹ “kendi kendine; beklenmedik şekilde” (Ç.N.)

çerçevesinde diğer Türk dilleriyle genetik bağlantılarını kurmaya yardımcı olur.

Literatürde XVII. yüzyıl yazarlarının Ermeni-Kıpçak dili hakkında verdiği bilgiler bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda Tryjarski² ve Schütz'ün³ eserinden bahsetmek gerekir. Geçtiğimiz on yılda veri tabanını önemli ölçüde genişletmek ve XV-XVII. yüzyıllara ait verileri bu veri tabanına dâhil etmek mümkün oldu. Elimizde farklı türdeki kaynaklarda yer alan kırtan fazla beyan bulunmaktadır. Bunlar, Ukrayna'nın Ermeni cemaatlerinde kullanılan dilin işlevini daha ayrıntılı olarak incelememize olanak sağlıyorlar. Eksik beyan izleniminden kaçınmak için, tüm bu bilgilerin içeriğini biraz ayrıntılı olarak sunuyor ve aynı zamanda bu şekilde dil dışı verilerin genel olarak Türk dilleri tarihi için öneminin yeterince açık bir şekilde gösterileceğine inanıyoruz.

Ermenice Olmayan Kaynaklar

Fransız Kralı VI. Charles'ın Timurlu Devleti'nde bulunan ünlü elçisi Fransız misyoner Johannes de Galonifontibus'un (ö. 1412'den sonra) 1404'te verdiği bilgiler Kuzey Karadeniz Ermenilerinin Türkofonisi hakkındaki ilk bahis olarak kabul edilebilir. Galonifontibus, *Yeryüzü Bilgisi Kitabı*'nda -aralarında Rum, birçok Ermeni, Çerkes, Got, Tat, Eflak, Ukraynalı, Lek, As, Alan, Avar, Kumuklar vd. nin bulunduğu- bu bölgedeki Hristiyan çoğunluğun Tatarca konuştuğunu söyler (Kern 1938:121).

Tanınmış Polonyalı tarihçi Jan Długosz (1415-1480) da -bir nevi dönüştürülmüş bir biçimde- Ermenilerin ve Tatarların dillerinin ayniyeti hakkında yazmıştır. Długosz, *Polonya Tarihi*'nde (XV. yüzyılın 60'lı yıllarında derlenen "Tatar halkının başlangıcı ve güçlerinin nasıl arttığı" paragrafında) "Tatar ırkının ve halkının görünüşleri kadar dil olarak da özdeş oldukları Ermenilerden geldiğini" kaydetti (Długosz 1873:125). Söz konusu beyan, Rus'taki Türkofon Ermenilerin varlığının en eski kanıtı olarak kabul edilmelidir. Bu tanıklık, aynı zamanda, Ermeni-Kıpçakçanın bilinen yazılı eserlerinden yaklaşık 40-50 yıl daha eskidir.

XVI. yüzyılda, Ermeni yerleşimcilerin konuşma ve özellikle ayin dili meselesi Polonyalıların yanı sıra diğer yazarların da dikkatini çekmeye başlar. Bu ilgi, Ukrayna'daki Ermeni-Gregoryen Kilisesi'nin Papa'ya tabi kılınması girişimlerinin başlamasıyla oluşur.

İtalyan, kilise üyesi ve diplomat Antonio Maria Graziani (1537-1611), Polonya

² (74, s. 21-26) notuyla atıf verilmiştir. Makalenin kaynakça kısmında, künyesi verilen çalışmalar 72 numarada bitmektedir. Yazar Tryjarski'den üç kaynak kullandığı için belirli bir tespit yapamıyoruz (Ç.N.).

³ (72, s. 146-147) notuyla atıf verilmiştir. 72 numaralı kaynakta K. Thomsen'e ait bir kaynağın künyesi bulunmaktadır. 71 no'lu künyede Schütz'ün "*Notes on the Armeno-Kipçak Script and its Historical Background.*" — In: *Aspects of Altaic Civilisation. Bloomington — The Hague, 1963* çalışması vardır. Çalışmada Schütz'ten iki kaynak kullanılmıştır. Schütz'ün "Armeno-Kiptschakische Ehekontrakte Und Testamente" adlı makalesi 265-300 sayfa aralığında olduğu için tek ihtimal olarak geriye "*Notes on the Armeno-Kipçak Script and its Historical Background*" çalışması kalmaktadır. (Ç.N.)

ve Ukrayna'yı gezen Kardinal J. F. Commendone'nin sekreteri olarak 1564'te Lviv'de Ermenilerle buluşur. Buluşmadan çok etkilenecek Ermenilerin "Ermeni harfleriyle ve [Ermeni] dilinde yazılmış kanunları ve kilise ilahilerinin olduğunu, ancak bunları yalnızca bazı rahiplerin okuduğunu", kendilerinin de genellikle İskitçe ve Türkçe⁴ konuştuğunu" yazar (Graziani 1685:189). Bu durumda İskit dilinin (XVI-XVII. yüzyılların kültürel ve tarihi fikirlerine karşılık gelen) Tatarca olarak anlaşılması gerekir. Graziani'nin Latince eserini Fransızcaya çeviren ünlü Fransız yazar ve tarihçi Valentin-Esprit Flechier de bu tanıımı aynen böyle anlamış, alıntılanan pasajı "Türkçe ve Tatarca konuşuyorlar" şeklinde tercüme etmiştir (Graziani 1671:204).

Polonyalı Katolik din adamlarının temsilcileri arasından Lviv Başpiskoposu Jan Dymitr Solikowski'de (1539-1603), Ermenilerin çok dilliliği konusunda belli bir farkındalık görüyoruz. Başpiskopos, daha önce 1597'de derlediği *Polonya İşleri Üzerine Kısa Notlar* adlı anılarında Lviv Ermenilerinin "Türklerle ortak bir dile" sahip olduklarını vurgulamıştır (Solikowski 1647:108). Solikowski, Lviv'in Ermeni ve Leh nüfusu arasında önerdiği uzlaşma çerçevesinde (1597), "tüm Ermeni erkeklerinin Türk dilini anladığını" ve bunun da Türkiye ile büyük ölçekli ticaret yapmalarını kolaylaştırdığını tespit eder (Solikowski t.y.:249). Dil hakkındaki bu bilgilerden Solikowski geniş kapsamlı sonuçlar çıkarmıştır. Uzlaşma taslağında Ermenilerin Lehlerle eşit haklara sahip olamayacaklarını, çünkü onların "Avrupa'da olmayıp yalnızca Asya'da var olan kendi farklı dilleriyle geldiklerini" öne sürer. Aynı zamanda Ermenilerin "kendi dillerindeki tüm ritüelleri korumaları" gerektiğini de belirtir (Solikowski t.y.:249). Başpiskopos 1600 yılında Roma'ya, ayın sırasında Ermenilerin kendi dillerini kullandıklarını bildirmiştir (Dlugosz 1937:25). Solikowski; Ermeniler ve Türklerin ortak bir dilde buluşmasını Lviv için büyük bir siyasi tehlike olarak görüyordu: Ermeniler, Türklerin desteğiyle yakında şehri ele geçirebilirlerdi... (Solikowski 1647:108).

Solikowski, bu yargılarında Lviv'in Leh nüfusu arasında hâkim olan fikirleri yansıtıyordu. Nitekim belediye meclisi, 1578 yılında, dil farklılıkları nedeniyle Lehlerle eşit haklara sahip olamayacağını düşündükleri Ermenilere uygulanan eşitliğin kaldırılması talebiyle Kral Stefan Batory'ye başvurmuştu (Bischoff 1864:80).

Ermenilerin Türkçe konuşmalarının yankıları Rus edebiyatına da ulaşır. *Armeneh Masalı*'nda (örneğin, XVI. yüzyılın sonlarına ait *Sofradaki Sıradan Adam ve Çeşitli Rütbeler* elyazmasında yer alan) Ermenilerin "Besurmenlerle Besurmen⁵, Tatarlarla Tatar" olduğu belirtiliyor (Kavelin 1878:2).

Açık benzerlik açısından bakıldığında, XVI. yüzyılda Türkiye Ermenilerinin Türkofonisi hakkındaki bilgiler oldukça ilgi çekicidir. Tanınmış, İtalyan coğrafyacı Giovanni Botero (1533-1617) *Genel İlişkiler* (1591) adlı eserinde şöyle yazmıştır: "Ermeniler ibadetlerini kendi dillerinde yaparlar, farklı yerlerde

⁴ Kastedilen "Osmanlı Türkçesi"dir. (Ç.N.)

⁵ *Müslüman* sözcüğünün bozulmuş şekli. (Ç.N.)

farklı diller konuşurlar, ancak İstanbul'da Türkçeye o kadar alışmışlardır ki "Babamız" duasını Ermenicede büyük zorluklarla okurlar" (Botero 1640:478).

Bununla birlikte, XVI. yüzyılda Ukrayna Ermenilerinin Türkofonluğuna (bu yüzyılın 20'li yıllarından başlayarak yazılı eserlerle çok iyi doğrulanmıştır (Daşkeviç 1977:160, 170)) Ukrayna Ermenilerinin dili hakkında yazan diğer çağdaşlar tarafından dikkat çekilmediğini de belirtmek gerekir.

Ünlü Leh bilim adamı Maciej Miechowita (1459-1523) 1517 yılında Ermenilerin kiliselerinde Ermeniceyi kullandıklarından bahsetmiştir (1518:eij). Papalık diplomatı Fulvius Ruggieri 1565 yılında Ukrayna'daki Ermenilerin yalnızca kendi dillerini konuştukları bilgisini almıştır (Schütz 1963:146). Polonya Reformunun temsilcilerinden olan Jan Łasicki (1534-1599'dan sonra), 1574-1580'de Ermenilerin ibadetlerini ana dillerinde yerine getirdiklerini yazmıştır (Lasicius 1615:59). Tanınmış Polonyalı tarihçi Marcin Kromer (1512-1589), 1577'de Ermenilerin Lehçe ve Ukraynacanın yanı sıra kendi dillerini de konuştuklarını ve ayinlerde kendi dillerini kullandıklarını vurgulamıştır (1577:51). Ermeni-Kıpçak dili hakkında çok daha çeşitli bilgiler Leh, Alman, Fransız, Hollandalı ve XVII. yüzyılın diğer yazarları tarafından kayıt altına alınmıştır.

Lvivli Alman tarihçi Johann Alnpech (ö. 1636), 1603-1605'teki Lviv'i anlatırken yerel Ermenilerin kiliselerde kendi ana dillerinde ayin yaptıklarını, ancak "evlerinde yalnızca Tatarca konuştuklarını" yazmıştır (Alnpekius 1930:20).

Ünlü Leh filozof Szymon Petritsy (1554-1626), Aristoteles'in *Politika* (1605) adlı eserinin çevirisine ilişkin yorumunda, "Ermeniler Pagan dili kullanıyor" başlıklı ayrı bir paragrafı Ermeni diline ayırmıştır. İşte ondan bir alıntı: "Hristiyanların düşmanlarının, örneğin Türklerin, Tatarların, Paganların dilini kullananlar, bu dili kullanmayanlardan daha şüphecidirler [...] Ancak Ermeniler Türkçeyi, Tatarca'yı, Pagan dilini kullanırlar; bu dillere hayrandırlar; kendi aralarında hep bu dillerde konuşurlar ve onları henüz çocukken öğrenirler". Aynı eserin başka bir yerinde Petritsy, "Ermeniler [...] dilin kimliğinden dolayı düşmanlarımızla, örneğin Türklerle dostluğu sürdürüyorlar" diye yazmış ve Ermenilerin dışarıdan getirdikleri dili koruduklarını vurgulamıştır (Petrycy 1601:CXXX, CXXXIII).

Alman coğrafyacı Martin Zeiller (1581-1661) 1657 yılında yazdığı *Polonya Krallığı ve Litvanya Büyük Dukalığının Yeni Tarif* adlı eserinde Lviv'de "Ermenilerin dilinin Türkçe ile ortak olduğunu" vurgulamıştır (Zeiller 1657:148). Hollandalı tarihçi ve coğrafyacı Andreas Cellarius da 1659'daki benzer bir *En Yeni Tarif* adlı eserde Ukrayna Ermenilerinin "Türkçeye benzer bir dil konuştuklarını" belirtmişti (1659:315).

Fransız oryantalist, Lviv'deki Teatin Tarikatı Ermeni heyetinin başkanı, daha sonra Fransa'nın İran elçisi ve iyi bir dil bilimci olan Louis-Marie Pidou de Saint-Olon (1637-1717), Ukrayna Ermenileri arasında on beş yıl geçirmişti (1663-1678). Bu yılları iki raporda anlattı: "Polonya, Eflak ve komşu ülkelerdeki Ermenilere yönelik apostolik misyonun durumu, başlangıcı ve gelişimi hakkında kısa bir rapor" (1669) ve "Ermeni-Polonya halkının Kutsal Roma Kilisesiyle

birleşmesi hakkında kısaltılmış bir rapor” (1676).⁶ Pidou; Tatarcaya tekabül eden İskitçenin yanı sıra Türkçe veya Tatarca olarak adlandırdığı konuşma dili sorununa da defalarca değindi. 1665-1669’da Lviv’de yaşayan G. Balsam adlı bir Ermeni papazın “Türkçe, Tatarca, Latince ve kitabi Ermeniceyi akıcı bir şekilde konuşabildiğinden” bahsetmektedir (Pidou 1876a:16, 37). 1666’da Kamyanets-Podilsk’teki rahibe Mary hakkında şöyle yazar: “Sadece kendi ana dillerini (Ukraynaca ve Tatarca) değil, aynı zamanda İtalyanca ve Ermeniceyi de konuşuyordu.” Kefe doğumlu İ. Baltaroğlu 1668 yılında “kilisede vaazlarını Türkçe okuyor” ve 1669 yılında adı geçen Kamyanets-Podilskli K. Muratoviç ise “Tatarca, Ukraynaca, Lehçe ve Latince biliyordu” (Pidou 1876a:70, 109, 111). 1666’da, Kamyanets’in yerlisi olan Ermeniler oraya gelen Lviv Ermeni Başpiskoposu N. Torosoviç’i “çok sayıda Tatarca ve Lehçe ifadeyle” karşıladılar (Pidou 1876b:151). Başpiskopos; Eçmiadzin katolikosunun vekili Poghos Tokhatetsi’nin Kiliya’da⁷ Ermenice yazdığı mesajını Kamyanets kiliselerinde duyurmak için bunu 1666 yılında “Türkçeye” tercüme etmek zorunda kaldı (Pidou 1876a:77).

Pidou bu olgunun kökenlerine dikkat çeker. Kırım’dan gelen Ermeniler tarafından kurulan Rus’taki eski Ermeni cemaatlerinde (yani Kiev, Vladimir, Lutsk, Lviv, Kamyanets, Snyatin ve Haliç’te) “Ermeni liderlerin hâlâ İskit dilini tam olarak bildiklerini” ve yeni cemaatlerin “sadece sıradan Ermeniceyi bildiklerini, bunun da yazılı Ermeniceden neredeyse İtalyancanın Latineden farklı olduğu kadar farklı” olduğunu yazar (Pidou 1876b:130).

Fransa hizmetinde diplomatlık yapan Friz⁸ seyyah Ulrich von Werdum (1632-1681), 1670 yılında Lviv’de Pidou ile yaptığı görüşme sayesinde, günlüğüne Ukrayna Ermenileri arasında “Ermenistan’dan sadece yüz yıl önce geldiği iddia edilen ve Yazlovets’te yaşayan [...] birkaç [Ermeni] haricinde eski yazılı Ermeniceyi anlayan hemen hemen hiç kimsenin bulunmadığını”, “günlük dillerine birçok Tatarca sözün karıştığını” yazmıştır (Werdum 1876:81).

Aynı çevreden -Teatin misyonerleri- olan Lviv’deki Ermeni heyetinin şefi İtalyan Francesco Bonesan (1649-1709) 1679’da bir kayıt tutmuştur. Bu kayıta Lviv’den iki ve Kamyanets’ten iki Ermeni heyeti öğrencisinin Türkçe bildiği kaydedilmiştir (Giwwer Agonc 1802:48).

İrlandalı anı yazarı Bernard O’Connor’un (1660-1698) 1698’de sahip olduğu tek bilgi Ermenilerin ayinlerini kendi ana dillerinde yaptıkları doğrultusunda (O’Connor 1698:460). Ancak bu tamamen doğrudu; zira o dönemde Ermeni-Kıpçak dili çoktan ölmüştü.

⁶ “Kısaltılmış rapor” anonimdir; G. Petrovich’in ardından Pidg’in yazarlığını kabul ediyoruz (Schütz 1963:XVII).

⁷ Bugünkü Ukrayna sınırları içinde kalan bir yerleşim yeri. (Ç.N.)

⁸ Cermen kökenli bir halk. (Ç.N.)

Ermenice Kaynaklar

Dille ilgili bazı önemli ayrıntılar (Ermeni-Kıpçak dilinin pratikte öğrenilmesi için bizzat Ermeniler tarafından oluşturulan gramer ve sözlük bilimsel kılavuzlardan bağımsız olarak) XVI-XVII. yüzyıl Ermeni yazarları tarafından da aktarılmıştır.

XVI. yüzyıla ait Ermeni-Kıpçak el yazmalarının ketebelerinde dilin iki adı dönüşümlü olarak kullanılmaktadır: Kıpçakça ve Tatarca. Her iki isim de yeterli düzeyde kullanılmıştır.

1519 tarihli sözde “Lviv Kanunnamesi” (Ermeni cemaatlerinde hukuki işlemlerin yürütüldüğü kanun), ketebesinde belirtildiği gibi Tatarcaya (*tatarça*) tercüme edilmiştir (Lewicki ve Kohnowa 1957:159). Kostya oğlu Rahip Mikael, 1562 yılında Lviv’de derlenen “Havari Pavlus’un Mektupları”nın künyesinde çevirinin Kıpçak (*xıpçak*) diline yapıldığını belirtmektedir (Petrowicz 1971:96). 1568 yılında Lviv’de “Lviv Kanunnamesi”nin bir kopyasını çıkaran kimliği bilinmeyen bir müstensih, çevirinin Tatarcaya yapıldığını yazmıştır (Deny 1957:15, 73). 1581 tarihli “Mezmun”un ketebesinde Lusik’in yardımcı papazı (*diyakoz*) tercümenin Kıpçak diline yapıldığı belirtmektedir (Solikowski t.y.:124). Yardımcı papaz Andriy 1591 yılında Lviv’de takvimi yeniden yazmış ve el yazmasının Kıpçak dilinde derlendiğini kaydetmiştir (Tryjarski 1968:129, 141). Aynı döneme ait (görünüşe göre) tarihsiz bir başka “Mezmun”da, anonim bir ketebede kitabın dili Tatarca olarak tanımlanmaktadır (Deny 1957:73).

Tanınmış Ermeni seyyah Simeon Leatsi (Martirosovich, 1585-1639’dan sonra) 1618’deki seyahat notlarında öfkeyle şunları yazmıştır: “Lviv Ermenileri Ermeni dilini bilmiyorlar, Lehçe veya Kıpçak (*xpç’cagnan*), yani Tatar dilini (*t’at’ri*) konuşuyorlar” (Lehac’woy 1936:346; Lehatsi 1965:248). “Nikola’nın Tarihi” (1634) adlı hiciv şiirinde Simeon, “Ermeni dilini bilmeyen ve [ayın sırasında (Daşkeviç’in eklemesi)] ne okuduklarını anlamayan” Lviv Ermeni rahipleriyle alay etmiştir (Lehac’woy 1896:202).

Ukrayna Ermenileri arasındaki dilsel durum, Lviv’deki Ermeni heyetinin öğrencilerinden biri, muhtemelen Astvatsatur (Deodat) Nersesoviç (1644-1709) tarafından, 1669’da Ermenice ve Lehçe yazılan mizahi bir ara bölüme yansıtılmıştır. Bu ara bölümde Ermeni dilini bilmeyen (sadece Türkçe konuştukları anlaşılmalıdır) toplumun eski neslinin temsilcileriyle alay edilmektedir. Heyette Ermeni dilini okumuş öğrenciler bu eski kuşağın Ermenilerine ana dillerini öğretmelidir (Nersesowicz 1938:102-3).

XVII. yüzyılın 60’lı yıllarına kadar olan dönemde tüm halk gibi Ermeni din adamlarının da Ermeni dilini bilmediği, Lviv Ermeni Başpiskoposu Vartan Hunanian (1644-1715) tarafından 1703 yılında Tokatlı Ermenilere yazdığı mesajda kayda geçmiştir (Younanean 1896:127).

Ermeni yazarlar Kıpçak etnik ismine çok çeşitli içerikler katmışlardır. *xp’ç’alk*, *xıwç’axk’*, *xwç’al*, *lp’ç’al-xıp’çal*, *kapçak* vd. adlandırmaların çatısı altında Hunları, Hazarları, Selçuklu Türklerini ve Kumanları anlıyorlardı (bk. J. Frasson’un özet verileri (1976:299-300)). Ancak XVI. ve XVII. yüzyıllarda *Kıpçak* etnonimi oldukça tutarlı bir şekilde *Tatar* etnonimiyle aynı şekilde

kullanılmıştır. Bu nedenle, yukarıda belirtildiği gibi, 1618’de Simeon, Kıpçak ve Tatar dillerini eşitlemiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Kırım Ermeni yazarları Martiros Krimetsi (“Kırım Topraklarının Tarihi” şiiri, 1672) ve David Krimetsi (*sinaksar* ketebesini, 1690’da Kefe’de yazılmıştır), Kırım’ın Tatarlar tarafından işgalini anlatırken Muhammed dinine mensup, Kıpçak (Martiros’ta *xp’ç’ax* (Lrimeci 1958:143), Davud’da *lb’çax* (Ciampi 1834:336)) olarak adlandırılan insanların Kırım’a sükün ettiğini yazmışlardır.

XVI-XVII. yüzyıllarda Ermeni-Kıpçak diline yönelik adların belirlenmesinde önemli bir kaynak, bizzat Ermenilerin Lviv’in resmî kurumlarına sundukları bilgilerdir. Lviv’de, 1521’den itibaren, ruhani mahkemenin kitapları da dâhil olmak üzere cemaatin tüm belgeleri Ermeni-Kıpçak dilinde tutuluyordu. İlgililere, bu kitaplardan Lehçe tercümeleleriyle birlikte Ermeni-Kıpçak dilindeki onaylı alıntılar dağıtılıyordu. Bu alıntılar ve Ermeni-Kıpçak dilindeki bireysel özel belgeler, Lviv’deki sözde Ermeni mahkemesine (gerçekte Ermeniler için bir Polonya mahkemesi) sunuluyordu. Ermeni tarafı aynı zamanda orijinal belgenin hangi dilde derlendiğini de bildiriyordu. Mahkeme kâtibi (Ermeni değil, Leh) bazen bu verileri mahkeme defterine yazıyordu. Ermeniler çoğunlukla alıntıların Ermeni dilinde yapıldığını belirtmişlerdir. Yirmiden fazla benzer vakayı seçtik. Mahkeme kitabından “Ermeni dili” tanımını, günümüze ulaşan ilgili orijinal belgelerle karşılaştırarak doğruladık. Hepsinin de Ermeni-Kıpçak dilinde derlendiği ortaya çıktı. Sözde “Ermeni” belgelerinden dördü yayımlanmıştır.

Arsiv materyallerinin incelenmesi aşağıdaki gibidir:

1. Lviv’deki Ermeni mahkemesinin 1581 tarihli kitabında, 1579 tarihli envanterin “Ermeni lehçesi” (*idiomate Armenico*) ile yazıldığından bahsedilmektedir (§7, s. 678). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilinde derlenmiştir (§16).
2. Aynı mahkemenin 1602 tarihli defterinde 1571 tarihli vasiyetnamenin de “Ermeni lehçesiyle” yazıldığı belirtiliyor (§8, s. 260). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilinde derlenmiştir (§1).
3. 1607 yılı altında, 1595 tarihli evlilik sözleşmesinin “Ermenice” yazıldığı belirtiliyor (§9, s. 103). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§1).
4. 1608 yılı altında, 1601 tarihli evlilik sözleşmesinin “Ermenice” yazıldığı belirtiliyor (§9, s. 626). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§1).
5. 1611 yılı altında, 1601-1602 tarihli evlilik sözleşmesinin “Ermenice” yazıldığı belirtiliyor (§10, s. 623). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§1).
6. 1612 yılı altında, 1589 tarihli evlilik sözleşmesinin “Ermenice” yazıldığı belirtiliyor (10, s. 563). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§1).
7. 1612 yılı altında, 1607 tarihli evlilik sözleşmesinin “Ermenice” yazıldığı belirtiliyor (10, s. 564). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§1).
8. 1616 yılı altında, 1615 tarihli vasiyetnamenin “Ermeni dilinde” yazıldığı belirtiliyor (§11, s. 7). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§1).
9. 1616 yılı altında, 1572 tarihli evlilik sözleşmesinin “Ermenice” yazıldığı belirtiliyor (§11, s. 122). Metin aslında, yayımından da anlaşılacağı üzere (Schütz 1971:274-75) Ermeni-Kıpçak dilindedir (§1).
10. 1616 yılı altında, 1595 tarihli evlilik sözleşmesinin “Ermeni dilinde” yazıldığı belirtiliyor (§11, s. 125). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§1).

11. 1618 yılı altında, “Ermenice” yazılmış 1615 tarihli bir borç yükümlülüğünden söz edilmektedir (§11, s. 969, 971, 972). Metin aslında, yayımından da anlaşılacağı üzere (Daşkeviç ve Tryjarski 1974:48), Ermeni-Kıpçak dilindedir (§5, l. 22).
12. 1618 yılı altında, 1595 tarihli evlilik sözleşmesinin “Ermeni lehçesiyle” yazıldığı belirtiliyor (11 s. 978). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§1).
13. 1619 yılı altında, 1619 tarihli vasiyetnamenin “Ermenice” yazıldığı belirtiliyor (11, s. 1502). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§1).
14. 1620 yılı altında, 1609 tarihli bir senedin “Ermenice” yazıldığı belirtiliyor (§11, s. 1594). Aslında yayımından da anlaşılacağı üzere (Daşkeviç ve Tryjarski 1974:50) metin Ermeni-Kıpçak dilindedir (§5, s. 15).
15. 1621 yılı altında, 1599 tarihli evlilik sözleşmesinin “Ermeni lehçesiyle” yazıldığı belirtiliyor (§12, s. 37). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§1).
16. 1623 yılı altında, 1622 tarihli vasiyetnamenin “Ermeni lehçesi” ile yazıldığı belirtiliyor (§12, s. 342). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§1).
17. 1632 yılı altında, 1631 tarihli vasiyetnamenin “Ermeni lehçesi” ile yazıldığı belirtiliyor (§13, s. 1537). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§2).
18. 1633 yılı altında, tarihsiz bir nikâh akdinin “Ermenice” yazıldığı belirtiliyor (§14, s. 76). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§2).
19. 1636 yılı altında, 1636 tarihli bir evlilik sözleşmesinin “Ermeni lehçesi” ile yazıldığı belirtiliyor (§14, s. 545). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir (§2).
20. Lviv’deki Ermeni mahkemesinin 1638 tarihli belgelerinden birinde 1609 tarihli evlilik sözleşmesinin “Ermeni dilinde” yazıldığı belirtiliyor (§4, s. 364). Aslında, yayımından da anlaşılacağı üzere (Daşkeviç ve Tryjarski 1970:73-75), metin Ermeni-Kıpçak dilindedir (§4, s. 357-3591).
21. Lviv’deki Ermeni mahkemesinin 1638 tarihli kitabında 1638 envanterinin “Ermenice” yazıldığı belirtiliyor (§15, s. 252). Metin aslında Ermeni-Kıpçak dilindedir.

Mahkeme defterinde belgelerin yazıldığı gerçek (Tatarca-Kıpçakça) dilin belirtildiği tek bir örnek yoktu. Ermeni olmayanlarla resmî temaslar sırasında Ermeni-Kıpçak dilinin Ermenice olarak aktarıldığı garip olguyu daha önce belirtmiştik (Daşkeviç ve Tryjarski 1974:54-55). İlk bakışta anlaşılmayan bu öz adlandırma birkaç noktayı yansıtıyordu: 1) Şoven çevrelerin Tatarca, yani düşmanın dilini, konuşan Ermenilere yönelik saldırılarının neden olduğu bir tür gizlenme; 2) Millî kimlik açıkça Ermenilik olduğu için konuşma dilini Ermenice olmayan bir dil olarak adlandırmak can sıkıcıydı; 3) Biçimsel faktör olarak sonuçta Ermeni harfleri kullanılmıştı.

Ermeni-Kıpçak dilinin (Lviv’deki Ermeni Mahkemesi kitabında, 1544) *Sarazen* olarak adlandırılması ve ilgili girişte Ermenice ile *Sarazen* dilleri (*Armenicis idiomate aut Saraceno*) arasına eşittir işareti konulması ilginç bir duruma işaret ediyor olabilir (§6, s. 291).

XVII. yüzyılın sonunda Ermeni-Kıpçak dili öldü. XVIII. yüzyıl Ermenilerinin zihnineyse Tatarca olarak kaydedildi. Bu, örneğin Lviv Ermeni cemaatinin kâtibi Y.N. Vakovski tarafından derlenen 1733 tarihli bir belgeyle kanıtlanmaktadır. Lviv’deki eski vasiyetnamelerin Tatar lehçesiyle yazıldığından söz ediyor (§3, s. 109). 1788 yılında Vardapet Serazkyan (Venedikli Mikhitaristlerden) “Havari Pavlus’un Mektupları”nın Ermenice-Kıpçak tercümesine tercümenin Tatar

dilinde yapıldığını belirten bir ibare ilave etmiştir (Tryjarski 1976:269).

Dilin Tatarca veya en iyi ihtimalle Tatar dilinin özel bir Ermeni-Tatar lehçesi olduğu şeklindeki geleneksel görüş, Ermeni ve Avrupa bilimine XVIII. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında girmiştir (O. Zohrab, S. Guver- Agonts, M. Bzhshkyants, V. Bastamyants, Y. Tashyan, G. Alishan ve ayrıca F. E. Korsh, Kh. I. Kuchuk-Ioannesov, F. von Krelitz-Greifenhorst; eserlerin listesi için (Daşkeviç 1979:79-80)). Dilin, bilimsel olarak tanımlanmasının başlangıcı ancak Jean Deny'nin 1921'deki girişimiyle oldu ve bu sayede Ermeni-Kıpçak dili, Türk dillerinin modern sınıflandırma şemasında ayrı bir yer buldu.

Yukarıdaki bilgilerden, Ermeni-Kıpçak dilinin XV-XVII. yüzyıl yazarlarının defalarca dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Hiçbir şekilde gizemli bir dil değildi. Tam tersine, dil eğitimi almış olanlar da dâhil olmak üzere birçok çağdaş onunla ilgileniyordu. Dil dışı veriler sayesinde aşağıdaki panorama ortaya çıkmaktadır.

XV. yüzyılın başında (XIV. yüzyılın sonunda olmasa da), Kırım'daki büyük Ermeni nüfusunun gözle görülür bir kısmı Tatar dilini zaten konuşma dili olarak kullanıyordu. XV. yüzyılın ortalarında bu Türkofon Ermeniler genel olarak Rus'ta da biliniyordu. Kırım'dan gelen Türkçe konuşan Ermeniler Kiev, Vladimir, Lutsk, Lviv, Kamyanets-Podilsk, Snyatin ve Haliç'e yerleşti. Yerleşimcilerin Türkî dili sadece konuşulmakla kalmıyor, aynı zamanda ana dili olarak da kabul ediliyordu. Bu dil; hem evde hem de törenlerde, kiliselerde, ne kitabi Ermeniceyi (*grabar*) ne de konuşulan Ermeniceyi (*aşxarabar*) anlayan insanlarla doğrudan temas kurmak için kullanıldı. Ermeniler Türk dilini özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'na bağımlı ülkelerle ve Türkiye'yle⁹ ticari ilişkilerini kolaylaştırdığı için korudular, geliştirdiler, temel kanunları ve kilise literatürünü ona tercüme ettiler.

Eski Ermeni dili yalnızca ayin dili olarak işlev görüyordu, ancak tüm rahipler onu anlayamıyordu. Konuşulan Ermeniceyi çok az biliyorlar, okullarda özel olarak öğreniyorlardı. Daha yakın zamanların yerleşimcileri ise XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu dili yanlarında getirmeye başladılar.

Türk dilinin kullanılması Ermeniler için birtakım sıkıntılara yol açtı. Şoven çevreler onları Türk dili nedeniyle vatana ihanetle, Ukrayna şehirlerini Türkiye'ye tabi kılmak istemekle suçladı; akabinde Lehlerle olan eşit haklardan mahrum bırakıldılar. Türkofon Ermenilerin dış dünyayla iletişim kurarken dillerini ısrarla Ermenice olarak tanımlamalarının nedeni de buydu.

Ermeni-Kıpçakça için kullanılan adlandırmalar ve öz adlandırmalar arasında, XVI-XVII. yüzyılların kültürel ve tarihî görüşlerine karşılık gelen açıkça fantastik olanlar (İskit, Sarazen) ve kasıtlı olarak kafa karıştırıcı olanlar (Ermeni) da vardır. Bununla birlikte, dilin temel karakteri doğru bir şekilde belirlendi: Türkçe (veya şimdi söyleyeceğimiz gibi Türkî), daha doğrusu Tatarca veya Kıpçakça olarak kabul edildi. Bu son terim yalnızca Ermeni yazarlar tarafından

⁹ Orijinalde aynen belirtilen ülke adı Türkiye, ancak burada kastedilen daha ziyade bahsedilen yüzyıllardaki Anadolu'daki Osmanlı İmparatorluğu'dur. (Ç.N.)

Tatarcanın eşanlamlısı olarak kullanılıyordu. En sık kullanılanı Tatarca idi.¹⁰

Dilin işlevleri ve genetik bağlantıları hakkındaki bu verilerin, sadece Ermeni-Kıpçakça eserlerden elde edilebilecek dil dışı dolaylı bilgilerden değil aynı eserlerden çıkarılan dil materyallerinden de hiçbir şekilde farklılık göstermediğini vurgulamak gerekir.

XV-XVII. yüzyıllar arasındaki hatırat, seyahatname türündeki anlatılardan ve kayıt için tutulan vesikalardan elde edilen veriler, biraz alışılmadık olsa da görünüşte dikkate değer bazı sonuçların temelini oluşturuyor. Aşırıya kaçmadan, Ermenilerin kendileri de dâhil, daha eğitilmiş ve dilsel olarak yetkin çağdaşların Türkofon Ermenilerin dili ile Tatarca (ki bu terimin bile bazı belirsizlikleri olmasına rağmen XV-XVII. yüzyıllarda Ukrayna koşullarında Kırım Tatarlarının diline karşılık geliyordu) arasında önemli bir fark hissetmediği gerçeğinin altını çizmek gerekir.

Ne yazık ki günümüzde Ermeni-Kıpçak dili hakkında oldukça yanıltıcı bir düşünce var. Dili, gerileme döneminden, Ukraynaca ve Lehçeye yakınsamasından (onlarla iç içe geçmesinden) oldukça iyi tanıyoruz. Dilin yok olma aşamasına ilişkin özel çıkarımlar, dilin işleyiş döneminin tamamı için de geçerlidir (Tryjarski 1976). XVI. yüzyılın ortaları ile XVII. yüzyılın başlarında normalleştirilmiş ve hatta biraz saflaştırılmış denilebilecek bir edebî dilin eserleri (Lviv Hukuk Kanunu'nun Ermeni-Kıpçakça tercümesi, Polonya ulusunun vakayinamesi, Venedik vakayinamesi, Kamyanets vakayinamesinin Ermeni-Kıpçakça kısmı, Bilge Hikâr menkıbesinin Ermeni-Kıpçakça versiyonu, Mezmur tercümelere, Eski ve Yeni Ahit'in diğer bölümleri, dualar vb.) kısmen yayınlanmış olmasına rağmen gereken ilgiyi çekmemekte ve gölgede kalmaktadır. Yazışma, tutanak, kayıt türü eserlere (doğası gereği karman çorman bir dil) duyulan hayranlık, resmî dilin (aslında eş zamanlı Kırım Tatar dilinden çok farklı) konuşma dilinde ve neredeyse edebî olduğu yönünde bayağılaştırılmış bir düşünceye yol açmıştır. Bu yaklaşım, elbette mevcut durumdan çok uzaktır. Hiç şüphe yok ki, karşılaştırmalı araştırmanın nesnesi -Ermeni-Kıpçak dilini diğer Batı (ve sadece Batı değil) Kıpçak dilleriyle karşılaştırmak için- öncelikle edebî dildeki eserler olmalıdır.

Bütün bunlara rağmen Ermeni-Kıpçak dili bir tür romantik sis içinde görülmektedir. XVI-XVII. yüzyıl eserlerindeki dilin, Kuzey Karadeniz bölgesindeki Tatarların ataları olan ve neredeyse bir yarar amacıyla korunan göçebe Kumanların dili olduğuna inanılmaktadır. Romantizm haracı, araştırma metodolojisinin kendisiyle ödenmiş; kronolojik perspektif ve olayların sırası bir şekilde kaybolmuştur. XI-XIII. yüzyılın ilk yarısındaki göçebe Kumanların dili ile Ermeni-Kıpçak dili arasında üç ila dört yüzyıllık bir zaman farkı olduğunu unutmuslardır. Açıkçası, Kuman dili hakkında çok az şey bildiğimizi unuttular ve sonuç olarak Ermeni-Kıpçak (ve hatta Ermeni-Kuman!) ile Kuman dillerinin

¹⁰ Tryjarski bir defasında buna dikkat çekmişti (Tryjarski 1976:21).

hayali yakınlığı hakkındaki tüm ifadeler havada asılı kaldı.¹¹

Codex Cumanicus'un (sanki Kuman-Polovetslerin kanunnamesi imiş gibi) biraz yanıltıcı olan ismi de bir rol oynadı. *Polovets* (Doğu Slav kaynaklarında) ve *Kuman* (çoğunlukla Batılı kaynaklarda) etnonimlerinin içerikçe özdeş olduğu şüphe götürmez görünmektedir. Bununla birlikte, Polovetslerin (= Komanlar) yenilgisinden sonraki birkaç yüzyıl boyunca *Koman* terimini kullanan Batılı Orta Çağ kaynaklarından istifade edilirken birçok Batılı yazarın kasıtsız ve kasıtlı anakronikleştirme ve arkaikleştirmeye yönelik bu eğilimi dikkate alınmamaktadır. Bu kaynaklara göre Tatarlar, tarih sahnesinden kaybolan *Komanlar* (= Polovetsler) ve hatta İskitler ile bile özdeşleştirilmiştir. Ayrıca, Kumancanın değil, XIV. yüzyılın konuşma Tatarcasının (bununla birlikte, sadece birkaç araştırmacı tarafından nadiren dile getirildiği gibi eserin içinde de bu ifade edilir), yani XIV. yüzyılda Avrasya ve Orta Doğu'da¹² *lingua franca* rolü üstlenmiş ve anakronik olarak *Koman* adıyla anılmış dilin bir eseri olan *Codex Cumanicus*'un dili ile Ermeni-Kıpçakçayı karşılaştırarak yine Ermeni-Kıpçak dilinin Kumancaya çok yakın olduğu çıkarımına ulaşmışlardır... Her nasılsa A. von Gabain'in bu konudaki yerinde yorumu olan "Sadece *Codex Cumanicus*'un (kendisi içinde zikredilen)¹³ öz adlandırmasına ayak uydurup dilini "Tatarca", yani "Eski Tatarca" olarak tanımlayabiliriz" (Gabain 1959:94). Bu ifadeyi başka bir şekilde yeniden söylemek gerekirse, Ermeni-Kıpçak dili için XVI-XVII. yüzyıllarda en sık kullanılan adlandırma olan "Tatarca" yani "Ermeni-Tatarca" adlandırmasına katılmak mümkündür.

Orta Çağ'da Doğu Avrupa'daki Türk halklarının etnik tarihinin yeterince işlenmemiş olması tüm meseleyi olumsuz yönde etkiliyor. Etnik dil bilimsel terminolojiye karşılık gelen, kaynakların etnonimiyle (genellikle çok öznel olarak yorumlanır) karşılaştırılabilecek tutarlı bir bilimsel etnonimi yoktur. Sonuçta, örneğin K. Thomsen, Tatar dili adının "eski Altın Orda topraklarında konuşulan Komanların Kıpçak dilleri için *Codex Cumanicus*'ta 1300 civarında zaten kullanıldığına" inanıyor. (1959:407). Komanlarsa, Thomsen ve günümüzün diğer yazarlarında Polovetslerdir. Bu da hiçbir çıkış yolu olmayan bir kısır

¹¹ A. Zajaczkowski (verilen sonnot kaynakçada eksiktir (Ç.N.)) ve K. G. Menges (1979) gibi Kuman dilinin sorunlarına şüphesiz çok yakın olan bu tür çalışmaları kullanırken bile daha katı bir kronolojik standardın kullanılması gereklidir. Tanınmış "Kuman dilinin yorumlanması", Kuman dilini değil, XIV. yüzyıl Altın Orda döneminin Tatar dilini yansıtmaktadır. Karışıklık Kumanların Rus'ta ortadan kaybolmasından sonra Kuman etnoniminin Tatarlarla özdeşleştirilmesinden (Batı'da olduğu gibi, Komanlar = Tatarlar) kaynaklanmıştır.

¹² Keşiş Paskal 1338'de Almalık'tan şöyle yazmıştı: Saray'da "Tanrı'nın yardımıyla Koman dilini (*chamanicam*) ve Uygur yazısını öğrendim, çünkü bu dil ve yazı Tatarların, Perslerin, Keldanilerin, Medlerin imparatorluklarında veya hâkim olduğu her yerde ve Çin'de kullanılıyor." (De Victoria 1929:504). Benzer şekilde, XV. yüzyılın ortalarında bir ticaret el kitabı derleyen F. Balducci-Pegolotti, Karadeniz bölgesindeki tüccarların bozkır sakinleriyle ticaret yapabilmek için Komanca konuşan tercümanlara ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştı (1936:21-22).

¹³ Yukarıda da belirtildiği üzere eserin içinde eserin dili olarak *Tatarca*, *Tatar til* zikredilmektedir. (Ç.N.)

döngüye dönüşüyor.

Genel olarak kabul edilen etnonimik ve etnik dil bilimsel terminolojinin gelişmemişliği (dillerin az çok iyi düşünülmüş çeşitli sınıflandırma şemalarına rağmen) özellikle Kıpçak araştırmaları alanında hissedilmektedir. *Polovets*, *Koman* ve *Kıpçak* etnik isimleri ya tamamen yeterli eşanlamlılar olarak ya da özdeş olmayanlar kavramlar olarak kullanılmaktadır. Türetilmiş terimler kullanıldığında daha da fazla karmaşa ortaya çıkar. Polovetsler, Komanlar ve Kıpçaklar genellikle yeterli düzeyde eşanlamlılar ise de Polovetsçe, Komanca ve Kıpçakça (daha ziyade *Kıpçak dilleri*) terimleri eşanlamlı olmaktan uzaktır. Bilindiği gibi *Kıpçak dili* terimi ya spesifik ya da grup kavramı olarak hareket etmekte ve Kıpçak ismine tanımlayıcı bir belirleyicinin eklenmesi her zaman durumu kurtarmamaktadır. Altın Orda döneminin Tatarları (Moğol¹⁴ değil Türk nüfusu) bu şekilde Polovetsçe konuşmaya başladılar (her ne kadar *Codex Cumanicus* doğrudan bundan söz ediyorsa da bilinmeyen nedenlerden dolayı Tatarca değil); XVI-XVII. yüzyıllarda Ukrayna'nın Türkofon Ermenileri de Polovetsçe konuşmaya devam etti.

Doğu Avrupa Türklerinin XIII-XVII. yüzyıllardaki etnik tarihi oldukça karmaşıktır. Bunda, göçebe yaşamın dinamiklerini, kısmi ve kademeli kentleşmeyi, çok etnikli temasları, asimilasyon ve disimilasyon süreçlerini ve her zaman net olmayan kabile ilişkilerinin yansımaları buluruz. Tüm bunlar sosyoekonomik ve politik değişimler zemininde gerçekleşir. Ancak bu koşullar, arkaikleştirilmiş etnik dil bilimsel terminolojiyi korumanın gerekçesi olamaz. Türk dillerinin gelişimi, Kıpçak grubunun dil tarihinin incelenmesinde hâlâ yeterince dikkate alınmayan ve Ukrayna'nın Türkofon Ermenilerinin dil pratiğinde Polovets dilinin korunması olasılığı gibi temelsiz sonuçlara yol açan somut tarihsel koşullar altında gerçekleşmiştir. XVI-XVII. yüzyıllara ait Ermeni-Kıpçak eserlerinde “Kuman-Polovetslerin eski etnik dilsel kollarından birine ait bir konuşma dilinin yansıtıldığına” dair bu türden ifadeler (Garkavets 1980:87) güçlü bilimsel argümanlarla desteklenemez.

Kumanların XIII. yüzyılın ortalarında Moğol-Tatarların hâkimiyeti altına girmeleriyle yarı siyasi varlıklarının sona ermesine rağmen dillerinin korunduğu ve hatta Altın Orda'da resmî dil hâlini aldığı yönündeki tarihsel durumdan kopuk eklektik görüşlerden vazgeçmek gerekiyor. Polovetsçeye ait yazılı eserlerin bulunmaması nedeniyle böyle bir durumun kanıtlanması imkânsızdır. Moğol-Tatarların, komşu ülkelere kaçan Polovetsleri özel bir öfkeyle takip edip yok ettikleri biliniyor. Fars tarihçi Reşidüddin (1247-1317)'in yazdığına göre, 1222-1237 arasındaki on beş yıl boyunca Moğol-Tatarlar Kuzey Karadeniz'de onların (Polovetsler - Daşkeviç'in eklemesi) elindeki “bölgelerin çoğunu yok ettiler” (Raşid-ad-din 1952:229), Kuzey Kafkasya'daki Polovetslerden “buldukları herkesi öldürdüler” (Raşid-ad-din 1952:229). Reşidüddin'in çağdaşı olan başka

¹⁴ Kaynaklarda Tatar etnoniminin içeriğini belirlemedeki zorluklar XIII. yüzyıla sınırlıdır (o dönemde Tatarlar hem Moğol hem Türk, ya da doğru olduğu gibi Moğol ve Türk'ten oluşan yekpare bir grup anlamına gelebilirdi). XVI. yüzyıldan itibaren Tatarların neredeyse tamamı Türk'tür.

bir tarihçi olan Cüveynî'nin (1226-1283) anlattığı gibi, Moğol-Tatarlar Volga bölgesindeki Polovetsleri yok ettiler (1941:24). Çok sayıda Kuman, kendilerini Kırım'da denize sürüklenmiş halde buldu; burada topluca açlıktan öldüler ve papalığın Moğol Hanı elçisi Guillaume Rubruk'un (1215-1220 -yaklaşık 1270) tanımladığı gibi "yaşayanlar birbirlerinin ölümlerini yediler" (del Plano Karpini 1957:90). O ve bir başka papalık elçisi Giovanni del Plano Carpini (ö. 1248-1252), Polovetslerin yok edilmesine ilişkin kasvetli bir tablo çizer. Carpini 1246'da şöyle yazmıştı: "Komanlar; Tatarlar tarafından öldürüldü", "Tatarlar tarafından yok edildiler ve (Tatarlar) onların topraklarında yaşıyorlar" ve bozkırın uçsuz bucaksız ıssız alanlarında yalnızca "çok sayıda kafatası ve kemik" kaldı (1957:72). Rubruk'un 1253'te anlattığına göre, uçsuz bucaksız bozkırda "Tatarlar onları işgal etmeden önce Kapçat Komanları yaşıyordu" ve orada "Komanlar eskiden sürülerini otlatıyorlardı" ve şimdi sadece "çok sayıda Koman mezarı" kalmıştı (del Plano Karpini 1957:111, 108, 104). Cüveynî "Kıpçaklar yok edildi" diye bildirdi (1941:26). Polovetsler, sonradan Moğol-Tatarların içine daldığı Rus', İdil Bulgar ve Macar topraklarına kaçarak kurtuldular. Bir kısmı Macaristan'dan Balkanlar'a, Anadolu'ya kaçtılar (Paşuto 1977:211); Avrasya bozkırlarına geri dönen Polovetslere ise Moğol-Tatarlar, hâlâ "kendi köleleri ve ahırları" olarak bakıyorlardı (Novgorod vakayinamesine göre (Anonim 1950:62)). Batu 1237'de Macar Kralı IV. Bela'ya "Kumanlar benim kölelerimdir" diye yazarak onların iadesini talep etti (Yulian 1940:88, 107). Toplu olarak Mısır'a satıldılar ve burada etkili bir Memluk tabakası yarattılar. Bu ve diğer kaynaklardan alınan diğer bilgiler ışığında, "Altın Orda Kıpçaklarını mahiyet ve coğrafi dağılım açısından Moğol öncesi Kumandanlardan farklı kılan böylesine radikal bir temizliğin resmi ortaya çıkmaktadır" şeklinde bir sonuç oldukça makuldür (Bjşkeanc 1830:42).

Parya düzeyine indirilen birkaç Polovets kalıntısının en iyi ihtimalle bile Altın Orda Türklerinin dilinin oluşumunda önemli bir rol oynayabileceği şüpheli görünüyor. Nüfusun azaldığı bozkırdaki Polovetslerin yerini, yavaş yavaş Volga'nın karşı tarafından gelen diğer Türk boyları ve ayrıca Kıpçakofonlar aldı. Altın Orda, çeşitli bölgesel ve sosyal lehçeler ve edebi çeşitliliklerle kendi Tatar (= Eski Tatar) dilini geliştirmeye başladı ve muhtemelen Polovetslerin kalıntılarının dilinin bireysel unsurlarını veya daha büyük olasılıkla artık mevcut olmayan Polovetsçeye yakın dillerin unsurlarını özümsemiştir. Ve bu eski Polovetsçe (= Koman) değil, Kıpçak ve Oğuz unsurlarının farklı bağıntılarıyla ortaya çıkan yeni Tatar diliydi.

Ukrayna'daki Ermeni cemaatleri -coğrafi bakımdan- kendilerine bu kadar yakın olan Türk dünyasından izole değillerdi. Başta Kırım olmak üzere Tatar dilinin hâkimiyet bölgesinde yaşayan akrabalarıyla -kişisel, ticari, kültürel- ilişkileri çok canlıydı. Yüzyıllar boyunca, çağdaş Tatar dilini konuşan Ermeni göçmenler giderek artan bir şekilde sanki bir tür rezervardan geliyormuşçasına oradan geldi. XVI. yüzyılın ortalarındaki en eski Ermeni-Kıpçak eserlerinin, *Codex Cumanicus*'un dili olan Polovets dilinin (mesela tatmin edici ve makul bir yeniden yapılanmaya uygun) özelliklerini yansıttığını varsayarsak o zaman en eski eserleri hâlâ yeterince araştırılmayan o zamanki Kırım Tatar dilinde de

benzer özelliklerin gözlemlendiği söylenebilir. Ermeni-Kıpçak dili, öncelikle Kırım Tatar dilinde meydana gelen değişikliklerin etkisiyle ortaya çıktı, gelişti ve değişti. İzole bir şekilde kendi yolunda gelişmesi için hiçbir uygun koşul yoktu.

Görünüşe göre, bu noktada, Kırım'daki Türkî çevrede bu kadar karakteristik bir evrimi olan Karay dilinden ve Türk dünyasından izole kalmış Litvanya ve Batı Ukrayna'nın Karay cemaatlerinde eski dilsel olguların canlanmasından bahsetmek yerinde olacaktır. Ancak Mısır'da tek başına ortaya çıkan Memluk-(Arap-)Kıpçak dilinin (Polovetsçe kaynakları şüphe götürmez) gelişimi, XIV. yüzyılda bağlarının koptuğu Kırım Tatarlarının dilinden farklı bir yol izlemiştir. Macaristan'da XVIII. yüzyılın ortalarına kadar konuşma dili olarak korunan Polovetsçenin (*Kun dili*) gelişimi hakkında kesin bir şey söylemek bu dilin yazılı eserlerinin günümüze ulaşmaması nedeniyle zordur.

Ukrayna ve Polonya'daki Ermeni cemaatleri; Batı Karayları ve Kıpçak kökenli Memluklerin karakteristik özelliği olan Türk dünyasından izolasyon derecesine hiçbir zaman ulaşamadı; bu nedenle, Ermeni-Kıpçak dilinin, Polovetsçenin veya en azından *Codex Cumanicus*'taki dilin kronolojik düzeyinde canlanması için bir durum ortaya çıkmadı.

Başka bir deyişle, nasıl ki Orta Türkçenin batıda yazılan eserleri Polovetsçenin rekonstrüksiyonu (eğer mümkünse) için bir görev görüyorlarsa XVI-XVII. yüzyıl Ermeni-Kıpçak dilinin eserleri de, özellikle de edebî versiyonu, öncelikle Tatar diliyle Ermeni-Kıpçakçanın eş zamanlı incelenmesi için en önemli kaynaklar teşkil etme ve ancak ikincil olarak (bağımsız) dilsel malzeme görevi görürler.

XV-XVII. yüzyıl kaynaklarından alınan bilgiler elbette dil dışı veriler olmakla birlikte aynı zamanda o dönemi çağdaşı olanlarının göz ardı edilemeyecek gözlemleridir. Bunlar, yukarıdaki sonuçların test edilmesi ve belirli dilsel içerikle doldurulması gereken bir hipotez olarak öne sürmemize olanak tanır.

Bu tür araştırmalar sadece dil bilimsel değil, aynı zamanda daha genel etnojenetik ve kültürel-tarihsel sorunların çözümü açısından da büyük önem taşımaktadır.

Kullanılan Arşiv Belgeleri

- §1. Книга Армянского духовного суда во Львове за 1572—1630 гг.— Библиотека мхитаристов, Вена, отд. рукописей. № 441.
- §2. То же за 1630—1642 гг.— Библиотека мхитаристов. Венеция, отд. рукописей, № 1788.
- §3. Сборник документов львовского армянского архикафедрального собора.— Научная библиотека Академии наук УССР, Львов, отд. рукописей, ф. Оссолинских. № 1657.
- §4. Сборник документов Армянского суда во Львове за 1595—1654 гг.— Центральный государственный исторический архив УССР во Львове, ф. 52. оп. 2, т. 545.
- §5. Сборник документов по истории армянской колонии во Львове.— Там же, ф. 52, он. 1, д. 889.
- §6. Судебная книга Армянского суда во Львове за 1537—1561 гг.— Там же, ф. 52, оп. 2, т. 513.
- §7. То же за 1561—1585 гг.— Там же. ф. 52. оп. 2. т. 514.

- §8. То же за 1601—1604 гг.— Там же. ф. 52, оп. 2, т. 517.
 §9. То же за 1607—1610 гг.— Там же. ф. 52, оп. 2, т. 519.
 §10. То же за 1611—1615 гг.— Там же. ф. 52, оп. 2, т. 520.
 §11. То же за 1616—1621 гг.— Там же. ф. 52, оп. 2, т. 521.
 §12. То же за 1621—1628 гг.— Там же, ф. 52, оп. 2, т. 522.
 §13. То же за 1629—1633 гг.— Там же, ф. 52, оп. 2, т. 523.
 §14. То же за 1634—1636 гг.— Там же, ф. 52, оп. 2, т. 524.
 §15. То же за 1638—1639 гг.— Там же, ф. 52, оп. 2, т. 525.
 §16. Судебно-административная книга Армянского войтовства в Каменце-Подольском.— Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве, ф. 39, оп. 1, т. П.
 §17. Salmosaran, копия 1581 г.— Библиотека мхитаристов, Венеция, отд. рукописей. № 359.

Kaynakça

- ALNPEKIUS, Joannes (1930). "Topographia civitatis Leopoltanae". *Jan Alnpek i jego "Opis miasta Lwowa" z początku XVII w.* Lwow.
- ANONİM (1950). *Novgorodskaya letopis' starşego i mladşego izvodov (pod. red. A. N. Nasonova)*. Moskva: Leningrad.
- BISCHOFF, Ferdinand (1864). *Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg*. Wien: K. k. Hof-und Staatsdr.
- BİŞKEANC, M. (1830). *Çanaparhordutiwn i Lehastan*. Venetik.
- BOTERO, Giovanni (1640). *Relationi universali: divise in quattro parti*. Venetia.
- CELLARIUS, Andreas (1659). *Regni poloniae, magnique ducatus Lituaniae. Omniumque regionum iuri Polonico subjectorum. Novissima descriptio*. Amstelodami: apud Aegidium Janssonium Valkenier.
- CIAMPI, Sebastiano (1834). *Bibliografia Critica delle antiche reciproche Corrispondenze: politiche, ecclesiastiche, etc., dell'Italia, colla Russia, colla Polonia ed altre parti settentrionali*. 2, Firenze.
- CÜVEYNİ, İ. (1941). "İz 'istorii zavoyevaniya mira'". *Sbornik materialov, otnosyaşsihsya k istorii Zolotoy Ordi*, 2, Moskva: Leningrad.
- DAŞKEVIÇ, Y. R. (1977). "Lvovskie armyano-kıpçakskie dokumentı XVI-XVII vv. kak istoričeskiy istoçnik". *İstoriko-filoloğičeskiy jurnal*, 2.
- DAŞKEVIÇ, Y. R. (1979). "Armyano-kıpçakskiy yazık. Bibliografiya literaturı 1802-1977". *Rocznik Orientalistyczny* 40/2.
- DAŞKEVIÇ, Y. R., ve E. Tryjarski. (1970). Armyano-kıpçakskie predbraçniye dogovori iz Lvova (1598-1638 gg.), 33/2.
- DAŞKEVIÇ, Y. R., ve E. Tryjarski (1974). "Armyano-kıpçakskie dolgoviye obyazatel'stva iz Edirne (1609 g.) i L'vova (1615 g.)". *Rocznik Orientalistyczny* 37/1.
- DE VICTORIA, Paschalis (1929). "Epistola". *Sinnica Franciscana*. Quaracchi.
- DENY, Jean (1957). *L'arméno-coman et les "Ephémérides" de Kamienec (1604-1613)*. Wiesbaden.
- DIUGOSZ, T. (1937). *Relacje arcybiskupow lwowskich 1595-1794*.
- DLUGOSZ, Jan (1873). *Historiae Polonicae libri XII*. Cracow, 12/2.
- FRASSON, Giuseppe (1976). *Pseudo Epiphaniı Sermo de Antichristo (Armeniaca de fine temporum)*. Venezia: S. Lazzaro.
- GABAİN, A. von. (1959). "Die Sprache des Codex Cumanicus". *Philologiae turcicae fundamenta*, 1: 46-73.
- GARKAVETS, A. N. (1980). "Srednevekoviy Vostok". *Armyano-kıpçakskie pismennie pamyatniki XVI-XVIII vv. İstorıya, kultura, istoçnikovedenie*. Moskva.
- GIWWER AGONC, S. (1802). *Aşxarhagrut'ıwn çoric masanc aşxarhi*. 2, Venetik.
- GRAZIANI, Antonio Maria (1671). *La vie du cardinal Jean Francois Commendon, divisee en*

- quatre livres*. Paris: Chez Sebastien Mabre-Cramoisy.
- GRAZIANI, Antonio Maria (1685). *De vita Ioannis Francisci Commendonis cardinalis*.
- KAVELIN, L. A. (1878). *Greçeskie skazki ob armyanskoy vere, pereşedşie v našu drevnyuyu russkuyu pismennost*.
- KERN, Anton (1938). "Der 'Libellus de notitia orbis': Iohannes' III. (De galonifontibus?) OP Erzbischofs von Sulthanyeh". 8.
- KROMER, Marcin (1577). *Polonia: sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Republica regni Polonici*. 40. Coloniae: Nakł. Akad. Umiejętności.
- LASICIUS, J. (1615). "Michalonis Lituani De moribus Tartarorum, Litanorum et Moschorum". *De religione Armeniorum*. Basileae.
- LEHAC'WOY, Simeon dpri (1896). "Kamenic". *Vipasanut' iwn Nikolakan*. Venetik: L. M. Alişan.
- LEHAC'WOY, Simeon dpri (1936). *Ulegretiwn taregrutiwn*. Vieanna.
- LEHATSİ, Simeon (1965). *Putevnye zametki*. Moskva.
- LEWICKI, Marian, ve Renata Kohnowa (1957). "La version turque-kiptchak du 'Code des lois des Armeniens polonais' d'après le ms. No 1916 de la Bibliotheque Ossolineum". *Rocznik Orientalistyczny* 21.
- LRİMECİ, Martiros (1958). "Martiros Lrimec'i". *Patmut' iwn Irimay erkri*. A. A. Martirosyan.
- MENGES, K. G. (1979). *Vostoçnye elementi v "Slove o polku İgoreve"*. Leningrad.
- MIECHOWİTA, Maciej (1518). *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis*. Cracow.
- NERSEOWICZ, D. (1938). "Dwa intermedia do tragedii x. Alojzego Pidou «Sancta Pulcheria» (1669 g.)". *Pamiğtnik Literacki*, 35.
- O'CONNOR, B. (1698). *The History of Poland in several letters to persons of quality*. London.
- PAŞUTO, V. T. (1977). "Tataro-mongoli v Azii i Yevrope: Sb. statey". *Mongolskiy poxod v glub Yevropi*. Moskva.
- PEGLOTTI, Francesco Balducci (1936). *La pratica della mercatura*. Massachusetts: Cambridge University Press, 25.
- PETROWICZ, Gregorio (1971). *La chiesa armena in Polonia.-Parte 1, 1350-1624*. Roma: Istituto degli studi ecclesiastici.
- PETRYCY, S. (1601). "Jesli Zydowie wiğcey podeyrzani y gorszy sa Rzeczypospolitey nizli Ormianie". içinde *Aristoteles. Polityki to iest Kzadu rzeczypospolitej z dokladem*. Krakow.
- PİDOU, L. M. (1876a). "Breve relatione dello stato, principii e progressi della missione apostolica agli Armeni di Polonia e Valachia." *Zrodla dziejowe*. Warszawa, 2.
- PİDOU, L. M. (1876b). "Compendiosa relatio unionis nationis Armeno-Polone cum. s. ecclesia Romana." *Zrodla dziejowe*, 2.
- DEL PLANO KARPİNİ, Ciovanno. (1957). *Istoriya mongalov. G. de Rubruk. Puteşestvie v vostoçnyye strani*. Moskva.
- RAŞİD-AD-DİN. (1952). *Sbornik letopisey*. Moskva-Leningrad, 1.
- SCHÜTZ, Edmund (1963). "Notes on the Armano-Kıpçak Script and Its Historical Background". *Aspects of Altaic Civilisation*. Bloomington: The Hague, 145-154.
- SCHÜTZ, Edmund (1971). "Armeno-Kıptschakische Ehekontrakte Und Testamente". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. 24/3: 265-300.
- SOLIKOWSKI, Jan Dymitr (1647). *Commentarius brevis rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti Poloniae regis*. Dantisci: Förster.
- SOLIKOWSKI, Jan Dymitr. t.y. *Szrodki do zgody podane miedzy pany rajce i miescany catholiki a p. Ormiany*.
- THOMSEN, Kaare (1959). "Das Kasantatarische und die westsibirischen Dialekte". *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, 407-421.
- TRYJARSKI, Edward (1968). "Zodyak bölge burçlarının bir Ermeni-Kıpçak listesi". *Türk Tarih Kurumu Basımevi*.

- TRYJARSKI, Edward (1976). *Der zweite Brief des Paulus an die Korinther in armeno-kiprschakischer Version und seine Sprache*. Otto Harrassowitz.
- WERDUM, W. (1876). "Journal der Reysen, die ich durch die Königreiche Polen, Frankreich, Engellandt gethan". *Liske X. Cudzoziemcy w Polsce*. Lwow.
- YOUNANEAN, V. I. (1896). "t'lt'oc'ar Evdokiak'is". *Kamenic*. Venetik: L. M. Alişan.
- YULIAN (1940). *Pismo o mongolskoy voyne. İstoriçeskiy arxiv*. Moskva, 3.
- ZEILLER, Martin (1657). *Anderte beschreibung dess königreichs Polen und gross-hertzogthums Litauen*. Ulm.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Güz/Autumn, Sayı/Number: 35

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

Yayın Değerlendirmeleri

Reviews

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Bahar/Spring, Sayı/Number: 34

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME

Review

Köklere Doğru

Ercilasun, Ahmet Bican (2024). *Köklere Doğru. Türk Dilinin Dokuz Bin Yıllık Macerası*. İstanbul: Ötügen, 278 s. ISBN: 9786254087165.

Hüseyin Yıldız

Doç. Dr., Ordu Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye

e-posta turkbilimci@gmail.com

orcid 0000-0002-8055-7946

Atrf

Citation

Yıldız, Hüseyin (2024). *Köklere Doğru*. *Dil Araştırmaları*, 35: 315-319.

Başvuru

Submitted

08.12.2023

Revizyon

Revised

22.03.2024

Kabul

Accepted

07.04.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun hocamızın şimdilik son çalışması olan *Köklere Doğru*, geçtiğimiz mayıs ayında İstanbul'da Ötügen Neşriyat tarafından yayımlandı. Kitabın alt başlığı olan 'Türk Dilinin Dokuz Bin Yıllık Macerası' ifadesi üst başlığı tamamlayıcı nitelikte olsa da, kitapta esasında günümüzden 9000 yıl önce Ceytun bölgesinde yerleşik olan Türklerden II. Köktürk Devleti zamanına, bir başka ifadeyle MS. VII. yüzyıla kadar zaman dilimindeki Türklerin dili mercek altına alınmaktadır. Türk dilinin dokuz bin yıllık macerasının kalan kısmını takip etmek isteyenler yine Ercilasun imzalı olan *Başlangıçtan Yirminci*

Yüzyıla Türk Dili Tarihi ve Türk Dili Temel Kitabı. Herkes İçin Türk Dili kitaplarına göz atabilirler.

Giriş ve Sonuç bölümleri dışında 16 başlıkta yapılandırılan çalışmanın başında Sözbashi ve Kısaltmalar, sonunda da Dizin, Kaynaklar ve Ek bulunmaktadır.

Ercilasun'un kitaptaki ilk üç başlığı yazılı kaynaklardan önce Türk dilinin izlerini sürmektedir.

'Ana Dünya Dili' (s. 25-26) başlığı altında öncelikle Merritt Ruhlen ve John D. Bengston'un kaleme aldıkları 'Global Etymologies' başlıklı makalelerinde yer verdikleri ana dünya diline ait 27 kelime verilmekte sonra da 'Ana Dünya Dilinde Türkçe Kelimeler' (s. 26-30) alt başlığı açılarak Ruhlen ve Bengston'un Türk diliyle ilişkilendirdikleri kelimeler üzerinde durulmaktadır.

'Nostratik ve Avrasyatik Dilleriyle Ortaklaşan Türkçe Kelimeler' (s. 30-43) başlığı altında Nostratikçi ve Avrasyatikçi bilim adamlarından İllic-Svitic'in 378, Joseph Greenberg'in 437, Allan Bomhard ile John C. Kerns'in 601 kelimesi karşılaştırılarak bu ailelerde ortak olarak tespit edilen 148 kelimenin listesi Bengston ve Ruhlen'in kök biçimleriyle beraber verilmekte; ayrıca listede Swadesh'in temel kelimeleri de *italik* verilerek işaretlenmektedir. Ercilasun burada; listedeki kelimelerinin bir kısmının yansıma ya da ses sembolizmiyle ilgili olabileceğini ileri sürmekte, ana dünya dilindeki tasarlanmış köklerle kıyaslamalar yapmakta, iki zamirin sesle pekiştirilmesine dikkat çekmekte, zetasizm ve sigmatizm örneklerini sıralamakta, $\emptyset$ - ~ p-, y- ~ s-, g- ~ $\emptyset$ denkliklerine temas etmekte ve son olarak 148 ortak kavramdan Swadesh'in 207 kelime listesinde ortak olan 54 kavrama ait diller arası alışveriş ihtimali neredeyse hiç olmayan 61 temel kelimeyi vermektedir.

'Nostratik Teorisinden İlk (Ön) Türkçeye' (s. 43-47) kısmında ise Aharon Dolgopolsky, Colin Renfrew, Bahaeddin Ögel, İsmail Hami Danişmend, Zeki Velidi Togan, Wilhelm Koppers gibi bilim adamlarının görüşlerinden hareketle ilk Türklerin Ceytun ve Anav kültürlerine yerleştirildiğine temas edilmektedir.

Yazılı kaynaklardan önceki dil ilişkilerini ele alan bu üç başlıktan sonra sıra kitapta ağırlıklı olarak ele alınan bölümlerden birine gelinir.

'Türk – Sümer İlişkisi' (s. 47-81) başlıklı bu bölüm altında Bram Jagersma ve İsmail Hami Danişmend'in çalışmalarından hareketle Sümerlerle ilgili bilgiler verildikten sonra sırasıyla dört alt başlıkla daha karşılaşılır. 'Sümercenin özellikleri' (s. 48-52) kısmında önce 10 maddelik genel özellikler verilmekte, sonra *ünlüler, ünsüzler, iyelik, ismin hâlleri, sıfatlar, fiil, görünüş, fiillerde ön ek* şeklinde sekiz yan başlıkta Sümercenin özellikleri anlatılmakta; 'Sümerce – Türkçe: Farklılıklar, Benzerlikler' (s. 52-53) kısmında yedi maddede farklılıklar on maddede benzerlikler sunulmakta; 'Sümerce – Türkçe İlişkisi Üzerindeki Çalışmalar (s. 53-59) kısmında Hommel, Nemeth, Danişmend, Tuna, Tosun ve Yalvaç, Aydın, Eratalay ve ePSD gibi çalışmalara değinilmekte, 'Sümerce – Türkçe Ortak Kelimeler (Benim Listem)' (s. 59-81) kısmında ise Ercilasun'un Hommel, Danişmend, Tuna ve Eratalay'ın çalışmalarına göndermelerde bulunarak ve son iki büyük sözlüğü (Aydın ve ePSD) tarayarak oluşturduğu 125

kelimelik liste ve bu listeye dair 15 notta teklif ve değerlendirmeleri bulunmaktadır.

‘Türk – Dravid İlişkisi’ (s. 81-84) başlığı altında önce Dravid dilleri hakkında bilgi verilerek Burrow, Musayev ve Menges’in çalışmalarına değinilmekte, sonra da Ercilasun’un Proto-Nostratik/Proto-Avrasyatik ile ortak olduğunu tespit ettiği 148 Türkçe kelimenin 44’ünün Proto-Dravid diliyle ortaklaştığına dikkat çekilmektedir.

‘Türk – Hint-Avrupa – Ural Dil İlişkisi’ (s. 84-101) kısmında oldukça uzun sayılabilecek şekilde kültür tarihi bilgileri verilmektedir. Özellikle Ceytun, Anav, Kelteminar, Kurgan, Afanesyovo, Andronovo vb. kültürler hakkında değerlendirmelerin yapıldığı bölümde bir yandan Proto-Türk / Proto-Altay - Proto-Hint-Avrupa - Proto-Ural - Paleo-Sibir dilleri arasındaki ilişkiye işaret eden kelimeler sunulurken öte yandan Nemeth’in Türk - Ural ilişkisini irdeleyen kelimeleri verilmektedir. Bu kelimelerin dil alışverişindeki yönü ise aynı bölümün bir alt başlığı olan ‘Hangi Dilden Hangi Dile Doğru’ (s. 95-101) kısmında kelimeler üzerinde ayrıntılı durularak ele alınmaktadır.

‘Türk – İskit (Saka) Meselesi’ (s. 101-109) bölümünde de, bir önceki bölümde olduğu gibi konuya kültür tarihi açısından yaklaşan Ercilasun, İskitlerin kökeni hususuna da temas ederek İrani / Hint-Avrupa ve Türk / Ural-Altay şeklinde iki görüşün öne çıktığını belirtmekte ve İskit dilindeki kelimeler üzerinden değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu bölümde de bir alt başlık vardır. Burada ‘Altın Elbiseli Adam Yazıtı’ (s. 107-109) hakkında bilgiler verilerek 26 harften oluşan iki satırlık metnin okunuşu ve kelimeleri üzerinde durulmaktadır.

Kitaptaki ikinci ağırlık noktası Çince kaynaklarda geçen Türkçe kelimelerdir.

‘Türk - Çin İlişkileri’ (s. 109-111) başlığında Yıldırım, K. Ercilasun ve Eberhard’dan hareketle genel bilgiler verilmekte, ‘Çince Kaynaklarda Asya Hun Dönemine Ait Türkçe Kelimeler’ (s. 111-131) başlığı altında ise dört alt başlık altında konu detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bölümde Asya Hunlarının Türklüğü konusundaki görüş ayrılıklarına kısaca değinildikten sonra ‘Çince Alıntılar Sözlüğü’ne (HWC’ye) Göre Hunca Kelimeler’ (s. 111-120) alt başlığına geçilmekte ve burada Hanyu Wailaici Cidian başlıklı eserden hareketle Alimcan İneyet tarafından Huncadan Çinceye geçtiği tespit edilen 28 kelime üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmaktadır. Bu bölümün ikinci alt başlığı olan ‘HWC’ye Girmeyen Türkçe Kelimeler: Ünvanlar’ (s. 120-122) kısmında İnci İnce Erdoğan’dan hareketle Türkçe ile açıklanabilen sekiz ünvan Ercilasun tarafından mercek altına alınmakta; ‘Kişi Adları’ (s. 122-125) alt başlığında Çin kaynaklarında geçen beş kişi adının analizleri yapılmakta; ‘328 Tarihli Fal: Çince Karakterlerle Yazılmış Hunca İki Cümle’ (s. 125-131) başlığında ise 10 karakterden oluşan 4 kelimenin Türkçe okunuşu üzerinde durulmaktadır.

‘Tobalar Döneminde Çince Kaynaklarda Geçen Türkçe Kelimeler’ (s. 131-135) başlığı aslında içerik bakımından bir önceki ana başlığın devamı niteliğinde olup burada da Çin kaynaklarında geçen 17 kişi adı ya da ünvanının Türkçeyeyle açıklanmasına çalışılmaktadır.

Kitabın üçüncü ağırlık noktası bu aşamadan sonraki iki ana başlığın çıkış noktası da olan Bizans kaynaklarında geçen Türkçe kelimelerdir.

‘Avrupa Hunları’ (s. 135-154) başlığında öncelikle Hiung-nu - Hun ayniyetini kabul eden ve kabul etmeyen bilim adamlarına temas edilmekte, ardından Asya’daki Hiung-nular ile Avrupa’daki Hunların ayniyetini gösteren deliller altı madde halinde izah edilmektedir. Gyula Moravcsik, Otto J. Maenchen-Helfen, Gyula Nemeth, Omeljan Pritsak, Yusuf Gedikli gibi araştırmacıların çalışmalarını hareketle üç alt başlıkta Avrupa Hunlarının Türkçeye açıklanabilen kelimeleri incelenmektedir. ‘Boy adları’ (s. 138-142) alt başlığında Priskos, Jordanes, Ahmetbeyoğlu, Altheim ve Golden’dan hareketle tespit edilen beş kelimedenden dördü benzerlik bildiren +DXr eki yardımıyla açıklanmakta; ‘Kişi Ad ve Ünvanları’ (s. 142-151) alt başlığında 16 kelimenin izahına odaklanılmakta; ‘Sura Yazıtı’ (s. 151-154) alt başlığında ise 2011 yılında Suriye’nin Rakka şehrinin 22 kilometre batısındaki Sura antik kentinde bulunan runik harflerle yazılmış 22 işaretten oluşan tek satırlık bir yazıtın Türkçe okunuşu bahis konusu edilerek yazıtın önemi vurgulanmakta ve Saltaoğlu’nun metni okuyuşundaki eleştirilecek noktalara dikkat çekilmektedir.

‘Avar, Sabir, Ogur ve Bulgar Türkleri’ (s. 154-163) başlığında ise öncelikle Menges, Kafesoğlu ve Golden’dan hareketle Bizans kaynaklarında geçen 19 kelime uzun uzun açıklanmakta; ‘Asparuk Yazıtları’ (s. 163-166) alt başlığında Nagy-Szent Miklos hâzinelerindeki 9, 10, 17, 22 ve 23 numaralı kapların üstündeki aynı metni içeren Köktürk harfli yazıtlar işlenmekte ve metnin ilk kelimesini *Asbaruk* okumanın daha isabetli olacağı, gerekçeleriyle teklif edilmektedir.

‘Ak Hunlarda Türkçe Adlar ve Ünvanlar’ (s. 166-174) başlığında Hindistan’da hüküm süren Eftalit hükümdarları hakkındaki Hint dilleriyle yazılmış metinlerde geçen ad ve ünvanlarda Türkçenin izleri sürülmekte ve 11 kelime üzerinde durulmaktayken; ‘Jou-Jan’larda Türkçe Ünvanlar’ (s. 174-178) başlığı Yıldırım’ın çalışmasında anılan kelimelerden 15’ini işlemektedir.

‘Köktürklerin Birinci Dönemine Ait Türkçe Kelimeler’ (s. 178-186) başlığında Çin kaynaklarından *Cou-şu* ve *Sui-şu*’da geçen, özel ad ve ünvan ağırlıklı 35 kelimeye odaklanılmakta; ‘Batı Türk Kağanlığından Türkçe İsimler ve Ünvanlar’ (s. 186-195) başlığı altında İstemi Kağan (552-576) ile Tardu Kağan (576-603) dönemlerinde yabancı kaynaklarda geçen 18 isim ve ünvana dair Türkçe biçimler izah edilmektedir.

Kitabın ‘Sonuç’ (s. 195-226) bölümünde başlangıçtan Köktürk bengtüşalarına kadar süreçteki dil malzemesi; kelime kadrosu, ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve cümle şeklinde başlıklar altında ‘Dilbilgisi’ (s. 195-220) üst başlığıyla oldukça uzun bir şekilde anlatılmaktadır.

‘Kelime Kadrosu’ (s. 195-196) başlığı altında 12 kategoride Swadesh’in 200’lük listesindeki temel kelimelerin Eski Türkçedeki karşılıkları verilmektedir: *zamirler, soru sözleri, temel sayılar, akrabalık ve cinsiyet, cansız tabiat, zaman ve yönle ilgili sözler, bitkiler, hayvanlar, vücut bölümleri, temel sıfatlar ve zarflar,*

ana renkler, temel fiiller. ‘Ses Bilgisi’ (s. 196-203) alt başlığında /z/ ~ /r/, /ş/ ~ /l/ denkliklerdeki durum; kelime başında /p-/'nin izleri; /y-/ ~ /d’-/ ve Ø ~ /g-/ denklikleri, /y-/ ve Ø karşılığında /s- (ş-, z-)/ kullanımı gibi temel problemler üzerinden açıklamalar yapılmakta ve İlk Türkçeye ait bazı ses özellikleri altı maddede özetlenmektedir. ‘Biçim Bilgisi’ (s. 203-220) kısmında kelime yapımıyla ilgili olarak isimden isim yapma eklerinden +k/+Ak/+Xk, +lık, +ç, +ır, +lUg, +(A)n, +çI(n), +DXr, +du, +ki/+gı, +çin/+şin, +ın, +kıl, +ış, +man, +in; isimden fiil yapma eklerinden +I-, +ık-, +lA-, +a-, +ta-; fiilden isim yapma eklerinden -(X)g/-(A)g, -ge, -(X)r/-(A)r, -d/-t, -(X)ş/-Aş, -i/-u, -il, -in, -(X)k/-(A)k, -gu, -de, -gaç, -gan, -un, -dık/-duk, -mur, -mer ve fiilden fiil yapma eklerinden -k-, -d-, -n-, -r-, -U- işlenmektedir. Ayrıca isimlerde çokluk ve topluluk, iyelik, ismin hâlleri (yükleme, yönelme, bulunma, yön), emir kipi, -a ve -p zarf-fiil ekleri de bu bölümde ele alınmıştır. ‘Söz Dizimi ve Cümle’ (s. 220-227) alt başlığında sıfat tamlaması, isim tamlaması, ünvan grubu, birleşik isim, sıfat-fiil grubu, isnat grubu / kısaltma grubu, tekrar grubu, cümle alt başlıklarında sentaktik bilgiler verilmektedir.

Kitabın sonunda yer alan ‘Dizin’ (s. 227-253) kısmında 26 sayfalık açıklamalı ve alfabetik kelime listesi yer almaktadır.

Kitabın ‘Kaynaklar’ (s. 253-261) bölümü oldukça zengin olup neredeyse literatürdeki tüm çalışmaların incelendiği görülmektedir. Buraya belki John Alan Halloran’ın *Sumerian Lexicon. A Dictionary Guide to the Ancient Sumerian Language* (2006), Osman Karatay’ın *The Genesis of the Turks. An Ethno-Linguistic Inquiry into the Prehistory of Central Eurasia* (2022) ve Mark E. Cohen’in *An Annotated Sumerian Dictionary* (2023) gibi birkaç kaynak daha ilave edilebilirdi. Bu durumda bazı veriler değişir miydi bilinmez tabii.

Son olarak Ercilasun, 2021 yılında *Dil Araştırmaları* dergisinin 29. sayısında çıkan ‘Dilin Doğuşu ve Evrimi: Basamak Teorisi’ başlıklı yazısını bu kitabına ek olarak koymuş ve bazı hususlara derinlik katmak istemiştir.

Eserin geneline bakıldığında yukarıda da yer bahsedildiği üzere, kitabın temelde sonuncusu daha zayıf olmak üzere beş odak noktası olduğu söylenebilir.

- I. Nostratik, Avrasyatik gibi teoriler esasında Proto diller ile Türkçenin ilişkisi
- II. Sümerce – Türkçe münasebetleri
- III. Çin kaynaklarındaki Türkçe kelimeler
- IV. Bizans kaynaklarındaki Türkçe kelimeler
- V. Diğer dillerin kaynaklarında Türkçe kelimeler

Ahmet Bican Ercilasun hocamızı işlediği verilerin çeşitliği ve yoğunluğu dikkate alındığında bu ayrıntılı çalışmasından ötürü kutluyor, hocamızın yeni çalışmalarını da heyecanla beklediğimizi belirtmek istiyoruz.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Güz/Autumn, Sayı/Number: 35

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME

Review

Anadolu Ağzlarında Eş Anlamlılık

Yaman, Hanife (2024). *Anadolu Ağzlarında Eş Anlamlılık*. Ankara: Grafiker. 459 s., ISBN: 978-625-6444-29-4

Riza Tuncel

Araş. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat / Türkiye

e-posta tuncelriza@gmail.com

orcid 0000-0003-4364-1513

Atrf

Citation

Tuncel, Riza (2024). *Anadolu Ağzlarında Eş Anlamlılık*. *Dil Araştırmaları*, 35: 320-323.

Başvuru

Submitted

13.04.2024

Revizyon

Revised

26.05.2024

Kabul

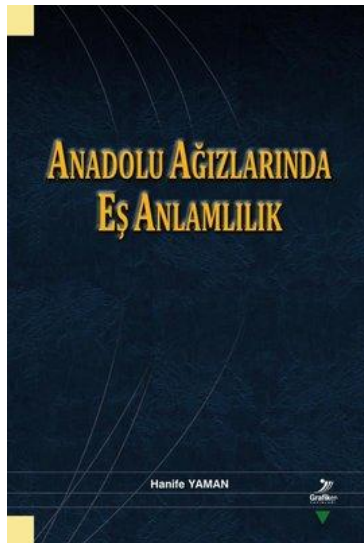
Accepted

04.06.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Dilde eş anlamlılık, tartışmalı ve tanımı ile ilgili araştırmacıların henüz üzerinde kesin bir anlaşmaya varamadığı bir konudur. Bu konuda yapılan çalışmalar iki farklı sözcüğün anlamsal açıdan tam olarak örtüşmesinin mümkün olup olmadığı üzerinde yoğunlaşmıştır. Örneğin eş anlamlılığın dilde tam olarak gerçekleşmesinin yalnızca alıntı kelimelerle mümkün olabileceğini ifade eden Palmer, tam olarak aynı anlama gelen iki sözcüğün de anlamını koruyarak yaşamasının pek mümkün olmadığını ifade etmiş ve olası eş anlamlı kelimelere dikkatli bir biçimde bakıldığında anlamlarının çeşitli şekillerde farklılaştığını belirtmiştir (1976: 60).

Anadolu Ağızlarında Eş Anlamlılık adını taşıyan bu kitap; Hanife Yaman'ın Prof. Dr. Özen Yaylagül Üstünel danışmanlığında hazırladığı *Anadolu Ağızlarında Eş Anlamlı ve Yakın Anlamlı Sözcükler* (2022) isimli doktora tezinin gözden geçirilerek kitaplaştırılmasıyla oluşturulmuştur.

Anadolu Ağızlarında Eş Anlamlılık adını taşıyan çalışma; *ön söz, giriş, iki ana bölüm, sonuç* ve *kaynaklar* bölümlerinden oluşmaktadır.

Eserin *Giriş* bölümünde, çalışmanın temel hedefinin “Anadolu ağzlarının söz varlığında yer alan eş anlamlı ve yakın anlamlı dil unsurlarının tespiti ve tespit edilen unsurların teorik çerçevede ele alınıp tasnif edilerek incelenmesi” (2024: 15) olduğu ifade edilmiştir. Bunun için gerekli söz varlığının, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* ve çeşitli ağız çalışmaları taranarak elde edildiği belirtilmiştir. Çalışmanın Anadolu ağzlarında eş anlamlılığı ele alan ilk çalışma olduğu vurgulanıp çalışmada kullanılan yöntem açıklanmıştır. Buna göre *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nde ve çeşitli ağız çalışmalarında tespit edilen eş anlamlı/yakın anlamlı unsurlar, önceden belirlenen on tematik başlık (*akrabalıklar, çocuklar, doğa olayları, giyim-kuşam ve süslenme, hastalıklar, kadınlar, meslekler, organlar, renkler ve yaşam evreleri*) içerisinde değerlendirilmiştir. Eserde eş anlamlı/yakın anlamlı dil unsurlarının tespit ve tasnifinde Cruse ve Levkovskaya’nın görüşleri esas alınmış, ardından konuyla ilgili olan bölgesel/diyalektik, stilistik ve yakın eş anlamlılık kavramları açıklanmıştır. Bölgesel/diyalektik eş anlamlı unsurların aynı kavramın farklı sözcük çiftleriyle karşılanması ve bölgesel olarak konuşurların dil kullanımı sırasında bu iki sözcükten birisinin seçilmesiyle ortaya çıktığı belirtilmiştir. Yaman, örtmeceleri de kapsayan stilistik eş anlamlılığın ise Anadolu ağzlarında veri sınırlılığına rağmen tespit edilebildiğine değinmiştir (2024, s. 19). Bu bölümün sonunda konuyla ilgili yapılan çalışmalar hakkında kısa bilgiler de verilmiştir.

Kuramsal Temeller adını taşıyan birinci bölümde, öncelikle anlam kavramının felsefe, psikoloji ve antropoloji bilimlerinin ilgisini çektiği ve bu disiplinlerin bu kavrama dair yaptıkları açıklamaların dil bilimcileri de etkilediği ifade edilmiştir. Ardından, Cruse ve Lyons’un dil bilimsel bağlamda anlama dair yaptıkları tanımlara yer verilmiş, anlam “İletişimin temel öğeleri olarak kabul edilen gönderici/konuşmacı tarafından belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettiklerinin alıcı/dinleyici tarafından algılanması olarak” (2024: 37) tanımlanarak anlamın sınıflandırılmasına dair görüşlere yer verilmiştir. Analitik felsefe ve dilbilim açısından eş anlamlılık hakkında yerli ve yabancı bilim insanlarının düşüncelerine de yer verilen çalışmada, özellikle dilbilimsel alanda yapılan tartışmaların, eş anlamlılığın mümkün olmadığı ve bazı şartlarda mümkün olduğu şeklinde iki grupta kümelendiği ifade edilmiştir.

Bu bölümün devamında, eş anlamlılığın ölçütlerine ve eş anlamlılığı sınıflandırma denemelerine yer verilmiştir. Bu sınıflandırmalar yapılırken eş anlamlı sözcükler arasındaki *kesit* (register), *stil* (style), *eş dizimlilik* (collocation), *çağırışım alanları*, *lehçe* (dialect), *yabancı sözcük alışverişi* ve *örtmece* (euphemism) gibi farklılıklara odaklanılmıştır. Çalışmada, Cruse (1986) ve Levkovskaya’nın (1956) tasniflerinden hareketle, eş anlamlı sözcükler türlerine

göre *bölgesel/diyalektik eş anlamlılık*, *stilistik eş anlamlılık* ve *yakın eş anlamlılık* olarak üç kategoriye ayrılmıştır. Bu kavramlar detaylı açıklandıktan sonra, eş anlamlılığın oluşum şekilleri hakkında da bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü *Anadolu Ağızlarında Eş Anlamlı ve Yakın Anlamlı Sözcükler* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Anadolu ağızlarında eş ve yakın anlamlı unsurlar belirlenen on tematik başlık altında incelenmiştir. Bu tematik başlıklar; *akrabalıklar*, *renkler*, *meslekler*, *hastalıklar*, *organlar*, *çocuklar*, *doğa olayları*, *kadınlar*, *yaşam evreleri ile giyim-kuşam ve süslenmedir*. Bu tematik başlıklar dört niteliğe sahip olmasına göre seçilmiştir. Bu nitelikler:

“(i) yapılan ön incelemede temel sözcüklerin seçilen tematik başlıklarda sayıca fazla olması, (ii) temel sözcüklerin ve örtmecelerin eş anlamlılık setlerinin oluşumunda etkin bir rol oynaması, (iii) bu başlıklar altındaki dil unsurlarının yaşı ve üslup gibi özelliklere bağlı olarak gösterdiği değişimleri ortaya koyabilecek nitelikte olması ve (iv) dilsel verilerin Anadolu ağızlarındaki eş anlamlılığı inceleyebilecek yeterlikte olmasıdır” (Yaman 2024: 89).

Çalışmada, Anadolu ağızlarında akrabalık ifade eden dil unsurlarında bölgesel, stilistik ve yakın eş anlamlılık türleri tespit edilmiştir. Bunlardan en sık rastlanan türün bölgesel eş anlamlılık olduğu belirtilmiştir.

Hastalık ifade eden sözcük ve sözcük gruplarında bölgesel eş anlamlılığa daha çok rastlanıldığı tespit edilmiştir. Stilistik ve yakın eş anlamlılığa sahip dil unsurları da vardır. Olumsuz çağrışıma sahip olmasından dolayı hastalık adlarında örtmecelere başvurulmasının stilistik kullanımları arttırdığı belirtilmiştir.

Anadolu ağızlarında renk adı olan dil unsurlarında, bölgesel ve yakın eş anlamlılık tespit edilmiş, stilistik eş anlamlılığa rastlanılmadığı belirtilmiştir. Renklerle ilgili olan adlandırmalarda yakın eş anlamlılık ilişkisinin bazı renklerin tonları ve yoğunluklarına dayandığı ifade edilmiştir. Bu başlıkta, eş anlamlılığı ortaya çıkaran unsurların ödünclemelerden, temel sözcüklerden ve sözcüklerin sahip oldukları anlam farklılıklarından kaynaklandığı belirtilmiştir.

Anadolu ağızlarında kadınlarla ilgili olan dil unsurlarında bölgesel ve stilistik eş anlamlılıklar tespit edilmiş, yakın eş anlamlılığa rastlanılmadığı ifade edilmiştir. Kadınlarla ilgili dil unsurlarında, ödünclemeler, örtmeceler ve temel sözcüklerin eş anlamlılığı ortaya çıkardığı söylenmiştir.

Anadolu ağızlarında organ adı ifade eden dil unsurlarında bölgesel ve stilistik eş anlamlılık tespit edilmiştir. Temel sözcükler, ödünclemeler, örtmeceler ve yaş etkeninin, bu başlık altındaki eş anlamlılığa kaynaklık ettiği söylenmektedir.

Anadolu ağızlarında yaşam evrelerini ifade eden dil unsurlarında bölgesel, stilistik ve yakın eş anlamlılık tespit edilmiştir. Bu başlık altındaki eş anlamlılığı ortaya çıkaran unsurların temel sözcükler, ödünclemeler, örtmeceler ve argo ifadeler olduğu belirtilmiştir.

Anadolu ağızlarında meslek ifade eden dil unsurlarında bölgesel, stilistik ve yakın eş anlamlılık tespit edilmiştir. Bu başlık altındaki eş anlamlılığı ortaya çıkaran unsurların temel sözcükler, ödünclemeler, örtmeceler ve argo ifadeler olduğu belirtilmiştir. Meslek adlarında görülen stilistik eş anlamlılığın kökeninde,

toplumun gözünde olumsuz bir yere sahip olan mesleklerin adlarını dile getirmek için kullanılan örtmecelerin bulunduğu ifade edilmiştir.

Anadolu ağızlarında çeşitli doğa olaylarını ifade eden dil unsurlarında bölgesel, stilistik ve yakın eş anlamlılık tespit edilmiştir. Bu başlık altındaki eş anlamlılığı ortaya çıkaran unsurların temel sözcükler, ödünclemeler, örtmeceler ve metaforik ifadeler olduğu belirtilmiştir. Doğa olaylarında stilistik eş anlamlılığın olumsuz hava olayları ve bu olayların etkilerinin adlandırılmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Anadolu ağızlarında çocuğa dair adlandırmaları ifade eden dil unsurlarında bölgesel, stilistik ve yakın eş anlamlılık tespit edilmiştir. Bu başlık altındaki eş anlamlılığı ortaya çıkaran unsurların temel sözcükler, ödünclemeler ve örtmeceler olduğu belirtilmiştir. Örtmeceye bağlı stilistik eş anlamlılığın, çocukların olumsuz davranışlarını karşılayan, cinsiyet bildiren ve cinsel organ adları niteleyen kullanımlarla ortaya çıktığı ifade edilmiştir.

Anadolu ağızlarında giyim-kuşam ve süslenme ifade eden dil unsurlarında bölgesel, stilistik ve yakın anlamlılık tespit edilmiştir. Bu başlık altındaki eş anlamlılığı ortaya çıkaran unsurların temel sözcükler, ödünclemeler ve örtmeceler olduğu belirtilmiştir.

Sonuç bölümünde, bir önceki bölümde on tematik başlıkta incelenen eş anlamlı sözcüklerin incelenmesinden hareketle elde edilen bulgular, tematik başlıklarla uyumlu olarak on maddede paylaşılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle her maddede incelenen eş anlamlı kelimelerin kökeni ve tarihî şekillerine yer verilmiştir. Ardından başlıklar altında yer alan eş anlamlı kelimelerin hangi eş anlamlılık türüne (bölgesel, stilistik ve yakın eş anlamlılık) dâhil olduğu belirtilmiş ve örnekleriyle açıklanmıştır.

Sözcükler arasında tam olarak bir anlam eşitliği olamayacağını ifade edildiği çalışmada, değerlendirilen sözcüklerin anlam farklılıklarına ve benzerliklerine odaklanılarak bunların ortaya çıkarılmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Eser, Anadolu ağızlarında eş anlamlılığı ele alan ilk bütüncül çalışma olması, eş anlamlılığın teorisine dair yerli ve yabancı araştırmacıların tartışmalarını ele alması açısından oldukça değerlidir. Art zamanlı ve eş zamanlı bir yöntem kullanılan çalışmada, incelenen sözcüklerin tarihî Türk dillerindeki durumlarına yer verilmesi, dil unsurlarının eş anlamlılık açısından zamanla gösterdikleri gelişim ve değişimin takip edilebilmesine de imkân vermiştir.

Kaynakça

- CRUSE, David Alan (1986). *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University.
- LEVKOVSKAYA, Kseniya Aristarhovna (1959). *Leksikologiya nemetskogo yazıka*. Moskova.
- PALMER, Frank Robert (1981). *Semantics*. (2. Baskı). Cambridge: Cambridge University.
- YAMAN, Hanife (2024). *Anadolu ağızlarında eş anlamlılık*. Ankara: Grafiker.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Güz/Autumn, Sayı/Number: 35

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME

Review

Karahanlı Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin Kiplik İşlevleri

Zengin, Aslı (2024). *Karahanlı Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin Kiplik İşlevleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 128 s. ISBN:978-625-8274-65-3

Merve Şimşek

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara / Türkiye

e-posta simsek-merve@hbv.edu.tr

orcid 0000-0003-2472-230X

Atıf

Citation

Şimşek, Merve (2024). Karahanlı Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin İşlevleri. *Dil Araştırmaları*, 35: 323-327.

Başvuru

Submitted
12.07.2024

Revizyon

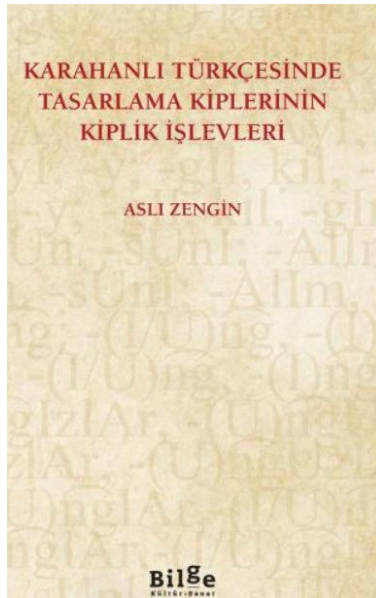
Revised
19.08.2024

Kabul

Accepted
19.10.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online
10.11.2024

Türkiye Türkolojisi çalışmaları içerisinde *kiplik* konusu henüz yeni sayılabilecek bir kategori durumundadır. Türkiye Türkçesi gramerlerinde ayrı bir kategori olarak yer verilmeyen bu kategorinin *kip*, *zarf*, *edat*, *ünlem*, *cümle dışı unsur* gibi oldukça çeşitli adlandırılmaları bulunmaktadır. Kiplik, olayı tanımlayan önermenin durumu ile ilgilidir (Palmer, 2001: 1). Anlambilimsel bir konudur ve farklı türlerde incelenilmektedir. Johan Van Der Auwera ve Vladimir

Plungian'a göre kipliği tanımlamanın doğru ve tek bir yolu yoktur. Ancak kişinin durum ve şartları nasıl kullandığını açık bir şekilde belirtmesi sonucu açıklanabilir. Bu durumda kiplik, *katılcı içi kiplik*, *katılcı dışı kiplik*, *deontik kiplik* ve *epistemik kiplik* olarak değerlendirilebilir (1998: 80-82). Julian Rentzsch, bu değerlendirmenin olanaklılık ve gereklilik içerdiğini ancak istek alanının dışta bırakıldığını ifade etmektedir (2013: 132). Türk dilleri bağlamında bu değerlendirme yetersiz kalmaktadır. Anlambilimsel haritada istek durumunun dışarıda bırakılması olanaksızdır. Kipler sahasında olanaklılık, gereklilik ile isteğin kavramsal komşuluğu kendini göstermektedir (2013: 161). Heiko Narrog ise dilbilimsel açıdan 1- *Konuşmacının tutumunun ifadesi veya öznelliğin ve konuşmacının görüş ve duygularının ifadesi*, 2- *Önermenin dışındaki tüm dilsel ifadeleri içeren bir şey olarak kiplik*, 3- *Gerçekçi ve gerçekçi olmayan ya da olgusal ayrımının ifadesi olarak kiplik* olmak üzere üç farklı şekilde tanımlar (2005: 167-168). İlgili çalışmalar içerisinde en yaygın kullanılan araştırma türleri *anlamsal* ve *işlevsel* araştırmalardır.

İstanbul Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Aslı Zengin tarafından hazırlanan *Karahanlı Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin Kiplik İşlevleri* adlı eser kipliği işlevsel olarak ele almaktadır. Bilge Kültür Sanat yayınevi tarafından 2024 yılında yayımlanan eser 128 sayfadır. Çalışma, *Giriş*, *İnceleme*, *Sonuç* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Her bölümün kendi içerisinde alt başlıkları bulunmaktadır. İlgili bölümlere geçilmeden *Önsöz* ve *Kısaltmalar* başlıkları yer almaktadır. Eserin korpusunu Karahanlı Türkçesi dönemine ait olan *Kutadgu Bilig*, *Dîvânü Lugâti't Türk* ve *Atebetü'l- Hakayık* adlı eserler oluşturmaktadır. Yazar, Karahanlı Türkçesi dönemine ait iki Kur'an tercümesini cümle birliklerinin tespiti noktasında oluşan güçlüklerden dolayı çalışmaya dâhil etmemiştir.

Eserin ilk bölümünü oluşturan *Giriş* bölümü, 1. *Çalışmanın Amacı, Kapsamı, Yöntemi*, 2. *Kip ve Kiplik*, 3. *Karahanlılar* alt başlıklarından oluşmaktadır. Yazar, *Çalışmanın Amacını* geleneksel yöntemlerle tespit edilen tasarlama kiplerinin anlambilimsel bağlamda değerlendirilmesi olarak açıklamaktadır. Dönemin eserleri ve tasarlama kipleri çalışmanın *Kapsamını* oluşturmaktadır. Klasik dil bilgisi metotlarıyla tespit edilen tasarlama kiplerinin kiplik işlevleri açısından tasnifini ise çalışmanın *Yöntemi* olarak kullanmaktadır. 2. *Kip ve Kiplik* alt başlığı içerisinde kip ve kiplik hakkındaki görüşlere kısa bir şekilde yer verilmiştir. Zengin, kip ve kiplik farkını şu şekilde açıklamaktadır;

Çekim sırasında konuşucunun tutumunu, yani salt bildirmeyle mi yetindiğini yoksa bir yorumda mı bulunduğunu; istek, dilek, şart, gereklilik, emir mi anlattığını gösteren anlatım biçimlerine kip adı verilir. Fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini bildiren ve ruh durumunu, kişiye özel duyguları, niyeti, isteği belirten dil bilgisine ait bir sınıf ise kipliktir (2024: 16).

3. *Karahanlılar* başlığında ise *Karahanlıların Kökeni ve Tarihi*, *Karahanlı Türkçesi ve Bu Dönem Eserleri* alt başlıklarında Karahanlılar ve çalışmada yer verilen üç dönem eseri hakkında bilgi verilmektedir.

İnceleme bölümü 1. *Şart Kipi*, 2. *Gereklilik Kipi*, 3. *Emir Kipi* olarak değerlendirmeye tabii tutulurken her bölümün kendi işlevsel ve anlambilimsel

değerlendirmeleri de alt başlıklar olarak verilmektedir. Bu durumlara ek olarak her bölümün sonunda *Ara Değerlendirme* bölümü yer almaktadır. İlgili bölümde çalışmanın sayısal verileri, tasarlama kiplerinin çeşitli işlevleri ve elde edilen verilerden eserlerin karşılaştırılması yapılarak tablo şeklinde verilmektedir.

1. *Şart Kipi* bölümünün yedi alt başlığı bulunmaktadır. Bu alt başlıklar 1.1. -*sA Şart İşaretleyicisinin Yapısı ve Kökeni Hakkında Görüşler*, 1.2. -*sA Şart İşaretleyicisi mi, Zarf- Fiil Eki mi?* 1.3.*Eski Türkçe Dil Devresinde Şart İşaretleyicisi -sA'nin Durumu*, 1.4. *Karahanlı Türkçesi Metinlerinde Şart İşaretleyicisinin Durumu*, 1.5. -*sA Morfemli Cümlelerinin İşlev Açısından İncelenmesi*, 1.6. *Cümle Öbeğini Yükseltme, Ön Plana Çıkarma İşlevi*, 1.7. -*sA Şart İşaretleyicisinin Fiilimsi Göreviyle Kullanımı* şeklindedir. 1.5., 1.6 ve 1.7. bölümlerinin kendi alt başlıkları bulunmaktadır. 1.5. -*sA Morfemli Cümlelerinin İşlev Açısından İncelenmesi* bölümünde ilgili morfemin 1.5.1. *Şart İşlevi*, 1.5.2. *Kuvvetli Şart İşlevi*, 1.5.3. *İstek İşlevi*, 1.5.4. *Emir İşlevi*, 1.5.5.*Gerekliklik İşlevi*, 1.5.6. *Akıbet İşlevi*, 1.5.7.*Şartsızlık İşlevi*, 1.5.8. *Uyarı İfadesi*, 1.5.9. *Açıklama İşlevi*, 1.5.10. *Kesinlik İşlevi*, 1.5.11. *Sebepl- Sonuç İşlevi*, 1.5.12. *Amaç-Sonuç İşlevi*, 1.5.13. *Meydan Okuma İşlevi*, 1.5.14. *Varsayım- Tahmin İşlevi*, 1.5.15. *Zaman İşlevi* olmak üzere on beş işlevi tespit edilmiştir. 1.6. *Cümle Öbeğini Yükseltme, Ön Plana Çıkarma İşlevi* alt başlığında *Özne Göreviyle Kullanılan Yapılar*, *Nesne Göreviyle Kullanılan Yapılar*, *Yer Tamlayıcısı Göreviyle Kullanılan Yapılar* ve *Cümlelerin Zarfı Göreviyle Kullanılan Yapılar* olmak üzere dört kullanım yapısı verilmektedir. 1.7. -*sA Şart İşaretleyicisinin Fiilimsi Göreviyle Kullanımı* alt başlığında ise şart işaretleyicisinin *İsim-fiil Fonksiyonunda*, *Sıfat-fiil Fonksiyonunda* ve *Zarf-fiil Fonksiyonunda* kullanımları incelenmektedir. Birinci bölümün her alt başlığında işaretleyici tanıklarıyla verilmektedir.

İnceleme bölümünün ikinci alt başlığı 2.*Gerekliklik Kipi*'dir. Bu bölümde gerekliklik kipinin tanımı ve araştırmacılar tarafından verilen çeşitli adlandırmalardan bahsedilmektedir. Bu duruma ek olarak kipin art zamanlı incelemesi de verilmektedir. Bölümün 2.1. *Gerekliklik İşaretleyicili Cümlelerin İşlev Açısından İncelenmesi* adlı bir alt başlığı bulunmaktadır. Bu başlık altında gerekliklik işaretleyicili cümlelerin on bir kiplik işlevi verilmektedir. Bu işlevler 2.1.1. *Gerekliklik İşlevi*, 2.1.2. *Zorunluluk İşlevi*, 2.1.3. *Nasihah İşlevi*, 2.1.4. *Kendi Kendine Telkin İşlevi*, 2.1.5. *Tembih İşlevi*, 2.1.6. *Kesinlik İşlevi*, 2.1.7.*Amaç-Sonuç İşlevi*, 2.1.8. *Dikkat Çekme İşlevi*, 2.1.9. *Danışma- Soru Sorma İşlevi*, 2.1.10. *Açıklama İşlevi*, 2.1.11. *Emir İşlevi*'dir. Her bölümün sonunda olduğu gibi bu bölümde de *Ara Değerlendirme* bulunmaktadır.

İnceleme bölümünün üçüncü alt başlığı 3. *Emir Kipi*'dir. 3.1. *Eski Türkçe Dil Devresinde Emir Kipi*, 3.2. *Karahanlı Türkçesinde Emir Kipi*, 3.3. *Emir Kipi Morfemli Cümlelerin İşlev Açısından İncelenmesi* olmak üzere üç alt başlığı bulunmaktadır. 3.1. ve 3.2. alt başlıklarında genel olarak kipin tanımına ve çekimine yer verilmektedir. 3.3. *Emir Kipi Morfemli Cümlelerin İşlev Açısından İncelenmesi*'nde on sekiz kiplik işlevi tespit edilmiştir. Yazar, 3.3.1.*Emir İşlevi* adlı ilk başlıkta "*Statü bakımından üstün olanın daha alt bulunana buyurması, emretmesi sonucu bu işlev ortaya çıkar. İncelenen metinlerde dinî kaynaklı, statü*

bağlamında, müellif kaynaklı ve babadan oğula şeklinde emir ifadelerine rastlanmıştır. Bunların dışında bilhassa *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* geçen bir şiir parçasında kaynağı belirsiz bir emir ifadesine tesadüf edilmiştir.” ifadesiyle incelenen metinlerden hareketle dönemin emir kipi kullanım alanlarını da incelemektedir. Diğer işlevler ise şu şekildedir: 3.3.2. *İstek İşlevi*, 3.3.3. *Rica İşlevi*, 3.3.4. *Dua ve Yalvarma İşlevi*, 3.3.5. *Cesaretlendirme İşlevi*, 3.3.6. *Temenni İşlevi*, 3.3.7. *Nasihat İşlevi*, 3.3.8. *Uyarı İşlevi*, 3.3.9. *Dikkat Çekme İşlevi*, 3.3.10. *Nezaket İşlevi*, 3.3.11. *Meydan Okuma İşlevi*, 3.3.12. *Çaresizlik İşlevi*, 3.3.13. *Açıklama İşlevi*, 3.3.14. *Danışma-Soru Sorma İşlevi*, 3.3.15. *Niyet-Tasarlama İşlevi*, 3.3.16. *Kabullenme İşlevi*, 3.3.17. *Sitem- Kızgınlık İşlevi*, 3.3.18. *Vaatte Bulunma İşlevi*. Son olarak *Ara Değerlendirme* yer almaktadır.

Bölümünün son başlığı *4.İstek Kipi*'dir. Eserde kapsamı oluşturan Karahanlı Türkçesinde aracısız istek kipi olarak değerlendirilecek ek ya da yapının bulunmaması bu bölümü kısıtlamıştır. Yazar, bazı araştırmacıların istek kipini gelecek zaman içerisinde ifade ettiklerine değinerek araştırmacıların tanımlarına ve çalışmalarına yer vermektedir.

Sonuç bölümünde tasarlama kiplerinin kiplik işlevleri eserin genelini kapsayan bir değerlendirmeye verilmektedir. Ulaşılan sonuçlar yedi madde olarak özetlenmektedir. Tespit edilen işlevlerin sıklığı sırasıyla *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l- Hakayık* ve *Dîvânu Lugâti't Türk*'tür. Eserde son olarak *Kaynakça* yer almaktadır.

Aslı Zengin'in *Karahanlı Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin Kiplik İşlevleri* adlı eseri, Türkçenin tarihî dönemlerinin anlambilimsel bakış açısıyla değerlendirilmesi hususunda oldukça önemlidir. Kip ve kiplik ayrımında henüz ortak bakış açısına sahip olunmaması nedeniyle *Giriş* bölümünde yer verilen *2. Kip ve Kiplik* alt başlığının genişletilmesi eserin anlaşılabilirliğini artıracaktır. İlgili bölüm için özellikle kiplik konusunda temel sayılabilecek eserlerden yararlanılması da alt başlığın içeriğini zenginleştirecektir. Eserin yazarı sayın Aslı Zengin'e ve yaymine sundukları değerli çalışma için teşekkürlerimizi arz ederiz.

Kaynakça

- NARROG, Heiko (2005). “On Defining Modality Again”. *Language Sciences*, 27. 165-192.
 PALMER, Frank R. (2001). *Mood and Modality*. First Published. Cambridge: Cambridge University Press.
 RENTZSCH, Julian (2013). “Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası”. *Bilgi*, 67, 129-168.
 VAN DER AUWERA, Johan and Vladimir PLUNGIAN (1998). “Modality's Semantic Map”. *Linguistic Typology*, 2. 79-124.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Güz/Autumn, Sayı/Number: 35

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME

Review

Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüzler

Karaca, Veysel İbrahim (2023). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüzler*. Ankara: Kesit Yayınları, 384

s. ISBN: 978-625-6869-11-0

Ertuğrul Çeçen

Öğr. Gör., Fırat Üniversitesi

TÖMER, Elazığ / Türkiye

e-posta ececen@firat.edu.tr

orcid 0000-0002-5040-1297

Atıf

Citation

Çeçen, Ertuğrul (2024). Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüzler. *Dil Araştırmaları*, 35: 328-334.

Başvuru

Submitted

12.07.2024

Revizyon

Revised

19.08.2024

Kabul

Accepted

19.10.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Türkçenin sesleri üzerine gerçekleştirilen ilk çalışma olarak Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılan *Dîvânu Lugâti't'-Türk* adlı eser karşımıza çıkmaktadır. Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmasının yanında Türkçenin sesleriyle ilgili özgün tespit ve yorumlarda bulunulmuştur. 13. yüzyıla birlikte Araplarla kurulan ilişkinin sonucu olarak Memlük-Kıpçak Türkçesinde gramer ve sözlük çalışmalarının arttığı görülmektedir. 16. yüzyılda Bergamalı Kadri tarafından yazılan "Müyessiretü'l Ulûm" Türkçenin eldeki ilk gramer eseri olarak bilinmekle birlikte yapılacak diğer çalışmalara öncülük etmiştir. Dünyada özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda ses bilgisine yönelik Saussure, Sapir, Humboldt, Chomsky, Bloomfield, Rask ve Leibniz gibi araştırmacılar tarafından yürütülen çalışmaların

artması, ülkemizde de özellikle 19. yüzyılda gramer çalışmalarının yoğunluk kazanmasını sağlamıştır. 20. yüzyıla birlikte ise ses bilgisi üzerine çalışmalar daha bilimsel bir nitelik kazanmıştır. Türkiye’de ses bilgisi üzerine deneyli incelemeleri de içeren ilk eserler Necip Üçok¹, Muzaffer Tansu² ve Nevin Selen³ tarafından kaleme alınmıştır. Günümüzde ise Mustafa Özkan⁴ Günay Karağaç⁵, Mustafa Volkan Coşkun⁶, Erdoğan Boz⁷, Necati Demir⁸ ve Tuncay Böler⁹ tarafından Türkçenin ses bilgisi üzerine yapılan çalışmalar ortaya konularak zengin bir kaynakça yaratılmıştır.

Türkçenin sesleri üzerine günümüze kadar birçok çalışma yapılmış; bu çalışmalara günümüzde de devam edilmektedir. Prof. Dr. Ahmet Buran danışmanlığında Türkçenin tarihi ve çağdaş lehçelerinin seslerinin bütüncül ve karşılaştırılmalı bir şekilde ele alındığı önemli çalışmalar, doktora tezi olarak ortaya konulup yayın¹⁰ haline getirilse de çağdaş Türk lehçelerinin ünsüzleri, daha önce yapılan diğer çalışmalarda bütün olarak ele alınmamış ya da yalnızca bir lehçe grubu üzerinde incelenmiştir. Türkçede daha önce ele alınmayan bu eksik kısım, yine Prof. Dr. Ahmet Buran danışmanlığında Veysel İbrahim Karaca tarafından “Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüzler” adıyla doktora tezi haline getirilmiş ve bu çalışma daha sonra Kesit Yayınları tarafından Ağustos 2023’te kitap olarak yayımlanmıştır.

İlgili çalışma çağdaş Türk lehçelerindeki ünsüzleri bütüncül ve karşılaştırılmalı bir şekilde incelemesi yönüyle büyük bir önem taşımaktadır. Çalışmada elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analiz tekniğiyle bir araya getirilip art ve eş zamanlı dil bilgisi yöntemleriyle incelenmiştir. Ünsüzler Türkçenin en eski yazılı kaynaklarının olduğu Eski Türkçe (Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi) döneminden tespit edilerek çağdaş Türk lehçelerinin sözlüklerinde yer alan örneklerle karşılaştırılarak incelenmiştir. Tespit edilen bu ünsüzlerin çağdaş lehçelerdeki sözcüklerde korunumları ve uğramış olduğu ses değişiklikleri örneklendirildikten sonra tablolarla desteklenerek bütüncül bir şekilde incelenmiştir. İlgili çalışma Eski Türkçede yer alan ünsüzlerin; Oğuz, Kıpçak, Karluk ve Kuzey-Doğu gruplarındaki değişimlerini ve korunumlarını ortaya koymaktadır. Çalışmanın bu niteliği, Eski Türkçedeki ünsüzlerin günümüzde nasıl bir değişim ya da korunum gösterdiğini bütüncül ve karşılaştırılmalı bir şekilde incelediği için özgün bir değere sahiptir. Örneğin; Eski

¹ Üçok, Necip. (1951). *Genel Fonetik*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF.

² Tansu, Muzaffer. (1963) *Durgun Genel Ses Bilgisi ve Türkçe*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

³ Selen, Nevin. (1979). *Söyleyiş Ses Bilimi, Akustik Ses Bilimi ve Türkiye Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

⁴ Özkan, Mustafa. (2013). *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*. İstanbul: Filiz.

⁵ Karağaç, Günay. (2015). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit.

⁶ Coşkun, Mustafa Volkan (2021). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Bilge-Kültür Sanat.

⁷ Boz, Erdoğan. (2019). *Türkiye Türkçesi I, Sesbilgisi*. Ankara: Gazi.

⁸ Demir, Necati. (2019). *Türkçe Ses ve Biçim bilgisi*. Ankara: Altınordu.

⁹ Böler, Tuncay. (2021). *Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit.

¹⁰ Yalçın, Süleyman Kaan (2013). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Özek, Fatih. (2014). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Ankara: Akçağ.

İnce, Yılmaz. (2021). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünsüzler*. İstanbul: Kriter.

Türkçede söz başında, ortasında ya da sonunda görülen bir ünsüz, çağdaş dört lehçe grubunda incelenerek ünsüzün tarihî süreçteki yolculuğu sözlüklerden ve gramer çalışmalarından bulunan örneklerle sunulmuştur.

Birinci bölüm (s. 29-40); Giriş (s. 29-35); Ünsüz Kavramı ve Dünya Dillerinde Ünsüzler ile Türk Dilinde Ünsüzlerin Görünümü ve Nitelikleri (s. 35-40) adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. İkinci bölümü Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüzler ve Ünsüz Değişimleri (s. 49) ana başlığı altında Damak Ünsüzleri (s. 49-161), Diş Ünsüzleri (s. 162-315) ve Dudak Ünsüzleri (s. 316-364) olmak üzere üç alt başlıktan oluşmaktadır. Üçüncü bölüm ise çalışmada elde edilen bulguların açıklandığı Sonuç (s. 365-369) bölümünden oluşmaktadır. Çalışmanın sonunda ise literatürün detaylı bir şekilde taranmasıyla oluşturulmuş Kaynakça bölümü yer almaktadır.

Eserin “Giriş” (s. 29-35) bölümünde dilin kökeni, oluşumu ve tarihî hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerden hareketle dilin temel unsurunun ses olduğu ortaya konulmuş ve insanın bu sesi işlemeyle dili oluşturduğu belirtilmiştir. İnsanların bu sesler sayesinde sosyal gelişimini hızlandırdığı ve kendisini diğer toplumlardan özgün bir konuma getirdiği ifade edilerek ses ile dil arasındaki ilişki tüm yönleriyle açıklanmıştır. Seslerin ilk olarak dinî eserlerde incelendiği belirtilmiş ve dünya üzerinde ses ile ilgili yapılan önemli çalışmalar tanıtılmıştır. Sesle ilgili olan çalışmaların 18.yy.da başladığı; 19 ve 20.yy.larda ise bu çalışmaların daha fazla önem kazanıp modern bir şekilde yürütüldüğü açıklanmıştır. Türkçedeki ses çalışmalarının ise sözlükler çerçevesinde geliştirildiği açıklanarak Türkçenin önemli sözlükleri ve gramer eserlerinin ses bilimi açısından büyük önem taşıdığı belirtilmiştir.

“Giriş” bölümünün birinci alt başlığı olan “Ünsüz Kavramı ve Dünya Dillerindeki Ünsüzler” (s. 35-40) adlı bölümde seslerin farklı özellikler taşımaları sonucunda ünlü ve ünsüz olarak ayrılmalarının nedenleri üzerinde durulmuştur ve ses üretim organlarına ait görsel verilerle konu somut bir şekilde ele alınmıştır. Ünsüzlerin ses üretim organları yoluyla çıkış biçimlerine göre ötümlü-ötümsüz; çıkış yerlerine göre de damak (ön-arka), diş (diş-damak, diş eti, diş arası) ve dudak (diş-dudak, çift dudak) ünsüzleri olarak ayrıldığı belirtilmesinin yanında bu gruplandırmanın dışında kalan ünsüzlere de dünya dillerinden örnekler tespit edilmiştir. Örnekler incelendiğinde Afrika dili olan Zulu’nun “klik” ile “tıklama” ünsüzleri, Nambiya’daki Nama dilinde yaklaşık 20 tıklama ünsüz ve Buşman dilinde öpücük sesi vb. bilgiler verilmiş olup buldukları dillerde özgünlüğünü koruyan ünsüzler örneklendirilmiştir. Dünya dillerinde yer alan ünsüzlerin genelini dil ucu ya da bıçağı ile boğumlandığı belirtilerek ötümsüz ünsüzlerin daha yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir ve dünya dillerinin yaklaşık %98’inin /p/, /t/ ve /k/’den en az ikisine sahip olduğu açıklanmıştır. Karaca, dünya dillerinde bulunan 600 farklı ünsüzün coğrafya değişimi, farklı dillerle kurulan ilişkiler, dillerdeki iç ve dış etmenlerden dolayı ünsüz seslerin kullanım oranlarının arttığını, azaldığını ya da değiştiğini belirtmiştir. En az çaba yasasının doğal sonucu olarak ortaya çıkan ses değişiklikleri, zor bir şekilde çıkarılan seslerden kolay çıkarılan seslere doğru olmaktadır. Bu durum ise tonsuzdan

tonluya; tonludan sızıcıya; sızıcıdan ünlüye dönüşme eğilimi göstermektedir (Buran, 2021, 553).

Giriş bölümünün ikinci alt başlığı olan “Türk Dilinde Ünsüzlerin Görünümleri ve Nitelikleri (s. 40-48)” adlı bölümde ise Türkçenin ünsüzleri tarihî dönemlerden örneklendirilerek detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Tarihî süreç içerisinde bakıldığında Türkçede ünsüz sayısı sınırlıyken gelişimin sürmesiyle ve diğer dillerin etkisiyle ünsüz kullanımının zenginleşmeye başladığı görülmüştür. Alt ses birimler oluşup ünsüzlerin çeşitlendiği belirtilmiştir. Örneğin; /ny/, /n/ ve /y/ olarak ayrılmış; /ng/ de /n/ ve /g/ gibi alt ses birimler oluşturmuştur. Türkçenin ünsüzlerinin çoğalmasının Türklerin coğrafi hareketliliği, farklı toplumlarla kurmuş oldukları ilişkiler ile dildeki iç etkenlere bağlı şekilde kendisini gösterdiği açıklanmıştır. Türk dilindeki ünsüzlerle Altay dillerindeki ünsüzler karşılaştırılmış ve sözcüğün ön, iç ve son seste bulunmasına göre çeşitlilik gösterdiği belirtilmiştir. Ana Türkçede söz başında /k/, /k/, /t/, /y/, /b/, /ç/, /s/; iç ve son seste ise /k/, /ğ/, /k/, /g/, /t/, /d/, /p/, /b/, /w/, /ç/, /y/, /ñ/, /n/, /m/, /s/, /l/, /ş/, /r/ ve /z/'nin bulunduğu açıklanmıştır.

Ünsüzlerin bulunduğu yer bakımından sınıflandırılması yapıldıktan sonra ise bazı ünsüzlerin aslı olup olmadıkları üzerine gerçekleştirilen tartışmalar yazar tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. Ana Altaycada söz başında bulunan *p sesinin p->f->h->Ø şeklinde kaybolduğu; Ön Türkçe, Ana Türkçe ve Halaç Türkçesinde ise *h şeklinde olduğuna dair tartışmalar açıklanmıştır. Türkologlar tarafından *p sesinden gelişim gösterdiği düşünülen *b sesinin aslılığı üzerine yapılan çalışmalar açıklanmış ve bu ünsüzlerin ayrı ayrı harf işaretlenmeleriyle gösterilmesinden dolayı Ana Türkçede her iki yapının da birincil olarak bulunabileceği görüşleri belirtilmiştir. Lehçe tasniflerine esas olarak kullanılan /d/ sesi üzerine olan tartışmalar da ortaya konularak bu sese *t ünsüzünün kaynaklık ettiği; Saha Türkçesinde korunduğu ve diğer Türk lehçelerinde ise /y/ ile /z/'ye geliştiğine yönelik görüşler Karaca tarafından bütüncül şekilde belirtilmiştir. Diğer tartışmalı seslerden biri olan söz başı /y-/ sesine Türkologlar tarafından Ana Altaycadaki *d sesinin kaynaklık oluşturduğu belirtilerek bu sesin aynı zamanda *y > y, c, ç, j, z, d, s, ş gibi alt ses birimlerine geliştiğine dair görüşler sıralanmıştır. *y'nin bu denli bir değişimin dışında gelişim gösterdiği ve Ana Altaycadaki *n, *d, *c, *y ünsüzlerinin *y ünsüzü tarafından karşılandığına yönelik karşıt görüşler de bir araya getirilerek ilgili ses üzerine yapılan tartışmalar tüm yönleriyle açıklanmıştır. Türkçenin aslı ünlüleri üzerine yapılan karşılaştırmalı incelemelerden sonra ortak Türkçedeki /z/ ile /ş/'nin Çuvaş Türkçesi ve Moğolcadaki /r/ ile /l/'ye denkliği ve bu seslerden hangilerinin birincil olduğuna yönelik Şçerbak, Poppe, Gombocz, ve Talat Tekin gibi araştırmacıların görüşleri üzerinde durularak çeşitli tespitler yapılmıştır.

Türklerin siyasî, ekonomik ve coğrafi sebeplerden ötürü dünyanın farklı yerleşim yerlerine göç etmeleri sonucunda Türkçenin ses sistemi de değişikliğe uğramıştır. Farklı milletlerle kurulan kültürel ilişkilerle birlikte söz varlığının değişime uğraması, farklı alfabe kullanımları ve din değişiklikleri hem ses sistemine farklı seslerin eklenmesine hem de alt ses birimlerin oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Türkçede ünsüzlerin sayısının artmasıyla birlikte ön, iç ve son seste yer alan

zengin bir sistem oluşmuştur. Bu zengin ünsüz sistemi, tüm yönleriyle açıklandıktan sonra ünsüzler niteliklerine göre gruplandırılmış ve tablo şekline dönüştürülerek bütüncül bir şekilde ele alınmıştır. İlgili gruplamanın ve tablonun fonetik çalışmalar yürütecek olan araştırmacılara büyük bir kaynak oluşturacağı düşünülmektedir.

Tablo 1. Türkçenin Ünsüz Varlığı

ÇIKIŞ BİÇİMİNE GÖRE				ÇIKIŞ YERİNE GÖRE						
				Damak Ünsüzleri		Diş Ünsüzleri		Dudak Ünsüzleri		
				Arka Damak	Ön Damak	Diş-Damak	Diş Eti	Diş Arası	Diş-Dudak	Çift Dudak
Süreklî	Akıcı	Ağız	Ötümlü	(ğ)	(ğ)	y	l, r			
			Ötümsüz							
	Geniz	Ötümlü	ñ		n, ñ				m	
		Ötümsüz								
	Sızıcı	Ağız	Ötümlü				(j)	z, (z)	(v), (w)	
			Ötümsüz	(h)	(h)		ş	s, (s)	(f)	
Geniz	Ötümlü									
	Ötümsüz									
Süreksiz	Ağız	Ötümlü	ğ	g	d	(c)	(d)		b, (b)	
		Ötümsüz	k	k, (k)	t	ç			p	
	Geniz	Ötümlü								
		Ötümsüz								

Türkçenin ünsüzlerinin 19 lehçede karşılaştırılmalı olarak incelendiği ikinci bölüm, çalışmanın temelini ve detayını gözler önüne sermektedir. İkinci bölüm (s. 49-364); Damak Ünsüzleri (s. 49-161), Diş Ünsüzleri (s. 162-315) ve Dudak Ünsüzleri (s. 316-364) olmak üzere üç ana başlık altında ünsüzlerin çıkış yerlerine göre sınıflandırılmıştır. İncelenecek ünsüzler hakkında bilgi verildikten sonra çağdaş Türk lehçelerindeki ünsüzlerin sözcük başı, ortası ve sonundaki durumları Eski Türkçe ile karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. İnceleme yalnızca Türkçe kökenli kök sözcüklerden oluşmaktadır. İkinci bölümün Damak Ünsüzleri adlı ilk alt başlığında bu ünsüzlerin damağın ön ve arka kısımlarında oluştuğu hakkında bilgiler verilmiştir ve Türkçede /ğ/, /ğ/, /h/, /k/ ve /ñ/ arka damak; /g/, /ğ/, /h/ ve /k/ ise ön damak ünsüzleri olarak açıklanmıştır.

Çalışmadaki önemli tespitlerden biri de /ñ/ sesinin kökeniyle ilgilidir. Yazar söz konusu bu sesin hem ön ünlülerle hem de art ünlülerle kullanıldığını belirtmiş (ET. *meñgü*, ET. *toñuz* vb.) ve söz konusu /ñ/ sesinin artlık önlük bakımından nötr bir ses olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu sesin Karahanlı Türkçesi döneminde birincil seslerden biri olduğunu ve anlam ayırt edici özelliğinin belirgin olduğunu belirtmiştir. Ancak çok az örnekte anlam ayırt eden ve bunun aksine yüzlerce örnekte (teñiz > deniz, beñiz > beniz vb. gibi) anlam ayırmasına yol açmayan bir sesin sesbirim olup olmadığının şüpheli olduğu görüşündedir. Ayrıca bu sesin en eski dönemlerden itibaren /n/ veya /g/ olarak zaman zaman ayrıştığı da bilinmektedir. Yazar, söz konusu sesin arkaik bir /nk/-/nġ/ yapısından gelişmiş olabileceğini belirterek zaman içerisinde en az çaba yasası ilkesi ve Türkçenin yaygınlaşmış ses değişimlerinden olan tonlulaşma-ünlüleşmenin sonucu olarak /ng/-/nġ/ biçimine dönüşmüş olabileceğini düşünmektedir. Yazar bu tespitini çağdaş Türkçe ve Altay dillerinden örneklerle desteklemiştir: Altay Türkçesi ve

Hakas Türkçesinde “ebedî” anlamlarına gelen *möñkü* ile *mükü*; Japoncada ise *tinkir* “tanrı” (Karaca ve Buran, 2024: 58).

Ön ve arka damak ünsüzlerinin söz başı, ortası ve sonundaki durumu birçok örnekle karşılaştırılarak incelenmiştir. Damak ünsüzlerinin Türkçenin üç lehçe grubundaki bulunduğu durumların ve değişimlerinin incelenmesi sonucunda konunun tablo tekniği ile aktarımı sağlanmıştır. Çalışmada söz başındaki korunumlar ve değişimlere yönelik inceleme yöntemi ise şu şekilde örneklendirilebilir:

Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde ƙ- > ƙ- Korunum Örnekleri

ET. ƙatıĝ

Gag. *katı*; TT. *katı* “katı, sert”

krş. Az. *ĝatı*; Tkm. *ĝatı*

Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde ƙ- > k- Ön Damaksıllaşma Örnekleri

ET. ƙaz-

Kar. *kaz-* “kazmak”

krş. Bşk. *ƙazı-*; Krç. Blk. *ƙaz-*; Kkp. *ƙaz-*; Kzk. *ƙaz-*; Krg. *ƙaz-*; Kır. Tat. *ƙaz-*;

Kmk. *ƙaz-*; Tat. *ƙazı-*

İkinci bölümün bir diğer alt başlığı olan “Diş Ünsüzleri” kendi içerisinde ise Diş Arası Ünsüzleri, Diş-Damak Ünsüzleri ve Diş-Eti Ünsüzleri olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır: /s/ ve /z/ Diş Arası sesleri; /d/, /n/, /n̄/, /t/ ve /y/ Diş-Damak sesleri ve /c/, /ç/, /j/, /l/, /r/ ve /s/ ise Diş-Eti sesleri olarak gruplandırılmıştır. Diş ünsüzlerinin sözcük başı, ortası ve sonundaki korunum ve değişimleri incelenmiş ve bu durumu özetler nitelikte olan tablolara yer verilmiştir. Diş ünsüzlerinin söz içindeki durumlarına yönelik örnekler ise şu şekildedir:

Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde -l- > -n- Sürekliler Arası Değişme Örnekleri

ET. aňla-

Gag. *anna-* “anlamak”

krş. Az. *anla-*; Tkm. *aňla-*; TT *anla-*

Kuzey-Doğu Grubu Türk Lehçelerinde -ç- > -s- Süreklileşme Örnekleri

ET. eçkü

Tuv. *öşkü* “keçi”

krş. Hak. *öskü*

Çalışmanın ikinci bölümünün son alt başlığı olan “Dudak Ünsüzleri”; /b/, /m/, /p/ ve /w/’den oluşan “Çift Dudak Ünsüzleri” ve /f/ ile /v/’den oluşan “Diş-Dudak Ünsüzleri” olmak üzere kendi içerisinde iki alt başlığa ayrılmaktadır. Dudak ünsüzlerinin çağdaş Türk lehçelerindeki sözcük başı, ortası ve sonundaki korunum ve değişimleri daha önce incelemelerde olduğu gibi tablolara da özetlenmektedir. Dudak ünsüzlerinin söz sonundaki durumlarına yönelik inceleme örnekleri ise şu şekildedir:

Kuzey-Doğu Grubu Türk Lehçelerinde -b > -g Süreksizler Arası Değişme Örnekleri

ET. eb/ew

Tuv. *ög* “ev”

krş. Alt. *üy*; Hak. *ib*

Karlık Grubu Türk Lehçelerinde -m > -m Korunum Örnekleri

ET. *kim*

Özb. *kim*; Y. Uyg. *kim* “kim”

ET. *ķum*

Özb. *ķum*; Y. Uyg. *ķum* “kum”

Çalışmanın Sonuç (s. 365-367) bölümünde Ortak Türkçenin ünsüz sisteminde /b/, /ç/, /d/, /g/, /ğ/, /k/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ń/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /y/, /z/ 19 ünsüzün yanında farklı lehçelerde kullanımları tespit edilen /b/, /c/, /d/, /f/, /ğ/ (art ve ön), /h/, /j/, /k/, /p/, /s/, /v/, /w/, /z/ ile birlikte toplam 33 ünsüz tespit edilmiştir. Bu ünsüzlerden 19'u Eski Türkçeden beri birincil olarak görülürken 14'ü ise dal ses özelliği göstermektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde incelenen ünsüzler tüm yönleriyle değerlendirilmiş ve sonuç bölümünde de 12 madde halinde sunularak çalışmada elde edilen verilerin zihinde daha iyi okunmasını sağlanmaktadır. Yeterli miktarda kaynak çeşitliliğinin olmaması nedeniyle çalışma kapsamına alınamayan uzak lehçelerin ilerleyen süreçlerde çalışma kapsamına alınması, Türkçenin tüm lehçelerindeki ünsüzlerin toplu bir şekilde ele alınmasını sağlayacaktır. Tüm bunların yanı sıra Eski Türkçedeki ünsüzlerin çağdaş Türkçedeki korunum ve değişimlerinin yalnızca yazılı kaynaklar aracılığıyla incelenmesi, net bir doğruya ulaşmada sınırlılık yaratabilmektedir. İlgili çalışmanın daha sonra dil laboratuvarlarının ortaya koyacağı bilimsel güvenilirlik ışığında Eski Türkçedeki ünsüzlerin çağdaş Türkçenin ağızlarındaki ünsüzlerle karşılaştırılması, daha net ve sağlıklı verilerin elde edilmesini sağlayacaktır.

Sonuç olarak “Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüzler” adlı çalışma Türkçenin ünsüzlerinin bütüncül ve karşılaştırılmalı bir şekilde incelenmesini ele almaktadır. Ünsüzler hakkında detaylı bilgiler verilip zengin ve kapsamlı kaynaklar kısmından sonra çalışmada tespit edilen otuz üç ünsüzün üç lehçe grubundaki durumları “Çağdaş Türk Lehçelerindeki Ünsüz Değişimlerinin Şematik Gösterimi” adlı tablo ile kitabın sonunda toplu bir şekilde gösterilerek çalışmanın daha anlaşılır, çözümleyici ve özgün olması sağlanmıştır. Dil laboratuvarlarında ortaya konulan veriler ışığında Dr. Veysel İbrahim Karaca tarafından kullanılan özgün inceleme yöntemi, detaylı kaynak taraması ve ünsüzlerle ilgili yapılan çalışmaların ve tartışmaların ortaya konulması sonucunda oluşturulan eserin ses bilgisi çalışmaları gerçekleştirecek olan araştırmacılara el kitabı niteliğinde kaynaklık edeceği düşünülmektedir. Yoğun emeklerle çalışmasını oluşturan Karaca'ya teşekkür eder; çalışmasının Türklük Bilimine büyük bir katkı sunup hayırlı olmasını dileriz.

Kısaltmalar ve Kaynakça

Alt.: Altay Türkçesi, **Aze.:** Azerbaycan Türkçesi, **Bşk.:** Başkurt Türkçesi, **ET.:** Eski Türkçe, **Gag.:** Gagavuz Türkçesi, **Hak.:** Hakas Türkçesi, **Kar.:** Karay Türkçesi, **Kır. Tat.:** Kırım Tatar Türkçesi, **Kkp.:** Karakalpak Türkçesi, **Kmk.:** Kumuk Türkçesi, **Krç. Blk.:** Karaçay-Balkar Türkçesi, **Krg.:** Kırgız Türkçesi, **Kzk.:** Kazak Türkçesi, **Özb.:** Özbek Türkçesi, **Tat.:** Tatar Türkçesi, **Tkm.:** Türkmen Türkçesi, **TT.:** Türkiye Türkçesi, **Tuv.:** Tuva Türkçesi, **Y. Uyg.:** Yeni Uygur Türkçesi

BURAN, Ahmet. (2021). Türkçede Uzun Ünlüler ve Bir Terim Önerisi. *IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı-Bilge Tonyukuk Anısına*. Ankara: TDK, 1, 549-560.

BURAN, Ahmet; KARACA, Veysel İbrahim. (2024). Çağdaş Türk Lehçelerinde /Ñ/ Sesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 57-68.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Güz/Autumn, Sayı/Number: 35

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

Nekrolojiler *Necrologies*

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Güz/Autumn, Sayı/Number: 35

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

HABERLER

News

İşi Kolay Kılan Adam: Dr. Yakup Ömeroğlu

Ekrem Arıkoğlu

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara / Türkiye

e-posta ekremarikoglu@gmail.com

orcid 0000-0001-9262-570X

Atıf

Citation

Arıkoğlu, Ekrem (2024). İşi Kolay Kılan Adam: Dr. Yakup Ömeroğlu. *Dil Araştırmaları*, 35: 337-339.

Başvuru

Submitted

02.11.2024

Revizyon

Revised

07.11.2024

Kabul

Accepted

09.11.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

“Gelin tanış olalım, İşi kolay kılalım,
Sevelim sevilelim, Dünya kimseye kalmaz.”

Yunus Emre

Avrasya Yazarlar Birliği adına Dil Araştırmaları dergimizin sahibi Dr. Yakup Ömeroğlu 16 Ağustos 2024 tarihinde kanser hastalığından vefat etti.

Ahmet Bican Ercilasun hocamız ve etrafındaki biz öğrencileri Dil Araştırmaları Dergisini kurma kararı verdiğimizde derginin maddi yükünü nasıl karşılayacağımızı düşünerek kendi aramızda para toplamaya başlamıştık. O sırada Avrasya Yazarlar Birliğini kurmuş olan ve Kardeş Kalemler Dergisini çıkarmaya başlayan Dr. Yakup

Ömeroğlu derğinin AYB tarafından çıkarılabileceğini söyledi. Teklif Perşembe Seminerinde tartışıldı ve kabul edildi. 2007 yılının Güz sayısı ile yayın hayatına başlayan dil araştırma alanıyla sınırlanmış tek uluslararası yayın olan “Dil Araştırmaları” o günden günümüze kesintisiz yılda iki sayı yayımlanarak 18 cilt, 35 sayıya ulaştı.

Dr. Yakup Ömeroğlu'nun Türk Dünyası sevdası lise yıllarında ortaya çıkmış, Ankara Üniversitesinde Veteriner Hekimlik okurken fiili çalışmalarda bulunmuştur. Okuldan mezun olduktan sonra gerek Türk Ocağında gerekse Yazarlar Birliğinde bu ilgi geliştirilmiştir. Üç yıl kadar çalıştığı Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinde Türk Dünyası ve Lehçeleri ile fiili temas imkânı bulmuştur. 2006 yılında kurduğu ve ölünceye kadar başkanlığını yaptığı Avrasya Yazarlar Birliğiyle onun bütün hayatını Türklerin kardeşliğini geliştirmeye adanmış olduğunu görür.

Ömeroğlu, Avrasya Yazarlar Birliğinde öncelikle kendisi gibi Türk Dünyası kardeşliğinin gönül elçiliğine soyunan Ali Akbaş, Osman Çeviksoy, Hüseyin Özbay gibi kalem ve gönül erbabını etrafında toplayarak Kardeş Kalemler dergisini çıkarmaya başlar. Aylık Türk Dünyası Edebiyatları dergisi olan Kardeş kalemler onun vefatına kadar aralıksız yayımlanarak 2024 yılının Ekim ayında 18. yılına ulaşmış ve 214 sayısı yayımlanmıştır. Derginin onun gönül dostlarınca bundan sonra da kesintisiz yayımlanacağına inanıyorum. Dergide Türk'ün yaşadığı bütün dünya coğrafyasından 2 bin 5 yüz yazar ve şairin eseri Türk Dünyası okuyucusunun hizmetine sunulmuştur. Kardeş kalemlerde yaygın olarak Türkçenin başka lehçelerinde yayımlanan edebî metinler Türkiye Türkçesine aktararak yayımlanmıştır. Türk Dünyasında yaratılan edebî metinlerin Türkiye Türkçesine aktarılması, ileride Türkiye Türkçesinin Türk Dünyasında iletişim dili olacağına yönelik inancın da bir tezahürüdür. Gaspıralının Tercüman Gazetesi ile yapmaya çalıştığını Dr. Yakup Ömeroğlu Kardeş Kalemler vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Ömeroğlu'nun yaptıklarına bakarak onun İsmail Gaspıralı'nın “dilde, fikirde, işte birlik” şiarının “dil ve fikir birliği” için bütün ömrünü tükettiğini ve çok başarılı olduğunu söylersek abartılı olmaz. Herhalde açıktan söylemese de onun da niyeti bu idi.

Dr. Ömeroğlu, Avrasya Yazarlar Birliğinin yan kuruluşu olarak “Bengü” yayıncılığı kurmuş ve “Bengü”den Türk Dünyasının hemen bütün coğrafyalarından 5 yüzün üzerinde eser yayımlanmıştır. Bengü, Türkiye Türkçesinden eserler de yayımlamakla birlikte, yayımlanana kitapların çoğu Türk dünyasının tanınmış şair ve yazarlarının eserlerinin Türkiye Türkçesiyle Türkiye’de yayımlanmış halidir. Bu sayede Türk Dünyası şair ve yazarlarının Türkiye’de tanınıp okunması sağlanmıştır. Avrasya Yazarlar Birliğinin gerçekleştirdiği bilimsel toplantılar, Türk Dünyası çapında hikâye yarışmaları, son yıllarda yaygınlaşarak devam eden yazar okulları gerçekleştirilen bazı faaliyetlerdir. Ankara Hamamönünde AYB Türk dünyasından Türkiye’ye gelen şair ve yazarların uğrak yerlerinden biri olmuştur.

Ömeroğlu bütün hayatını Türk Dünyasının birliği ve kardeşliğine adanmıştı. ayb.org.tr/Hakkimizda sitesine bakarak AYB'nin kuruluş amaçlarından onun ne yapmak istediğinin özetini görebiliriz:

Avrasya Yazarlar Birliği; son yıllarda dünyada yaşanan teknolojik ve kültürel gelişmeleri göz önünde tutarak, kültür ve edebiyatın insanlar arasında yakınlaşma ve dostluk duygularının oluşmasına ve gelişmesine yapacağı katkıları dikkate alarak,

- Tarihi kültürel ve sosyal bağlarla birbiri ile ilişkileri olan ülkeler, topluluklar ve kişiler arasında kültürel ilişkileri artırmak,
- Evrensel barışa ve kültürel gelişmelere katkıda bulunmak;
- İnsanlığın en köklü dillerinden birisi olan Türkçenin bütün lehçe ve şivelerinde konuşan halkların yazarlarının birbirlerinin eserlerini tanımalarını sağlamak,
- Türkçe edebiyatın bütün dünyada daha iyi tanınmasına çalışmak,
- Bütün lehçe ve şiveleri ile Türkçenin gelişmesine gayret etmek,
- Türk lehçelerinin yazı dillerindeki ortaklıkları daha da artırmak, amacıyla;
- Yazarlık faaliyetini meslek edinmiş kişileri bir araya getirmek,
- Meslekî dayanışma ve yardımlaşmayı uluslar arası düzeyde sağlamak,
- Yazarların sanat ve kültür hayatında etkin bir şekilde yer alabilmeleri için çalışmak,
- Telif ve tercümelerinden doğan haklarını savunmak,
- Meslek mensuplarının uğrayacakları çeşitli güçlükler karşısında gerekli her türlü maddî ve manevî yardımda bulunmak,
- Ulusal ve uluslararası düzeyde resmî, tüzel ve özel kurum ve kuruluşlar nezdinde üyelerini temsil etmek

gayesi ile kurulmuştur.

18 yıllık AYB faaliyetlerine bakarak tam da amaçlanan işin layıkıyla gerçekleştirildiğini görüyoruz. Bütün bu faaliyetleri bir kişi nasıl gerçekleştiriyordu? Bu sorunun cevabını Y. Ömeroğlu'nun karakterinde aramak gerekir. Bu karakterin birinci özelliği sakin güç oluşu idi. Kardeş Kalemler dergisinin her ay çıkarılmasında karşılaşılan zorlukları hikâye etmekten hoşlanır, zorlukların niyetin halis olmasıyla, bu işe gönül veren insanların el uzatmasıyla bir şekilde aşıldığından keyifle bahsedirdi. Yakup Bey'in ikinci en önemli özelliği uzlaşıcı tavrı olmasıydı. AYB'nin arka planda da olsa yürütülen “Türkçü” politikaları bu fikre çok sıcak olmayan kişilerce de desteklenmiştir. Çünkü dergide ve faaliyetlerde daima kültür ve sanat alanı ön plana çıkarılmıştır. Kültür ve estetik ön planda olsa da nihayetinde işlenen, geliştirilen Türk kültürü ve edebî sanatı olmuştur. Ömeroğlu'nun hadiselere olumlu bir tavırla yaklaşıyor olması da işlerin yürütülmesinde katkı veren hususlardan biridir. “Bulunur bir çaresi” yaklaşımı sahiden de çarelerin bulunmasını sağlamıştır.

Yakup kardeşimizin göçü erken oldu. Yeri asla doldurulamayacak. Ama o kısa sayılabilecek ömre sığdıramayacak hizmetleri sığdırdı. Bunu yapabilmek için bütün benliğiyle Türk Dünyası sevdalısı olması gerekirdi. Öyleydi de... Başka türlü bu kadar hizmet nasıl yapılabilirdi? Mekânı cennet olsun.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Güz/Autumn, Sayı/Number: 35

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

DÜZELTME

Adjustment

Düzeltilme

Dil Araştırmaları dergisinin 31.05.2024 tarihinde yayımlanan 34 sayısında, Renata Aktaş imzalı ve <https://doi.org/10.54316/dilarastirmalari.1370029> DOI numaralı 'Türk-Rus Dil İlişkilerinin Mirası: Rusça'da Türkizimler' başlıklı makale yer almaktadır. Bu makale yayımlandıktan sonra, 22.06.2024 tarihinde yazar, yazısında 'doktora tezinden üretildiğine dair bilgi' vermediğini ifade ederek düzeltme teklifinde bulunmuştur. Yazarın düzeltme teklifi editörlüğümüzce uygun görülmüş olup, yazarın makalesiyle ilgili notu şu şekildedir:

* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Arif Yıldırım danışmanlığında Aralık 2020 tarihinde tamamladığımız 'Rus Dil Algısında Türk İmgesi' başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, Türkiye, 2020). / This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "Turkish Image in Russian Language Perception", supervised by Assist. Prof. Arif Yıldırım... (Ph.D. Dissertation, Erciyes University, Kayseri, Türkiye, 2020).

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Güz/Autumn, Sayı/Number: 35

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Ethical Principles and Publication Policy

Yazar(lar) Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinin¹ ikinci bölümünde yer alan Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler kısıtlarına uymakla sorumludurlar.

Tübitak Ulakbim TR DİZİN Kuralları ve Etik Kurul İzni

TR Dizin tarafından 2020 yılında açıklanan Etik İlkelerle ilgili kurallar kapsamında aşağıdaki hususlara tüm yazarların dikkat etmesi önemlidir:

Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

* Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,

* İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,

* İnsanlar ve hayvanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,

* Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.

Ayrıca; olgu sunumlarında “Aydınlatılmış onam formu”nun alındığının belirtilmesi; başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve bunun belirtilmesi; kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Yukarıdaki koşullara uyan ve Etik Kurul izni gerektiren yazıların Dil Araştırmaları dergisine gönderilmesi durumunda, alınmış olan resmi Etik Kurul izin belgelerinin de dergiye ek olarak gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın Etiği

The author(s) are responsible for complying with the criteria for Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics in the second part of the Interuniversity Board Scientific Research and Publication Ethics Directive¹.

Tübitak Ulakbim TR DİZİN Rules And Ethics Committee Permission

It is important for all authors to pay attention to the following issues within the scope of the rules regarding the Ethical Principles announced by TR Index in 2020:

Studies that require the approval of the Ethics Committee are as follows:

* *All kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using survey, interview, focus group work, observation, experiment, interview techniques,*

* *Use of humans and animals (including material/data) for experimental or other scientific purposes,*

* *Clinic researches on humans and animals,*

* *Retrospective studies in accordance with the personal data protection law.*

Moreover; stating that an “informed consent form” was taken in case reports; obtaining permission from the owners for the use of scales, questionnaires, photographs belonging to others and indicating this; It should be stated that copyright regulations are complied with for the intellectual and artistic works used.

In case the articles that meet the above conditions and require the permission of the Ethics Committee are sent to the Journal of Language Studies, the official Ethics Committee permission documents must be sent as an attachment to the journal.

Publication Ethics

¹ <https://www.uak.gov.tr/Documents/mevzuat/2021/%C3%9CN%C4%B0VERS%C4%B0TELERARASI%20KURUL%20B%C4%B0L%C4%B0MSEL%20ARA%C5%9ETIRMA%20VE%20YAYIN%20ET%C4%B0C4%9E%C4%B0%20Y%C3%96NERGES%C4%B0-29012021.pdf>

Dil Araştırmaları (bundan sonra DA) dergisinde yayın etiği, araştırma etiği, yasal /özel izin konusunda izlenecek yol aşağıdaki maddelerde tanımlanmıştır.

– Makalelerde ulusal ve uluslararası geçerli olan yayın ve araştırma etiğine uyulması zorunludur.

– DA'ya gönderilen makalelerde yayın etiği konusu yazar(lar)ın sorumluluğunda olmakla birlikte, yazar(lar) makaleyi intihal önleme yazılımları olan Turnitin ya da iThenticate programlarından biri ile kontrol ederek benzerlik raporunu makale başvurusunda dergiye göndermekle yükümlüdür. Benzerlik oranı %20 ve üzeri olan makaleler değerlendirmeye alınmayacaktır. Yazılar editör tarafından da gerekli görüldüğü takdirde intihal incelenmesinden (Turnitin veya iThenticate) geçirilir. Bu işlem ile makalelerin özgünlüğünün ve bilimsel kalitesinin artırılması ve intihalin engellenmesi amaçlanmaktadır.

– Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazar(lar)ı bağlar, dergimizin görüşlerini yansıtmaz; yazıların bütün bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.

– Yazar(lar)ın gönderdikleri çalışmaların özgün olması beklenmektedir. Yazar(lar)ın başka çalışmalardan yararlanmaları veya başka çalışmaları kullanmaları durumunda eksiksiz ve doğru bir biçimde atıfta bulunmaları ve/veya alıntı yapmaları gerekmektedir.

– Makalenin birden fazla yazarı varsa, çalışmanın oluşturulmasında içeriğe entelektüel açıdan katkı sağlamayan kişiler, yazar(lar) olarak belirtilmemelidir. Aday makalenin yazarları sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Makalenin yazarları makalenin sunumundan önce kesinleşir. Çalışmaya katkısı olmayanların isimlerine aday makalede yer verilmesi (hediye yazarlık) ya da katkısı olanların isimlerine yer verilmemesi (hayalet yazarlık) kabul edilemez. Değerlendirme süreci başlamış bir çalışmanın yazar sorumluluklarının değiştirilmesi (yazar ekleme, yazar sırası değiştirme, yazar çıkartma gibi) teklif edilemez.

– Yayınlanmak üzere gönderilen tüm çalışmaların varsa çıkar çatışması teşkil edebilecek durumları ve ilişkileri açıklanmalıdır.

– Yazar(lar)dan değerlendirme süreçleri çerçevesinde makalelerine ilişkin ham veri talep edilebilir, böyle bir durumda yazar(lar) beklenen veri ve bilgileri yayın kurulu ve bilim kuruluna sunmaya hazır olmalıdır.

– DA'ya gönderilen makalelerden yasal /özel izin gerektiren aşağıdaki durumlarda yazardan izin belgesi istenmektedir. Yayınlanacak makalelerde etik kurul izni, yasal / özel izin gerekip gerekmediği makalenin başlık dipnotunda belirtilir. Eğer bu izinlerin alınması gerekli ise, iznin hangi kurumdan, hangi tarihte ve hangi karar veya sayı numarası ile

The way to be followed in the journal of Dil Araştırmaları (hereinafter DA) regarding publication ethics, research ethics, legal / special permission is described in the following items.

– *Articles must comply with national and international publication and research ethics.*

– *Although the issue of publication ethics in the articles sent to DA is under the responsibility of the author(s), the author(s) are obliged to check the article with Turnitin or iThenticate programs, which are plagiarism prevention software, and send the similarity report to the journal in the article application. Articles with a similarity rate of 20% or more will not be evaluated. Articles are subjected to plagiarism review (Turnitin or iThenticate) if deemed necessary by the editor. With this process, it is aimed to increase the originality and scientific quality of the articles and to prevent plagiarism.*

– *The opinions and thoughts expressed in the articles bind the author(s) and do not reflect the views of our journal; All scientific and legal responsibility of the articles belongs to the author(s).*

– *It is expected that the works submitted by the author(s) will be original. If the author(s) benefit from or use other studies, they must cite and/or quote completely and accurately.*

– *If the article has more than one author, persons who do not contribute to the content intellectually in the creation of the study should not be specified as author(s). The authors of the candidate article should be limited to those who made significant contributions to the presented study. The authors of the article are determined before submitting the article. It is unacceptable to include the names of noncontributors in the candidate article (gift authorship) or not to include the names of contributors (ghost authorship). Changing the author responsibilities of a study whose evaluation process has started (such as adding authors, changing author order, removing authors) cannot be proposed.*

– *The situations and relationships of all studies that may constitute a conflict of interest, if any, must be explained.*

– *Editors may request raw data regarding their articles within the framework of evaluation processes, in such a case, the author(s) should be ready to present the expected data and information to the editorial board and scientific board.*

– *In the following cases requiring legal / special permission, permission is requested from the author from the articles sent to DA. In the articles to be published, the permission of the ethics committee and whether legal / special permission is required is stated in the title footnote of the article. If these permissions are required, the author or authors are asked to clearly present the permission from which institution, on what date and with which decision or issue number and is published as an "Appendix" at the end of the article. The author(s) must have a document showing that they have the rights to use the data used, the necessary permissions for the research*

alındığının açıkça sunulması yazar veya yazarlardan tarafından talep edilir ve makalenin sonunda “Ek” olarak yayımlanır. Yazar(lar) kullanılan verilerin kullanım haklarına, araştırma/analizlerle ilgili gerekli izinlere sahip olduklarını veya deney yapılan deneklerin rızasının alındığını gösteren belgeye sahip olmalıdır.

– Yazar(lar) gönderdikleri çalışmalarda başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin almalı, bu durumu ve kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunu belirtmelidir. Çalışma deneklerin (insan ve hayvan) kullanımını gerektiriyor ise çalışmanın uluslararası deklarasyon, kılavuz vb. uygun gerçekleştirildiği yazar(lar) tarafından beyan edilmelidir.

– Yazar(lar) gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları, başlık dipnotunda “Teşekkür” kısmında beyan etmekle yükümlüdür.

– Yazar(lar)ın yayımlanmış, erken görünüm veya değerlendirme aşamasındaki çalışmasıyla ilgili bir yanlış ya da hatayı fark etmesi durumunda, dergi editörünü veya yayıncıyı bilgilendirme, düzeltme veya geri çekme işlemlerinde editörle işbirliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır.

– Bilimsel toplantılarda sunulan çalışmalar ile tezlerin bir bölümünü oluşturan çalışmalar 2021 itibarıyla DA’da olduğu gibi kabul edilmemekle birlikte; sunulan bildirinin ya da yazılan/savunulan tezin geliştirildiğine dair dipnot düşülmek kaydıyla editör izniyle bilimsel katkısı olacağına inanılan çalışmalardan tez yayınları için yazardan / danışmandan ve bildiriler için sempozyum kurulundan izin yazısı alınması zorunludur.

– Yazarlar çalışmalarını aynı anda birden fazla derginin başvuru sürecinde bulunduramaz. Her bir başvuru önceki başvurunun tamamlanmasını takiben başlatılabilir. Başka bir dergide yayımlanmış çalışma DA’ya gönderilemez.

– Yazarlar bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmamalıdır. Bu sebeple “1”, “2” şeklinde numaralandırılmış yazılar DA’ya gönderilemez.

– Bir yazar DA’da yayımlanmış makalesinde önemli bir yanlışlık olduğunu tespit ettiğinde, dergi editörünü derhal haberdar etmek ve makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için editörle işbirliği yapmak zorundadır.

Yayın Hakları Devri

(<https://dergipark.org.tr/en/pub/dilarastirmalari> üzerinden):

– Yazarların ve yayıncıların karşılıklı yararı ve korunması için yazarların, çalışmalarının yayımlanmasından önce dergimize yazılı izin belgesi

/ analysis, or that the consent of the experimental subjects has been obtained.

– Author(s) must obtain permission from their owners for the use of scales, questionnaires, photographs belonging to others in the works they submit, and must state that this condition and copyright regulations are complied with for the ideas and works of art used. If the study requires the use of subjects (human and animal), the study should be included in an international declaration, guide, etc. proper execution must be declared by the author(s).

– The author(s) are obliged to declare the institutions that support the studies, financial resources, and the “Acknowledgment” part of the title footnote.

– In the event that the author(s) notices a mistake or error in their published work, early appearance or evaluation stage, the journal editor or publisher has an obligation to cooperate with the editor in informing, correcting or withdrawing.

– Although the studies presented at scientific meetings and the studies forming a part of the theses are not accepted without revision or further study for DA by 2021; It is obligatory to obtain permission from the author / consultant for thesis publications and from the symposium committee for papers, which are believed to have scientific contribution with the permission of the editor, provided that a footnote is included regarding the progress of the submitted paper or the written / defended thesis.

– Author(s) cannot submit their work to more than one journal at the same time. Each submission can be started following completion of the previous application. A study published in another journal cannot be sent to DA.

– Author(s) should not present the results of a research as separate publications in academic appointments and promotions by disassembling the results of the research in an inappropriate manner and by dismembering them in multiple issues. For this reason, articles numbered “1”, “2” cannot be sent to DA.

– When a writer detects a material error in his article published in the DA, he must notify the editor of the journal immediately and cooperate with the editor to retract or correct the article.

Transfer of Copyright

(via <https://dergipark.org.tr/en/pub/dilarastirmalari>):

– For the mutual benefit and protection of author(s) and publishers, author(s) are required to submit a written permission to our journal before the publication of their work.

vermesi gereklidir.

- Yazarlar yazılarını DERGI PARK sistemi üzerinden (<https://dergipark.org.tr/en/pub/dilarastirmalari>) yüklerken sistemde bulunan telif hakları devir sözleşmesini de doldurup yüklemekle yükümlüdürler.
- Yazar(lar) sistemdeki formu imzalayıp yüklediğinde dergimize yazılı izin vermiş sayılırlar ve makalenin hakemlik süreci başlatılır.

Odak ve Kapsam

Amaçları doğrultusunda Dil Araştırmaları (DA) dergisinin yayın odağında, Türk diliyle ilgili olmak kaydıyla aşağıdaki konular bulunmaktadır:

1. Tarihi ve çağdaş karşılaştırmalı dilbiliminin tüm alt dallarında yapılan özgün araştırma, inceleme, derleme ve metin çalışmaları
2. Derginin toplam hacminin %25'ini geçmeyecek şekilde, tarihi ve çağdaş karşılaştırmalı dilbiliminin tüm alt dallarında yapılan araştırma ve inceleme çalışmalarının çevirileri
3. Birinci maddedeki kategoride yer alan kitap çalışmalarıyla ilgili eleştiri ve değerlendirme yazıları

Bu üç maddeyle ilgili olarak

- Türkoloji alanında öğretim gören lisans seviyesinde üniversite öğrencilerinin ve Türkoloji alanında öğretim görmemiş kişilerin çalışmaları tek yazarlı olarak yayına kabul edilmez. Bu tür yazılarda bir öğretim üyesinin de bilimsel katkısı olması beklenir ve bu öğretim üyesi yazar olarak da yer almalıdır. Ancak, yüksek lisans ve / veya doktora öğrencilerinin / mezunlarının çalışmaları, tek yazarlı olarak kabul edilebilir.
- Türk dili alanı dışındaki temaları içeren diğer sosyal bilim dallarını (tarih, edebiyat, ilahiyat, eğitim bilimleri, psikoloji, sosyoloji, felsefe vb.) hedefleyen çalışmalar kabul edilmez.

Yayın Sıklığı

- Uluslararası hakemli bir dergi olan DA yılda iki kez yayınlanmaktadır.
- Önceden planlanma ve en az dört ay öncesinden duyurmak kaydıyla bir yılda sadece iki özel sayı yayınlanabilir. Özel sayılarda ele alınacak konular Yayın Kurulu tarafından mevcut tartışmaların odak noktası olacak şekilde belirlenir ve böylece özel konu Türk dili araştırmalarına rehberlik edilebilir.

Yayın Dili

- DA'nın ana yayın dili Türkiye Türkçesidir. Bunun dışında İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça veya modern Türk lehçelerinde yazılmış olan özgün makaleler de gönderilebilir. Gönderilen makale ilgili dilin gramer kurallarına ve ilgili bilimsel

- Authors are obliged to fill in and upload the copyright transfer agreement in the system while uploading their articles via the DERGI PARK system (<https://dergipark.org.tr/en/pub/dilarastirmalari>).

Focus and Scope

In line with its purposes, the publication focus of the Journal of Language Research (DA) includes the following subjects, provided that they are related to Turkish language:

1. Original research, analysis, compilation and text studies in all subbranches of historical and contemporary comparative linguistics
2. Translations of research and analysis studies conducted in all subbranches of historical and contemporary comparative linguistics, not exceeding 25% of the total volume of the journal.
3. Criticism and reviews about the book studies in the category in the first article

Regarding these three items

- Studies of undergraduate students studying in the field of Turcology and those who have not studied in the field of Turcology are not accepted for publication with a single author. In such articles, it is expected that a faculty member has a scientific contribution and this faculty member should also be included as an author. However, studies of master's and / or doctoral students / graduates can be accepted as a single author.
- Studies involving themes other than Turkish language (history, literature, educational sciences, sociology, etc.) are not accepted.

Publication Frequency

- DA, an international refereed journal, is published biannually.
- Only two special issues can be published in a year, provided that it is planned and announced at least four months in advance. Special topic Turkish studies can be guided.

Publication Language

- In the main broadcasting language of DA is Turkish. In addition, articles can be submitted in English, German, French, Russian or modern Turkish languages. Submitted article must comply with the grammatical rules of the relevant language and the relevant scientific literature.

literatüre uygun olmalıdır.

Yayın Değerlendirme

Kör Hakemlik ve Değerlendirme Süreci

– Kör hakemlik, bilimsel yayınların en yüksek kalite ile yayınlanması için uygulanan bir yöntem olup, bilimsel çalışmaların nesnel (objektif) bir şekilde değerlendirilme sürecinin temelini oluşturmaktadır ve birçok bilimsel dergi tarafından tercih edilmektedir.

– DA'ya gönderilen tüm çalışmalar aşağıda belirtilen aşamalara göre *körleme* yoluyla değerlendirilmektedir.

Körleme Hakemlik Türü

– DA, tüm çalışmaların değerlendirme sürecinde çifte körleme yöntemini kullanmaktadır. Çift körleme yönteminde çalışmaların yazar ve hakem kimlikleri gizlenmektedir.

İlk Değerlendirme Süreci

– DA'ya gönderilen çalışmalar ilk olarak editörler tarafından değerlendirilir.

– Bu aşamada, derginin amaç ve kapsamına uymayan, Türkçe ve İngilizce olarak dil ve anlatım kuralları açısından zayıf, bilimsel açıdan kritik hatalar içeren, özgün değeri olmayan ve yayın politikalarını karşılamayan çalışmalar iade edilir.

– İade edilen çalışmaların yazarları, gönderim tarihinden itibaren en geç iki ay içerisinde bilgilendirilir.

– DA'da değerlendirilmeye uygun bulunan çalışmalar ise ön değerlendirme için çalışmanın ilgili olduğu alana yönelik hakemlere gönderilir.

Hakem Atama Süreci

– Çalışmaların içeriğine ve hakemlerin uzmanlık alanlarına göre hakem ataması yapılır. Çalışmayı inceleyen editörler tarafından, DA hakem havuzundan uzmanlık alanlarına göre iki hakem belirlenir ve çalışmalar hakemlere iletilir.

– Hakemler değerlendirdikleri çalışmalar hakkındaki hiçbir süreci ve belgeyi paylaşmayacakları hakkında garanti vermek zorundadır.

Hakem Raporları

– Hakem değerlendirmeleri genel olarak çalışmaların; özgünlük, kullanılan yöntem, etik kurallara uygunluk, bulguların ve sonuçların tutarlı bir şekilde sunumu ve alanyazın açısından incelenmesine dayanmaktadır.

– Bu inceleme aşağıdaki unsurlara göre yapılır:

1. Giriş ve alanyazın: Değerlendirme raporu çalışmada ele alınan problemin sunumu ve amaçları, konunun önemi, konuyla ilgili alanyazının kapsamı, güncelliği ve çalışmanın özgünlüğü hakkında görüş içerir.

Publication Review

Blind Review and Evaluation Process

– *Blind refereeing is a method applied for publishing scientific publications with the highest quality and forms the basis of the objective evaluation process of scientific studies and is preferred by many scientific journals.*

– *All studies sent to DA are evaluated through blinding according to the following stages.*

Blind Review Type

– *DA uses the double blind method in the evaluation process of all studies. In the double blind method, the identities of the authors and referees of the studies are hidden.*

Initial Evaluation Process

– *Studies submitted to DA are first evaluated by the editors.*

– *At this stage, studies that do not comply with the purpose and scope of the journal, are weak in terms of language and expression rules in Turkish and English, contain scientific critical errors, do not have original value and do not meet the publication policies are rejected.*

– *Authors of rejected works are informed within two months from the date of submission.*

– *Studies deemed appropriate are sent to referees who are expert of the field for evaluation.*

Referee Assignment Process

– *Referees are appointed according to the content of the studies and the expertise of the referees. Two referees are determined from the DA referee team according to their field of expertise by the editors who examine the study and the studies are submitted to the referees.*

– *Referees must guarantee that they will not share any process and document about the work they evaluate.*

Referee Reports

– *Referee evaluations generally concentrate on studies' originality, method, compliance with ethical rules, consistent presentation of findings and results, and examination of the literature.*

– *This examination is made according to the following factors:*

1. *Introduction and literature: The evaluation report includes an opinion about the presentation and objectives of the problem dealt with in the study, the importance of the subject, the scope of the relevant literature, its currency and originality of the study.*
2. *Method: The evaluation report includes information on the suitability of the method used, the selection and characteristics of the research group, validity and reliability, as well as an opinion on the data collection and*

2. Yöntem: Değerlendirme raporu, kullanılan yöntemin uygunluğu, araştırma grubunun seçimi ve özellikleri, geçerlik ve güvenilirlik ile ilgili bilgilerin yanı sıra veri toplama ve analiz süreci hakkında görüş içerir.
3. Bulgular: Değerlendirme raporu, yöntem çerçevesinde elde edilen bulguların sunumu, analiz yöntemlerinin doğruluğu, araştırmanın amaçları ile erişilen bulguların tutarlılığı, ihtiyaç duyulan tablo, şekil ve görsellerin verilmesi, kullanılan testlerin kavramsal açıdan değerlendirilmesine yönelik görüşler içerir.
4. Değerlendirme ve tartışma: Değerlendirme raporu, bulgulara dayalı olarak konunun tartışılması, araştırma sorusuna/ larına ve hipoteze/lere uygunluk, genellenebilirlik ve uygulanabilirlik ile ilgili görüş içerir.
5. Sonuç ve öneriler: Değerlendirme raporu alanyazına katkı, gelecekte yapılabilecek çalışmalara ve alandaki uygulamalara yönelik öneriler hakkında görüş içerir.
6. Stil ve anlatım: Değerlendirme raporu, çalışma başlığının içeriği kapsamı, Türkçe'nin kurallara uygun kullanımı, gönderme ve referansların genel yazım kurallarına (APA 6 vb.) uygun olarak tam metnin diline uygun verilmesi ile ilgili görüş içerir.
7. Genel değerlendirme: Değerlendirme raporu çalışmanın bir bütün olarak özgünlüğü, ilgili alanyazına ve alandaki uygulamalara sağladığı katkı hakkında görüş içerir.

– Değerlendirme sürecinde hakemlerin çalışmanın tipografik özelliklerine göre düzeltme yapmaları beklenmemektedir.

Hakem Değerlendirme Süreci

- DA'da değerlendirme sürecindeki çalışmalar için editörler düzeltme ve iyileştirme talep edebilir.
- Hakem değerlendirme süreci için hakemlere verilen süre 6 haftadır. Hakemlerden veya editörlerden gelen düzeltme önerilerinin yazarlar tarafından “düzeltme yönergesi” doğrultusunda 1 ay içerisinde tamamlanması zorunludur. Hakemler bir çalışmanın düzeltmelerini inceleyerek uygunluğuna karar verebilecekleri gibi gerekliyse birden çok defa düzeltme talep edebilir.
- Yazar(lar) talep edilen düzeltme ve iyileştirme önerilerinin nesnel ve çalışmanın özgünlüğünü artırıcı nitelikte olduğunun bilinciyle düzeltme ve iyileştirmeleri eksiksiz, açıklayıcı ve zamanında tamamlamakla yükümlüdür.

Değerlendirme Sonucu

- Hakemlerden gelen görüşler, editörler tarafından en geç 2 hafta içerisinde incelenir. Bu inceleme sonucunda editörlük yayın kuruluna sunmak üzere nihai kararını belirler.

analysis process.

3. Findings: The evaluation report includes opinions about the presentation of the findings obtained within the framework of the method, the accuracy of the analysis methods, the consistency of the findings reached with the purposes of the research, the necessary tables, figures and visuals, and the conceptual evaluation of the tests used.
4. Evaluation and discussion: The evaluation report includes discussion of the subject based on the findings, compliance with the research question(s) and hypothesis(es), generalizability and applicability.
5. Conclusion and suggestions: The evaluation report includes contribution to the literature, opinions on suggestions for future studies and practices in the field.
6. Style and expression: The evaluation report includes the opinion about the content of the study title, the use of Turkish in accordance with the rules, and the submission of references and references in accordance with the general spelling rules (APA 6 etc.).
7. General evaluation: The evaluation report includes an opinion about the originality of the study as a whole and its contribution to the concerned literature and practices in the field.

– During the evaluation process, the referees are not expected to make adjustments according to the typographical features of the study.

Referee Evaluation Process

– Editors can request corrections and improvements for articles in the evaluation process in DA.

– The time given to referees for the evaluation process is 6 weeks. Correction suggestions from referees or editors must be completed by the authors within 1 month in line with the “correction rules”. Referees can review the revisions of a work and decide whether it is appropriate or, if necessary, request corrections more than once.

– The author(s) are obliged to complete corrections and improvements in a complete, explanatory and timely manner, with the awareness that the requested correction and improvement suggestions are objective and increase the originality of the study.

Evaluation Result

– Comments from referees are reviewed by editors within 2 weeks at the latest. As a result of this review, the editorial office determines its final decision to submit to the editorial board.

Editorial Board Decision

– Editors prepare the editorial board decision about the study based on the referee opinions. The decision prepared is forwarded to the author(s) within 1 week at the latest, together with the referee recommendations.

– The works with negative opinions during this process

Yayın Kurulu Kararı

- Editörler, hakem görüşlerine dayanarak çalışma ile ilgili yayın kurulu kararını hazırlar. Hazırlanan karar editörlük tarafından hakem önerileri ile birlikte en geç 2 hafta içerisinde yazar(lar)a iletilir.
- Bu süreçte olumsuz görüş verilen çalışmalar reddedilir.
- Olumlu görüş verilen çalışmalar, son kontroller yapıldıktan sonra yayımlanmak üzere yazının gönderilme tarihini esas alarak sıraya konulur.

Yayın Değerlendirme Süreci Ne Kadar Sürmektedir?

- DA'ya gönderilen çalışmaların yayın değerlendirme sürecinin en geç 4 ay içerisinde sonuçlandırılması öngörülmektedir.
- Ancak, hakem ya da editörlerin yazar(lar) dan düzeltme istedikleri tarih ile yazar(lar)ın düzeltmeleri tamamladıkları tarih arasındaki süre, bu 4 aylık süreye dâhil edilmemektedir.
- DA yayın kurulu; yayımlanmış, erken görünümdeki veya değerlendirme aşamasındaki bir çalışmaya ilişkin telif hakkı ve intihal şüphesi oluşması durumunda çalışmayı ilişkin bir soruşturma başlatma yükümlülüğü taşır.
- Yayın kurulu yapılan soruşturma sonucunda değerlendirme aşamasındaki çalışmada telif hakkı ve intihal yapıldığını tespit etmesi durumunda çalışmayı değerlendirmeden geri çeker ve tespit edilen durumları detaylı bir şekilde kaynak göstererek yazarlara iade eder. Yayın kurulu, yayımlanmış veya erken görünümdeki bir çalışmada telif hakkı ihlali ve intihal yapıldığını tespit etmesi durumunda, en geç 10 gün içerisinde aşağıdaki geri çekme ve bildiri işlemlerini gerçekleştirir.

Değerlendirme Sonucuna İtiraz Etme

- Yazar(lar) talep edilen düzeltme ve iyileştirmelerden bir kısmını yapmak istemezlerse; bunu rapor halinde sebepleriyle birlikte editörlüğe sunmak durumundadır. Editörlük bu raporu hakemlerle paylaşacak ve düzeltme ve iyileştirmelere yönelik nihai karar hakem raporlarına yansıtacaktır.
- DA'da değerlendirme sonucu yazar(lar)a iletilen yayın kurulu ve bilim kurulu görüşlerine yazar(lar)ın itiraz etme hakkı saklıdır. Yazar(lar), çalışmaları için yapılan değerlendirme sonucu görüş ve yorumlara ilişkin itiraz gerekçelerini bilimsel bir dille ve dayanaklarını referans göstererek dilarastirmalari@gmail.com adresine e-postayla iletmelidir. Yapılan itirazlar editörlük ve yayın kurulu tarafından en geç bir ay içerisinde incelenerek yazar(lar) a olumlu veya olumsuz dönüş sağlanır. Yazar(lar)ın değerlendirme sonucuna itirazları olumlu bulunması durumunda, yayın kurulu çalışmanın konu alanına uygun yeni hakemlendirme

are rejected.

- The works with positive opinions are queued according to submission date after the latest review.

How Long Does the Evaluation Process Take?

- It is considered that the publication of the studies sent to DA will be concluded approximately within 4 months.
- However, the period between the date when the referees or editors request a correction from the author (s) and the date when the author (s) complete the corrections are not included in this 4 month period.
- DA editorial board; in case of suspicion of copyright and plagiarism related to a published, online-first or under evaluation work, are supposed to initiate an investigation into the work.
- If the editorial board determines that there is copyright and plagiarism in the study at the evaluation stage, it withdraws the work from evaluation and returns the detected situations to the authors by citing detailed sources. If the editorial board detects a copyright infringement and plagiarism in a published or early-view work, it will take the following recalls and notifications within one week at the latest.

Objection to the Evaluation Result

- If the author(s) do not want to make some of the requested corrections and improvements; it has to present it to the editorial office with its reasons as a report. The editorial office will share this report with the referees and the final decision for corrections and improvements will be reflected in the referee reports.
- The author(s) reserves the right to object to the editorial board and scientific committee opinions that are forwarded to the author(s) as a result of the evaluation in the DA. The author(s) should send their objection regarding their opinions and comments to dilarastirmalari@gmail.com in a scientific language and by referring to their basis. The objections made are examined by the editorial board and the editorial board within one month at the latest, and a positive or negative response is provided to the author(s). If the objection of the author(s) to the evaluation result is found positive, the editorial board restarts the evaluation process by making new referees in accordance with the subject area of the study.

yaparak değerlendirme sürecini yeniden başlatır.

Yayın Politikası

– DA'da değerlendirme sonucu kabul edilen çalışmalar sırasıyla; intihal kontrolünün yapılması, kaynakça dzenlemesi, gönderme ve atıf kontrolü, mizanpaj ve dizgisinin yapılması, DOI numarasının verilmesi ve erken görünüme açılması süreçlerinden geçer.

– Erken görünümde yayınlanan çalışmalar yayın kurulunun uygun bul duğu cilt ve sayıda yayınlanır. DA makale işlem creti (değerlendirme creti veya basım creti) ve makalelere erişim için abonelik creti talep etmediği için hiç bir gelir kaynağı bulunmamaktadır.

– DA'da yayımlanan makaleler için yazar(lar)a telif creti ödenmez.

– DA'da yayımlanan bütün makaleler aynı zamanda tam metin olarak Dergipark üzerinden <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dilarastirmalari> web adresinde açık erişimli olarak yer almaktadır.

– DA güncel ve zgn bilginin yayılmasını önemsemektedir. Bu kapsamda değerlendirme aşamasını tamamlayarak kabul edilen ve kabulden sonraki süreçleri tamamlanan çalışmalar elektronik olarak erken görünümde yayınlanır. Erken görünümde yayınlanan çalışmalar yayın kurulunun uygun bulduğu cilt ve sayıda sayfa sayısı verilerek yayınlanır

ve erken görünümden kaldırılır. Erken görünümdeki çalışmalar normal sayıda yayınlanacak son sürüm olmayabilir. Son yayınlanacak halinde çalışmaların kk dzenlemeler yapılabilir.

Yazım Kuralları

Dil Araştırmaları dergisinin güncel yazım kurallarına DERGIPARK sistemi üzerinden ulaşılabilmektedir: <https://dergipark.org.tr/en/pub/dilarastirmalari>

Publication Policy

– *Studies accepted as a result of evaluation in DA, respectively; It goes through the processes of checking for plagiarism, organizing bibliography, citation and citation, layout and typesetting, giving the DOI number and opening it for early viewing.*

– *Studies published in early view are published in volumes and numbers approved by the editorial board.*

– *There is no source of income as DA does not charge article processing fee (evaluation fee or printing fee) and subscription fee for accessing the articles.*

– *No royalty is paid to the author(s) for the articles published in DA.*

– *All articles published in DA are also available in full text on the web address <http://www.dilarastirmalari.com/> as open access.*

– *DA cares about spreading current and original information. In this context, studies that are accepted by completing the evaluation phase and whose processes are completed after acceptance are published electronically in early view. Studies published in early view are published by giving the number of volumes and number of pages approved by the editorial board and removed from early view. Early view works may not be the last version to be published in the normal issue. Minor edits of the works can be made if they are to be published recently.*

Writing Rules

The current spelling rules of the Journal of Dil Araştırmaları can be accessed through the DERGIPARK system: <https://dergipark.org.tr/en/pub/dilarastirmalari>